

MELCHIORIS CANI
OPERA

VOLUMEN TERTIUM

CANO

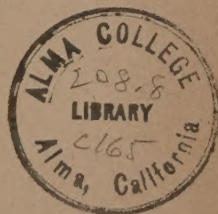
MELCHIORIS CANI

EPISCOPI CANARIENSIIUM

EX ORDINE PRAEDICATORUM

OPERA

VOLUMEN TERTIUM

ROMAE

EX TYPOGRAPHIA FORZANI ET SOC.

M DCCC XC

INDEX

LIBER XII. *De locorum usu in scholastica disputatione.*

Prooemium	pag.	1
Cap. I. Quid theologia sit, quae ei obiecta res, quis finis		3
Cap. II. Quae sint theologiae principia		10
Cap. III. Capitis superioris argumenta refellit		22
Cap. IV. Quae sint quaestiones seu conclusiones theologicae		30
Cap. V. Quibus notis quaestiones fidei diiudicari possint		39
Cap. VI. De variis errorum gradibus, primumque de haeresi et haeretica propositione		51
Cap. VII. Contra haeresis definitionem argumenta quaedam		55
Cap. VIII. Regulae tres, ad quas fidei externa iudicia dirigenda sunt		76
Cap. IX. De propositione erronea, sapiente haeresim, piarum aurium offensiva et temeraria et scandalosa		81
Cap. X. Quemadmodum argumenta theologiae invenienda atque e locis du- cenda sint		92
Cap. XI. Exemplum primum, ubi principium theologiae in quaestionem vertitur. Controversia de Eucharistiae sacrificio		102
Cap. XII. Exemplum secundum, ubi theologiae conclusio in quaestionem vertitur. Quaestio de visione animae Christi		163
Cap. XIII. In quo ea quaestio vocatur in dubium, quae cum naturalis sit, tum etiam ad fidem pertinet. Disputatio de animi immortalitate		185

RELECTIO DE SACRAMENTIS IN GENERE.

Prooemium	203
Pars I. De definitione Sacramenti	205
Par II. De necessitate fidei Christi ad salutem	212
Pars III. De necessitate Sacramentorum ad salutem	239
Pars IV. De Sacramentis causantibus gratiam	243
Pars V. De discrimine inter nova et vetera Sacramenta	257

RELECTIO DE SACRAMENTO POENITENTIAE.

Prooemium	pag. 265
Pars I. De definitione poenitentiae	266
Pars II. De poenitentia ut virtute	281
Pars III. De necessitate poenitentiae ut virtutis	291
Pars IV. De praecepto poenitentiae ut virtutis	322
Pars V. De necessitate Sacramenti poenitentiae	338
Pars VI. De praecepto Sacramenti poenitentiae	365
Index primus rerum memorabilium quae in his Cani operibus continetur.	447
Index alter locorum S. Scripturae qui in his operibus explicantur	475

DE LOCORUM USU IN SCHOLASTICA DISPUTATIONE

LIBER DUODECIMUS.

PROOEMIUM.

85

I. Fratrem Franciscum Victoria, lector optime, cum quem summum theologiae praeceptorem Hispania Dei singulari munere accepit, solitum dicere audivi, postquam ab illius schola discessi, se ingenio meo quidem egregie delectari, sed id vereri, ne huius excellentia quadamelatus et exultans immoderate iactarer, et grandior effectus, non laete modo et libere ingrederer, sed temere etiam ac licenter praeceptoris vestigia conculcarem. Audierat enim me opinionem ipsius unam et item alteram non probasse. Vellem autem de nobis ea vere dicerentur, quae ille pro nimia sua in filium indulgentia dicebat. Sed si minus imitatione tantam ingenii praestantiam consequi possumus, voluntate certe proxime accedimus, magistrumque conamur exprimere. Nimirum si doctrinam meam approbet quispiam, quae utinam eruditum opinionem digna esset, si in rerum iudicio prudentiam, quae utinam esset digna nostro cognomine, si orationis cultum, quem elegantiores adhibere soleo quam consueverunt scholastici in libris suis, in hoc sumus docti, prudentes et facundi, quo virum hunc rerum earum omnium ducem optimum sequimur, atque eius praeceptis monitisque paremus. Quod vero ad animi moderationem attinet, quam vir in me modestissimus desiderabat, in eo dedi operam, ut timorem illius ego fallerem. Effecerim, an non, alii incorruptius iudicabunt. Sane

si qua in me temeritatis culpa est, vix eam excusatione alicuius rei tegere et adumbrare possum, qui sciam, parum ingenium valere quamlibet excellens et eximium posse, nisi prudentis intelligentiae freno et definita animi moderatione gubernetur. Quamquam illos probare non soleo, qui velut sacramento rogati vel etiam superstitione constricti, ut Fabii verbis utar, nefas ducunt a suscepta semel persuasione discedere. Theologo nihil est necesse in cuiusquam iurare leges. Maius enim est opus atque praestantius, ad quod ipse tendit, quam ut magistri debeat vestigiis semper insistere, si quidem est futurus theologiae laude perfectus. Memini de praeceptore meo ipso audire, cum nobis secundam secundae partem coepisset exponere, tanti Divi Thomae sententiam esse faciendam, ut si potior alia ratio non succurreret, sanctissimi et doctissimi viri satis nobis esset auctoritas. Sed admonebat rursum, non oportere sancti doctoris verba sine delectu et examine accipere; immo vero si quid aut durius aut improbabilius dixerit, imitaturos nos eiusdem in simili re modestiam et industriam, qui nec auctoribus antiquitatis suffragio comprobatis fidem abrogat, nec in sententiam eorum, ratione in contrariam vocante, transit. Quod ego praeceptum diligentissime tenui. Non enim ullam, non Divi Thomae dico, sed ne magistri mei opinionem quidem revocavi ad arbitrium meum: nec cordi tamen fuit iurare in verba magistri. Nam et vir erat ille natura ipsa moderatus: at cum Divo etiam Thoma aliquando dissensit, maioremque, meo iudicio, laudem dissentiendo, quam consentiendo assequebatur: tanta erat in dissentiendo reverentia. Sed haec hactenus. Multa enim saepe laudandi praeceptoris nostri gratia dicemus. Nunc ad reliquas partes propositi operis revertamur.

2. De locorum usu tres libros pollicitus sum: Unum in scholastica pugna, alterum in Scripturae Sacrae expositione, postremum speciatim adversum fidei Christianae singulos inimicos, haereticos, paganos, iudacos, saracenos. His enim rebus 12. 13. et 14. librum impartivi. Atque, ut ad praeceptorem redeam, locorum usum in scholae concertatione, praesertim si tractare ille voluisset, gravissime et copiosissime potuisset scribere. Sed quoniam nulla eius ingenii monumenta mandata litteris, nullum opus eruditionis, nullum doctrinae munus exstat, nos ad huius rei scribendae operam omne studium curamque convertimus. Cum enim tota theologia frugifera et fructuosa, nec ulla pars eius inculta ac deserta sit, nullus feracior in ea locus est nec uberior, quam de locorum usu et argumentis, quae a locis theologiae ducuntur. Quare quantum conniti animo possum, quantum labore contendere, si scribendi haec labor est potius quam voluptas, tantum fa-

ciam, ut efficiam, ne cum omnia a praeceptore mihi harum rerum principia suppeditata sint, ipse mihi, praeceptori item meo videar defuisse. Huius enim clarissimi viri eruditionem memoriae prodimus, atque ei, etsi nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam gratiam debitamque referimus. Quamquam postulo ab iis, qui haec in manus sument, ut maius quiddam de magistro meo, quam quantum a me exprimi potest, suspicentur.

CAPUT I.

86

QUID THEOLOGIA SIT, QUAE EI OBIECTA RES, QUIS FINIS.

I. Propositum est nobis hoc libro de locorum theologicorum usu in scholae disputatione dicere. Id quo recte atque ex ordine fiat, optimum fuerit initio definire quidnam theologia sit, quae illius quasi subiecta materies, quis scopus, in quem theologo studia dirigenda sint omnia. At theologia quidem, si graecam vocem in latinam vertimus, ratio est sermoque de Deo: omnis autem, quae ratione et via de aliqua re suscipitur institutio, essentiam et potentias, quas vocant, ac cetera omnia vestigat, quae illi rei sunt peculiariter ac proprie tributa. In theologia ergo facultas quaedam intelligitur, quae Dei naturam, vim et proprietates inquirat. Nec vero theologo satis est, quae Deo in se absolute conveniunt, ea facultatis suae viribus iuribusque tribuere, nisi etiam illa vindicet, quae Deo quasi accidunt in ordine ad creaturas, Dei enim notionem omni ex parte rimatur. Bipartita igitur est theologiae tractatio: una de Deo secundum se, altera de eodem, quia rerum est principium ac finis. Nec theologus tamen summa et infima, divina et humana miscet, sed adeo articulate, clare et artificiose haec componit illis, his illa iungit, ut non modo nullam sibi vicissim obscuritatem afferant, verum etiam utraque utrisque adhibeant lumen. Quid? quod sicut solem intueri nequimus adversum eiusque radiis acies nostra sensusque vincitur, sic ad divinae lucis obtutum mentis nostrae oculi hallucinantur et caligant. Quamobrem necesse est, ut Deum sua natura invisibilem in effectis ceu in umbra, in speculo, in imagine, in signis in vestigiisque cernamus. *Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque eius virtus et divinitas.*¹ Cum vero inter omnia, quae oculorum sensu percipimus,

¹ Rom. I. 20.

rationalis creatura simillima Deo sit: ad imaginem quippe Dei factus est homo: nihil profecto invenias, in quo divina bonitas, potestas et sapientia magis eluceant. Quare theologiae disciplina, quamvis de Deo ipsa praecipue sit, plurimum tamen circa homines humanaque versatur: et cum ex homine tum ex iis, quae Deus homini fecit atque efficit, divinae naturae cognitionem quaerit. Quod si potentiam, benignitatem et providentiam Dei indagare et proferre propositum theologiae munus est, de fine, quem Deus non alium quam seipsum hominibus comparavit, deque mediis ad hunc finem necessariis, virtutibus, legibus, gratia, incarnatione, sacramentis, longissima licet theologi disputatio, non est ab instituto theologiae aliena; non solum ob eam causam, quam Divus sane Thomas gravem reddidit, ne theologia, quae effectrix etiam est, non modo speculatrix, manca et imminuta hac parte omissa linqueretur: sed multo magis quod eae res Dei ipsius probitatem, aequitatem, virtutem, integritatem, beneficentiam, liberalitatem, misericordiam, patientiam, longanimitatem insigniter et praeclare patefaciunt et illustrant. Cuius rei ignoratio causa quibusdam erroris illius fuit, ut existimarent disciplinam hanc non esse contemplandi gratia inventam, sed agendi. At enim quibus argumentis utantur, videamus.

2. Primum contemplationis tractatus, inquiunt, longe minor est quam actionis. Illi enim D. Thomas primam Summae suae partem dedit, huic secundam et tertiam, quae volumini magnitudine illam singulae etiam exsuperant. De fine rursum ac mediis disputare ad eam facultatem sine dubio pertinet quae aliquid molitur et agit. Nimirum non ad mentem ea, sed ad affectum referuntur. Cum ergo de fide et mediis humanae vitae plurimam theologus disputationem instituat, fieri videtur, ut theologiae vis non in cernendo potissimum, sed in agendo sita sit. Theologiae insuper et Divinarum Scripturarum idem est finis. Nec enim finem alium disciplinae eiusdem principia ac conclusiones habent. At Divinarum omnium Scripturarum finis dilectio est, ut Augustinus ¹ Gregoriusque ² testantur. Non ergo theologia praecipue ad contemplandum tendit, sed ad amandum.

3. Praeterea, quae doctrina cuiuspiam est speculatrix venatrixque naturae, oculos maxime ad cernendum postulat, non ad agendum vires. Nec stultitiae eos arguit, qui in actione torpent, sed qui sunt in speculatione tardi. At Scriptura omnis ³ a discipulis opera exigit,

¹ Lib. 1. *De doct. Christ.* cap. 35 et 36.

² Matth. 7. 21. Jacob. 1. 3. Sap. 12.

³ Hom. 10. in Ezech.

et aliis infinitis propemodum locis.

eosque cessatione torpentes tamquam vanos et otiosos reprehendit. Non igitur speculandi causa haec doctrina potissime traditur, sed agendi. Ad haec, fides in caritatem refertur, non e contrario in fidem caritas: ut ex Matth. cap. 22. et ex Apostolo 1. Corinth. 13. colligitur. Notitia ergo principiorum theologiae, quam notitiam fidei vocabulo accipimus, diligendi causa primum omnium fidelibus data est. Causa quippe τελικῇ, quam finalem possumus interpretari, eadem et prima et principalis est. Quod si notio principiorum doctrinae huius actuosa est, fides scilicet, quae per dilectionem operatur, conficitur sane, doctrinam quoque ipsam ad mores primo vitaeque actionem attinere. Item si fides speculatio quaedam est, non moralis disciplina, unde illud: ¹ *Fides sine operibus mortua est?* unde illud rursum: ² *Ad dandam scientiam salutis plebi eius in remissionem peccatorum eorum?* Nam scientia salutis corporalis in praxim maxime spectat, in contemplationem non item. Quid illa: *Dedit illi scientiam sanctorum;* ³ *Scientia sanctorum prudentia;* ⁴ *Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est... ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus;* ⁵ *Haec autem scripta sunt, ut credatis et ut credentes vitam habeatis in nomine ipsius;* ⁶ *Qui dicit se nosse Deum, et mandata eius non servat, mendax est,* ⁷ aliaque huius generis sexcenta, quae in Divina passim Scriptura reperiuntur? Ex quibus omnino videtur effici, theologiam non esse speculatricem sed effectricem: atque adeo finem eius praecipuum non esse contemplationem sed actionem. Id quod opinati sunt scholastici quidam theologi in primis clari et nobiles, qui in ea re Magistrum ⁸ forte sequuntur, hanc disciplinam ex usu et fruitione partientem. Nec intelligunt doctissimi viri (sic enim mihi modestissimum est vocare illos) alium esse finem doctrinae, alium doctoris, vel, ut verbis differentibus rem fere eandem exprimamus, alium esse finem doctrinae primum, alium postremum; ut si verbi causa dicimus, vini duos esse fines, unum ad bibendum, alterum ad medendum. Caritas ergo docentis Dei atque ea re doctrinae quidem huius finis est: at non primus, sed secundus. Nam et *cognitio contemplatioque naturae*, ut ait eleganter Cicero, *manca quodammodo atque inchoata est, si nulla actio rerum consequatur. Vani sunt*, Sapiens inquit, ⁹ *omnes homines, in quibus non subest scientia Dei*, etc. et alius item: ¹⁰ *Quia cum co-*

¹ Jacob. 2. 17.² Lucae 1. 77.³ Sap. 10. 10.⁴ Proverb. 9. 10.⁵ 2. Tim. 3. 16.⁶ Joan. 20. 31.⁷ 1. Joan. 2. 4.⁸ 1. dist. 1.⁹ Sap. 13. 1.¹⁰ Ad Rom. 1. 21.

gnovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, etc. Quapropter si ex fine secundo naturam disciplinae consideres, iam tibi physica inter actuosas numerabitur. Quid? quod finis noster primus, ut Divus Thomas verissime sentit, visio Dei est clara et manifesta? Quia vero finem illum adipiscimur mente et voluntate et cognitione et amore; fit, non ut cognitio ex se amorem, sed ut utraque res ad visionem referatur. Quod si cognitio viae ex se non nisi ad patriae cognitionem referenda est, quamvis illa non sit per se idonea, nisi ei affectus dilectioque iungatur, visio vero Dei, cuius fides seminarium est, contemplatio potissimum est, non effectio; sequitur theologiam maxime speculativam esse, non practicam. Liceat enim, quando de scholae disputatione habetur oratio, scholae verba usurpare. Adde, quod theologia Dei naturam, potentiam et proprietatem inquirat. Est ergo Deus huius scientiae proprium obiectum, atque adeo speculationis causa comparatur. Atque Augustinus aperte docet, ¹ scientiam, de qua Apostolus *1. Corinth. 12.* loquitur, intellectualem notionem esse et contemplationem rerum aeternarum. Sine dubio autem Sacra Doctrina sapientia est, eaque re speculativam esse constat. Quod, ut cetera taceamus, vel theologiae nomen prae se fert. Quemadmodum enim non solum asserere sed etiam addubitare stultissimum est, num physiologia astrologiaeque speculatrices sint, an effectrices, quod nomina ipsa insigniter egregieque declarant, contemplationem rerum ingeri, non mores et actionem; tametsi medici, nautae ac ceteri, qui rebus publicis addicti et destinati sunt, otiosam naturae astrorumque notionem aspernantur et fugiunt; quae actiosa est, eam et amplectuntur et colunt; sic ambigere, theologia speculatrix ne sit an effectrix, a communi etiam mediocrique intelligentia et sensu remotum est: utpote cum nihil aliud illa sit quam ratio sermoque de Deo. Quamquam viri prudentes vacantem illam et otiosam esse nolunt, sed ad humanae vitae et usum et finem accommodari. Praeterea, theologia omnem de Deo cognitionem tradit, sive ea per naturae lumen seu divino solum munere et illustratione habeatur. Cum igitur speculetur quidquid de Deo cognoscere humana ingenia possunt, nimirum aut speculativa est aut scientia de Deo nulla esse speculativa potest. Quod licet nonnulli huic argumento dederint, adeo tamen absurdum est, ut refelli non debeat. Quid? quod theologia nostra Divinae Sapientiae quaedam impressio est, quae eadem et speculandi vim habet et agendi. Nihil

¹ *12. De Trinit. cap. 14. et 15.*

igitur obstat, cur non idem lumen vultus Dei, quod signatum est super nos, utraque ostendat, et quae contemplari oportet et quae agere. Sicut anima rationalis, quod formarum omnium praestantissima sit, vires quidem excellenter habet et sentiendi et vigendi, sed in ea tamen vis intelligendi prima eademque praecipua est. Nec vires illa exercet reliquas, nisi ut proprio tandem intelligentiae munere perfungatur.

4. In hunc itaque modum Divus Thomas scienter ac perite dixit, theologiam muneribus utrisque fungi, et speculandi et agendi, quamvis magis speculetur quam agat. Non enim agit, nisi quia agendo ad perfectam Dei cognitionem tendit. Quibus rebus breviter explicatis, illa tria perspicue satis et plane intelliguntur, quae a principio huius capituli exponenda suscepi, nempe quatenam sit theologiae propria notio ac definitio: quae rursum illi subiecta materies, circa quam ipsa versetur; quis tandem illius finis tum primus tum secundus. Theologia scientia est, quae docet quidnam natura divina sit et quae naturae eius vires ac proprietates. Deus ipse est doctrinae huic obiectum subiectumque propositum et quasi versanda materia: his enim modis res, quam facultas quaelibet mente tractandam cognoscendamque proponit, a philosophis appellatur. Finis primarius quidem naturae divinae notio, et contemplatio per Dei potentias, virtutes et proprietates explicata: postremus autem earum rerum actio, quae ad mores sunt ac bene beateque vivendum necessariae. Et quidem quem usum loci theologici habeant, vitae moribus et actionibus accommodatum, non institui in praesentia dicere; quamvis magnus ille omnino sit et qui nobis disserendi praestaret valde utilem copiosamque materiam. Is tantum usus, ut supra dixi, nunc mihi expediendus est, quem theologus capere e locis potest, si in scholae disputationibus illos verset et tractet, cum, scilicet, quantum potest, tantum cognoscere curat de Deo rebusque divinis. Non autem mihi excidit, scripsisse me in libro quinto, cum de Ecclesiae auctoritate in morum iudicio dicerem, duplicem esse de rebus theologicis quaestionem: unam, quae ad contemplationem attineret, alteram, quae in moribus atque usu vitae sita esset. Quod a quibusdam sic accipi potest, tamquam hoc, quod nunc habeo institutum, priori diversum sit. Id vero a me procul aberit. Namque aliud est locorum usum *Ecclesiasten* in concione docere, ubi de moribus aut hortando aut dehortando agitur, aliud theologum in usu locorum instituere, cum in morum quaestionem incidit, sive illa sit earum rerum, quas scire ad salutem est necessarium, sive earum etiam quae fuerint opportuna. Atque concio-

natoribus, quemadmodum loca theologica usurpare debeant, praescribere, id ego hoc tempore praetereundum censi.

5. At quoniam quaestiones fidei et morum a theologo eadem via et ratione tractantur, quum in disputationem theologiae veniunt, id ambigendum non est, quae superiorum quaestionum praecepta fuerint, eadem ad sequentes pertinere. Haec enim est una res prorsus, ut non differat multum inter fidei decreta et iudicia morum; eaque est ex eisdem locis eademque propemodum forma tractanda. Nec vero velim, ut rursum me quispiam in tam frigida tamque ieiuna calumnia remoretur, quod theologiam simpliciter et absque ullo temperamento scientiam nuncuparim, quasi nescirem, Aristotelem in scientia evidentem et claram conclusionis notitiam exigere, cuiusmodi quum in principiis theologia non habeat, ne in conclusionibus quidem habere potest. Pugnat enim, rationis conclusionem dilucidam, apertam et manifestam effici, si res, e quibus illa colligitur, obscurae, opertae atque involutae sunt. Porro autem si non ut Aristoteles, ut sacri auctores, sic nos certa loquimur, qui doctrinam hanc scientiam absolute vocarunt. *Scire*, Augustinus inquit, ¹ *quemadmodum fides et piis opituletur et contra impios defendatur, proprio appellare vocabulo scientiam videtur Apostolus. Illud autem sine dubio munus theologiae proprium et officium est.* Et Hieronymus, ut alios omittam, Scripturae Sacrae doctrinam, quam theologi profitemur, scientiam sapientiamque passim appellat. Quin Sacrae Literae, ubi res certa est, ibi nullo modo sciendi vocabulum reformidant. Nota sunt illa: ² *Scio quod redemptor meus vivit*, etc. Item: ³ *Scio, quod certissime regnaturus sis*, etc. Item: ⁴ *Dedit illi scientiam sanctorum.* Item: ⁵ *Scientiam Dei invenies, quia Dominus dat sapientiam, et ex ore eius prudentia et scientia.* Et Apostolus: ⁶ *Alii quidem per spiritum datur sermo sapientiae, alii autem sermo scientiae.* Praeterea evidentiam Aristoteles in disciplinis flagitat, ut rerum cognitio nec fallere possit nec mutari. Firmam enim immutabilemque notionem scientiae vocabulum postulat. Cum igitur quae res in fidem ac theologiam incidunt, qua ratione in eas incidunt, stabiles immobilesque sint, nec in eis theologus errare, labi aut decipi queat, fit, ut sine perspicuitate etiam theologia scientiae proprie sibi appellationem vindicet. Quae eadem causa subest, ut disciplina haec circa res etiam contingentes, hoc est sua natura minime necessarias,

¹ 14. De Trinit. cap. 1.

² Job 19. 15.

³ 1. Reg. 24. 21.

⁴ Sap. 10. 10.

⁵ Proverb. 2. 5.

⁶ 1. Cor. 12. 8.

sine sui nominis impendio et iactura versetur. Necessitatem quippe in doctrina idcirco Aristoteles requisivit, quod sine ea nec rerum nec cognitionis stabilitas et immutabilitas appareret. At causae vel fortuito antegressae, harumque effecta suapte natura parum firma et constantia, ut sub theologiam et fidem cadunt, non mobilia et quae modo huc atque illuc transferantur, sed certa immutataque perinde ac perennia manent. Quamobrem utraque Deus proprie scire dicitur, et quae necessario eveniunt et quae nobis in casu et fortuna sunt posita. Rite ergo theologiam scientiam dicimus, in qua certitudo immobilis, firma constantia et, ut ita dicam, infallibilitas cognitionis est. Quid quod musica et astronomia a plerisque scientiae nuncupantur, et tamen vix unus aut alter coelorum siderumque errantium conversiones, a quibus disciplinae illae nunc pendent, proprio vel instrumento vel experimento exploravit? Quin astrologi fere iuniores veterum experimenta, tamquam certa earum rerum praeiudicia sequuntur, quas ipsi tractandas iudicandasque suscipiunt. Theologia igitur iure quoque scientia vocitabitur, praesertim cum huius doctrinae principiis accadat, ut obscure nobis sint cognita. Nimirum enim, si nobis perspicua ac dilucida forent, nihilo secius suum haec disciplina et nomen et rationem tueretur. Ac revera, si modo Aristoteles viveret, non aliud nomen inveniret, quo theologiam aptius et congruentius appellaret. Nam fidem dicere, quae non auctoritati proxime, sed rationi et syllogismo innitatur, absurdum est. Alioqui si prior propositio certa ex fide sit, posterior autem ratione naturae probabilis, conclusionis fides erit, non opinio. Quod plane falsum est.

6. Theologiam ergo, quando aliud melius non occurrit, scientiae vocabulo nuncupemus. Firma enim et stabilis earum rerum perceptio et comprehensio est, quae certis constantibusque principiis manifesta connexionem nectuntur. Nec enim illud vere dici potest, theologiae consequentias probabiles et obscuras esse, non evidentes et firmas. Cuius rei argumentum ponunt minime acutum, sed in primis hebes, quod si certa esset claraque connexio, conclusiones non iam ad theologiam sed ad fidem attinerent. Verum haec ratio ridicula est: iure itaque a plerisque reprehenditur. Est enim facile et apertum fidei theologiaeque discrimen: quod fides proxime, et ut sic dicam immediate auctoritate nititur; theologia vero proxime et immediate ratione. Habent enim se, quemadmodum supra dixi, fides et theologia non aliter quam habitus principiorum et scientia conclusionum. Et sicut naturae lumen absque ratiocinationis medio principiorum naturalium notitiam efficit: ita lumen fidei, nullo adhibito rationis argumento,

earum rerum persuasionem facit, quibus fideles assentimur, divina solum auctoritate nixi. Non igitur consecutionis evidentia et firmitas theologiam tollit sed facit; non aufert sed infert. Quamquam sunt in hac, sicut et in aliis disciplinis, opiniones quaedam rebus scitis exploratisque permixtae. Ac quemadmodum doctrina physica, naturae licet ipsa congruens et consentanea, non omnes conclusiones explore conficit, sed quasdam probabili argumentatione suadet; sic plurima theologus pronunciat quidem constanter, certo, fidenter, in quibusdam tamen praeclare agi secum putat, si verisimile quod sit, invenerit. Nec arbitratur sese scire quod nesciat: aut perinde ut si omnia certa essent theologiae dogmata, nihil formidat, nihil ambigit: sed illud cavet et providet, ne universis temere assentiens, et valde cuncta asseverans, earum etiam rerum auctoritatem, quae sunt certiores et illustriores, amittat. Sed ad rem. Cum incerta connexio est, vel altera propositio est incerta, quae cum fidei principio sumitur, conclusionis opinio erit, theologia proprie non erit. At sive ambo syllogismi principia fidei sint, seu alterum ex fide certum, alterum ex natura evidens, conclusio ad theologiam pertinebit: modo consecutio aut clara luce naturae sit, aut fidei illustratione cognita. Haud enim secus, quod etsi dixi, saepe ac saepius dicturus sum, haud secus, inquam, eiusmodi conclusionis scientia refertur ad fidem, quam ad habitum principiorum naturales disciplinae. Quae quoniam ita sunt in promptu, ut res argumentatione non egeat, his omissis pergamus ad reliqua.

CAPUT II.

QUAE SINT THEOLOGIAE PRINCIPIA.

87

1. Enimvero cum disciplina omnis quosdam habeat fontes, quos scientiae principia dicimus, quosdam deinde rivulos, quos, quasi scientiae fines, conclusiones appellamus: necesse est theologo usum locorum paraturo discere ante omnia, quatenus facultatis suae causae et principia sint, quae effecta causis illis principiisque connexa. Principia vero theologiae primum cognoscenda sunt: nam, his cognitis, multo facilius extrema intelligemus. Sed quoniam decem locorum generibus propositis adiunximus causas cuiusque generis, easque res ante constituimus, quibus cuiusque vis et natura continetur: non deerit fortasse, qui tractationem hanc superfluum esse contendat, imo ea etiam omnia, quae dicere de locorum usu instituimus. Argumentabitur

enim theologiae non alios esse fontes ac locos ipsos, quos digito etiam indicavimus: tamque aperte et clare singulorum vires et naturam explicuimus, ut facile ex quoque loco possimus, nisi simus valde tardi, argumenta colligere. Quid? (nam et hoc dicet aliquis) nonne et ante nostram hanc artem, si modo haec ars est, theologi et argumenta invenerunt, et alia ex aliis nectentes rem theologicam via et ratione tractarunt? Num Divus Thomas perfectus absolutusque theologus, si hanc theologiae partem necessariam iudicasset, eam penitus intactam omisisset! A quo non verisimile est, cum ceterae partes theologiae bene descriptae sint, extremum actum tamquam ab inertii poeta esse neglectum. Quid igitur laborare opus est, aut in quo evigilare curas et cogitationes nostras: siquidem nihil locorum usu explicando parere tale possumus, nihil consequi quod sit theologis magnopere utile et necessarium? Sed non poterunt huiusmodi argutiae mentem meam e sua sede et statu dimovere. Ego enim sic mihi persuasi, sic sentio, has nostras de locis praeceptiones plurimas res continere: quoquo se theologus verterit, praesto esse, nulla disputatione excludi. Nam sive argumentum quaeritur ad theologiae probanda dogmata firmissimum, sive ratio ad Sacras Literas explicandas aptissima quaeritur, aut haec ars est, aut nulla omnino, per quam ea assequamur. Nullam vero dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium atque in maximis rebus errantium. Sed haec, quibus ad locorum cognitionem et usum cohortamur, accuratius essent forsitan disputanda. Quod aliis quidem libris fecimus.

2. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur D. Thomas diligentissimus absolutissimusque theologus hunc de locis tractatum dereliquerit, si tam est, quam nos dicimus, theologo necessarius. Et quidem Divus Thomas in *1. part. quaest. 1. art. 8. ad secundum*, restricte breviterque, ut solet, theologiae locos indicavit, non omnes sed plerosque. Quin etiam, ut homo minime ingratus illi me dedam, cui tantopere debeo, et huius officii servitutem adstringam testimonio sempiterno; Divus Thomas mihi et auctor et magister fuit huius operis componendi. Sed ille locorum fere naturam explicuit presse et anguste ac suo demum modo. Non enim dilatat argumentum, sed quasi punctis, quod proponit, efficit. Rationem autem tractandi locos ipsos nec Divus Thomas, neque alius quisquam, quod equidem sciam, conatus est explicare. Quod idem Aristoteles in locis dialecticis fecerat, qui locos ipsos varie ac fuse quidem complexus est, sed non ostendit, quomodo inveniendum sit ex ipsis, neque usum eorum de-

monstravit, qui in hac re esset maximus et potissimus: sed usum nescio quem ad probabilem et communium argumentorum inventionem litteris prodidit, quem ignorare eruditi possunt, nec magnam eruditionis iacturam facere. Quanquam 1. *Topic. lib.* ambitiose forte magis quam vere, quae in *Topicis* a se traduntur, ea quatuor usus habere ipse Aristoteles iactat. Quid igitur? si Divus Thomas locorum usum silentio praeterivit, persecuturus nisi aliquis casus aut occupatio consilium eius praevenisset, aut si non res has consulto et iudicio persequi instituit; certe vel non omnia possumus omnes, vel divinae procurationis fuit, ut priores aliquid posterioribus reliquerint, in quo elaborare quoque ipsis et exercere utiliter non solum memoriam sed etiam ingenium possent. Hanc igitur partem relictam explebimus nullius adminiculis, sed, ut dicitur, Marte nostro: Nec enim quidquam de locis theologiae post Divum Thomam explicatum est, quod mihi probaretur de iis, quae in manus nostras venerunt.

3. Quemadmodum igitur in re militari solet, ubi dux non satis esse putat militibus arma dare, sed docet quomodo sit ipsis utendum, manus illorum aptat, componit gradus, quando fugere adversarium debeant, praecipit, quando insequi, quando fidere viribus, quando arte uti, quando ferire hostem, quando eius ictus eludere: ducit denique in aciem, praescribit ordinem, locum assignat, de quo iniussu suo non liceat eis discedere: sic mihi videor factururus, si discipulos meos et informare et instituere ad effigiem absolutae cuiusdam eruditionis volo. Nec verbis modo praefinire haec habeo, sed arreptis etiam telis in ludicrum certamen descendere ad exemplum posterorum. Quae tametsi non ad vulnus, sed ad speciem valere videntur, non inutilia erunt tamen. Quidquid enim in his rebus ad aspectum venustum est, idem utiliter fit ad veram pugnam, si quando illa cum adversariis committatur. Quod si quis sine arte, id quod artis est, efficit, permittat, obsecro, mihi meique similibus, ut artem et praecepta adhibeamus. Sunt prata, quibus natus et indigenitalis humor interius infusus est. Sunt quae nisi extrinsecus humore allapso irrigari non possunt. At disseruerunt theologi nonnulli ante me valde feliciter. Primum, idem erant expeditius certiusque facturi, si hoc genus exercitationum nostrarum degustassent. Quamlibet ager fecundus sit, fecundiores eum tamen facit agricola, si diligenteret studiose colat. Sic igitur etsi ingeniis magnis praediti quidam, copiam in theologia disserendi sine arte consecuti sunt; ars tamen, ut Tullius ait, est dux certior quam natura. Aliud enim est argumenta congerere, aut potius spargere ac dissipare, aliud eadem via et artificio premere. Nam qui

sciet, ubi quidque positum sit, quaque eo veniat, is etiam si quid obrutum erit, poterit eruere, semperque esse in disputando suus. Non itaque si nulli fuerunt, qui locos artificiose digestos generatim composuerint, nulli qui partem hanc theologiae dissolutam divulsamque conglutinarint, et ratione constrinxerint: statim nostrum hoc opusculum supervacaneum erit, imo vero eo magis necessarium doctis et ingeniosis fortasse, tardis et rudioribus sine dubio.

4. Deinde non mihi videntur scholastici theologi (fatendum est enim quod sentio) admodum composite et ordinate disputationes theologiae distinxisse. Divum Thomam semper excipio, apud quem mirabilis est contextus rerum, summus quaestionum et articulorum ordo, et compositio disciplinae incredibilis. Adeo respondent extrema primis, media utrisque, omnia omnibus. Nam de argumentorum copia quid attinet dicere? cum de infinitis prope quaestionibus in utramque partem disserendi tanta illi facilitas et abundantia fuerit, ut non contra omnia semper, sicut Archesilas, disputarit; et tamen, ut in omnibus rebus quidquid ex utraque parte dici posset, expresserit. Ceteri scholae auctores perturbatione rationis atque ordinis multum omnino peccaverunt: Magistrum videlicet secuti, in cuius quatuor *Sententiarum* libris multa quidem lectio sanctorum apparet, et pro tempore illo haud mediocris sane eruditio. Sed praeter distinctionum vocabula, in quas libri illi divisi sunt, nihil distinctum fere videas recteque et ordine distributum. Testimoniorum congeriem dicas potius, quam dispositionem et rationem disciplinae. De Trinitate prima est illi disputatio. Ita prius relata, quam absoluta persequitur. Nam de iustitia et misericordia Dei in 4. *Sententiarum* quasi praeteriens disputavit. De virtutibus in tertio. De vitiis quibusdam item in quarto. Innumera sunt eiusmodi confuse ab illo perturbataeque tractata. Quam ob rem scholasticis, qui huius vestigiis inhaeserunt, confusa etiam fere ac perturbata sunt omnia. Nec Magistrum ego volo fraudare suo veteri nomine, magnum utique, ut aetate illa, virum, et quem iure coluerint posteri. Nec scholasticorum laudi, quam multorum seculorum firmavit opinio, detrahere quidquam volo. Sed ingenue ac libere dico, quid in illis desideretur, quidque illi praestarent homines ingenio doctrinaeque praestantes, nisi disserendi artem neglexissent. Nam quod spectat ad argumenti inveniendi rationem, fontes quosdam videntur etiam ignorasse: adeo nulla ex quibusdam eorum fontium argumenta proferunt. Quotus enim quisque ex traditionibus Christi et apostolorum argumentatur? Atque ex Conciliis raro, ex Sacris Literis non adeo frequenter, ex historia vix semel. At mea quidem sententia nemo po-

terit omni laude esse cumulatus theologus, nisi et erit horum locorum omnium scientiam consecutus, et ex eis promptum expeditumque pararit ad argumentandum usum. Nam de locorum natura et vi quidem satis fateor supra a me dictum.

5. Sed in eisdem nunc non frustra versabimur, cum docebimus, quisnam eorum locorum usus sit et quemadmodum ex eis argumenta ducenda. Id quod non omnibus ita facile est, ut nec praeceptis nec exemplis nostris indigeant. Sed haec hactenus. Iam ad instituta pergamus. Ac ne plura, quae sunt pene innumerabilia, consector, comprehendam brevi, quae sint theologiae principia. Theologiae naturalis et supernaturalis (hinc enim ordiendum est) facilis est et expedita distinctio: theologiam naturalem voco metaphysicam, ea parte, qua Dei naturam per naturae rationes inquit; quae est nobis, id est Christianis, cum philosophis Gentium communis. Supernaturalem autem eam dico, quae eiusdem Dei et naturam et proprietates per principia ea investigat, quae sunt hominibus divinitus revelata. Revelationem porro theologorum more hic accipio, quae hominis et captum superat et ingenium. Nam Paulus,¹ ea etiam, quae naturali ratione et lumine cognoscuntur, Dei revelationi et manifestationi tribuit. Atque haec supernaturalis theologia propria est fidelium et Christianorum, tanto disciplinis ceteris melior, quanto divina auctoritas, in qua illa sustentatur, humana omni ratione potior et antiquior est. Recte igitur Divus Thomas² docet, quod *argumentari ex auctoritate est maxime proprium huius doctrinae, eo quod principia huius doctrinae per revelationem habentur: et sic oportet quod credatur auctoritati eorum, quibus revelatio facta est. Nec hoc derogat dignitati huius doctrinae. Nam licet locus ab auctoritate, qui fundatur super ratione humana, sit infirmissimus: locus tamen ab auctoritate, qui fundatur super revelatione divina, est efficacissimus.* Tantum ille. Ergo quoniam omnis oratio nobis de theologia ea, quae est supra naturam, instituitur, ideo huius solum principia, quae et qualia sint, exponendum est.

6. *Primum argumentum.* Hoc vero ut scholae congruenter fiat, nodos illos et proferendos, et solvendos puto, qui rem totam istam illigant et impediunt. Primus est, quod Divus Thomas paucis verbis multa peccare videtur. Unum, quod secum ipse pugnat. Modo enim ait articulos fidei esse theologiae principia: nunc autem illa omnia, quae in Sacris Literis continentur: imo aliquando universa etiam, quae

¹ Rom. i.

² 1. par. q. 1. a. 8. ad 2.

sunt divinitus revelata; ¹ in quibus traditiones profecto apostolorum sunt, quamquam in libris canonicis non inveniuntur scriptae. Potest ne magis secum ipse pugnare? Alterum peccatum, quod cum Paulus ² inter ea, quae credere oportet, duo illa numeret, Deum esse, et esse remuneratorem inquirentium se; Divus Thomas contra docet, ³ illa fidei articulis minime comprehendendi, sed a fide potius supponi. Non sunt igitur Divi Thomae haec theologiae principia: siquidem non sunt propositiones revelatae, quas fide credimus, sed naturae lumine ab hominibus cognoscuntur: ob idque fidem ipsam antecedunt, cuius decreta ea demum sunt, quae in propriis theologiae principiis habere debemus. Nec Apostolo solum, sed rationi quoque illi Divus Thomas videtur adversus, quae dilucide probat, Deum esse, proprium idemque primum censi theologiae principium. Est enim Deus, ut supra dixi, res huic disciplinae proprie subiecta. Omnis autem disciplina ponit in primis, et rem sibi subiectam esse et quid etiam res illa sit. Deum itaque esse, proprium est theologiae principium, quia speculatrix est. Nam quia et effectrix, illud habet principium primum, Deum esse remuneratorem inquirentium se. Tertium Divi Thomae peccatum commune cum plerisque theologis, quod cum plurima sint a Deo revelata, non solum iis, qui canonicos libros scripserunt, sed aliis etiam sanctis Dei hominibus, Martino, Nicolao, Benedicto, Dominico, Francisco: fidem et theologiam asserit non quibuslibet Dei revelationibus niti, sed iis dumtaxat, quas Scripturae Sacrae auctores habuere. Constat autem et divinam revelationem generaliter esse fidei theologiaeque rationem formalem et fidem quibusque Dei dictis assentiri: est namque virtus, quae Deo dicenti credit. Atque his nodus primus in verbis quidem Divi Thomae est. Nam secundus non modo Divum Thomam sed ceteros fere omnes adstringit.

7. *Secundum argumentum.* Nulla enim omnino disciplina sua principia ratiocinatione probat, sed ponit: idcirco enim positiones seu petitiones nuncupantur. At theologia ea, quae fides tenet, ratiocinatione concludit: non ergo eadem sunt huius disciplinae principia quae et fidei decreta. Quod vero theologia fidei dogmata argumentando comprobet, multifariam suaderi potest. Primum, quia Deum esse unum, immortalem et rerum humanarum procuratorem et cetera eiusmodi per fidem a Christianis accepta claris philosophiae argumentis de-

¹ 1. par. q. 1. a. 7. et 8. 1. par. q. 1. art. 8. ad 2. 2. q. 1. a. 5. ad 2. 1. par. q. 1. a. 5. ad 2. et a. 8. ad 2.

² *Hebr.* 11. 6.

³ 1. par. q. 2. a. 2. et 2. 2. q. 1. art. 5. ad 3.

monstravimus. Tum rursus, quia Deum esse Creatorem, fidei articulus est: id autem ratio quoque naturalis ostendit. Adde, quod apostolus Petrus ¹ iubet nos esse paratos ad reddendam rationem de ea, quae in nobis est, spe, atque ideo de ea, quae in nobis est, fide. Adde etiam, quod huic scientiae attribuitur illud, quo fides saluberrima gignitur, nutritur, defenditur, roboratur: id quod ex Divo Augustino ² acceptum omnium theologorum ore teritur. Si ergo rerum naturalium cognitio, ut Augustinus ait, fidem et gignit et nutrit et roborat: nimirum ea, quae fidei sunt, ratione naturali theologia patet. Non ergo fides theologo principia tradit, nisi sua ipse principia probet: quod ab omni prorsus disciplina alienum esse, adeo explorate perceptum est et cognitum, ut non sit a me in praesentia confirmandum.

8. *Tertium argumentum.* Tertius nodus ex verbis quoque Divi Thomae ³ nectitur. Docet namque, ad fidem aliquid pertinere dupliciter: uno modo directe, sicut ea, quae nobis sunt principaliter a Deo tradita; alio modo indirecte, ut ea, quibus negatis, consequitur aliquid fidei manifeste contrarium, ut si quis neget Samuelem esse filium Helcanae: ex quo sequitur Divinam Scripturam esse falsam. Hactenus non verbis quidem eisdem, sed sensu eodem ille ait. Et rursum alio loco affirmat, ⁴ omnia quae sunt in Sacris Literis tradita, praeter ea, quibus homo beatus efficitur, per accidens ad fidem spectare: ut Abraham duos filios habuisse et David fuisse filium Isai. Quod si cuiusmodi, licet in Libris Sacris expresse etiam conscripta sint, indirecte tamen et per accidens ad fidem attinent, non sunt profecto theologiae principia. Nec enim cuiusquam disciplinae fundamenta fabricam illius disciplinae ex accidenti et indirecte constituunt. Poteram et aliis argumentis hanc quaestionem implicare: sed verebar, ne et haec quoque lectori delicato multa nimium viderentur. Atque haec, pauca licet, urgent tamen, et nihil remittunt, ut omnia ea explanemus, quae theologiae initiis exponendis necessaria sunt. Expediemus itaque primum, quatenus sit huius doctrinae ratio formalis: deinde quae eius nativa germanaque principia: atque in his, quae capitalia sint, quae vero legitima quidem, sed secundaria tamen: postremo quae sint extranea et aliena, hoc est adscita et accersita ab exteris disciplinis.

9. Formalis ratio theologiae, quoniam illud in primis suscepi explicandum, non est una et simplex, sed duplex et bipartita. Est namque

¹ 1. Pet. 3. 15.

² 14. *De Trin.* cap. 1.

³ 1. par. q. 32. art. 4.

⁴ 2. 2. q. 2. a. 5.

ratio formalis rei obiectae, quia res est; quomodo Deitas theologiae ratio dicitur. Est item ratio rei, ut mentem ad assentiendum movet, quemadmodum veritas prima revelans theologiae habetur ratio. Sic ratione videndi intelligimus et colorem et lucem: colorem quidem priore modo, lucem autem posteriore. Atque illam quidem vocant rationem *quae*, hanc rationem *sub qua*. Puto nobis concedi oportere, ut scholae verbis utamur, si quando minus occurrent latina. Quin latina etiam interdum relinquenda sunt, ne in scholastica disputatione non tam explicasse res, quam verba affectasse videamur. Quia vero de ratione formali rei huic doctrinae subiectae, quia res est, nulla esse potest inter viros doctos controversia; de ratione formali ex parte habitus et potentiae cognoscentis huiusmodi conclusiones statuo.

10. *Prima conclusio.* Prima est. Ratio formalis fidei non est ratio theologiae formalis. Nam si theologiae principia lumine prophetiae cognoscerentur aut lumine etiam gloriae beatorum, conclusiones nihilo secius ad theologiam pertinerent. Erat enim Christus Dominus longe omnium, quicumque fuerunt, theologiae divinaeque naturae cognitione princeps, qui tamen sine fide conclusionibus theologiae assentiebatur. Exigit quippe fides in ratione sua formali obscurum quiddam et invisum, cum sit substantia rerum sperandarum et argumentum non apparentium, Theologia vero evidens quoque et clara esse potest. Nam est ratio sermoque de Deo. Atque inter prophetiam et fidem, si Divo Thomae credimus, nonnihil interest: nec lumina sunt eadem, quibus vates ad vaticinandum et fideles ad credendum illustrantur. At si vates illustratione sua illa theologiae principia cognoscat, et ea, quae consequuntur ac repugnant, ratiocinando colligat, theologus profecto erit, tametsi theologiae eiusmodi ratio formalis non fidei lumen sit sed prophetiae.

11. *Secunda conclusio.* Secunda conclusio est. Esse revelatum a Deo, lumenve divinitus infusum, est ratio theologiae formalis, sive illud lumen fidei sit seu prophetiae seu gloriae. Theologia namque supernaturalis, de qua nunc loquimur, lumen aliquod natura ipsa superius generaliter ad principia cognoscenda requirit: sed quale id in specie futurum sit, nec nomen theologiae nec notio propria definit. Verum quia theologi non de beatorum, sed de viatorum theologia disputant, nec quaerunt quid disciplinae ipsi sed quid naturae nostrae consentaneum sit, idcirco fere asserunt, theologiae principia per fidem a theologo intelligi. Lumen quippe prophetiae, vel quoniam rarum est, generali praeceptioni nihil obstare creditur; vel quoniam est, ut lumen fidei, obscurum, in lumine fidei communiter

et confuse intelligitur. A qua nos consuetudine minime abhorrentes, theologiae nostrae principia per fidem accipi oportere saepe dedimus.

12. *Tertia conclusio.* Unde illa tertia conclusio nascitur, theologiae nostrae formalem rationem eandem ac fidei esse. Tametsi aliter ad assentiendum principiis movet, aliter ad assentiendum conclusioni. Illis, inquam, sine medio syllogismo et ratione, huic ratione et syllogismo intermedio. Quo discrimine, ut diximus, theologia et fides non verbis et cogitatione, sed universa re et toto genere secernuntur, quamvis utriusque ratio eadem formalis sit. Sane Divus Thomas multis in locis fidei nomen, ut videtur, existimat manare latissime, idque versari in omnibus, quae a Deo sunt dicta et revelata, sive auctoribus sacris atque canonicis sive aliis quibuscumque divino quodam spiritu afflatis. Quod si verum est, ratio fidei formalis longe etiam lateque patebit, ut non solum contineat revelationes prophetis et apostolis factas, sed eas etiam, quae ceteris quoque sanctis Ecclesiae Dei factae sunt: immo illam etiam, quas viri interdum improbi divinitus habuerunt, ut Balaam et Caiphas, quorum praedictiones ad fidem attinere, ne dubitari quidem potest. Eadem ergo causa subest, ut cetera etiam, quae quibuslibet, aliis revelata a Deo sunt, ad fidei rationem referantur. At enim 1. *par. quaest. 1. art. 8. ad secundum*, ut inter argumentandum obiecimus, verbis nihil obscuris docet, fidem nostram non niti revelationibus aliis praeter eas, quas apostoli et prophetae, auctores videlicet Canonikorum Librorum, ediderunt. Id quod Paulus confirmat, quo loco ait: *fideles esse superaedificatos super fundamentum apostolorum et prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Jesu.* Nulla igitur alia nisi prophetarum, Christi apostolorumque doctrina fidem Ecclesiae fundat, nulla alia theologiae principia continet. Eadem enim sunt disciplinarum principia ac fundamenta. Adde, quod fides est virtus theologica cum religione Ecclesiae erga Deum coniuncta et sociata. Non ergo quaecumque a Deo revelata ad fidei virtutem pertinent, sed ea tantum, quae ad Ecclesiae etiam religionem pertinebunt. Quia vero nihil Ecclesiae refert, ea credere, an non, quae Birgittae Catharinaeque Senensi visa sunt, nullo certe modo ad fidem illa referuntur. Adde etiam, quod fides, de qua hic sermo fit, non est privata virtus sed communis. Ea enim re Catholica dicitur, hoc est, universalis. Quocirca privatae revelationes, cuiusmodicumque et quorumcumque illae sint, ad fidem catholicam non spectant, nec ad fundamenta et principia ecclesiasticae doctrinae, quae vera germanaque theologia est. Cuius rei illud item non leve argumentum est, quod quae non per Ecclesiam et eius publicos administratos fidelibus propo-

nuntur, illa non credit catholica fides. Videlicet aequum erat, ut quae ad rempublicam generaliter attinerent, haec non privati quivis homines ad eam retulissent, sed eius communes omnino administri. *Fundamenta eius*, inquit,¹ *in montibus sanctis*. Id quod explicaturus statim adiunxit: *Dominus narrabit in scripturis populorum et principum horum, qui fuerunt in ea*. Scripturae ergo privatae non sunt fidei ecclesiasticae fundamenta, sed scripturae populorum, quas nobis principes Ecclesiae tradiderunt. Quamobrem in principiis theologiae nostrae non ea sunt habenda, quae private et singulariter quibusdam hominibus significata a Deo sunt, sed quae communiter et publice Ecclesiae suae locutus est Deus. Id si consentaneum est, ut videtur certe, necessario fit consequens, ut ratio fidei theologiaeque formalis non sit tam diffusa et ampla, quam nonnullis apparet, sed multo astrictior atque contractior: ut intelligatur esse veritas prima Ecclesiae revelans ea, quae ad religionem attinent. Id quod sine dubio fidei constantia, certitudo et firmitas requirebant. Nullo enim loco firma stabilisque ac fixa consisteret, si privatas revelationes sequeretur.

13. Nec mihi quisquam angelorum in via fidem et religionem obiiciat, quibus nescimus an Deus, quae credere illos oportebat, per se haec, an per aliquem publicum administrum angelum superiorem proposuerit. Illud dico, in angelis quoque communem fuisse fidem, communem revelationem, quae non privatae usurpationis esset, sed publicae religionis. Nam quod obiiciebatur de Balaam et Caiphae prophetiis hoc facile relicitur. Non enim illorum verba ad fidem spectant, quia dixerunt illi, sed quia auctores sacri scripserunt. Ac formalis theologiae ratio quaenam illa sit, breviter quidem, sed non indiligenter exposui.

14. Sequitur ut explicem quae sint huius disciplinae propria legitimaque principia. Qua in re video, nihil nos laborare oportere. Facile enim e rebus positis intelligitur, omnia, quae sunt per sacros auctores Ecclesiae divinitus revelata, in propriis theologiae principiis habenda. Non ea solum dico quae auctores Sacris Scripturis suis prodiderunt, sed quae verbo etiam posteris commendarunt. Id quod explanatum est in tertio huius operis libro diligentissime. Auctores autem sacros appello, non eos modo qui Libros Canonicos scripserunt, verum etiam Christum Dominum, qui et vitae et doctrinae catholicae primus est auctor; et apostolos, qui ministri fuere sermonis. Nec si Conciliorum et Apostolicae Sedis auctoritas fidem certam facit catholici

¹ *Psalm. 86. 1.*

dogmatis, aut sanctorum etiam omnium consensus et conspiratio una, idcirco aut principia theologiae cumulamur, aut eius formalem rationem extendimus. Quoniam, ut saepe alias diximus, nec Concilia nec Sedis Apostolicae Pontifex nec sancti Scripturarum interpretes novas fidelibus revelationes edunt, sed quas ab apostolis accepit Ecclesia, aut posteris integras et illibatas tradunt, aut illas expriment et interpretantur, aut certe consequentia et connexa colligunt, adversa et repugnancia manifestant.

15. Principiorum itaque theologiae numerus e Libris Sacris atque apostolorum traditionibus integerrime constituitur. Quamobrem duobus primis locis contenta sunt omnia quae in initiis theologiae veris et germanis numeranda sunt. Sed his initiis tamquam seminibus ab Ecclesia datis, quae Christus apostolis, apostoli Ecclesiae dederunt, pastores et doctores ac theologi in universum omnes ea rigant et excolunt, et quae plantae, traduces, propagines ex eis oriuntur, proferunt et ostendunt. Illa fundamenta sunt theologicae ecclesiasticaeque doctrinae, quae Christus per apostolos posuit, ceteri sive Concilii patres sive Pontifices Summi seu Ecclesiae doctores, sancti omnino supraedificant. Nam fundamenta alia nemo potest ponere praeter ea, quae posita sunt, apostolorum et prophetarum, *ipso summo angulari lapide Christo Jesu*.¹ Enimvero disciplinarum principia non eodem gradu locata sunt omnia. Quaedam enim simpliciter prima sunt, quae vi sua generali cetera continent; ut in metaphysicis illud: *Impossibile est simul affirmare et negare*; qualia in theologia sunt illa: ² Deus est, et est remunerator inquirentium se; in quibus tamquam in primis credibilibus omnes fidei articuli implicite continentur, quemadmodum D. Thomas eisdem quoque verbis affirmat.³ Alia sunt principia praecipua quidem et immediata, sed contractiora tamen, quam illa communia, quae erant ceterorum omnium quasi fontes. Huius generis in physicis ea sunt: res naturales materia formaque constare; naturam esse principium motus et quietis: in theologia vero articuli fidei capitales, qui ut D. idem Thomas ait: primo et per se credendi fidelibus proponuntur. Nimirum enim de Deo, qui est res theologiae subiecta, ea articuli enunciant, quae vel ex perpetua aeternitate in Deo insunt, vel humanae salutis ergo disposita in tempore ac dispensata sunt. Eundem quippe Deum, qui trinus et unus est, qui creavit mundum, qui et impios facit iustos et felices pios; eundem, inquam, credimus factum et natum et mortuum et sepultum et suscitatum

¹ 1. Cor. 3. 12. Ephes. 2. 20.² Hebr. 11. 6.³ 2. 2. q. 1. a. 7.

et elevatum in coelos. Iure igitur haec prima sunt et propria theologiae pronunciata, quae a nobis de subiecto disciplinae nostrae, vel maxime supponuntur. Initiis enim his principalibus non concessis theologus progredi ne digitum quidem potest. Ac sunt priora illa similia iis, quas philosophus appellat dignitates. *Accedentem* namque *ad Deum oportet credere quia est, et inquirentibus se remunerator sit*. Quicumque igitur disciplinam aliquam supernaturalem discere parat, eum necesse est duas illas generales prae notiones animo ante cepisse. Quae dignitatum nota propria atque insignis est. At haec posteriora principia suppositiones theologiae non iniuria vocabuntur. Eas enim theologus discipulo suadere quodam modo aut explicare certe valet. Sed praeter haec duo principiorum genera, sunt alia non propter se potissime petita, sed, ut D. Thomas sentit, eorum quae sunt potissima, explicandorum gratia. Cuiusmodi sunt, inquit, praeter articulos fidei omnia, quae in Sacris Literis assumuntur, vel Dei natura et maiestate explicanda, vel exponenda ipsius in homines benevolentia rerumque omnium procurazione, quae illis essent utiles et necessariae. Haec vero tametsi non fidei sunt nec theologiae praecipua capita, sed his ex accidenti coniuncta et quasi principia secundaria, accipit tamen ea theologus, non aliter ac philosophus principia per se nota, sine medio et ratione, perinde ut articulos fidei acceperat. Haec enim quasi naturalis atque insita in animis fidelium notio inest, ut quidquid ab apostolis scriptum traditumque est, verum esse sentiant. Ac theologiae legitima germanaque principia haec sunt. Nam quae vel a metaphysicis vel a physicis vel a mathematicis vel a reliquis demum naturae disciplinis adsciscit, perspicua per se evidentiaque principia, non ex sua sumit vi atque natura, sed foris inventa in proprium usum mutuatur, aut certe iure quodam suo vindicat. Forsitan quispiam dixerit: nonne igitur multae variaeque erunt rationes theologiae formales? Siquidem multarum disciplinarum varia item principia sunt. Minime vero. Non enim ex adiunctis et extrinsecus attributis doctrinarum formalis ratio petitur, sed ex propriis nativisque principiis. Atqui in theologia horum omnium una et eadem ratio formalis est, nempe lumen fidei supernaturale. Quae igitur sint theologiae principia, tum germana tum aliena atque ex illis quae prima, quae secunda, ex primis vero quae generalia, quae quasi in speciem contracta, satis, ut reor, dilucide aperteque docuimus. Quibus ex rebus intelligitur, e decem locis duos primos propria et legitima theologiae principia continere, tres postremos externa et aliena: nam quinque intermedii aut interpretationem principiorum propriorum continent, aut eas, quae ex his

ortae et profectae sunt, conclusiones. Hae cuiusmodi in theologia sint, statim explico, si prius argumenta refello, quibus supra usus sum, quum de principiis eiusdem theologiae quaererem. Ad quas ipsas argumentationes ex superioribus dictis satis multa responsa sunt, quibus perspicere possit, adversum D. Thomam quem vel maxime impugnant, eas nihil habere vitium. Tanta vis est veri, ut speciem falsitatis obscuraret, si modo id patefactum et illustratum est. Sed singulis tamen respondere volumus, ut rudiorum ingenio morigeremur.

CAPUT III.

88

CAPITIS SUPERIORIS ARGUMENTA REFELLIT.

I. *Responsio ad primum.* Primum ergo argumentum tria Divi Thomae falsa peccata obicit, quorum unum iam omnino depulsum est. Ecquid enim illa pugnant, articulos fidei primaria esse theologiae nostrae principia, Sacras autem Literas continere etiam secundaria? Quia vero non omnia continent, sed pleraque, illud etiam his valde consentit et congruit, divinam veritatem sine scripto quoque rationem esse fidei formalem. Sunt enim quaedam verbo tenus Ecclesiae tradita, quae in theologiae veris germanisque principiis habentur. Prima itaque calumnia adhibita nihil premit. Quae secundo loco adhibetur, ea pressius urget. Sed si, cum animum attenderis, videas de Deo nos duobus modis loqui posse, tunc haec etiam calumnia contundetur. Intelligendum ergo sermonem de Deo dupliciter haberi: aut quia principium est finisque naturae, aut quia supra naturam est principium et finis. Sane quamdiu praestantem aeternamque mentem intelligimus solutam a corpore et liberam, segregatam ab omni concretionem mortali, quae omnia sentiat et moveat, quae coelum ac terras tueatur ac regat, ad quam res universae quoquo modo possunt, contendunt et enitantur ut veniant; tamdiu Deum naturaliter intelligimus, tamdiu de eo naturaliter loquimur. At si consideremus Deum ipsum potiore quodam lumine nobis ostensum, quo apparet in una deitate trinus, in effectis supra naturam admirabilis, omnium eiusmodi effectuum supernaturalium et prima causa efficiens et postremus finis, atque adeo creaturae rationalis una et summa felicitas; tunc ratio Dei multo alia, sermo longe diversus est. Cum igitur Paulus inter ea, quae credere necesse est, duo illa ponit, Deum esse et esse remuneratorem inquierentium se, Deum intelligit, non ut naturae oculis cernitur, sed ut

illustratione superiore apparet supernaturalium rerum primum principium ultimusque etiam finis. Quo sensu D. Thomas 2. 2. *quaest. 1. art. 7.* ait, omnes articulos in primis illis credibilibus contineri, scilicet ut credatur Deus esse et providentiam habere circa hominum salutem. Cum autem aliis locis affirmat, duo illa in fidei articulis non esse, sed a fide potius supponi, de Deo iuxta naturae lucem loquitur. Quemadmodum enim gratia supponit naturam, ita cognitio gratuita cognitionem naturalem, ut idem Divus Thomas refert. Frustra vero eum fidei doctrina velis imbuere, qui non habeat duas illas naturae anticipationes, Deum esse et habere hominum providentiam. Nulla porro *gens tam fera est*, ut ait Cicero, ¹ *quae non, etiam si ignoret qualem Deum habere deceat, tamen habendum sciat. Qui autem Deum non prae-* *noverit procuratorem esse rerum humanarum, atque adeo hominum re-* *ctorem et iudicem, is longissime abest a nostra disciplina. Quod si iudex* *hominum et rector Deus est, si etiam alio modo intelligi non potest, nisi* *summa sapientia, iustitia et potestate praeditus, sit, ut et praemia virtu-* *tibus parata habeat et supplicia vitiis. Nec enim ulla omnino respublica,* *quod Solon verissime dixit, nisi duabus rebus contineri potest, praemio* *et poena. Quae causa Platonem movit, ut quoniam videbat optimos saepe* *viros pro rebus praeclare gestis nullo in hac vita praemio virtutis, nullo* *insigni honoris, nullo monimento laudis decoratos assereret animos im-* *mortales officii praemium et fructum aliquando accepturos; absurdum* *quippe esse, ut verus, iustus et honestus labor honoribus, praemiis, splendore* *careat, si qua est in coelo pietas, si quod numen, quod talia curet: non* *itaque aut campos Elysios aut Sisyphi saxum, Ixionis rotam, Tantali* *sitim poematis solum esse, sed historiae. Nam ut ficta sint a poetis isthaec* *omnia, veri tamen significandi gratia ficta sunt, ut utilissima illa veris-* *simaque sententia in animis hominum inscriberetur; recte factis praemia,* *peccatis supplicia deberi. Quo magis Caietanum miror, qui in Epistolam* *ad Hebraeos multum omnino et a sensu Apostoli et a vera naturae* *institutione descivit. Atque eum in errore secuti sunt quidam, non* *satis diligenter nec Pauli consilium nec vim rationis attendentes. Sed* *ut perspiciat lector, unde omnis iste natus sit error, totam rem aperiam,* *eaque ipsa verba subscribam, quae ab inventore et quasi architecto* *huius opinionis dicta sunt. Qui non credit Deum esse, ait, nunquam* *accedet ad eum. At si obieceris hoc non congruere iis, qui evidenter co-* *gnoscent demonstrativa scientia Deum esse; tales enim cum videant Deum* *esse, impossibile est, quod credant Deum esse, cum fides sit argumentum*

¹ *De nat. deor. lib. 2.*

rerum non apparentium: solutio est, quod doctrina haec in communi datur, et propterea docetur in communi, quod oportet credere, quia est. Longe autem melius esset, si non crederet, sed sciret, quia est. Sed hoc rarum aut rarissimum est. Alterum vero, quod Deus inquirentibus se remunerator sit scilicet in futura vita, oportet fide teneri: quoniam nulla scientia speculativa ad hoc attingere potest, et sine huius rei fide nullus accedit ad Deum. Hactenus ille. Quo in loco universa ratione mea cum illius tota confligendum puto. Primum ergo, si placet, quae de illo principio, Deus est, sunt a Caietano dicta, videamus. Atque illud videns prudensque praetereo, longe melius esse scire, quam credere. Id quod verum esset, si de humana fide loqueretur. At fides, quae Deo dicenti innitur, multo certior et potior est quam ea scientia, quae ingeniorum nostrorum ratione constat. Sed haec ostendere non est praesentis loci et temporis. Illud proprie huius disputationis est, si Pauli sententiam in communi et de iis, quae frequenter eveniunt, intelligamus, tunc totam nos Pauli argumentationem eludere. Conabatur siquidem Apostolus eo capite monstrare veteres omnes, quotquot a Deo probati sunt, testimonio fidei probatos esse. Cum vero in enumeratione Enoch quoque inter ceteros induxisset, non aliter ostendit illum fide esse probatum, nisi quia ante translationem testimonium habuerat placuisse Deo. Qua propositione e Sacris Literis posita, e vestigio assumptionem adiunxit: *Sine fide autem impossibile est placere Deo. Credere enim oportet accedentem ad Deum*, etc. Hoc vero argumentum, quo assumptionem illam probat Apostolus, vanum et imbecillum est, si demus non oportere semper credere accedentem ad Deum, quia est, sed aliquando, raro tamen, satis esse, scire. Refellemus enim argumentantem Apostolum ea responsione, quod fieri potest, idque melius esse, ut quis sciat esse Deum: quo casu non oportebit credere Deum esse. Itaque fiet, ut non sit impossibile sine fide placere Deo: Enoch autem unum ex iis esse, qui non credebant, sed sciebant esse Deum. Quemadmodum ergo cum Apostolus ait: *Sine fide impossibile esse placere Deo*, non in communi et ut plurimum loqui intelligendus est, sed semper ac de singulis hominibus viatoribus; sic quum causam eius rei reddit inquit: *Credere enim oportet accedentem ad Deum quia est*, eodem modo intelligitur nullum omnino excipere, sed de omnibus atque de omni tempore loqui, si illa ipsius argumentatio quidquam habitura est ad faciendam fidem virium.

2. Iam vero quod ad sequens principium attinet, Caietanus in hoc defendendus est, quod dixerit, per nullam speculatricem scientiam cognosci evidenter posse Deum esse remuneratorem inquirentium se,

si de remuneratione supernaturali intelligit. In nulla vero scientia ostendi praemium aliquod iustos sapientesque viros manere post mortem, hoc Caietanus generaliter videtur asserere: hoc cogor ego improbare. Chrysostomus porro *hom. 4. de provid.* tradit, qui animi immortalitatem in dubium vocant, eos addubitare, num in meridie sit dies. *Si enim, inquit, negant animos esse immortales, negant supplicia improborum post hanc vitam, negant praemia iustorum. Providentiam itaque Deo negant, atque adeo divinitatem, quae sine providentia intelligi non potest. Nam si ii, qui Deum rite colunt, iniuris affecti migrant, impii contra iniusta felicitate potiti; non ergo iustitia in Deo est, si suos non potest honoribus praemiisque donare. Quod si Deo aut potentiam aut iustitiam aut oculos ad cernendum tollis, Dei vocabulum inane fit. Omni namque ratione concluditur, ut si nullo praemio afficit eos, qui inquirunt illum, ne Deus quidem ullo modo sit, nisi Deum aut caecum aut imbecillum aut iniquum habeamus: caecum, qui suos non videat; imbecillum, qui dare praemia non possit; iniquum, qui nolit.* Qui igitur negat alterum, is utrumque tollat necesse est: et si non habet remuneratorem inquirentium se, ne Deum quidem habeat oportet. Illud quoque vix intelligo, quid sibi Caietanus velit, cum ait, nullam scientiam speculativam hoc attingere: an Deus sit remunerator inquirentium se; unde colligit oportere, ut id fide teneamus. Quid enim si nulla speculatrix scientia illud assequitur? Nonne satis erit, si aliqua effectrix assequatur? Mihi quidem illud persuasum est, quemadmodum Deum, hoc est primam causam efficientem esse, speculatrix naturae disciplina declarat; ita et effectricem quoque, naturae eiusdem disciplinam, Deum esse omnium postremum finem, ostendere: neque hoc solum, sed illud etiam, naturae lege; aliquem habere et auctorem et iudicem; nisi forte sola haec lex deserta sit, quae nullum legislatorem habeat, aut si quis iura haec mundo praescripsit, nulla iuris huius servandi cura tangatur. Quod si tam ignarus est, ut nesciat praemia et honores virtutem alere, iacereque eam semper, si praemiis et honoribus destituta sit, indignus profecto est, ad quem auctorem et iudicem sanctissimas naturae leges referamus. Quocirca si de Deo divinaque remuneratione sermonem facimus, quatenus naturae lumen ostendit, utrumque in hoc lumine agnoscimus, et Deum esse et esse remuneratorem inquirentium se. Quia vero ut Deo placere possimus, non sat est ipsum cognoscere principium esse auctoremque naturae, sed oportet in Deum ferri, quia finis est supernaturalis, atque adeo supra naturae vires eminens et excellens, rectissime in universum dixit Apostolus, accedentem ad Deum, finem utique supernaturalem, oportere credere, quia est, etc. Nam

quod naturalis ratio docet, id scire ad supernaturalem hunc accessum non est satis. Habemus quippe accessum ad Deum per fidem. Quod autem Paulus de accessu ad finem supernaturalem, de remuneratione quoque supra naturam loqueretur, illa manifeste demonstrant: *Expectabat fundamenta habentem civitatem, cuius artifex et conditor Deus*; et posterius: *Nunc autem meliorem patriam appetunt, idest coelestem: ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum: paravit enim illis civitatem*; et rursum: *Aspiciebat in remunerationem: invisibilem enim tamquam videns sustinuit*; et denique: *Non suscipientes redemptionem, ut meliorem invenirent resurrectionem*. Atque hi omnes testimonia fidei probati, non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur. Sed crimen illud, quod Divi Thomae secundo loco inferebatur, satis, ut mea fert opinio, dilutum est. De tertio vero peccato nihil est necesse illum purgare, quum iam explicate docuerimus, fidem theologicam, de qua in praesenti disserimus, non quibuslibet Dei dictis assentiri, sed iis, quae dumtaxat et ad fidelium communem religionem spectent et communes Ecclesiae administri denuncient. Ac primum nodum solvimus quidem, secundus vero expeditur hoc modo.

3. *Responsio ad secundum.* Quae sunt fidei, ea sunt in duplici differentia. Quaedam enim simpliciter et apud omnes fidei sunt, quae rationem superant naturalem. Alia fidei dicuntur esse non per se quidem, sed quasi per accidens divinitus revelata, propter eos, qui eorum demonstrationem et evidentiam non habent, ut Deum esse et esse unum eundemque aeternum, sapientem, iustum. Quas res omnes licet in naturae lumine videamus, populo tamen rudi Deus providentissime revelavit, quemadmodum Divus Thomas 2. 2. *quaest. 1. art. 5. et quaest. 2. art. 4.* explicuit. De Deo rursum dupliciter loqui possumus, qua divisione primo argumento diluendo utebantur: vel quia principium finisque naturae, vel quia principium et finis est supra naturam. Priore modo Deum esse, esse unum, immortalem, sapientem et huius generis reliqua, naturale lumen ostendit: posteriore autem illa eadem sola fides tenet. Unde et Divus Thomas 2. 2. *quaest. 1. art. 8.* cum in primo argumento opposuisset, Deum esse unum, non oportere in articulis fidei computari, quod sciri per demonstrationem posset respondet: *quod multa per fidem tenemus de Deo, quae naturali ratione philosophi investigare non potuerunt, puta circa providentiam eius et omnipotentiam et quod ipse solus sit colendus. Quae omnia continentur sub articulo unitatis Dei.* Hactenus ille. Loquitur autem de providentia et omnipotentia rerum etiam supernaturalium. Et *quaest. 2. art. 2. ad 3.*

Credere Deum, inquit, *non convenit infidelibus sub ea ratione, qua ponitur actus fidei*, etc. Quae calumniam fortasse non effugient, nisi ad huius distinctionis normam revocentur. Quibus rebus expositis, Divus Thomas aperte docet,¹ ea, quae proprie et per se fidei sunt, nulla posse naturali argumentatione patefieri. Quin *1. part. quaest. 32. art. 1.* illos arguit quasi fidei inimicos religionique nostrae etiam noxios, qui ea, quae fidei sunt, naturae rationibus conantur ostendere. Quod si quae argumenta fidei decretis comprobandis sancti doctores afferunt, congruentia illa esse, non evidentia; probabilia, non necessaria; suadere, non cogere; adducere, non evincere. Lumen enim naturale patefacit et illustrat, quod naturae congruens ac consentaneum est. Cum ergo fides, ut saepe diximus, rerum earum proprie sit, quae hominum naturam et ingenium exsuperant, fit, ut res eiusmodi nullo monstrari naturae lumine, nulla confici naturae ratione queant. Quod si fides substantia est rerum sperandarum, ut ad Hebraeos Apostolus ait, spes autem, quae videtur, non est spes, ut idem tradit ad Romanos: consequitur necessario, ut quae credit fides, quoniam et spes eadem sperat, haec nec oculi cernant, nec aures audiant, nec in cor hominis ascendant, atque adeo ne rationibus quidem demonstrantur humanis. Nisi forte aut res divinas humanae fulciunt ac sustinent, aut certe Paulus fallit et fallitur, qui fidem argumentum esse non apparentium adstruit, nostramque sapientiam in mysterio absconditam nullum huius seculi principem cognovisse. Nostrae ergo disciplinae principia philosophi ostendere probabiliter possunt, demonstrare necessario non possunt. Quocirca metuere non debet quisquam, ut fidei meritum sit amissurus, si rationes quoque ad fidei veritatem et explicandam et ornandam adhibuerit. Non enim, conetur licet quantum potest, rationes adhibebit eiusmodi, quae praebeant experimentum sensuum, sed tales tamen, quibus et ii qui non credunt, ad fidem adducantur suavius, et ii, qui credunt, in fide contineantur libentius. Fides sane cum natura non pugnat sed consentit; nec dissident humana et divina ratio sed cohaerent. Utraque vera est, nec verum vero adversatur: utraque est a Deo, nec Deus sibi contrarius est. Pervertunt itaque homines, fundamenta naturae, cum illam a fide seiungunt. Quin fide dirigenda naturae ratio est, et quidem sic, ut haec duo verba inter se, non res discrepare videantur. Et cum divinis humana similia et agnata sint, qui hominis officium Deo exhibet et gratiae naturam servire facit, is

¹ *1. par. q. 2. a. 8. et 2. 2. q. 1. a. 5 Gen. c. 6. 1. par. q. 32. a. 1. ad 2. 2. 2. in corp. et ad 2. et a. 10. ad 2. et 1. Con. q. 1. a. 5. ad 2. et q. 2. art. 10. ad 2.*

probe theologi munere perfungitur. Quam omnino rem et Divus Thomas saepe probat, et nos cum alias multis lib. 8. 9. et 10. et 11. tum in quartodecimo libro copiose disseremus.

4. Nunc autem argumenta illa refutanda sunt, quibus id effici videbatur, ut theologia fidei decreta comprobaret. Ac primae quidem argumentationi responsum est satis. At secunda sic refellitur. Non est articulus fidei mundum a Deo extitisse; sed Deum in principio temporis coelum terramque creasse, id vero articulus fidei est, qui demonstrari nulla ratione potest: quemadmodum Divus Thomas 1. *par. quaest. 46. art. 2.* disserit. Nam quod tertio loco Petri testimonium obicitur, nihil aliud efficit, quam religionem disciplinamque christianam non esse omni ex parte similem pythagoricae, cuius alumni nulla rationis antecepta informatione nullaque omnino reddita causa, auctoritatem praeceptoris arcte mordicusque tenebant. Indoctorum est ista consuetudo, eaque Saracenorum, paganorum, haeticorum, ut caeca et temeraria sectae suae dogmata sine iudicio amplectantur, et quae disquisitione egent maxime, haec sine ulla disquisitione recipiant. Non erudiuntur isti, crede mihi, sed adstringuntur; nec via et ratione docentur, sed quasi veneficiis et cantionibus in insaniam agitantur. Enimvero quae in Evangelio docemur omnia, quamvis acerrime ad supernaturalia capessenda moveant animos, tamen leniori naturae ratione Christus ipse praetexuit, ne discipulos rationis expertes habere videretur. Sapientia quippe Dei, quamquam attingit a fine usque ad finem fortiter, sed disponit tamen omnia suaviter, hominesque humano more instituit et erudit, hoc est rationales rationibus. Nec vero aliter discipulos suos Deus vult esse compositos ac doctrinam ceterorum, quam ipsi ab eo sunt edocti.¹ *Dedit illis linguam eruditam, ut sciant sustentare eum, qui lapsus est verbo: aperuit quoque illis aurem, ut audirent quasi magistrum.* Quemadmodum igitur Christi discipuli ipsum quasi magistrum erudientem audimus, non quasi veneficum incantantem; ita et linguam habemus, non quae huc atque illuc feratur volubilitate verborum, sed doctam et eruditam, quae disciplinae suae sciat causas et rationem reddere.

5. Lucianum Antiochenum scribit Eusebius,² rogatum a praeside, cur, cum vir rationalis et pudens esset, sequeretur sectam, cuius non posset reddere rationem, in haec verba respondisse: *Nos Christiani non, sicut vos putatis, humanae alicuius persuasioni errore constringimur, nec indiscussa, ut alii, parentum traditione decipimur. Auctor nobis de*

¹ Isa. 50. 4.

² Lib. 9. *Eccl. hist.* cap. 6.

Deo Deus est: nec enim posset sublimis illa maiestas sensibus humanae mentis illabi, nisi vel spiritus sui virtute delata, vel verbi ac sapientiae suae interpretationibus indicata. Fateor, erravimus nos etiam aliquando, et simulacra, quae ipsi sinximus, deos coeli ac terrae putabamus auctores. Sed arguebat eos fragilis substantiae suae a nobis praestita consecratio, in quibus tantum venerationis inerat, quantum decoris mens contulisset artificum. Verum omnipotens Deus ille, quem non nostris manibus fictum, sed cuius nos decebat esse figmentum, errores miseratus humanos, sapientiam suam misit in hunc mundum carne vestitam, quae nos doceret, Deum, qui coelum fecisset et terram, non in manufactis sed in invisibilibus requirendum. Vitae et nobis leges ac disciplinae praecepta constituit, servare parsimoniam, paupertate gaudere, mansuetudinem colere, studere, pati, puritatem cordis amplecti, patientiam custodire. Sed et omnia haec, quae nunc adversum nos geritis, ventura nobis esse praedixit. Inde enim qui erat immortalis, ipsi morti se praeiuit, quo nobis patientiae praeberet exemplum. Sed nec nos sua morte decepit, quibus post tertiam diem resurrexit, ut mortem vinceret resurgendo. Quae autem dico, non sunt in obscuro gesta loco, nec testibus indigent: pars pene mundi iam maior huic veritati adstipulatur. Aut si quia in his suspectum videtur, contestatur de iis etiam agrestis manus ignara figmenti: si minus adhuc creditur, adhibeo vobis etiam loci ipsius, in quo res gesta est, testimonium. Adstipulatur his ipse in Hierosolymis locus, et Golgothana rupes sub patibuli onere disrupta: antrum quoque illud, quod avulsis inferni ianuis corpus denuo reddidit animatum. Quod si terrena vobis minus digna videntur, accipite etiam de coelo adstipulatorem fidelem. Solem ipsum horum vobis produco testem, qui cum haec fieri per impios videret in terris, lumen suum meridie abscondit in coelo. Requirite in annalibus vestris, invenietis, temporibus Pilati Christo patiente, fugato sole interruptum tenebris diem. Quod si terrae, si coelo, si sanguini martyrum fidem non accommodatis, quomodo meis verbis allegationibusque credetis? Et cum pene iam his verbis auditoribus suadere coepisset, arripi iubetur in carcerem, ibique absque tumultu populi necari. Huiusmodi ergo rationes iubet Petrus a doctoribus fidelium reddi, quae videlicet cum fidem antecedunt, infideles non trahant sed inducant: quum sequuntur, non vim fidelibus atferant, sed adficient robur. In hanc enim sententiam Augustinus dicit, rerum naturalium notionem fidem gignere, nutrire, roborare. Nam defendit etiam, quoniam rebus naturalibus perceptis explore et cognitis statim intelligitur, primum fidem cum natura nullo modo pugnare, sed mirifice consentire: deinde argumenta captiosa et vana esse omnia, quae fidei veritatem impugnant.

6. *Responsio ad tertium.* Sed in secundo nodo expediendo multum omnino morae interposuimus. Bene autem habet, quod tertius idemque postremus nulla dissolutione eget. Quid enim addamus, quod legere operae pretium sit, post Divi Thomae sententiam adeo perspicue, diligenter atque enodate in superioribus explicatam? De principiis ergo theologiae hactenus.

CAPUT IV.

89

QUAE SINT QUAESTIONES SEU CONCLUSIONES THEOLOGIAE.

1. Theologiae causis expositis, consequens est ut effecta exponamus, quae quum in dubium vocantur, quaestiones sunt; quum ratiocinatione coguntur, conclusiones. Quaestio igitur theologica, quoniam circa eam omnis theologi versatur labor, quid sit et quae illius partes, in primis explicabimus. Nam quo modo tractanda sit, deinceps exponemus. Ne vero quempiam fallat huius nominis ambiguitas, intelligendum est, quaestionem theologicam aliquando appellari pronunciatum omne, quod a theologo quovis forte etiam et temere fuerit addubitatum. At si adeo late theologiae materiam quaestionemque tendamus, quaestio theologica non iam ex natura huius facultatis, sed ex hominum stultorum arbitrio aestimabitur. Ita fiet, ut in theologiae quaestionibus illas ponamus: *Num, si forma aquae per divinam potestatem a materia separetur, in materia vel forma seorsum baptismus conficiatur? Num asinus baptismum possit bibere?* ceterasque his similes, quas studio brevitatis omitto, ne fastidium stomacho lectoris faciam. Mihi profecto non est cordi, stultas et sine disciplina quaestiones, quas vitare Apostolus praecipit,¹ in theologiae finibus comprehendere. Fines porro extremaeque disciplinarum, conclusiones voco. Eadem vero res est, ut a principio capitis leviter attigimus, quaestio et conclusio. Sed quum per interrogationem elata in controversia ponitur, quaestio est: quum argumentatione colligitur, conclusio. Quod si eandem rem argumentis suis theologus addicit et conficit, quae in quaestionem fuerat adducta, futilissimae scilicet illae quaestiones theologicae vocari nec debent nec vero possunt, ut quae ex principiis theologiae finiri nequeant et solvi, atque adeo ne conclusiones quidem esse doctrinae eius, sed indoctorum hominum commentitiae chimaerae. Quam ergo

¹ 2. Tim. 2. 23.

intelligimus theologicam quaestionem? Opinor eam, quae plane ad rem faciat, hoc est ad theologiam spectat. Non autem spectant vanae, ineptae, noxiae, sed solidae, aptae, commodae. *Ego, inquit,¹ sum Deus tuus docens te utilia.* Theologia ergo, quae Dei nimirum doctrina est, nullo modo inutilia colligit. Quin super fidei fundamentum, quod ab apostolis est positum, aurum, argentum, lapides pretiosos superaedificat.² Nam qui ligna, foenum et stipulam, ii non hoc ex theologia sed ex errore faciunt. Maneat igitur, eam esse proprie theologicam conclusionem, quae ex theologiae principiis, ut effecta e causis suis, orietur. Unde illud consecrarium est, nullam theologiae quaestionem existimandam, quae non possit ad eiusmodi initia referri, exque iis apte et congruenter argumentando definiri. Quamquam sunt quaestiones quasi appendices, quas, quoniam gratia explicandi illas, quae vere et proprie theologiae sunt, apposite et graviter adiunguntur, iure quodam vel similitudinis vel propinquitatis vel etiam ordinis theologicas itidem haud absurde appellaveris. Verum hoc loco et tempore de quaestione theologica secundum naturam et ordinem disciplinae loquimur.

2. Contingit enim aliquando non in theologia modo, sed in ceteris fere humanis etiam disciplinis, ut quae suapte natura principia sunt, ideoque a discipulo supponenda, si res via ordineque procederet, ea, ut hominum ingenia sunt, et revocentur in dubium et argumentationibus comprobentur. Ita fiat perturbatus ac praeposterus rerum ordo, ut causae posteriores sint, prioraque effecta sumantur. Quae res effecit, ut D. Thomas ceterique theologi in quaestionibus theologicis eam etiam ponant, *Sitne Deus*, et alias omnino similes, in quibus dubium non est, prima certaque principia in dubium verti, ac perinde ut si essent disciplinae huius connexiones, ex aliis quasi principiis necti. Atque haec causa Aristoteli quoque fuit, ut in scientias omnes quatuor genera quaestionum inferret, nempe an res sit, quid sit, qualis sit, propter quam causam sit. Quae duae posteriores quaestiones terminari recte atque ex ordine natura possunt, priores duae non possunt: nisi forte quum duae eiusdem rei finitiones sunt, quarum una per materiale causam, altera per finalem definitae rei naturam explicant. Tunc enim definitio posterior per priorem demonstratur, ratione quodammodo et via naturae servata. At enim rei finitio, quae secundam illam quaestionem solvit, propemodum ex effectis notescit: quae licet natura posteriora sint, nobis, hoc est in nostra cogitatione priora

¹ Isa. 48. 17.² 1. Cor. 3. 12.

sunt tamen. Illud item cum in aliis tum magis in theologiae doctrina usu venit, ut principia ipsa vel disposita inter se et ordinata sint, quemadmodum causae ipsae in quatuor genera distributae ordinem prioris et posterioris habent; vel certe connexa et colligata sint, ita ut ex utrisque concessis, ad alterutra dubia liceat pervenire. Quapropter si adversarius admittit principia quaedam, quamvis cetera neget, ex concessis poterimus non concessa colligere, praesertim si mutuo nexu coniuncta et copulata sunt. Hinc enim theologi veteres Vetus Testamentum probant ex Novo contraque Novum ex Veteri: Ecclesiae auctoritatem e Libris Sacris asserunt, Librorum rursum Sacrorum ex Ecclesia. Ita ne unum quidem principium in theologia est, quod in quaestionem theologi non verterint, ut si a quopiam fuerit negatum, qui alia forte principia concedet, parati simus ex his, quae dederit, hominem evincere et quasi arrepto mucrone confodere. Quae res explanata est in secundo libro ¹ diligenter, et in postremo diligentius explanabitur. Nec ob eas solum causas principiorum suorum theologi quaestionem faciunt, sed eo etiam magis, ut illa explicent et exponant. Nam quod apud rhetores olim pueri didicimus, omni disserenti proposita est quaestio, non ei modo, qui in disputatione res ambiguas iactat, sed et historicis et poetis, qui quaestiones sibi propositas non tam argumentatione solvunt, quam expositione. Expositio autem fidem in auditore saepe invenit, argumentatio facit. Ubi familiae nostrae quosdam saepe risi, qui in eo laborant vehementer, ut Divi Thomae rationes, quas identidem ad explicandam fidem congruentes ille adfert, perinde ac si essent demonstrationes certae atque perspicuae, defendant. Nam et adversarios ipsos ridere soleo, qui in eo, in quo D. Thomas egregium se fidei administrum praebuit, illum impugnent quasi hostem. Nec intelligunt viri magis ad certandum, quam ad docendum prompti, quaestiones fidei gravissime sanctissimeque proponi, non quia fidem dubitanti auctori facere nitimur, sed quia credenti ea, quae minus percipit et intelligit, exponere conamur. Quid igitur quaestio theologica sit, si eam ex disciplinae ordine naturaue finiamus: quid rursum illa sit, si ex ingenio nostro existimetur, quae quaestiones in theologia primariae, quae appendices, quae argumentatione potissimum, quae contra potissimum expositione solvantur, dictum est satis.

3. Nunc quaestio partienda est, ut ea, quae in re dispersa atque infinita videntur esse, ratione et distributione sub uno aspectu ponantur. Quaestionum ergo theologiarum, quacumque de re sint, duo

¹ In fin. c. 4. et c. 8. in confut. postremor. trium argument.

sunt genera: alterum cognitionis, alterum actionis. Cognitionis sunt hae, quarum finis est scientia: si quaeratur: *Pater et Filius sitne unum, principium Spiritus Sancti an duo? Divinae Personae an proprietatibus relativis an absolutis distinguantur?* Actionis autem huiusmodi exempla sunt: *Sitne poenitentia ad salutem necessaria tamquam medium, an etiam ut praeceptum? Num Sacramenta Novae Legis gratiam et virtutes conferant?* Cognitionis quaestiones, si generaliter loquamur, quadripartitae sunt, cum aut sit ne vel Deus, vel angelus, vel anima rationalis, aut quid sit, aut qualis sit, aut cur sit talis, quaeritur. Quarum prima et secunda, ut diximus, ex ingenii nostri conditione, secunda et tertia ex natura rerum et disciplinae ipsius explicantur.

4. Actionis porro duo sunt genera, unum ad salutem necessarium, alterum earum rerum, quae utiles esse videantur. Prioris generis hae sunt quaestiones: *Si, exempli causa, honor Christi periclitetur, aut salus etiam spiritualis proximi, vir Christianus mortem ne pro his rebus subire debeat an non? De baptismo suscipiendo praeceptum ne Evangelii sit?* Posterioris autem generis, ut cum quaeritur: *Diluatur ne aqua lustralis, quam benedictam scholastici appellant, peccata venialia, planeque poenas peccatorum tollat vi sua, et, quod aiunt, ex opere operato an potius ex operantis merito? Num Eucharistiae Sacramentum ex attrito faciat contritum?* itemque: *an recedente fictione, quemadmodum baptismus et poenitentia suum effectum sortiantur?* Plena est Divi Thomae Summa talium quaestionum. Non enim theologus semper de necessariis disserit, sed quandoque etiam de iis, sine quibus salus religioque constat. Et quoniam omnia persequimur, dicendum est etiam, quaestionem theologiam, sive ad contemplationem sive ad mores attineat, aliam naturalem esse, aliam vero supernaturalem. Supernaturalem, opinor, quaestionem vocare licet, quae ex supernaturalibus solum principiis definitur: naturalem autem quaestionem eam esse dico, cuius, cur ita sit, ratio naturae constans reddi potest. Est et quaestio media, quae partim ex supernaturali principio, partim ex principio naturali pendet. Primi generis exemplum est: *An omnes mortui simus?* Quam quaestionem Paulus hac argumentatione definit: *Si pro omnibus Christus mortuus est, omnes mortui sunt;* at pro omnibus mortuus est Christus. Item: *An omnes resurgemus?* Quam sic Apostolus terminat: *Christus resurrexit;* ergo et nos resurgemus. Secundi vero generis haec sunt exempla: *Num Deus sit ubique? Num immutabilis? Num animus hominis immortalis sit? Num dividi et secari in partes possit?* Quarum omnino probationes, quamvis e Sacris Litteris petere liceat, qua ratione ad fidem pertinent, sunt tamen in lumine naturae clarae et evidentes:

eaque re non sunt per se fidei quaestiones, sed, ut diximus, quasi per accidens. Tertiū generis, u.: *Sit ne Christus risivus? Habeat ne duas voluntates et intellectus duos duasque item utriusque potentiae operationes?* Quae ex utriusque principiis patescunt. Prima ex his: *Christus est homo, et omnis homo est risivus.* Reliquae vero ex his: *Christus duas naturas perfectas habet, divinam et humanam: omnis autem natura perfecta propriam sibi et operationem et potentiam vindicat.*

5. Est denique alia divisio theologiae quaestionis, ad quodcumque genus illa pertineat. Sunt enim fidei quaestiones quaedam, hoc est quae cum ad fidem spectent, pro earum veritate theologo est in capitis etiam discrimen veniendum. Aliae vero sunt quae in utramque partem et ignorari et negari sine fidei iactura possunt. Quam partitionem Augustinus cum alias saepe, tum in *lib. 2. De peccato originali contra Pelagium et Coelestium cap. 23.* commemorat. Atque penitus partitio haec non est solum memoriae commendanda, sed in oculis semper habenda, si absoluti theologi esse volumus. Utriusque generis exempla sunt. Prioris hoc pacto: *An Christi anima simulatque Verbo coniuncta fuit, Deum clare viderit?* Item: *An in locis inferis ignis purgatorius sit, ubi fidelium animae poenas peccatorum luant?* Posterioris Augustinus quidem varia atque innumerabilia esse dicit, et quae certo aliquo genere complecti ac definire difficile sit: sed quae ponit, ea sunt: cum quaeritur: *Qualis vel ubi sit Paradisus, ubi constituit Deus hominem, quem formavit ex pulvere:* quum tamen esse illum Paradisum fides christiana non dubitet. Vel cum quaeritur: *Ubi sit nunc Helias vel Enoch, an ibi, an alicubi alibi:* quos tamen non dubitamus, in quibus nati sunt, corporibus vivere. Vel cum quaeritur: *Utrum in corpore an extra corpus in tertium coelum sit raptus Apostolus:* quamquam sit ista impudens inquisitio id scire volentium, quod se ille, cui hoc praestitum est, salva utique fide nescire testatur. Vel: *Quot sint coeli, in quorum tertium se raptum esse commemorat.* Vel: *Utrum elementa mundi huius conspicabilis quatuor an plura sint. Quid facit solem lunamve deficere his defectibus, quos praedicere astrologi certa temporum dinumeratione consueverant.* Cur antiqui homines tamdiu vixerint, quam Sancta Scriptura testatur: et utrum proportionē longioris aetatis filios sera pubertate gignere coeperint. Ubi potuerit Mathusalem vivere, qui in arca non fuit, qui, sicut in plerisque codicibus et graecis et latinis numerantur anni, reperitur supervixisse diluvio: vel utrum paucioribus, qui rarissimi inveniuntur, potius credendum sit, in quibus ita est numerus conscriptus annorum, ut ante diluvium defunctus fuisse monstretur. Hactenus exempla Augustini posui. In hoc genere Divus Thomas 2. *cont. Gent. cap. 70.*

quaestionem illam esse censet: *An coelum animatum sit, quam inter ceteros errores Origenis Hieronymus enumerat in epistola ad Avitum*: sed Divo Thomae consentire videtur Augustinus in *Enchiridio cap. 57*. Verum, ne diutius lectorem remoret, de omni isto genere quaestionum quid sentiam et quae praecepta danda existimem, perbreviter exponam.

6. Nulla theologiae quaestionis praecepta firma stabiliaque tradi possunt, nisi ab iis, qui in schola sese multum ac diu exercuerunt. Itaque propria est ea praeceptio scholasticorum; quoniam eorum, qui scholam negligendam esse existimant, nulla idonea, exquisita, excellens de theologiae quaestione disputatio est: tantum abest, ut harum rerum praeceptores sint, quas nullo usu habent cognitae. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem scholasticae theologiae, ne dicam interitum, deplorarem, nisi vererer, ne cum de aliis academiis quererem, Hispaniam meam inmodice extollerem, in qua valde his temporibus scholae theologia viget. Sed apud nos etiam videmus, quibus extinctis theologis quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Nihil vero de me; de praeceptore dicam libentius, qui academias hispanas adeo insigniter ingenio suo et doctrina illustravit; adeoque nostris hominibus et spectabiles et amabiles reddidit, ut in eas certatim non confluerint modo, sed irruerint. Quod si ille Gallis, Germanis atque Italis scripsisset quae erat hominis in disputando perspicuitas, elegantia et suavitas, non ita nunc apud eas gentes scholae studia iacerent. Nam ex eo credo quibusdam usuvenire, ut abhorreant a schola, quod inciderint in inculta quaedam et horrida de malis quaestionibus deterius vestigata, deterrime etiam inventa et conclusa. Sed age, his omissis, id, quod instituimus, persequamur. Nec tamen necesse est, ut res faciles separatim instruamus theologiae praeceptis: sita sunt enim ante oculos. Nec rursus de iis leges ferre operae pretium est, quae multum a ratione discrepant: ea enim facile apparent, nec magnopere admonitionem et praecepta desiderant. Quae autem difficilia videntur esse, neque a multis intelligi possunt, de iis est diligentius praecipendum.

7. Primum ergo officium theologi disserentis existimo, ut quaestionem, quam versaturus est, saepe dispiciat, et identidem interroget se, cuius generis illa sit. Aliter namque quaestiones illae finiendae sunt, quae natura et disciplinae ordine in theologiam veniunt, aliter quas humani ingenii vel imbecillitas vel certe malitia movet. Nec eodem modo disserendum est de iis, quae quaerimus, ut exponamus, ac de aliis, quae quaeruntur ut demonstramus: longeque diversa instituitur disputatio de naturali ac supernaturali quaestione, alique loci theo-

logici sunt huic atque illi accommodandi. Nam cognitionis actionisque quaestiones, ut alias diximus, eodem fere modo exquæ eisdem locis tractandae et solvendae sunt.

8. Sed cum uniuscuiusque genus quaestionis diligenter investigandum est, tum illud maxime, an praeter fidem illa sit, an potius ad fidem religionemque pertineant. Cum his porro, qui in fidei quaestione errant, velis equisque, ut dicitur, decernendum est, cum aliis vero, qui de his controversantur, in quibus salva fide decipi, errare, labi homines possunt, pugnare quidem, quod alias monui, theologi et possunt et quandoque etiam debent, sed cruenta pugna illis omnino interdicta est. Quam ridiculum est enim nervos omnes corporis et animi intendere in ea quaestione solvenda, cuius inscientia nihil periculi habet, error nihil habet criminis? Sed in toto hoc posteriori quaestionum genere quam magna theologo sit adhibenda moderatio, in octavo et nono libris non indiligenter exposui. Hic dico quantum proposito ac formularum brevitati satis est: reliqua illinc petentur. Non enim mihi libet eadem hoc tempore et loco resumere. Illud huius loci et temporis est theologum admonere, ut non stultas modo quaestiones et genealogias et contentiones et pugnas legis devitet, quae sunt interdum quoque noxiae, verum etiam inutiles quascumque et vanas, quae theologo nequeunt in usum aut cognitionis aut actionis accersiri.

9. In his Hieronymus¹ illas quaestiones censet: *Quot annos vixerit Mathusalem? Quoto aetatis suae anno Salomon sortitus sit coniugium?* Ne forsitan Roboam undecimo aetatis illius anno natus esse credatur. In epistola quoque ad Vitalem, cum posteriori harum dupliciter respondisset, ad extremum ait, Apostolum de istiusmodi interdicere quaestionibus. Et post pauca, *Relege, inquit, omnes, et Veteris et Novi Testamenti libros, et tantam annorum reperies dissonantiam, et numerum inter Judam et Israel, id est inter regnum utrumque confusum, ut huiusmodi haerere quaestionibus non tam studiosi hominis, quam otiosi esse videatur.* At bene habet, quod non dixit: *attingere*, sed: *haerere*. Nam si id genus quaestiones breviter exponere otiosum et inutile est, non ego solum, qui in superiore libro multas eiusmodi explicui, sed Augustinus ac Hieronymus quoque ipse arguentur. Non est igitur inemorandum in huiusmodi quaestionibus minime necessariis, licet ad veritatem Historiae Sacrae quodammodo spectare videantur: sed cum in omni disputatione tum magis in ea, quae ad fidem et salutem nihil attinet, exercenda

¹ In *Com. ep. ad Titum*, cap. 3.

est facilitas quaedam, ne si hisce rebus disserendis diu ac multum haereamus, in morositatem inutilem et odiosam incidamus. At Divus Augustinus¹ supervacaneum esse existimavit quaerere, ubi et quomodo sit in coelo corpus Dominicum. Sed de fide et symbolo, licet coram Synodi patribus, ad novitios tamen doctrina instituebat. Alioqui Caietanus, quem unum nostrae familiae non ingenio solum et eruditione praestantissimum audes dicere, sed in huius generis quaestionibus excitandis modestissimum, non est veritus, quum Sacras Literas interpretaretur, eam rem quaerere, paucisque etiam explicare. At idem Augustinus² eas quaestiones nullo modo patitur, quas ex aegritudine animi dicit existere. *Ecquid faciebat Deus, antequam faceret coelum et terram? Ecquid ei venit in mentem, ut aliquid faceret quum antea nunquam aliquid fecerit?* Sed poenitentiam agens confitensque peccata, vix aegre fert quaestiones necessarias, nedum minus utiles, curiosas, importunas. Non itaque eadem disputandi regula theologo praescribenda est, cum in gymnasio certat et cum in cubili aut etiam in templo luget.

10. Sed regula haec erit et rationi et sanctorum auctoritati maxime consentanea, ut omnis theologus de re supernaturali disputaturus (nam haec illi propria disputatio est), nomen theologiae secum ipse reputet; titulum suum, hoc est theologi, frequenter legat; quaerat a se non semel sed saepius, quorsum coeperit disputare, sciatque, nullam illi quaestionem adsciscendam, nisi quae ad veram, quae supra naturam est, Christi, apostolorum et prophetarum philosophiam referatur. Huius enim praecepti quidam immemores innumeris quaestionibus, praesertim dialecticis, physicis et metaphysicis explicandis importunissimi longissimique fuerunt. Nemo autem est longus, qui materiae immoratur, si aliquid accersit atque attrahit, quod suo videlicet instituto congruens consentiensque sit. Nec tamen quaestiones istas, quamvis non adeo necessarias, exterminandas puto. Est enim animorum ingeniorumque exercitatio quaedam non modo acuminis plena, sed etiam ad theologiam scholae valde utilis. Nam quod Augustinus ait,³ nihil ad se pertinere, utrum coelum sicut sphaera undique concludat terram in media mundi mole libratam, an eam ex una parte desuper velut discus operiat? Item: an stet coelum? an potius moveatur? hoc vel in Manichaeorum invidiam et odium dicit, qui similes multas quaestiones se a magistro didicisse iactabant: vel illos certe reprehendit, qui iis excitandis et solvendis quaestionibus multum prolixa et rebus

¹ De fide et symb. cap. 6.² De Genesi ad literam, lib. 2. cap. 9.³ Lib. 11. Conf. cap. 30.

et 10.

salubribus impendenda temporum spatia occuparunt; illius enim verbis libenter utimur. Ceterum quasi praeteriens id genus quaestiones ipse solvit: quibus tamen, ut ait, ineundis atque tractandis neque episcopo temporis satis erat, neque illis, quos ad salutem et Sanctae Ecclesiae necessariam utilitatem cupiebat informari. Nec dissimile huic est, quod Augustinus idem¹ curiosissimas Dioscori quaestiones reprehendit, et scribit tamen, se non idcirco ea dicere, quia istiusmodi discuntur, sed quia vano fine discuntur. Ita respondit quibusdam earum breviter, aliis vel prolixè. Ego vero si ab amico essem de rebus eiusmodi interrogatus, aut dissimulanter praeterirem, aut aperte etiam responsa negarem. Nec enim dignas eas quaestiones censerem, quibus vel tantillum temporis impertirer. Sed Augustinus erat vel in amicos liberalior vel in Dioscorum indulgentior. Quorsum haec? Ut intelligant ii, qui scholae perpetuam invidiam conflant, controversias circa Aristotilem exortas non esse disquisitione theologi indignas, si, quae in Cicerone ambigua erant, ea non est dedignatus explicare Augustinus.² Quid? quod ipse nescientem quid sit nihil, quid informis materia, quid formatum exanime, quid corpus, quid species in corpore, quid locus, quid tempus, quid in loco, quid in tempore, quid motus secundum locum, quid motus non secundum locum, quid stabilis motus, quid sit aevum, et quid sit nec in loco esse nec usquam, et quid sit praeter tempus et semper esse, quid sit et nusquam esse et nusquam non esse et nunquam esse et nunquam non esse: haec, inquam, nescientem, nec de Deo nec de anima sua quidquam recte aut quaerere aut disputare posse asseverat. Non sunt igitur quaestiones istae physicae et metaphysicae a schola nostra expellendae, ne illae quidem, quae Erasmo ceterisque similibus curiosae sophisticaeque etiam visae sunt. Sed hoc alio loco pluribus. Nunc ad fidei quaestionem redeo, quae nisi theologo in primis constituta sit, nihil ratione docere potest neque via.

II. In hac igitur re vehementer elaborandum est, si in theologia, quis sit gradus veritatis ac falsitatis exquirimus. Id nimirum ut theologiae maxime proprium est, ita est omnium difficillimum. Quare illud praestare valet nemo, nisi perfectus consummatusque theologus. Dixerit quispiam: Quid? nonne sunt notae aliquae, quibus quaestiones fidei sciungi ab eis, quae fidei non sunt, et internosci possunt? Sane vero; sed nec cuivis contigit adire Corinthum, nec sunt ista omnium communia contritaque praecepta. Ac pertinet quidem ad omnem fidei quaestionem constituendam semper in promptu habere eiusmodi notas

¹ Epist. 56.

² Lib. 2. *De ordine* cap. 16.

et quaestionum fidei quasi indices: verum ea magna omnino res est, egetque doctrina et exercitatione non parva. Illas itaque, si poterimus, proferemus: nec ita multo post, sed pauca ante dicenda sunt. Fidei porro quaestio bifariam intelligitur. Una, quae immediate ad fidem attinet, ut vere attinent omnia, quae Deus Ecclesiae suae aut verbo edidit aut scripto; altera, quae mediate fidei est, cuiusmodi sunt omnes conclusiones, quas ordine disciplinae ex illis prioribus colligere et diffinire possumus. Quae quoniam non in seipsis sed in aliis tanquam principiis revelatae a Deo sunt, mediate fidei dicuntur esse, et qui eas negat, is fidem negare hoc modo dicitur. Atque equidem illud etiam animadverto, eas non abs re forsitan quaestiones fidei vocari, quae vehementer ad Ecclesiae doctrinam pertinent fideique sunt propter affinitatem appendices; non quod aut ex iis pendeat fides, aut iis sublatis funditus illa tollatur, sed quod affecta aegraque sit si harum rerum veritas labefiat, quae illi haerent et adiunguntur. Oportet nempe in Ecclesia sanam doctrinam esse et verbum sanum, ut Apostolus ait.¹ Quemadmodum autem morbi quidam lethales sunt, alii vero non interficiunt quidem hominem sed afficiunt tamen valetudinem; sic errores quidam non fidem extinguunt sed obscurant; non evertunt sed infirmant, morbumque atferunt, non exitium. Sicut ergo quod saluti est noxium, vitae id quoque noxium est; ita quodcumque sanae doctrinae adversatur, hoc fidei est etiam quodammodo adversum. Ex quo intelligitur, quaestiones illas, quae ad doctrinae ecclesiasticae sanitatem spectant, ad fidem suo quodam modo spectare. Sed nos huius generis controversias non in fide proprie sed praeter fidem esse dicimus: nec qui in his errant, eos in fide, sed praeter fidem errare existimamus. Atque ita rebus his primo simpliciter collocatis, reliqua deinceps subtilius persequemur.

CAPUT V.

90

QUIBUS NOTIS QUAESTIONES FIDEI DIUDICARI POSSINT.

1. Quibus autem rationibus hanc diiudicandi facultatem assequi possimus, ne in constitutione causarum fidei erremus, accurate nunc et diligenter exponendum est. Et cardinalis quidem Turrecremata *lib. 4. Sum. eccles. p. 2. cap. 9.* septem gradus ordine ponit propo-

¹ 1. *ad Tim.* 1. 10. et 6. 3. et 2. *ad Tim.* 1. 13. et 4. 3. et *ad Tit.* 1. 9. et 2. 1.

sitionum catholicarum, quae eadem, cum in disputandi controversiam disceptationemque vocantur, quaestiones fidei dicuntur.

2. Primus earum est, quae in Libris Sacris habentur expressae. Secundus earum, quae ex hisce per certam et necessariam consecutionem fiunt. Tertius earum, quas verbo tenus Christus apostolis, apostoli Ecclesiae tradiderunt. Quartus earum, quae in Conciliis universalibus definitae sunt. Quintus earum, quae a Sede Apostolica sunt fidelibus ad credendum propositae. Sextus illarum, quae de fide et refutatione haeresum sancti doctores una mente unaque voce docuerunt. Septimus illarum est, quae ex tertio, quarto, quinto et sexto generibus consecutione firma et necessaria derivantur. Ex quibus capite sequenti distinguit etiam septem genera haeticarum propositionum, quae septem illis generibus propositionum fidei repugnant. At vero more iurisperitorum illa sunt tradita, quae fortasse minutius in tenuissimas particulas conciduntur. Nobis tamen, qui docendi compendiarum viam et rationem profiteamur, ad breviorum numerum et absolutam quandam disciplinae formulam redigenda sunt omnia. Cum igitur veritas fidei, ut paulo ante diximus, bipartita sit, et haec ad fidem mediate, illa immediate pertineat, necesse est duos gradus propositionum fidei generales statim a principio collocare. Prior earum erit, quae theologiae legitima principia sunt, cuiusmodicumque sint illa, sive primaria sive secundaria, hoc est ea omnia, quae Deus in se ipsis Ecclesiae revelavit. Posterior vero gradus harum erit, quae ex prioribus illis necessario colliguntur. Hoc enim genus conclusionum, ut cum rebus fidei colligatum ad fidem etiam spectat. Ratio enim connexi quum concesseris superius, cogit inferius concedere: et quum inferius negaris, superius item negare cogit. Rursum, in superiori illo gradu duos intelligimus, unum earum propositionum fidei, quas in Libris Canonicis sacri auctores scriptas reliquere; alterum earum, quas verbo traditas Ecclesia, ut crederet, a Christo et apostolis accepit. In posteriore itidem gradu duo genera intelliguntur. Unum conclusionum eiusmodi, quae e principiis solum fidei nascuntur. Alterum earum, quas non fides sola conficit sine externarum disciplinarum adiutorio, sed accitis aut uno principio aut pluribus naturae ratione cognitis. Atque hae quidem tametsi non eodem loco et gradu, omnes tamen simpliciter et sine additamento quaestiones fidei vocari possunt, nempe cum ex utrisque fidei veritas pendeat, cum utrisque coniuncta et copulata sit. Nam quaestiones illae quasi fidei appendices, quod nuper, et quid dico nuper? imo vero plane paulo ante dicebam, fidei quodammodo sunt, non simpliciter. Nec enim sic fidei adhae-

rescunt, ut separari ab illa non queant. Aegrotat sane, ut ita dicam, in earum errore fides, non perit.

3. Sed quoniam Scripturae Sacrae nativa et germana sensa obscura interdum et implicata sunt, nec semper exploratum est et cognitum quaenam illa sint, quae sine scripto Apostoli memoriae prodiderunt, saepe etiam impeditum est et quasi tenebris circumfusum, an conclusio controversa necessario e rebus fidei ducatur, id nos modo expedire atque explanare cupimus, quibus notis et signis cognosci ac distinguere possit veritas fidei, tum illa quae in Sacris scripta Libris est tum quae est verbo ab apostolis tradita, tum demum ea quae ex harum vel altera vel utraque conficitur. Eo vero studiosius hoc negotium suscipimus quod non modo scholae theologis utilissimum fore intelligimus, sed illis etiam maxime necessarium, quibus Apostolica Sedes fidei cognitionem et censuram imposuit. Non enim parum in se habet fructus certa constansque ars in theologia disserendi: nec sine arte eorum errores aequabiliter notari possunt, qui a fide Christi antiqua Ecclesiae institutione desciscunt. Contrariorum enim, quod a philosophis vere dicitur, eadem est disciplina. Quare si veritates fidei catholicae constituimus, errores adversos pariter designamus. Age, ergo, conferamus pedem, ut aiunt, et ad rem propius accedamus.

4. De rebus perspicuis, ut dixi, nihil praecipere oportet. Itaque si Scripturae Divinae locus, ut inde ordiamur, planum et apertum habet sensum, vel ex contextu vel ex alio eiusdem Scripturae loco vel ex verborum ipsorum clara luce, nullum nostrum praeceptum est. Ipse enim apertus Scripturae sensus certum prae se fert catholicae veritatis indicium. Quo fit, ut Lutheranorum plerasquae haereses theologus vel mediocriter Scripturae Divinae sensus imbutus perfacile denotet. Nullum quippe negotium est eos errores inurere, qui Scripturae manifesto repugnant. Ut illi: Ecclesiam universalem in fide errare posse; item: humanas omnes actiones criminosas esse; item: tristitiam de peccatis non esse necessariam, sed inutilem; multi denique alii quos commemorare longum est. At enim de Scriptura Sacra dicta haec intelligi volumus, quam esse canonicam constanter sit ab Ecclesia definitum. Nam, quemadmodum in secundo libro docuimus, ¹ libellum *Baruch* non adeo explore et firmiter in Sacrorum numero Ecclesia reposuit, ut aut illum esse sacrum fidei catholicae veritas expedita sit, aut non esse sacrum, haeresis expedita sit. Libellus ergo

¹ Librum *Baruch* e Sacris eximere erroneum esse dixi: haereticum, neque tunc ausus sum neque modo audeo dicere.

iste, sive quilibet alius qui in quaestionem circa crimen haereseos vocari possit, quantumvis clara et aperta inferat sensa, non statim efficiet certas atque constantes catholicae fidei veritates. Sed transeamus ad alia, et in rerum difficiliorum iudicio e superioribus libris summa quaeque carparamus. Ex eo enim tempore haec res elaborata est ex quo locorum theologicorum firmitudinem constituimus.

5. Sit igitur *prima praeceptio*. Cum Scripturae Divinae sensus fuerit obscurus, tunc Ecclesiae intelligentia eadem est germana Scripturae intelligentia, ex qua habebitur (crepet licet haereticus) et catholicae veritatis insigne certum, et ad probandas theologiae conclusiones certius, quod exquirimus, argumenti delectus. Si enim Ecclesia certissimum ius habet discernendi verba Dei a verbis hominum, ut in secundo libro nobis constitutum est; habebit quoque idem ius, ut in verbis ipsis sensum Dei ab hominum sensu discernat. Nisi credimus, perinde Scripturam Ecclesiae, ut Ptolomaeo Aegyptiisque concessam: vel certe ut nunc est concessa Judaeis, quos scriniarios Ecclesiae Christi Augustinus ¹ non ineleganter appellavit. Scimus autem, utrumque depositum Ecclesiae commissum, ut utrumque etiam perpetua fide conservet, reddatque simul quas accepit, et Scripturam et Scripturae intelligentiam. *Spiritus meus*, inquit, ² *qui est in te, et verba mea, quae posui in ore tuo, non recedent de ore tuo et de ore seminis tui amodo et usque in sempiternum*. Ambas igitur res Christi Ecclesia custodit custodietque semper, et verbum et spiritum verbi. Item Christus ³ spiritum veritatis promisit Ecclesiae, qui cum illa maneret aeternus, eique omnia suggereret, quae illi a Christo sunt dicta. Item, cum verum Dei Evangelium, quemadmodum Hieronymus ⁴ elegantissime dixit, non in Scripturis sit sed in sensu, non in superficie sed in medulla, non in verborum foliis sed in radice rationis, si Ecclesia Scripturam haberet, non autem legitimum Scripturae sensum, non haberet profecto verum Dei Evangelium, atque adeo ne fidem Christi quidem, quae sine vero Dei Evangelio non est. Nec enim ad verba fides sed ad sensa refertur. Alioqui et haeretici Scripturas sine sensu loquuntur, et diabolus Scripturas etiam profert: sed in intelligentia falsa falsum Evangelium habent; certe non divinum, sed humanum, imo, quod peius est, diabolicum. Cum vero inter Catholicos et haeticos non de Scriptura sed de sensu plurima controversia sit, si Ecclesiae interpretatio non est certa intelligendi norma, ecquis erit illiusmodi controversiae iudex? Sensum enim

¹ *Cont. Faust.*

² *Isa. 59. 21.*

³ *Joan. 14. 16. et 15. 26. et 16. 7.*

⁴ *In epist. ad Gal. c. 1.*

suum pro sua virili quisque defendet. ¹ Quod si in exploranda Scripturae intelligentia nullus est Ecclesiae certus iudex, audeo dicere rempublicam fuisse nullam stultius constitutam: nullum enim dissidiorum futurum finem, consensionem fidelium nullam, nullam fidei unitatem. Qua sublata, non caritas modo et pax, sed fides etiam ipsa penitus tollitur atque ipsum omnino Ecclesiae nomen. Quod autem apostolis Christus ² *aperuit sensum, ut intelligerent Scripturas*, non id propter illos tantum, sed multo etiam magis propter Ecclesiam fecit. Ex quo intelligimus, Christum Ecclesiae suae librum signatum perpetuo aperuisse. Scripturae insuper intelligentiam apostoli Ecclesiis tradiderunt. Nam si non sensum sed verba dumtaxat tradidissent, non utique praedicassent Evangelium omni creaturae, nec docuissent omnes gentes servare quaecumque illis fuissent a Christo commendata. Qualis enim Evangelii praedicatio qualisve doctrina absque intelligentia esset? Nempe qualis aut puerorum aut psittacorum est, qui sine mente dant accipiuntque sonum. At apostolicae traditionis certior testis nemo est, quam Ecclesia. Nam quid acceperit, equis clarius evidentiusque testabitur, quam ipsa, quae accepit? Scripturae igitur sensus ab apostolis Ecclesiae traditus penes Ecclesiam est.

6. Praeterea, Ecclesia columna est et firmamentum veritatis: at veritas vere et proprie in intellectu Scripturae est, in Scriptura autem improprie tamquam in signo; quemadmodum urina figurate sana dicitur, cum animal id sit, quod est proprie sanum. Si ergo Ecclesia firmamentum est veritatis, firmam certe habet ac certam rerum cognitionem et veritatum, quae in Sacris Literis continentur. Sed quid opus est plura? Iam enim quartus superior liber comprobavit veram fidelemque omnem de Ecclesiae auctoritate sententiam. Ostensum est autem multis et testimoniis et rationibus, Ecclesiam in fide errare non posse. Atqui nihil magis ad fidem attinet, quam divinorum dictorum vera cognitio et sensus. In Ecclesia igitur explore Scripturae intelligentia residet, et qua nimirum intelligentia et compertum habere possumus fidei catholicae signum, et eodem quoque signo errores contrarios denotare. Sane primae huius praeceptionis clarissimum exemplum est in paradiso terrestri, in fictione Ádae de limo terrae, in Evae formatione de costa Ádae, denique in tentatione serpentis.³ Quae omnia Origenistae allegoricis figuratisque interpretationibus perverterunt. Sed cum Ecclesia semper ea non figurate dicta, sed

¹ Vid. lib. 3. cap. 2. et cap. 3. fundam. 4.

² Luc. 24. 45.

³ Vid. lib. 7. cap. 3. concl. 5.

proprie ad historiam acceperit, iure illos Synodus sexta actione undecima explosit.

7. *Secunda praeceptio.* In Ecclesiae nomine non modo fidelium omnium concio intelligitur, verum etiam Ecclesiae pastores et doctores, praesertim in Concilio congregati. Haec ostensa nobis est libro 4. cap. 4. conclus. 4. et libro 5. cap. 4. conclus. 3. Praeceptionis vero huius exempla multa sunt, sed nos pauca ponemus. Illa Domini lege:¹ *Hoc facile in meam commemorationem*, omnes semper Ecclesiae sacerdotes intellexere id praescribi, ut hoc idem ipsi facerent, quod et Jesus Christus tum faciebat, hoc est, ut Eucharistiae sacrificium offerrent. Nam post illa verba in persona Christi prolata: *Unde et memores*, inquit: *nos servi tui..... offerimus maiestati tuae de tuis donis ac datis hostiam sanctam*, etc. Wicleffistae igitur, qui dixerunt non esse fundatum in Evangelio quod Christus Missam ordinaverit, Lutherani item, ac multo etiam magis qui negant in Ecclesia Eucharistiae sacrificium esse, iure a nobis haeretici habentur. Sed de hac re in hoc eodem libro posterius. Rursum Concilium Lateranense,² Patrem et Filium vere et proprie rem unam eandemque esse intellexit ex illo: *Ego et Pater unum sumus*. Ita in hoc Abbas Joachimus damnatus est, qui hunc locum non ad rei eiusdem et naturae unitatem, sed ad consensionem voluntatis unius retulisset. Pari enim errore illum alterum locum interpretabatur:³ *Caritatem, quam dedisti mihi, dedi eis, ut sint unum, sicut et nos unum sumus*. Praeterea, Spiritum Sanctum a Filio procedere, Concilium Ephesinum ex illo Scripturae loco accepit:⁴ *De meo accipiet*; ex illo etiam:⁵ *Quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis*, etc. Animam rationalem tandem formam esse subsistentem quidem, sed essentialiter, vere ac per se humanum corpus informare, Concilium Viennense, ut equidem sentio, ex eo loco habuit:⁶ *Inspiravit in faciem eius spiraculum vitae, et factus est homo in animam viventem*. In eo enim quod Deus animam homini inspirasse dicitur, illam patres foris venisse interpretati sunt, quemadmodum flatus extrinsecus venit. Non itaque spiritum hominis educi de materia, nec ab ipsa pendere, sed per se omnino subsistere. In eo autem, quod per eundem spiritum factus est homo in animam viventem, cognovere utique, illam corpus vere vivum efficere, atque adeo formam substantialem esse humani corporis. Item hoc traxerunt ex illo:⁷ *Nusquam*

¹ Lúc. 22. 19.

² Id. Synod. Ephesina.

³ Joan. 17. 22.

⁴ Joan. 16. 15.

⁵ Joan. 15. 26.

⁶ Gen. 2. 7.

⁷ Hebr. 2. 19.

enim angelos, sed semen Abrahae apprehendit. Si namque animus hominis non esset corporis vera forma, parsque omnino humanae naturae, sed corpori, ut nauta navi, iuxta Platonis Origenisque sententiam, assisteret; sine dubio substantia esset, quod ad naturae conditionem attineret, separata, quam nos angelum nuncupamus. Quare Deus animam rationalem assumens, angelicam naturam assumpsisset.

8. Haec igitur et alia eiusmodi tametsi in Scriptura obscurius continentur, Ecclesia tamen iure suo explicat fidelibusque ad credendum exponit. Quod dum facit, ipsius decretum non solum non esse falsum, sed etiam stabile, fixum ratumque esse debet, perinde ac si in Libris Sacris patentius haberetur. Pastores ergo ecclesiastici, quos in Ecclesia voce communiter intelligimus, cum Scripturae certam constantemque intelligentiam praescribunt, et absolutam veritatis catholicae exhibent formulam, et notas quoque certissimas, quibus haereses contrariae diiudicentur.

9. *Tertia praeceptio.* Si Sedes Apostolica aliquem Scripturae sensum praeфинierit, ille idem catholica veritas censenda est. Quam sane praeceptionem, nisi opinio nos fallit, diligentissime in sexto superiore libro demonstravimus. Multis quippe ibi ac necessariis argumentis addiximus, Sedem Apostolicam in fidei iudicio labi non posse; Scripturarum vero interpretatio, quum in disceptationem illae veniunt, fidei iudicium est: non ergo in Scripturarum intelligentia Sedes Apostolica errat, si eas ex praescripto interpretatur. Nam si non constanti iudicio fixoque decreto, sed ex opinione sua quasi praeteriens exposuerit id, quod alias saepe dictum est, nihil constituet omnino, quod certum exploratumque sit. Quare si tunc erret, Scripturam vel parum apte interpretando, vel in sensum etiam alienum detorquendo, nihil huic praeceptioni obstat. Quae non omnia illa sensa praestituit, quae Pontifices e Scriptura Sacra ad res, de quibus agebant, suadendas accersierunt: sed illa docet firme esse tenenda, quae fidelibus a Sede Apostolica praestituuntur. Quibus autem signis Sedis Apostolicae Conciliorumque firma iudicia internoscantur, in quinto libro explicatum est.¹ Ac certe eiusmodi iudicia, quae in Scriptura interpretanda versatur, ad Apostolicam Sedem peculiariter attinere, adeo clare hodie est in Clementina unic. *de summa Trinitate et fide catholica* definitum, ut minime sit haesitandum, quin Pontificis sententia eadem et Vienne Concilii sit. Quid? quod claves habet Petrus, ut librum clausum aperiat? Quid? quod quaecumque solverit in terris, erunt soluta et in coelis?² Quid? quod ab initio constitutum est, ut ex ore eius gentes

¹ Cap. 5. q. 4.

² Matth. 16. 19.

verbum Evangelii et audirent et crederent? Quid? quod adversum hanc petram ne portae quidem inferi praevalere queant? Quid? quod pro eo oravit Christus, ne deficeret fides ipsius, quo fratrum vacillan-tem et nutantem fidem confirmaret? At quid ego stultus contra proverbium vetus acta ago? Et argutis minutisque interrogatiunculis quasi aculei lectorem pungo, atque ea ut modo primumque nascentia edo, quae in sexto libro altissimis defixa radicibus usque adeo confirmata sunt, ut nulla unquam vi labefactari possint? Huius autem praeceptionis exemplum habes in extravaganti Benedicti XI. cuius initium: *Benedictus Deus in donis suis*; ubi pronunciat Pontifex haereticos eos fore, qui negaverint animas iustorum simulatque e corpore excesserint, divinam essentiam clare videre, si nihil tamen habuerint, quod poenis purgatorii ante expiandum sit. Hoc vero sine dubio accepit ex illo:¹ *Id, quod in praesenti est momentaneum et leve tribulationis nostrae, aeternum gloriae pondus operatur in nobis*. Ne quis autem falso errore ductus existimaret, hanc operationem aeternae gloriae aut ad praesens mortalis vitae tempus, aut ad futurum universale iudicium esse referendam, subiungit statim Paulus:² *Scimus enim, quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur, quod aedificationem ex Deo habemus, domum non manufactam aeternam in coelis*. At ne quis rursum aliter aeternam illam gloriam interpretaretur homini contingere, quam per claram divinae essentiae visionem, mox rem eandem apertius exponens subdit: *Scientes, quoniam, dum sumus in hoc corpore, peregrinamur a Domino: per fidem enim ambulamus, et non per speciem: audemus autem, et bonam voluntatem habemus magis peregrinari a corpore et praesentes esse ad Dominum*. Quem locum D. Thomas 4. *Adversum gentes lib.*³ pressius urget. Ubi quamvis et alia Scripturae testimonia referat, sed ad meum sensum, imo ad sincerum subtileque iudicium, nullum aliud est hoc testimonio praestantius, ut et illa fidei veritas comprobari, et contraria haeresis refutari queat. Praeclare itaque mihi sentire videor, si Summum Pontificem autumo, ex his ipsis Pauli verbis illud fidei dogma elicuisse. Ea igitur verba in falsum alium sensum peregrinumque deflectere haereticorum erit.

10. *Quarta praeceptio*. Consentiens eadem sanctorum omnium conspiransque Scripturarum intelligentia ipsissima est fidei catholicae veritas. Quae praeceptio in septimo libro, cap. 3. conclus. 5. adeo fuse lateque et explicata exemplis, et rationibus ac testimoniis confirmata est, ut ineptus ego sim, si quidquam in praesenti adiciam.

¹ 2. Cor. 4. 17.² 2. Cor. 5. 1.³ Cap. 91.

11. *Quinta praeceptio.* Si ex apostolorum traditione communis Ecclesiae usus unamquamlibet Scripturae interpretationem prae se tulerit, ea ut fidei veritas tenenda est. Ut Ecclesiae mos perpetuus expressit, in illis verbis: *Quodcumque solveris super terram, erit solutum et in coelis*, Petro Petrique successoribus datam esse facultatem et solvendi vota et relaxandi iuramenta. Qui hanc Ecclesiae facultatem inficiatus fuerit, is vere ac iure haereticus iudicabitur. Atque hanc quoque praeceptionem nec probare argumentis, nec exemplis illustrare debeo, propterea quod in 3. lib. illam utrisque rebus patefeci.

12. *Sexta praeceptio.* Quodcumque dogma fidei vel Ecclesia habuerit vel Concilium auctoritate Pontificis roboratum, vel etiam Summus ipse Pontifex fidelibus praescripserit, vel certe sancti omnes concordissime constantissimeque tenuerint, ita nobis illud pro catholica veritate habendum est, ut contrariam sententiam haereticam sentiamus, quamvis nec aperte nec obscure in Scriptura Sacra contineatur. Docui nimirum in tertio libro copiosius, dogmata fidei non e sola Scriptura petenda, sed ex apostolica traditione. Quae vero Christi et apostolorum traditiones sint, non alia via et ratione melius investigari posse, quam Ecclesia ipsa duce atque magistra, superius non semel explanatum est. Ecclesiae porro auctoritatem non modo in omnium fidelium coetu consistere, verum etiam Conciliorum decretis, Sedis Apostolicae iudicio, sanctorum doctorum consensione, superioribus quoque libris expositum est satis, ut arbitror, diligenter. Christi quippe apostolorumque doctrinam partim scripto, partim verbo in Ecclesiam descendisse, cum alias saepe, tum fusius in tertio libro monstravi. Ostendi etiam saepissime, nihil per se ad Ecclesiae fidem attinere, nisi quod Christo et apostolis revelantibus accepit. Cum autem neque Ecclesia neque Concilium neque Sedes Apostolica neque sancti omnes simul possint in fidei iudicio falli, quemadmodum suis quaeque locis patefacta sunt; certe quodcumque nobis fidei dogma tradiderint, si in Sacris Literis non habetur, Christo apostolisque tradentibus in Ecclesiam venit. Eodem itaque gradu habendum, ac si patenter illud Scriptura traderet. Omitto iam plura exempla haeresum notissimarum, quibus praeceptionis huius nota inusta est. Nam in tertio libro exempla sunt pene innumerabilia.

13. *Septima praeceptio.* Si vel Ecclesia vel Concilium vel Sedes Apostolica vel etiam sancti una mente eademque voce aliquam Theologiae conclusionem et confecerint et fidelibus etiam praescripserint; haec veritas catholica ita censebitur, ut si esset per se a Christo revelata; et ille qui adversetur, aequè erit haereticus, ac si Sacris

Literis traditionibusve apostolorum refragaretur. Conclusionem sane theologiae hic appello eam proprie, quae ex principiis huius facultatis certa et firma consecutione ducitur. Huius rei exempla sunt in promptu vel plurima. Sexta Synodus generalis duas esse in Christo voluntates, duasque item operationes collegit, tum ex illo:¹ *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis*; tum ex eo, quod Christus Deus est et homo perfectus. Concilium Lugdunense sub Gregorio X. ratione quoque theologiae constanti demonstravit, Spiritum Sanctum ex Patre et Filio, non tamquam ex duobus principiis sed tamquam ex uno, non duabus spirationibus sed una procedere. Pater siquidem et Filius iuxta fidem sunt unus Deus, una potentia, una sapientia: breviter, in omnibus unum, in quibus non obviat relationis oppositio: nec enim aliter divinae naturae unitas in duabus personis servari potest. Cum itaque in spirando nulla sit a Patre Filii distinctio, sequitur Patrem et Filium non esse duo principia Spiritus Sancti, sed unum; quemadmodum non sunt duo principia creaturae, sed unum. Qua ex re intelligitur utrumque errasse vehementer, Erasmus nempe et Ambrosium Catharinum: illum, quia hanc conclusionem nihil ad fidem pertinere credidit; hunc, quia eam, cum sit theologiae proprie conclusio, inter principia prima, hoc est fidei articulos numeravit. Item Concilium Lateranense sub Innocentio III. ratiocinatione theologica adversum Joachimum effecit, divinam essentiam nec genitam esse nec generare. Rem videlicet genitam et generantem realiter distingui oportere: quare si essentia divina generaret essentiam, ipsam a se non sola cogitatione sed re etiam esse distinctam. Item patres ad unum omnes ex eo principio: *Hoc est corpus meum*, ratiocinati sunt, conversionem panis in corpus Christi fieri, sine qua nec verborum illorum veritatem poterant comprehendere, nec cetera, quae fides catholica de vera inclusione corporis Christi sub specie panis confitetur. Ita Concilium Lateranense patrum veterum consensione constituit, panem in corpus vinumque in sanguinem transubstantiari: sic enim Concilium loquitur. Hac re constituta, illa fuerunt consecratoria, quae Concilium Constantiense decrevit, panem post consecrationem non manere, atque adeo manere sine subiecto accidentia. In mutatione quippe et conversione quacumque terminus, a quo mutatio et conversio initium sumit, non manet. Quare si per consecrationis verba panis transit in corpus, non utique perstat ille, sed perstant accidentia eius. Item Synodus Complutensis, Sixto IV. in extravaganti sua corroborante, certo theologiae argumento, confecit ex illo Joannis testimonio:² *Sicut misit*

¹ Matth. 26. 39.² Joan. 20. 21.

me Pater, et ego mitto vos: quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, et quorum relinueritis, relenta sunt, non solum Sacramenti poenitentiae institutionem haberi, sed confessionis etiam praeceptum. Id quod nos in relectione de poenitentia evidentissime deduximus. Inde ergo exempli huius probatio petetur. Nam et reliqua delibamus, extremisque, ut dicitur, digitis attingimus, quae late longeque diffusius in lectionibus olim quotidianis persecuti sumus.

14. *Octava praeceptio.* Si scholastici theologi aliquam itidem conclusionem firmam et stabilem uno ore omnes statuerint atque ut certum theologiae decretum fidelibus amplectendum constanter et perpetuo docuerint, illam ut catholicam veritatem fideles sane amplectentur. Constituimus autem, ut reor, hanc praeceptionem in 8. lib. firmiter et necessario, nec ad opinionem meam solum sed plane ad veritatem. Ac fieri potest, ut aliorum iudicio errem: sed meo ita prorsus existimo. Christi igitur animam, statim ut est in corpore inclusa, Deum aperte vidisse, scholastici ad unum omnes fidentissime docent. Eam rem unde sibi persuaserint, non omnibus passim exeditum est. Sed ita esse minime ambigitur, nisi quod Erasmus in quaestionem vocat. At quibus rationibus et testimoniis ea conclusio confecta sit, posterius explicabitur.

15. Illud modo ponimus, universos scholae theologos in theologiae certis constantibusque decretis praefiniendis errare non posse, sicut ne in fide quidem: quod eorum error, error fuisset Ecclesiae, utpote quum ad cernendum huius generis res non alios Ecclesia quam theologorum oculos habeat, qui si fallerentur, totum Ecclesiae corpus in suo facerent errore versari. At enim, ut dixi, post ea, quae 8. lib. disputata sunt, non est operae pretium in hac re constituenda elaborare. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes fere theologos constet, a meque ipso saepe affirmatum sit, eiusmodi conclusiones, quae ex fide per explicatam consecutionem derivantur, theologiae proprie esse, non fidei; nunc ita confundam, quasi theologia et fides eadem virtus sint. Si enim error conclusionis theologiae error fidei est, ut est revera; si eam negare sit haeresis, sequitur, fidem atque theologiam ad eandem pertinere virtutem, quandoquidem errores utrique facultati contrarii ad idem pertinent vitium. Sunt enim utrique haereses. Sed non erit difficile ei, qui superiora releget, hanc obterere contundereque calumniam. Diximus enim, fidem, licet non immediate, sed versari tamen circa eas conclusiones, quae per evidentem et necessariam consequentiam ex articulis fidei colliguntur. Quare necesse est, ut infidelitas mediate quoque circa conclusiones,

theologiae contrarias versetur. Cum autem ex huiusmodi adversis erroribus non aegrotatio modo fidei, sed etiam corruptio sequatur, fit, ut eorum et fidei sit indirecta quidem et consequens, sed vera et naturalis repugnantia. Quamobrem Ecclesia, tametsi intelligit eiusmodi conclusiones non e fide solum sed e principiis quoque naturae pendere: quia tamen non putat, hominem rationalem ea, quae rationi perspicua sunt et manifesta, negare; eum, qui illas inficiatus sit, haereticum iudicat. Sumit enim, maximeque ex causa sumit, illum non in naturae ratione, quae erat evidens, sed in fide claudicare. At vero si quis vel consequentiam rerum alias perspicuam ignoraret, vel principium etiam naturale, quod cum articulo fidei ad colligendam theologiae conclusionem sumitur, certe non esset haereticus: ut si homo indoctus, verbi causa, existimaret hanc enunciationem esse falsam: *Omnis homo est risivus*: unde quamvis crederet Christum esse hominem, non ideo arbitraretur eum posse ridere, hic profecto non esset proprie infidelis, sed stultus, qui non per se supernaturali lumini sed naturali repugnaret. Verum quoniam eiusmodi stultitia, quamvis per accidens et indirecte, fidei tamen ex consequenti corrumpit depravatque iudicium, iure apud Ecclesiam non stultitia habetur sed in crimine. Atque hae mihi videntur praeceptiones summae atque optimaе, in quibus tamquam insignitae notae et catholicarum veritatum et haeresum contrariarum appareant. Si quis vero certiores melioresque protulerit, ei ego magnam habebo gratiam. Quamquam erunt fortasse qui reprehendent communiter illi quidem omnia, quae praeter opinionem suam in his libris meis animadvertent: separatim autem in singulis, si perspicient quaedam, in quibus vel a communi ego opinione vel a clementiae et lenitatis specie discedo. Nam et praeceptionum tertiae et postremae acerba cuiquam forte severaque iudicia videbuntur. Sed is primum rationes illas expendat velim, quibus in 6. et 8. lib. usus sumus ad duas has praeceptiones corroborandas: modestiam quoque ac temperamentum, quo huius nostri iudicii acerbiteratem indulgenter etiam, nisi nos sententia fallit, emollivimus. Deinde si tam indulgens in huius seculi temerariam insolentiam esse vult, ut asperior et disciplinae correctio displiceat; obsecro videat, ne dum iudicium ecclesiasticorum animos a severitate et vehementia ad remissionem indulgentiamque traducit, non modo forum Ecclesiae relaxet, sed usque ad atrium licentiae impudentis atque adeo intolerandae explicet. Cru dele est, fateor, illud: *Vexat censura columbas*: sed illud etiam dissolutum: *Dal veniam corvis*: utrum vero hoc tempore et aetate perniciosius, non facile dixerim. Sed quoniam eorum errores, qui de

Ecclesiae doctrina parum recte sentirent, non eodem gradu esse omnes, multis in locis perquam breviter perstrinxi atque attigi: de his quoque eorum gradibus pauca dicantur. Accepimus enim e Concilio praesertim Constantiensi alias propositiones haereticas esse, alias erroneas, alias sapientes haeresim, alias temerarias, alias scandalosas, alias piarum aurium offensivas.

CAPUT VI.

91

DE VARIIS ERRORUM GRADIBUS, PRIMUMQUE DE HAERESI
ET HAERETICA PROPOSITIONE.

I. Prius vero quam istiusmodi propositionum genera notasque definio, illud explicandum est, an omnia illa ad haeresim requirantur, quae sunt ad haereticum constituendum necessaria. Sunt enim auctores nobiles, qui existiment, omnem propositionem haeresim esse, quae fidei veritati repugnet, quamvis ab ignorante sine ulla pertinacia defendatur. Haereticus autem, nisi sit pertinax, nullo modo intelligitur. Huius autem opinionis suae multas causas reddere conantur. Primam, quod nisi ita esset, aliqua propositio ab uno affirmata esset haeresis, ab alio non esset: ut si homo doctus sciens contrarium in Sacris Libris contineri, assereret Moysen non Judaeum fuisse sed Aegyptium; tunc illam propositionem haereticam esse, haesitari non potest. At si eadem inscite ab aliquo homine rustico et idiota affirmaretur, haeretica non esset. Ita fieret, ut propositio ab asserente penderet: quod, ut inquirunt, quam sit erroneum, vel mediocriter docto est manifestum. Si enim propositio falsa est, a quocumque dicatur, semper erit falsa: ergo si est propositio haeretica, a quocumque illa asseratur, semper erit haeretica. Alteram causam reddunt, quod veritas catholica non pendet ab asserente, ut veritas catholica sit. Nam sive Judaeus sive paganus sive Christianus Deum esse unum et trinum affirmet, illa certe assertio catholica est: ergo neque contraria falsitas ex eo, a quo asseritur, haeresis sibi aut nomen aut rationem vindicat: sed absolute et per se est haeretica, quoniam absolute et per se cum catholica veritate pugnat. Ceteras causas vel ego non intelligo, vel certe indignas iudico, ut a nobis referantur. Illa vehementior apparet, quae ab illis omittitur, quod theologi rogati, an propositio aliqua haeretica sit, an non, simpliciter respondent, aut esse, aut non esse, nulla eius, qui asseruit, habita ratione. Nova autem res

esset et inaudita, si theologi propositiones eas, quarum notae quaeruntur, designare nollent, nisi illis ante asserentium ingenium, conditio, doctrina et culpa innotescerent. Hinc colligunt, omnem propositionem, quae modo est haeretica, semper haeticam fuisse: nec Ecclesiam definitione sua ex non haeretica haeticam facere, sed id quod re ipsa erat, ignoratum tamen et occultum, declarare. Hanc sententiam Occam. tenuit, *1. par. Dialogor. lib. 2. cap. 11.* et cardinalis Turrecremata *lib. 4. par. 2. cap. 3.* et Adrianus *4. Sentent. quaest. 1. de confess.* et Alphonsus Castro Zamorensis *lib. 1. De iusta haetic. punit. cap. 1.*

2. At auctores alii haud deteriores, mea quidem sententia (nam meliores multi credunt), ab his longe dissentiunt: in quibus est Caietanus *2. 2. quaest. 1. a 1.* Divusque etiam Thomas *prioris ad Corinth. cap. 11. lect. 4.* Afferunt autem ad huius sententiae confirmationem argumenta plurima. Primum est, quod Concilium Constantiense distinguit propositiones haeticas, erroneas, sapientes haeresim: quas res difficulter omnino secernemus, si omnis error in materia fidei est haeresis, prius etiam quam definiatur ab Ecclesia. Deinde *24. quaest. 1. cap. Quod autem; et cap. Achatius, et 24. quaest. 3. cap. Notandum,* dicuntur aliquae haereses esse novae, aliquae veteres: non ergo absolute sine ullo respectu asserentis haeresis dici potest.¹ Praeterea, ad haeretici rationem, quia haeticus est, pertinacia requiritur: ergo de ratione haeresis est pertinacia. Quemadmodum si coenatum non nisi vesperi intelligimus, nec coena quidem nisi vespertina intelligetur. Ac certe sicut a candore candidum, ita ab haeresi nominatur haeticus: quare qui haeresim asserit, haeticus ille est, ut qui habet candorem est candidus. Quid enim absurdius dici potest, quam veram fornicationem esse in eo, qui non est fornicarius? verum et proprium homicidium in eo, qui non est homicida? Absurdum igitur etiam est, in eo vere et proprie haeresim esse, qui non sit haeticus. Ad haec, haeresis est vitium non solum intellectus sed etiam voluntatis, nempe crimen est quod nisi voluntate consentiente intelligi non potest; ubi ergo nullum est crimen nullave cordis adversum fidem repugnantia, ibi ne ulla quidem haeresis est. Adde, quod actus fidei catholicae non est, nisi assentiamus propositioni catholicae ab Ecclesia definitae: quamdiu enim res est ambigua, neque Ecclesia alterutram controversiae partem praefinivit, neutrius opinionis assensus fidei catholicae iudicium est. Qua ex re intelligitur, non esse haeresim, nisi quis ve-

¹ Hieron. eodem modo loquitur in 3. cap. epist. ad Tit.

ritati catholicae, quam Ecclesia certo praescripsit, refragetur. Adde etiam, quod veritatem catholicam appellare, quam nec Ecclesia credendam proposuit, nec fideles per fidem infusam credunt, sed unusquisque probabili opinione tenet, videtur a nomine quoque ipso veritatis catholicae alienum. Atque opinionem, quae inficias iret, divinas personas relationibus distinguere, antequam esset ab Ecclesia definitum, nemo haeresim vocare auderet; nec veritatem catholicam, quae adversam sententiam tueretur.

3. Mihi vero semper consilium fuit nominum controversias, aut declinare omnino, aut paucis exponere. Itaque si de haeresi proprie loquimur, non dubito quin recentior crebriorque sententia eadem verior sit: nempe non aliud exigi ad constituendum haereticum, quam id, quo haeresis constituitur: haeresis quippe flagitium in aliquo homine est, illumque denominat, in quo esse constiterit. Cuicumque igitur haeresis nota vere et iure inuri potest, is vere iureque erit haereticus: id, quod ex argumentis nunc positis quaedam manifeste probant. Sed quemadmodum urina improprie sana dicitur, quod signum est sanitatis, etiam si fallax aliquando sit; sic propositio in voce vel in scripto vocatur haeretica, quod signum haeresis esse soleat, quamvis interdum ab haeresi is, qui dixerit, excusetur, quia ignorans fuit. In quo sensu illorum opinio vera est, qui arbitrantur aliquam propositionem haeticam esse, tum etiam cum is qui asserit haereticus non est. Vel loquuntur etiam de haeresi ex genere et obiecto: ut si quispiam concubitus illum primum Jacob cum Lia¹ fornicarium appellaret, non quod re vera fornicatio fuerit, sed quod ex genere et natura talis sit, quamvis ignorantia interveniat. Verum scholae theologi, qui vocum significatus pressius tenent, nec concubitus Jacobi cum Lia fornicationem esse dicunt, nec acceptionem rei alienae, furtum, nec caedem hominis, homicidium, nisi quum et res aliena male per iniuriam attrectatur, et homo inique contra ius occiditur. Maneat ergo, perpetuumque sit, si veram et propriam nominis rationem sequimur, haeresim non esse, cui pertinacia non est adiuncta, et omnino cetera, sine quibus crimen haeresis vere et proprie non constat. Nec si ad fidem illa ex se pertinent, quae a Deo sunt Ecclesiae revelata, quamquam in eorum forte nos ignorance versamur, et contrarios statim errores haereses iudicamus. Non enim si quispiam color albo contrarius est, protinus est ater: nec si aliquid liberalitati adversatur, mox avaritiae nomen habet. Sic igitur fieri potest, quod paulo post demon-

¹ Gen. 29. 23.

straturi sumus, ut etiam in Christiano error aliquis sit fidei quodammodo adversus: nec haeresis tamen sit, vitium inter ea, quae fidei repugnant, vel maximum. Quemadmodum autem (nam hoc exemplum etiam atque etiam premendum est) colori albo gilvus, glaucus et pallidus contrarii sunt, imperfecte tamen: ita quidem etiam sunt Christianorum errores, qui cum inchoati sint et informes, haeresis speciem non attingunt, licet ad eam ipsam quam proxime accedant. Quia vero haeresis cum fide non solum pugnat, sed summe maximeque etiam pugnat, sequitur, errorem tunc proprie haeresim esse, quum non fidei materialiter sed formaliter adversatur. Libet enim hoc loco scholae verbis abuti. Sed experiar, et dicam, si potero, melius. Si quis fidelis in his, quae fidei sunt, vitiose per inscitiam erret, et flagitiose etiam catholicam unamquamvis veritatem ignoret: ad dialecticorum legem quidem fidei contradicit, ad morumque etiam normam culpaе mortalis reus est sed nisi vivus, ut dicitur, vidensque pereat, hoc est, nisi pudens volensque se a catholico dogmate separet, nec facit sectam neque haeresim admittit. Nondum enim simpliciter et absolute cum fidei forma pugnat, si de pugna morali sermo sit. Nam de pugna dialectica nulla nobis quaestio nunc est. Sunt tamen eiusmodi errores informationes et inchoationes quaedam haereticæ pravitatis, ad cuius speciem indirecte, ut imperfecta ad perfecta, rediguntur; quemadmodum hominis embrio homo quidam informis est et inchoatus; at non simpliciter homo, sed secundum quid. Non ergo si quispiam error fidei contrarius per ignorantiam vel negligentiam vituperabilem fidei obrepit, illico haeresis nominabitur, quae est summa quaedam infidelitatis species, errorque fidei catholicae adversus, non utcumque, sed perfecte, absolute, formaliter. Perfecta vero haec, absoluta et formalis repugnantia, quum sit etiam moralis, non modo dialectica, ex obiecto et genere seorsum non accipitur, nisi subiecta quoque, et voluntatis humanae ratio habeatur. Ecquis enim nesciat, morales actus ex dispari hominum statu, conditione, affectu notitiaeque varietate diversa, varias item nominationes speciesque sortiri? Error igitur ille, Christus non est verus Deus, tametsi in quocumque cuiusque conditionis homine fidei repugnat, in Iudaeo tamen infidelitas iudaica est, in pagano paganica, in christiano haeretica. Nisi adeo loquendi imperiti simus, ut huiusmodi erroris culpam in pagano haeresim appellemus. Apud nos ergo, qui multas et discrepantes infidelitatis species ex vario hominum cultu ac professione distinguimus, nihil obstat, cur non illiusmodi et rerum et vocum genera ab asserentibus pendeant. Quibus rebus expositis, facile, ut opinor, intelli-

gitur, mala haeresim ratione finiri, quod sit error catholicae veritati contrarius: quippe cum ista finitio una in omnes errores valeat, Iudaeorum, Saracenorum, paganorum, haeticorum. Sed hoc quidem sane luculenter, ut ab hominibus definiendi peritis, a theologis scholae dictum est, haeresim esse eius, qui fidem professus fuerit, pertinacem errorem, illi veritati manifeste contrarium, quae catholica certo sit.

CAPUT VII.

92

CONTRA HAERESIS DEFINITIONEM ARGUMENTA QUAEDAM.

1. At enim ut haec definitio illustrior appareat, quibusdam argumentis exploranda est.

2. *Primum argumentum.* Primum, christiana doctrina et institutum est haeresis, ut auctor est Philo in libello *De vita theoretica supplicum* apud Eusebium lib. *Hist. ecclesiast.* 2. cap. 17. At non est error, sed ipsa potius catholica veritas, etc.

3. *Secundum argumentum.* Deinde, apostata a fide et religione Christiana catholicae veritati aperte repugnat, quam semel professus est, non tamen est haeticus.

4. *Tertium argumentum.* Praeterea, ex verbis inordinate prolatis, ut Hieronymus ait, incurritur haeresis: sine errore ergo et pertinacia hoc crimen invenitur.

5. *Quartum argumentum.* Praeterea, dubius in fide infidelis est, *De haereticis cap. 1.* Si ergo antea erat Christianus, ex huiusmodi dubitatione efficietur haeticus. Nihil enim est in genere, quin in aliqua eius generis specie constitutum sit. Quod si haesitatio illa est haeresis, qui autem haesitat, suspensus et incertus animi pendet, nullique rei omnino assentitur, fit, ut haeresis sine errore aliquando sit. Nam error veritati repugnans assensionem habet. Ad haec Divus Thomas 1. par. quæst. 32. art. 4. docet, quod opinari falsum circa ea, quae sunt nobis principaliter ex fide tradita, hoc ipso inducit haeresim, maxime si pertinacia adiungatur: sine pertinacia igitur haeresis esse potest. Id quod Ecclesiae usus confirmat, quae ex una actione adorandi idola circumcidendive puerum, hominem quasi haeticum iudicat, non iudicatura, si ad haeresim pertinacia nimiaque illa in errorem perduratio exigeretur.

6. *Quintum argumentum.* Adde, quod incredulitas et duritia cordis sine pertinacia esse non potest: discipuli ergo undecim, quorum

incredulitatem et duritiam cordis Dominus increpavit, habuerunt in errore pertinaciam. At error circa resurrectionis articulum, quam Dominus ipse manifeste praedixerat, fidei catholicae aperte erat contrarius: quare si finitio illa vera et perfecta est, discipuli in haereseos crimen incurrere. Id si perabsurdum est, dicamus potius, in ea definitione et superesse quidquam, et etiam abesse.

7. Haec vero argumenta paucis, quam fieri poterit, expediemus. Non enim hoc loco nos de haeresi institutionem suscipimus, quae nisi longissima oratione nullo modo absolveretur; sed quasi praetereuntes breviter et circumscripte explicare volumus, quidnam proprie haeresis sit, unde, quis sit haereticus error, eluceat, et quae haeretica propositio: quam in voce vel scripto erroris haeretici signum esse, nemo qui vir doctus sit, ignorare potest.

8. *Responsio ad primum.* Primum igitur, haeresis graece ab electione dicitur, ut auctor est Hieronymus in 5. cap. ep. ad Galatas, et in cap. 3. epist. ad Titum, Isidorus lib. 8. Etymol. cap. 3., Divus Thomas 2. 2. quæst. 11. art. 1. et in 3. cap. epist. ad Titum.¹ Graecam vero hanc vocem latinus Novi Testamenti interpres interdum servat, quandoque in sectam vertit, ut ad Galatas 5. ubi editio nostra: *In carnis operibus sectas habet*: graeca habet: *haereses*. Et Act. 28. Judaei cum Paulo inquirunt: *Nam de secta hac notum est nobis, quod ubique ei contradicitur*; *haeresim* graece Lucas dixit. Secta igitur et haeresis eadem res sunt, sed ut secta a sectando, sic haeresis ab eligendo dicitur, ἀπὸ τοῦ ἐλέγχειν, quod est eligo. Deinde et illud animadvertendum, nomen haereseos apud graecos veteres et latinos auctores generale esse et unamquamlibet sectam designare, ut Platoniam, Stoicam, Peripateticam. At christiani scriptores contracto vocabulo haeresim nuncupant sectam et divisionem, qua quis a communi se Ecclesiae fide seiungit, privatamque opinionem eligens, a Catholica institutione discedit. Praeterea et illud, licet sit in promptu et multorum sermone teratur, commemorandum est tamen, doctrinam evangelicam proprie neque haeresim neque sectam appellandam. Tum quia eam non sequimur ex electione nostra (nec enim commentum aut inventum nostrum est), sed habemus ex traditione divina: ut non nobis sic, an aliter opinandi optio detur, sed Deum, quacumque trahit retrahitque, sequamur. Tum etiam, quoniam Evangelii doctrina semper catholica et universalis fuit, ad omnes aequè pertinuit, omnesque eam omni tempore tenuerunt, qui de Deo et veritate recte sentirent. Cum ergo

¹ 24. q. 3. cap. «Haeresis» 1. Cor. 11. 19.

haeresis et secta privatam quandam disciplinam sonent, quam sibi unusquisque pro suo arbitrio et elegit et sequitur, nimirum catholica disciplina hominibus ad unum omnibus a Deo tradita, nec secta nec haeresis vocanda est, quamlibet philosophorum placita haereses vocitentur. Auctores sunt Hieronymus in 3. cap. epist. ad Titum, Isidorus 8. lib. Etymolog. cap. 3., Theophilactus in 2. cap. epist. ad Colossenses, Tertullianus in libro *De praescriptionibus haereticorum*. Quod igitur Philo nostram religionem haeresim dicit, neque in malam partem tamen, more illius aetatis facit. Sic enim fere ab hominibus appellabatur.

9. *Responsio ad secundum.* At vero utrum apostasia haeresis sit, magna doctissimorum dissensione certatur. Silvester in verbo *Haeresis* 1. quaest. 2. affirmat, apostatam haeticum proprie non esse. Sed in verbo *Apostata*, § 1. et 2., ipse, ut videtur, pugnat. Caietanus 2. 2. quaest. 11. art. 1. docet, quod apostatae vere haeretici sunt, quia licet non credant in Christum, ut ait, actu elcito, profitentur tamen eum caractere christiano. In haeresim itaque incidunt, cum desciscant a fide catholica, quam professione tenebant. At in *Summa*, in verbo *Apostata*, videtur contra sentire, inquiens: *Apostasia prior est haeresi, utpote excedens ipsam, totaliter tollendo fidem*. Cardinalis Turrecremata in lib. 4. par. 2. cap. 13. aperte confirmat, apostatam haeticum non esse. Quae eadem sententia est D. Thomae 2. 2. quaest. 11. art. 1. et quaest. 2. art. 1. ad 3. ubi expresse dicit, apostasiam non importare determinatam speciem infidelitatis, sed recipere speciem a termino, ad quem est motus recedentis a fide. Ac certe usu et more loquendi sanctorum, haeticus ille dumtaxat est, qui post professionem christianae fidei sub nomine christiano doctrinae Christi resistit, ut Augustinus inquit 18. *De civitate Dei* cap. 51. et 16. lib. cap. 2. tradit, quod Cham medius Noe filius nec in primitiis Israelitarum, nec in plenitudine Gentium tamquam se ab utroque discernens, et inter utrumque remanens, typas haeticorum fuit. Atque Origenes in 3. cap. epist. ad Titum, *Haeticus*, inquit, *ille est, qui Christo se credere profitetur, sed aliud de veritate christianae fidei credit, quam habeat traditio definitionis ecclesiasticae*. Et ne singulorum verba referendo prolixi et molesti simus, Ambrosius in 3. cap. epist. ad Titum, Gregorius in 5. *Moralium* cap. 11., Beda in *Lucae* cap. 17. idem cum Divo Thoma et Augustino sentiunt: nec quisquam veterum in longissimis adversum Julianum disputationibus eum haeticum, sed apostatam nominavit. Sed ne ratio quidem Divi Thomae pessima est; is enim, qui totam Christi doctrinam reiicit, nihil videtur eligere, sed penitus

a fide discedere. Item, apostasia motum quemdam importat discedentis a fide: motus autem non habet speciem a termino a quo, sed a termino ad quem. Cum ergo apostata ad Judaeorum superstitionem et errorem accedit, iudaicae infidelitatis reus est: cum vero ad paganismum, paganicae infidelitatis culpam contrahit. Quo fieret, ut apostasia, si haeresis est, duabus speciebus eiusdem proximi generis collocaretur. Rectius ergo D. Thomas philosophatur, cum ait, apostasiam nullam determinatam speciem infidelitatis prae se ferre, sed ad eam redigi et reduci ad quam apostata accessit. Nam ex eo quod recessit a christiana fide, apostasia speciem non habet, sed circumstantiam quamdam aggravantem, iuxta illud: *Melius erat eis non cognoscere viam iustitiae, quam post agnitionem retrorsum converti*. Quo magis eos miror, qui in contrariam sententiam verba D. Thomae rationesque deflectunt. Sed eorum argumenta videamus.

10. Unum est, quod haereticus homo per multiplicationem haeresum haereticus esse desineret. Nam si in aliam et aliam haeresim quotidie laberetur, quousque totam prorsus desereret catholicam fidem, iam ex haeretico per augmentum haeresum, priore nomine amisso, apostata fieret. Alterum argumentum est, quod poenae in iure adversum haereticos decretae apostatas etiam comprehendunt, id quod non esset, si illi non essent haeretici; quum nulla lex canonica sit, quae in huiusmodi apostatas animadvertat, nisi in haereticis contineantur. Postremum argumentum gravius est multo, quam cetera, quod Bonifacius VIII.¹ apostatas haereticos esse definierit in haec verba: *Contra Christianos, qui ad ritum transierint Judaeorum, erit tanquam contra haereticos procedendum*.

11. Sed primum argumentum non est difficile eludere; quamlibet enim haereses cumulentur, si Christum homo ille generaliter profitetur, et sub christiano vocabulo eius fidem impugnat, haereticus semper erit, apostata non erit. At ubi primum et Christi nomen et totam omnino religionem deserere instituerit, apostata fit, et nomen haereseos amittit, non per haeresim superioribus adiectam, sed per apostasiam novam, quae haeresis non est, sed maius aliquid haeresi. Quis autem dubitat, minora per maiora aboleri, et, nominibus commutatis, priora in posteriora transire? Dispositiones mutantur in habitus, et nomen dispositionis cessat. Scientia viatoris in scientiam comprehensoris vertitur, et scientia illa prior fidesque et fidei nomen eluitur. Incontinens, incontinentiis saepius iteratis, pravus elicatur, nomen illud vetus eva-

¹ De haer. in 6.

nescit aut certe in gravius aliud permutatur. Quapropter nihil est admirandum, si asserimus, haereticum per apostasiam, quae novum crimen est ab haeresi separatum, multoque gravius crimen quam haeresis, antiquum nomen amittere, novum comparare: praesertim quum haereticus apud veteres sanctos non ille apertus hostis sit sed falsus propheta, qui venit in vestimentis ovium; ¹ leprosus item, qui dum rectis prava permiscet, colorem sanum maculis aspergit: Pharaonis magus, qui veritatis imaginem prae se ferens, veritati resistit: ² fons denique et nubes sine aqua, ³ arbor autumnalis, sidus errans, quae omnia aquae, fructus, lucis speciem obtendunt. Cum ergo haeretici nomen generalem quamdam Christi professionem connotet, non est absurdum, si, cum connotatio abest, absit quoque haeretici vocabulum. Quemadmodum si quis coenam ad sequentem diem variis poculis quam maxime possit, varioque item sermone produxit, coena iam illi mutato tempore in ientaculum aut prandium etiam convertetur, nec proprie nomenclaturam priorem retinebit.

12. Secundum vero argumentum ita refellitur. Non est dubium, quin apostatae in poenas haereticorum incurrant. Id quod ab ineunte Ecclesia perpetuo servatum est, quemadmodum ex Cypriani opusculis vel maxime liquet. Falluntur autem in ea re plurimi, quod omnes Ecclesiae leges a iuris voluminibus petendas esse existimant, in quae vel Raymundus, vel Gratianus, vel quilibet alius decreta sane quam plura congressit. Hinc enim Caietanus noster praeceptum ieiunii quadragesimalis, quoniam in decretis pontificiis, quae passim circumferuntur, non apparet, vix potuit constituere; eodemque labore pene confectus est, dum legem quaereret, qua clerici monasticam religionem professi, ad divinas praescriptas preces exsolvendum adstringerentur. Multae sunt, mihi crede, Ecclesiae leges, quas non Scriptura sed usus inseruit. Nec Conciliorum atque Pontificum scripta omnia iuris contritum volumen complectitur. Apostatarum ergo poenas ante Bonifacium VIII. mos Ecclesiae praescripserat. Sed quoniam quispiam dubitavit, illius dubitationem Pontifex in capite resolvit, definiens, non aliter adversum apostatas quam contra haereticos procedendum. Verum e Pontificis verbis et definitione non habetur, apostatas haereticos esse. Nam illa particula, *tamquam*, similitudinem rei aliquando, non semper veritatem affert. Cuius rei exempla non est opus in praesentia referre quia in Sacris et profanis literis obvia sunt plurima. At

¹ Matth. 7. 15.² Exod. 7.³ 2. Pet. 2. 17.

de hoc argumento, cum nominis etiam controversiam habeat, nimis multa dicta sunt.

13. *Responsio ad tertium.* Illud porro testimonium, quod Hieronymi nomine scholae theologi iurisque periti etiam terunt, Hieronymi non est, sed a Magistro Sententiarum acceptum Divus Thomas, ceterique deinceps, ut solet, usurparunt. At si illa Hieronymiana ad Damasum epistola de trium hypostaseon vocabulo accuratius relegatur, Divus Hieronymus in ea potius sententia est, ut existimet e sensu, non e verbis haeresim aestimandam. Ecquid enim aliud sibi vult, cum ita loquitur: *Ab Arianorum praesule et Campensibus trium hypostaseon novellum a me homine Romano nomen exigitur. Interrogamus, quid tres hypostases posse arbitrentur intelligi. Tres personas subsistentes, aiunt. Respondemus nos ita credere. Non sufficit sensus, ipsum nomen efflagitant: quia nescio quid veneni in syllabis lalet. Et quia vocabula non edicimus, haeretici iudicamur?* Et multa alia posterius eiusmodi, e quibus intelligas, Hieronymum nihil sibi in recta et sana intelligentia a crimine haeresis timuisse, sed novam vocem, ubi venenum sub melle latere suspicabatur, reformidasse. Alioqui illud Hilarii Hieronymus legerat: *De intelligentia haeresis, non de Scriptura orta est, et sensus, non sermo, fit crimen.* Itaque ex verbis inordinate prolatis in haeresis suspicionem incurrere fortasse possumus, in haeresim, si error in fide absit, non possumus. Quum enim fides in intellectu sit, necesse est infidelitatem, cuius species est haeresis, in intellectu quoque esse. Item veritati nihil contrarium est nisi error: quum ergo haeresis fidei veritati adversetur, sine dubio est error. Sed quoniam interdum legislatores et iudices iuris fictione et praesumptione in foro exteriori crimina persequuntur dicta factaque externa, quae haeresim testari solent et haereses vocant et pro haeresibus puniunt. Quemadmodum et in eos, qui foris deserunt fidem opereve externo cultum idolo exhibent, quamvis ex metu id faciant, perinde animadvertunt, ac si interius a fide et religione descivissent. Sed quod ad voces attinet, nihil moror. Nam sicut externa testatio et professio fidei interdum fides nuncupatur, ita etiam externa testatio haeresis eandem quoque nomenclaturam habet. Rerum quippe signa et imagines rerum saepe nominibus appellantur. Quomodo proverbium illud vetus atque laudatum, cui ego vix unquam sum assensus, verum est in sermone vulgari: ex verbis inordinate prolatis incurritur haeresis. At sermone proprio, ut diximus, haeresis apud Christianos error est eius, qui fidem Christi generaliter se habere profitetur, nec tamen veram habet. Sed enim de rebus ipsis eos, qui fidei et religionis iudi-

cium exercent, admonendos putavi, ut non eodem modo dictorum ac factorum iudicia faciant. In factis sane, quae ipsa per se tetra ac flagitiosa sunt, nihil est periculi, si ritu iudaico circumcidentem aut idolo daemonive sacra facientem poenis haereticorum mulcent. Tametsi non sum nescius, viris et theologiae et iuris peritissimis placuisse id quod mihi ipsi non displicet, ut quoniam illiusmodi homines non sunt aut haeretici, aut apostatae, nisi iuris fictione et praesumptione probabili: iudices fidei in ea ipsa quidem externa flagitia studiose nimis ac diligenter inquirant, num re vera ex interiori infidelitate proficiscantur et prodeant. Quod si constiterit, non errore intellectus, sed cupiditate, metu aut alia quavis animi perturbatione id genus scelera patrata perfectaque fuisse; nunc illa non tamquam haereses, sed leviori animadversione punienda. Verum, quum verba quantumcumque inordinate prolata, saepe a crimine haereseos, nonnunquam etiam a crimine omnino vacent: in eorum sensu et mente investiganda adhibeat iudex licet diligentiam vel maximam: sed si in verbis perversis et inquinatis recta sententia dicentis appareat sanaque et munda fides, admonendus est homo, corripiendus, terrendus quoque: clementer tamen moderateque mulcendus. Interdum vero dissimulanter est vel tota poena mortalium inscitiae et imbecillitati condonanda: cum liberior loquendi licentia hominum levissimorum, quamvis errorem non habeat, vehementer coercenda sit, ut quae afferat audientibus aliquando perniciem. At haec ut a praesenti instituto aliena, quasi primoribus labris gustata dedimus. Quae sequuntur, ea nostra sunt, atque ad hoc tempus et locum proprie pertinent. Quamobrem, ut breviter quidem illa sed enodate explicentur, ingenii quantum potero, laboris plus pene quam potero, adhibebo.

14. *Responsio ad quartum.* Controversantur ergo iuris periti atque theologi, an dubius in fide haereticus sit: itemque similiter (eadem enim quaestio est) dubitare de una qualibet catholica veritate an sit etiam haeresis. Nam esse, ratio illa posita primum videtur ostendere. Deinde et Augustini testimonium illud: *Errare est, verum putare quod falsum est, falsumque quod verum est, vel certum habere pro incerto, incertum vero pro certo, sive falsum sive verum sit.* At qui de una quavis fidei veritate dubitat, is habet certa pro incertis; errat ergo contra fidem: fides enim, ut Bernardus ait, ambiguum non habet: quod si habet, fides non est. Haesitatio igitur istiusmodi error est cum fide pugnat. Quare si pertinaciam habeat adiunctam, procul

¹ In *Enchir.* cap. 17. et 19.

dubio est haeresis. Praeterea, Concilium Viennense doctrinam omnem aut temere asserentem aut vertentem in dubium, quod substantia animae rationalis non sit humani corporis forma, tamquam erroneam ac veritati fidei catholicae inimicam reprobat. Non igitur ille solum errat in fidem eique contrarius est, qui asserit propositionem haereticam, sed etiam qui veritatem catholicam vertit in dubium. Quorsum insuper illud caput: *Dubius in fide infidelis est*, in titulo *De haeret.* ceteris omnino capitibus praeponeretur, nisi ut intelligeremus, id genus homines et haereticos habendos esse et tamquam haereticos puniendos? Praeterea, is qui dubitat, fidem amittit, alioquin non esset infidelis: at fides in baptismo suscepta nisi per haeresim non amittitur. Adde, quod de ratione fidei est constans et certa firmitudo: vacillatio autem et dubitatio pertinax fidei corrumpit firmitudinem: est ergo fidei saltem indirecte contraria, atque adeo est haeresis. Ea enim re error adversus theologiae conclusioni haeresis est, quia fidei est indirecte corruptor. His argumentis utuntur illi, qui dubium in fide, si est in dubitando pertinax, haereticum censent.¹ Nam si ex infirmitate, non ex pertinacia vacillat et claudicat, omnium una sententia est, hunc haereticum non esse: *Modicae*, inquit,² *fidei, quare dubitasti?* Dubitatio igitur hominis infirmi non funditus tollit fidem, quam in imbecillo modicam ait Dominus esse, non nullam.

15. Alii vero auctores etiam ipsi eruditissimi contra sentiunt, dubitationem in fide fidei quidem opponi privatius, non contrarie: haeresim autem fidei esse contrariam positive: sic enim scholastici loquuntur: itaque dubitationem non proprie esse haeresim; etiamsi homo prudens vidensque dubitaverit. Quam opinionem multis et ipsi argumentis persuadere conantur. Primum est Divi Thomae testimonium *1. ad Corinth. 11. lect. 4.* ubi docet, de ratione haeresis esse, ut quis privatae disciplinae pertinaciter inhaereat. Nam electio, ut ait, firmam importat inhaesionem: unde colligit, haereticum non esse, nisi qui spernit disciplinam fidei divinitus traditam et pertinaciter proprium errorem sectatur. Quae eadem sententia Hieronymi est *in cap. 5. epist. ad Gal.* et *in cap. 3. epist. ad Tit.* inquit: ³ *Haeresis ab electione dicitur, quod scilicet eam haereticus sibi eligat disciplinam, quam putat esse meliorem.* Atque Augustinus *lib. De utilit. creden. ad Honorat. cap. primo:*

¹ Adrianus quodlib. 2. Gabr. 3. d. *potest. Eccles.* Vide Turrecr. lib. 4. p. 2. 23. q. 2. Archiep. Flor. 3. p. tit. 23. circa cap. 12.

fin. Joa. Andr. et Panor. super 1. cap. ² Matth. 14. 31.

De haeret. August. *De Auctor.* in lib. De ³ 24. q. 3. cap. « Haeresis ».

Haereticus, inquit,¹ *est qui falsas opiniones vel gignit vel sequitur*. At qui dubitat, hic neque habet firmam inhaesionem, nec alterutram quaestionis partem eligit, nec opinionem falsam aut gignit aut sequitur: non est igitur haereticus. Rursum, haeresis contrarie opponitur fidei, et non per negationem aut privationem: at dubitatio, cum non habeat assensum, nec dissensum, non adversatur fidei contrarie: nam fides assensum prae se fert. Dubitatio igitur non est haeresis. Praeterea, haeresis error est catholicae veritati contrarius: error autem assensus est, vel dissensus falsus: cum ergo haesitatio nec assensus, nec dissensus sit, ne haeresis quidem est. Ad haec, dubitatio medium quoddam est inter duas extremas controversantium partes, fides vero et haeresis duo sunt extrema summe maximeque pugnancia: dubitatio igitur, quae inter dogma haereticum et veritatem catholicam intermedia est, non est haeresis, sed illius particeps atque vicina. En causae, quibus auctores sane nobiles moveri solent, ut isto modo opinentur.

16. Nec argumenta eos adversariorum urgent, quominus in sua sententia perstent. Etenim cum primum illis obiicitur, dubium in fide infidelem esse, hoc ita repellunt. Infidelitas, inquit, tripliciter accipi potest, uno modo secundum puram et simplicem negationem, ut dicatur quis infidelis ex hoc solo, quod non habet fidem: et hoc modo, ut dicit sanctus Thomas 2. 2. *quaest. 10. art. 1.* in his, qui nihil audiverunt de fide, non habet rationem culpaе, sed magis poenae. Secundo capitur infidelitas secundum contrarietatem ad fidem, qua scilicet aliquis repugnat auditae fidei vel etiam contemnit ipsam, et in hoc proprie, ut eodem loco Divus Thomas affirmat, ratio infidelitatis perficitur. Tertius modus infidelitatis est medius inter duos modos praedictos, et est fluctuatio quaedam inter duas partes, nec uni nec alteri adhaerendo: quomodo Stephanus papa loquitur in illo *cap. 1. De haereticis*. Tres vero infidelitatis species eius esse intelliguntur, quae proprie fidei contraria est, hoc est, non primo aut tertio modo, sed secundo.

17. Errare autem eos, qui certa pro incertis habent, ita demum esse interpretantur, si aut affirmant incerta esse illa, quae certa sunt, aut negent etiam esse certa. Error enim est propositio falsa, verbo sive affirmato sive negato. Qui vero nihil vel affirmat vel negat, hunc proprie non errare: nisi forte is etiam errare dicitur, qui scopum non attingit, quum sagittam quidem non iecerit, collineaturus tamen si iecisset. In quem sensum peccatores in universum errant, non ii

¹ 24. q. 3. cap. « Haereticus ».

modo qui operantur malum, verum etiam illi qui non faciunt bonum. Sed hoc improprium est. Alioqui, ut ad propositum revertamur, si propterea quod fidem certam esse oportet, quisquis incertus est, errorem habet: qui opinabitur Christum esse Deum, hic quoque proprie et errabit et erit haereticus, nempe cum non habet firmitudinem eam, quam veritas fidei requirit. Sicut enim dubitatio fidem pellit, ita etiam opinatio. Formido namque opinationi coniuncta, perinde certo fidei assensui repugnat, ut illa dubitantis ambiguitas. At, estne quisquam tanto ductus errore, ut veram opinionem esse errorem existimet, quia cum certo assensu, quem fides exigit, simul esse non potest? Qui igitur habebit certa pro incertis, nihil aut asserendo aut inficiando, sed quia pendens animi nec veritatem catholicam nec dogma contrarium eligit, is fictione iuris haereticus forte erit, vocis certe proprietate non erit; cum non sit contrarie et positive infidelis, quamquam est infidelis negative, aut etiam privative, eo quod fides sine ullo errore et abiecta omni formidine et cunctatione vera esse intelligitur: si autem formidinem aut cunctationem habet, fides non est.

18. Quod vero ex Concilio Viennensi testimonium excitatur, non modo non est contra hos, sed maxime horum causam opinionemque confirmat. Cum enim doctrinam omnem sive asserentem sive verentem in dubium, quod substantia animae rationalis humani corporis non sit forma, tamquam erroneam ac fidei catholicae inimicam Synodus reprobasset, ne quispiam putaret, dubium atque assertionem eodem gradu et loco habendam esse subiungit: *Definiens quod quisquis deinceps asserere, defendere seu tenere pertinaciter praesumpserit, quod anima rationalis non sit forma corporis humani, tamquam haereticus sit censendus.* In quibus verbis perspicuum est, eos, qui eam rem in dubium verterent, non esse a Concilio tamquam haereticos condemnatos, sed eos tantummodo, qui eius rei contrarium pertinaciter assererent. Nec enim sine causa existimandum Concilium est eos, qui in dubium verterent, praetermisisse. Doctrina igitur ea, quae in dubium vocat catholicas veritates, inimica est fidei christianae, non consummate et absolute, sed imperfecte et inchoate: nam et suo quodam modo colores medii albo inimici et contrarii sunt, et non solum color ater extremus. Qua ex re satis intelligitur, haesitationem meram sine assensu atque dissensu neque errorem proprie esse neque fidei omni ex parte inimicam.

19. Iam, quod caput illud: *Dubius in fide infidelis est*, ante cetera ponitur in eo titulo, qui de haereticis inscriptus est, non probat, dubium in fide haereticum vere esse, sed iuris fictione esse. Id quod

secundum eius tituli cap. ostendit: *Qui alios*, inquit Leo, *cum potest, ab errore non revocat, seipsum errare demonstrat.* At qui haereticis favent, et in eorum errore connivent affectu illiciente, non errante intellectu, hi iuris quidem suspicione haeretici sunt, vere autem et proprie non sunt. *Error*, Innocentius ait, ¹ *cui non resistitur, approbatur, et veritas, quum minime defensatur, opprimitur.* Quid ita? *nec enim caret scrupulo societatis occultae qui manifesto facinori desinit obviare.* Et Gregorius, *Consentire*, inquit, ² *videtur erranti, qui ad resecanda, quae corrigi debent, non occurrit.* Nec Stephanus papa, cuius decretum illud esse dicitur, aliter se ipse interpretatur. Nempe docere volebat, quibusnam testibus fides habenda sit, et inter ceteros eos a testimoniorum fide relicit, qui aut fidem veritatis ignorant, aut dubii nimirum in fide sunt. Hos enim Pontifex iure et infideles esse sumit et in testimoniis ferendis mendaces. Quocirca primum illud caput non eo forsitan spectat, ut ex illius sententia homines haeretici iudicentur, sed eo potius, ut fidei iudices intelligant quosnam sint in causa fidei testes legitimos habituri. Absurdum enim esset, ut infideles de fide adversus Christianos testificentur, sive infideles veritatis ignoracione aut dubitatione sint, seu multoque etiam magis errore contrario.

20. At eum, qui non infirmitate, sed pertinacia dubitat, fidei habitum amittere mihi vehementer probabile est. Nam actum fidei omnis vel pertinax, vel imbecilla dubitatio tollit, qui quidem ambiguum non habet, et si habet, actus fidei non est. Fidem vero in baptismo susceptam non nisi per haeresim perdi, huius opinionis auctores facile negant. Colorem namque album non modo ater expellit, sed gilvus etiam et glaucus ac ceteri omnino intermedii. Fides item non solum infidelitate excluditur, sed clara etiam visione. Quum enim venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est. Nihil igitur obstat, quin et per haeresim perfecte contrariam, et per dubitationem et opinionem, quae ex parte fidei adversae sunt, fides ipsa tollatur.

21. Enimvero quod postremo loco argumentum additur, facillimum est. Error quippe theologiae contrarius cum et assensum falsum habeat, et in falsitate contumaciam, indirecte licet, undique tamen fidei adversus est, tum ex intellectu tum ex voluntate. Dubitatio autem pertinax ex voluntate quidem fidei perfecte aversatur, ex intellectu non item, ut qui, quamdiu dubitat, errorem assensionemque non habeat. Qua ex parte rationem contrarii claudicare, qui aut admiratur aut ambigit, is se, qui sit vir doctus, nescire fateatur. Cum

¹ 83. dist. cap. « Error ».

² Ead. dist. cap. « Consentire ».

ergo haeresis non ex parte sed undique fidei contraria sit, efficitur dubitationem haeresim proprie non esse, quantumvis dubitatio sit pertinax.

22. Quid ergo? satisne hoc est, ut de fidei veritate pertinaciter dubitantes non esse haeretici videantur? Mihi quidem non videtur: quamquam alteram earum opinionum metaphysicus probo, alteram philosophus moralis non reprobō. Ad normam siquidem metaphysicae, legesque contrariorum a dialecticis physicisque praescriptas dubitatio neque speciem habet neque formam. Nihil enim affert, nihil ponit, quod aut res sit aut formae rationem habeat. Constat autem, quae proprie contraria sunt, ea duas formas esse maxime repugnantes. Quo modo satis evincitur, dubitationem nec esse haeresim, nec fidei esse contrariam. At si philosophiae moralis sequimur leges, quae in id spectat, quod frequentissimum est, tum vero hominem pertinaciter de veritate catholica dubitantem, eundem nullum omnino errorem habere fidei vere contrarium, prorsus incredibile est. Quod enim quispiam vel de conclusione aliqua, vel de uno etiam quolibet theologiae principio ambigat, nihil est admirandum. Quod autem non conclusiones modo in Ecclesia certas, verum etiam omnia catholicae doctrinae prima principia in dubium vertat, nulli assentiatur, nulli repugnet, nequaquam verisimile sit: nisi velimus hominem quempiam fingere haerentem ad omnia et nutantem, cui universarum rerum infinita quaestio sit et nullo loco constans et fixa veritas. Verum pone hominem eiusmodi reperiri, qui ancipiti semper gradu pendeat, num, si Christum generaliter profitetur, Christi etiam doctrinam in generali probat? fac ergo eum Scripturas Sacras admittere aut certe Ecclesiae auctoritatem. Cum ergo is dubitaverit de uno quolibet dogmate, quod in Scripturis invenitur vel ab Ecclesia definitum est, si illi ostendas aut Ecclesiae definitionem aut Scripturae apertum dogma, necesse est illum aut dubium abiicere, aut credere, Ecclesiae Scripturaeque testimonia incerta esse. Nam si certa illi sunt, omnem haesitationem pellent. Merito igitur ecclesiastici iudices et theologorum et iuris peritorum auctoritate confirmati, eos omnes haeresis condemnant, qui de dogmate catholico pertinaciter dubitarint. Se nunc quid pertinacia sit, ea quae vel maxime haeticum perficit, quam brevissime explanandum est.

23. *Responsio ad quintum.* Quod autem haeresis esse sine pertinacia nequeat (nam id primum quaeritur) non est difficile ostendere, tum communi omnium et theologorum et iuris peritorum consensione, tum gravissimis veterum testimoniis, in quibus illa praeclara

sunt, quae ex Augustino ¹ referuntur 24. *quaest. 3. cap. Dixit Apostolus, et cap. Qui in Ecclesia.* Idem colligitur ex cap. *Damnamus, De Summa Trinitate*: non enim tamquam haereticus condemnatur, nisi qui doctrinam fidei contrariam defendere praesumpserit: praesumptio autem (sic enim vulgus arrogantiam appellat) radix est pertinaciae. Ex cap. *unic. De Summa Trinitate in 6.* illi censentur haeretici *qui praesumpserint aut temerario ausu asseruerint, etc.* Et in Clementina *De Summa Trinitate* apertius: *Quisquis asserere pertinaciter praesumpserit, etc.* Divus quoque Thomas tantum abest, ut ab hac sententia alienus sit, ut non modo arbitretur, ² haeresim sine pertinacia reperiri non posse, sed etiam contendat, eam in haeresis ratione includi. Quam rem suadet in primis ex nominis origine: nam, ut explicatum est, haeresis graece ab electione dicitur. Non est ergo haereticus, nisi qui videns et prudens doctrinam eligit fidei contrariam: id quod sine pertinacia non fit. Utitur deinde illo Apostoli testimonio: ³ *Si quis aliter docet, et non acquiescit sanis sermonibus Domini Nostri Jesu Christi, et ei, quae secundum pietatem est, doctrinae, etc.* Qui ergo Ecclesiae doctrinae resistit, atque ideo est pertinax, his dumtaxat haereticus habendus est. Praeterea haeresis, ut supra quoque diximus, fidei catholicae maxime ac summe repugnat: non est autem perfecta fides, nisi intellectus assensio vera voluntatis recta consensione firmetur. Igitur nec haeresis absoluta et consummata est, nisi falsum intellectus errorem prava voluntatis electio confirmet, ut quemadmodum in fide constantia veritatis exigitur, ita in haeresi contraria insit pertinacia falsitatis. Sed bene habet, quod in hac re asserenda nullum adversarium habemus. Quapropter etiam si rationes nec probabiles essent, nec satis idoneae ad faciendam fidem, communi tamen omnium sensu, ea finitionis particula comprobaretur. Non enim arbitrantur hominem quempiam haereticum esse, quin idem in errore sit pertinax.

24. At quid pertinacia sit, a multis quidem addubitatum est, a paucis vero expeditum. Sive autem dicatur pertinax, quasi nimium tenax, seu plus etiam, quam decet animo pertendens (haec enim minutula nimisque depicta libentius omitto), perspicuum est tamen, eum nunc vocari pertinacem qui valde nimisque etiam in errore permanet, falsamque sententiam mordicus tenet arctèque defendit. Ita a quibusdam definitur hoc modo: *Pertinax est qui id tenere pertendit,*

¹ In ep. 172. ad Glori. et Eleus. et
De Civ. Dei lib. 18. cap. 51. et Cont.
Manic.

² 2. 2. q. 2. 6. 2. et q. 11. 2. 3. et
1. Cor. 11. lect. 4.

³ 1. Tim. 6. 3.

quod debet dimittere. Cui finitioni illa vel finitima vel certe eadem: *Pertinax est qui in errore persistit, quem deserere tenetur.* Facillime dicuntur haec, quis dubitat? Sed si ea pertinacia explicata est, quae errori adiuncta facit haereticum, plures sane in haereticis habebuntur, qui haeretici non sunt. Primum enim si error contra fidem sit, illum fugere ac declinare debeo, sive fidei contrarium esse videam sive etiam ignorem. Errant quippe illi vehementer qui ignorationem existimant obligandi vim a praeceptis auferre. Non id, mihi crede, ignoratio efficit, ut obligatione solvamur, sed ne res alias vetita nobis impingatur ad culpam. Omnis igitur homo, etiam si in ignoratione versetur, errores fidei contrarios simpliciter et absolute evitare debet, si eos nondum habet, et si habet, destituere. Itaque si in eis perstat vel ignorans, id nimirum tenet, quod dimittere tenebatur. Verum isthaec missa faciamus quae tenuius disseruntur, quam ut quivis ea possit agnoscere, et ea persequamur, quae facile vel imperiti comprehendunt. Enimvero, cum homo imperitus vel ab episcopo suo est admonitus vel a fidei iudicibus vel a theologis insignis cuiuspiam academiae vel ab amicis etiam eruditis et piis, si adhuc errorem non deserit, in eo nimirum perstat, quod debet dimittere. Est ergo vere pertinax, si in verbi eius definitione neque abest quidquam nec redundat. Nihil igitur deerit, quod ad haeresim constituendam est necessarium. Habet enim homo ille errorem fidei contrarium, in quo etiam est pertinax. At minime ambigitur, eiusmodi hominem, tametsi omnino peccat, haereticum tamen non esse, si non existimat sententiam suam Ecclesiae esse contrariam, sed aut episcopum aut inquisitores (sic vulgo appellantur) aut theologos academiae falli. Quocirca nondum videtur ex iis, quae dicta sunt, pertinacia illa innotescere, qua haeresis constituitur. Sed ne hanc rem quidem ea pertinaciae insignia patefaciant, quae ut ederent, plurimi sine causa sudarunt. Nam rei huius quosdam ¹ notas septem, alios ² duodecim, alios ³ etiam viginti edidisse pervulgatum est. Et cum signa ex illis quaedam dubia sint, potest accidere ut aliquando signum dubie datum pro certo a fidei iudicibus sit acceptum: ita fiet ut pertinax is, et haereticus iudicetur, qui haereticus vere non est. Sed quoniam aliter iurisperiti, aliter theologo haec et similia tractant: iurisperiti, quatenus tenere manu res possunt: theologo, quatenus ratione et intelligentia: exponamus primum ad theologorum leges, quatenam ea pertinacia sit, quae haeresim perficit: deinde, si fieri potest, iuris

¹ Glos. in extrav. « Cum inter non-nullos ».

² Jo. Gers. 1. p. Alphab. 14.

³ Turrecr. lib. 4. par. 2. cap. 16.

quoque prudentibus pertinaciae huius signa notasque tradamus, non illas tam multas, tam varias, tam ambiguas, sed perpaucas, fixas atque constantes.

25. *Responsio ad primam confirmationem quinti argumenti.* Ratio igitur hoc theologiae postulat, ut pertinacia, quae haeresim facit, non sit temporis diuturnitate aestimanda: ut scilicet ille sit pertinax, qui diu in errore persistit. Certe si constaret, quod una solum hora quispiam, Deum non esse trinum, ex animo defendisset, is haereticus ab Ecclesia iudicaretur, quae ex uno actu, quantumvis brevi, vel adorandi idola vel puerum circumcidendi, solet homines, tanquam si essent haeretici, iudicare: nequaquam iudicatura, si crimen haereseos diuturnum longumque illud tempus exigeret. Rursum, si quis sciens prudensque totam fidem abnegarit, quamvis brevissimam moram interposuerit, apostata vere et iure ab Ecclesia censebitur: ergo et ille haereticus iudicabitur, qui manifesto fidei articulo repugnauerit, etiamsi repugnantia illa diutina et longinqua non fuerit. Praeterea, ut fidei actus omnibus suis numeris expletus sit, temporis longinquitas nulla est necessaria: ergo nec haeresis adversa actio diuturnitatem sibi erroris vindicat et requirit. Illud rursum ratio theologiae docet, haeticum eum esse, qui volens unicuilibet dogmati assentitur, tum etiam cum intelligit Ecclesiae fidei esse contrarium: ut si quis, postea quam illi constat, rem, quam credit vel Sacris Literis vel Ecclesiae aperte definitioni refragari, sui adhuc iuris sententiaeque sit: haec scilicet vera haeresis est atque in sua specie perfecta. Id quod egregio argumento Caietanus demonstravit.¹ Fides enim assensu intellectus perficitur ex consensione voluntatis in eo, qui rem, quam credit, cognoscit esse catholicam veritatem: ergo et infidelitas dissensu intellectus perficitur ex consensione voluntatis in eo, qui rem, cui assentit, cognoscit esse contra Ecclesiae communem fidem. Contrariorum enim contrarias oportet esse notiones. Confirmat autem hoc vel maxime praeclarum illud Augustini testimonium inquentis:² *Constituamus aliquem id sentire de Christo, quod Photinus opinatus est, existimantem ipsam esse catholicam fidem. Istum nondum haereticum dico, nisi manifesta sibi doctrina catholicae fidei resistere maluerit, et illud quod tenebat, elegerit.* Praeterea qui sic tenet errorem fidei contrarium, ut non sit paratus ab Ecclesia corrigi, sine dubio est haereticus, ut Augustinus idem in *epist. ad Glorium et Eleusium* affirmat.³ Sed qui videt suam opi-

¹ 2. 2. q. 11. a. 2.

² Lib. 4. *Cont. Don.* cap. 6.

³ August. 24. q. 2. cap. « Dixit Apostolus ».

nionem adversam esse catholicae fidei, et adhuc in ea permanet, hic non est paratus ab Ecclesia corrigi, cuius videlicet auctoritatem reiicit et contemnit: verum igitur crimen haereseos admittit. Quae ex re intelligitur, pertinaciam eam, quae haereticum facit, semper solumque in eo inveniri, qui dogma aliquod tenere pergit, cui cognoscit catholicam sententiam adversari. Id vero nominis ipsa quoque notio declarat. Pertinax quippe is dicitur, qui plus nimio in propria sententia haeret. At qui opinionem suam intelligit communi Ecclesiae sensui et fidei repugnare, atque in ea perstat nimis, profecto ille in privata sententia perseverat: vere igitur est pertinax: imo haec sola consummata pertinacia est, quae absolute cum fidei constantia repugnat, atque adeo sola ea simpliciter haeresim conficit. Nam quemadmodum, ut paulo ante dictum est, fides ea electione perficitur, ubi is, qui vult veritati assentiri, intelligit illam esse catholicam veritatem; sic et haeresis contraria omnino electione consummabitur eius, qui adversante catholica fide, propriam sententiam videns volensque complectitur. Ecquis enim eo pertinacior esse potest, quem de suscepta causa propositaque sententia nulla Ecclesiae vis, nulla Catholicorum depellit auctoritas? Praeclare itaque Hieronymus interpretatur haereticum idcirco subversum esse et proprio iudicio condemnatum, quia suo arbitrio ab Ecclesiae institutione discessit, quae discessio propriae conscientiae videtur esse damnatio.

26. Quibus rebus positis, illa consecraria sunt. Primum: si dogma aliquod nondum est certum et expeditum ad catholicam fidem attinere, quamvis plerique viri docti existiment a Deo esse revelatum; peccat ille quidem graviter, qui cum eo dogmate pugnat, estque item pertinax, qui plurimorum et doctissimorum auctoritatem contemnit, eamque obstinatione quadam sententiae repudiat: sed non est haereticus, quoniam pertinacia illa tametsi impudens et vitiosa est, non tamen in Ecclesiam tendit, sed in viros illos eruditos ac pios, quos ille arroganter despicit ac pro nihilo putat.

27. Illud deinde consecrarium est: si certum exploratumque sit, dogma unumquodlibet fidei veritatem esse, qui ignoraverit eiusmodi dogma ad fidem spectare catholicam, et quamvis admonitus ab episcopo, ab hisque rursum, quibus fidei cognitio concessa est, a viris demum doctis et piis, placitum suum praeefracte nimis obstinateque defenderit: hic temerarius, contumax, praeceps, insolens, sapiens haeresim et quibusque huius generis nominibus notari poterit: nec tamen etiamnum notam haereseos habebit, quia (dicendum est enim saepius) pertinacia eius nondum cum fidei veritate et Ecclesiae auctoritate

pugnat, sed cum eorum sententia, qui et fallere et falli possunt. Recte igitur D. Thomas¹ asseruit, eum qui paratus est corrigi secundum Ecclesiae determinationem, haereticum non esse: quia non ex malitia errat, sed ex ignorantia. Quod de crassa etiam ignorantia dictum accipio: nam quae affectata est, haec non tollit, quin peccatum sit eiusmodi, cuiusmodi esset, si a sciente et vidente committeretur. Nempe affectatus error ex electione est, nec paratus est ille corrigi, qui de industria commonitionem Ecclesiae doctrinamque declinat. At qui ex ignorantia non affectata errat, hic quodammodo invitus est et repugnans, non libens et voluntarius. Quocirca nec errorem eligit, nec gravate feret, quum ab Ecclesia corrigetur, errorem suum ipse corrigere.

28. Verum nostris hisce documentis illud in primis obicitur, quod error iste ignorantiae vitiosae mortale peccatum est, praesertim post admonitionem episcopi docti, prudentum iudicum, theologorum sapientium. Peccatum autem mortale hoc non nisi sub infidelitatis genere continetur. Tres vero solum esse infidelitatis species, D. Thomas definivit. Cum ergo crimen eiusmodi nec paganismus nec iudaismus sit, erit profecto haeresis. Adde, quod si quis ex ignorantia vitiosa et supina hominem occideret, vere et proprie homicida esset, in easque poenas incurreret, quae fuerint homicidis a iure praescriptae. Eadem vero causa subest in eis, qui manus violenter clericis attulerint, atque in ceteris omnino sacrilegis. Qui igitur ex ignorantia crassa post susceptum Christi baptismum, errorem habuerit fidei contrarium, is vere erit haereticus. Actus enim, qui ex huiusmodi ignorantia proficiscitur, simpliciter et absolute et volentis est et consentientis: poterit ergo excusari quidem, ne tam gravis culpa sit, non autem ut haereseos culpa non sit, et eius omnino generis cuius esset, si a non ignaro proficisceretur. Adde etiam Divi Thomae² testimonium in haec verba: *Ab errore circa articulos fidei non possunt aliqui propter simplicitatem excusari, quin sint haeretici, praesertim quantum ad ea, quae Ecclesia solemnizat et quae communiter versantur in ore fidelium. Sed circa alia, quae indirecte pertinent ad fidei disciplinam, ut quod Isaac fuit filius Abrahae, non iudicatur aliquis haereticus, nisi ab errore non recedat etiam viso quid ex eo sequatur.* Hactenus ille. Quae verba adeo aperte cum hac nostra doctrina pugnare videntur, ut non sit necesse argumentari. Sed et Chrysostomus³ videtur quoque nobis adversari, qui illum Pauli locum: ⁴ *Cum modestia corripientem eos, qui resistunt veritati, etc.* de

¹ *Ad Tit.* 3. lect. 2.

² *1. Cor.* 11. lect. 4.

³ *Hom.* 6. in epist. ad Titum.

⁴ *2. Tim.* 2. 25.

eis accipit, qui non adversandi affectu, sed studio discendae veritatis, veritati resistunt. At Paulus de haereticis loquebatur, quos alio loco ¹ semel atque iterum commonefaciendos esse corripiendosque praecepit, sed post unam et alteram correptionem devitandos.

29. *Responsio obiectis argumentis.* Quibus argumentis breviter ita respondeo. Diximus supra, dupliciter aliquod peccatum in genere et specie collocari: uno modo formaliter et directe, altero modo materialiter et reductive. Dent mihi Latini veniam, precor, si verba minus latina usurparim. Sic a dialecticis accepimus, materiam in praedicamento substantiae poni, punctum in genere quantitatis, embrionem in eius specie animantis, cuius gratia a natura paratur: poni, inquam, non per se et proprie quidem, sed per accidens et quasi improprie. In moribus itidem quaedam peccata sunt in sua specie perfecta, quae videntes et scientes de industria committunt, et ea proprie per se et formaliter in sua quoque specie reponuntur. Alia vero imperfecta sunt, quae praeter intentionem ignorantes admittunt, et eiusmodi ad speciem et genus per accidens reducuntur. Error igitur ille catholicae veritati contrarius, quando in vitio ignorantia est, ad speciem haeresis referetur: nec tamen haeresis perfecta erit, nec perfecta infidelitas, quae, ut ante etiam dictum est, in tres species a Divo Thoma distinguitur. Prima itaque obiectio minimo negotio pellitur.

30. Illa altera difficilior est, ubi quaeritur, cur qui hominem ignorans perimit, vere homicida est, atque adeo poenas homicidii contrahit, si eius ignorantia est in vitio: is autem, qui contra fidem errat post fidem in baptismo susceptam, nec crimen haereseos vere patrat, nec in poenas haereticorum incidit. Quae sane quaestio ita solvitur. Non est haereticus nec theologorum nec iurisperitorum usu qui in haeresim illam imperfectam incurrit: nec haeresis illa imperfecta in frequenti vulgatoque sermone simpliciter et absolute haeresis est: sed ille tantummodo haereticus dicitur, qui formaliter et ex electione, quasi dedita opera, cum communi fide pugnet. Quare nisi a perfecta et consummata haeresi nullum haereticum nominabimus, si frequentem eundemque proprium huius usum vocabuli volumus conservare. Eam rem quoniam tum ex nominis origine et notione, tum ex veterum testimoniis, tum ex communi omnium sensu paulo ante ostendebamus, nihil est necesse acta agere. Hinc illud est: ² *Excommunicamus omnem haeresim extollentem se adversus catholicam fidem.* Non errorem, ait, extollentem se adversus episcopum, non adversum inquisitores, non adversum

¹ Tit. 3. 10.

² De haeret. cap. «Excommunicam.».

theologos aut Parisienses, aut Salmanticenses, aut Complutenses, aut Bononienses, sed adversus catholicam fidem. Hinc etiam illud:¹ *Non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, et ei, quae secundum pietatem est, doctrinae.* Non dixit: sanis sermonibus episcopi sui, non eorum, qui de fide inquirunt, non theologorum etiam multorum, sed: *Domini nostri*, etc. Quod si vel in Divinis Libris vel in Ecclesiae doctrina non acquiescit, haereticus est: quamvis non sit nec ab amicis nec a theologis nec a fidei iudicibus admonitus. Contra vero, si horum omnium repudiatis et monitis et praeceptis, sermones tamen Dei et Ecclesiae non industria repudiat sed ignorantia, haereticus non est. Nec vero eadem causae subsunt, ut cetera vitia, cum ex ignorantia crassa supinaque prodiderint, et nomen et speciem amittant. Non enim homicida is solum dicitur, qui hominem data opera occidit, sed qui iniuste occidit, quamvis animi perturbatione aut etiam imprudens id fecerit. Atque item similiter in reliquis.

31. Iam Divus Thomas vel prudenter fidei iudices admonet, idque illis praecipit, quod non suspicari modo, sed sumere etiam atque existimare debent: vel non putat ea, quae in omnium Catholicorum ore versantur, ab ullo omnino fidei ignorari posse, nisi qui errorem affectaverit: vel de haeresi imperfecta intelligit, quae nec pertinaciam requirit nec absolute et simpliciter haereticum facit, sed quodammodo. Atque hoc responsum idem illa etiam verba recipiunt, quae ex 1. parte supra scripsimus.

32. At Chrysostomus a nobis stat, non contra nos. Qui enim non studio certandi sed discendae veritatis doctrinae resistit, cum doceri paratus sit, cum nec Chrysostomus nec alius quispiam haereticum proprie vocaverit. Et illos tamen, de quibus Paulus Timotheo sermonem faciebat, grave peccatum peccavisse, verti in quaestionem non potest. Invenitur ergo, Chrysostomo auctore, error fidei contrarius, qui tametsi in vitio est, non tamen est haeresis: quia non est malitiosi error, sed ignorantis. Quod si Chrysostomi interpretationem sequimur, non erat Paulo de haereticis sermo, qui, quoniam obstinate pugnaces sunt, non sunt admonendi, sed vitandi. Quem sensum iudices fidei videntur sequi, cum in universum iubent, haereticos vel omissa fraterna correctione denunciari. Quod utique praeceptum vulgo datum prudentia plenissimum est: quamquam non omnium haereticorum aures, ut quidam falso putant, ita clausae sunt veritati, ut ab amico praesertim docto et sapienti verum audire non queant. Hanc

¹ 1. Tim. 6. 3.

spem, fateor, de amicis haereticis non sunt passim indocti habituri: paucorum erit ista fiducia, eaque prudentissimorum, sapientissimorum, coniunctissimorum, qui et prudenter intelligant, quorum non sit desperanda salus, et sapienter amiceque possint suos ad fidem Ecclesiae revocare.¹ De quibus non valde obfirmatis Paulum quoque ad Timotheum loqui, haud absurde intelligimus. Nolo autem, ut quispiam quamvis doctus et amicus, hac periculosissima aetate, ubi haeretici obfirmatissimi sunt vel plerique vel omnes, fraterna correptione abutatur, nisi firmiter et certo existimaverit, haeticum esse ex animo convertendum. Non enim propter coniecturas aut verosimiles aut etiam probabiles, rem tanti momenti debet periculo exponere: praesertim cum experimento exploratum fuerit, quantum nostratibus incommodi attulerit in crimine haeresis intenta correptio. Meminisse debet vir doctus et prudens, Paulum mulieri consulere, ut maneat cum viro infideli, quod videlicet inter gentes, quibus tunc scribebat, spes erat ut uxor virum suum ad fidem alliceret. At ubi Ecclesia comperit, inter Iudaeos praesertim uxores potius corrumpi a viris, prudentissime sanxit, ne uxor ad fidem conversa cum viro infideli maneret. Qua lege non Pauli consilium evertit sed firmavit. Sic fidei iudices, quando multis magnisque experimentis acceptis legem tulerint de denunciando haeretico, quamvis occulto, fraternae correptionis legem a Christo praescriptam non violant, sed stabiliunt. Nisi naturae iuribus legislator repugnavit, cum sapientissime edixit: *Si tibi voluerit persuadere frater tuus, aut filius tuus, vel filia, sive uxor, quae est in sinu tuo, aut amicus, quem diligis ut animam tuam, clam dicens: Eamus, et serviamus diis alienis, quos ignoras tu, et patres tui; non parcat ei oculus tuus, ut miserearis et occultes eum, sed statim interficies, etc. Deuter. 13.* Haec igitur lex in crimine haeresis populo servanda est diligenter, ne, dum per falsam misericordiam homini indulget, in rem Christi publicam crudelis sit.

33. *Ad secundam confirmationem quinti argumenti.* Nec operae pretium erit hoc loco disputare, an apostoli haeretici fuerint: quod qui fatetur, qua hunc obiurgatione, aut quo potius convicio a tanto errore coner avertere? Potest enim, Deus immortalis, absurdius dici quidquam, quam ministros primos Evangelii ad unum omnes, non a fide modo alienos, verum etiam haeticos fuisse? Quanto et verius et modestius illi sentiunt, qui arbitrantur Apostolos Christi non ex malitia nec de industria, sed ex animi perturbatione et ignorantia peccasse? Aperte

¹ S. Th. 2. 2. q. 33. ar. 7

illis Dominus mortem et resurrectionem suam praedicebat, et tamen ipsi, ut Lucas ait,¹ *non intelligebant quae dicebantur*: et credemus nos, post tot adeoque magnas turbas excitatas, discipulos non perturbatione animi sed malitia dubitasse? Nam incredulitas et duritia cordis cuiusmodi illa fuerit, Evangelista nobis exposuit, inquires: *quia his, qui viderant eum resurrexisse, non crediderunt*. Illi porro qui viderant digni omnino erant, quibus fides haberetur, sed falli poterant tamen. His ergo non credentes apostoli quidam et multis et incorruptis testibus, duri erant incredulique etiam erant; at non Deo sed hominibus. Per tinaces itaque erant adversus homines, non adversus Deum et Christum eius. Quocirca Christi discipulos haeresis insimulare, stultitiae est manifestae, si ea, quae diximus in haeresis finitione constituenda, recte et dicta et confirmata sunt. Confirmatum est autem multa esse, quae concurrant, ut quispiam haereticus constituatur. Primum errorem habeat oportet. Deinde ut is error catholicae veritati contrarius sit. Tertio loco certum esse necesse est atque expeditum, errorem illum veritati catholicae repugnare. Quarto errori pertinaciam adiungi, non quamvis, sed quae cum certa Ecclesiae regula pugnet. Quinto, ut is error sit post susceptam fidei professionem in illo, qui Christo se credere profitetur.

34. Hactenus theologis nostris attenuate pressequae finivimus, quidnam haeresis sit, unde illis statim perspicuum fiat, quatenam sit haeretica propositio. Nam in mente eadem prorsus res sunt, in voce autem vel scripto haeretica propositio dicitur, quae haeresim interiorem enunciat, illiusque est omnino signum. Quia vero solus Deus novit et corda et cogitata filiorum hominum, nemo mortalium profecto potest alterius habere clare cognitam haeresim, et satis firme conceptam animo atque comprehensam. Quamobrem cum vox scriptumque ipsum ac cetera demum omnia externa signa fallacia aliquando sint, non est facile certas et constantes formulas fidei iudicibus exprimere, ut recte atque ex ordine valeant de haeresibus iudicare. Nam theologi quum compertum habuerint propositionem aliquam fidei catholicae esse manifeste contrariam, subscribent forte illico haeticam illam esse; quoniam interdum de rebus ipsis nude positae ex genere naturae loquuntur, et eas, quas circumstantias appellant, quandoque aut negligunt aut certe in iudicium fide ac diligentia deponunt. Itaque suo se munere probe functos arbitrantur, si unum illud exploraverint, an error, cuius ab eis nota quaeritur, fidei aperte adversetur. Cum autem ad haeresim perficiendam

¹ Luc. 18. 34.

eam, quae legibus proscripta et damnata est, quaedam alia sint, ut diximus, necessaria, non videtur esse bene consultum multorum infirmitati et innocentiae, nisi fidei censores iterum atque iterum admonentur, ut diligentissime errantium iudicium, ingenium et animum studeant indagare, illiudque potissimum, an eam pertinaciam habeant, quae supra studiose nobis et sedulo diffinita est: quod in hac re vel maxime ecclesiastici iudicii cardo versatur. Nec satis est ad sententiam de haeresi rite iusteque ferendam, haeresim ipsam suspicione attingisse, sed comprehensione quadam opus est, ut sine errore de erroribus iudicetur. Nisi enim illos iudex quasi manu teneat, praeceps fere erit temerariumque iudicium. Quod si in causa sanguinis id civiles leges praescribere, ut probationes essent luce meridiana clariores: ecquid fieri oportet ab Ecclesiae iudicibus in eis causis decernendis, in quibus non solum res, honor, fama, vita hominis unius periclitatur, sed totius etiam generis ac familiae praeclara et sempiterna existimatio? Age ergo normas praestituamus, quibus Ecclesiae iudices tuto in haeresi diiudicanda uti possint.

CAPUT VIII.

93

REGULAE TRES, AD QUAS FIDEI EXTERNA IUDICIA DIRIGENDA SUNT.

1. Prima formula in promptu est, ipsius contra se errantis testimonium, quo in omni foro exploratum est admissi criminis argumentum, praesertim si crimen suum reus sua sponte et voluntate testificetur. Tametsi ea etiam confessio, quam a reo iudex quaestione ac tormentis exprimit, secundum leges tum civiles tum canonicas idonea est ad faciendam in externo iudicio fidem. Sed de toto hoc et confessionis et quaestionis genere commodius non a iurisperitis solum, verum a quibusdam etiam optimis viris familiariter colloquentibus, quam ab ullis theologis ulla in schola, disputatur. Nec vero quempiam velim in eum sensum formulae huius verba interpretari, ut reus, qui haeresis fortasse vim et naturam nescit, haeresim ipse sit suo iudicio aestimaturus, illumque secuturi in sententia iudices. Sed ita accipi oportet, ut reus cum factorum atque dictorum suorum, tum propriae conscientiae atque animi testis contra se sit; iudices ex factis, dictis, mente ingenioque illius haeresim deprehendant, cuius notionem ante oculos positam habere in omni fidei religionisque iudicio debent. In hominem praeceptor

olim meus incidit, qui vehementer se ipse affirmaret haereticum esse. Quid ita? rogat. Cur te haereticum esse arbitraris? Respondit se tenere contra catholicam fidem. Hic ille urget: An tu credis catholicam fidem falsam esse? Minime gentium, inquit iste: ideo enim me haereticum existimo, hoc est errantem et a veritate alienum, quia contra fidem catholicam sentio. Iam praeceptor risum continere non valens: Abi stulte, ait; eo enim minus haereticus es, quo magis te haereticum opinaris. Salva quippe res est, si tunc errare te sentis, fidei catholicae repugnas. Sic hominis stultitia est non tam theologiae rationibus, quam prudentiae manibus comprehensa. Mihi etiam ipsi aliquando contigit, ut a iudicibus fidei errores nescio quos denotandos acciperem, certe hominis eius errores, ut postea comperi, qui iudicum nec iussu nec accersitu ad tribunal venerat, sed sacerdotis cuiusdam suasu et consilio, quem poenitentiae administrum habebat. Sponte igitur suoque iudicio haeresis adversum se plurimas (sic censebat), excipiente notario, prodidit. Ad me ergo itum est, ut errorum notas ederem. Quos ut multos variosque consexi, coepi mecum ipse attentius cogitare, quisnam eorum auctor haberi posset. Quicumque porro is esset, partim ex Arii, partim ex Macedonii, partim ex Wiclefii, partim ex Lutheri fontibus, quasi quosdam deduxisse rivulos videbatur. Crederes eum assidue in omnium haereticorum lectione versatum. Quod si ulla esset rerum consequentia et connexio, errorumve compositio et coagmentatio aliqua, mihi quoque injecta esset ista suspicio. Sed cum cernerem in tanta errorum copia non complexionem esse, non vinculum, insaniae hominis potius, quam haeresis venit in mentem. Nolui itaque de erroribus iudicare, nisi prius auctoris ingenium et iudicium explorassem. Ergo iudices rogo, num copia sit videndi hominis. Aiunt esse: Nam datus erat in custodiam, et coniectus in carcerem. Solvitur vinculis, coram producit, intueor oculis, animo cerno, video illum parum sana mente esse. Periculum ex rebus praesentibus feci, quas longum esset commemorare; probavi ita se habere rem, ut ante ego cogitabam. Vix tamen a iudicum animis opinionem infixam potui divellere. Sed vici tandem, et persuasi, atque, ut erant viri boni, dederunt manus, amentemque sponte confessum, suoque iudicio convictum, in parentum domum cerebro vacuum quidem, sed omni etiam poena vacuum dimiserunt. Ac de his nihil est necesse, ut theologi praecipiant; sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad eum usum, quem iuris prudentes sunt e locis theologicis habituri, de qua re hoc libro disserimus. Reliqua deinceps persequamur: nam formula haec tantum attingenda fuit.

2. Alteram Divus Thomas protulit in *prima parte*,¹ et in *priorem ad Corinthios epistolam*.² Ea est huiusmodi. Si error fidei contrarius circa ea sit, quae nullo modo est probabile ab errantibus ignorari, qui ad fidem catholicam certo pertineant, tunc iudices tuto de haeresi pronuntiabunt. Ut si, exempli causa, homo quivis etiam de media plebe, aut neget Christum cruci suffixum, vere mortuum, vere a mortuis excitatum; aut aiat, superfluum esse et vanum orare pro mortuis, nullo praemio iustos a Deo affici, nullo supplicio improbos et cetera similia. Item si vir in schola theologiae diu multumque versatus contendat, Spiritum Sanctum a Filio non procedere; aut Patrem et Filium Spiritus eiusdem duo esse principia; aut non essa tres poenitentiae partes; aut Christianis nullo modo esse licitum cum hostibus belligerare; aut episcopum non esse superiorem simplici sacerdote; aut quidquam eiusmodi, quod incredibile est nescire theologos ad Ecclesiae communem fidem attinere, praesertim si in schola, ut dixi, per diu se se ac valde exercuerunt. Qua in re non dubito, quandoque a iudicibus per remissionem nimiam aut magnam certe ignorationem erratum. Nolo enim suspicari, fidei leges per gratiam esse aut populi furori aut potentium voluntati concessas. Fuerunt ante hos paucos dies theologi quidam habiti doctissimi, in iis erroribus deprehensi: quos et Lutheranorum esse proprios et Ecclesiae communi fidei adversos, nemo addubitare poterat, qui vel mediocriter rebus theologicis esset instructus. Coacti sunt haereses abiurare, quasi suspecti de haeresibus, non convicti. Cum tamen, si haec non dico ad rhythmicorum aut musicorum acerrimam normam, sed ad perpendicularum communis iuris et vulgarem rationis formulam dirigerentur, nullum facilius erat procliviusque iudicium. Turpe fuit autem ea dubitare peritos, quae ne rustici quidem dubitant, nempe nullo pacto verisimile fieri, ut homines in earum rerum, quas diu multumque tractarunt, ignoratione versentur. Ecquis autem credat, viros theologicissimos (sic censebat vulgus) earum rerum inscios et rudes, quae theologis universis notae et pervulgatae sunt? Erat in animo, quae horum theologorum fuerint errata, subscribere: ut in hac quasi imagine et huius praescriptionis regula illustrior appareret, et admonerentur quoque futuri iudices, ut alieno periculo saperent, neque animi relaxationem et mollitiem, clementiam et misericordiam esse arbitrarentur. In illis nimirum et reis et iudicibus, ne quod perniciosum exemplum esset proditum, pertimescebam. Quod enim exemplo fit, iure fieri

¹ Q. 32. art. 4.² Cap. II. lect. 4.

putant. Sed quoniam iam rei ipsi decesserunt, omnique odio carent et invidia, non putavi eiusmodi errores traducendos: quos si contestatos et consignatos ederem ad sempiternam memoriam turpitudinis, non solum in mortuos reos, sed in vivos etiam iudices videret maledicta conferre. Quamquam forte ibi timeo, ubi non erat timor. Sed utcumque res habeant, iurisperitos admonui, ne in animum inducant credere, nullos esse pertinaces, nisi qui iudicum monitiones praeceptaque despexerint. Ante hominum hortatus istos, crede mihi, vera haereticorum pertinacia reperitur, eorum scilicet, qui minime ignorant opiniones suas contra fidem Ecclesiae venire. Ipsa vero omnium fidelium vox, idemque communis sensus non pro una monitione dico, sed pro mille sufficit. Quapropter Ecclesiae unam vocem qui spernit, hic multo pertinacior est, quam si sexcentas aut theologorum aut iudicum contempsisset. Ac de secunda quidem regula hactenus. Tertiam hanc habebimus.

3. Si de cuiuspiam errantis pertinacia dubitant iudices, duae res illis sunt accuratius transigendae: quarum una theologorum propria est, altera cum theologis iurisperitorum etiam communis. Priorem ergo a theologo iurisperitus mutuabitur, posteriorem autem suo sibi iure vindicabit. Primum igitur a sapientissimis theologis illud explicatum diffinitumque habeant iudices, an error, qui in iudicium venit, cum fide catholica aperto pugnet. Nam una ex hac parte dupliciter haereseos iudicium excludetur: vel quia incertum est, dogma illi errori contrarium catholicae fidei veritatem esse; vel quia repugnantia erroris eiusmodi et catholicae veritatis obscura est et in opinione posita. Ut si, verbi gratia, olim negaret quis, epistolam ad Hebraeos esse Pauli, habeat autem pro certo illam esse canonicam, et de auctore epistolae quaestionem moveat, non de auctoritate; sunt theologo qui sentiant, haeresim illam esse. Ego vero, nisi Ecclesiae definitio obstaret, non puto, qui existimem Christi fidem in nullo extremo versari discrimine, si libri canonici auctorem nesciamus, modo sciamus librum esse canonicum. Quocirca sive Paulum sive Lucam seu Barnabam illius epistolae auctorem quisquam dixerit, si solida ei est fixaque et constans epistolae auctoritas, non continuo Christi fidem evertet. Cum igitur tempore D. Hieronymi nondum fuerit explorata cognitum an fidei certa veritas sit, Paulum illam ad Hebraeos epistolam scripsisse, si error adversus ad tribunal fidei tunc referretur, criminis fortasse quidem iudicium fuisset, sed haereseos iudicium non fuisset. Item, Dei auxilio peculiari nos egere, ut, sicut oportet, credere, sperare diligereque possimus, fidei dogma est longe certissimum.

Qui inficiabuntur, nullos esse habitus spei et caritatis infusos, illi dogmati huic, ut quidam sentiunt, repugnabunt: sed quia ea pugna, tametsi valde probabiliter apparet, non tamen est manifesta ratione comprehensa, eorum hominum error notandus est, temeritas et impudentia notanda: haeresis ne suspicanda quidem ante sacri Concilii Tridentini decreta. Qui locus, nullo etiam commemorante, fidei censores admonet, ut id mutui, quod a theologis sunt necessario accepturi, non a quibusvis accipiant, sed ab eruditis, expertis, exercitis. Qui scilicet cum exploratum habeant, quinam ex theologiae locis certi ac firmi sint, qui contra probabiles et non necessarii, tum argumentorum theologicorum frequenti atque expedito usu facile quoscumque errores deprehendant, qui fidei catholicae dilucide refragentur. Altera erat res, ut iudices diligentem navent operam, quo illis errantis pertinacia pateat. Quae si in dubium fortasse vertitur, et neque ex ante aut dictis aut factis neque ex errantium statu et conditione et ingenio colligitur, non alia eam ratione melius deprehendent, quam si erranti certum signum catholicae eius veritatis ostendant, cui error istius contradicit. Ut si proferatur apertius aliquis Scripturae locus, aut definitio legitimi Concilii generalis, aut decretum constans Apostolicae Sedis, aut una quaelibet alia certa nota earum, quibus et catholicae veritates et contrariae omnino haereses diiudicantur. Quod si hisce signis notisque prolatis ille cesserit, argumentum erit ignorantiae probabilissimum: sin repugnaverit, argumentum erit pertinaciae certissimum: praesertim si nec ingenii nec doctrinae expertus sit. Nam si adeo rudis et imperitus est, ut harum rerum intelligentiam nullo modo habere possit, equidem nullam certam regulam praescriptionemque constantem exprimerem, ut hominis eiusmodi pertinacia innotesceret. ¹ Certe si qua est crassa pinguique minerva describenda formula, ea erit sententia Ecclesiae communis, fideliumque consensus et conspiratio eadem: quibus si iste adversetur, tum etiam cum videt contra se venire omnes, pertinax atque adeo haereticus existimabitur. Nec necesse erit tamen orbem omnium peragrarare terrarum, et singulorum fidelium rogare sententiam. Nam quae sit fidelium singulorum, neque arte aliqua, nec diligentia et inquisitione perpenditur, sed quodam quasi prudentiae sensu iudicatur. Quemadmodum enim si

¹ Si forte interpretanda est sentent. Bart. l. Tutor. ff. « de suspet. tut. » et Felini in rubr. « De haeret. » et Card. in Clem. 1. *De sum. Trin.* qui sentiunt,

episcopi et inquisitorum admonitionem esse legitimam, ut qui eam contemnit, hic pertinax censeatur.

quispiam neget omnem ignem calefacere, non est opus, ut contumax in naturam habeatur, propositionem illam generalem inductione et demonstratione singulorum ignium, sed significatione potius et ratione declarare; cum quibusdam demonstratis, eadem sit de ceteris ratio: sic in fidem Ecclesiae ille erit pertinax, qui suae provinciae aut civitatis fidelibus universis in fidei sententia repugnaverit.

4. Sed haec relinquamus, idque largiamur inertiae nostrae, inepti enim sumus, ut habetes ac rudes ad regulam et lineam exigamus. Haec vero omnia, quae in hac postrema constituenda regula diximus, si ad vulgaris prudentiae rationem dirigas, recta fortasse erunt: sin perpendere ad exactioris disciplinae praecepta velis, reperientur quaedam fortasse non acta. Quid enim in tam inaequabili et rerum et ingeniorum varietate praescribere nos possumus, quod aequabile inter omnes et unum omnibus esse queat? praesertim cum id genus causae propemodum coniecturales sint, in quibus iudices iudiciis quibusdam atque vestigiis in ipsa penetrare hominum corda pertentant, quae si cognoscerent, non egerent perpendiculis, non normis, non regulis. Quid igitur haeresis sit, quae haeretica propositio, qua demum via ac ratione utrique et theologo et iurisperito internoscenda, mihi iam satis superque dixisse videor.

CAPUT IX.

94

DE PROPOSITIONE ERRONEA,

SAPIENTE HAERESIM, PIARUM AURIUM OFFENSIVA ET TEMERARIA
ET SCANDALOSA.

1. Deinceps, ut erat propositum, de propositione erronea videamus. Cuius notio ac definitio non eadem omnibus, sed sua cuique est: ut hic etiam verum id esse comprobes, *quot homines, tot sententiae*. Illud autem in primis definitum et constitutum sit, propositionem erroneam ab haeretica non cogitatione modo sed re etiam separari. Non enim, ut quidam existimant, Concilium Constantiense, unde varia ista errorum genera accepimus, propositionem erroneam usurpat in significatione generali, ut erroris haeretici et ceterorum genus commune sit, quae videtur esse eius nominis propria significatio. Equis enim credat, quidquam aliud esse propositionem erroneam, quam errorem? Sed Concilium, ut dixi, ab hac usurpatione

longe abest: id quod statim planum faciam, si verba patrum adscribam. *Compertum est*, inquiunt, *ex praefatis articulis plures esse notorie haereticos, alios non catholicos, sed erroneos, alios scandalosos, quosdam piarum aurium offensivos, nonnullos temerarios*. Quae forma sermonis esset et falsa et absurda, si propositio erronea pro quocumque errore communiter sumeretur. Iam enim recte quoque dici posset, post multas argumentationes enumeratas, in his quosdam esse syllogismos, quasdam inductiones, quasdam argumentationes: quod quam sit ineptum, nemo est, qui non intelligat. Sine dubio igitur erronea propositio ab haeretica secernitur, non tamquam genus ab specie, quod esset discrimen rationis; sed tamquam una erroris species ab altera: quae vera rerum, non modo vocabulorum, distinctio est.

2. Illud deinde constituere debemus, quod prius forsitan dictum oportuit, sed doctrina sera non est reprehendenda, praesertim si in opportunum tempus reservata sit: constituendum ergo, catholicas veritates non singulari modo sed bipartito reperiri. Quaedam enim sunt catholicae veritates, quae ita ad fidem pertinent, ut his sublatis, fides quoque ipsa tollatur. Quas nos usu frequenti, non solum catholicas sed fidei veritates appellavimus. Aliae veritates sunt etiam ipsae catholicae et universales, nempe quas universa Ecclesia tenet, quibus licet eversis fides quatitur, sed non evertitur tamen. Atque in huiusmodi veritatum contrariis erroribus supra dixi¹ fidem obscurari non extinguì, infirmari non perire. Has ego nunquam fidei veritates censui vocandas, quamvis doctrinae christianae veritates sint: speciales orationes applicatas uni personae per praelatos vel religiosos plus prodesse eidem, quam generales; fratres non teneri labore manuum victum quaerere, sed licere eis esse mendicos: et complures alias similes propositiones, quas omnes Catholici veras esse sine dubio existimant, ideoque veritates catholicae vocari possunt, atque etiam debent. Quae igitur propositiones huius posterioris generis veritatibus contradicent, eas equidem erroneas appello: quae quoniam doctrinae catholicae adversantur, errores sunt haeresi proximi, haereses non sunt. Nec nostro more non ita loquimur, sed est etiam hoc in more positum sermoneque maiorum, ut nomen generis speciei illi absolute tribuant, quae est in eo genere imperfectissima. Sic Aristoteles in praedicamentis dispositionem sciunxit ab habitu: cum tamen dispositio alias habitus ipsius genus sit. Virtus quippe, quam habitum esse nemo est qui nesciat, dispositio est perfecti ad optimum. Ac ne plura exempla, quae sunt

¹ Cap. 4.

prope innumera, referamus, illud est passim vulgi etiam ore contritum, quo animalis vocem, cum omnium animantium communis sit, interdum pro his solum accipiunt, in quibus nihil aliud, quam vis animantis apparet. A qua consuetudine ne Paulus quidem abhorruit, quum animale hominem dixit, quasi brutum expertemque rationis. Patres item Concilii Constantiensis hoc sensu videntur esse locuti, si accurate eorum voces expendamus. Ex quibus facile intelligimus, erroneas propositiones contra catholicas fuisse divisas, et inferiore quodam gradu, quam haereticas, fuisse locatas. Error itaque, qui et minus quiddam quam aperta haeresis, et catholicae doctrinae tamen contrarius est, propositio erronea vocatur. Theologi denique modestiores, quum in disputationibus suis quidquam sanae doctrinae adversum haereticum appellare non audent, temperato vocabulo erroneum esse confirmant. Quum vero in hunc sensum et vulgari consuetudine alliciar et compellar maiore philosophiae ratione, facile me patior in eum adduci libenterque in eo cupio retineri.

3. Est et propositionis erroneae alius item gradus. Quum enim veritas aliqua, sapientum quidem opinione vehementi, fidei veritas est, sed non est plane ab Ecclesia definita nec certo argumento demonstrata, tunc veritati illi adversari non est haereticum sed erroneum. Videlicet haeresis, quemadmodum supra diximus, a voluntate quoque errantium pendet, nedum ab intellectu. Error autem, sicut et falsitas, e rebus ipsis significatis perpenditur, nulla asserentis habita ratione. Ita licet veritas illa ad fidem suapte natura pertineat, quia tamen nec hoc certum nec expeditum est, haeretica pertinacia abest, error gravis et periculosus non abest. Similiter et propositio erronea tertio quodam gradu vocari potest, quae certae veritati catholicae fidei adversatur, non manifeste quidem, sed sapientum omnium longe probabili ac ferme necessaria sententia. Eius quippe erratio gravis est, qui hoc defendit contumaciter, quod viri omnes docti sentiunt, periculum grande catholicae fidei conflare. Quicumque ergo vel doctrinam fidei appendicem liquido evertit, vel fidem ipsam in discrimen adducit, vehementer ille sane in christiana disciplina errat, atque adeo eius dicta iure appellantur erronea. Verum de erronea propositione plus quam satis dictum est.

4. Propositio vero sapiens haeresim a quibusdam definitur ea, quae in significatione, quam verba prima facie ostendunt, sensum habet haereticum, quamvis pie intellecta sensum aliquem habeat verum: ut sunt, inquit, istae propositiones: *Pater est maior Filio; Christus est creatura; Tres sunt Dii*. Quae definitio nec vocabuli po-

testatem exprimit nec rei diffinitae vim naturamque declarat nec mutuo nexu cum illa est copulata. Quis enim dubitet, illam propositionem: *Ridiculum est, Eucharistiae Sacramentum solemni ritu per vias publicas circumferre*, Lutheranorum haeresim sapere, qua negant in Eucharistia Corpus Christi verum contineri? Et tamen in nullo pio sensu vera est. Huiusmodi propositiones multas in Erasmo, Joanne Carione aliisque quibusdam huius seculi scriptoribus passim leges, quae nec apertas haereses prae se ferant, nec sanum aliquem habeant sensum: sed quia haereseos saporem quendam et odorem referunt, merito eas quidem dicimus haeresim sapere, qui vero illas proferunt, hos haereticorum et saporem habere et proferre odorem. Nec exempla illa placent, quibus hi suam definitionem illustrant. Veriora equidem exempla desidero et magis ad rem de qua agitur accommodata: quamvis in hoc genere nihil ab iis requirendum est, qui omnes istos propositionum gradus permixtos esse ac confusos opinantur. Sed primum exemplum a Joannis Evangelio Christique doctrina sumptum est. Quod vero Christi doctrina et Evangelium haeresim sapiat, scribere ego non auderem. Illud secundum exemplum congruens atque aptum est, si eis assentimur qui existimant, illam orationem: *Christus est creatura*, simpliciter veram esse, sed eam theologos refutasse, quod foetorem quendam ab Ario contraxerit. In quam sententiam D. Thomas multa dixit.¹ Ac Sophronius in sexta Synodo² plane fatetur, Christum creatum et increatum, idemque in 3. lib. Joannes Damascenus. Sed Hieronymus³ creaturae nomen in Christo non horret. Ego vero semper habui persuasum, enunciationem illam et impliciter falsam esse et catholicae fidei absolute contrariam. Est enim in creaturae voce negatio intus inclusa, quae Christi supposito absolute divinitatem tollit. Nam qui dicit rem aliquam factam ex nihilo, is negat eam de substantia generantis extitisse: hoc enim discrimine id quod vere et proprie factum est, ab eo, quod vere et proprie est genitum, separatur. Quemadmodum igitur illud: *Christus coepit esse*, fidei adversum est, quoniam inde perspicua argumentatione sequitur, filium Dei esse coepisse, atque adeo aliquando non fuisse; sic et illud: *Christus factus est ex nihilo*, fidei quoque adversatur, quod implicite filius Dei de natura eius, a quo extitit, esse negatur. Sive igitur incipere, sive factum esse, seu esse creaturam, de filio Dei vere enunciari non possunt, quoniam inficiationem abditam et latentem continent, quae a Filio Dei, pro quo nomen Christi accipitur, vel perpetuum esse, vel esse

¹ 1. p. q. 14. a. 8.² Act. II.³ Isa. cap. 45.

a Patre depellat. Itaque, ut mea fert opinio, propositiones illae, ceterae eiusmodi non tamquam sapientes haeresim, sed tamquam haereticae a Nicaenis patribus sunt damnatae. At propositionem haeticam et sapientem haeresim eandem esse, mihi quidem non fit verosimile. Stultus nempe haberetur is, qui quam rem vinum esse constaret, hanc vinum sapere, nisi per iocum et ridiculum, diceret. Iam Patrem et Filium et Spiritum Sanctum tres Deos esse, cum fide aperte pugnat. Nam sensus ille, qui pius dicitur, impius est. Pari certe ratione illa propositio: *Deitas est crucifixa*, haeresim sapere diceretur: quam tamen, ut haeticam manifeste, quinta Synodus condemnavit. Illa item: *Essentia generat essentiam*, in gradu sapientium haeresim locaretur, quam in haeticarum numero poni oportere, Concilium Lateranense definit. Quid illae: *Essentia divina non est persona Patris; In tribus personis tres sunt Deitates* aliaeque plures huiuscemodi, quas in sensu novitio, et nuper a se excogitato, quidam veras esse dixerunt? Sane nihil tam absurdum dici aut excogitari poterit, quod in sensum aliquem fictum si detorqueas, verum non sit, ac rationi tum humanae tum divinae consentaneum. Sed consentaneum non est, sensa eiusmodi commentitia, ab usuque sanctorum et Ecclesiae aliena, pia nuncupare, et homines futes talium sensorum excogitatione defendere. Ego certe, ut quod sentio loquar, harum propositionum auctores nihil minus quam haeticorum saporem habuisse arbitror. Sed si in eis aliquem meo gustu percipio, inscitiae sapor ille est, non haeseos. Quum vero loquendi vim et consuetudinem verborum teneo, propositiones ipsas, de quibus loquimur, non sapientes haeresim dico, sed fidei manifeste contrarias. Sermones porro istos per metaphoram figuratos, considerata intelligentia magis percipere possumus, quam circumscripta definitione explicare. Quamobrem, quid haeresim sapiat, quid non sapiat, non tam finitione et argumentatione speculatricis disciplinae quam sensu quodam gustuque prudentiae iudicatur. Videas hominem in Lutheranorum dogmatis expugnandis et internoscenda mente exercitatum, qui, ut canes venatici, in libro quem legendum suscipit, haereses odore quodam suspicionis quam sagacissime pervestiget, eiusque libri auctorem corruptum esse, acutissime sentiat. Leget cum librum fortasse alius stipes sine sensu, qui nihil omnino indagare, nihil olfacere, nihil ne suspicione quidem possit attingere. Quales sunt hodie non pauci, qui Baptistam Cremensem, Henricum Harpenssem, Joannem Taulerum aliosque huius farinae auctores quotidie habentes in manibus, quotidie in ore, eorum errata tamen, mentem, animum non odore ullo, non vestigiis, non sapore capiunt. Videlicet

abstulit Dominus a Juda et Jerusalem iudicem et prophetam et ariolum et senem sapientem de architectis et prudentem, non solum eloquii mystici, sed haeresis occultae diiudicandae. Quidni muti sint canes et latrare non valeant, quibus ad investigandum nulla iam est sagacitas narium? Et cum tot signis lupi declarent, qui sint ac velint, quid quaerant ac desiderent, canes tamen fere stupor oppressit, pastores vero caecutiunt et obsurdescunt nescio quo modo, ut nec ea, quae a viris sagacibus monentur, audiant, neque ea, quae a lupis geruntur, videant: nisi forte omnes et pastores et canes stupidi timore obmutuerunt. Atqui unde libet stupiditas accidat, ad Ecclesiae perniciem idem est. Securi enim iam potuerunt viri improbi non modo ad aurem admoveere sermonem, qui ut cancer serpat, sed patentius venenum spargere atque evomere virus pestilentissimum erroris sui: quod si mens non laeva fuisset, etiam occultum atque in venis inclusum a sano humore secerni et internosci tam poterat, adhibita diligentia et cura gravique et acri iudicio, quam potest color albus a nigro aut dulcis sapor ab amaro distingui. Sed non est huius loci Ecclesiae calamitatem deplorare. Nunc enim id solum agitur, propositionum saporibus magis sentiendi et gustandi viribus discernendos, quam speculandi. Causa quippe hos, non natura distinguit. Itaque non praeceptis et regulis, sed prudentia et sagacitate diiudicantur. Expediam brevi rem hanc et planam exemplo uno faciam. Leges illam propositionem: *Pater maior me est*, in Evangelio. Habes illius doctrinae auctorem cognitum et perspectum: antecedentia et consequentia in Evangelio verba diligenter attendis, eius doctrinae principia reliqua memoria tenes. Iam experiere, nisi habes humore aliquando malo affectum gustum, propositionem illam: *Pater maior me est*, non haeresim tibi sapere sed modestiam. Legebat eandem in Arianorum libris Athanasius, auctores intus et in cute noverat; Arianæ disciplinae causas et effecta, principia et connexa perspexerat; et quae in Evangelio Christi dulcis erat super mel et favum, eadem propositio in Arii libros transfusa sapiebat haeresim eratque eius gustui vel amarissima. Atque ut idem vinum ex vase uno sapit picem, ex altero non sapit, et res eadem illud olet, unde sit, e coeno male, ex arcula muliebri bene; sic una et eadem oratio ex uno corde et ore odorem spirat iucundissimum, ex altero teterrimum; ex uno saporem suavem servat, ex altero insuavem. Quemadmodum etiam videmus, aquam e radicibus et canalibus, per quas transit, aliud atque aliud et olere et sapere. Non itaque e rerum ipsarum orationumque natura sapor odorve omnis existimandus est, sed tum res tum orationes ipsae a venis ali-

quando et viis, per quas permeant, saporem et odorem accipiunt. Saporem igitur propositionum, ut dixi, non tam scientia, quam prudentia diiudicat. Quocirca quae propositio haeresim sapiat, quae contra non sapiat, non theologi quivis sed prudentes solum atque experientes poterunt iudicare.

5. Idem vero de propositione male sonante seu piarum aurium offensiva dixerim. Est enim, ut linguae nariumque, ita et aurium iudicium suum, absurdos et abhorrentes sonos respuentium. Quemadmodum autem non solum res falsae atque perabsurdae, sed graves quoque ac verae sententiae inconditis verbis elatae offendunt aures, acres praesertim et acutas; sic theologorum aures teretes et religiosae non a sententiis modo falsis et haereticis, sed et ab iis etiam abhorrent, quas intelligenti iudicio percipiunt male atque absurde sonare: quamvis nullam in eis falsitatem haereseos deprehendant. Dupliciter ergo de propositione male sonante loqui possumus: uno modo generali er, quo omnis propositio fidei contraria fidelium aures offendit, eoque magis, quo apertius illam vident fidei catholicae esse contrariam. Alio modo specialiter, quo gradum quendam propositionum constituimus ab illo haereticarum supremo distantem. Qua ratione eas proprie male sonantes propositiones et piarum aurium offensivas dicimus, in quibus nullus error fidei adversus manifeste notari potest, sed absonum nescio quid atque absurdum, quod indignum esse piis et religiosis auribus videatur. Enimvero in hisce absonis et absurdis propositionibus discernendis, nollem equidem imperito atque imprudenti vulgo aures dedere, quarum est iudicium pinguissimum. Sane quamquam nonnullis in rebus, quae fidelium omnium scilicet communes sunt, iudicium rectum adeo doctis atque indoctis est et promiscue et communiter a fide datum, ut quae propositiones vulgi opinione male sonantes habentur, intelligentium quoque iudicio male sonantes fere sint: at promiscuum vulgus auditum plerumque hebetiorem habet, interdum etiam teneriorem, quam opus est; et multa saepe tum auribus accipit, tum animo refert, quae tritae atque intelligentes aures aspernantur: quaedam contra refutat quasi absona, quae theologos peritos et sapientes non modo non laessunt, sed ne movent quidem: theologos, inquam, peritos et sapientes. Nam in quibusdam aurium sensus fastidiosissimus est, in quibusdam etiam superbissimus. Quia igitur vel theologi quidam nonnulla respuunt, quae aures clementes et modestas minime offendunt: necessarium est, si res has recte et sapienter diiudicare volumus, aurium habere sensum politum, tersum, subtilem, prudentem. Quod si

propositionum absonarum consonarumque iudicium Ecclesia in vulgi auribus collocasset, illam certe propositionem: *Beata Virgo peccatum originis a primo parente contraxit*, male sonare et pias aures offendere iudicemus. Illa enim audita, vulgus sine dubio perstringitur, percutitur, torquetur. At piarum aurium offensio crimen est. Id autem in crimen ponere, quod Ecclesia ab omni alienum crimine censuit, temerariae insolentiae est. Evangelii item verba quaedam, si turba nobis lex est, male sonantia fuissent et piarum etiam aurium offensiva. Turbas quippe aliquando Dominus vocibus ambiguis obscurisque turbavit. Quin insigniter atque aspere discipulorum quandoque teneras auriculas perculit; nam Pharisaorum aures mordaci solebat radere verbo. Pharisei, audito Christi verbo, scandalizabantur: plerisque discipulis durus erat illius sermo: turbis habere daemonium videbatur. Nec est ambiguum hoc tempore esse Phariseos quosdam, esse stolidam turbam et multitudinem falsis opinionibus obtusam, certos demum esse discipulos, quibus est sermo veritatis durissimus. Hi, si abusus reprehendas, qui in imaginibus et colendis et ornandis in sacellis, templis, monasteriis, sepulchrorum monumentis sempiternisque memoriis condendis sunt plurimi: si affirmes, in huiusmodi interdum vel potius nimium saepe plus vanitatem valere quam religionem, diabolum quam Christum; hi, inquam, fortasse dicent, te lutheranis opinionibus occupatum, intolerabiles sonos fundere. Non est igitur habenda ratio vulgi promiscui, imbecilli, perturbati, imprudentis, sed prudentis, sinceri, pii, incorrupti. Nec theologia modo requirenda est, sed pietas et prudentia, sine qua nullae aures possunt consentaneos sonos abhorrentesque discernere.

6. Itaque, ut semel finiamus, cum non sit cuiusvis male sonantem propositionem a bene sonante distinguere, prudentissimi theologi, quod iam iterum ac saepe dixi, consulendi a iudicibus Ecclesiae sunt, nisi volunt in harum rerum iudiciis vehementer errare. Et quamvis nullam nos quidem comprehensionem habeamus, definitionem nullam, qua iudices valeant singulas in specie male sonantes propositiones iudicare; illud tamen speciatim admonere possumus, huiusmodi propositionum duos esse gradus. Unum earum, quas ante diximus haeresim sapere. Videlicet, quae fidelium gustui male sapiunt, eadem male sonant auditui. Verum quia gustatus sensus pinguior et crassior est, auditus subtilior et acutior; alter gradus male sonantium propositionum est, quae licet haeresim non sapiant, sonum tamen quendam absurdum et peregrinum referunt, qui a doctrina sana sinceroque et solido Ecclesiae sermone discrepare videatur. Qua ra-

tione pias illae aures feriunt et aspere et graviter, tametsi cur ita feriant, causa saepe occultissima est. Huius generis illa exempla videntur appositissima, quae Concilium Constantiense notavit: *Graduationes et magisteria universitatum esse vana gentilitate introducta et tantum prodesse Ecclesiae, quantum diabolum; Silvestrum et Constantinum errasse Ecclesiam dolando; Ecclesiam Romanam esse synagogam Sathanae; electionem Papae a cardinalibus per diabolum fuisse introductam; item: Papam non debere dici sanctissimum propter officium: alioqui diabolum diceretur sanctus, quia est officialis Dei; item: plures Romae nunc salvari ex coniugatis, quam ex clericis; item: monachatum non esse pietatem; item: Romani episcopi monarchiam post Divi Hieronymi tempus exortam esse; item: Phocam instituisse Romanam Ecclesiam omnium esse Ecclesiarum caput; et alia innumera, quae, ne longum faciam, praetermitto. Quod si quis adeo tenui palato est, ut has etiam propositiones haereseos saporem referre iudicet, cum eo equidem non magnopere contenderim, praesertim si de harum una et item altera sermo sit. Quamquam mihi, fateor, palatum torpet quandoque ac iacet, auris subtilior et erectior est. Ita mihi videor facilius posse propositiones auditu, quam gustatu percipere. Sed, ut dixi, neuter sensus regulis instituitur, si defuerit prudentia et spiritus quidam diiudicandi: si vero haec affuerint, sine praeceptis nostris theologi iudicium poterit esse vel rectissimum. Ac de propositione male sonante hactenus.*

7. Propositio vero temeraria duobus itidem modis usurpari solet, et communiter, et proprie. Communiter, ut omnis propositio a fide aversa, temeraria quoque appelletur, etiam si haeresis manifesta sit. Ecquid enim inconsideratissima ac dementissima temeritate plenius, quam Christi Ecclesiae contradicere? Proprie autem ea vox usurpatur, quum asseveratio ut temeraria notari potest; ut haeretica, vel erronea, vel sapiens haeresim non potest. In quem sensum post istos propositionum gradus postremum locum propositio temeraria tenet. Temeritas porro non uno et simplici modo intelligitur. Temere enim ea quandoque fieri dicimus, quae non consilio, sed fortuito geruntur; quo modo ea temeraria sunt, quae turbulente et inconsulte effutita sunt. In hoc vero significato temeritas, quae nullo delectu aut discrimine ducitur ad iudicandum, sapientiae contraria est, in qua non casus et fortuna, sed ratio et consilium valet. Qui ergo nulla aut ratione aut auctoritate impulsus res ipsas affirmat, sed temere scribit et dictitat, vel quod in buccam venit, iure is tanquam stultus et temerarius reprehenditur. Nam quamvis vera aliquando dicat, sed ut vera dicat, tamen non id consilium et ratio, sed sors et casus efficit.

Qualia sunt nonnulla, quae viri quidam pii in vita rebusque gestis Christi Domini magis comminiscuntur, quam contemplantur; quae etiam scribunt non tam vere et prudenter, quam devote ac ferventer. Quorum est interdum caeca ac temeraria quidem et in assentiendo credulitas et in asserendo facilitas; sed temeritas haec tamen non est eiusmodi, ut a fidei iudicibus coerceri debeat, qui graviorum errorum censuram assumere suo iure possunt, levioris huius vel imprudentiae vel stultitiae non possunt. Fidei quippe cognitio illis mandata est, non prudentiae, eius praesertim, quae viros pios saepe destituit. Videmus autem illiusmodi seu meditationes, seu contemplationes, licet inconsiderate atque imprudenter, sine ratione et gravi testimonio editas, cum pietate fere atque adeo cum sanctitate esse coniunctas. Non decet igitur, ut simplicitas columbina severissimi tribunalis iudicio vexetur, quantumvis illa sit inconsulta et imprudens. Dicitur rursum et id temere asseri, quod insolenter nimiumque audacter asseritur. Quo modo omnibus in rebus asseverandi temeritas, pronuntiandique audacia turpis est quidem, sed in his, quae ad Ecclesiae doctrinam attinent, est periculosa vel maxime. Habet enim contemtionem superbam ecclesiasticae regulae: quam contemtionem nisi fidei iudices coerceant et comprimant, dici non potest, quantum discriminis omnis Ecclesiae doctrina sit habitura. Quae igitur non inconsulta oratione modo, sed, ut verbis utar gravioribus, confidenti audacia, insolentia proterva, exultatione impudenti, iactatione superba, non contra fidem dico, sed contra ecclesiasticae modestiae regulam asseruntur, ea theologi in praesenti temeraria censent, atque inter errorum gradus constituunt et locant, qui, quoniam haeresum appendices sunt, a fidei iudicibus sunt animadvertendi: ut *Beatam Virginem non esse in coelos cum corpore assumptam*; quod licet fidei minime adversum sit, sed quia communi Ecclesiae consensionem repugnat, petulanti temeritate diceretur; item: *In baptismo non infundi parvulis informantem gratiam et virtutes*; cum Concilium Viennense contrariam opinionem duxerit eligendam; item: *Angelus non esse simul cum mundo corporeo creatum, aut ipsum etiam non esse incorporeum*; cuius utriusque rei contrarium Concilium Lateranense sub Innocentio III. nos docuit; item: *Diem iudicii ad certum quendam diem, mensem annumve futurum, ut, verbi causa, ab hinc quinto, vel sexto, quod a Concilio Lateranensi sub Leone X. diligenter praecautum atque provisum est. Nec enim parva est temeritas eius rei praesagitionem usurpare, quam inclusam divinitus Pater in sua posuit potestate, et neque apostolis neque angelis revelavit*; item: *Joannes Evangelista fuit in utero sanctificatus*:

atque in summa omnes illae propositiones, in quibus a fidei et Scripturarum lege universali quispiam sine idoneo testimonio aut probabili ratione eximitur. Nam huius generis exceptiones temerariae fidei leges tametsi non tollant, praecidunt tamen. Est demum et ea temeraria propositio, quae in doctrina fidei cum celebris universitatis communi decreto ac definitione pugnat. Quamquam enim circumferuntur articuli Parisienses, qui non sunt articuli fidei omnes, quoniam ne hanc quidem vel longissime tangunt: sed eius academiae tamen de fide et religione fixa constantiaque decreta semper Christi Ecclesia suscepit: qui vero contempserunt, inaniaque et levia ac pro nihilo existimarunt, omnes ad unum periclitati sunt, et ii, qui manifeste ab Ecclesia discessere, et ii, qui Ecclesiae fuere suspecti: postremo ii, qui in occulto adhuc latent, sed suo se tempore, ut ceteri, prodent.

8. Propositionem autem scandalosam quidam cum piarum aurium offensiva confundunt, ut verbis distinguantur, re eadem prorsus sint. Atque huius generis exempla illa ponunt: *Tyrannum potest quilibet illius subditus occidere: Ieiunare impertinens est christianae perfectioni: Nullum est praeceptum de baptismo suscipiendo.* At iis ita perturbati sunt et confusi errorum gradus, nullus ut sit primus, nullus ut secundus, nullus ut tertius aut quartus. Propositio igitur scandalosa duobus similiter modis appellari solet. Prius usurpatione communi, qua omnis oratio, quae occasionem ruinae praestet, quamvis haeretica aperte sit, scandalosa dicitur. Quo sensu Concilium Constantiense decimamquintam illam propositionem: *Quilibet tyrannus potest licite a quocumque subdito occidi*, etc., tamquam haeticam et scandalosam condemnavit. Quales sunt item reliquae duae, quae ab his in exemplum sunt positae. At vero posterius scandalosa illa proprie oratio vocatur, in qua scandalum notari potest, haeresis non potest. Qualis illa fuit enumeratio incommodorum auricularis confessionis, in qua incommodorum enumeratione tanto cum Germaniae scandalo Erasmus versatus est. Tales illae sunt sive commentitiae fabulae, seu narrationes etiam verae, quibus monachorum occulta vitia vel finguntur vel deteguntur. Id quod sine dubio sine imbecillium offendiculo fieri non potest. Non enim hic scandalum more vulgi usurpamus, pro eo quod aures offendit quodve fidelis populus horret: sed pro eo, quod infirmis causam ruinae praestat, et quod ante fidelium pedes positum eos facit in illud incurrere, irruere, offendere. Sic Ecclesiae Romanae abusus plebi rudi oblicere, atque in vulgus edere, scandalum est. Sic propositiones illae scandalosae sunt: *Praelatus malus vere est fur et latro; Per censuras ecclesiasticas clerus populum suppedital, et avaritiam*

multiplicat; Sacerdotes criminose viventes sacerdotii polluant potestatem; Clerici epistolis decretalibus studentes stulti sunt; Dantes eleemosynam fratribus mendicantibus sunt excommunicati; Confirmatio iuvenum, clericorum ordinatio, locorum consecratio reservantur episcopis propter cupiditatem lucri temporalis et honoris; Universitates et collegia vanitate hominum sunt inducta; Leguminibus et piscibus venter inflatur et turget, atque adeo ad concubitum ac venereas voluptates aptissimus redditur. Quarum nonnullae haeresim sapiunt, non inficior: sed quamvis in verum sensum deflectantur, non solum error, sed ipsa etiam isthaec veritas, qualiscumque illa sit, quae forte in his dictis inveniri potest, scandalum affert idiotis et infirmis. Non enim solum falsa scandalum faciunt, sed aliquando vera. Ac de propositione scandalosa satis fere diximus. Propositionem autem schismaticam, seditiosam, maledicam et contumeliosam quorsum attinet definire? Quis est enim, cui non perspicua sint illa, quae pluribus verbis a quibusdam explicantur? Res itaque faciles et cuique per se satis expositas consulto praetereo. Quoniam liber hic noster non pollicetur quae passim vulgata et contrita sunt, sed ea conatur exponere, quae et sunt obscura, nec statim omnibus occurrentia et obvia. Sed ne Amalthaeam quidem edimus et bibliothecam rebus universis instructam. Brevitati quippe studemus, atque utinam non hoc decipiat nos brevitatis studium. Decepit enim multos quosdam, qui cum se breves esse putarent, fuere longissimi; alios, qui cum se breves esse laborarent, fuere obscurissimi. Saed haec haecenus; iam pergamus ad reliqua.

CAPUT X.

95

QUEMADMODUM ARGUMENTA THEOLOGIAE INVENIENDA
ATQUE E LOCIS DUCENDA SINT.

I. De notis et catholicae veritatis et erroris contrarii diximus, erroresque ipsos quam brevissime fieri potuit, internovimus. Sequitur ut utriusque generis nota quaeratur et formula, viam rationemque docere. Quae eadem erit ars argumenti inveniendi ex locisque theologiae ducendi. Quamquam theologici argumenti investigandi quidem atque eruendi communiora praecepta sunt. Illud enim perspicuum est, omnium rerum in contrarias partes facultatem ex eisdem supeditari locis. Quocirca nihil minus haereticus e locis theologiae ar-

gumenta ducet, quam theologus. Sed illius incerta, infirma et specie veri fallacia erunt: huius, ut qui non umbram sed veritatem ipsam assecutus est, erunt certa, firma et constantia. Nec argumentationes tamen omnes theologus e locis certas exprimit, sed interdum, imo saepe etiam, probabiles. Nec id solum, quia loci quidam incerta fere argumenta praebent, sed quia locus firmus argumentum quandoque praebet non firmum. Nolim enim quispiam hoc ducatur errore, ut si locus firmus est, omnia argumenta inde ducta esse firma arbitretur; aut si e contrario infirmus est locus, omnia ex eo accepta infirma esse. E Sacris quippe Literis interdum argumenta probabilia ducuntur: ut si e sensu mystico petita sint, aut sensus etiam litteralis non sit explorate dilinitus. Atque e diverso historiae humanae auctoritas, imbecilla ipsa cum sit, certa aliquando argumenta suppeditat. Quapropter ubi artem et praecepta adhibuerimus, quibus argumenta e locis theologicis eruantur, adhuc iudicium deest, ut explorentur. Quod si nulla iudicii ratio, nullum discrimen accesserit, copia quidem argumentandi facilis et prompta erit, sed nullo in pretio tamen, nisi apud eos, qui res numero aestimare solent, non pondere. Perfectus autem absolutusque theologus non modo varia e locis argumenta congeret, sed dissentientia et consentientia certaue et incerta scernet. Quemadmodum enim dialectici consummati facultas duabus rebus expletur, inventione ac iudicio; sic theologum instructum esse oportet cum ad inveniendum, tum ad iudicandum, si ars illi in theologia disserendi expleta futura est, per quam, dico, et sua dogmata firmare possit et errores contrarios refellere. Theologi porro iudicium tunc mihi videor instruxisse, cum locorum theologicorum vim et naturam expressi. Nempe e decem partibus, in quas loci theologici amplitudinem potestatemque divisi, quatenus earum partium firma argumenta continerent, quae vero infirma, patefeci; cumque etiam veritatum catholicarum notae eadem sint et certissima signa, ut quaestiones fidei discernantur et argumenta quoque certissima, ut conclusiones theologiae probentur: non aliud mihi negotii dandum credidi in diiudicandis argumentis, quae dogmata nostra probarent, quam datum paulo ante fuit in iis notis edendis, quae nostras veritates insignirent. Pars ergo illa iudicandi ne post ea, quae diximus, admonitione ac praeceptis indiget, nec proprie ad locorum tractatum attinet, quem liber hic nostra sua inscriptione pollicetur. Quod cum perspicuum sit, sequitur, ut disseramus (id quod praesentis est negotii) quibus rebus possimus eum, quem e locis theologiae volumus, adipisci usum argumentandi. Ubi illud primum occurrit, quod discipuli

narum ordo rerumque contextus ipse ac connexio monet, ut quisquis e theologiae locis invenire cupiet, is communes praeceptiones teneat, quas de inveniendis argumentis dialectici tradiderunt. Haec etenim, si est simpliciter breviterque dicendum, quibus praeceptis eruuntur a locis dialecticis, eisdem ferme a theologicis; tametsi est alius quoque quidam aditus ad theologicos, ut ex iis peculiari via et ratione argumenta deriventur, firma praesertim, quae usui theologi sunt necessaria vel maxime.

2. *Primum praeceptum argumenti inveniendi.* Omnium autem eiusmodi praeceptorum illud est caput, ut theologus habeat omnes theologiae notos et tractatos locos. Notos, inquam, et tractatos locos. Nec enim memoria tenuisse sat est, sed paratos et expeditos habere oportet. Primum ergo discatur numerus naturae locorum, qui sint, quot sint, quae vis cuiusque ac proprietas. Quae res sive a nobis accipiantur, seu ab alio, qui ad haec scribenda paratior post me atque instructor venerit, non multum refert. Certe quae hisce rebus perdiscendis necessaria sunt, ea mediocriter, ut mihi videtur quidem, libris superioribus edocui. Locorum itaque numerum, vires et proprietates sive hinc sive aliunde ad manum habere, id est in eorum cognitione primum.

3. Proximum est locos ipsos lustrasse ac comprehendisse universos. Nam qui Sacras Literas aut non legerit aut etiam lectas minime intellexerit, is quo pacto e primo loco argumentabitur? Qui traditiones Christi et apostolorum nusquam omnino observarit, quo hic modo e secundo loco argumenta ducet? Qui nec in Ecclesiae nec in Conciliorum nec in Pontificum doctrina fuerit assiduus, quem huic argumentandi usum loci eiusmodi suppeditabunt? Quas vero argumentationes e sanctis auctoribus ille colliget, qui sanctorum libros ne attigerit quidem? Quam autem disserendi facultatem e scholae theologis habere poterit, qui nullo se tempore in scholae conflictationibus exercuerit? An e physica, metaphysica, astronomia, geometria is homo ratiocinabitur, qui humanam rationem his nunquam disciplinis excoluerit? Philosophi demum et historici ecquid ei emolumenti afferent, qui non fuerit in illorum lectione versatus? Haec igitur omnia, cum argumentum quaerimus, complecti animo, cogitatione intelligentiaeque debemus, nec locos modo habere cognitos, sed ipsos etiam diligentissime coluisse.

4. Sed ais: Estne quisquam tanto inflatus errore, ut sibi se illa scire omnia persuaserit? Ego, si theologus isthaec non fuerit consecutus, nihil sane vitupero: id reprehendo, si non secutus, nomen sibi

theologi usurpaverit. Illud tamen argumentandi genus, quod ex omnibus locis apte ducitur, perfectum et absolutum est atque omnes numeros habet, nec praeter consummatum theologum cadere in quemquam potest. Cum vero aliquid persuasum est, in quo vel mediocria argumenta compareant, id cumulate videtur esse perfectum, propterea quod vulgus theologorum, quid absit a perfecto non fere intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat praetermissum. Quod etiam, ut Cicero ait, in poematibus et picturis usu venit in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti laudentque ea, quae laudanda non sint, ob eam, ut credit, causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros. Sic sunt, nonnullos invenias, quos, quoniam iidem, quid in unaquaque re vitii sunt, nequeunt iudicare, mirifice delectent iuniorum opuscula quaedam, in quibus nihil reconditum et exactum est, nulla ex propriis argumenta ducta: communia omnia, vulgaria, imperfecta ac fere ex genere probabilium. Ita ieiuna et arida illorum tota est disputatio, quae vix unius fontis, eiusque vulgaris ac triti, aqua communi et perexigua rigatur. Quanto Divus Thomas copiosior et nervosior est, qui non solum aut rationi aut auctoritati confidit, sed omni modo argumentatur et accurate ex omni loco disserit, testimoniisque simul ac rationibus conquisitis disputat. At obscura quaedam in Divi Thomae lucubrationibus sunt, istorum vero lucubrationes sunt lucidae. Sane quidem. Non tamen ab illo ita dicuntur de industria: nec ingenio inest sed in rebus ipsis obscuritas. Et propria, quam communia, obscuriora sunt. Vinum quoque aqua mixtum clarius est quidem, sed dilutius est tamen. Merum ad bibendum difficilius, plus omnino habet virium. Ac de primo inventionis praecepto hactenus. Reliqua persequamur.

5. *Secundum praeceptum.* Argumentationes porro theologorum suis locis reddere, adeo videtur esse facile, ut non sit fortasse praecipiendum. Nemo enim tam rudis est, quin sciat eo statim unumquodque argumentum theologiae referre, unde petatum est, aut ad Sacras Literas, aut ad Concilia, etc. Quamquam non est inutile argumenta, quae in doctoribus probatis inveneris, ad locum suum quodque redigere. Hinc enim et thesaurum tibi comparabis ex aliorum inventis, et cum intellexeris, cuius loci usus illis defuerit, ipse per te ea, quae omissa sunt, diligenter inquires: ut in controversia Catholicorum cum Pelagianis, post Sacrarum Literarum, Conciliorum, Sedis Apostolicae sanctorumque testimonia, quibus Augustinus satis abunde causam obtinuit, rationes theologiae Thomas addit, quae et testimoniis pondus et causae lucem adhiberent. Agnoscere igitur apud ve-

teres theologos argumentationum locos plurimum prodest, tum in intelligendis eorum virtutibus, tum in discernenda varia eorum argumentandi ratione, tum quod copia quaedam paratur hac diligentia et usu, ut non solum quae illi invenerint, ea habeamus in promptu, sed ut quoties e locis theologiae quaeremus, similibus in rebus similes nobis argumentationes occurrant. Atque in omni arte utrumque scire operae pretium est, et quid et quo pacto sit faciendum. Ambas vero has res imitatione peritorum sic assequimur, ut difficile sit iudicare, plus ne praeceptis assequamur, an exemplis. Theologos sane, quod ad inventionem attinet, magis veterum exempla iuvabunt, quam praecepta, non dico nostra, sed ne cuiuscumque quidem alterius artificis. Prudentia nempe argumentandi, nedum scientia theologi veteres poluerunt, qui nec indoctiores, quam recentes isti, et certe prudentiores melioresque fuerunt viri. Nam de Scripturae Sacrae peritia, in qua argumenti theologici thesaurus praecipue inclusus est, certare cum veteribus nulli possunt. Verum non in Scripturae solum intelligentia quaerenda, sed cum multis aliis in rebus negligentes iuniores sunt, tum maxime in argumentis theologiae propriis eruendis. Nec recentiores ego theologos contemno, quorum satis arguta multa, sed ut modo primumque nascentia, depicta nimis atque minuta, si ad vetera conferantur. Quae plus nescio quo pacto videntur habere auctoritatis, plus nervorum, plus virium, non solum ad effectus permovendos, sed ad fidei quoque evincendos adversarios. In hac igitur praeceptione, quamvis facili, elaborandum est, si non copiam modo sed gradus etiam argumentorum exquirimus.

6. *Tertium praeceptum.* Multo vero magis theologo elaborandum, ut cognitis ac tractatis locis, quaestionem quam versare cupit, in locos theologiae coniiciat. Cum autem illam per omnes deduxerit, considerare accuratius debet, quid e singulis in utramque partem dici argumentando possit. Tum ei colligenda sunt omnia, et quae consentire causae propositae, et quae dissentire videantur, et iudicio adhibito pervidendum, utramne quaestionis partem ducta argumenta probent. Vix enim, quemadmodum supra dixi, theologus potest ab inventione iudicium separare, si veritatem quaerere et amplecti est illi institutum. Nec in omni loco tamen aut pro re aut contra rem argumenta semper idonea reperiemus. Non enim si aut venator aut piscator loca apta venationi ac piscationi cognoverint, quamvis diligentiam adhibeant vel maximam, protinus aut piscabitur hic aut ille venabitur. Nulla quippe ars adeo esse certa potest, quae non interdum operis sui fructu careat. Ut igitur in disputatione nostra loci

concurrant omnes, optabile est: sin minus, plures maioresque ponderis plus habebunt. Si vero nulli, non est minuenda artis opinio, nec de gradu deiiciendus animus; sed etiam atque etiam argumenta quaerenda. Quamvis enim demersa sint, emergent tamen haec aliquando, si pelagus vel immensum et nostra diligentia excitetur, et divina gratia, quae pulsantibus aperit et quaerentibus nunquam deest. Illud autem de probabilium quaestionum genere dictum accipi velim. Nam fidei dogmata ab his locis, qui auctoritate consistunt, manant omnia. Quare nullum apud nos certum decretum est, quod non idem e locis oriatur. Non itaque verendum, ne in fidei quaestione locorum nos argumenta destituant. Sed utcumque aderunt res (nec enim omnes eodem ingenio et solertia nec similiter inquirimus), argumenta rerum huiusmodi semper quidem in locis inclusa erunt: eo autem eruentur vel pauciora vel plura, quo inquirentis erit eruditio, ingenium ac diligentia maior. Atque haec quidem hactenus. Patefacta enim res ipsa est, ut non sit difficile, in exquirendo argumento quid cuique faciendum sit, videre. Et multa etiam sine inquisitione se ipsa offerunt, praesertim hominibus eruditis atque in harum rerum usu diu multumque versatis. Quamquam quae cogitata, meditata et praeparata in disputationem inferuntur, ea iure illis anteponimus, quae repentina animi cogitatione prodeunt. Quae quoniam celerrima est atque ad brevissimum tempus, afferre argumenta potest, ponderare non potest. Itaque ut sine ullo errore et investigare argumenta et invenire possimus, formula quaedam constituenda est, quam si sequemur in disputatione theologia, nunquam a recto tramite recedemus. Erit autem haec formula theologorum rationi disciplinaeque maxime consentanea. Ubi theologo disserendi materia fuerit oblata, quaestionem accurate habet expendere statuereque in primis cuius generis illa sit ex omni illa, quam supra explicuimus, quaestionum varietate. Nisi enim theologus naturam quaestionis comprehenderit, nec facile intelliget qualia sint ei investiganda argumenta, nec ex quibus etiam petenda locis. Quamquam enim omnes inter se colligati atque implicati sunt, tamen ex singulis certa argumentorum genera nascuntur; nec universi, ut a principio statim huius operis dixi, aequae omni quaestioni accommodantur. Cum vero genus quaestionis constituerit illud vel maxime, quod est omnium difficillimum, an fidei sit, an non sit; per omnes locos ducat eam, illos praesertim, qui erunt quaestioni magis apti et congruentes. Nam si quaestio est supernaturalis, in eos locos est coniicienda potissime, qui Dei auctoritate nituntur. Sin autem est naturalis, per eos praecipue locos deducetur, qui naturae ratione

constat. Quod si mixta quaestio est et partim a natura, partim a revelatione pendet, per omnes ducatur oportet: cuncti enim iuxta possunt argumenta praeberere. Tametsi nullius omnino generis quaestio est, quae non per omnes locos utiliter deducatur. Naturae quippe res saepe Scriptura tradit; et res quoque supernaturales vel suadet ratio vel exponit. Ac divina auctoritas humanam fulcit, contraque humana divinae servit. Nec vero veritas, quae simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri et temperari potest. Sed divina et humana ratio (quod saepissime dixi) dissimiles non sunt, nec alio haec, alio ducit illa; quin eodem spectant ambae et in eundem finem referuntur.

7. Itaque accepimus, maiores nostros solitos execrari eos, qui primum haec natura cohaerentia opinione distraxissent. Quibus quidem ita sunt scholae theologi assensi, ut nisi has duas res in disputatione sua coniunxissent, non se putarent theologos vere esse. Coniecta itaque per omnes locos quaestione et collectis hinc argumentis, sive quae discrepare seu quae congruere videantur, in utramque partem disputet, sed tamen ad extremum finiat, quid verum sit, quid contra falsum. Doceat vero primum, quid fides Christi de ea quaestione teneat, quibusque idoneis ac certis testimoniis id, quod tenet, evincat: deinde, quid aut praescribat aut certe suadeat ratio. Nam si quaestio naturalis est, ratio praescribit; sin est supra naturam, ratio suadet. Qua in re, ut modestissime dicam, scholam apud nostros mediocriter ego iuvi. Quae ante nos non erat adeo fidei argumentis instructa; a ratione ductis res theologica propemodum agebatur. Ordinem ego Divi Thomae immutavi. Etenim in *Summa adversum Gentes* ille quidem primo rationes, mox testimonia ponit. Ego vero in lectionibus meis semper a principio docui, quid praefiniret de unaqualibet quaestione fides, tum quid ostenderet ratio. Sed immutationis huius prompta est atque expedita causa. Divus porro Thomas adversum Gentes theologiae negotium conficere ratione debuit: quia Scripturae testimonia apud eas vel secundo vel nullo etiam loco sunt. At apud nos, qui christianos discipulos instituimus, primas partes auctoritas habet, secundas ratio. Quin et hunc disserendi ordinem, tamquam naturae nostrae consentaneum magis, Augustinus probat: ¹ quamvis Manichaeis sese attemperans, id agat interdum, quod in disputando fatetur esse vitiosum. *Naturae, inquit, ordo ita se habet, ut, cum aliquid discimus, rationem praecedat auctoritas. Sed quoniam cum iis nobis res*

¹ De morib. Eccles. cathol. cap. 2.

est, qui omnia contra ordinem et sentiunt et loquuntur, nihilque aliud maxime dicunt, nisi rationem prius esse reddendam; morem illis geram, et quod fateor in disputando vitiosum esse, suscipiam.¹ Quo exemplo Divus Thomas ad eundem modum se Gentibus accommodavit: nam in *Summa theologiae* auctoritas fere rationi praeeparat hominem, ratio deinceps ad intellectum cognitionemque perducit. In ipsa vero et auctoritate et ratione sunt gradus argumentorum, et quid cuique praestet, intelligi facile potest: ut prima sint quae e Scriptura ducuntur; secunda, quae e traditionibus Christi et apostolorum; tertia, quae ex Ecclesiae decretis; deinceps gradatim reliqua consequantur. Est autem inter theologos controversum, utra sit prior, Scripturae auctoritas, an Ecclesiae. Verum haec, sicut et cetera, quae non ad inventionem sed ad dispositionem attinent, non putavi esse persequenda. Atque haec res, si quando in contentionem venerit, quemadmodum diiudicanda sit, satis est, nisi male memini, supra disputatum. Illud perspicuum est, eandem omnino esse Spiritus Sancti in Scriptura et Ecclesia auctoritatem, si res ipsas inspicias. Quare in se quidem neutra aut prior aut maior, neutra aut posterior aut minor est. Quid est ergo, quod in hoc loco nonnunquam dubitationem afferre soleat considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit hominis eius ingenium, eruditio, institutum, qui cum disputationem institueris, spectare decet. Ut enim sunt, qui Scripturas Ecclesiae usui anteponunt, sic reperias multos, quibus Ecclesiae mos et sensus maiores esse videantur. Quia vero Ecclesia prior et antiquior est, dubitari non potest, ipsius auctoritatem quodammodo esse maiorem; nam quod sit et notior et crebrior exploratum est. At in omnibus, ut dixi, eius, cum quo disseris, habenda est ratio. Sic enim Petrus Iudaeis ait: ² *Habemus firmiorem propheticum sermonem*: cum Petri tamen sermo nullo nobis gradu inferior sit. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum.

8. Illa igitur et talia circumspicienda sunt in omni quaestione, et consuetudo exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores argumentorum esse possimus, et addendo deducendoque videre, quae omnium summa fiat, ex quo, quantum cuique quaestioni debeatur, intelligas. Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis praecepta perceperint, quidquam magna laude dignum sine usu et exercitatione consequi possunt; sic argumenti theologici inveniendi praecepta traduntur, illa quidem ut servemus ipsi, sed rei magnitudo

¹ August. *De vera relig.* cap. 24.

² 2. Pet. i. 19.

usum exercitationemque desiderat. Quia igitur parum verba prodesse nostra poterunt, nisi ad rem conferantur ususque praecepta confirmet, necesse fuerit theses exercitationis gratia dicere, id quod fere est a Peripateticis institutum. Archelaum primum scribit Diogenes in utramque partem disputasse: fides sit penes illum. Cicero enim huiusmodi exercitationem tradit ab Aristotele inventam. Cuius consuetudo de omnibus in contrarias partes disserendi, iure ab scholae theologis probata est; eo quod quid in unaquaque re verum sit, quid contra falsum, aliter nequeat inveniri. Quamquam enim cognitio veritatis, ut Augustinus ad Dioscorum ait, ¹ omnia falsa, si modo proferantur, etiam quae prius inaudita erant, et diiudicare et subvertere idonea est: quia tamen haec ipsa veritas elucere in disputatione nequit, nisi ex utraque parte causarum sit facta contentio, nec potest fides ulla de re fieri, nisi prius adversariorum persuasiones evellantur, maxime naturale est, ut antequam probemus nostra, amoliamur adversa et opiniones contrarias refutemus. Vix autem reperietur aliquid tam omnibus ingeniis consentaneum et quadrans, ut neminem habeat repugnantem. *Omnis namque, ut Hilarii verbis utar, humani eloquii sermo contradictioni obnoxius fuit semper, non solum quia in alio capite et mente alia prope modum sententia est, sed quia dissentientibus voluntatum motibus, dissentiens quoque fit sensus animorum.* Unde existimat, philosophorum placita dici, quod unusquisque illud ferme amplectitur, non quod ratio praescribit, sed quod placet animo: non quod dictat illa, sed quod dictat affectus. Necesse est ergo theologis, varie in contrarias partes disserendo, quasi in simulacro pugnae exercere se ipsos: id quod D. Thomas in *Quaestionibus disputatis* diligentissime fecit. Cum vero in omnium artium usu optimorum imitatio artificum valeat plurimum, exempla in theologia disserendi ab his peti aequum est, qui in hac arte excelluerunt: quorum Augustinus et Thomas sunt facile principes: Augustinus citra aleam, Thomas iudicio peritorum. Neque enim in ancipiti solum disputatione, in qua de universo genere utrinque disserere copiose licet, sed in omni omnino quaestione adeo hinc inde uber ac dives est, ut mirandum sit, in rebus tam multis et variis, iisque saepe neque pervulgatis neque tritis, egregia in utramque partem argumenta prompta illi parataque fuisse. In multos articulos, fateor, concidit omnia, et articulo fere cuique praescripsit, velut lege quadam, argumentationum numerum. Aridum quoque illi fuit disputandi genus et quaestionum tractatus una perpetuo specie compositus.

¹ Epist. 56.

In ea denique fuit auctorum secta, quae adeo nullum florem orationis sequitur, ut apparentibus sine carne nervis, deforme videatur disputationis corpus, certe ab omni eloquentiae ornatu alienum. Ita doctissimo et gravissimo viro curiosi quidem homines et delicatuli longioris operis satietate, fastidio similitudinis incultaeque dictionis horrore abalienantur.

9. Dixit in Concilio Tridentino vir eloquens sane ac facundus, sed parum theologus tamen, qui id suadere vellet audientibus, adversum haereticos, praesertim Lutheranos, non esse magnum usum scholasticae concertationis, oratorio potius more cum illis disserendum: nostrum enim spinosum esse ac permolestum. Quae si vera essent, exempla in theologia disputandi non ab his, quos ante dixi, meliora peterentur. Equidem etsi non sum nescius, quam sit, non scholae dico in disputando mos, sed tota omnino scholae theologia haereticis invisae, sed eo magis existimo, scholasticam disserendi formam ad haereses refellendas efficaciorē, quo magis haereticis invisae est. Quod si Lutherani academiae subtilitate minime capiuntur, ne oratione quidem ad rhetorum leges artificiose composita capi poterunt, quoniam grandiores sunt et callidiores effecti, quam ut orationis artificio apprehendantur. Cum autem nec argutum theologum pertimescant, nec rhetoricum quamvis eloquentem: non sunt, mihi crede, aut theologi acumine aut rhetoris flumine, hoc est, non verbis sunt et disputatione, sed viribus et flagellis feriendi. Verum si eo loco res sit, ut adversum lutherana dogmata certare cogar, eligant alii (nihil enim impedio) suave orationis genus, quo mollius et familiarius homines istiusmodi ad Ecclesiae benevolentiam alliciant: dummodo mihi relinquant scholae ossa nervosque ac pressam disserendi soliditatem. Quae Augustinus porro contra adversarios Ecclesiae disseruit, tametsi et inventa sunt acutius et dicta subtilius, quam ut quivis ea possit agnoscere; ad refellendos tamen haereticos tanto maiorem habent efficacitatem, quanto tenuius ad vivum resecata sunt. Atque etiam, quum oratorum more quasi torrens fertur oratio, quamvis multa cuiusque modi rapiat, nihil tamen fere teneas, nihil apprehendas. Cum autem ad scholae normam certa via et ratione premitur, contineri amplectique facilius potest. Itaque praeclarum a Divo Thoma accepimus morem disputandi, si eum teneremus. Nemo vero a viro gravissimo orationis delicias quaerat, pigmenta muliebria, fucum puerilem, sed veras gravesque sententias, argumenta solida et propria, sermonem rei, de qua disseritur, accommodatum. Quae omnia D. Thomas adeo egregie praestitit, ut si vitia in eo pauca sint, quae ab istis invidiose commemorantur, plurimis

tamen maximisque virtutibus illa compenset. Quamquam, ut erat et modestus et prudens, minutissimorum articulorum numerum legemque disputationis aequabilem tum rudioribus, tum magis suo illi seculo dedit. Equidem non Divum Thomam modo, sed scholae auctores quosdam alios existimo, si humaniores litteras coluissent, et quae in schola didicerant, eloqui voluissent, ornatissime splendidissimeque potuisse facere; et viros eloquentiae studiosos, si ab scholae instituto non abhorruissent, sed theologiam hanc didicissent et tractare voluissent, gravissime et copiosissime dicere potuisse. Sed aut utrique suo studio delectari alteros contempserunt, aut nihil omni ex parte beatum, ut semper aliquid desideremus. Verum si alterum sit optandum, malim quidem indisertam scientiam, quam inscitiam loquacem. Nam exempla illa disputationis theologicae suis omnibus numeris absoluta is solum suppeditare potest, qui eloquentiam sapientiae coniunxerit. Age tamen, qualiacumque nostra sunt, et ea ipsi afferamus, quae, etsi non meliora erunt, quam vetera, erunt temporis fortassis aptiora.

CAPUT XI.

96

EXEMPLUM PRIMUM, UBI PRINCIPIUM THEOLOGIAE
IN QUAESTIONEM VERTITUR.

Controversia de Eucharistiae sacrificio.

1. De Eucharistiae sacrificio prima mihi cum Wicleffistis et Lutheranis controversia est. Facioque contra institutum meum, cum de re apertissima disputationem instituo. Nam si quid adeo certum et exploratum est, ut de eo inter viros doctos constanter perpetuoque convenerit, argumentari non soleo, ne rem minime dubiam argumentando dubiam faciam. Nec vero in hoc dabo operam, ut rem plane in Ecclesia definitam meis ego argumentis probem: sed in id potius incumbam, ut unum e theologiae principiis non tam ratiocinatione, quam expositione confirmem. Ita fiet, ut veritate illustrata, omnium tenebras depellam errorum.

2. Quamquam argumenta pro Ecclesiae sacrificio certissima sunt. Quibus autem Lutherani contra pugnant, ut ipsis quidem videtur, sunt maxima; ut ego vero sentio, frivola et commentitia sunt omnia, vix digna lucubratione et ingenio anicularum: talia certe, propter

quae non modo a communi fidelium sensu cuique esset, sed nec ab amici unius privata opinione discedendum. ¹ At discipuli caeci magistri furentis rapiuntur errore, sibi quae Eucharistiam non esse sacrificium argumentando persuadent.

3. *Primum argumentum.* Calvinus porro illo Apostoli testimonio in primis nititur: ² *Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere. Hic autem eo quod maneat in aeternum, sempiternum habet sacerdotium. Unde et salvare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum, semper vivens ad interpellandum pro nobis. Talis enim decebat, ut nobis esset pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus et excelsior coelis factus, qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi: hoc enim fecit semel se offerendo. Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem iurisiurandi, qui post legem est, Filium in aeternum perfectum.* Quo loco Paulus sacerdotium Veteris Testamenti a Novi sacerdotio distinguit, quod in illo plures erant sacerdotes, in hoc unicus est sacerdos. Huius vero rei causam explicat, quod illi mortales erant, quare indigebant successoribus, qui in demortuorum locum subrogarentur: at Christo, qui immortalis est, nullos oportet succedentes vicarios substituere: quales ii sunt, qui nunc quotidie sacrificant, et plures ipsi atque mortales ad umbras legis deflectunt, in qua plures iidemque mortales facti sunt sacerdotes. Nostri quoque sacerdotes infirmi et ipsi sunt, habentque necessitatem quotidie, quemadmodum veteres, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi. Novi ergo isti, cum sint veteribus simillimi, legales sacerdotes sunt, non evangelici. Confirmat autem, ut ait, hoc illud vel maxime, quod sacerdos a Deo vocatus esse debet, quemadmodum Aaron, ut Apostolus idem affirmat; ³ at nullam vocationem proferre nos possumus, quae nostro sacerdotio patrocinetur. Evanescit igitur sacrificium, quod sine sacerdote esse non potest.

4. *Secundum argumentum.* Existimat rursum Calvinus idem, Paulum cum Ecclesiae fide pugnare, cum in eadem epistola inquit: ⁴ *Nec ut saepe offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno. Alioquin oportebat frequenter eum*

¹ Iacth. cum saepe alias, tum in lib. *De abro. Miss. priv. et De captiv. Bab.*, Oecolamp. in libel. qui a quibusdam inscribitur *De Coen. Dom.* cap. 9; Bucer. lib. 2. *De ver. et fals. Coen. Dom. admin.*;

Calv. *Inst.* cap. 14.; Protestantes in *Apolo. August.*

² *Hebr.* 7. 23.

³ *Hebr.* 5. 4.

⁴ *Hebr.* 9. 25.

pati ab origine mundi. Nunc autem semel in consummationem seculorum ad destitutionem peccati per hostiam suam apparuit. Quo ex loco iterum colligit, nostros sacerdotes esse legales, qui non modo per singulos annos, verum etiam per singulos dies intrant in sancta, offerentes alienum sanguinem, qui semel iuxta Apostolum oblatus est. Cum vero diserte Paulus asserat, hostiam, quae oblatione sacrificatur, immolari et occidi necesse esse, profecto si singulis Missis Christus in sacrificium offertur, singulis quoque Missis interficitur. Aut ergo Pauli argumentum vanum est, cum ait: *Alioquin oportebat, eum frequenter pati ab origine mundi*; aut si Christus in sacrificium exhibetur, vere patitur. At corpus vivum et impassibile in altari nos offerimus; oblatio igitur forsitan esse poterit, sacrificium nullo modo. Hoc vero illud argumentum est, quod Calvinus atque Oecolampadius mire iactant; et nondum collata manu, tamquam feroces victores insultant.

5. *Tertium argumentum.* Illum praeterea locum Lutherani pressius urgent: ¹ *Umbram habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos, eisdem ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere; alioquin cessassent offerri, ideo quod nullam haberent ultra conscientiam peccati cultores semel mundati.* Et post multa alia, quae referre longum est, ita legimus: *Omnis quidem sacerdos praesto est quotidie ministrans, et easdem saepe offerens hostias; hic autem unam pro peccatis offerens hostiam, una oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos.* Oblationes igitur Veteris Testamenti imbecillas ac debiles ostendit Paulus, quod saepius iterabantur. Qui ergo in Nova Lege eadem sacrificia iterant, ii sua repetitione testes sunt, oblationes suas priores infirmas exiguasque fuisse, atque adeo Christi oblationem fuisse imperfectam, qui quotidie multas adiiciunt. Medicamenti enim illa virtus est, quod Chrysostomus ait, ² ut semel imponatur et non frequenter. Et Theophylactus, *Pharmaca*, inquit, ³ *fortiora semel etiam imposita curant; quae autem saepius iterantur et imponuntur, hoc ipso ostenduntur minus fortia. Sed et pharmacum, quod saepe admoveatur idem, significat eandem aegritudinem intorturbare laborantem.* Quocirca si eadem etiam hostia novis sacerdotum oblationibus, quasi idem medicamentum saepius apponitur, prima Christi oblatio nec perfecte curavit aegrotos, nec consummavit in aeternum sanctificatos, utpote cum homines novis quotidie ac repetitis sacrificiis curentur, sanctificentur, consummentur. Adde, quod paulo post Apostolus asserit: *Ubi peccatorum remissio est, iam non esse*

¹ *Hebr. 10. 1.*² *Hom. 27. in ep. ad Hebr.*³ *In 10. cap. ep. ad Hebr.*

oblationem pro peccato. Post Christi igitur hostiam unicam, qua omnia sunt in cruce expiata delicta, post remissas etiam per Christi Sacramenta iniquitates, nulla reliqua est oblatio pro peccato. Non est itaque in Ecclesia huiusmodi sacrificium. Id quod Apostolus e vestigio testatur inquit: *Voluntarie peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam nulla relinquitur pro peccatis hostia.* Qui autem nullam dicit, is non baptisma solum, sed nullam dicit hostiam superesse. Nos autem dicimus, quod aliqua superest; contra Apostolum ergo dicimus. Neque his occurri potest, inquit, praetexendo in Nova Lege non varia esse aut multa sacrificia, ut olim in lege, sed unum et idem saepe repeti: quomodo Chrysostomus et Theophylactus occurrunt. Quoniam Apostolus a Novo Testamento non solum multarum diversarumque rerum sacrificia reiicit, sed eiusdem etiam hostiae repetitam oblationem damnat in haec verba: ¹ *Neque ut saepe offerat semelipsum*, etc. At Christus in altari seipsum nunc etiam offert, ut posterius ex Catholicorum sententia ostendetur. Iteratam quoque oblationem in Veteri Testamento ideo factam esse dicit, ² quia prior erat imperfecta. Sive autem plures res, sive eadem saepius offeratur, Pauli argumentum manet invictum, si prima oblatio perfecta esset, nulla posteriore indigere; ita posteriores sacerdotes ab offerendo cessaturos. Quo fieri argumentantur, ut illud alterum Catholicorum effugium vanum etiam sit: nempe, Apostolum loqui de oblatione cruenta, qua Christus semel in cruce defunctus est; nostras esse incruentas. Sive enim cruentum seu incruentum sacrificium sit, si saepius resumitur, prior oblatio non perfecte sanctificavit, nec exhaustit delicta praeterita, pro quibus alia hostia profertur. Nulla itaque, ut putant, rima effugere possumus, sed fateamur necesse est, totam ad Hebraeos epistolam novorum sacrificia sacerdotum explodere: praesertim *cap. 10.*, ubi si Paulus de cruenta solum hostia sermonem faceret, facile eluderetur, vel quum ait: *Ubi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato:* vel etiam magis quum dicit: *Voluntarie peccantibus nobis, nulla relinquitur pro peccatis hostia.* Nihil enim interest, cruenta sit, an incruenta, si oblatio est et hostia pro peccato.

6. *Quartum argumentum.* Ad haec, Matthaeus, ³ Lucas ⁴ et Paulus ⁵ aperte narrant, Dominum in ultima coena non obtulisse quidem corpus et sanguinem Deo, sed Eucharistiam discipulis accipien-

¹ *Hebr. 9. 25.*

² *Hebr. 10.*

³ *Matth. 26. 26.*

⁴ *Luc. 22. 19.*

⁵ *1. Cor. 11. 24.*

dam distribuisset. Optima igitur Missa illa erit, quae erit primae quam simillima: prima autem coena fuit, non sacrificium. Etenim si sanguinem pro peccatis tunc Christus obtulisset, iam ante crucem essent remissa peccata, nisi frustra Christi sanguis in coena oblatus est, qui peccatorum remissionem non obtinuit, quam vel nunc obtinet Patri a sacerdotibus exhibitus.

7. *Quintum argumentum.* Ea insuper loca nobis Lutherus obiicit, quibus locis calix sanguinis Christi testamentum dicitur: ¹ Testamentum vero non est opus heredis sed testatoris. At sacrificium opus est nostrum. Sacramentum igitur sanguinis non est sacrificium. Hanc vero ratiocinationem, bone Deus, quanto verborum ornatu, quasi simiam purpura, vestit! Quae est, inquit, tanta temeritas, ut testamentum, hoc est promissionem hereditatis, nos opus esse nostrum dicamus, quod testatori in satisfactionem exhibemus, et ubi de acceptis gratos nos esse oportet, ibi accedamus superbi daturi accipienda: ut testator iam non suorum largitor bonorum, sed nostrorum sit acceptor? Neque enim fieri potest, ait, ut idem ab eodem simul et recipiatur et detur, et offeratur et acceptetur. Quam vero insanus erit pauper et indigens, si bonum opus dicat se conferre diviti, de cuius manu accipit beneficium?

8. *Sextum argumentum.* Afferunt etiam in hanc rem sanctorum veterum testimonia. Primum illud Chrysostomi: ² *Hoc nostrum sacrificium exemplar est illius, quod Christus in cruce fecit. Non autem aliud sacrificium, sed id ipsum semper facimus, magis autem recordationem ipsius operamur.* Et Theophylactus: Imo potius, ait, ³ *memoriam illius oblationis facimus, qua se Christus obtulit.* Ex qua correctione Oecolampadius colligit, Chrysostomo et Theophylacto Missam nostram non esse proprie sacrificium corporis et sanguinis Christi, sed exemplar. Alioqui non correxissent, quod vere ac proprie dictum est. Addunt illud Augustini: ⁴ *Holocausti sui imaginem in Ecclesia celebrandam dedit.* Et alio rursum loco, *Christianos, inquit, peracti sacrificii memoriam celebrare.* Et in epistola quadam ad Bonifacium docet, ⁵ in Eucharistiae immolatione nomen rerum ipsi figurae exemplarique tribui solere. Basilius demum apud Euthymium, ⁷ haec nostra exemplaria dixit esse veri sacrificii: non ergo sunt verum sacrificium, sed sacrificii figura.

¹ Luc. 12. 20. 1. Cor. 11. 25.

² Hom. 15. in ep. ad Hebr.

³ In 10. cap. ep. ad Hebr.

⁴ Lib. 83. 99.

⁵ 1. Cont. Fau. cap. 18.

⁶ Epist. 23.

⁷ In Matth. cap. 64.

9. *Septimum argumentum.* Nec testimoniis solum premere nos, sed etiam ratione volunt. Nam si sacrificio peccata redimerentur, quod Catholici adstruimus, redemptio nostra a nobis quoque ipsis per nostras oblationes existeret. Ita non solum Christus redemptor esset, sed homines etiam sui essent redemptores. Id quod stultitiae est manifestae.

10. *Octavum argumentum.* Addunt, fieri non posse, ut operatio nostra alteri peccati remissionem conferat ex vi ipsius operis, quod nostri quidam dicunt ex opere operato. Solius enim Christi opera et actiones ex se peccata remittunt. At sacrificium et Missa operatio nostra est: nefarium est igitur affirmare, quod ratione sui et Deum propitium reddat et deleat quoque peccata. Atque in hoc uno Lutherani huius controversiae flatum constituendum censent. Asserunt enim, se habere hanc rationem adeo firmam, certam, expeditam, ut adversus omnes portas inferi consistere queat. Hanc autem rationem videtur confirmare Irenaeus in haec verba: ¹ *Non sacrificia sanctificant hominem; sed conscientia eius, qui offert, sanctificat sacrificium, pura existens, et praestat acceptare Deum quasi ab amico. Peccator, inquit, qui occidit mihi vitulum, quasi qui occidat canem. Quoniam igitur cum simplicitate Ecclesia offert, iuste munus eius purum sacrificium apud Deum depulatum est: quemadmodum et Paulus Philippensibus ait: « Repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quae misistis in odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Deo ».* Dixerat autem, sacrificium hoc illud esse, quod ex Malachiae primo capite theologi conamur inferre. Nulla igitur apud nos hostia manet, quae ex se aliorum peccata deleat, sed si quid habet, id habet ex offerente. Quo argumento nos Bucerus impugnat.

11. *Nonum argumentum.* Praeterea, remissio peccatorum, hominis sanctificatio et iustificatio est: haec autem per fidem cuique propriam obvenit, ut ad Romanos scribit Apostolus: ² nulla ergo sacerdotis oblatio ex opere operato aliorum peccata remittit. Nam ne Christi operationes quidem, nisi per propriam fidem applicantur hominibus, iuxta illud: *Quem proposuit Deus propitiatorem per fidem*; item: *Si vi sua oblatio sacerdotis aliorum diluit culpas, gratiam ergo hoc sacrificium confert.* Ablutio enim culparum sine gratia aquae salientis in vitam aeternam esse non potest. Neque elabi possumus dicentes, remitti per sacrificium peccata venialia, non etiam mortalia. Quoniam si sanguis Christi in sacrificium offertur, omnia profecto remittit, qui in

¹ Lib. 4. cap. 14.

² Rom. 3. 22.

omnium remissionem effusus est. Nisi frustra ac sine causa Catholici petimus, ut hoc sacrificium omnia crimina nostra detergat; et rursum: *Ut sit ablutio scelerum et omnium remissio peccatorum.*

12 *Decimum argumentum.* Praeterea, cum Catholici fatemur, in hoc sacrificio sanguinem Christi contineri, fieret, ut unico sacrificio omnes peccatorum poenae abolerentur. Res quippe oblata infiniti valoris est. Vanum itaque esset pro iisdem plures Missas celebrare. Qui vero dicunt, infinitae hostiae fructum a sacerdote offerente limitari, hi refelluntur a Lutheranis multiplici variaque ratione. Primum, quod Sacramentorum fructus non definitur a ministris; ergo ne sacrificii quidem. Deinde, quia quamvis sacerdos offerens in peccato mortali sit, sacrificium tamen illi prodest, pro quo offertur. Non ergo huius sacrificii virtus a sacerdote offerente terminum ullum accipit. Item, quia infinitae rei pretium non minuitur, sive a paupere detur sive a divite. Centum scilicet aurei centum valent, a quocumque tandem offerantur. Imo quo res oblata maior est, et hic, qui offert, est pauperior, eo oblatio maiori habetur in pretio. Ad haec, si semel offero sanguinem meum Deo, sanguis meus fusus est idoneus ad omnia peccata delenda, nec pretium imminuitur ab offerente. Martyres namque universi, inaequabilis licet meriti, aeque tamen consequabantur omnium veniam peccatorum. Si igitur vere offert sacerdos sanguinem Christi, nullis eum finibus circumscribet, quin satis sit etiam semel oblatus ad omnia redimenda peccata. Sacrificium denique altaris a Christo summo sacerdote nunc etiam Patri pro nobis offertur: ab illo igitur infinitum valorem habet, quem videlicet eadem ex causa infinitum habuit in cruce. Neque enim illud negare possumus, cum Christus sempiternum habeat sacerdotium, unde et salvare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum, semper vivens ad interpellandum pro nobis. Atque Lateranense Concilium sub Innocentio III., ¹ *Una, inquit, est fidelium universalis Ecclesia, in qua idem ipse est et sacerdos et sacrificium.* Loquitur autem sine dubio de eo, quod offerimus in altari. In Concilio rursus Tridentino definitum est, nostras omnes satisfactiones Christum offerre Patri: multo ergo magis illam victimam offeret, quam, ut Deum placemus, nos in altari promemus ad sacrificium. Quam rem non Ambrosius ² modo insigniter praeter Latinos ceteros, sed Graeci in canone suo manifeste testantur. Sane quemadmodum sacerdos non nomine suo consecrat et conficit Eucharistiae Sacramentum, ita non in nomine suo sed Christi offert

¹ Cap. « Firmiter » *De summa Trin. et fid. cath.*

² Lib. 1. *Offic.* cap. 48.

Eucharistiae sacrificium. Quod si Christi sanguis hostia nunc est ad culparum redemptionem, huius vero sanguinis pretium nullo fine concluditur, praesertim si a Christo ipso offeratur; manet omnino, unica oblatione omnes culparum poenas resolveri.

13. *Undecimum argumentum.* Contendit postremo Calvinus, Eucharistiae Sacramentum cum sacrificii voce pugnare. Eucharistia, inquit, donum est cum gratiarum actione percipiendum: sacrificium vero est pretium, quod Deus in satisfactionem accipit. Quantum ergo interest inter dare et accipere, tantum a Sacramento sacrificium distat. Hac enim argumentatione fit, ut reliqua Sacramenta sacrificia esse non queant. Eucharistia quoque post peccata gratis remissa, post reconciliationem adeptam, vitae nobis promittit et gratiarum augmentum. At sacrificium cantilenam aliam canit, nempe Deum quasi adhuc iratum, tamquam pretio quodam exhibito placari, nec esse expiata scelera, quae sacrificium expiare dicitur. Praetereo alia argumenta ridicula: indigna enim sunt, quibus nos serio respondeamus. Sed illa superiora, ut ante iam dixi, tametsi in faciem apparent probabilia, diligenter tamen inspecta, vana esse deprehenduntur. Id tantisper dum explico, et fidem meam de Ecclesiae sacrificio breviter expono, quaeso, lector, attende.

14. Si qua disputatio est, ubi id, de quo disputetur, necesse sit definire, hanc ego vel maxime esse crediderim, quae nobis hodie instituitur: cum non modo Wicleffistas et Lutheranos, sed quosdam etiam Catholicos videamus, sacrificii vi et natura ignorata, in summo errore et maximarum rerum ignoratione versari. ¹ Explicaturus igitur, quidnam sacrificium sit, quidque sua definitione contineat, illud in primis accipio, sacrificium proprium esse religionis opus, id est eius virtutis, quae cultum Deo et ceremoniam affert. Est enim sacrificium quasi sacrum factum, ut Gregorius ait. ² Sacra vero Dei facere, haud dubie ad Dei cultum et reverentiam pertinet. Sacrificare igitur propria est religionis actio, quae videlicet solius Dei honori dedicata est, quemadmodum Augustinus *Con. advers. leg. et proph. lib. 1. cap. 18. et de Civit. Dei, lib. 10. cap. 4., Actor. quoque 14. cap.* Lucas scribit.

15. Illud deinde sumo, sacrificium speciem esse operis sacri et religiosi; atque adeo opus sacrum quasi genus esse sacrificii. Etenim qui vocem hanc ad sacras omnes ceremonias et religionis actus extendunt, qua ratione id faciant, ipsi viderint: certe cum perpetuo et Ecclesiae et Scripturae usu pugnant. Septem enim Sacramenta agnoscit

¹ Vide Tho. Ubald. lib. *De Saer. alt.* cap. 31. et 32.

² 1. qu. 1. cap. « Multi ».

Ecclesia, septem sacrificia non agnoscit. Non itaque quodcumque opus sacrum quicumqueve religionis ritus est sacrificium. Unde et Concilium Florentinum non obscure a sacris ceteris sacrificia distinguit. Atque in Lege Veteri alias fuisse leges de sacrificiis constat, alias de reliquis sacris ritibus. Quae causa necessaria est, ne nos sacrificia cum sacris aliis confundamus. Adde, quod in sacrificio hostiam esse oportet, quae Deo immoletur: hostiam vero in omni religiosa ceremonia velle fingere, ridiculum est. Adde etiam, quod sacrificium latinus interpret semper appellat, quam Graeci *θυσίαν*. Graecis autem *θυσία* non est quodlibet unum sacrum opus, sed specialis religionis ceremonia, in qua res Deo sacra vel per sanguinem vel per ignem vel alio quovis modo conficitur. Quamquam Teophylactus auctor est, *θυσίας* proprie magis esse, quae per ignem sacrificantur, quam ea quae per sanguinem. Sed et Porphyrius, ¹ *Ab exhalatione*, inquit, *ignis, quam Graeci θυσίασιν dicunt, thysia quoque, quam sacrificium latine appellamus, apud Graecos antiquitus dicta est. Nunc vero non recte capimus, thysiam illum cultum appellantes, qui sanguine celebratur.* Hactenus Porphyrius. Sed, ut prima vocis origo illa sit, non negant auctores hi, vulgarem eius vocis usurpationem universa ea continere, quae vel per ignem vel sanguinem immolantur. Atque haec latini interpretes sacrificia vocari perhibent. Sit itaque exploratum, sacrificium speciem quandam esse cultus sacri.

16. Quod si ex usu recte loquentium Divinaeque Scripturae consuetudine propria huius nominis significatio accipienda sit, inveniemus sane, sacrificium tum solum esse, quum res aliqua sacra offertur Deo. Ubi namque oblatio non est, ibi ne sacrificium quidem esse potest. Qui enim aut baptismi, aut confirmationis, aut ordinis, aut matrimonii, aut unctionis extremae Sacramentum conficit, is quamvis sine dubio rem sacram et divinam faciat, sacrificium tamen facere non nisi absurdissime diceretur. Quoniam ne ipsa quidem Eucharistia, quamdiu servatur in pyxide, sacrificii nomen habet. Tunc vero primum hostia nuncupatur, cum offertur. Oblatio igitur est de ratione sacrificii. Id quod Paulus saepe docet, ut *ad Hebr. 5.*, *Omnis, ait, pontifex constituitur, ut offerat sacrificia pro peccatis*; et *cap. 7.*: *Pro suis delictis hostias offerre*; et *cap. 9.*: *Munera et hostiae offeruntur*, etc., et *cap. 10.*: *Eisdem ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter*, etc. Nec hic laborare opus est, ubi nihil ambigui. Illud addo, quod difficulter admittunt quidam, si vis et natura huius vocabuli perpendatur, non omnem obla-

¹ In lib. *De abstinen. ab uso car.*, Euseb. *De praepar. Evang.*, lib. 1. cap. 6.

tionem sacram sacrificium esse, sed quiddam aliud praeter oblationem sacrificii vocem vindicare, quemadmodum Divus Thomas¹ argutissime, ut omnia, dixit. Et Theophylactus, *Doni*, inquit,² *et victimae exacta ratione quidem est discrimen; θυσιαι enim, hoc est sacrificia sunt per sanguinem et carnem oblationes, vel certe omnia, quae per ignem sacrificantur: dona autem sunt, et fructus et quaecumque alia exsanguia et igni carentia.* Quod utique discrimen Paulus in epistola ad Hebraeos diligenter observat: *Omnis*, ait,³ *pontifex constituitur, ut offerat dona et sacrificia*; et iterum:⁴ *Omnis pontifex ad offerendum munera et hostias constituitur.* Atque Chrysostomus⁵ explicans illud: *Sacrificium et oblationem noluisti*, oblationis et sacrificii hanc differentiam esse accurate notavit. Non itaque omnis oblatio sacrificium est. Quam omnino rem illud vel maxime argumentum probat, quod cum animalis vivi iuxta legis praescriptum fiebat oblatio, nusquam haec aut hostia aut sacrificium vocabatur. Nisi velis, tum a Judaeis filios immolari in sacrificium, cum post purificationis ceremonias Domino sistebantur. Quod quoniam absurdum est, consentiamus, non omnes res Deo oblatas, hostias esse aut sacrificia. Porro autem si circa rem, quae offerebatur, quippiam sacri sacerdos faciebat, ut si animalis fundebat sanguinem, si thus ardere faciebat, si conterebat frumentum, si oleo similam conspersam frigeat in sartagine: tum demum vere sacrificium faciebat. Earum quippe rerum omnium sacrificia esse, *Leviti 2. et 6., Num. 5. et 2., Paralipomenon 28. cap.* legimus. Scite ergo ac praeclare D. Thomas admonuit, in eo sitam esse rationem sacrificii, si circa rem Deo oblatam quidquam fieret, quo res ipsa sacra quodammodo conficeretur. Nam si integram et illaesam sacerdos offerret, donum dici et munus, non item sacrificium. Id, quod in graeca voce *θυσια* explicatius animadvertitur, ut paulo ante dicebamus.

17. Quibus rebus expositis, facile intelligitur, Lutheranos in *Apolo-
gia Augustana* perperam sacrificium definisse, quod sit ceremonia vel opus a nobis Deo redditum, ut eum honore afficiamus: veluti munera, primitiae, decimae. Hanc vero finitionem cum exemplis suis, ut alia argumenta praetereamus, satis refellit Apostolus, tum dona a sacrificiis distinguens, tum magis argumentans, quod si Christus saepe se in sacrificium offerret, saepe etiam pateretur.

18. Sed ut occultae atque involutae rei notitia aperiatur his, quae dicta sunt, illud primum obiicitur, quod Propheta⁶ sacrificium

¹ 2. 2. q. 85. a. 3. ad 3.

² In cap. 8. epist. ad Hebr.

³ Hebr. 5. 1.

⁴ Hebr. 8. 3.

⁵ Hom. 18. in ep. ad Hebr.

⁶ Psal. 49. 106. 115.

laudis saepe commemorat, quod Paulus ¹ interpretatur *fructum labiorum confitentium nomini Dei*. Sacrificii igitur definitio non est tam anguste conclusa.

19. Illud deinde videtur esse contrarium, quod Apostolus ad Romanos scribit: ² *Obsecro vos, ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam*. Non ergo in sacrificio hostiam esse oportet, quae mactetur, sed satis est, si corpus nostrum vivum ad sacrificium praebeamus.

20. Tertio loco id opponitur, quod in omnium ore est: ³ *Sacrificium Deo spiritus contribulatus*; illa demum: ⁴ *Repletus sum his, quae misistis in odorem suavitatis, hostiam acceptam*; et rursum: ⁵ *Beneficentiae et communionis nolite oblivisci; talibus enim hostiis promeretur Deus*. Quibus videlicet argumentis moti quidam putaverunt, sacrificii nomen terminis esse latioribus circumscribendum, a nobis enim strictissime coarctatum. Ego vero tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer, veram sacrificii finitionem, quae est a nobis ante posita, his argumentis obscurari, sed fieri etiam illustriorem existimem. Duobus quippe modis verba in Sacris Literis usurpantur, uno per proprietatem, altero per figuram. Atque id quidem, licet facillimum, est tamen animadversione dignissimum. Multos tamen et ex alienis et ex nostris huius rei ignoratio fefellit. Dico igitur, nomen sacrificii dupliciter in Scriptura Sacra accipi, et proprie et translate. Nos porro, quum res definimus, necessaria philosophiae ducti ratione, non quid vox per metaphoram aut alium tropum translata significet, sed quid proprie contineat, exponimus. Sacrificii itaque natura propria plane nobis definita est: at in omnibus testimoniis, quae contra posuimus, nominis translatio quaedam et abusus est. Id quod in singulis facile intelligimus, si ea ad veram et propriam sacrificii naturam referamus.

21. In primo siquidem testimonio fructus labiorum laudantium Deum hostia dicitur, cum lingua labiaque mortificata Dei laudibus consecrantur. Quemadmodum enim vitulus mactatus in hostiam nullas alias edebat voces, quam in Dei laudem et gloriam; sic lingua conviciis, detractiōni ac turpiloquio mortua et soli Deo laudando sacra, quasi sacrificium quoddam offertur, iuxta illud, quod scriptum est: ⁶ *Reddemus vitulos labiorum nostrorum*. Quanquam in psalmis, dici potest, sacrificii hostiaeque voces sine tropo usurpatas. Erat enim in lege praescriptum inter cetera gratiarum actionis sacrificium, in quo verae

¹ *Hebr. 13. 15.*

² *Rom. 12. 1.*

³ *Psal. 50. 19.*

⁴ *Phil. 4. 18.*

⁵ *Hebr. 13. 16.*

⁶ *Oseae 14.*

hostiae mactabantur. Sed Paulus, ut solet, per allegoriam hostias illas carnales ad labiorum laudantium Deum spirituale sacrificium traduxit.

22. In secundo vero testimonio expeditior et planior est metaphoræ ratio. Tunc enim offerimus corpus nostrum hostiam Deo, quum mortificamus membra nostra, quæ sunt super terram, carnemque nostram peccato quidem mortuam, viventem autem iustitiæ Domino offerimus. Quemadmodum Hieronymus, ¹ *Illa, inquit, virginitas hostia Christi est, cuius nec mentem cogitatio, neque carnem libido maculavit.* Atque fortassis quum Apostolus vivam hostiam dixit, quasi pugnantis inter se vocibus de more lusit. Similia sunt illa: *Quæ in deliciis est vidua, vivens mortua est;* ² mare dulce, terra caelestis, spiritualis caro, spiritus carneus. Non itaque ex eo, quod Apostolus vivam hostiam dixit, statim colligere oportet, animal non esse mactandum, quum in hostiam præbetur. Quin potius, si Pauli ingenium tenemus, contrario modo argumentabimur.

23. Iam in tertio quoque testimonio aperta translatio est. Cor namque instar frumenti contritum et divini amoris igne quasi succensum, similitudine quadam sacrificium vocatur. Adde, quod familiare auctoribus sacris est, imaginum vocabula rebus per imagines significatis attribuire: ut nomen Davidis Christo, *Ezechielis* 34., nomen etiam Petrae eidem, *1. ad Corinth.* 10. Tale illud est: *Ego sum vitis vera.* Quia igitur per sacrificia illa legis externa res quaedam spirituales potiores præsignabantur, has omnino res sacrificia, holocausta, hostias Sacrae Literæ appellant. Ut mactationes brutorum animalium figurae erant mortificationis carnalium et irrationalium affectuum, qui regnant in corpore; ideoque carnis mortificatio hostia dicitur, non proprie quidem sed figurata dictione. ³ Et hunc in modum cetera, quæ non sunt modo longo sermone explicanda. Tres ergo priores scrupulos plane excussimus: quartum vero illum facilius eximemus, si semel stabilitum fuerit, his in locis Apostolum non proprie loqui, sed figurate. Id quod liquido demonstrari potest. Primum, quia sacrificium ad religionem proxime pertinet; at eleemosyna et beneficentia ad misericordiam vel liberalitatem. ⁴ Dein ex illo Osee testimonio: ⁵ *Misericordiam volo, et non sacrificium.* Quo loco sacrificium non obscure

¹ Lib. *Advers. Jovin.* 1.

² *1. Tim.* 5. 6.

³ Ad eundem modum Aug. 10. *De Civ. lib. cap. 6.* loquitur, cum affirmat, verum sacrificium esse omne opus quod agitur, ut sancta societate inhaereamus Deo. Nam

cap. 5. dixerat, sacrificium visibile esse invisibilis sacrificii Sacramentum, idest sacramentum signum.

⁴ D. Th. 2. 2. q. 85. 2. 2.

⁵ Cap. 6. v. 6.

a misericordiae operibus separatur. Certe si sacrificii vox dona pauperibus collata proprie contineret, nullo modo Propheta diceret: ¹ *Sacrificium et oblationem noluisti*. Quid igitur sibi Apostolus vult, quum ea munera hostias vocat, quae pauperibus tribuuntur? Nempe, illa esse Deo acceptissima. Videlicet hostias credebatur populus maxime placere Deo, spirareque illi odorem iucundissimum. *Genes. 8., Exod. 29., Levit. 1. et 3., Numer. 28.* Usque eo autem persuasio haec in animis vel fidelium insederat, ut prae sacrificiis opera interdum pietatis caritatisque contemnerent. Huius rei apostoli minime ignari, et plebem rudem ad veram et germanam pietatem revocare cupientes, misericordiae ac caritatis officia hostias appellabant, non falso id quidem, sed verbis paululum quidem quadam dicendi figura immutatis. Sic Paulus ² hostiam acceptam dixit in odorem suavitatis. Sic Jacobus: ³ *Religionem mundum et immaculatam esse, visitare pupillos et viduas in tribulatione eorum*. Quam rem plane et sine verborum immutatione legis ille peritus significavit, inquiens: ⁴ *Diligere proximum, tamquam se ipsum, maius est omnibus holocaustis et sacrificiis*. Quid ergo proprie sacrificium sit, qua etiam ratione per tropum transferatur, satis dictum est. Nec haec tamen nimis multa videri debent, cum huius vocis vi ac potestate ignorata, multorum disputationes vagari et errare cernamus. Erant autem haec copiosius explicanda, ne immodicae brevitatis studio raperentur verborum pondera disserentis celeritate. Sed de his hactenus. Sequitur, ut sacrificium in species suas quam brevissime partiamur.

24. Lutherani in *Apolog. August.* duas proximas sacrificii species esse aiunt, nec esse plures. Unum enim esse sacrificium propitiatorium, nempe ad placandum Deum et impetrandam veniam peccatorum, alterum *εὐχαριστικόν*, id est gratiarum actionis. Has duas species sacrificii magnopere oportere asserunt in hac controversia nos in conspectu positas habere et singulari diligentia cavere, ne confundantur. Id quod ipse etiam atque etiam moneo; sed illud quoque animadverto, hac divisione multas sacrificiorum species vitiose fuisse praetermissas. Non enim solum vel pro peccato, vel etiam ad gratiam referendam sacrificium fieri solebat, sed et vice supplicationis, ut a Deo vitae commoditas ac prosperitas haberetur. Quod si latine liceret, possemus impetratorium vocare. Quale fuit sacrificium Jacob *Genesis 28.*, qualeque etiam mulier illa praetulit, quae in *Proverbiis* dixit: ⁵

¹ *Psal. 34. 7.*

² *Philíp. 4. 18.*

³ *Jacob. 1. 27.*

⁴ *Marc. 12. 33.*

⁵ *Prov. 7. 14.*

Victimas pro salute devovi. Sane in *Levitico*,¹ post sacrificium pro peccato hostiae pacificae in duas species distribuuntur, ut aliae sint gratiarum actionis Deo exorato, aliae voto vel sponte susceptae Deo exorando. Ac praeter haec sacrificii genera aliud fortasse fuit in hoc paratum, ut foedus cum Deo fuso sanguine sanciretur. Cuiusmodi *Exod.* 24. et *4. Reg.* 23. mentio fit. Ut omittam sacrificium pro consecratione pontificis, quod legislator a reliquis sacrificiis distinxit.² Nam holocaustum, quod humanae servitutis tributum proprium erat et testationem divinae maiestatis ac denominationis Deo sacrum, dubium non est, ad duas illas sacrificii species minime pertinere. Plura itaque, quam duo hostiarum genera fuere in Veteri Testamento; at in Novo utrum unum saltem sit, quaeritur. Cui quaestioni statim ego respondeo, si duo illa prius explicuero, quae in hac controversia explicatu quidem facillima sunt, sed sunt tamen necessaria vel maxime. Illud primum est, nomen sacrificii interdum pro re, quae Domino offertur, interdum vero pro actione ipsa sacrificandi solere accipi. Pro re, ut *ad Hebr.* 5.: *Omnis pontifex constituitur, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis.* Pro actione, ut in illo apud Tullium loco, *praebere hostias ad sacrificium.* Quo modo Divus Thomas hanc vocem usurpavit,³ nec usurpavit absurde, cum artificium, lanificium et similia ad eundem modum a doctissimis usurpentur. Alterum est, Catholicos sicut Eucharistiae Sacramentum, ita Eucharistiae sacrificium duobus modis asserere. Est enim Sacramentum tantum, hoc est species illae vini et panis externae, quae corpus Christi ac sanguinem continent. Est item res et Sacramentum, nempe corpus Christi et sanguis, quae res interius sub speciebus continentur. Similiter etiam in oblatione et Missa nostra est sacrificium externum specierum panis et vini: quod Augustinus *in Psal.* 37. sacrificium panis et vini nuncupavit. Est et rursus sacrificium interius corporis et sanguinis Christi, quod Deo Patri sub speciebus illis potissimum offerimus. Interius dico, non quod ipsum per species non suo quodam modo videatur, sed quod intra species inclusum, occultum in se et invisum sit.

25. *Prima conclusio.* His positis, sit prima concusio. In Lege Nova vere nunc est et proprie sacrificium. Quae omnino res primum ex Malachia aperte conficitur. *Non est, ait,*⁴ *mibi voluntas in vobis, et munus non suscipiam de manu vestra. A solis enim ortu usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, et in omni loco sacrificatur et*

¹ *Levit.* 7. 11.² *Levit.* 7. 35.³ 2. 2. q. 85. a. 3. in corp. et ad 3.⁴ *Malach.* 1. 10.

offertur nomini meo oblatio munda. Ac interpretantur hunc locum Lutherani de sacrificio spirituali omnibus fidelibus communi. Id quod nullo pacto defendi potest. Primum, quia nostra opera omnia sunt tamquam pannus menstruatae, *Isa. 64.* Non igitur possunt dici absolute oblatio munda, Luthero praesertim, qui nostras iustitias peccata esse contendit. Deinde quia offerre opus nostrum tamquam mundam oblationem et sacrificium, isti dicunt esse pharisaicum. At prophetia non loquitur de pharisaico sacrificio.

26. Praeterea, quia sacrificia spiritualia non sunt propria legis evangelicae, sed communia in omni lege fuere. Propheta autem diserte loquitur de sacrificio quodam Legis Novae proprio ac singulari. Postremo, quia idem Propheta *cap. 3.* loquens rursum de ipso eodem Novae Legis sacrificio, *Sedebit, ait, constans et emundans argentum, et purgabit filios Levi.* Non dicit filios Israel, sed Levi: *Et erunt Domino offerentes sacrificia in iustitia.* Peculiare ergo sacerdotium erat instituendum, et peculiares sanctificandi ministri ad peculiare sacrificium legis evangelicae. Nam quod Protestantes illud primi capitis referunt ad sacrificium spirituale commune omnium fidelium, hoc vero tertii capitis ad praedicationem Evangelii, de qua Paulus *ad Rom. 15.: Sanctificans Evangelium,* etc. sua hac varietate testantur, se a veritatis unitate discedere. Cumque haec sint per figuratam dictionem sacrificia: qui ad tropos confugiunt hoc loco, ii et omnem Scripturarum vim labefactant et sibi etiam repugnant. Fatentur enim et ipsi non esse in Sacrarum Literarum intelligentia ad tropos confugiendum, nisi ex proprietate vocabulorum magna absurditas sequeretur. Nec vero cum his Augustinus facit, qui *lib. Contra literas Petiliani 2.,*¹ hunc Malachiae locum de laudis sacrificio interpretatur, de quo scriptum est: ² *Immola Deo sacrificium laudis.* Sic enim et Septuaginta verterunt: *Ab ortu solis usque ad occasum glorificatum est nomen meum in nationibus:* id quod Apostolus explicat inquires: ³ *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est fructum labiorum confitentium nomini eius.* Sed ne Hieronymus quidem ab his dissidet, quum Malachiae testimonium his verbis exponit: ⁴ *Ergo proprie nunc ad sacerdotes Iudaeorum sermo sit, qui offerunt caecum et claudum et languidum ad immolandum, ut sciant carnalibus victimis spirituales victimas successuras; et nequaquam taurorum hircorumque sanguinem, sed thymiana, hoc est sanctorum orationes Domino offerendas: et non in una orbis provincia Iudaea, sed in omni*

¹ Cap. 86.

² Psalm. 49. 14.

³ Hebr. 13. 15.

⁴ Idem fere in Zach. 8. cap.

loco offerri oblationem nequaquam immundam, ut a populo Israel, sed mundam, ut in ceremoniis Christianorum. Non sunt, inquam, pro adversariis auctores hi, nec stant a mendacio contra verum. Regula siquidem Scripturarum est, ut idem Hieronymus eodem ipso loco testatur: ubi manifestissima prophetia de futuris textitur, per incerta allegoriae non extenuare quae scripta sunt. Cum ergo in universo orbe, atque adeo apud omnes gentes una et eadem offeratur hostia munda, sacramentalis et externa quidem specierum panis et vini, ab omni carnis et cruoris foeditate aliena, interior vero incruenta etiam, quamvis corporis sanguinisque ipsa sit; quid attinet vaticinationem, quam in purissimo Christi sacrificio proprie impletam cernimus, allegoricis et spiritualibus interpretationibus invertere? Non itaque, si Augustinus atque Hieronymus in Ecclesia Gentium laudis sacrificium, sanctorum orationes et ceteras demum spirituales hostias agnoscunt, quae allegorice et figurate hostiae sunt, ideoque verum et proprium Eucharistiae sacrificium excludunt. Quinimo is ipse Augustinus ad Paulinum scribens, in Missa et sacrificio, quod celebrat ac frequentat Ecclesia, omne precum, orationum laudumque genus, de quo Paulus *I. ad Timoth. 2.* loquitur, contineri existimavit. Sane quidem Eucharistiae oblatio magna cum excellentia praestantiaque oblationum reliquarum, sacrificium est gratiarum actionis et laudis, in quo nomen Dei gloriosissime et magnificentissime summo splendore illustratur: Eucharistia item verum illud thymiana suavissimi odoris est, quo omnes sanctorum preces et orationes referuntur, unde iucundum et ipsae odorem mutantur. Quae causa Irenaeo fuit, ¹ ut ex Malachiae prophetia utramque hostiam in Christi Ecclesia futuram intelligeret, et eam quae proprie hostia est gratiarum actionis et laudis, quam ob id ipsum Eucharistiam appellamus, et quae figurate per allegoriam hostia nuncupatur. Verum ne propheticis obscurisque testimoniis Lutherani se impugnari causentur, alterum ex Evangelio clarissimum proferamus.

27. Exstat ergo apud Lucam ² scriptum apertissimum testimonium ad huius rei approbationem. *Accepto, inquit, pane gratias egit, et fregit et dedit eis dicens: Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur: hoc facite in meam commemorationem. Similiter et calicem, hoc est accepit, et gratias egit dicens: Hic est calix Novum Testamentum in sanguine meo, qui pro vobis funditur.* Ubi illud primum animadverto, iure Cornelium episcopum Bitontinum in Concilio apud Tridentum a patribus et theologis universis explosum, qui dixerit, Christum in coena

¹ Lib. 4. *Cont. haere.* cap. 32. et 34.

² Luc. 22. 19.

non suum corpus et sanguinem obtulisse. Ritu quippe iudaico gratias Deo agere, calicem in manibus accipiendo et levando, vere est hostiam gratiarum actionis offerre. Quum itaque dixit Dominus: *Hoc facite*, plane iussit apostolis, ut quod ipsum facere cernebant, id quoque illi facerent, Eucharistiae, hoc est gratiarum actionis hostiam exhibendo. Quemadmodum Cyprianus ad Caecilium enucleavit in haec verba: ¹ *Scriptura dicit, ut quotiescumque calicem in commemorationem Domini et passionis eius offerimus, id quod constat Dominum fecisse, faciamus*. Et paulo post: *A Domino admoniti et instructi sumus, ut calicem Domini cum vino mixtum, secundum quod Dominus obtulit, offeramus*. Atque Irenaeus, *Calicem*, inquit, ² *similiter suum sanguinem confessus est, et Novi Testamenti novam docuit oblationem. Quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo ei, qui alimenta nobis praestat, primitias suorum munerum in Novo Testamento*. Et cap. postea 34., *Offerimus*, ait, *ei Eucharistiam non quasi indigenti, sed gratias agentes donationi eius*, etc. Ubi omissis auctoritatibus non dubitem ipsa re et ratione exquirere veritatem. Quemadmodum enim in rebus aliis contingit, ut eas sancte ac religiose offeramus Deo, ab illo primum acceptas: ita, ac multo etiam magis, cum in Eucharistia corpus Christi ac sanguinem coelestis benedictionis largitate acceperimus, impii profecto erimus et ingrati, nisi summam gratiam referamus, eadem dona, quae a Deo acceperimus, ipsi reddendo, iuxta illud, quod scriptum est: ³ *Tua sunt, Domine, omnia, et quae de manu tua suscepimus, reddimus tibi*; et iterum: ⁴ *Quid retribuam Domino pro omnibus, quae retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam*. In quem locum paraphrasis chaldaica sic habet: *Calicem redemptionis accipiam mundo venturo*. Nam et hunc psalmum ad mysteria et fidem Evangelii pertinere, auctor est Paulus. ⁵ Salutare autem Christus est, ut Simeon in Evangelio ⁶ cecinit. Sed bene, *Accipiam*, quia nisi accepero, retribuere non valeo. Et cum generaliter nihil ex nobis Deo dare possimus, sed quod ab illo acceperimus, id tanquam iam nostrum iterum illi reddere, cuius dono acceperamus; peculiariter tamen haec dona, haec munera, haec sancta sacrificia coelestia erant; de coelo ergo accipienda erant, et nomen Domini invocandum, ut tali nomine consecrata, nobis fierent corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi.

28. Quod si nos pie, grate atque sapienter sanguinem Deo pro-

¹ *De conse. d. 2. cap. « Scriptura ».*

² *Lib. 4. cap. 32.*

³ *1. Paral. 29. 14.*

⁴ *Psal. 115. 12.*

⁵ *2. ad Cor. 4. 13.*

⁶ *Luc. 2. 30.*

prium fundimus, ut beneficiorum non memoriam modo, sed observantiam teneamus, cur sanguinem Christi a Deo nobis proprie¹ tributum non illi refundamus, qui nobis cum filio sanguinem dedit? Hesiodus eadem mensura iubet reddere, quae acceperis; aut etiam cumulatior, si possis. Nos, qui Christi sanguinem et corpus accepimus, si mensura cumulatior non possumus, non reddemus eadem? Quid Christus, an non per amicitiae vim, quasi unus nobiscum effectus, dona nobis a Patre collata pro suis existimabat? Sane quidem. Nisi ergo stultus fuit et ingratus, accipiens panem et calicem non solum nostro nomine gratias egit, sed Patri pro suo summo beneficio meritam ac debitam gratiam cumulatissime retulit; certe parem Patri persolvit, et commemorandam, dum fidelium genus erit, persolvendamque putavit. *Hoc, ait, facile in meam commemorationem.* Te appello, Luthere, atque adeo vos appello omnes, Lutherani: nonne intelligitis, quam apertum vobis sit cum Christi Evangelio certamen? Vos porro Eucharistiam percipientes, non item offerentes, Domini quidem coenam agitis, sacrificium vero crucis non agitis. Quod vester quidam confitetur evictus. *In nostra, ait,² Eucharistia mors Christi tantum verbis, non etiam symbolis praedicatur.* Non igitur christiana est Eucharistia vestra. Christus enim non iussit, ut dicamus haec in memoriam eius, sed ut faciamus. *Hoc facite, ait, in meam commemorationem.* Non est itaque in mysteriis hostia Christi dicenda solum, sed etiam facienda. Symbolis ergo et non verbis tantummodo sacrificii Christi memoria in altari repraesentanda erit. Alioqui si manducatio est, non oblatio, exemplar et imago coenae erit, exemplar et imago sacrificii non erit. Quanto melius tota per orbem Ecclesia intellexit, quae, quum sacerdos confectis in nomine Christi mysteriis, ait: *Haec quotiescumque feceritis, in mei memoriam facietis*, ipsius voce sacerdotis illa respondet: *Unde et memores, Domine, nos servi tui, sed et plebs tua sancta . . . offerimus praeclaræ maiestati tuae de tuis donis ac datis hostiam puram*, etc. Nullo ergo modo negari potest, quin Ecclesia offerens corpus Christi et sanguinem in Eucharistia, et Christi exemplo id faciat et evidenti ratione ducta et praecepto denique ipsius Domini impulsa.

29. Sed his tamen obiicitur, quod cum Apostolus illud Domini praeceptum retulisset: *Hoc facite*, etc. e vestigio subiecit: *Quotiescumque enim manducabitis panem hunc et calicem Domini bibetis, mortem*

¹ Proprie dico, quia singulis attributus est: quo sensu et sol, cum omnium communis sit, cuiusque etiam est proprius.

² Bucer. lib. 1. *De verae et falsae Dom. coenae admin.* cap. 9.

Domini annunciabitis, etc. Ipsa ergo manducatio et potatio symbolum est Dominicae passionis. Non itaque necessarium est offerre sacrificium, ut hostiam Christi etiam symbolis commemoremus. Huic argumento primum ita respondeo. Non si quispiam dicat: quotiescumque concoenaverimus, confabulabimur: mox intelligimus concoenationem et confabulationem eandem esse. Sic si Apostolus dixit: *Quotiescumque manducabitis*, etc. non necesse est interpretari, coenationem Dominicae mortis annunciationem esse. Voluit ergo Dominus, ut quae mensa est, ea sit nobis et altare, hoc est, ut non modo coenaremus, verum etiam sacrificaremus. Quare idem instituit, ut esset simul et Sacramentum et sacrificium, quorum alterum Dominicae coenae, alterum Dominicae mortis esset symbolum. Pauli ergo sententia haec est: nē putetis vos satisfacturos legi, si manducetis et bibatis; qua in re coenae Christi commemorationem facietis: oportet enim vos mortem etiam commemorare, id quod magis sacrificando, quam manducando fit. Deinde non inficior equidem, quin manducando corpus sanguinemque potando, in divisione sanguinis ex corpore, id quod in cruce gestum est, aperte designetur. *Cum frangitur hostia*, Augustinus ait, *cum sanguis Christi in ora fidelium funditur, quid aliud, quam Dominici corporis in cruce immolatio designatur?* Sed re vera, ut diximus, in separatione sanguinis a corpore mors significari potest, non autem proprie significatur hostia, nisi corpus, quod moritur, offeratur. Quamquam consumptio specierum oblatarum ad perfectionem sacrificii pertinet. Ita populus cum sacerdote hostiam olim consumens, vere explebat sacrificium, atque adeo hostiae crucis perfectum signum dabat.

30. Illud praeterea animadvertendum censeo, quanvis Christus in coena nullum omnino sacrificium obtulisset, eo tamen quod dixit: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur*, etc. mox vero subiungit: *Hoc facite in meam commemorationem*, satis ostendisse, nos mystice corpus tradituros sanguinemque effusuros: quod reipsa aperte et sine mysterio ipse erat postea facturus. Hoc scilicet quod ego faciam, vos facite; sed ego faciam sacrificio cruento, vos facite in meam commemorationem incruento. At Dominus, ut in graecis omnibus exemplaribus videre licet, semper est usus verbo praesentis temporis. Non enim ait: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis dabitur*, sed: *quod pro vobis datur*. Nec si verbum reddas, dixit: *Hic est sanguis, qui pro vobis effundetur*, sed: *qui pro vobis effunditur*.¹ Et apud Paulum,² τὰ τοῦ σώματος τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κληόμενον; id est: *Hoc meum corpus, quod pro*

¹ Luc. 22. 20.² 2. Cor. 11. 24.

vobis frangitur; quemadmodum et Ambrosius in hunc Pauli locum et Beda enarrans Evangelium Lucae legunt. Nec dubitandum Catholicis est (quam rem posterius explanabimus), in altaris sacrificio sanguinem Christi fundi non aliter ad effectum, quam si nunc funderetur in cruce; corpus Christi item frangi ad efficientiam, perinde ut si nunc nobis in cruce frangeretur. Praeterquam quod in sacrificio externo mystice et tamquam in exemplari atque imagine, et sanguis Christi funditur, et frangitur corpus. Unde Augustinus: *Quum frangitur hostia*, inquit, ¹ *quid aliud, quam Dominici corporis in cruce immolatio designatur?* Ac ne Sacramentum quidem solum, sed verum etiam corpus Christi sacerdotum manibus frangi, Romanum Concilium sub Nicolao definivit. ² Vides ne, quemadmodum nobis omnia consentiunt, qui et Christum in coena corpus suum et sanguinem mystice tradidisse et ad eandem nos formam instituisse, non rebus solum et rationibus, sed verbis quoque ipsis efficimus? Nihil enim prohibet, quum Lutheranos redarguimus, exemplaribus graecis praesertim consentientibus adhaerescere.

31. Sed quia sacramentarii causantur se his fere argumentis non premi, ut quae maiori ex parte sumant, corpus Christi verum et sanguinem in Eucharistia esse, id quod isti pernegant; age, rationibus conquisitis hos quoque urgeamus. Tametsi quaedam ex his, quae ante posuimus, sacramentarios etiam pressius adstringunt, quam ut fugere aliquando possint. Atque ut omittam, quod rem perspicuam atque e Sacris Literis manifeste exploratam et comprehensam inficiantur: nolo enim hodie hac de re cum sacramentariis certare: de sacrificio dico, etiamsi in speciebus panis et vini nec corpus Christi nec sanguis essent, ut vere sunt, adhuc tamen sacrificium in altari Christianorum existere, multis et gravibus argumentis posse doceri. Est hoc primum et ex definitione sacrificii et ex perpetua consuetudine Ecclesiae gravissimum et firmissimum argumentum, quod sacerdotes nostri panem et vinum offerunt Deo, faciuntque sacri aliquid circa res oblatas, panem scilicet frangentes huiusque portionem tingentes vino: adde, si placet, rem utramque etiam consumentes: vere ergo et proprie sacrificant. Si enim oblatio similiae ac farinae conspersae oleo in figuram mortis Christi futurae sacrificium erat, nihil est ambiguum, quin panem oblatum frangere ac vino tingere in figuram mortis praeteritae sacrificium sit. Quid autem in hoc opere Lu-

¹ De conse. d. 2. cap. « Quum frangitur ».

² De conse. d. 2. cap. « Ego Berengarius ».

therani reprehendent? An quod panis et vini munera a Deo accepta referimus? Arguant Abel ac ceteros in lege naturae patres; arguant Moysen cum scripta lege sua; arguant oblationes, quas in Ecclesia primitiva pie offerri solere, libenter illi concedunt. Quin naturam ipsam potius arguant, quae nos ad gratiam referendam informavit: quam Deo tamen referre aliter non valemus, nisi dona, quae accepimus, ipsi reddendo.¹ Sed panem frangi ac tingi reprehendent. At hisce ceremoniis crucis immolationem designamus. Mirum est autem, si hoc nobis vitio vertant, quod Christi passionem non verbis modo, sed rebus etiam commemoremus: praesertim cum Dominus dixerit: *Hoc facite in meam commemorationem*. Sane si illud peccatum est, qui baptizant, ii quoque peccant, quoniam symbolis mortem Christi figurant. Si ergo huius verbi definitio recte nobis declarata et circumscripta est, sine dubio sacerdos in altari vere sacrificat, quamvis nihil aliud spectes, quam species ipsas vini et panis externas. Atque etiam, si sacrificii partes ipsas expendas, hoc est offerri, frangi, tingi, adde etiam consumi; cum his rebus mystice peragendis nihil insit vitii, quemadmodum ostensum est; fit, ut non solum vere ac proprie, sed pie etiam atque religiose sacerdotes nostri sacrificent. Eam quippe rem Augustinus considerans, speciem panis hostiam appellat:² quod utique nomen usque adeo in omnium fidelium et auribus et linguis inhaesit, ut vanus et stultus sit, qui illud inde evellere tentarit. Sacramentarii igitur, quamvis negarent esse in Ecclesia corporis et sanguinis Christi sacrificium; at sacrificium panis et vini nullo modo erant negaturi,³ ne propriam sacrificii notionem ignorare viderentur.

32. Praeterea, Melchisedech sacerdos erat Dei altissimi, sacrificium ergo offerebat Deo; omnis enim sacerdos constituitur, ut sacrificium offerat; at non legitur aliud, quam panem et vinum obtulisse. Cum igitur nos ad eundem modum et ordinem panis et vinum species offeramus, proprie vereque sacrificium exhibemus. Quae causa Ecclesiae fuit, ut illud Divi Thomae in die festo atque solemnium Eucharistiae celebraret: *Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech, panem et vinum obtulit*. Verum argumentum hoc Lutherani duobus modis eludunt. Primum negant, Melchisedech Deo panem et vinum obtulisse: scilicet, Abrahamo obtulit, non Deo, ut *Genes. 14. cap.* legitur. Id, quod Epiphanius *lib. 2. Contra haereses, haeresi 55.* agnovit.

¹ *De conse. d. 2. cap.* « Cum frangitur ».

³ Sacrificium panis et vini Aug. vocat

² *De conse. d. 2. cap.* « Cum frangitur », in psal. 37.

Deinde negant, sacrificium Christi in eo fuisse secundum ordinem Melchisedech, quod panem et vinum obtulerit: sed in eo fuisse affirmant, quod Christus non secundum legem mandati carnalis, oleo isto corporeo sacerdos effectus est, sed quemadmodum Melchisedech oleo spiritus unctus sit a Deo prae participibus suis. Sic enim Apostolus ad Hebraeos interpretatur.¹ Sed scrupulus prior sic eximitur. Non inficior equidem, Melchisedech panem et vinum Abrahamo ad reficiendum exercitum contulisse, sed cum Scriptura statim adiecerit: *Erat enim sacerdos Dei altissimi*, nisi causa inepta est, intelligere oportet, easdem res obtulisse solitum Deo, quas tunc proferebat Abrahamo, sed huic in cibum, illi in sacrificium. Quemadmodum Cyprianus ad Caecilium, Ambrosius *lib. 5. De sacrament. cap. 1.*, Hieronymus *in 26. Matthaei cap.*, Augustinus *in Psalmum 33. concione prima*, Cassiodorus *in Psalm. 109.*, Damascenus *lib. 4. cap. 14.*, Crysostomus *homil. de prodit. Judae*, auctores sunt.² Scrupulum vero posteriorem hoc modo eximemus. Non, si in una re sacerdotium Christi simile est Melchisedechi sacerdotio, omnis alia similitudo excluditur. Quin si figura perfecta est, apte quadrare ad multa potest. Nihil igitur obstat, cur non in sacerdotii et constitutione et oblatione Melchisedechi Christus appareat simillimus. Lex insuper et religio nulla est sine sacerdotii munere atque functione. Haec enim tria ita sunt semperque fuere coniuncta, ut si unum tollas, reliqua necesse sit esse sublata. *Translato*, inquit,³ *sacerdotio, necesse est, ut et legis translatio fiat*. Si ergo Christiani legem ac religionem habemus, habemus profecto et sacerdotium. At sacerdos omnis in hoc paratur, ut sacrificium offerat. Christiani ergo etiamnum sacrificium tenemus, sine quo nec sacerdotium nec religionem nec legem tueri possumus. At nos omnes esse sacerdotes affirmant hostiasque spirituales offerre. Sed cum hae non proprie sint hostiae, sed translate, sacerdotium quoque non proprium, sed translatum et improprium erit: translato vero sacerdotio, religionis item translatio fiet. Ita nimirum, qui nobis sacrificium eripiunt, simul hi et veram Christi religionem conantur eripere, et falsam eius inducere, qui iuge ab Ecclesia auferet sacrificium. Nam et Danielis testimonio⁴ constringi fortius potuerunt, quam ut elabantur. Rogandi sunt videlicet adversarii, quodnam sit illud iuge sacrificium, quod Antichristus ab Ecclesia ablaturus est per dies 1290. Et cum in Ecclesia

¹ *Ad Hebr. 7.*² *Ad Hebr. 7. 12.*³ *De conse. d. 2. cap. « In calicem »,*⁴ *Dan. 12. 11.*

et cap. « Accipite ».

non sit aliud sacrificium iuge praeter id, quod in altari offerimus, iure arguimus, Lutheranos esse ministros Antichristi.

33. Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? Etiamne in tam perspicuis rebus argumentatio quaerenda aut coniectura capienda est? An dubitari potest, ubi nullum peculiare sacrificium, privatim res sacra nulla, sacerdos proprie nullus est, ibi ne religionem quidem esse posse? Tradit Plato, ¹ sacerdotes magna claritate oportere abundare, propter eorum, quae tractant, magnitudinem. Quapropter apud Aegyptios non licere regem absque sacerdotio imperare. In plurimis quoque Graecorum civitatibus praecipua sacra a magistratibus summis institui, atque apud Athenienses creato regi sacra maxima esse attributa. Tradit rursum, ² oportere, ut unus semper ex magistratibus deorum alicui pro civitate sacrificet. Aristoteles deinde auctor est, ³ in heroicis temporibus reges divinae rei cultum exercere solitos, nisi talia essent sacrificia, quae sacerdotium requirerent. Docet alio loco idem, ⁴ in optima republica sacerdotes honoratissimos constituendos. *Neque enim, ait, agricola, neque artifex, neque vilium exercitiorum quisque sacerdos est deputandus: honos namque diis est a civibus impendendus.* Cicero ⁵ et Valerius scribunt, tantum studium antiquis observandae religionis fuisse, ut senatus tunc, quum florebat imperium, decreverit, ut de principum filiis pauci quidam electi Etruriae populis ad disciplinam sacrorum percipiendam traderentur; ne ars tanta, propter tenuitatem hominum et religionis auctoritatem, adduceretur ad mercedem et quaestum. Tantus honos apud veteres natura duce religioni est habitus, ut nulli, nisi principes et optimates ceremoniarum erga Deum haberent facultatem. Et volunt Lutherani adeo Christum desipuisse, ut rempublicam instituerit, in qua sacrificia omnia vulgaria passim et contrita essent, sacerdotes, deliri etiam senes, garrulae anus, adolescentes leves, sartores, lanii et coqui, quos, honos praefandus sit, si vel cursim velis recensere. Scilicet, sacerdotium nostrum Lutherani Turcarum more informare cupiunt, apud quos a communi populo non multum sacerdotes differunt. Quanto religiosius antiqui olim Germani statuerunt, ut verberandi animadvertendique in hominem, nisi sacerdotum auctoritate, nullis esset concessa facultas; quod iudicia non humana, sed divina viderentur. Sed quid ego communes naturae rationes profero? Ad nostras, hoc est theologicas redeamus. Apostolus ⁶

¹ Lib. 16. qui est *De regno*.

² Dial. 8. *De legib.*

³ Lib. *Polit.* 3. cap. 10.

⁴ Lib. 7. *Polit.* cap. 9.

⁵ Lib. *De divi.*

⁶ 1. *Cor.* 10. 21.

fideles cupiens ab idolorum cultu detertere, eo maxime argumento usus est, quod si idolis immolarent, participes essent altaris et mensae impiae atque irreligiosae: nam sine discrimine eandem vocat et mensam et altare. Qui autem ad altare Christi accedunt, participes sunt huius etiam altaris; fieri autem non posse, ut utriusque simul participes simus, nisi Deo et idolis pariter serviamus. Altare igitur habet Ecclesia; habet igitur sacrificium. Etenim sicut mensa dicitur, in qua editur cibus, sic altare, in quo offertur sacrificium. Negent ergo altaria fidelibus Lutherani, solum concedant mensas, quia cibus nobis esse aiunt, sacrificium non item. Nec altaris modo, sed et Missae nomenclaturam adimant, quae cassum quiddam et inanis vocis sono decoratum erit, si nobis in altari oblatio non est. Missae porro vocem ex hebraea lingua mutuo acceptam cum doctissimi e nostris, tum plerique e Lutheri familia testantur.¹ Est autem Hebraeis Micaea oblatio.

34. Sane vero tum altaria, tum oblationem corporis et sanguinis Christi, quam Missam et sacrificium appellamus, ex apostolorum traditione nos habere, exploratissimum erit, si regulas eas huc referamus, quae investigandis apostolorum traditionibus libro huius operis tertio sunt a nobis constitutae. Certe Irenaeus² verbis nihil obscuris assermat, ex traditione apostolorum esse, quod corpus et sanguinem Domini offeramus. Andreas quoque apostolus, referente Philacteto ex litteris sacerdotum Achaiae, Egaeae proconsuli, *Immaculatum*, ait,³ *agnum quotidie in altari sacrifico*. Jacobum etiam Missae celebrationem addidisse, testes sunt patres Trullanae Synodi can. 32. Concilium insuper Carthaginense 3. ait,⁴ Dominum tradidisse, ut in Sacramento corporis et sanguinis eius nihil amplius, quam panis et vinum offerantur. Sed, ut dixi, nihil est opus oratione longiore, ubi promptum est formulas illas quaerendae traditionis ad praesentem disputationem accommodare.

35. Iam Ecclesiae auctoritas pro hac conclusione notior et crebrior est, quam ut indicanda sit. Nihil enim frequentius tum in canone, tum alias saepe intonat, quam hostiam Deo se corporis et sanguinis Christi puram et immaculatam offerre.

¹ *Deut.* 16, ubi nos habemus: « Sponsantaneam oblationem », Hebraei habent: « Miceam ». Quo etiam significatu Conc. Carth. IV. cap. 84. hoc nomen usurpavit, in haec verba: « Episcopus nullum prohibeat ingredi ecclesiam et audire verbum

Dei, sive Gentilem, sive haereticum, sive Iudaeum, usque ad Missam catechumenorum ». *De conse.* d. 1. cap. « Episcopus ».

² *Lib.* 4. c. 32. 33. et 63.

³ *De conse.* d. 1. cap. « Jacobus ».

⁴ *Cap.* 24.

36. Concilia vero ab hac sententia sunt plurima.¹ Toletanum primum, cap. 5., Toletanum undecimum, cap. 14., Toletanum duodecimum, cap. 5., Bracharense tertium, cap. 1., Antisiodorense, cap. 8., Carthaginense tertium, Ephesinum, Nicaenum, cap. 14., Lateranense sub Innocentio III. Adde etiam Trullanum, quod nomine sextae Synodi a Gratiano refertur. Adde etiam Florentinum in decreto unionis Armenorum. Sed et in Concilio Constantiensi ille error condemnatus est: Non esse fundatum in Evangelio, quod Christus Missam ordina-verit.

37. Quid Sedis Apostolicae Antistites? Nempe eandem apostolorum et Ecclesiae fidem profitentur. Anacletus, *De consec. dist. 2. cap. Episcopus*; Clemens, *De consec. dist. 2. cap. Hic ergo*; Alexander I. *De consec. dist. 2. cap. Nihil*; Eusebius, *De consec. dist. 1. cap. Consulto*; Julius, *De consec. dist. 2. cap. Cum omne crimen*; Felix, *De consec. dist. 1. cap. Sicut non alii*; Soterus in *epistola ad episcopos Italiae*; Syricius *ad Cumerium Tarraconensem episcopum, cap. 1.*; Innocentius I. *ad Exuperium Tolosanum episcopum, cap. 1.*; Leo *ad Dioscorum epist. 79., De consec. dist. 1. cap. Necesse est.* Hi omnes antiqui Ecclesiae pontifices; nam posteriores quid attinet commemorare?

38. Auctores vero veteres, quos Ecclesia et consecravit et publice dedicavit, si referre velim, negotium lectori facessetur. Itaque non omnes referam, sed nobilissimos. Docent in primis hoc ex Graecis Dionysius, *cap. 3. lib. De eccles. hier.*; Ignatius in *epist. ad Smyrneses*; Athanasius in *lib. quaestionum ad Antiochum, quaest. 34.*; Gregorius Nazianzenus in *carminib. ad episcopos*; Eusebius Emissenus *De consec. dist. 2. cap. Quia corpus*; Chrysostomus, *hom. 17. in epist. ad Hebraeos*, qui falso nomine Ambrosii citatur a Gratiano, *De consec. dist. 2. cap. In Christo*; Chrysostomus quoque idem *lib. 6. De sacerdot. paulo post principium.* Cui Theophylactus consentit in *cap. 10. epist. ad Hebr.*, et Damascenus *lib. 4. cap. 14.* E Latinis vero habes Irenaeum *lib. 4. cap. 32. et 33. et 34. et 63*; Cyprianum, *lib. 2. epist. 3. quae scribitur ad Caecilium, De consec. dist. 2. cap. 1. et 2., atque idem repetit in sermone de coena Domini*; Ambrosium, *lib. 1. Officiorum, cap. 48.*; Hieronymum, *ad Hedibiam, quaest. 2. et ad Tim. 1.*; Paschasium in *lib. de pascha, De consec. dist. 2. cap. Iteratur*; Augustinum, *lib. 10. De Civ. cap. 20. et lib. 17. cap. 20. et lib. 20. Cont. Faust.*

¹ *De conse. d. 1. « In Sacramento », De conse. d. 2. « Necessariae », 93. d. « Per-*
venit », De sum. Trin. cap. « Firmiter »,

De conse. d. 2. « Didicimus », Concil. item Martini papae De conse. d. 2. « Non oportet ». lib. 3. quae est de officio sacerdotis.

cap. 18.; quem locum et Calvinus et Bucerus impudenter pro se referunt; Gregorium, *lib. 4. Dialogorum, cap. 58.* et in quadam homilia paschali, *De consec. dist. 2. cap. Quid sit*; Fulgentium denique *lib. 2. ad Monimum.*

39. At omnibus his testimoniis Calvinus respondet, Eucharistiam ideo a patribus sacrificium vocari, quia est exemplar et imago sacrificii. Nec enim aut novum aut insolitum est, rerum vocabula rerum imaginibus attribuire. *Ad Galat. 3.: Ante quorum oculos Jesus Christus proscriptus est, et in vobis crucifixus*; *ad Rom. 6.: Consepulti in baptismum*; *Apocal. 10: Agnus, qui occisus est ab origine mundi.* Sic autem Chrysostomum, Theophylactum et Augustinum, fidem suam de sacrificio explicuisse. Haec Calvinus.¹ Nam Bucerus² dicit quidem, alios patrum in hac sacrificii appellatione id spectasse maxime: *sed alii tamen, in usu, inquit, huius vocis praecipue spectarunt oblationes, quas suarum rerum fideles offerebant, et Domino consecrabant.* Id quod Lutherus etiam animadverterat in libro illo pestilentissimo *De captivitate Babylonica.* Sed scitum illud est, qui verecundiae fines semel transierit, eum bene et naviter oportere esse impudentem. Primum enim isti colligunt, si sancti auctores asserunt, Eucharistiam esse exemplar sacrificii in cruce facti, statim haberi, non esse verum sacrificium. Quod si ad eum modum colligere licet, ne vetera quidem sacrificia proprie et vere sacrificia fuissent, quoniam omnia figura et imago erant unice illius hostiae, quam Christus moriens immolavit. Utrumque igitur signum unius et eiusdem hostiae censendum est, nostrum quidem praeteritae, illud autem Legis Veteris futurae; sed utrumque tamen vere sacrificium. Nisi quis adeo insaniat, ut putet, magis pertinere ad rationem sacrificii, quod significet rem faciendam, quam quod commemoret rem factam. Ego sane ita iudico, Eucharistiam nostram exemplar sacrificii Christi esse non posse, nisi esset quoque ipsa sacrificium. Quae res paulo ante est a me diligenter explicata. Quemadmodum enim coena nostra commemoratio non esset Dominicae coenae imagoque illius et exemplar, nisi vere manducaremus; sic nec Eucharistia nostra hostiae Christi exemplar et imago esset, nisi vere sacrificaremus. Deinde illud ab his quaero, an sancti dicant, offerre nos in hoc mysterio corpus Christi et sanguinem. Bucerus negat, sed rem tamen apertam negat. Nam, ut ceteros omittam, manifeste id tradunt Cyprianus *ad Caecilium*, Ambrosius *lib. Officior 1.*, Augustinus *17. De civ. Dei et Cont. Faustum lib. 20.*, Damascenus *lib. 4.*, Irenaeus item *lib. 4.* ac demum

¹ *Instit. cap. 18.*

² *Lib. 2. cap. 7.*

Alexander papa *Ad omnes orthodoxos*: nolo enim esse longus in reliquis recitandis. Quod si sanguinem Christi in hoc mysterio offerimus, vere illud est quidem sacrificium, et exemplar est tamen; quoniam hostiae cruentae imago incruenta est, sed ita incruenta, ut pro eo sit, ac si nunc cruor ipse effunderetur.

40. Atque argumenta haec usque adeo plerosque Lutheranos cogunt, ut in sacrificio offerendo ex parte iam cum Ecclesia consentiant. Non enim penitus sacrificium negant; sed in eo perstant, qui hostiam pro peccatis admittunt, eos iniuriam imponere Christi perfectissimo sacrificio, quo uno cuncta sunt remissa peccata. Itaque gratiarum actionis sacrificium in Ecclesia esse quidem, quod eucharisticum isti vocant, sed pro peccato nullum esse quod propitiatorium appellant.

41. *Secunda conclusio.* At nobis secunda in hac controversia conclusio certissima et ipsa est, Eucharistiam non modo iuxta nomen suum sacrificium esse, quod Deo gratiam referamus, sed id etiam esse, quod nobis Deum placatum propitiumque reddat. Eandem itaque hostiam pro gratiarum actione et pro peccato esse. Haec primum ostenditur ex illo loco apud Lucam: ¹ *Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur*; et de calice similiter: *Qui pro vobis effunditur.* ² Est ergo sacrificium pro peccatis. Id quod forma consecrationis prae se fert, quae habet: *Effundi sanguinem in remissionem peccatorum*. Nam quod Lutherani quidam aiunt, verba, quibus hoc mysterium sacerdos conficit, materialiter accipi, non significative, non est huius loci temporisque refellere. Illud sane exploratum est, si verba formae materialiter acciperentur, nec sacerdotem in Christi nomine corpus sanguinemve conficere, imo ne conficere quidem ullo modo. Quin etiam, si sacerdos verba illa significative non profert, ex vi verborum neque corpus Christi in Sacramento habemus neque sanguinem. Ex quo sacramentariorum stultitia existit.

42. Deinde, *Omnis sacerdos*, ut ad Hebraeos tradit Apostolus, ³ *constituitur, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis*; aut ergo nullus nobis sacerdos est, aut sacrificium propitiatorium habemus. Nec vero Paulus de solo legali sacerdote loquebatur, nisi inepte argumentatus fuisset, Christum pro peccatis quoque obtulisse, quoniam sacerdos erat.

43. Praeterea, poenam aliquam manere, remissa iam culpa, non solum Ecclesia definiente, sed Scriptura etiam tradente credimus.

¹ Luc. 21. 19.

tiescumque ».

² Ambros. *De conse. dist. 2. cap. « Quo-*

³ *Hebr. 5. 1.*

Cum ergo corpus Christi et sanguinem Dei dono tanquam res nostras habeamus, utique poterimus offerre Deo ad redemptionem animarum nostrarum; quemadmodum et poenas proprias et sanguinem quoque nostrum offerimus.

44. Hanc vero esse apostolicam traditionem, et Epiphanius *lib. 3. Contra haereses*, et Chrysostomus *ad populum Antioch.* aperte docent, et facile per regulas supra a me positas ostendi potest, quas permolestum erit post tam longam disputationem ad huius nos loci usum in praesentia convertere. Quamquam una Ecclesia satis est ad huius rei certam fidem in animis inserendam. Illa quidem cum alias frequentissime, tum in canone maxime profitetur, plebem sanctam fidelium hanc hostiam Deo pro redemptione animarum suarum offerre.

45. Romanos vero Pontifices supervacaneum erit recensere. Itaque duos solum antiquissimos et sanctissimos referemus, Alexandrum in *epist. ad omnes orthodoxos* inquentem, crimina atque peccata his sacrificiis deleri. Cui assentitur Julius *De consecr. dist. 2. cap. Cum omne crimen*. Quibus Divum etiam Gregorium addo, *De consecr. dist. 2. cap. Quid sit*.

46. Nam in Conciliis habemus Cambilonense *De consecr. dist. 1. cap. Visum est*. Florentinum quoque habemus ac Tridentinum; adde etiam, si videtur, et Trullanum.

47. Iam sancti veteres eam rem constantissime tradunt. Chrysostomus, *homil. 17. ad Hebraeos*, et Theophylactus in *cap. 8. eiusdem epistolae* palam dicunt, in mysteriis et sacrificio esse remissionem peccatorum. Eusebius Emissenus hanc redemptionis oblationem vocat. Damascenus affirmat, esse omnis sordis expiationem. Idem adstruxit et Athanasius *lib. Quaest. ad Antiochum*. Epiphanius item inducit haeresim Aerii in haec verba: *Orat vivus, aut dispensationem facit*, id est Missam: *quid profuerit mortuo?* Cui respondet Epiphanius, quod omnino prosunt preces eiusmodi defunctis, etiam si totam culpam non abscindunt. Quem locum incredibile dictu est, quam prave Bucerus torquere nititur. Sed bene habet, quod habemus alios, quos haeretici, rumpantur licet, torquere non possunt. Chrysostomus *homil. 69. ad populum Antiochenum*: *Non temere*, inquit, *ab apostolis haec sancita fuerunt, ut in tremendis mysteriis defunctorum agatur commemoratio*. Sciunt enim, inde multum eis posse contingere lucrum. Cum enim totus constiterit populus, sacerdotalis plenitudo, et tremendum proponatur sacrificium, quomodo non exorabimus pro his deprecantes? Vide etiam eundem *lib. 6. De dignitate sacerdotali*. Gregorius *lib. 4. Dialog. cap. 55. Si culpa*, ait, *post mortem insolubiles non sunt, sicut non esse*

docuerat, multum solet animas, etiam post mortem, sacra oblatio hostiae salutaris adiuvare. Theophylactus in *cap. Luc. 12.* in illud: *Eum time-
te, etc., Non semper, ait, qui moriuntur peccatores, mittuntur in
gehennam. Sed sunt in potestate Dei, ut etiam dimitti possint. Hoc autem
dico propter oblationes quae fiunt pro defunctis, quae non parum con-
ducunt etiam iis, qui in gravibus peccatis mortui sunt.* Vide etiam Am-
brosium, *epist. 8. lib. 2. ad Faust. et Cyprianum, lib. 1. epist. 9.* Nam
in *sermone De coena Domini* aperte dicit, hoc sacrificium esse ini-
quitatum expiationem. Vide etiam Paschasium *De consec. dist. 2. cap.
Iteratur*; et Augustinum *De cura pro mort. geren. cap. 1. et lib. Conf. 9.
cap. 11. et 28. et De haeres. cap. 53. et in Enchirid. cap. 110.* Posse-
mus his theologorum sequentium manum adiungere in haereticorum
caede iam saepe victricem. Sed victoribus occurrent acto iam de ini-
micis Ecclesiae triumpho. Itaque ad praelium sero venient quidem,
sed ad palmam opportune. Quanquam hoc loco necesse fuit eos ad-
vocare, non ut nostra confirmarent argumentis ac rationibus, sed ut
scholae more presse atque argute contraria refutarent. In refutandis
quippe haereticorum argumentis tantum scholae theologia valet, ut
facile possit ea, quae istis videntur esse gravia, ostendere vel levis-
sima.

48. *Responsio ad primum argumentum.* Primum sane argumen-
tum, quod Calvinus tantopere iactat, facillime diluitur. Quis est enim,
cui non perspicua sint illa, quae verbis iste multis exornat et am-
plificat? Unicum sacerdotem nostrum praestitisse id, quod omnes illi
veteres minime praestiterunt, nempe remissionem peccatorum in san-
guine proprio. Rursum immortalem esse et perpetuum, qui semper
coram Deo pro nobis assistat, nec suorum modo vulnere cicatrices,
sed etiam sanguinem, quem effudit in cruce, omnes Ecclesiae et obla-
tiones et orationes, se demum Ecclesiamque suam Patri in sublimi
altari repraesentet. Item una sola oblatione confecisse, quod ne plu-
rimis quidem veteres illi sacrificiis valuerunt. Haec videlicet contrita
sunt et vel minutis theologis pervulgata. Illud nos addimus, quod
Calvinus ignorat, discrimen esse inter sacerdotes veteres et nostros,
quod in illis nemo fuit, cuius ceteri vicarii essent: neque enim po-
steriores prioris alicuius gerebant vices, sed quisque suam offerebat
hostiam, et suo, non alterius sacerdotis nomine offerebat. Ita ex hac
parte plures omnino erant sacerdotes. Non enim in uno veluti capite
conveniebant, cuius loco administrarent. At nostri cum in nomine
Christi et in persona eius accedant ad altare, quodammodo omnium
unum est sacerdotium, sicut episcopi ac vicarii unum iudicium est.

Aliunde etiam veteres illi plures erant sacerdotes, quia plures hostias, easdemque differentes exhibebant; at sacerdos a sacro faciendo dictus, ubi eandem hostiam offert, idemque omnino sacrum conficit aliquo modo idem est, licet plures esse videantur. Ac revera sacerdos, qui Deum sanguine placaret et reconciliaret mundo, unus est Christus. Nos quippe hoc sensu non dicimur sacerdotes, sed quia dispensatores sumus mysteriorum eius, applicantes populo sanguinem, quem ille effudit in cruce, et simul cum illo offerentes. Inde enim nostra oblatio vim habet, non ex nobis. Non igitur nos plures sacerdotes sumus ad eum modum, quo veteres plures fuisse tradit Apostolus. Quod vero Calvinus ait, nostros sacerdotes esse infirmos ac peccatores, ut olim in lege, magno discrimine agnoscimus. Etenim illi cum adferrent hostias, quae ex se placere Deo non poterant, Nec placita sunt, inquit, quae tibi secundum legem offeruntur: cum sanguinem, inquam, hircorum et taurorum offerrent,¹ si peccatores erant, per sacrificia sua nihil consequerentur: Respexit quippe Deus ad Abel et ad munera eius; neque offerens a muneribus, sed munera ab offerente placuerunt, ut recte Gregorius admonuit. Legis ergo infirmitas erat, quod nec hostiam habebat, quae ex se Deo esset accepta, nec sacerdotes impollutos, qui Deo gratiosi, gratam quoque hostiam efficerent. Sacerdotes vero nostri, tametsi infirmi sunt, nihil tamen Ecclesiae sacrificio incommodant, utpote quod vim suam non ab illis habet, sed a Christo summo sacerdote, in quo Patri bene complacuit, qui simul est sacerdos et sacrificium, quemadmodum Innocentius III. in Concilio dixit.² Hostiae igitur evangelicae excellens praestantia est, quod et ipsa per se Deo est quam gratissima, et unum habet perpetuo sacerdotem sanctum atque impollutum; cuius oblatio vim tribuit sacrificio, omnibusque fidelibus memoria seculorum omnium prodest. Quocirca sicut in Christi Sacramento impius administer nihil Ecclesiae nocet; ita ne in Christi quidem sacrificio sacerdos improbus divinae utilitatis fractu Ecclesiam privat, quamvis ipse sibi non emolumentum comparet sed exitium. Verum de primo argumento hactenus.

19. Huius autem confirmatio argumenti non est nunc oratione longa infirmanda, ne novam hic controversiam de novi Sacramenti sacerdotio constituamus. Illud breviter dicimus, eos sacerdotes a Deo esse vocatos, qui ab apostolis et eorum successoribus rite et ordine vocati sunt. Nec vero sacerdotii nostri ratio popularis est, multo-

¹ *Ad Hebr. 9. 12.*

² *De summa Trin. cap. « Firmiter ».*

rumve suffragiis declaranda: non de terra conficta, sed de coelo ducta et delapsa est. *Resuscita*, inquit, ¹ *gratiam Dei, quae est in te, per impositionem manuum mearum*. Et alio loco: ² *Noli negligere gratiam, quae data est tibi cum impositione manuum presbyterii*. Et in *epist. ad Titum*: ³ *Reliqui te Cretae, ut constituas per civitates presbyteros, sicut et ego disposui tibi*. Paulus denique et Barnabas ⁴ constituerunt per singulas Ecclesias presbyteros in oratione et ieiuniis, ut mos est et nunc in Ecclesia fieri solet. Quemadmodum igitur qui apostolos audiebat, is Christum audiebat; ita etiam quos apostoli vocabant, hos vocabat Christus, et quos a sacerdotio repellebant, eos Christus ipse repellebat. Nam quod haec nunc ab illis defensionis ratio viaque tentatur, in his Scripturae locis de senioribus agi, qui rempublicam gererent, non de sacerdotibus, qui rem divinam facerent: satis ostendunt, quam parum in sacerdotii dignitate et auctoritate ponant, qui illud existiment aut a senectutis veneranda canitie, aut ab Ecclesiae administratione seiunctum. Aristoteles porro non credidit, ⁵ alios fore ad sacerdotium idoneos, nisi vel qui reges essent, aut principes civitatis, vel certe quos post rempublicam diu suo consilio gubernatam, aut res in bello praeclare gestas, defessos iam atque defatigatos omni cura humana et labore vacuos esse oporteret, ut non nisi in aetate et auctoritate senatoria sacerdotium resideret. Quam naturae institutionem apostoli secuti, cum sentirent, sacerdotibus Ecclesiae gubernationem fuisse a Christo commissam, eos existimarunt esse in sacerdotum ordinem cooptandos, qui vere presbyteri essent, hoc est seniores. Ita factum est, ut presbyteri nomen in eum, qui sacra facit, remaneret. Sed nos eo loco locati sumus, ut non longe prospicere oporteat futuros sacerdotii casus, cum eos in praesentia videamus. Deflexit enim iam de spatio curriculoque multumque deflexit consuetudo maiorum, et eos nobis episcopi initiatos sacerdotio tradunt, qui non modo presbyteri non sunt, sed sunt etiam valde iuvenes. Ita sacerdotii auctoritas sceleratissimis Ecclesiae hostibus ludibrio est. Verum de episcoporum abusu minime contendimus; in eo certamus sacerdotis creandi rationem nos ab apostolis, apostolos a Christo accepisse. Quod ne dubitare possimus, certissimo est argumento, quod Christus in coena dixit: *Hoc facile in meam commemorationem*. Si enim hoc, quod praecepit facere, sacrum erat, imo si, ut ante probatum

¹ 2. Tim. i. 6.

² 1. Tim. 4. 14.

³ Cap. i. v. 5.

⁴ Acto. 14. 22.

⁵ Pol. 7. cap. 9.

est, sacrificium erat; apostolos sane tunc sacerdotes instituit: nisi iussit facere, nec dedit tamen potestatem faciendi. Conficere autem Christi corpus et sanguinem, ut sacra nostra Deo faciamus, quoniam supra naturam est, sine divina facultate fieri non potest. Quia vero sacrificium hoc Dominus facere iussit donec veniat, necesse est, ut copiam, quam Christus fecit apostolis sacrificii iugis et perpetui faciendi, illi in posteros sempiternis seculorum actatibus transfuderint. Sic enim, ut Oecumenius ait, sacerdotium Christi aeternum est secundum ordinem Melchisedech. Sed primi argumenti confirmationi refellendae, plusculum etiam quam concedebat ratio, largiti sumus.

50. *Responsio ad secundum argumentum.* In secundo vero argumento simul multa obiiciuntur adversum ea, quae ex Ecclesiae sententia diximus, sed nos exprimemus omnia perspicue, ut res dicta prope manu tentari possit. Primum autem illud sacerdotibus nostris opponitur, quod offerunt alienum sanguinem; id quod sine dubio falsum est, quippe cum Christi sanguis, dono Dei licet, noster sit tamen; noster, inquam, veluti universalis causa nostra est. Sol autem tuus ad generandum est; at non ita tuus, ut sine peculiari tua generet actione.

51. Illud deinde Calvinus obiicit, Christi sanguinem semel, iuxta Apostolum, oblatum esse. Quam rem non absurde intelligunt plurimi de oblatione cruenta, quae palam ante oculos omnium posita fuit. Sic enim se idem Apostolus exposuit, quum subiecit: *Semel in consummationem seculorum per hostiam suam apparuit.* De illa ergo victima sermo fit, quae in monte Calvariae palam in ore atque oculis Judaeae provinciae mactata est. Ex quo intelligitur, contra oblationem altaris, ubi sanguis Christi in mysterio fusus, non corporis sed mentis oculis cernitur, ne verbum quidem ullum Apostolum dicere. Aequae videlicet Pauli verba torquere adversarii possunt in eam oblationem, quam Christus in coelis incruentam facit, semper Patri pro nostris peccatis apparens. Sed ne me in hanc quasi fugam conferam, maxime animadvertendum censeo, oblationem non simpliciter et uno modo esse. Una enim est universalis, altera est particularis, quae generalem illam quasi ad efficiendum applicat. Et quoniam Lutherani omnes oblationes ad unum exemplum et regulam quaerunt; nos huius divisionis exemplum ex similitudine rerum naturalium capiemus, ut horum ignoratio illustrior appareat. Illuminatio dupliciter a philosophis accipitur: et ea, quae universalis est, et ea, quae est particularis. Videlicet, simul atque Deus produxit solem, potest dici semel mundum illuminasse, nempe tamquam in causa universali. Sed sunt tamen plures quotidie illuminationes propriae, quae non solum cum

generali illa non pugnant, sed ita subserviunt, ut sine illis universalis illa aut propemodum otiosa sit, aut certe penitus otiosa. Sic et illud interpretamur: *Illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*; scilicet, illustratione quadam generali, quae in hoc quidem genere una et eadem sufficiens et idonea est atque adeo sempiterna; sed si illustrationes peculiares desint, quibus singulorum hominum mentes privatim illuminentur, universalis illa sufficientiam habet, efficaciam non habet. Nec enim generales causae quidquam efficiunt, nisi privatis et propriis causarum secundarum actionibus vis illa efficiendi communis ad singulos effectus adiungatur. Similiter ergo oblatio Christi una generalis fuit redemptionis ac sanctificationis humanae non solum idonea causa, sed suis etiam omnibus numeris absoluta: cui, in genere suo dico, nihil addi, nihil detrahi possit. At sunt plures oblationes particulares, quibus universalis illa efficientia ad effecta quaedam singularia contrahitur. Nemo igitur nos legales sacerdotes existimet, quod singulis altarium sacrificiis saepe ac privatim offerimus, sed potius ita secum reputet: sacerdotes sunt illi secundi sub uno primo pontifice Christo, administrati et dispensatores mysteriorum eius.

52. Ac de prima quidem huius argumentationis parte itemque de secunda disputatum est; reliqua est tertia eademque postrema, in qua Calvinus ac Bucerus se insolentius iactant, quasi argumentum invenerint, quod refellere nequeamus. Qua una in re, fateor, superiores sunt. Illi namque quomodo opinionem commentitiam confirmarent, invenerunt; ego tam leve argumentum qua ratione infirmum ac diluam, reperire non possum. Sed age, horum insolentiam reprimamus, iamque doceamus serio, quam ridicule exsultent homines non solum doctrinae apostolicae ignari, sed omnis omnino philosophiae. Primum autem, quamvis denuo velimus sacrificii complicatam notionem evolvere, non facile tamen reperiemus, an ea caedem occisionemque contineat, cum animal sacrificandum est. Contra enim dicit fortasse quis, prophetas Baal quoddam etiam sacrificii genus prae-buisse, qui lanceolis et cultris se inciderint, donec perfunderentur sanguine.¹ At demus illud, et concedamus argumentantibus, quod ad perfectam animalis immolationem nos quoque attinere credimus, confici, dico, ipsum et occidi oportere, si vere sacrificatur. At corpus vivum et spirans nos offerimus; idem enim in Eucharistia est atque in coelo. Sed etsi Christi corpus in Eucharistia vivum est, ac sanguis

¹ 3. Reg. 18. 28.

in corpore, non tamen a nobis aut corpus offertur quia vivum est, aut sanguis quia est in corpore. Sed illud quia mactatum, hic quia effusus in cruce. Quod si Christus in cruce se offerens non se a conspectu nostro abstulisset, sed perpetuo penderet in cruce, ante omnium fidelium oculos omni et loco et tempore positus; nihil necesse erat, ut exemplum facti relinqueret, et in simulacrum ex animali exemplo veritas transferretur. Sicut enim ii, qui tunc fuerunt iuxta crucem, eandem cum Christo hostiam Patri obtulerunt, si modo vere erant pii et rem, quae gerebatur, intelligebant; sic si eadem externa crucis hostia in conspectu nostro aeterna permaneret, nullo exemplari et imagine hostiae illius indigeremus. Quia vero licet oblatio illa et mactatio externa transierit, sic tamen coram Deo constat acceptabilis et perpetua virtute consistit, ut non minus hodie in conspectu Patris illa sit efficax, quam eo die, quo de saucio latere sanguis exivit; ideo vere nunc offerimus eandem crucis hostiam cum Christo, perinde atque illi, qui erant iuxta crucem: quamvis illi nullo posito sub oculis simulacro, quia nullo tunc opus erat, cum res ipsa viva in praesentia esset atque ante oculos proposita: nobis autem per imaginem Christus hostiam illam excitavit, et quasi in quodam exemplari statuit ante oculos. Sed imago haec et exemplar nihil revera obstat, cur non eundem illum sanguinem modo offeramus, quem Christus fudit in cruce, non aliter ac si nunc coram effunderetur. Quae est sententia Chrysostomi, falso tamen Ambrosio attributa, *De consecr. dist. 2. cap. in Christo*.¹ Adde, quod quale fuerit sacrificium, talis est requirenda mors, ut si illud cruentum est, haec sit etiam cruenta: sin illud incruentum erit, mors quoque erit mystica et incruenta, id est effectus mortis, ceu nunc praesens adesset. Satis est enim ut vere et proprie sit sacrificium, quod mors ita nunc ad peccati remissionem applicetur, ac si nunc Christus ipse moreretur. Id quod scriptorum veterum testimoniis confirmatur. Gregorius, *In se ipso*, inquit, *immortaliter vivens, iterum in hoc mysterio moritur*. Et Augustinus: *Semel immolatus est in semetipso Christus, et tamen quotidie immolatur in Sacramento*. Paschasius: *Quotidie Christus mystice pro nobis immolatur, et passio Christi in mysterio traditur*, etc. Et Cyrillus in Concilio Ephesino, Athanasius *ad Antiochum*, Theophylactus *in 10. cap. epist. ad Hebraeos*, Damascenus *in 4. lib.*, Gregorius demum Nazianzenus, ut ceteros praetermittam,² hanc incruentam exsanguemque immolationem vocant, unicam illam

¹ Vide etiam Iuseb. Emiss. *De consecr.*
d. 2. cap. « Quia corpus ».

² *De consecr.* d. 2. cap. « Quid sit »,
et cap. « Semel », et cap. « Iteratur ».

quidem, qualis non fuit alia similis, per quam ad effectum scilicet sic nobis Christus immolatur, ut illis, qui praesentes erant, quando se in cruce offerebat. Sed quia sine effusione cruoris, quae in praesentia cernatur oculis, applicatione vero cruoris iam effusi sit oblatio, recte a Patribus incruentum sacrificium nuncupatur. Atque ad ea, quae sunt a Lutheranis in secundo argumento dicta, diximus satis.

53. *Responsio ad tertium.* In tertio quoque argumento refutando post haec nihil est necesse laborare. Docuimus enim, Christi oblationem in cruce non aliter se habere ad redimenda peccata, quam aut lucem ad illustrandum, aut medicinam ad curandum. Lucem dico, quae omne lumen ederet; medicinam, quae omnes sanaret morbos. Ecquis autem dubitet, causas perfectas et principales sine adiuvantibus et proximis nihil efficere? Medicamentum quippe quamlibet praesens et salutare sit, nisi aegro corpori adiungitur, neque opem indigenti fert nec salutem. Quod si agnus, qui tollit peccatum mundi, sine adiutrice et socia causa ipse per se expiavit nostra delicta; baptisma tollatur, poenitentia absit, sacerdotia sileant, ministeria facessant, atque adeo omne salutis nostrae et Sacramentum removeatur et instrumentum. Praeceptum illud vanum sit: ¹ *Baptizate in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*; gratia illa vana: ² *Quorum remisieritis peccata, remittuntur eis*; inanis sermo ille: ³ *Poenitentiam agite, et baptizetur unusquisque vestrum in remissionem peccatorum*; sit denique ille falsus: ⁴ *Salvos nos fecit per lavacrum generationis*. Quin etiam, si ita libet, quia oravit pro nobis Christus, non oremus; quia ieiunavit, non ieiunemus; quia lacrimatus est, non ploremus; colligunt enim arguti isti dialectici: quia obtulit semel Christus, nos non offeramus. Sicut ergo compatimur, ut passionis eius participes simus; ita etiam offerimus, ut oblationis ipsius partem capiamus. Nobis sane religio actuosa est, Lutheranis otiosa: qui nos feriatis volunt cessatione torpere et quasi pueros delicatos nihil agere. Ita ex animis hominum extrahunt radicibus religionem, cum sacrificia, sacerdotes ceterosque religionis ministros tollunt. Non ergo nos repetitis oblationibus Christi sacrificium testamur fuisse imbecillum, sed causam principalem perfectamque fuisse, quae quantumvis licet sufficiens in se et consummata sit, sine applicatione tamen causarum adiuvantium nihil efficit. Illud vero: *Una oblatione consummavit in aeternum sanctificatos*, simile est, ut si dicerem: Deum una illustratione

¹ Matth. ult. 19.

² Joan. 20. 23.

³ Act. 2. 38.

⁴ Tit. 3. 5.

mundum in aeternum illustrasse. Id quod revera fecit, quum solem quasi sempiternum lumen accendit: alioqui quid alio loco Apostolus iubet: ¹ *Ut emundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei?* Certe Christi sanguis emundavit nos ab omni delicto; et tamen Paulus ait: *Mundemus nos.* Certe una oblatione Christus consummavit sanctificatos: et tamen Paulus monet, ut ipsi perficiamus *sanctificationem in timore Dei.* Christus igitur mundat ac perficit, et nos quoque perficimus ac mundamus; sed ille agit nobiscum ut causa principalis, nos sub illo agimus ut causae adjuvantes: *Dei namque adiutores sumus.*²

54. Sed addunt illud: *Ubi peccatorum remissio est, iam non est oblatio pro peccato.* Respondemus: si remissio solum est ut in causa universali, iam non est oblatio generalis quidem pro peccato; est tamen oblatio specialis, quae vim illius ad efficiendum applicat. Quemadmodum si illustratio est mundi universalis, nulla alia generali est opus: non enim alio sole indigemus, alia luna, aliis stellis. Sed necesse est tamen, illustrationes quotidie singulas aeris intervenire, si terra est diebus singulis illustranda. Addunt etiam: *Post remissas per Christi Sacramenta iniquitates, quorsum oblationes facimus pro peccato?* Respondeo: remissio iniquitatis duplex est, una perfecta, altera imperfecta. Perfecta, quum non solum culpa sed tota etiam poena remittitur, de qua illa intelliguntur: ³ *Proiecasti post tergum tuum omnia peccata mea.*⁴ *Beati, quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. Proiciet in profundum maris peccata nostra, Mich. 7. et cetera similia.* Atque haec per baptismum contingit omnibus baptizatis. Imperfectam vero illam dicimus, in qua vel culpa remittitur, sed non tota poena, vel remittitur poena, remissa iam culpa; de qua illud accipimus: ⁵ *Propter remissionem praecedentium delictorum.* Et rursum: ⁶ *In redemptionem earum praevaricationum, quae erant sub priori Testamento.* Antiquis porro Patribus culpas ante Christi mortem fuisse remissas, ambiguum non est: iuxta fidem quippe defuncti sunt testimonio fidei probati. Non esse autem perfecte remissas confirmat Paulus, cum ait, Christum mortuum esse in remissionem praecedentium delictorum. Quae si plene Moysi, Aaron, Davidi ceterisque sub lege et natura sanctis condonata fuissent, nec illis esset ianua regni coelestis oclusa, nec loci inferi in custodiam deputati. Nequis enim

¹ 2. ad Cor. 7. 1.² 1. Cor. 3. 9.³ Isa. 38. 17.⁴ Psal. 31. 1.⁵ Rom. 3. 25.⁶ Hebr. 9. 15.

dicat, omnino resoluta crimina, quorum poenae luuntur in carcere? Davidi rursum homicidii et adulterii scelera relaxata, quo tempore ad Nathan prophetae vocem peccatum confessus est, et Nathan ipse idem ¹ et auctor libri *Ecclesiastici* ² testes sunt. At si plenam remissionem percepisset, quorsum illa: *Dele iniquitatem meam; amplius lava me ab iniquitate mea; averte faciem tuam a peccatis meis*, etc.? Certe hanc ampliorem et pleniorē indulgentiam non prius a Domino impetravit, quam multis suppliciis in eo Dominus acerrime vindicasset. Itaque si per Christi Sacramenta plena cuiquam peccatorum remissio contigit, nos pro illiusmodi peccatis hostiam minime offerimus: ut si quis proxime recens baptisma susceperit; at si peccator non est perfectam remissionem consecutus, quod in Sacramento poenitentiae fere accidit, pro huius delictis sacrificium exhibemus, ut cui Deus subiratus etiamnum est, ei fiat aliquando propitius.

55. Quid igitur sibi Apostolus vult, quum minis horribilibus audientium animos perterrefacit in haec verba: *Voluntarie peccantibus nobis, iam non relinquitur pro peccatis hostia*? Nempe qui dicit, voluntarie peccantibus post acceptam notitiam veritatis nullam hostiam esse reliquam, is sine dubio significat, ignorantibus aliquam hostiam superesse, iis praesertim, qui ante acceptam notitiam veritatis peccaverunt, quemadmodum Chrysostomus ac Theophylactus argumentatur. Rem ergo Apostolus verbis grandioribus exaggerat atque, ut solet, terrorem exsuperatione iniecit. Ostendit itaque, non quid clemens et misericors iudex interdum sua lenitate concedat, sed qua poena is dignus sit, qui singulari baptismi beneficio suscepto, Filium Dei conculcat, et sanguinem Testamenti pollutum ducit, et Spiritui gratiae contumeliam facit. Indignus nimirum est, qui fuerit huiusmodi, cui Christus iterum crucifigatur. Toties autem nobis crucifigitur, toties immolatur, quoties eius crux nobis et mors ad peccati remissionem applicantur. Si de iustitia ergo agitur, nulla relinquitur pro peccatis hostia iis, qui ex malitia peccant. Sin vero de misericordia Dei agitur, quae omnem etiam sensum exsuperat, non solum infirmis et ignorantibus aliqua superest hostia, sed iis etiam, raro tamen, qui voluntarie peccaverint post acceptam notitiam veritatis. Enimvero quod haec Apostoli oratio alta et exaggerata sit, illud primum argumento est, quod statim subditur: *Terribilis autem quaedam expectatio iudicii*, etc. Atque e vestigio: *Irritam quis faciens legem Moysis*, et post pauca: *Rememoramini pristinos dies*, etc. et tandem: *Nolite amittere confiden-*

¹ 2. Reg. 12. 13.

² Eccl. 47. 13

tiam vestram, quae magnam habet remunerationem. Illud deinde hoc confirmat maxime, quod in 6. cap. cum dixisset: *Impossibile est eos*, etc. ne existimaretur nulla esse rerum expectatio meliorum, quasi a desperatione ad spem revocare cupiens, *Confidimus*, ait, *de vobis, dilectissimi, meliora et viciniore saluti, tametsi ita loquimur*. Ex quo temperamento Hieronymus lib. *Advers. Jovin.* 2. colligit,¹ Apostolum Hebraeos per exaggerationem territasse.

56. Est et aliud responsum dignum, nisi me fallunt omnia, quod magnopere animadvertatur. Videlicet, hostia pro peccato duobus modis intelligi potest. Uno modo pro poena, altero etiam pro culpa. Quod enim peccati vox pro poena peccati usurpetur, illa demonstrant:² *Non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum*. Et rursum:³ *Remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum; cui autem minus dimittitur, minus diligit*. Quo loco multorum peccatorum poenas multa Dominus peccata vocat. Nam culpas ante fuisse remissas, qui superiores lacrimas consideraverit, is vocare in dubium non poterit. Et quae dilexerat et ingemuerat, ea certe culparum veniam fuerat consecuta. Sed cui in praesenti dicitur: *Remittuntur tibi peccata, vade in pace*, ei plenissima indulgentia conceditur omniumque poenarum persolutio. In poenis vero locum habet, ut maiori dilectioni maior remissio respondeat, minorique etiam minor; nam culpa vel simul remittuntur omnes, vel nullae. *Machabaeorum* sententia vulgo etiam sermone teritur: *Sanctam et salubrem cogitationem esse pro defunctis exorare, ut a peccatis solvantur*. Ubi poenas purgatorias pro culpis debitas peccata sine dubio appellavit. Simile est illud:⁴ *Peccata tua elemosynas redime*. Poenas autem Daniel pecunia redimendas existimabat: nam culpas aut poenitentia diluit, aut certe sine argento gratia resolvit. Atqui sive figurate nomen causae ad effectum transferatur, sive remissio poenae ad integram remissionem culpa pertineat, non valde interest quidem: tametsi D. Thomas⁵ atque Innocentius huiusmodi locutiones improprias esse testantur, quibus peccata deleri, detergi, ablui, remitti dicuntur, quia solvuntur poenae.⁶ Iam ergo cum Apostolus ait, nullam hostiam superesse pro peccato, pro culpa proprie intelligendus est. Cui sententiae non est illa contraria: relinqui poenitentiae Sacramentum, quod iudicium est, non sacrificium; relinqui

¹ *De Poenit.* d. 2. cap. « Si enim ».

² *Rom.* 7. 20.

³ *Luc.* 7. 47.

⁴ *Dan.* 4. 24.

⁵ 4. d. 12. q. 2. a. 2. q. 2.

⁶ Sermo est de mortalibus, quae simpliciter et quasi per antonomasiam peccata dicuntur. Nam venialia hoc penitus sacrificio delentur. *De consec. dist.* 2. cap. « Iteratur » et cap. « Utrum ».

etiam hostiam pro poena, quae improprie dicitur hostia pro peccato. Sed quaeris, quid causae plerisque antiquorum fuerit, ut baptismum hostiam appellaverint, ideoque dixerint non superesse hostiam pro peccato, quia baptismus repeti non potest. Sane quia in baptismo Christo commorimur, et per hoc Sacramentum applicatur nobis hostia crucis, ad plenam peccati remissionem: hinc illi baptisma translatitiae hostiam nuncuparunt, ac post baptisma semel acceptum nullam hostiam esse reliquam interpretati sunt: quia baptisma secundum non est. At in poenitentiae Sacramento non applicatur mors Christi per modum hostiae, sed per modum iudicii. Itaque quamvis poenitentia post baptismum supersit, non proinde tamen hostia superest pro peccato. Sed de tertio argumento nimium multa.

57. *Responsio ad quartum.* Quartum vero non confutatione eget, sed reprehensione. Ecqua enim vel inscitia vel imprudentia est, ea adversum nos testimonia excitare, quae a nobis faciunt maxime? Constat sane, eucharistici sacrificii partes quatuor esse: unam consecrationem corporis et sanguinis, alteram oblationem, tertiam fractionem, postreman consumptionem.¹ His quippe quatuor partibus nostrum sacrificium redintegrari, confici, absolvi qui negaverit, nihil illum de ratione perfecti sacrificii didicisse, nihil quaesisse, nihil scire convincam. Consecrationem porro atque oblationem cum gratiarum actione coniunctam ex Evangelio colligi ostendimus paulo ante; fractio autem apertissime traditur. In eo discrimen est, quod Lutherani in fractione nihil mysticum esse arbitrantur,² sed solam panis distributionem, nempe, ut sua cuique portio contingat: at Ecclesia sancta quum hostiam frangit, Dominici corporis in cruce fractionem significando, Christi hostiam commemorat, quemadmodum Christus ipse et verbo et exemplo commemorandam tradidit. Quod vero ad plenam huius sacrificii rationem consumptio specierum attineat, Concilium Toletanum duodecimum testatur inquiring: *Quale erit sacrificium, cui nec ipse sacrificans particeps esse dignoscitur?* Augustinus³ insuper in *lib. Sententiarum* Prosperi consentit, dum sanguis de calice in ora fidelium funditur, Dominici corporis immolationem sanguisque effusionem designari. Spectat ergo ad perfectam significationem sacrificii consumptio specierum. Quae causa Catholicis perpetua fuit, ut dum sacerdos species sumit, non edere illum dicant, edat licet, sed

¹ Probabilissimum est, specierum quoque mixtionem ad sacrificii integritatem attinere. Nam ab apostolis Ecclesiae traditum ambiguum non est.

² *De cons. d. 2. cap. « Quum frangitur ».*

³ *De cons. d. 3. cap. « Relatum ».*

consumere; ut intelligamus, in Missa potius haberi rationem consumptionis, quam manducationis, magisque sacrificium spectari, quam coenam. Quod Lutherani sentientes, negaverunt, Christum corpus suum sanguinemque sumpsisse, ne consumpsisse et sacrificasse probaretur. Verum ratio primum convivii hoc exigit, ut cibi communionem et consecrationem habeat: alioqui qui ad coenam invitat, is non convictor esset, sed conditor instructorque convivii. Atque accubationem epularem amicorum, tametsi melius nostri convivium, bene tamen Graeci tum compotationem, tum concoenationem vocant: ut qui vocat ad coenam, nec concoenator ipse et compotator est, non solum non urbanum convivium ineat, sed ne convivium quidem. Deinde, ut Chrysostomus argumentatur, ne discipuli horrerent carnem et sanguinem, necesse erat, ut Christus prior ipse degustaret. Christus certe, quod se videbant facere, id ut facerent iussit apostolis. Intellexit autem semper Ecclesia sacerdotibus iniunctum esse, ut sumerent: sumpsit ergo et Christus, nisi sacerdos omnibus suis numeris absolutus, non absolutum sed inchoatum sacrificium fecerit.

§8. Nec me fugit, D. Thomam ¹ aliquando, ut videtur quidem, docuisse, sacrificium ante fractionem hostiae esse peractum, sumptionemque spectare proprie ad Sacramentum, oblationem vero ad sacrificium: et rursum ² asserere, fractionem hostiae non ita esse necessariam, ut, si omittatur, sacrificium maneat imperfectum; quod videlicet huius rei significatio non ad corpus Christi verum sed ad mysticum referatur; non ergo fractio in partibus sacrificii numeranda est. Quod autem sacrificium ante fractionem peragatur, id magno argumento sit, sacerdotem statim a consecratione illa verba dicere: *Offerimus praeclarae maiestati tuae de tuis donis ac datis hostiam puram*, etc. Iam ergo nondum fracta hostia et oblatio est et sacrificium. Verum qui Divum Thomam nobis obicit, id ille agit, ut et secum ipse Thomas, et cum vera sacrificii ratione pugnet. Eius enim in 2. 2. ³ verba non obscura sunt, sacrificium proprie dici, cum circa res oblatis aliquid fit. Quam rem illo etiam exemplo confirmat, ut quum panis frangitur et comeditur. Unde colligit, primitias oblationes esse, non autem sacrificium, quia nihil sacrum circa eas fiebat. Hostiam igitur aliquando ante fractionem non solum D. Thomas sed etiam Ecclesia vocat eo more, quo rem instantem et proximam quasi praesentem nominamus. Sic Cicero, *praebere*, ait, *hostias ad sacrificium*. Ubi animal sacrificandum hostiam appellat. Quin et in *Levitico*

¹ 3. p. q. 83. a. 4.² Art. 6. ad 6.³ Q. 85. art. 3. ad 3.

et in aliis quoque plerisque locis holocaustum, hostia ac sacrificium ab eo, quod proxime futurum est, nomen accipiunt. Sed et panem ipsum ante consecrationem hostiam vulgo appellamus, a qua appellatione ne D. quidem Thomas abhorret. Sacerdos porro ante consecrationem dicit se offerre *sancta sacrificia, illibata*, etc. Quis autem theologus tam insigniter stultus fuit, ut peractum sacrificium ante hostiam consecratam existimaverit? Atque ut de occulto et interiore sanguinis et corporis sacrificio nihil dicam, externum certe et mysticum sola oblatione non constat. Cum itaque circa species ante fractionem nihil sit a sacrificio factum, ne sacrificium quidem peractum est. Item cum symbolis rerum, Christo instituyente, debeamus, mortem ipsius agere, si verum et perfectum nostrum sacrificium est eiusque victimae absolutum exemplar, quam Christus in cruce praeбuit; nullum autem fit rerum symbolum ante quam species frangantur, misceantur, consumantur; certissimum accipere argumentum possumus, ante fractionem nondum esse expletum sacrificium. Manet igitur, non consecrationem modo et oblationem, verum et fractionem quoque ac consumptionem ad integritatem externi sacrificii pertinere. Quae res non pertenui nobis argumento indicioque patefacta est, sed gravi constantique ratione: praeterquam quod ab apostolis has nos sacrificii partes accepisse, promptissimum est ostendere; nam Christum tradidisse, satis supra est a me demonstratum. Ut Lutherani argumenta probabiliora deinceps excogitent; siquidem quartum hoc, quod modo diluimus, improbable est: improbable esse dico, Lucae Paulique testimoniis uti, ut Ecclesiae sacrificium explodatur.

59. Nam ratio ea, quae adiungitur, captiosa est et veri similitudine fallere imperitos potest. Primum autem, qui Lutheranis responderet, Christum in coena sacrificium, non pro peccato quidem sed gratiarum tamen actionis obtulisse, hic non ab illis facile eluderetur. Eius enim rei probabilem rationem redderet, quod cum sacrificii cruenti dies instaret iam plane, aut certe iam appropinquaret hora, non oportebat hostiam in coena pro peccato mysticam exhibere, cum impenderet generalis hostia illa, in qua Patri complacuit omnia peccata resolveri. Quanquam et sanguinem circumcisionis pro nobis Christus obtulit, et ieiunavit flevitque pro nobis; nec tamen remissio ea peccati secuta est, quae a cruce tandem expectanda erat. Quemadmodum enim martyrii plena efficacia non in qualibet sanguinis effusione est, sed in ea demum, in qua martyrium consummatur, quamvis sanguinem suum Deo statim a principio martyr obtulerit; sic passionis Christi perpetuae vis illa absoluta et perfecta non initio aut

medio, sed in fine fuit. Deinde mysticae oblationis effectus non is est, quem falso existimant Lutherani nos credere, nempe, ut omnes culpas poenasque resolvat. Qua de re paulo post dicturi sumus. Alia enim efficientia hostiae illius est, quam Christus palam mactavit in cruce; alia illius est, quam sub speciebus definitis mystice praebuit in coena. Illa generalis est, sicut diximus, nec per sacrificium modo sed per omnia singillatim Sacramenta ad effecta longe diversa applicatur. Haec peculiaris efficientia est, et sub speciebus certis ab peculiaria quaedam effecta concluditur. Obtulit ergo Christus in coenam tum pro culpa veniali, tum pro poena, quae pro culpa etiam mortali deberetur. Quin in peccato solvendo sacrificii peculiaris effectus est. Hunc vero habuit in coena sanguis oblatus; nam in cruce vim remissionis habuit generalem. Sed quoniam, ut modo dixi, hanc rem sumus in confutatione sequentium argumentorum fusius explicaturi, pergamus ordine refellere argumenta, quae restant.

60. *Responsio ad quintum.* Quinto vero argumento refutando Rotfensis episcopus, calicem, ait, Novum Testamentum ideo dici, quia Novi Testamenti confirmatio est. Quem vocis usum ut probare testimoniis non queo, ita non audeo explodere. Illud assero, nomen hoc pro re, quae ex Testamento obvenit, interdum accipi, ut in *epist. ad Hebraeos cap. 7: Melioris Testamenti sponsor factus est Jesus.* Sic enim promissionis vocabulum pro re, quae promittitur, Scripturae auctores usurpant; *ad Hebraeos 6.: Imitatores eorum, qui fide et patientia hereditabunt promissiones; ad Hebraeos 9.: Repromissionem accipiant aeternae haereditatis; et Actorum 1.: Expectarent promissionem Patris.* Si ergo promissio pro re promissa accipitur, et Testamentum Luthero ipsi quoque promissio est; nihil mirum, si pro re ipsa, quae Testamento est relicta, usurpetur. Ac prima res, eademque potissima, quam nobis in Testamento suo legavit Christus, fuit sanguis. Quid igitur obstat, cur rem, quam beneficio testatoris habuerim, non ego in funus eius exequiasque rependam? Quid, inquam, obstat, cur quod de manu morientis accipimus, non id nos viventi reddamus? Nisi illud frustra atque importune repetimus: *Tua sunt, Domine, omnia, et quae de tua manu suscepimus, reddimus tibi.* Quod autem calix improprie dicatur Testamentum, manifestum est. Sive enim, ut Innocentio placet, ¹ Testamentum promissio est, sive, ut Ulpianus vere sentit, sententia est voluntatis iusta de eo, quod post mortem fieri voluerimus; omnino liquet, calicem nec promissionem proprie, nec

¹ Cap. « Cuni Marthae », *De celeb. Miss.*

sententiam esse, sed rem, quae testatoris promissione voluntatisque sententia relinquitur. Hanc vero nos hostiam praebere ad sacrificium quis prohibet? Sed de quinto argumento hactenus.

61. *Responsio ad sextum.* Iam argumento sexto quid attinet respondere, nisi eadem velim, quae supra dixi, verba repetere? Colligunt enim, acuti scilicet dialectici, si Eucharistia exemplar et imago est, non esse illam vere ac proprie sacrificium. Quae sane collectio perridicula est. Quid enim stultius dici potest, quam Legis Veteris hostias sacrificia non fuisse, quod verorum exemplaria fuerint? Innocentius porro III.¹ quosdam merito irridet, qui putarint in Sacramento non esse corporis Christi et sanguinis veritatem: ex eo quod Scriptura interdum commemorat, id quod in altari suscipitur, mysterium, imaginem, figuram et exemplum esse. Quorum errorem Pontifex docte graviterque refellit; si enim, quia figura est, Sacramentum altaris veritas esse negatur; ergo nec mors nec resurrectio Christi veritas est credenda: siquidem eas similitudinem et imaginem esse, Apostolus tradit, ac Petrus quoque scribit Christum exemplum nobis in sua passione reliquisse. Nihil igitur obstat, cur non in externo sacrificio forma sit, species, imago et exemplar sacrificii crucis, in sanguine vero et corpore, quae sunt res intus inclusae, eiusdem sacrificii exsistat veritas. Sed quoniam in cruce, quod alias diximus, palam et sine mysterio hostia cruenta fuit, in altari occulte et mystice abscondita; ne eodem modo, quo Christus, sacrificare putaremur, recte cum suo Chrysostomo Theophylactus admonuit, nos non immolare Christum, quemadmodum se ipse in cruce immolavit, sed potius illam crucis hostiam commemorare. Verum quia commemoratio nostra otiosa et umbratilis non est, sed efficit, quod significat: quamquam non Christum occidimus, qui resurgens ex mortuis iam non moritur, Christi tamen mortem applicamus, ceu nunc facta sit. Applicamus autem non fide sola aut solis verbis, sed etiam symbolis. Post illa namque verba: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur*, non ait Dominus: *Hoc credite*; non: *Hoc dicite*; sed: *Hoc facite in meam commemorationem*. Quae causa, nisi me fallit animus, Apostolo fuit, ut Veteris Legis symbola, quoniam vacua erant, umbras appellaret, non ipsas imagines rerum. Nam Evangelium ipsas rerum imagines quasi vivas continet, non ad significationem modo, sed ad efficientiam. Ut baptismus imago est spiritualis ablutionis, quae per Christi sanguinem facta in cruce est, sed habet tamen res ita coniunctas, ac si Christus

¹ Cap. « Cum Marthae », *De celeb. Miss.*

ipse nunc pro baptizato sanguinem funderet. Quocirca et aliquando idem ausus est dicere, in singulis baptizatis Christum crucifigi: non illa solum loquendi forma, qua Joannes Evangelista scripsit, agnum occisum esse ab origine mundi; sed ita potius, ut ad effectum idem prorsus sit, ac si Christus vere nunc pro his, qui baptismum suscipiunt, crucifigeretur.

62. Nec vero existimo, quum Paulus legem dixit umbram habere futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum, de significato disceptasse, quod plerique interpretati sunt, ut umbra signum obscurum et imperfectum, imago rei expressum perfectumque signum intelligatur. Quae ut vera esse non inficior, ita a praecipuo Apostoli instituto esse aliena iudico. Id quod ex verbis eiusdem Apostoli manifeste conficitur. Ait enim: *Umbram habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum, eisdem ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere, etc.* Quia igitur hostiae illae vim efficiendi non habebant, ideo legem umbram habere dixit futurorum in lege gratiae bonorum. Umbra quippe ignis non id efficit quod ignis, nec umbra hominis idem praestat, atque homo: neque enim in agendo quidquam aut imbecillius umbra aut inanius est. Sacramenta vero et sacrificium nostrum imagines rerum sunt, non pictae vel umbratiles inanesque ad efficiendum et imbecillae, sed cum ad vivum rerum ipsarum expressae, tum, si ita loqui liceat, ad efficacitatem res ipsae vivae, quarum imagines sunt: tanta Christi et Evangelii potentia est, ut eandem vim penitus symbolis imaginibusque tribuerit, quam res ipsa haberent, si quum earum commemoratio fit, vere patrentur. Sed in sexti argumenti reprehensione multum temporis insumpsi. Nihil enim responsione opus erat; sed ut loca eadem diligenter isti pertractarent et bona fide relegerent. Ibi enim plane reperirent, auctores sanctos et verum in Ecclesia corporis et sanguinis Christi sacrificium et verissimum quoque exemplar affirmare: alterum in externa forma et figura, alterum in re, quae inclusa atque abdita in mysterio latet occulto. Quamquam Euthymius ante consecrationem exemplar interpretatur: post consecrationem autem sacrificii veritatem. In quem etiam modum Basilium exponit Damascenus *4. lib. 14. cap.*

63. *Responsio ad septimum.* In septimo argumento existimant homines pariam in theologia exerciti, actus nostros nostrae redemptionis, sanctificationis, ablutionis nullo modo causas esse. Quae si vera essent, illa omnia essent falsa: ¹ *Omnis qui habet hanc spem, sanctificat*

¹ Jo. 3. 3.

se; item: ¹ *Mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei*; item: ² *Peccata tua eleemosynis redime*; item: ³ *Per misericordiam et fidem purgantur peccata*; item: ⁴ *Misericordia et veritate redimitur iniquitas*; et cetera id genus, quae in Sacris Literis passim occurrunt. Neque ex his, quemadmodum isti falso iudicant, quidquam de Christi in nos gratia, merito, vi et redemptione detrahitur, quin gratiae Dei et Christi multo magis attribuitur. Exemplum ponam ex natura, ut gratiae vis manifestius eluceat. Res universas ad suum quemque finem vi quadam ingenita moveri, philosophis omnibus exploratum est. Sic igni, ut ad locum naturae suae congruentem ascenderet, levitatem indidit procreator ille mundi Deus: ut vero calefaceret, quae erat actio ignis naturae conveniens, impertiit calorem. Id quod in reliquis promptum est cernere, quae sic a principio et forma interiore moventur, ut non solum non repugnent, sed agi sponte videantur. Animalia porro non modo hanc inclinationem et formam a natura habent, verum ipsa etiam se movent actionibus quibusdam suis, et ad quaerendum sibi consentiens bonum, et ad propulsanda adversantia mala. Quae res praecipue in hominibus illustrior apparet, qui quoniam non aguntur, ut servi, sed libere potius agunt, ut domini, ratione eligunt media, et se ipsi cient, ut per talia media fines propositos consequantur. Nec idcirco tamen aut primae causae virtus minor est, aut potestas infirmior: imo hoc uberior et maior, quod *attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter*. ⁵ Ecqua enim vis ea fortior esse potuit, quae adeo suaves et congruentes impetus in rerum natura posuit, ut eas nulla vi quidem illata moveat, sed vehementissime moveat tamen? Quae Dei virtus eximia insignisque suavitatis multo latius in gratuitis effectis, quam in naturalibus se effundit. Non enim solum vitales operationes, quae supra naturam sunt, in se edit mortalis homo per gratiae formam et virtutes, sed ad vitam ipsam capiendam sua se actione parat, et vivendi sibi causa est. Quemadmodum enim, si materia dispositiones, quibus ad suscipiendam formam ignis praeparatur, ipsa in se faceret, eadem sibi causa esset effectrix, ut a forma illa informaretur: sic quoniam praeparationes vivificantis gratiae homo in se elicit, ipse in sui generatione Dei adiutor existit. Qua in re, ut dixi, suavior et effusior gratia, quam natura est. Vitam namque a natura datam curare ac tueri ipse valeas, salutem quae-

¹ 2. Cor. 7. 1.

² Dan. 4. 24.

³ Prov. 15. 27.

⁴ Prov. 16. 6.

⁵ Sap. 8. 1.

rere, morbos pellere adversos, tum externis quibusdam medicamentis adhibitis, tum animae viribus interius excitatis. At vitae causa tibi esse non poteris, sed aliunde eam accipis, nulla interveniente operatione tua, dispositione tua nulla. Dispositio quippe omnis, qua ad animam corpus aptatur, a patre generante editur, a filio genito nullo modo. In nativitate vero spiritali is ipse, qui nascitur non solum principium est, ut post aegritudinem sanus sit: verum etiam, ut postquam fuerit mortuus, et vitam habeat et abundantius habeat. Praeclare itaque dictum illud est, atque ad philosophiae rationem apte: *Iustus ex fide sua vivet*. Ex quo Hieronymus colligit, hominem sibi esse vivificationis suae causam. Nempe actus fidei, spei, caritatis, potentiae, quibus Deus utitur ad animum vivificandum, homo ipse in se facit, gratuito quamvis et supernaturali auxilio permotus. Ne certes, quasi actus nostri gratiae remissionisque culparum causae efficientes sint; cum nihil aliud, quam disponant animum, ut gratiam Dei iustitiamque recipiat. Quomodo calor praeparatio est, quae ligni materiam efficiat, ut et formam ignis capiat et naturam. Sed sicut homo alteri homini non est causa animae rationalis, sed causa tamen est, ut per rationalem animam vivat; sic homo licet causa gratiae non sit, causa tamen sibi est, ut per gratiam vivat. Cuius sententiae illa iam consecutaria sunt: ¹ *Animas vestras castificantes*; item: ² *Ablue a malitia cor tuum*; item: ³ *Si quis emundaverit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum et ad omne opus bonum paratum*. Ac vasa haec quidem Deus ipse fecit in honorem et praeparavit in gloriam. Sed si non a voluntate nostra purgatio animae nostrae fieret, ut Damascenus ⁴ argumentatur, non utique dixisset Paulus: *Si quis emundaverit se*, etc.

64. Verum haec subtilius fortasse differuntur, quam ut ea Lutherani omnis omnino philosophiae ignari possint agnoscere. Illud breviter intelligant, nos in salutis nostrae opere, sanctificatione, purgatione, curatione Dei adiutores esse: *In die*, inquit, ⁵ *salutis adiuvi te*; ac rursum: ⁶ *Gratia Dei mecum*. Nam de peccatorum redemptione quaestio est multo facilior. Ea nempe voce aliquando persolutionem poenarum Scriptura significat, quae post culpam remissam manent. Has autem non modo Christus per Sacramenta sua, sed nos etiam ieiuniis nostris eleemosynisque resolvimus. Pretia itaque Deo constituta, quum pro poenis debitis enumeramus ac pendimus, tunc peccata nostra re-

¹ 1. Pet. 1. 22.

² Jerem. 4. 14.

³ 2. Tim. 2. 21.

⁴ Lib. 4. cap. 10. Vide Chrysostomum

homil. 42. ad populum Antiochenum.

⁵ 2. Cor. 6. 2.

⁶ 1. Cor. 15. 10.

dimimus. Nec vero pretium hoc aequale natura nostra, sed Dei gratia fecit, qui tum pro culpis graviores poenas, tum pro poenis graviolem posset compensationem exigere. Sed haec pretia ille pepigit, lege clementiae et misericordiae quidem, sed aequitate iustitiaque permixtae. Quod, si ad peccatorum redemptionem pretia haec, nostra licet, momenti alicuius sunt tamen, quoniam ita sua is lege constituit, qui arbitrio propriae voluntatis rerum omnium iustus aestimator est; quanto verius et iustius nostras ipsi iniquitates redimemus, Christi corpus et sanguinem in altari offerendo? Christi, inquam, qui nobis est factus sanctificatio, iustitia et redemptio. Ac tametsi redemptor noster unus est ille, sed quia nobis tamen nostrisque actionibus utitur ad effectum redemptionis explendum, eum quoque in hac parte nos iuvamus. Nec gloria redemptoris minuitur inde, sed augetur, qui non naturae divinae modo, verum divinae operationis socios nos etiam fecerit et consortes. Sed in hoc argumento refutando multum omnino operae laborisque consumpsimus; praesertim cum proxime quaedam horum simus adhuc latius explicaturi.

65. *Responsio ad octavum.* In octavo enim argumento ridiculi citharoedi chorda semper oberrant eadem, cum causas Deo adiutrices in redemptionis humanae opere negant. Quae stultitia cuiusmodi sit, exemplo naturae demonstrare possumus. Fuerunt quidam usque adeo naturalis sapientiae imperiti, ut opinarentur, causas secundas (sic enim appellant physici) nihil omnino ex se agere, sed rerum omnium effectorem Deum ad praesentiam causarum, quae secundae proximaeque dicuntur, per seipsum omnes effectus edere. Quae deliratio incredibilis stultissimorum hominum e schola philosophiae non modo sibilis, sed etiam convicio explosa est. Verum quod isti in natura, idem in his, quae supra naturam sunt, Lutherani peccant, quum soli Deo redemptionem tribuentes, causas adiutrices accipiunt, quasi blasphemia sit, quod in natura sapientissimi quique dixere, id nos in gratia dicere: nempe causas esse adiuvantes et proximas, quibus prima et principalis utatur, ut res supernaturales efficiat. Quo loco vis et potestas illius eo praeclarius exstat atque eminent, quo magis se homini confert, cum illoque communicat, non modo ut sit, sed ut causa etiam sit, quae, vi licet accepta divinitus, vere efficiat tamen, et Deum quoque ipsum in rebus faciendis adiuvet. Nam et Apostolus non dubitavit scribere,¹ Dei nos adiutores esse dispensatoresque et ministros mysteriorum eius. Item, se plantasse, et ut sapientem architectum

¹ 1. Cor. 3. 9.

fundamentum posuisse ac filios per Evangelium in Christo genuisse. Ut illa praetereamus: *Baptizantes eos in nomine Patris*, etc.; ¹ *Quaecumque solveritis super terram*, etc.; ² *Quorum remiseritis peccata*, etc.³ Ex quibus Constantiensis Synodus aperte confecit, sacerdotem vere absolvere, vere conficere. Quae si certissima sunt, ut sunt sane, nihil necesse est, quod Albertus Pighius facit, sacrificium operationem nostram esse negare. Multo enim doctius D. Thomas asseruit, quem locum breviter perstrinxi paulo ante, sacrificium oblationem esse, et eius actum virtutis, quae Dei cultu pio continetur. Nostra igitur est operatio, non inficior equidem. Sed duplices sunt operationes nostrae. Quaedam, quas nostro nomine reddimus, et quae nostra gratia meritisque nituntur, ut eleemosyna et ieiunium. Alterae vero sunt, quae non a nobis efficacitatem habent, sed prorsus a Christo, ut baptismus et absolutio sacerdotis in poenitentiae Sacramento. Quia enim sacerdos non in suo sed in nomine Christi baptizat et absolvit, istiusmodi actiones, in quibus purum nudumque ministerium est, non a ministro vim accipiunt, sed a Christo, cuius revera magis dicuntur esse, quam nostrae. Nam ille est, qui baptizat, ille est, qui absolvit. Quocirca sive iustus administer sit, sive iniustus, ad effectum Sacramenti nihil omnino interest. Sicut refert etiam nihil, qui ignem accendit et ad exustionem admovet, frigidus an calidus ille sit. Tantum quippe caloris impertiet, non quantum habet ipse, sed quantum habet ignis adnotus. Priores igitur operationes nostrae non conferunt aliis peccati remissionem ex opere operato, id est ex vi rei factae, sed quaecumque effectum sortiuntur, ex merito cum nostro sortiuntur. At posterioris generis operationes ex se possunt peccata remittere, quia, ut diximus, Christi sunt potius quam nostrae. Ita si semel nos Christi Sacramenta conficimus eaque aliis admovemus, ex vi rerum effectarum, et aliorum culpas poenasque resolvimus, et gratiam Christi impartimur, non nostram.

66. Sacrificium porro altaris, quod primo argumento refutando explicui, in posteriore operationum genere includitur. Non enim suo nomine sacerdos hostiam praebet, sed Christi: nec suum meritum et gratiam Deo repraesentat, sed Christi: nec suum offert sanguinem, sed Christi. Quemadmodum autem, si ignem faceret et ad comburendum adiungeret, ignis effectorem induceret; sic cum sanguinem

¹ Matth. ult. 19.

² Matth. 18. 18.

³ Joan. 20. 23. Vide Ambr. lib. 1. De

poen. cap. 2. Novatus enim aiebat, se Domino deferre honorem, cum soli remittendorum criminum potestatem tribuebat.

Christi in altari conficiat eundemque sua oblatione applicet, sanguinis Christi efficientiam affert. Quo fit, ut nec sacrificii huius effectus aut a bono administro maior sit, aut a malo minor, nec sacerdotis iniquitas effectum huius impediatur sacrificii, quemadmodum Innocentius lib. 3. *De sacro altar. mysterio, cap. 5.* testatur. Non est autem dogma hoc nuper inventum: nam auctorum etiam veterum libris pervulgatum est. Id Gregorius tradit 1. q. 1. cap. Multi; Augustinus *De consecr. dist. secunda cap. Utrum*; Hieronymus *advers. Lucif.*; Chrysostomus *homilia 2. in 2. ad Timoth. epistolam*, cuius verba libuit subscribere: *Sacra, inquit, oblatio, sive Petrus sive Paulus sive cuiusvis meriti sacerdos offerat, eadem est, quam dedit Christus ipse discipulis quamque sacerdotes modo conficiunt. Nihil habet ista, quam illa, minus. Cur id? Quia non hanc sanctificant homines, sed Christus, qui ante sacrificaverat. Qui autem hanc illa minus habere putat, ignorat Christum esse, qui nunc etiam adest atque operatur.* Hactenus ille. Quam rem exemplo philosophiae apertius exponemus. Docent sane philosophi, causas administras non eodem modo esse omnes. Quaedam enim non agunt, nisi qualitatem similem a principali causa receperint, ut aer non illuminat oculos, nisi sol lumen cum eo communicaverit: aqua non calefacit, nisi prius ab igne calorem habuerit. In quo genere eo effectus vel maior vel minor est, quo forma et virtus agendi magis vel minus fuerit adiuvanti causae communicata. Qua etiam forma et virtute si caruerit, nihil penitus aget, ut aer sine lumine, sine calore aqua, etc. Aliae sunt causae adiutrices, quae vim principalium causarum applicant, ut is, qui admovet ignem ad stipulam vel lignum. In quo genere actionis non facit diversos effectus diversa applicantium qualitas, modo ignis idem applicetur. Ministri autem et Sacramenti et sacrificii christiani sunt causae secundi generis. Non enim per sanctitatem participatam reliquos ipsi sanctificant, nec mundant alios, quia prius a Christo ipsi mundati sunt. Sed qualescumque sint, si Christi aut Sacramentum exhibent aut praebent sacrificium, eundem Christi sanguinem et merita adiungunt.

67. Irenaeus vero primum non de solo altaris sacrificio loquitur, sed de ceteris quoque oblationibus, quae figurate sacrificia dicuntur. Id quod facile apparet, quoniam Pauli testimonium ad Philippenses excitat, ubi de eleemosynis sermo fit. Illud etiam refert: *Respexit Deus ad Abel et ad munera eius*; et item illud: *Si offers munus tuum ad altare*, etc. Deinde Irenaeus sermonem aperte facit de sacrificio in ordine ad offerentem. At ne hostia quidem altaris eum, qui offert, purificat, si ipse nequam et impurus est. Quin magis ex oblatione

sacrilega inquinatur. Unde et ait, ¹ quod si quis timorem Dei non habeat, nequaquam per id quod recte foris oblatum est sacrificium, ad se ducit Deum, intus habens peccatum. Nec oblatio talis, inquit, proderit ei aliquid. Praeterea, sacrificium altaris non solius administri est, sed Ecclesiae totius. Ita licet sacerdoti malo offerenti non prosit, sed noceat: at ei, pro quo offertur, utile est non sacerdotis merito sed Ecclesiae. Quam rem exposuit Irenaeus *eo etiam capite* in haec verba: *Quia igitur cum simplicitate Ecclesia offert, iuste munus eius purum sacrificium depulatum est.* Cum vero in Ecclesia Dei caput etiam includatur, quod est Christus, consequens fit, non oportere, ut sanctitas sacerdotis administrantis sanctificet sacrificium, quod et per se sanctum est et ab impolluto sacerdote oblatum. Idem quippe est et sacerdos et sacrificium Christus Jesus. Cum ergo argumentum illud, quod istis firmissimum et gravissimum videbatur, responsis omni luce clarioribus ego refellerim, qualia obsecro erunt argumenta reliqua? in quibus ad probandum vis nulla est, ad contradicendum est profecto imbecilla.

68. *Responsio ad nonum.* Videlicet argumentum nonum minimo negotio refutabitur. In remissione enim peccati duo intelliguntur, et condonatio culpae, et resolutio poenae. Atque illa quidem vel per propriam fidem et caritatem contingit hominibus, vel per fidei Sacramentum: haec vero per fidem etiam et caritatem alienam. Ecclesiae nempe societas fratrum fidelium poenas communes per amicitiam facit: quam rem probare, alterius loci ac temporis est. Multo vero magis hanc poenae relaxationem vir iustus a Christi passione participat: Christi autem passio per sacrificium altaris non solum commemoratur, sed communicatur etiam. Sacerdotis igitur oblatio ei, pro quo fit, bis conducit ad relaxandam poenam, et quia sacerdotis ipsius opus meritorium est, quod ille ad solvendam poenam proximo suo benigne ac liberaliter impartitur; et quia Ecclesiae atque adeo Christi sacrificium est: quem effectum sacrificio ex opere operato attribuimus: nam priorem illum habet ex opere operantis. Quare si sacerdos probus est et suam operam et satisfactionem vult fratri indigenti dare, dupliciter, ut modo dicebam, illius commodis et utilitati servit: sin est improbus, una est utilitas sacrificii, quae ab Ecclesia et Christo offerente proficiscitur, quam omnino minister sacrilegus non intercipit. Sicut ne eleemosynae quidem fructum domino adimit servus, qui eam distribuit, detestabilis.

¹ Lib. 4. cap. 34.

69. In huius autem confirmatione argumenti vis sacrificii in peccato remittendo quaeritur, culpasne remittat an poenas an utrasque potius, et culpas et poenas. De qua re tres video sententias ferri, quarum nullam probo. Unam, ut oblatio sacra culpas etiam mortales remittere possit, atque adeo gratiam conferre: alteram, quae in remissione peccati nullam vim sacrificio tribuit, nisi ad impetrandum; quomodo eleemosyna ab omni peccato et a morte liberat, quia orationis loco apud Deum est, per quam ea bona impetramus. Id quod *Ecclesiasticus* exponit, inquiens: *Conclude eleemosynam in sinu pauperis et haec pro te exorabit ab omni malo*. Nec ideo tamen sacrificium propitiatorium esse negant. Quoniam et is, qui veniam alteri impetrat, illum propitium reddidisse dicitur, quem suis precibus placavit. Per hanc igitur viam et rationem hoc sacrificium non poenas solum aiunt, sed culpas etiam omnes veniales mortalesque remittere. Tertia sententia est, quae sacrificium ex opere operato in poenas valere dicat, in culpas nullo modo. Satisfactionem itaque in altaris hostia esse et exsolutionem poenae, non expiationem et remissionem culpaе. Ad hunc enim effectum Sacramenta parata esse, ad illum vero esse institutum sacrificium.

70. Sane qui primam illam opinionem induerunt, hi eisdem argumentis utuntur, quae nos attingimus, quod Alexander et Julius tradunt, crimina omnia hoc sacrificio deleri, Athanasius, Cyprianus et Damascenus affirmant omnes sordes expiari; Chrysostomus et Theophylactus non obscure docent, esse remissionem peccatorum. Quod si ex verbis illis: *Quorum remisistis peccata*, etc. colligunt theologi, ministros posse et culpas omnes remittere et gratiam ex opere operato conferre, cur nos aliter eadem verba de sacrificio interpretemur? Praesertim cum peccata proprie vocentur culpaе; reatus vero poenae non nisi per tropum, quo effectus significatur nomine causae. Atqui confugere ad tropos theologo non licet, quando nihil absurdi est in proprio sermone.

71. Rursum, sancti Patres docuere, sacrificium hoc crimina ablueri sordesque detergere. Qui autem abluit et detergit sordes is maculam tollit; non ergo solas poenas haec hostia resolvit, sed culpas quoque, in quibus maculam intelligimus. Remissa enim culpa, manet poena, non macula. Adde, quod sanguis Christi mystice hic funditur in remissionem peccatorum, quemadmodum nos ipsa forma consecrationis instituit: at sanguis Christi pro culpis etiam effusus est, non pro poenis tantum. Utrasque ergo hoc sacrificium solvit. Postremo, cum idem Christus Patri offeratur in altari, qui se Patri offert in coelo,

sicut oblatio, quam sancta sanctorum ingressus Patri exhibet, mortales etiam culpas remittit; ita et ea, quae in altari fit, culpas remittet et poenas.

72. Nec secunda opinatio praesidiis suis destituta est. Quoniam post oblatum sacrificium pro peccato, ut fideles intelligerent vim orationis in hostia ad illud delendum esse, Ecclesia his verbis deprecatur: *Sit hoc sacrificium intercessio salutaris ad veniam, sit ablutio scelerum, sit fortitudo fragilium, sit contra mundi pericula firmamentum, sit remissio omnium peccatorum.* Atque D. Thomas in 4. dist. 12. quaest. 2. art. 2. quaest. 2. cum in primo argumento obiecisset illud: *Sit ablutio scelerum, etc.*, respondit, huiusmodi locutiones esse improprias. Dicitur enim hoc Sacramentum scelera abluere, quia ipsa impedit, contra ipsa robur ministrando. Et ad 4., *Eucharistia*, ait, *in quantum est sacrificium, habet effectum in illis, pro quibus offertur, in quibus non praexigit vitam spiritualem in actu: et ideo si eos dispositos inveniat, eis gratiam obtinet virtute veri sacrificii, a quo omnis gratia in nos influxit: et per consequens peccata mortalia in eis delet, non sicut causa proxima, sed in quantum gratiam contritionis eis impetrat.* Hactenus Divus Thomas.

73. Tertia demum opinio (si opiniones tamen istas habeo dicere, quas video cum communi Catholicorum sensu pugnare) quoniam in hostiae huius efficacia peccata mortalia nescit a venialibus secernere, ne utraque concedat per sacrificium remitti, ad poenas utrorumque necessario confugiendum putat, quae est his potissima ratio ita sentiendi.

74. Harum trium sententiarum, ut dixi, nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, nisi omnes theologi fallantur, qui uno ore animoque dissentiant. Nam si culpa mortales per sacrificium solverentur, poenitentiae Sacramentum non esset ad salutem necessarium. Ubi enim sacerdos eas semel oblato sacrificio delessent, non esset opus easdem iterum culpas alio remedio extinguere. Neque Deus, qui non abundat in superfluis, duo externa signa proxime ad eundem effectum institueret. Constat autem, poenitentiae Sacramentum ad remittendas culpas fuisse institutum. Quod si sacrificium altaris ex se quoque peccata aboleret, duobus externis signis indiscriminatim ad culpa remissionem abuteremur. Hanc cum adeo facile sacrificium exhiberet, poenitentiae disciplina penitus eluderetur, quoniam sacrificium offere, remedium est cuique vel promptissimum. Quid, quod culpas mortales sine confessione sacerdotes remitterent, oblati videlicet sacrificiis? Id si fieri a sacerdote potest, frustra con-

fessionis praeceptum Ecclesia urgeret. Siquidem sacerdotes et sine cognitione causae et sine confessione peccantium culpas universas per sacrificium solverent. Ita post baptismum susceptum aliqua superesset hostia pro peccatis. Id quod retro diximus antiquis omnibus expositoribus repugnare; novos enim fortasse isti contemnent.

75. Ex quo Ambrosii Catharini deliratio patet, peccata ante baptismum admissa per crucis sacrificium remitti, post baptismum vero omnia per sacrificium altaris. Hostiam quippe crucis generalem causam esse remissionis peccatorum, sive ante baptismum sive postea commissa sint: tum ad Romanos et Hebraeos tradit Apostolus, tum etiam nos manifestissime probaremus, nisi stultum esset commenta improbabilia refellere. Illa potius refellenda sunt, quae isti contra afferebant. Alexander, Julius, Athanasius, etc. sacrificium aiunt delere crimina peccataque remittere. Hoc tribus modis refutamus. Primum diximus, nec ita multo ante, cum poenae pro culpis debitae delentur, solvantur, remittuntur, tunc crimina deleri, solvi, remitti. Quo sensu Ecclesia per indulgentias concedit peccatorum omnium plenissimam veniam, id est poenarum omnium, quas peccando contraximus. Nec refert multum, an improprie et figurate illa sint dicta, an sine figura et proprie, quia scilicet non est plene remissa culpa, quamdiu peccator reus est solvendae poenae.

76. Deinde cum ad perfectionem sacrificii pertineat sumptio, quemadmodum superius ostendimus (nisi enim consumeretur, non existimabant veteres consummatum et perfectum esse sacrificium), nihil mirum est, si corpus et sanguis Christi, quoniam gratiam conferunt, dum sumuntur, culpas omnes ex consequenti remittant: nempe is effectus gratiae proprius et coniunctus est. Atque hoc Ecclesia videtur significare, cum ait: *Sumpta Sacramenta, quaesumus Domine, omnia crimina nostra detergant*. Quibus verbis intelligi voluit, sacrificium, si culpam spectes, non quia offertur, delere crimen, sed quia sumitur. Eadem enim hac ratione et Sacramentum est et perfectio sacrificii. Postremo D. Thomas in 4. *Sententiarum*, ut modo citatum est, respondit, sermones illos ad eam formam esse redigendos, quae haec, quae oratione impetrantur, dicitur oratio facere. In quem sensum dictum est: *Vitam praesta puram; Solve vincla reis*, etc. Quo Moyses etiam spectasse videtur, cum praescriptis singulis hostiis pro peccato subiungit: ¹ *Et orabit pro eo sacerdos et dimittetur*.

77. At vero ridiculum est, si verba illa: *Quorum remiseritis pec-*

¹ *Levit. 4. 35. et 5. 10.*

cata, etc. simpliciter ad culpas poenasque referimus, omnia similia, utcumque, ubicumque et a quocumque dicantur, ad eundem quoque modum interpretari. Aliud est, mihi crede, iudices constituere, qui de peccatis sententiam ferant, qui retinendi ac solvendi habeant potestatem, qui pro culparum vel levitate vel gravitate severiorem mitioremve poenam iniungant: aliud post gratiam initam et Sacramentum reconciliationis acceptum, altaris Domini participem fieri. Quod si post remissam culpam nulla prorsus maneret poena, nec post mortales condonatas, veniales admitterentur, nihil esset opus, post institutum poenitentiae Sacramentum, hostiam propitiationis habere. At hac etiam in re praecipue nobis indulgit Christus, qui non solum poenitentiam dedit ad reparandam resarciendamque amissam gratiam, sed Sacramentum Eucharistiae idemque altaris sacrificium reliquit, quo gratiam factam tectam haberemus. Hoc enim sacrificio non modo pro conciliata amicitia par pari referimus, verum etiam subiratam iudicem et poenam temporalem pro admissa ac remissa culpa minitantem propitium reddimus: hoc sacrificio detergimus pedes, et quod apostolis aqua in pelvim missa contulit, id ac multo etiam magis poenitentibus tribuit sanguis missus in calicem: hoc denique oblato sacrificio disponimur, abluimur, praeparamur, ut ad mensam Dominicam puriter, nedum amice, valeamus accedere epulisque accumbere divum. Ordo igitur rerum Sacramentorumque natura poscit, ne remissionem peccatorum eodem modo in poenitentiae Sacramento et in altaris hostia interpretemur. Nec ad tropos hic fugimus. Explicatum est namque, resolutionem poenae ad remissionem integram peccati attinere, nec esse plene remissam culpam, pro qua manet solvenda poena. Ac si sanctorum dicta hoc sane loco ad tropum deflecteremus, nec sine necessaria causa, nec sine pervulgata eius vocis usurpatione id faceremus.

78. At ablutio criminum sine aqua gratiae non est, nec, nisi maculam habeat, quidquam aut tergitur aut abluitur. Ego, lector, nolo ablutionis et maculae metaphoras ad vivum resecare, quemadmodum ii, qui ista subtilius inquirunt, fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum. Nam si Scripturae ac veterum testimonia semper ad illam normam velimus exigere, inveniemus ea quandoque a veritate discrepare. Id quod uno solum exemplo manifestum faciam, quoniam vel mihi ipsi iam huius disputationis longitudo molesta est. Davidi ad peccati confessionem culpam esse remissam, nemo vocare in dubium potest, nisi qui ea, quae paulo ante scripsimus, aut non legerit aut nunquam secum reputaverit. *Dixi, ait, confitebor adversum me iniustitiam meam Domino*, etc. Sed quod remissa culpa nondum

fuisset plenam munditiem consecutus, is ipse testatur, inquit: *Amplius lava me ab iniquitate mea et a peccato meo munda me*; item: *Asperges me*, etc. Qui, *amplius*, dicit, hic lotum se esse procul dubio sentit, sed non plene atque perfecte. Macula igitur aliqua relicta erat, sordes aliquae permanebant, quae non fuerant penitus priore ablutione detersae. In hunc ergo modum dixere veteres, sacrificium abluere crimen sordesque purgare, quamvis scirent, per poenitentiam ante et remissam culpam et gratiam iustificationis acceptam. Poenae itaque resolutionem, quoniam purgatio et medicamentum animi est poena omnis, ablutionem detersionemque appellarunt veteres, vel certe senserunt, per gratiam imperfectam non plene sanari, ablui, mundari cor humanum, quoniam habitus vitiorum inhaerentes et inclinationes quasdam ad bonum commutabile ex peccato trahimus: quae omnino res cum non statim per quamlibet contritionem evanescant, tum exploratum est, quasi sordes animi et morbos esse. Benigne igitur fecit Dominus in voluntate sua Sion, cum post sacrificium cordis humiliati atque contriti, quo deletur culpa, alterum acceptat sacrificium iustitiae, quo resolvitur poena. Utroque purgantur sordes, utroque abluimur et mundamur, sed non eodem modo tamen. Multae enim variaeque purificationes a rebus diversis existunt, quas si similes omnes esse velis, stultum te esse fateare. Nam peccati maculam omnino totam, ita ut ne vestigium maneat quidem, per quamvis gratiae ablutionem penitus elui, nec ratio admittit, nec auctoritas.

79. Sed sanguis Christi offertur et mystice funditur in remissionem omnium peccatorum. Mihi profecto saepissime de ea re cogitanti maxime illud considerandum videri solet, quod in superioris cuiusdam argumenti refutatione breviter admonui, sanguinem Christi in omnibus quidem Sacramentis operari, sed in singulis suum cuique proprium effectum edere, iuxta cuiusque peculiarem et significationem et naturam. Quemadmodum causa universalis prima non totam vim in singulis adiuvantibus causis effundit, sed ad illarum omnino vires vel perfectas vel imperfectas se attemperat et varios quasi partus procreat perfectione et imperfectione differentes; sic Christi sanguis per se quidem et in baptismo et in poenitentia remissionem peccatorum facit, sed non similiter tamen. Nam in baptismo, quoniam regeneratio est, totam perfecte culpam poenamque resolvit: in poenitentia vero, quoniam est iudicium et satisfactionem habet adiunctam, culpam resolvit, poenam non plene, donec satisfactio fuerit expleta. Atque in reliquis Sacramentis omnibus remissio quidem peccatorum est, sed quodam modo et quasi per accidens. Quia nimirum non sunt per se aut con-

firmatio aut Eucharistia aut ordo aut matrimonium ad remittendum peccatum instituta: sed proprias tamen operationes habere nequeunt sine gratia, quae si peccata in anima reperiatur, ea depellit, ut contraria. Sacrificium altaris invenio, cum ad veritatem coepi revocare rationem, quia per se propitiatorium est, ex se quoque ad remissionem peccati institutum.

80. Verum cum species habeat panis et vini, idemque et altare hic et mensa sit, ratio ipsa rerum et ordo naturae postulat, ut huius altaris effectus in illis existat, qui mensae huius participes esse possunt, nempe accepto Sacramento reconciliationis, antequam ad amicorum convivium accedere absurdum est. In his autem culpa mortalis remissa est. Quare sanguis Christi in speciebus panis et vini per se quidem remissionem poenae et culparum venialium tribuit: interdum tamen, quamvis per accidens, tribuit etiam mortalium, non quia offertur, sed quia sumitur. Tunc enim, ut saepe dixi, consummatur sacrificium. Quod quum forte invenit hominem in peccato mortali, ignorato tamen, gratiam confert illumque iustificat, si Divi Thomae auctori credimus.

81. Quamobrem tanetsi Christi sanguis offertur et mystice funditur in remissionem peccatorum (ut iam argumento respondeamus), ex significatione tamen specierum panis et vini, tanquam ex causa instrumentali et adiutrice definitur, ut eam remissionem efficiat, cuius participes sunt ii, qui non indigne ad altare Domini accedunt, id est qui nullius culpae mortalis sibi sunt consci, quam non prius per poenitentiam eluerint. De effectu sacrificii ex opere operato sermo fit: nam quasi orationis loco ad impetrandam gratiam scio pro mortali posse etiam offerri. Nec tamen effectum semper habere necesse est et quasi lege edita poenitentiam peccatori, atque adeo veniam impetrare, tanetsi oratio est haec Deo gratiosa vel maxime. Sed obicis: exauditus est Filius semper pro sua reverentia; et hoc sacrificium semper offert Patri Filius: sempiternum ergo effectum habet. Nec enim oratio Filii frustra et vane fundi potest. Cui argumento respondeo. Quas Christus per se ipse fundit preces, eas omni et tempore et loco exaudit Pater: at quas ille offert per homines, non semper exaudit. Sicut causa prima, quos effectus per se sine adiutrice alia voluit edere, in his nihil frustra egit aliquando. At cum per secundas causas operatur, frustra quandoque agere dicitur, hoc est quandoque finis evanescit, non a praecipua causa, sed omnino ab adiutrice. Ad eundem quoque modum, si Christus in caelo hoc sacrificium offert, ut vere offert, non ad omnem effectum sanguinis instituit offerre, sed ad

effectum sub certis speciebus et figuris definitum. Prima igitur sententia sic nobis refutata sit.

82. Qui vero solam vim impetrandi in altaris hostia ponunt, hi in poenis peccatorum primum errant; quas sacrificio sanguinis Christi tamquam pretio exhibito redimi, quoniam res nota erat, perstrinximus breviter paulo ante. Si enim eleemosynis peccatorum poenae redimuntur, cur negemus, Christi sanguine oblato in altare redimi? Ecquis autem ferat, sacrificiis Veteris Legis poenas resolveri, sacrificio Novae Legis non resolveri? An vilior est Deo sanguis Christi, quam sanguis hirci? Sed quemadmodum in Sacramentis non modo quia actio nostra meritoria est, satisfactionem habet adiunctam pro poena culpae debita; verum etiam ex eo, quod per talia signa proprie nobis sanguis Christi applicatur, vi ipsius sanguinis et maior gratia confertur et maior pars poenae remittitur: sic in sacrificio altaris non solum quia oblatio nostra meritum habet, sed quia per eiusmodi externum signum passionis Christi commemoratio atque adeo applicatio fit, ex opere operato, id est virtute sanguinis ipsius cumulator poenae remissio et offerenti contingit, et iis etiam, pro quibus offertur. De vivis intelligo; nam in defunctis non subest causa eadem. Ad hos quippe sicut merita Christi per indulgentias nonnisi ad modum suffragii perveniunt, ita forsitan nec sacrificii vis, nisi orationis et suffragii locum habet. At vivis per viam redemptionis et pretii prodest, quod lege iustitiae acceptandum est, perinde ut si quanta pecunia debetur, tanta etiam exsolvatur.

83. Errant deinde isti in culpis venialibus, quas hoc omnino sacrificio deleri, testes sunt et scholae theologi et veteres etiam sancti.¹ Nec enim minore Ecclesiae consensione venialia per sacrificium altaris, quam per aquam benedictam, per orationem dominicam aut similia huiusmodi religionis opera remittuntur. Estque argumentum in promptu certissimum, quod ex vi formae, qua consecratur sanguis specierumque panis et vini retro collegimus, peccata amicorum, qui videlicet ad mensam Dominicam haud indigne accedunt, per hoc sacrificium resolveri. Illa autem levia sunt et venialia, quae in amicis etiam inveniri queunt. Ut aperte Christi erga nos providentiam et benignitatem intelligas, qui gravioribus morbis graviores poenitentiae curationem adhibuit, leviores autem faciliiori sacrificii medicamento curavit. Sed haec hactenus. Isti, atque etiam qui tertiam sententiam secuti sunt, videant, quomodo tueri causam suam possint, cum non solum poenas, sed veniales etiam culpas per altaris hostiam remitti, ratio et veritas

¹ *De cons. d. 2. cap. « Iteratur », et cap. « Utrum ».*

ipsa vincat. Ac de argumenti noni confirmatione, vereor ne nimium multa dixerimus.

84. *Responsio ad decimum.* Decimum vero argumentum quaestionem perobscuram habet de valore sacrificii, ubi quibusdam theologis, quos video doctissimos habitos in schola, placuisse intelligo mirabilia quaedam: sed nihil est tam improbabile, quin argumentando probabile quandoque appareat; his praesertim, qui de facie rerum iudicant et argutiis suis fumos theologiae persequuntur. Horum de valore Missae sententias refellere longum et molestum erit. Meam itaque breviter exponam, quantum videlicet satis erit, ut argumento huic respondeatur. Primum ergo vocari in dubium non debet, quin valor Missae ratione quadantenus infinitus sit, hoc est ad sufficientiam, non ad efficientiam. Nam sicut Dei virtus et potentia sufficiens est quidem, ut infinitum effectum edat, quoniam infinita ipsa est: sed semper tamen edit finitum, quia infinitum capere res creata non potest: sic Christi sanguis ubicumque reperiatur, sive in cruce sive in altari, infiniti pretii est, quia idoneus, ut pro infinitis, si essent, hominibus satisfaceret: sed quoniam sunt finiti semper, effectus semper finitus est quamvis pretium sanguinis nullo fine circumscriptus sit. Ac de hostia crucis quidem nulla hodie nobis controversia est: hostiam vero altaris infiniti valoris esse, duobus argumentis explorare perceptum est et cognitum. Unum illud est, quod refutare modo nitimur. In ea enim parte, qua docet sacrificium infinitum esse, quia sanguinem Deo infiniti pretii exhibet, difficile factu est, efficacitatem illius argumentationis non probare.

85. Alterum argumentum est, quod si valor Missae finitus esset, minus satisfacerent pro poena debita decem homines, qui offerrent sacrificium, quam si duo tantummodo offerrent. Si enim rem quamcumque finitam decem hominibus partiaris, non tanta portio obveniet singulis, quanta duobus contingeret, si inter duos solum divideretur. Ita si decem audirent Missam, valor distributus in plures minor in quocumque illorum existeret, quam si duo tantum sacrificio interessent. Item, quo plures ministri vel in altari vel in choro sacrificio solemniter inservirent, eo minorem hostiae partem acciperent. Quare qui post me vel auditor vel adiutor ad Missam accederet, is fructus mihi et satisfactionis partem adimeret. Quae profecto omnia absurda sunt. Quibus rebus efficitur, ut si duo fideles sacerdoti stipem et eleemosynam conferant, qui pro illis hostiam praebeat, non sit prior minorem ex Christi sanguine utilitatem percepturus, quam si posterior nullus omnino exstisset. Quemadmodum si iuxta crucem quis una

cum Christo Patri offerret sanguinem illum, nihil consequeretur minus, si solus, quam si infiniti tunc simul adessent, qui idem cum Filio sacrificium exhiberent. Eadem quippe hostia in cruce atque in altari est: tametsi ibi patens, hic in mysterio abscondita. Nec sacerdos tamen laboris sui mercedem quamlibet accipere a multis pro Missa una potest, sed quae satis erit, ut de altari ad sobrietatem comedat. Non enim sanguinis Christi fructum meritumque vendit, sed operas suas ministeriumque locat. Quocirca nihil omnino plus a pluribus vindicare potest, ac si minor esset utilitas in pluribus, quam in uno. Omnis autem opinio in hoc consentiat necesse est, sacerdotem, sive pro paucis sive pro multis celebret, cibum vitae necessarium expetere suo iure posse. Quem si unus non dederit, nulli facit iniuriam, si experierit a pluribus. Quin iniurius es tu, si cogas sacerdotem, ut solum pro te ille hostiam praebeat, nisi tu illi praebeas cibum. Qui quantus quamque sit homini necessarius, prudentia magis quam theologia diiudicat. Uno in tempore et loco non satis erit argenteus nummus, alio forsitan plus nimio erit.

86. Sane quod de utilitate sacrificii diximus, recte Caietanus admonuit, hoc ad eos tantum, qui offerunt, referendum esse. Nam qui non offerunt, ii non aequalem partem accipiunt, si pro pluribus, ac si pro uno dumtaxat offeretur. Ut si sacerdos sua sponte a nemine amicorum invitatus, pro illis absentibus sacrificet, dico, non tantum valere multis, quantum valeret uni, si pro uno illorum singulariter sacrificaretur. Ad satisfactionem loquor: ad impetrationem namque nulla vis minor in sacrificio est, quod pro multis offertur, quam in eo, quod pro uno solo. Quae omnino res cunctis orationibus communis est, quibus nihil detrementi ad impetrandum est, quod pro pluribus effunduntur. At adiutores auditoresque Missarum, ii etiam, qui sacerdoti alimenta ministrant, vel quoque modo sacrificio inserviant, re vera offerunt sacrificium, ideoque pro sua devotione quisque partem capit hostiae illius. Certe quo causa adiutrix sacrificii principali causae coniunctior est, eo magis pro poena satisfacit: ut sacerdos plus quam diaconus, diaconus plus quam subdiaconus, subdiaconus plus quam acolythus, acolythus plus quam auditor: horum autem utrumque excellit is, qui sacerdoti stipendium vitae necessarium dederit. Atque hi etiam, quo devotius ac religiosius suo quisque munere fungentur, eo magis satisfacient. Tanta vero devotio et religio in offerendo sacrificium esse poterit, ut una oblatione tota poena debita resolvatur. Nec enim si sacrificium infiniti valoris est, ideoque tota semper poena redimitur. Quoniam infinitum est in genere causae universalis, quam infinitam licet causae adiuvantes ad finitos

effectus determinare solent, tanto vel maiores vel minores, quanto vis adiuvantium causarum vel maior vel minor est. Id quod in prima rerum naturalium causa cernimus, quae tametsi infinitae virtutis ipsa est, per causas secundas finitos effectus edit tantos et tales, quantos et quales causarum adiutricum vis et natura poscit. Nec sacerdos sacrificio imponit limites ex merito et sanctitate, sed ex intentione et applicatione sua, qua huic aut illi, pro quo offert, sacrificii virtutem applicat. Sane quemadmodum parvulis baptizatis per ministri intentionem Christi sanguis applicatur certusque gradus gratiae confertur, non quem administri sanctitas praefinivit, sed quem praescribere voluit Christus (nam quotus gradus ille sit, mortalibus ignotum est); sic his, pro quibus sacrificium offertur, si simul iidem non offerunt, certus gradus poenae remittitur, quem nos ignoramus, Christus sua voluntate praestituit. Sed ut adulti eo maiorem a baptismo gratiam percipiunt, quo religiosius et devotius percipiunt baptismum; ita a sacrificio maiorem utilitatem capiet is, qui sacrificium sanctius et ferventius offeret. Parvulis porro ablutio peculiaris ministri vim crucis ad certum gradum gratiae definit, quem aequalem in omnibus illis esse credimus, quod aequalis in omnibus dispositio est: adultis vero, quoniam non est eadem dispositio, sed alia cuique atque alia, non idem gratiae gradus, sed alius alii conferetur. Quo modo vim sacrificii universalem et infinitam sacerdotis singularis oblatio determinat, vel ad certam et aequalem remissionem poenae in his, qui eodem modo se habent ad sacrificium, vel etiam ad inaequalem in iis, qui cum causae adiuvantes sint sacrificii, aliter atque aliter afficiuntur, hoc est bene, melius, optime.

87. Quod si Christi sanguis tam proprie noster esset, quam suus cuiusque proprius est, sine dubio Christi sanguine oblato, tota poena, quamvis infinita, solveretur. At, sicuti diximus, noster est Christi sanguis eo modo quo lux solis nostra est, nempe ut causa universalis, cuius vis maior minorve recipitur pro eo ut subiectum magis minusve disponitur, pro eoque ut causae adiuvantes maius minusve opis ferunt ad effectum. Atque post haec in refutando argumento decimo otiosum erit verba plura prodigere.

88. *Responsio ad undecimum.* Undecimum quoque argumentum ridendum magis erat, quam refutandum. Sed ridicula Missa: praesertim cum in tanta hominum caecitate et miseria nihil est, quod rideamus. Prior ergo eius argumenti particula facillime eluditur. Nulla enim repugnantia est, quin convenit maxime, ut qua re Deo gratiam referimus benefico, eam rem offeramus irato. Eisdem quippe mune-

ribus; bove, ove, agno, veteres patres et gratiam Deo referebant, et illum placare curabant. Quem in modum nos corpus et sanguinem Christi, divino nobis dono concessa munera, Deo et propitiatorie reddimus et eucharistice. Nam quod putant, sacrificiorum species confundi, si idem eucharisticum et propitiatorium sit, in eo mirifice isti falluntur. Non enim confunditur triplex animae vis vegetandi, sentiendi, intelligendi, si in una rationali anima tres excellenter existant. Ex quo intelligitur, si Veteris Legis multa eademque varia sacrificia in unum Novae Legis omnia transierint, ubi contineantur et emineant, non hanc esse specierum permixtionem confusam, sed christiani sacrificii excellentiam perfectam. Deinde in moribus hoc videmus, ut diversa virtutum ac vitiorum genera in unam actionem coeant, si huic diversi fines accedant. Idem scilicet actus est furtum et sacrilegium, idem misericordia et religio. Nihil igitur vetat, quin eadem hostia ad diversos relata fines, et propitiatoria sit et eucharistica. Deum sane nos in remissione etiam peccati et misericordem et iustum agnoscimus, ut et gratis remittat peccata et pretio remittat tamen. *Iustificati*, ait, ¹ *gratis per redemptionem, quae est in Christo Jesu*; et rursum: ² *Empli estis pretio magno*. Donavit autem Christus nobis pretium hoc, gratisque donavit, ut debita nostra solvamus. Quamobrem tum Filio tum Patri ingentes gratias agimus: imo, ut aliquando diximus, par pari referimus. Quia vero pretium istud acceptum licet, sed nostrum est tamen; vere hoc exhibito peccata nostra redimimus Deumque suis beneficiis placamus. Quam rem Irenaeus ³ in haec verba prosequitur: *Qui nullius est indigens Deus, in se assumit bonas operationes nostras ad hoc ut praestet nobis retributionem honorum suorum, sicut Dominus ait: Venite benedicti... ita et verbum dedit populo faciendarum oblationum, quamvis non indigeret eis; ita et nos offerre vult munus ad altare*. Hactenus Irenaeus. Et Coelestinus huius nominis primus ⁴ eleganter exclamat: *O misericordiam Dei, qui nostra vis esse merita, quae tua sunt dona; et pro his, quae liberaliter largitus es, aeterna proemia es daturus!* Quae causa Christo Domino fuit, ut initio statim coenae gratias egerit, accipiens panem et vinum, ut distribueret discipulis. Accipiebat ergo ipse, qui dabat, et ideo gratias agebat. Quo modo nos et gratias agimus Deo pro accepto munere, et damus acceptum pro redemptione animarum nostrarum. ⁵ Quae omnia fere in argu-

¹ Rom. 3. 24.

² 1. Cor. 6. 20.

³ Lib. 4. cap. 34.

⁴ In 3. ep. ad omnes Galliarum episc.

⁵ Idem habet Aug. lib. *De eccles. dog.* cap. 32.

mento 2. pro prima conclusione, et in argumento 3. pro 2. conclusione, et in responsione ad 5. argumentum explicata sunt. Nam et posterior huius undecimi argumenti particula in responsione ad 3. satis confutata est. Cur autem Eucharistia sacrificium sit, cetera Sacramenta non sint, non est illa causa, quam isti reddunt; sed quia in Eucharistia corpus et sanguis Christi vere manent, in ceteris Sacramentis non manent. Unde cum tam pretiosa munera in Eucharistia habeamus, offerre ea Deo et possumus iure et debemus. Sine oblatione autem sacrificium non est. In Eucharistiae quoque oblatione mystice Christus et incruente immolatur, ideoque ibi hostia est, in aliis Sacramentis non est. Proprie dico; nam per translationem baptismus quandoque hostia dicitur. Abeant ergo caeci et indocti Lutherani, quos in uno hoc exemplo patefecimus disciplinarum omnium ignaros esse, theologiae, philosophiae, dialecticae, grammaticae. Nec enim rem tantummodo, sed sacrificii etiam nomen ignorant.

CAPUT XII.

97

EXEMPLUM SECUNDUM, UBI THEOLOGIAE CONCLUSIO
IN QUAESTIONEM VERTITUR.*Quaestio de visione animae Christi.*

1. Quamquam in singulis praecedentibus libris Lutheranorum nos malitia coegit, de uno aliquo theologiae principio disserere, atque adeo quaestionum, quae praeter naturae ac disciplinae ordinem in controversiam veniunt, multa exempla ponere; sed capite superiore tam in eo pugnae genere stilum diligentius exercuimus, et quasi ad spectaculum liberiore disputatione lusimus. Tametsi non ludicrum hoc, sed verum certamen fuit, quod spectante orbe in Tridentino Concilio certavimus. Ubi Patribus magnum lumen accendimus, tenebras adversariorum dispulimus, theologi visi sumus, audacius vero fecimus, quam scholae auctores ceteri. Illi enim ieiune solent, nullis ornamentis oratoris adhibitis, haereticorum sensa rationesque referre: nos autem illa ipsa haereticorum argumenta ita amplificavimus, auximus, ornavimus, ut et quae arma inimici habent, acuisse videamur, et quae non habent, suppeditasse. Sed, quod alias saepe dixi, veritas mendacium superat, miris licet modis instructum et ornatum. Verum

ne plus iusto volumen excrescat, non ad eum morem reliqua copiose exempla persequemur; sed anguste et contracte disputabimus, atque utriusque partis argumenta non omnia, sed praecipua breviter perstringemus.

2. Agendum ergo illa sit nobis secunda quaestio, an Christi anima statim ab initio creationis suae Deum clare viderit? Sunt enim in utramque partem argumenta adeo probabilia, ut neutra firme stabilita videatur. Bucerus porro negat, Christi animam fuisse a principio perfectam. Erasmus in dubium vocat. Theologi vix ostendunt. Qui vero inficiantur, ii huiusmodi argumentis uti possunt.

3. *Primum argumentum.* Primum, in Christo fuit fides: sicut scriptum est: ¹ *Erit fides cinctorium renum eius.* Non ergo mens eius videbat Deum, quoniam *fides argumentum est non apparentium.* ²

4. *Secundum argumentum.* Deinde, Christus spem habuit, quemadmodum ipse Patri loquens ait: ³ *Spes mea ab uberibus matris meae.* Quod autem videt quis, quid sperat? ⁴

5. *Tertium argumentum.* Praeterea, timuit, ut videre est apud Marcum: ⁵ *Timor autem futuri et incerti mali est,* Arist. 2. *Rhetoric. lib.* Non igitur videbat clare Deum, in quo nihil ut futurum incertumve cognoscitur.

6. *Quartum argumentum.* Praeterea, crevit gratia non solum apud homines, sed etiam apud Deum. ⁶ Non itaque erat beatus, nec videbat Deum, quia beati crescere in gratia non queunt.

7. *Quintum argumentum.* In notitia insuper et visione beata nulla rerum cognitarum successio est. At Deus Christi animae quaedam demonstrabat, alia celabat postea demonstraturus, iuxta illud: ⁷ *Pater omnia demonstrat Filio, quae ipse facit, et maiora his demonstrabit ei opera;* et rursum: ⁸ *De die illa nemo scit, nec Filius.*

8. *Sextum argumentum.* Praestantius item et iucundius est gloriam et honorem consequi per opera digna, quam sine ullo omnino merito. Christus ergo animae suae felicitatem tanquam virtutis praemium accepit. Quare non est in primo instanti visionem Dei consecutus. Meritum enim praemium antecedit, laborque mercedem. Nec fieri potest, ut simul quis et mereatur beatitudinem et beatus sit, nisi simul sit anima et in via et in viae termino.

9. Confirmant autem argumentum hoc Sacrarum Literarum te-

¹ Isa. II. 5.

² Hebr. II. I.

³ Psal. 21. 10.

⁴ Rom. 8. 24.

⁵ Marc. 14. 34.

⁶ Luc. 2. 40.

⁷ Joan. 5. 20.

⁸ Marc. 13. 32.

stimonia plurima. Ut illud: ¹ *Pro eo quod laboravit anima eius, videbit et saturabitur.* ² *Satiabimur autem, cum apparuerit gloria Dei;* item: ³ *Dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus oleo laetitiae prae consortibus tuis;* item, cum dixisset: ⁴ *Caro mea requiescet in spe. . . . non derelinques animam meam in inferno;* subiicit Christus ispe: *Notas mihi fecisti vias vitae, adimplebis me laetitia cum vultu tuo.* Non igitur ante mortem adimpleverat eum Deus laetitia vultus sui: qua de re ne ad faciem quidem videbat Deum. Item: ⁵ *Dignus est agnus qui occisus est, accipere dignitatem et sapientiam;* non ergo ante mortem acceperat, sed meritis est eas accipere moriendo. Item: ⁶ *Ecce salvator tuus venit, ecce merces eius cum eo et opus illius coram illo.* En merces, en opus; gloriam ergo animae commeruit. Nam gloria corporis, tametsi merces fuit operis sui Christo; non tamen fuit simul cum eo. Item: ⁷ *Decebat eum, propter quem omnia et per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummari.* Quid autem per consummationem intelligat Paulus, quamquam nomen ipsum prae se fert, in eadem epistola exponit, inquiring: ⁸ *Ut non sine nobis consummarentur.* Finem ergo suum Christus per passionem adeptus est.

10. *Seplimum argumentum.* Postremo, non potest esse cum summo gaudio summa tristitia coniuncta: at qui videt Deum, is maxime gaudet; Christus vero maxime tristatus est, iuxta illud: *Tristis est anima mea,* etc., et iterum: *Repleta est malis anima mea.* Non ergo Deum videbat; nisi velis duo simul contraria in eodem subiecto exstistisse, eandemque animam pariter et repletam malis et repletam laetitia cum vultu Dei. Haec videlicet sunt argumenta potissima, quae e locis theologiae contra veram theologiae conclusionem depromuntur. Nam si quae sunt alia, vel facilia sunt et cuique in promptu parata, vel ad ea, quae posuimus, omnia referuntur. Sed nihil movere nos debet, ut ab scholae decreto recedamus.

11. Omnes autem theologi definiunt, ⁹ Christum ab instanti conceptionis Dei essentiam vidisse. Quae conclusio licet sola theologorum auctoritate probaretur, satis firma habenda esset, quemadmodum lib. 8. constituimus: sed his quoque argumentis demonstratur.

¹ Isa. 53. 11.

² Psal. 16. 15.

³ Psal. 44. 8.

⁴ Psal. 15. 9.

⁵ Apoc. 5. 12.

⁶ Isa. 62. 11.

⁷ Hebr. 2. 10.

⁸ Hebr. 11. 40.

⁹ D. Th. 3. p. q. 9. art. 2. et qu. 34.

art. 4.

12. Primum ex illo: ¹ *Vidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti a Patre*. Quo loco D. Thomas advertit, gloriam animae Christi ex personali unione verbi et animae esse derivatam. Id enim Evangelista non obscure significat, cum voce eadem repetita ait: *Gloriam quasi unigeniti a Patre*; illam sane animam talem existinemus necesse est, qualem decebat eam esse, quae esset Deo coniuncta vel maxime, nimirum undecumque perfectam omnibusque omnino numeris absolutam. Quod qui non sentiat, hic de unione personali Dei et hominis stultissime sentiat. Iam si anima Christi unita verbo non fuisset glorificata, fuisset profecto imperfecta. Magna quippe humanae menti perfectio deest, si felicitas deest. Ac videre Deum per speculum in aenigmate, imperfecti hominis esse, testis est Paulus in haec verba: ² *Cum venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est. Cum essem parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus: quando autem factus sum vir, evacuavi quae erant parvuli. Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte*, etc. Quia igitur ab utero Christus non sapiebat, ut parvulus, sed vir omnino perfectus erat, ab utero quoque Deum facie ad faciem videbat. Id quod Jeremias praedixit inquiens: ³ *Novum creavit Dominus super terram; femina circumdabit virum*. Adde, quod cui communicatur esse, ei etiam communicatur propria rei operatio, quae consequitur esse: ut cui datur esse ignitum, eidem quoque datur ut calefaciat; et cui daretur esse solis, is sine dubio illuminaret. At propria Dei actio est videre seipsum; hac enim visione beatus est: ergo cum anima Christi haberet esse divinum, habebat item suo modo divinae naturae propriam actionem, atque adeo videbat Deum. Adde etiam, quod maior erat unio animae Christi cum Verbo, quam unio beatorum; sed ex hac exsistit claritas in intellectu beati, ut Deum videant: ergo multo magis ex illa talis claritas orietur. Id Divus Thomas hac ratione confirmat: *Quanto receptivum propinquius est causae influenti, tanto abundantius et plenius recipit influentiam eius*. Sed mens Christi propinquior erat causae luminis gloriae, quam omnes angeli beati; plenius ergo atque perfectius cognoscebat Deum.

13. Argumentatur praeterea D. Thomas, gloriam in anima fieri ex eo, quod divinitas sit praesens intellectui, sicut lumen in aere ex praesentia solis. Quia enim *gloria Dei ingrediebatur per viam orientalem, terra splendebat a maiestate eius*. ⁴ Cum ergo lux ipsa non solum

¹ Joan. 1. 14.

² 1. Cor. 13. 10.

³ Jer. 31. 22.

⁴ Ezech. 43. 2.

ingressa fuerit in animam Christi, sed ei fuerit in idem esse personale coniuncta: claritas gloriosa inde secuta est, ut splendor sequitur solem. Praeterea, Deus attingitur a natura intellectuali per cognitionem et amorem: at anima Christi propinquissime attingebat Deum, quia erat Deo propinquissima: ergo eius propriae actiones, notitia et amor, non longe, sed proxime Deum attingebant. Mens vero cum est viatrix, peregrinatur a Domino a longeque repromissiones adspicit, cum autem videt per speciem, praesens est et propinqua, ut ad Corinthios et Hebraeos tradit ¹ Apostolus. Si ergo anima Christi peregrina et hospes erat super terram, certe non erat Deo per cognitionem proxima, sed angeli erant Deo proximiores.

14. Nec me fugit, posse a calumniantibus obiici, aliud esse quod res sit praesens animae secundum esse reale, aliud quod sit praesens secundum esse intelligibile. Anima enim nostra intellectui nostro coniunctissima est, si esse reale consideres. Sed quia coniuncta non est secundum esse intelligibile, videre eam in se, quandiu mortali corpore circumdamur, non valemus.

15. At haec obiectio haberet fortasse locum si Filius Dei animae rationali perinde ut lapidi aut stipiti fuisset unitus, nec in unione illa esse intellectuale primo spectatum exquisitumque fuisset. Verum Patres Ecclesiae veteres mentem potissime assumptam credidere, per mentem animam, per animam vel ipsam carnem. Augustinus in *lib. De agone christiano*, *Invisibilis*, ait, *et incommutabilis veritas per spiritum animam, et per animam corpus accepit*; et in *epist. ad Volusianum*: *Ipsa magnitudo*, inquit, *divinae virtutis animam sibi rationalem, et per eandem corpus humanum totumque omnino hominem in melius mutandum cooplavit*. Ac Damascenus in *3 lib. unitum esse*, ait, *carni per medium intellectum verbum Dei*. Quam rem Divus Thomas *3. p. quaest. 6.* divine, ut omnia, explicavit. Atque haec causa, ni fallor, Evangelistae fuit, cur non diceret, aut filium aut vitam aut lucem, sed verbum carnem factum esse. Verbum enim prolem mentis aperte significat et naturam intellectualem prae se fert. Quorsum autem Joannes diceret, primum intelligibile, hoc est verbum extremo illi, id est carni se iunxisse, nisi ut moneret, sapientiam Dei attingisse quidem a fine usque ad finem fortiter, sed disposuisse tamen omnia suaviter et carnem sibi propter animam univisse? Etenim quod per se intelligibile erat, id cui se prius quam intellectui mentique coniungeret? Nempe ex fine assumptionis liquido apparet, quid Dei verbum

in ea coniunctione expetierit. De qua re quoniam non ita multo post latius dicturus sum, nunc illud satis est, finem hominis Dei notitia constare. Qui ergo factus est homo, ut hominem ad finem suum, idest claram Dei cognitionem, duceret, is mentem sibi praecipue coniunxit, qua finis praenoscitur, quaeritur, possidetur.

16. Hoc vero illa etiam argumentatio confirmat: ¹ *Filius Dei in hoc natus est et ad hoc venit in mundum, ut testimonium perhiberet veritati. Ecce, ait,* ² *testem populis dedi eum, ducem ac praeceptorem gentibus.* Ut autem testis perfectus sit, illa res in eo prima quaeritur, ut hoc probe cognoscat et teneat, de quo testimonium est laturus. Si dux itidem et praeceptor consummatus quispiam habendus est, scire illum oportet et finem, quo ducat, et veritatem omnino, quam doceat. At Christus testis veritatis erat, a Patre dux et praeceptor constitutus: quocirca necesse erat, ut a Dei verbo mens potissimum et ratio hominis in ipsa unione perficerentur. Nec laborare diu opus est, ut invenias, quando apostoli gloriam quasi unigeniti a Patre viderint, cum Petrus id significantissimis verbis patefaciat: ³ *Non indoctas fabulas secuti, ait, notam facimus Domini nostri Jesu Christi virtutem et praesentiam, sed speculatores facti illius magnitudinis. Accipiens enim a Deo Patre honorem et gloriam, voce delapsa ad eum huiusmodi a magnifica gloria: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui: ipsum audite; et hanc vocem nos audivimus de caelo allatam, cum essemus in monte sancto cum ipso. Virtutem et potentiam vocat, qua Verbum caro factum est: praesentiam vero, qua habitavit in nobis: at virtutem et praesentiam simul, quia filius hominis erat in coelo, hoc est eius anima videbat Deum et vivebat tamen in mortali corpore super terram.* ⁴ Ita enim praenunciaverat David in paucissima verba: *Beatum faciet eum in terra.* ⁵ Nam quod beatus aliquis quasi transiens fuerit in terra, in Scripturis saepe legimus. Sed quod habitaverit in nobis quasi colonus et quasi viator declinans ad manendum, haec praesentia potentiae miraculum est. Sane viderunt gloriam animae in corpore tamquam in speculo, ideo apte dixit: *speculantes*, gloriam autem quasi unigeniti in *voce delapsa a magnifica gloria: Hic est*, etc. Testis oculatus est: *Ipsum audite*; doctor veritatis exploratae ac visae est: *Ipsum audite*; dux est, qui et viam sciat et terminum sciat: *Ipsum audite*, atque adeo videte et contrectate: nam habitat in vobis,

¹ Joan. 18. 37.

² Isa. 55. 4.

³ 2. Pet. 1. 16.

⁴ Memento scriptum esse: « Non vi-

debit me homo et vivet ».

⁵ Psal. 41. ad Christum esse referendum ostendit Joan. cap. Evang. 10. Vide Caiet. in Ps. 8. Jer. 4.

quamvis gloria ea sit apud me, quam in praesentia cernitis. Sed de primo Joannis testimonio nimum multa. Secundum principale testimonium pro ea conclusione comprobanda illud est: ¹ *Verbum habitavit in nobis plenum gratiae et veritatis*. Unde Divus Thomas bifariam colligit. Sive enim plenitudinem gratiae in Christi anima ponas, sive plenitudinem veritatis: utrinque conficitur, eam Dei essentiam vidisse. Gratia quippe viae in ordine ad gratiam patriae imperiecta est, tantumque deficit a plenitudine, quantum a perfectione deficit. Quare si imperfecta gratia in Christo fuit, non fuit nimirum gratia plenus. Obiicit autem, Beatam Virginem, dum vitam etiam mortalem degeret, plenam gratiae fuisse, nec vidisse tamen Deum. Verum hunc scrupulum eximit 3. parte, quaest. 7. art. 10. Non enim fuit Christus gratia plenus ex parte, sed omni modo, ut art. 1. et 9. eiusdem quaest. ostenderat. Nempe in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare, pacificans, etc. ² Et iterum: ³ *In ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*. Nulla ergo ei gratiae perfectio aut plenitudo defuit. Ita habuit gratiam consummatam, cum qua gloria animae coniuncta et colligata est.

17. Quod autem anima illa habuerit scientiae ac veritatis plenitudinem, probat 3. par. quaest. 9. art. 1. et 2. quaest. item 10. art. 4. Videlicet non in Christo omnem plenitudinem inhabitasse, quia plenitudo ei scientiae defuisset. Nam, cum venit quod plenum et perfectum est, evacuatur quod ex parte est. Non igitur cognoscebat ex parte anima Christi Deum, sed plene atque perfecte. Quocirca non erat in ea fides, sed visio.

18. Atqui huius argumenti vim et nervos omnes Caietanus frangit, cum probabili ratione contendit, legi oportere: *Plenus gratiae et veritatis, Joannes testimonium perhibet de his*. Frangeret sane, si probabilis sententia esset. Verum vulgata editione reprehensa, graecis latinisque exemplaribus reiectis, interpretibus sugillatis, sanctis expositoribus explosis, quid probabile fore putamus? Ecclesia certe melius intellexit verba illa: *Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi Unigeniti a Patre*, per parenthesim fuisse interiecta; cum ait: *Verbum caro factum est et habitavit in nobis*, cuius gloriam vidimus quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiae et veritatis.

19. Tertium pro illa conclusione testimonium mox in eodem Evangelio sequitur: *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, quia gratia et veritas per Jesum Christum facta est*. Quae sententia superiori con-

¹ Joan. 1. 14.² Coloss. 1. 19.³ Coloss. 2. 9.

nexa, nisi caeci sumus, apertissime ostendit, verba ea: *Plenum gratiae et veritatis*, ad Christum esse referenda. Sed hac re missa, id, quod instat, agamus. Accepit igitur Christus gratiam et veritatem, ut ex eo gratia in omnes et veritas emanarent. Habuit itaque maximam et perfectissimam gratiam ac veritatem. Quia enim sol lucem habuit, ut inde omnia lumen acciperent, habuit nimirum maximam et perfectissimam lucem. Quare sicut perfectissima lux omnes lucis effectus edere potest, perfectissimaque iustitia omnes effectus iustitiae; sic Christi gratia et veritas omnes habebant gratiae et veritatis effectus. Unde Dionysius ait, ¹ solem, quia universalis causa generationis est, ad ea omnia sua virtute se extendere, quae sub generationem cadunt. At effectus praecipuus gratiae et veritatis consummata est videre Deum.

20. Praeterea, salus humanae naturae finis fuit humanitatis assumptae. Per hanc enim, tamquam per instrumentum, operatus est Deus salutem in medio terrae. Unde et Christum Apostolus scribit ² *multos filios in gloriam adduxisse auctorem salutis eorum*. Et alio loco: *Misit Deus filium suum*, inquit, *ut adoptionem filiorum reciperemus*. Instrumenti vero dispositio et qualitas praecipue quidem pensatur ex fine. Salus autem animae intellectu sano constat et voluntate sana. At voluntas per gratiam sanatur, intellectus per veritatem. Perfectam igitur oportuit habuisse et gratiam et veritatem eum, per quem ceteris omnibus salus futura erat omnisque omnino et gratia et veritas. Quia principium in unoquoque genere oportet esse perfectum, sicut solem videmus in genere lucidorum, ignem in genere calidorum. A principio ergo Christi voluntas perfecte amabat Deum ex gratia perfecta et perfecte cognoscebat ex perfecta veritate. Iam felicitas animae in perfectis Dei et amore et cognitione sita est. Felix itaque erat ab initio Christi anima, ideoque videbat Deum.

21. Praeterea, illud quod est in potentia, reducitur in actum per id, quod est in actu: oportet enim esse lucidum, per quod illustrantur alia. Cum ergo per Christum gratiam, veritatem, gloriam ceteri essent habituri, ipse profecto simul atque ceteros illum ad finem movere coepit et gratiam habuit et veritatem et gloriam. Eam vero motionem ab initio nimirum inchoavit.

22. Ea demum, quae a primis causis moventur in finem, quadam solent temporis successione perfici; at causae ipsae moventes a principio statim suam, largiente providenteque natura, perfectionem ha-

¹ 4. cap. *De div. nom.*

² *Hebr. 2. 10.*

bent. Ut ignis cum substantia calorem accepit, aqua paulatim fit calida. Caelestia quoque corpora mox omnino suas virtutes accepere quibus in tempore res terrestres inferioresque perficerent. Deus ergo Christi humanitatem et gratiam et gloriam erat omnibus communicaturus, eas licet res ceteris in tempore largiatur, at Christi animae ab initio statim contulit. Nam cur non corpori gloriam ab initio daret, **causae sunt in promptu expeditae.**

23. Quartum pro illa conclusione testimonium e vestigio subditur: *Deum nemo vidit unquam; Unigenitus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Ubi in homine piscatore videre licet et rerum contextum admirabilem et corapositionem disciplinae incredibilem. Quod ut perspicias, lector, quaeso, diligenter attende. Nullum porro fidei negotium rite transigitur, si omnes testes auriti sint, oculatus nullus. Quin, ut Augustinus ait, auritis credimus, quia audierunt a fide dignis, qui oculis suis rem se vidisse testificarentur. Cum ergo Moyses et Joannes Baptista primus et postremus e Lege Antiqua, atque adeo prophetae omnes, e Nova item Lege apostoli Christi testes fuerint ex auditu universi, oportuit, unum esse pro omnibus, qui ex visu testimonium daret. Testis autem eiusmodi, qui non pro mille dico esset, sed pro mille millibus esse non poterat, nisi et iustus esset, ne scilicet vellet fallere, et sapiens etiam, ne ipse utique falleretur. Quocirca necesse fuit plenum fuisse gratia et veritate, ne quidquam in optimo et absolutissimo teste desideraremus. Etenim quia gratia plenus, iustissimus erat, quia plenus veritate, veracissimus.

24. Quia igitur plenitudo testificationis et absoluta omnino perfectio ex visu est, ideoque ex auditu testis plenus veritate non est, cum Scriptura de Joanne dixisset: *Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de luce;* de Christo vero: *Erat lux vera,* etc. et de Moyse: *Lux per Moysen data est;* illa etiam illico nexuit: *De plenitudine gratiae omnes,* Moyses, Joannes, prophetae, apostoli prorsusque testes in universum omnes accepimus. Quia et lux erat et plenus gratia et veritate erat, et gratia et veritas per eum facta erat, et denique testis ex visa erat. *Deum* quippe *nemo vidit unquam,* nec Moyses nec Joannes nec prophetae nec apostoli nec evangelistae: *Unigenitus, qui est in sinu Patris,* qui vidit arcana, *ipse enarravit.* Ne vero hoc ad divinitatem Filii, non etiam ad humanitatem referatur, tum ratio prohibet tum auctoritas. Ratio illa est, quod Christus testis veritatis erat a Patre destinatus, non solum quia Deus sed quia homo. Quare ex utraque natura opus erat testimonium esse perfe-

ctum. Auctoritas eiusdem Christi est, qui hanc rem postea manifestius exposuit, inquit: ¹ *Amen, amen dico tibi, quia quod scimus, loquimur, quod vidimus, testamur*, etc. Et protinus: *Nemo ascendit in caelum, nisi qui descendit de caelo, Filius hominis qui est in caelo*. Quo loco vere Caietanus et diligenter advertit, verbum: *ascendit*, non praesentis sed praeteriti temporis esse; quae res ex graeco exemplari patet. Quod enim Joannes apte dixerat: *Deum nemo vidit unquam*, id nunc aliis verbis Christus ait: *Nemo ascendit in caelum*. Tunc enim homo secundum animam in caelo esse dicitur, quum videt Deum. Quo sensu latroni dictum est: *Hodie mecum eris in paradiso*. Et angeli in custodiam hominum definiti, quia semper vident faciem Patris, qui in caelis est, ² semper quoque in caelis esse dicuntur, quamvis in terra saepe sint. Ante Christum ergo sicut nemo viderat Deum, ita nemo in caelum ascenderat. Ut autem quasi manu tangeres, sermonem de Christo secundum naturam humanam fieri, apposite subiunctum est: *Filius hominis, qui est in caelo*. In quam sententiam Patri ipse postea locutus est: ³ *Volo, Pater, ut ubi sum ego, et illi sint mecum, ut videant claritatem meam, quam dedisti mihi*. Nec Baptista hanc Christi in testificando perfectionem tacuit, imo in hac quoque re suum a Christi testimonio excelli professus est, inquit: ⁴ *Quod vidit et audivit, hoc testatur*.

25. Nec vero inscius sum, veteres theologos haec fere loca ad Christi divinitatem retulisse, secundum quam Christus et videbat Deum et ubique erat. Sed ea aetate bellum erat illis cum Arianis et Eunomianis acerrimum, ob idque omnibus testimoniis, quibus poterant, Christi deitatem asserebant, praesertim cum res erat in promptu et facillima, quemadmodum ferme in praescriptis locis. Nam illud: *Nemo ascendit in caelum, nisi filius hominis, qui est in caelo*, quo pacto vere ac proprie in divinitatem quadrare possit, non satis intelligo. Non enim filius hominis, quia Deus erat, tunc in caelum ascenderat, sed quia homo. Quomodo autem in caelum ascendisset, nisi secundum animam, vix explicari queat. Cogor itaque cum Caietano hunc Evangelii locum ad adstruendam animae Christi gloriam urgere.

26. Quintum testimonium, quo Divus Thomas utitur, exstat eiusdem Evangelii cap. 8.: *Et si ego testimonium perhibeo de me ipso, verum est testimonium meum, quia scio unde veni et quo vado*; et po-

¹ Joan. 3.

² Matth. 18. 10.

³ Joan. 17. 24.

⁴ Joán. 3. 32. Affirmat Hier. Christum

iuxta suscepti corporis dispensationem a Patre audire quid loquatur: ergo humanam naturam et vidit et audivit, etc. In Isa.

sterius: *Si dixero, quia nescio Deum, ero similis vobis, mendax. Sed scio eum, et sermonem eius servo.* Quod enim sermo sit de scientia, ut a fide distinguitur, illa verba videntur ostendere: *Ero similis vobis, mendax.* Judaci quippe fidem habebant eo tempore, quamvis cum Christo certarent. Quod autem secundum humanitatem loqueretur, illud probat: *Scio eum et sermonem eius servo.*

27. Hoc vero Divi Thomae argumentum video refutari posse. Quoniam est quaedam scientia sanctorum, quae cum caritate coniuncta est, quamvis evidentiam non habeat. *In hoc scimus*, ait, ¹ *quoniam cognovimus eum, si mandata eius observamus. Qui dicit se nosse Deum, et mandata eius non servat, mendax est.* De hac scientia si quis contendat Christum Joannis 8. cap. sermonem facere, vix refelli poterit. Quin dicet fortasse quispiam, haec Divi Thomae argumenta probare id quidem quod deceat, non id tamen, quod oporteat. Ita congruentia illa esse, cogentia non item. Sed nos primum non id agimus, omnia Divi Thomae argumenta, ea etiam, quae ad certam theologiae conclusionem probandam afferuntur, certa esse et necessaria. Nimirum enim in veteribus quoque theologis, in Summis Ecclesiae Pontificibus, in Conciliis tandem quaedam argumenta invenias, quae suadeant quidem, non cogant; at certis aliis exploratisque permixta, non modo totum disputationis corpus exornent, verum etiam confirment. Probabilia igitur argumenta necessariis adiuncta, tantum abest ut reprehendenda sint, ut sint etiam commendanda. Quamquam istis equidem argumentis utor, dum adsunt; cum absunt, non requiro. Illud huius generis videtur esse: ² *In ipso sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae Dei absconditi.* Illos autem in Christo non fuisse omnes, si scientia ei beatorum defuisset. Simile est hoc, Christum fuisse caput non solum hominum sed etiam angelorum. *Eph. 1. Colos. 2.* Incongruens vero esse, ut membra capiti scientia et claritate antecellerent. In hoc denique probabilium genere forsitan et illud est: ³ *Quod si ministratio mortis fuit in gloria, ita ut non possent intendere filii Israel in faciem Moysi propter gloriam vultus eius, quae evacuatur, etc.* Et posterius: *Nam nec glorificatum est, quod claruit in hac parte propter excellentem gloriam. Si enim quod evacuatur, per gloriam est, multo magis quod manet, in gloria est, etc.* usque ad illud: *Nos autem revelata facie, etc.* Non ergo decebat, ut primus Novi Testamenti administer spiritus atque animae gloria careret, ex qua non solum facies sed totum corpus glorificaretur ex

¹ 1. Joan. 2. 3.² Coloss. 2. 3.³ 2. Cor. 3. 7.

integro. *Matth. 17.* Vide *Orig. hom. 12. in Exod.* Haec igitur dicta in primis sint.

28. Deinde (quae res certe est animadversione dignissima) non mihi illi probari possunt, qui ea in theologia argumenta confundunt, quae id, quod decet, ostendunt: quasi non interdum idem etiam oporteat quasive indecora omnia paria sint, et non sint quaedam, a quibus et ratio et theologia omnis abhorreat.

29. Sane argumenta, quae confirmant esse quidquam in religione nostra congruens et decens, ea omnino bipartita sunt. Quaedam enim sunt eiusmodi, ut etiam si non exstisset ea res, quae probanda sumitur, nihil tamen inconsistentaneum emergeret: ut cum theologi ostendunt, decuisse, ut Deus ad reparandum humanum genus carnem sumeret; utque ex Divinis Personis filius is esset, decuisse, ceteraque id genus plurima: quae decentia fuisse vel maxime theologus probat quidem; sed quando alia Deus remedia peccato nostro parasset, quae innumera sine dubio potuit, nullum rationis incommodum, nihil Deo indecorum haberetur. Talia vero argumenta nil profecto in theologia demonstrant, sed solum explicant, id quod fide credimus, congruentissimum Deo nobisque fuisse. Altera argumenta sunt, quae ita monstrant quidquam consentaneum esse, ut nisi res sic habeat, aliquid semper emergat, quod nullo modo aut divinae naturae aut rationi humanae consentiens videatur. Ut Divam Virginem intactam exstitisse post partum, Scriptura Sacra in sensu litterali nusquam forsitan edocuit. Id tradit aperte, in conceptu et partu virginem exstitisse. Sed quoniam indecens Virgini erat, ut integritatem tam singulari et miraculo et mysterio conservatam ipsa postea volens, ut dicitur, et prudens labefaceret, et quae praeter naturae ordinem incorrupta permaneret, eadem se exponeret corruptori; adeo fidelium animis inhaesit perpetuae huius virginitatis firma sententia, ut etiam si nulla fuisset apostolica traditio, ea tamen ratio esset idonea ad faciendam fidem iis, qui non ad contentionem informati, sed ad disciplinam sunt vel mediocriter instituti. Nec aliter ego puto, in praesenti quaestione philosophandum. Cum enim ostendimus non decere ut verbum Dei animam intellectualem imperfectam scientiaque ac sapientia vacuum assumeret, causam non obtinuisse arbitramur. Quia res contraria scilicet adeo indigna verbi sapientia et providentia est, ut ne verosimilis fiat quidem, si de unione personali Verbi et animae recte sentimus. Consentiamus igitur ceteris Ecclesiae sanctis gratiam per partes distributam, nempe *secundum mensuram donationis Christi*:¹ at Christo ipsi non fuisse datum

¹ *Ephes. 4. 7. Joan. 1. 17.*

spiritum ad mensuram. Tantam enim gratiam dari congruebat, quantam anima capere illa posset; tantam, quantam in rebus esse ipsa gratiae natura pateretur. Quod vero de spiritu gratiae dicimus, id ut de spiritu sapientiae, scientiae intellectusque dicatur, subest omnino causa eadem. *Tantum enim melior omnibus est angelis effectus, quanto differentius prae illis nomen hereditavit.*¹ Itaque unctus est a Deo oleo exultationis prae participibus suis. Non ergo solum habuit parem cum angelis felicitatem, sed multo etiam maiorem. Quocirca ut fruebatur, ita quoque videbat Deum. Quod qui negant, ii non ab schola modo, verum a theologiae veteris institutione desciscunt.

30. Ambrosius: ² *Deus in carne perfectionem naturae assumpsit humanae, suscepit sensum hominis, etc.* Perfectam ergo animam assumpsit Verbum, non imperfectam. Et lib. 7. epist. 47. ad Irenaeum: *Accepit plenitudinem naturae et perfectionis humanae: sicut Deo nihil deerat, ita nec hominis consummationi, ut esset perfectus in utraque forma. Unde et David dicit: Speciosus forma, etc.*

31. Augustinus in lib. de Trin.: *Mox ut Verbum venit in uterum, factum est perfectus homo.* Et super Exod.: *Non habuit omnino Christus iuxta animae meritum, quo posset perficere.* Et illum vers. Psal. 64.: *Beatus, quem elegisti et assumpsisti,* de unita humanitate interpretatur.

32. Remigius in illud: *Et ecce aperti sunt ei caeli: Sed numquid tunc primo aperti sunt ei caeli, etiam secundum humanam naturam? Fides enim Ecclesiae tenet quod non minus aperti sunt ei caeli ante, quam post.*

33. Graecus, quem refert saepissime Divus Thomas in Catena, quamvis hoc loco vitiosa sit lectio et tribuatur Gregorio Nazianzeno, *Dicitur, ait, secundum humanitatem perficere, non quod ipsa suspiciat augmentum, quae ab initio fuerit perfecta, sed ex eo, quod paulatim manifestabatur.*

34. Damascenus: ³ *Qui proficere dicunt Christum gratia, non venerantur unumquemque, quae est secundum hypostasim.*

35. Theophylactus: *Divina erant, quae dicebantur et agebantur a puero, non quasi duodecim annorum, sed quasi perfecti viri. Evangelista vero interpretatur, quid sit proficere illum sapientia. Subdit enim et statura. Projectum enim aetatis, sapientiae dicit projectum.*

36. Hieronymus in Isa. 7. cap.: ⁴ *Licet multa post secula de eo Evangelista testetur: Puer autem proficiebat... et hoc dicatur, ut ve-*

¹ Hebr. 1. 4.

² De Incarnat. Dom. Sac. cap. 7.

³ Lib. 3.

⁴ In illud: « Ut sciat reprobare malum », etc.

ritas humani corporis approbetur; tamen adhuc pannis involutus habebit boni malique iudicium, ut per haec verba noscamus, infantiam humani corporis divinae non praeiudicasse sapientiae. Et in Jer. 31. cap.: ¹ Iuxta incrementa quidem aetatis proficere videbitur sapientia, sed perfectus vir in utero femineo continebitur.

37. Leo: ² Deitas assumptam naturam beatificans, ut glorificata in glorificante permaneat. Loquebatur autem de incarnatione. Et alio item loco Cyrillum citat in haec verba: *Assumpsit Verbum humanitatis naturam in sua ratione perfectam.* Et Cyrillus ipse in Joan. lib. 1. cap. 17., *Vidimus, inquit, gloriam Christi adeo sublimiorem creaturarum gloria, ut mentis quisque compos nulli alii, quam unigenito Dei filio illam convenire fateretur. Plenus enim erat veritate et gratia. Non enim mensura sibi datur, ut ceteris, sed ut in perfecto perfecta inest. Sed si plena est, inquires, gloria eius gratiae et veritatis, quomodo sapientia et gratia profecisse apud Lucam scribitur? aut quid accedere potest ad plenum? Illorum potius de Jesu opinio, quam illius perfecta crescebat gratia, ut magis in dies cognoscentes, magis illum procedere ac gratia crescere arbitrantur.* Vide etiam cap. 20. in illud: *De plenitudine eius accepimus.*

38. Multa sunt eiusmodi veterum testimonia, quae nos gratia brevitatatis omittimus, cum haec etiam, quae recitavimus, sine ulla aut expositione aut argumentatione praestrinxerimus. Nunc argumenta contrariae partis breviter quoque referemus. Non enim hoc loco volumus, nisi per quasdam summas et signa data rudiores admonere, ut in similibus quaestionibus, quae non sunt theologorum usu contritae, se diligentius exercent. Invenient quippe semper, si quaesierint. Atque in praesenti etiam quaestione non dubito cum longe plura inventurum, cui et uberior lectio et maior eruditio fuerit.

39. *Responsio ad primum.* Primum autem argumentum nihil difficile est, si intelligamus, iustitiam ibi et fidem pro iustis et fidelibus usurpari, cuius rei non modo Hieronymus auctor est, ³ sed LXX. etiam interpretes. Vide Div. Thomam. 3. p. q. 7. art. 3.

40. *Responsio ad secundum.* Ad secundum facilius adhuc responsio est. Dicitur enim Deus spes Christi, quia in Deo erat fiducia eius, non in homine. Item quia multa etiam a Deo sperabat, quamvis non speraret gloriam animae, quam iam habebat. D. Thomas 3. p. q. 7. a. 4.

41. *Responsio ad tertium.* Ad tertium vide S. Thomam 3. par. quaest. 15. art. 7.

¹ In illud: « Novum creavit Dominus », etc.

² Epist. ad Leonem August. 95.

³ In Comment. sup. Isa.

42. *Responsio ad quartum.* Ad quartum vide S. Thomam 3. par. quæst. 7. art. 12. Ubi etiam respondet illi Evangelii testimonio. Ac nos etiam paulo ante veteres referebamus non paucos, qui nullo modo admitterent, aut gratiam aut sapientiam Christi potuisse in seipsam aliquando proficere; adeo plenus ab initio et gratia et sapientia fuit. Sed qui in hominum existimatione crescit, tametsi idem ipse omnino perseveret, eum dicit Scriptura crescere.¹ *Proficiebat David valens et crescens*; item: ² *Crevit Josaphat, et magnificatus est usque in sublime*; item: ³ *Illum oportet crescere, me autem minui*. Quia vero sæpe quod hominibus altum est, abominatio est ante Deum, ne existimares ostentationem esse praestigiosam et pharisaicam, Talis, inquit, erat Deo intus, qualem se homini exhibebat foris, nec hominibus probabatur solum, sed etiam Deo. Voluit enim Evangelista illud forsitan commemorare, quod de Samuele scriptum est: ⁴ *Puer autem Samuel proficiebat, atque crescebat et placebat tam Deo, quam hominibus*. At Divus Thomas docet, ⁵ Christum crevisse in effectibus et operibus gratiae et sapientiae; quia in dies perfectiora opera faciebat. Quod autem in effectum crescit, hoc crescere quandoque dicitur. Ut ibi: ⁶ *Verbum Dei crescebat*; et rursum: *Fortiter crescebat Verbum Dei*.

43. *Responsio ad quintum.* In quinto argumento duo testimonia referuntur, quibus Ariani Filii sapientiam atque adeo divinitatem impugnare sunt soliti. Quae causa quibusdam Patribus fuit, ut ea de Filio iuxta humanam naturam interpretando, satis se putarint adversariis respondisse. Ac re vera in ea pugna, quam cum Ario gerebamus, sat illud erat, ut in hac parte ictus eius conatusque omnes eluderentur. Sed nobis opus est universos errores evincere, et Christi etiam animam ab omni ignoratione vindicare, quae de eius dignitate quidquam detrudere videatur. Ambrosius porro *lib. 5. De fide cap. 8.* non audet asserere, tametsi cum Ario disputabat, Christum secundum humanitatem aut in sapientia profecisse, aut quidquam penitus ignorasse, si haec vocabula proprie capiamus. Contrariam vero sententiam nonnullos ait tenuisse; sed *qui fuerint, inquit, intimidiores, quam ego sum*. Divus sane Thomas non dubitat vel eiusdem Ambrosii auctoritate confirmare, Christum non secundum scientiam aut beatam aut infusam, sed secundum aliam acquisitam seu experimentalem quippiam aliquando ignorasse, quod post didicerit. *Didicit enim ex iis, quae passus est*. Itaque

¹ 1. Paral. 11. 9.

² 1. Paral. 17. 12.

³ Joan. 3. 30.

⁴ 1. Reg. 2. 26.

⁵ 1. p. qu. 15. a. 7.

⁶ Act. 6. 7. et 19. 20.

si de scientia hac experimentalis sermo sit, Pater demonstrabat Filio ea, quae faciebat per illum mirabilia; maiora tempore futuro demonstraturus, quoniam et maiora facturus. Secundum hanc scientiam item diem iudicii nescivit, antequam esset; nam tunc experietur, cum iudicium fiet. Probabiliter dicta sint haec, non negamus; verum nihil necesse est in has nos angustias coniicere, quippe cum sit alia horum locorum intelligentia sanior. Ac de priore quidem testimonio sic sentio. Reprehensus fuerat a Judaeis Christus et quod sabbatum solveret et quod se aequalem faceret Deo. Respondet ego simul utrique calumniae in haec verba: *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*. Ubi primum sic potentiae aequalitatem agnoscit, ut nihil sibi arrogare videatur. Agnoscit enim Patris etiam auctoritatem, cui accepta refert quaecumque facit. *Non potest*, ait, *Filius a se facere quidquam*. Deinde ita arguentes redarguit: *Cur me, o Judaei, reprehenditis?* Eadem certe ratione et Patrem meum reprehenditis. Quoniam non ex meo capite, ut dicitur, quae facio, ea ego confingo; nec affectu et libidine opera edo, sed a Patre accepi id, quod facio. *Non potest*, etc. Non autem somnio accipio, aut opinione aliqua commentitia, sed visu certissimo atque clarissimo cerno et comprehendo operantem Patrem, et quaecumque ille facit, haec ipsa eadem ego non clausis oculis, sed videns similiter facio. Si ergo me carpit, quasi opera illicita faciam in sabbato; facio autem eadem, quae Pater meus, eodemque modo facio; coarguite, si ita lubet, Deum ipsum, quem ego operum omnium meorum auctorem et principium habeo. Ut autem probet se videre Patrem facientem opera, subdit: *Pater enim diligit Filium*; ideoque nihil illum celat, sed in conspectu eius, ipsoque adeo cernente omnia facit. Nec solum quae antehac fecit, ea coram Filio fecit, sed et maiora, quae facturus est, in conspectu Filii, Filioque proinde spectante simulque faciente, faciet. Quibus verbis non negat Filium intelligere res prius omnino quam fiant, sed humano more loquitur et se nostris sermonibus accommodat. Tunc enim res ostendere dicimur, cum ita praesentes sunt, ut non ad intellectum sed quasi digito ad sensum demonstramus. Quae est nobis rei certitudo maxima. Nec obstat, quod verbo futuri utitur, *Demonstrabit*, in his, quae aeterno Deo praesentia sunt. Sic enim solet Scriptura nobis nostroque tempori res aeternas attemperare. Pater siquidem Verbum et genuit et gignit et semper gignet. Quamquam qui subiungit: *Ut vos miremini*, is de demonstratione quadam futura videtur loqui, quae ceteris etiam pateat. Quare ex hoc loco nihil contra gloriam animae Christi haberi potest.

44. Posterius quoque testimonium nihil contra nos facit. Primum, quia Hieronymus¹ Ambrosiusque² negant, illa verba: *Neque Filius*, nisi in paucis quibusdam graecis exemplaribus haberi. Quin Ambrosius contendit, ea ab haereticis esse interposita. Eadem quippe lectio Matthaei et Marci erat. Matthaei vero Evangelium Ariani corruperant, eisdem quoque verbis adiectis, quae modo nec latina nec graeca exemplaria habent. Deinde etiam si ita fuisset ab evangelistis scriptum, in eo sensu Filius nescire dicitur, qui scire se dissimulat, nec vult aliis revelare. Pater siquidem scit, quia Filio manifestat: Filius nescit, quia occultat, nec alios scire facit. Quod autem verbum, *Scire*, in hunc modum aliquando accipiatur, et usu vulgi contrito liquet et Ambrosius probat ex illo:³ *Descendam et videbo, utrum clamorem opere compleverint; an non est ita, ut sciam*. Simile est illud:⁴ *Deus de caelo prospexit super filios hominum, ut videat si est intelligens*, etc. Et ubi nos habemus: *Tentat vos Dominus Deus vester, ut palam fiat, an diligatis eum*, editio LXX. habebat: *Ut sciat, an diligatis eum*. Sed de hac re vide Ambrosium, Hieronymum, Augustinum ac Patres ceteros. In his enim, quae pervulgata sunt, longus ego esse nec debeo nec volo.

45. *Responsio ad sextum*. Ad sextum respondet egregie D. Thomas 3. p. q. 19. art. 3.: vide illum. Primum vero testimonium, quo illa ratio confirmata est, verba proxime antecedentia explicant. *Si posuerit*, ait, *pro peccato animam suam, videbit semen longævum*, etc. et statim: *Pro ea quod laboravit anima eius, videbit et saturabitur*. Secundum testimonium D. Thomas sic interpretatur, ut dicat Christum meruisse manifestationem unctionis quidem, iuxta illud: *Propter quod Deus exaltavit illum*, etc., se unctionem ipsam non meruisse: in Scriptura autem tunc rem aliquam fieri aliquando dici, cum innotescit: *Data est mihi omnis potestas*, etc. Quia ergo Christus dilexit iustitiam, etc., ideo exaltavit eum Deus in regem demonum, hominum et angelorum; ungere enim est regem constituere.

46. Respondet item, idque melius, hunc sensum esse, ut virga directionis esset virga regni tui, ut diligeres iustitiam, etc. propterea, id est, ut haec egregie faceres, unxit te Deus oleo, etc. Illud est

¹ In Matt. 24.

² Ambrosii lib. 5. De fide, cap. 8.

³ Gen. 18. 21.

⁴ Psal. 32. 3. Qui dissimulat, is exhibet se ad modum nescientis. Sic Marcus 12. « Cum vidisset », inquit, « a longe filium habentem folia, venit, si quid forte

inveniret in ea ». Sicut ergo ille qui prae-stat speciem fingentis et aliquid prudenter simulat, dicitur fingere: « fingit enim se longius ire »: sic qui gerit speciem et formam nescientis, dissimulatque aliquid se scire, cum nescire Scriptura dicit.

simile: *Homo ridet, flet, discurrit, propterea intellectum habet et animam rationalem.* Non enim necesse est, ea quae antecedunt, causam esse eorum, quae sequuntur. Ut ibi: *Propterea et sapientia Dei dixit, etc. Luc. 11.* Nec si diceretur expresse: *Unxit te Deus oleo laetitiae, quoniam dilexisti iustitiam, etc.,* quidquam contra nos faceret. Nam more Scripturae fit, ut interdum effectus loco causae ponatur, ut ibi: *1 Ego clamavi, quoniam exaudisti me, Deus.*

47. Tertio demum respondere possumus, actiones Christi non fuisse meritorias causas unctionis, sed quasi materiales et dispositivas. Docet enim D. Thomas 3. par. quaest. 34. art. 3. sanctificatum fuisse Christum per proprium actum. Quemadmodum ergo vere dicimus, materiam ligni fuisse calore dispositam, propterea fuisse ignitam: hominem fuisse contritum, propterea ei gratiam iustificationis esse donatam: sic dicere Propheta potuit, Christum optimos actus in primo instanti habuisse, propterea fuisse oleo Spiritus Sancti perunctum. Nec opus est, ut vox illa, *Propterea*, causam efficientem aut meritoriam denotet, sed satis erit, si sit causa, quae disponat subiectum, quasi materialis.

48. De tertio vero testimonio sic habeto. Divus Thomas existimat, in eo psalmo de resurrectionis aeterna vita agi non solum in Christo sed in membris. Nam illa omnium capitis et membrorum resurrectio vitaeque plena deliciis fructus passionis Christi fuit. Qui, ut Paulus ait, *conresuscitavit nos et consedere fecit in caelestibus*, tunc scilicet, cum ipse excitatus, sedit a dextris Dei. Si ergo Christus in hoc loco non in persona sua modo sed in membrorum persona loquitur, nihil est difficile intellectu. Quod si Saulo dicebat: *2 Cur me persequeris?* quia membra ipsius Paulus insectabatur; dicere quoque potuit Patri: *3 Adimplebis me laetitia cum vultu tuo.* Quoniam gloria nostra gloria Christi est, non minus quam ignominia laborque noster Christi omnino est. Mox etiam non video equidem, cur non proprie de Christo ipso accipiamus, quod post resurrectionem adimpletus laetitia fuerit cum vultu Dei. Ante enim et corpus vacuum erat ea voluptate, quae a visione Dei in corpus emanat, et anima non undique plena erat laetitia; quin appetitus sensitivus totus tristitiae angorque patebat. Post passionem ergo implevit eum laetitia Deus cum vultu suo. Quoniam etsi prius Dei vultum clare pleneque videbat, non tamen affectus appetitusque omnis plene perfecteque gaudebat. Qua de re in refutatione postremi argumenti nonnihil adiciemus, quod sit animadversione dignissimum.

¹ Psal. 16. 6.

² Actor. 9. 4.

³ Psal. 15. 11.

49. Quantum insuper testimonium facilem intelligentiam habet: nam et scriptum a poeta est, Priami faciem dignam fuisse imperio. In quinto autem mercedem Christi Isaias vocat fidelium populum. *Postula a me, inquit, et dabo tibi gentes hereditatem tuam.* Unde e vestigio subdit: *Et vocabunt eos populus sanctus, redempti a Domino.* Justinus vero martyr in dialogo cum Triphone aliter legit et interpretatur hunc locum. *En tibi, inquit, servator adest, qui mercedem suam reddit opusque suum ante se. Vere enim Christus id quod meruit, hoc est, mercedem operis suis, nobis reddidit.* At Hieronymus plane interpretatur, hoc ideo dici, quia Salvator ipse iudex sit omnium, ut reddat unicuique secundum opera sua, iustis praemia, peccatoribus aeterna supplicia.

50. De sexto testimonio denique nil aliud in praesentia dico, nisi gloriam Christi ante passionem nondum fuisse consummatam: sed quidquid ei propter nostram salutem ad absolutam hominis glorificationem defuit, hoc non dubium est per passionem suam Christum meruisse. Sane vero non eodem modo omnia aedificia consummantur: quibusdam enim vel parietes desunt, aliis non deest nisi tectum. Nos itaque consummamur accepta non solum gloria corporis, verum etiam animae, quoniam utriusque partis gloria deerat: at Christo non nisi alterius duntaxat; quare per illius adiunctionem consummatus est.

51. *Responsio ad septimum.* Ad postremum argumentum D. Thomas respondet *De passionibus animae art. 10. ad 9.* contraria non posse esse in eodem per se quidem, sed bene per accidens: ut cum quis in navi deambulans fertur in contrarium eius, ad quod navis movetur; *Ita, inquit, in superiori ratione animae Christi erat gaudium per se, quia per actum proprium: dolor autem per accidens, quia per corporis passionem.* Deinde respondet, quod gaudium illud et dolor non erant contraria, quia non erant de eodem. Verum responsum illud prius refelli potest. Quoniam locales motus si in eodem contrarii aliquando sunt, nihil mirum est, quippe cum tota fere eorum substantia et ratio externus quidam respectus sit. Ita Pater et Filius relationes contrarias prae se ferunt, et in ordine ad diversos terminos esse in eodem vere possunt. At in formis et qualitatibus absolutis id fieri nequit, ut sive per se sive per accidens duo contraria in eodem subiecto sint. Pugnat enim cum natura rerum, ut aqua simul calida et frigida sit, praesertim in summo: nec si quis contendat alterum esse per se, alterum per antiperistasin. Gaudium vero et tristitia qualitates sunt absolutae. Sed et posterius responsum quispiam coarguet, quoniam Christus videns rationes in Dei essentia divinas, de sua

morte laetabatur, quam cernebat Dei et rationi et voluntati conformem. Tristabatur autem de eadem, quia erat malum naturae contrarium. Quare obiectum materiale gaudii atque tristitiae idem erat. Ut gaudium porro tristitiae contrarium sit, sat est utrumque in materiali obiecto convenire. Nam formalis gaudii tristitiaeque ratio discrepat semper, sive de eadem re sive de alia atque alia tristemur et gaudeamus. Non ergo negare possumus, si in Christi voluntate gaudium summum summaque tristitia de morte sua fuit, quin duo simul in eodem fuerint contraria. Atque hae animi affectiones se vicissim expellunt, tametsi non res eadem obiecta est. Nimirum enim, cum pellere tristitiam volumus, aliis non modo rationibus, sed rebus etiam gaudere curamus. Quod argumentum est, eas affectiones esse contrarias.

52. Ceterum difficultas haec tribus modis videtur expediri. Primum enim dicet fortasse quispiam, in appetitu intellectuali Christi, quae voluntas proprie vocatur, nullam penitus tristitiam exstis-
 se, quoniam illa animae portio Deo fruebatur plenissime. Quemadmodum autem a superiore potentia non derivabatur gaudium ad inferiores, ut salutis nostrae mysterium in Christi passione transigeretur; sic ab inferiore potentia non perveniebat ad superiorem dolor.¹ Non fuit itaque in Christi voluntate tristitia, sed in appetitu sensitivo fuit, qui propriae tristitiae subiectum est. Quam sententiam visus est Dominus significare, cum ait: ² *Tristis est anima mea*. Appetitus enim animalis, quia animalis est, non est intellectualis, sed sensitivus. Cui etiam sententiae favet D. Thomas 3. p. q. 15. art. 4. et 6 et q. 46. art. 7. et 8. Nam Scoti argumenta abunde refutat Caietanus.³ Quod si verum est, iam contraria non sunt in eodem subiecto proximo, sed gaudium in voluntate, tristitia in appetitu sensitivo. Ideoque proprie ne contraria quidem sunt. D. Thomas 3. p. q. 18. art. 6. in corp. et q. 46. art. 8. ad 1.

53. Huic vero responsioni illud obiicitur, quod Dominus habuit in voluntate actum, quo mortem vere noluit: at tristitia est de his, quae nobis nolentibus accidunt, ut Augustinus ait. Prior propositio, quoniam eam Caietanus negat, probatur. Primo ex D. Thoma 3. p. q. 18. art. 6. ubi dicit, quod voluntas naturalis et voluntas sensualitatis aliud voluit in Christo, quam divina voluntas. Et art. 5. refert Augustinum contra Maximinum in haec verba: *In hoc quod Christus ait: «Non quod volo, sed quod tu», aliud se ostendit voluisse, quam Pater: quod nisi humano*

¹ 3. p. q. 46. art. 8.² Matth. 26. 38.³ In art. 7. q. 46.

corde non posset. Ac revera ex illo Evangelii testimonio non solum sancti veteres sed Synodus sexta sub Agathone collegit, et duas voluntates in Christo et duas voluntatum operationes. Sane qui ait: *Non sicut ego volo*, is actum voluntatis aperte significat. Verum Caietanus elaberetur dicens, appetitum sensitivum vocari interdum voluntatem. De qua Ambrosium hunc Evangelii locum explicare, Divus ipse Thomas interpretatur 3. p. q. 18. art. 2. Quin D. Thomas quaest. 18. 3. p. art. 5. argumentum tertium non poterat refellere, si admisisset, Christi voluntatem aliquid velle, quod non habuerit. *Beatus enim est*, ut Augustinus docet, *qui habet quaecumque vult.* In reliquis certe beatis probabilissime Caietanus eiusmodi nolitiones negat, quoniam in illu statu otiosae sunt. Cum ergo Christus secundum intellectum et voluntatem perfecte fuerit beatus, non videtur eiusmodi nolitiones habuisse.

54. Possumus deinde postremum hoc argumentum eludere, etiam si dicimus id, quod revera probabile est, in voluntate Christi intellectuali, quae proprie voluntas est, non tristitiam modo, sed summam maximamque fuisse. Quia enim in hostia pro peccato cordis contritio voluntatisque tristitia potissime desideratur: ¹ *sacrificium* quippe *Deo spiritus contribulatus*, etc. et tristitia spiritualis haec contraria est peccato medicina, quod sedem suam praecipue in voluntate habet: consentaneum profecto erat, ut Filius Dei hostiam se pro peccato exhibiturus, non solum corporis et animae sensitivae dolores, sed angores quoque spiritus et voluntatis tristitiam susciperet, quo pro culpis nostris omnibus hostia illa Deo acceptissima omnibus omnino modis contereretur. Sic *vere languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit.* ² Sic non modo *vulneratus est propter iniquitates nostras*, sed *attritus est propter scelera nostra*. Sic *disciplina pacis nostrae super eum, et livore atque dolore eius sanati sumus*. Sic *Dominus eum voluit infirmitate conterere*, qui posuit *pro peccato animam suam*.

55. Augustinus insuper 14. *De civ. lib.* ³ asserit, Christum eos naturae nostrae defectus suscepisse, qui perfectioni gratiae non repugnant quidem, sed de amore boni et sancta caritate veniunt. At commendat magis caritatem suam Christus, si tristitiam quoque eam Deo pro culpis nostris in sacrificium praebuit, quam nos Deo pro illis debemus maxime. Plane item Ambrosius ad Gratianum imperatorem dixit: *Sicut suscepit voluntatem meam, suscepit tristitiam meam.* Nam voluntas proprie appetitus intellectualis est. Et velle proprie actus voluntatis est; ait autem: *Non sicut ego volo.*

¹ *Psal.* 50. 19.² *Isa.* 53. 4.³ *Cap.* 9.

56. Voluntatis etiam dolor hominis proprie tristitia est: nam qui in solo appetitu sensitivo reperitur, hic animantis magis dolor est, quam hominis. Decuit autem, ut per dolorem proprie humanum humana peccata solverentur. Ita cum dixit: ¹ *Repleta est malis anima mea*, omnem animae appetitum repletum dolore intellexit, sive sensualem sive rationalem. Quoniam et pronomen, *mea*, rationalem magis quam sensualem prae se fert. Ea si vera sunt, ut videntur esse, nihil obstat, cur non per potentiam supernaturalem et gaudium summum et summa tristitia in eodem subiecto fuerint: tum quia nec proprie contraria erant, cum oppositio debeat fieri circa idem, ut Divus Thomas saepe sumit: tum quia quod praeter naturae ordinem a Deo fit, id in naturae leges referre velle stultum est. Miraculum fuit, quod idem homo esset et viator et comprehensor: miraculum, quod a gloria animae nihil derivaretur ad corpus: miraculum, quod a superioris gaudii potentiae nihil solatii in inferiores redundaret: miraculum, quod inferioribus perturbatis, nec superiores turbarentur, nec a sua perpetua operatione cessarent, nec remitterent opus, nec quietem et delectationem vel ex minima parte resolverent. Inter haec miracula propter mysterium nostrae redemptionis explendum, quamquam voluntas Deo viso fruebatur, suscepit tamen sponte tristitiam quantam maximam capere potuit: potuit autem capere tantam, quanta maxima esse in rerum natura poterat: ut dolor pro peccatis non minor esset, quam caritas, et scientiae ipse quoque superemineret.

57. Sed et olim iuvenis, ut hinc iam nos demum extricemus, coram celebri theologorum concione diximus, quod sicut per totam vitam Dominus gloriam animae quasi premebat, ne in corpus efflueret; sic saltem in cruce retinuit gaudium, quod suapte natura ex clara Dei notitia prodiret. Gaudium, fateor, ex Deo viso in voluntate necessario nasci, non secus atque ex sole lumen, calorem ex igne. Sed retraxit aliquando sol radios suos, et ne calefaceret, comprehensus est etiam ignis: quare nihil mirum videri cuiquam debet, si in hominum redemptione per hominis unius dolores explenda voluptas omnis reprimeretur, quam alias ex visione Dei proficisci naturae ratio demonstrat. Nec obstat, quod beatitudinem Benedictus huius nominis XII. definivit in visione et fruitione consistere. Christus autem beatus fuit in via. Quoniam illud Pontifex tradit de beatitudine consummata. Christus autem licet habuerit essentiam beatitudinis, non tamen accidentia, quae inde per se etiam consequuntur: decuit enim cum per passio-

¹ *Psal.* 87. 4.

nem consummari. Quamquam et fruitio sine gaudio intelligi potest: fruitur enim arboris suae fructibus tunc etiam homo, cum per morbum voluptatem nullam capit ex eis. Ita Christus non solum videbat, sed etiam fruebatur, quamvis derelictus a Deo, omnique penitus solatio destitutus non gaudebat. Quamobrem, ut ceteri martyres, gaudium sibi futurum ante oculos posuit, ut crucem sustineret confusione contempta, *ad Hebraeos 12. cap.* Ubi miris omnino modis et caritatem suam in nos commendavit et exemplum. Certe sive primo sive secundo seu tertio modo quaestionem solvas, miraculum facis: sed est hoc postremum eo plausibilius, quo maiores in nobis igniculos excitat tum poenitentiae tum amoris tum gratitudinis. Sed sit iam huius quaestionis finis. Perspicuum est enim, in re sterili et ieiuna non parvam et exiguam copiam e locis theologiae suppeditatam. Restat tertium quaestionis genus pertractandum eius, quae a fide et natura pendet: de qua re capite sequenti disseremus.

CAPUT XIII.

98

IN QUO EA QUAESTIO VOCATUR IN DUBIUM,
QUAE CUM NATURALIS SIT, TUM ETIAM AD FIDEM PERTINET.

Disputatio de animi immortalitate.

1. Quoniam de eo genere argumentorum dictum est, quae et ad fidei principia explicanda spectant et ad conclusiones theologiae confirmandas: deinceps de iis, quae ad rerum etiam naturalium probationem attinent, disputandum est. Sunt autem naturales quaestiones in duplici differentia. Quaedam enim solis naturae argumentis probari possunt, aliae fidei etiam auctoritate confirmantur. Et in naturae ratione quidem nullum inter haec duo genera discrimen est. Utriusque enim quaestionis argumenta ex eisdem omnino locis petenda sunt, hoc est ex humanis disciplinis. Quae argumenta omnia tribus ultimis locis continentur. In hoc differunt, quod quaestiones posteriores, quoniam fidei sunt, latius patent, atque ex omni loco comprobari possunt. In hoc genere illa est, quam hoc capite versare cupio.

2. An animus hominis immortalis sit, quemadmodum Pythagorae, Socrati, Platoni, Theophrasto, Themistio, Senecae, Ciceroni melio-

ribusque philosophis visum est: an potius mortalis, quod Lucretio, Galeno, Plinio, Alexandro video placuisse. Nec me vero reprehensores vituperare debent, quod rem aggrediar, quae diligentissime est a pluribus disceptata. In quibus D. Thomam esse constat, cuius tanta est in utramque partem argumentorum copia, ut nihil addi posse videatur. Sed quoniam fidei argumenta nulla fere protulit, naturae vero rationes Henricus atque Scotus probabiliter suadere aiunt, non necessario demonstrare; nihil, ut mihi videtur quidem, temere facturum sum, si de ea ipsa quaestione disputo, quam tam multa et praeclara ingenia versarunt. Non enim rem actam agam; sed, nisi me fallit animus, plane utilem, ne dicam necessariam: praesertim cum Caietanus etiam noster sui valde dissimilis scripserit, se credere quidem animam rationalem incorruptibilem esse, at nescire tamen.¹ Qua in re cum Henrico et Scoto ex parte consentit: quos idem miris olim modis exploserat: ex parte, inquam, quoniam non alios quidem sed se scire inficiatus est.

3. Ut ergo haec controversia, quam fieri poterit, accuratissime constituatur, principio argumentabimur, hanc quaestionem nullo modo ad fidem attinere, deinde non posse naturae ratione demonstrari.

4. *Primum argumentum.* Docet porro Augustinus,² idque non semel sed saepius, non esse fidei quaestionem, an animae rationales ex traduce sint, an potius ex nihilo in singulis creentur singulae. At si anima hominis ex traduce vi seminis propagaretur, sine dubio esset, ut generabilis, ita etiam corruptibilis.

5. *Secundum argumentum.* Dein Sadducaei existimabant animum hominis esse mortalem: nec tamen habebantur haeretici; quin ut religiosos eos colebat fidelis populus.

6. *Tertium argumentum.* Praeterea, quatuor sunt Scripturae testimonia, quibus vel maxime animorum immortalitas doceri potest. Unum illud est:³ *Donec revertatur pulvis in terram, unde erat, et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum.* Alterum:⁴ *Deus creavit hominem inexterminabilem, et ad imaginem similitudinis suae fecit illum.* Tertium:⁵ *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere.* Quartum, quo Dominus in Evangelio utitur:⁶ *Ego sum Deus Abraham, Isaac et Jacob. Non est Deus mortuorum, sed vi-*

¹ In cap. 9. ep. ad Roman. contra scripserat, et in 1. par. et in 3. lib. *De anima*.

² *De baptis. parv.* lib. 3. cap. 10. et 1. *Retra.* cap. 1. et 10. sup. *Gen.* cap. 1. 3. et 4.

³ *Eccle.* 12. 7.

⁴ *Sap.* 2. 23.

⁵ *Matth.* 10. 28.

⁶ *Matth.* 22. 32.

ventium. Etenim quod Augustinus¹ affirmat, ex lege Moysis esse ceteris evidentius, id ne probabile quidem mihi videri solet, ut animas ab interitu vindicemus. Ex quatuor autem illis, quae passim a theologis referuntur, primum eludi potest, quod Augustinus docet,² infirmum esse adversum eos, qui credunt animas per propaginem generari. Infirmum ergo etiam est contra eos, qui dixerint, eas cum corporibus interire. Ac, sicut scriptum est, ait: *Donec spiritus redeat ad eum, qui dedit illum*; sic etiam legimus: *Spiritus vadens et non rediens*. Secundum item refellet fortasse quispiam dicens, non ibi de anima sermonem esse, sed de homine, quem Deus per gratiam fecit a principio immortalem. Unde statim subiicitur: *Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum*. Tertium autem de morte spirituali animae, hoc est de aeterna, interpretari licet, de qua illud habes: *Dentes leonis dentes eius interficientes animas hominum*. Quae res suadet, quia protinus additur: *Eum timele, qui postquam occiderit, habet potestatem mittendi in gehennam*. Quare D. Thomas nec in 1. par. nec in *Summa contra Gentes*, nec in *Quaestione de anima* hoc testimonium voluit usurpare. Nam quartum de resurrectione agit, non de immortalitate. Sic enim Dominus ait: *De resurrectione autem mortuorum non legistis*, etc. Nihil vero prohibet, ut anima cum corpore simul intereat, et postea cum corpore simul exsurgat. Non ergo fidei decretum est, animas esse immortales.

7. Quod vero naturali argumentatione animae immortalitas nequeat ostendi, illa prima coniectura est, quod cum Ambrosius et Augustinus,³ ut id probarent, omnes nervos intenderint, nihil omnino conficere. Non autem praecellimus Ambrosium et Augustinum.

8. *Quintum argumentum*. Ad haec, cum Scotus, Jandunus, Caietanus⁴ Divi Thomae rationes expenderint, viri scilicet magno ingenio magnaue philosophiae eruditione praediti; at pronunciarunt tandem, rem non esse demonstratam sed creditam. Non est autem verosimile, rationes eas, si evidentes essent ac lucidae, nullum evidetiae lumen acribus acutisque oculis allaturas.

9. *Sextum argumentum*. Praeterea, Aristoteles non idem semper in hac re, sed tum hoc tum illud scripsit: non est ergo probabile, eum in tanta varietate et inconstantia certam exploratamque animae

¹ Qu. 33. in Num.

² Lib. 10. sup. Gen. cap. 6.

³ De bon. mor. cap. 9. 2. Solil. et lib.

⁴ Scot. 4. d. 43. q. 2. Jand. 3. De

anima q. 5. et 29. Caiet. in epist. ad Rom.

cap. 9.

immortalitatem habuisse. Nam quod pro animae rationalis incorruptione aliquando senserit, ut cetera loca omittam, quae et D. Thomas 2. *Advers. Gent. cap. 79.* et Ferrariensis in commentariis afferunt: is locus planus et expeditus est, qui 2. *lib. De gener. anim. cap. 3.* habetur: ubi aperte docet Aristoteles, mentem hominis non in seminis virtute esse, ut reliquas animas, sed extrinsecus advenire. Quod si non educitur de potentia materiae, nec a generante homine vi seminis editur: certe subsistens est, nec a materia dependens. Quod vero de hac sententia interdum etiam desciverit, Caietanus multifariam suadet: et mihi his argumentis fit verosimile. Primo, quod non potest effugere, si sua principia Aristoteles retinet,¹ animarum infinitatem, nisi incidat in errorem Averrois vel in Pythagorae deliramentum. Secundo, quia *lib. 1. De caelo* asserit, quidquid incorruptibile sit, id perpetuum etiam fuisse. Tertio, quia in *Ethic. lib. 1.* Solonem reprehendit, qui asseruerit, post mortem veram superesse hominis beatitudinem. Unde et deplorat brevem hominis felicitatem, et opes ac divitias tamquam felicitatis adiumenta requirit. Nec de hominis animo post mortem verbum ullum in illo reperies. Non est autem credibile, eum, si existimaret animam esse immortalem, nec de modo, quo intelligeret separata, nec de eius felicitate quidquam vel breviter perstricturum. Quarto, ex prooemio *libri De anima*, ubi illud fundamentum iecit: si intelligere est phantasia, aut non sine phantasia, non contingit animam separari: in 3. autem *lib.* posuit antecedens, quod intelligere non est sine phantasia: unde et consequens, etc. Quinto, quia non Gregorius Nissenus modo, quem Divus Thomas refert, verum etiam Justinus martyr in *lib. Admonitorio gentium* et Theodoretus *lib. 5. De curat. gr. affect.* consentiunt, Aristotelem animorum immortalitatem negavisse. Quis autem credat, tantos talesque viros falsum testimonium dixisse? Nisi etiam Alexander Aphrodisaeus insignis praeter ceteros peripateticus falso etiam magistro suo hanc sententiam imposuit.

10. *Septimum argumentum.* Praeterea, animorum immortalitas cum Dei erga homines providentia adeo coniuncta et colligata est, ut qui illam negarit, is hanc quoque inficiaturus sit; qui vero hanc concesserit, eum necesse sit illam admittere, quemadmodum supra diximus. At Dei erga res humanas providentia non potest esse per rationes humanas manifesta, sed solum ex divinis oraculis explore percipitur. Id quod propheta testatur, inquiens: ² *Existimabam, ut co-*

¹ In *lib. 3. De anima.*² *Psal. 72. 16.*

*gnoscerem hoc: labor est ante me, donec intrem in sanctuarium Dei et intelligam in novissimis eorum; et iterum:*¹ *Dominus scilicet cogitationes hominum, quoniam vanae sunt. Beatus homo, quem tu erudieris, Domine, et de lege tua docueris eum.*

11. *Octavum argumentum.* Praeterea, ad indagandam animi immortalitatem illa rectissima via est, quam Aristoteles est ingressus, nempe animi operatio propria. Sicut enim res se habet ad operationem, ita se habet ad esse. Experimento autem quotidiano ille probavit, animam nostram nihil sine phantasmate intelligere. Pendere itaque a corpore, non solum ut species intelligibilium accipiat, sed ut eis etiam utatur resque ipsas intelligat. Respondent, pendere animi propriam actionem a corpore, non tamquam a subiecto, sed tamquam ab objecto. Verum haec responsio refellitur, quia si, quantum rationis lumen et sensuum indagatio docet, nulla nostra intellectio sine corpore est, nihil refert hoc, an illo modo sit: cum utrinque probabilissime colligatur, animam, si extra corpus esset, in modum glirium torpentem omni opere vacaturam. Experimur siquidem, species intelligibiles et in fieri et in operari a phantasmate dependere. Hinc enim Aristoteles vacillavit, nec quidquam effecit, si effecit tamen, nisi animas cum corporibus interire; ne vanae scilicet et otiosae extra corpora remanerent.

12. *Nonum argumentum.* Confirmat autem hoc vel maxime, quod si animus per se subsisteret, atque adeo immortalis esset, non indigeret corpore, quemadmodum aliae formae, propter esse, sed solum propter operationem. Necesse quippe est, eum species intelligibiles a corporibus per corporis sensus emendicare. Alioqui intellectus per se in natura subsistens, ideoque a corporis gravitate et materiae imperfectione liber, nullo se modo corpori colligaret, si ex se haberet species ingenitas, quibus sine corporis adiumento intelligeret. Videmus autem, species a corpore acceptas, a corpore etiam in operando pendere. Ideo enim necesse est, intelligentem phantasmata speculari. Non ergo per illas anima a corpore separata intelliget. Alias vero species non habet superinditas. Quare seiuncta a corpore, somno otioque torpebit, quod est absurdum.

13. *Decimum argumentum.* Sexta insuper Synodus act. 11. tradit, animam hominis non esse immortalem per naturam, sed per gratiam illam a morte coercentem. Et rursum, *Non, inquit, naturam proprie immortalem habent animae, sed gratia id sortitae sunt.* Nulla ergo ratio

¹ Psal. 93. 11.

naturalis animae immortalitatem monstrare potest, utpote cum sit suapte natura mortalis.

14. *Undecimum argumentum.* Adde unum et viginti argumenta, quibus S. Thomas probabiliter egit,¹ ut anima corruptibilis videretur. Quae si ego hic repetam, molestus ero. Nam his alia adiciere non video qui possem, nisi Janduno aliisque huius farinae auctoribus velim esse simillimus, qui ut argumenta afferant, quibus animi mortalitas probari posse videatur, ea ponunt, quibus suadeant eum non esse formam actumque corporis essentialiter. Quae argumenta quidem Caetanus in 3. lib. *De anima* retulit, fecissetque fortasse multo prudentius, si contempsisset.

15. *Duodecimum argumentum.* Adde etiam, quod Scotus² argumentis, quae probant animam esse immortalem, argute respondet. Si ergo rationes inventae a prioribus non demonstrant, alias vero excogitare novas non opis est nostrae; fateamur, animum immortaliter vivere, nullo certo naturae argumento patescere. Haec efferre brevissime potui, quibus illi uterentur, qui animorum immortalitatem infirmare pergerent. Quam tamen et fides catholica firmissime docet et certa naturae ratio. Id quod conclusiones rationesque sequentes patefacient.

16. *Prima conclusio.* Animum hominis esse mortalem, fidei catholicae manifeste repugnat. *Genes. 37.:* *Descendam ad filium meum lugens in infernum;* *Job 21.:* *Ducunt in bonis dies suos, et in puncto ad inferna descendunt;* *Sapient. item cap. 2. 3. 4. et 5.* apertissime traditur, animas cum corporibus non interire; *Eccles. 12.:* *Et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum;* *2. Machab. 12.:* *Sancta ergo et salubris, etc.;*³ *Matth. 10.:* *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timere eum, qui potest et animam et corpus perdere in gehennam;* *Joan. 12.:* *Qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam aeternam custodit eam;* *Philip. 1.:* *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum. Coarctor autem e duobus, desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo;* *1. ad Cor. 15.* pro absurdissimo Apostolus colligit: *Ergo et qui dormierunt in Christo, perierunt. Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus. Et posterius referens illam insipientium vocem: Manducemus et bibamus;*

¹ *De anima* art. 4.

² 4. d. 43. q. 2.

³ Just. in colloq. cum Tryphone illud assert, quod Pytonissa spiritum Samuelis evocavit. In qq. vero gentium q. 75. citat

illud, « Infernus subtus te conturbatus est in occursum adventus tui ». Quod de Nabuchodonosor dictum esse, ambiguum non est. Et q. 76. illud: « Hodie mecum eris in paradiso ».

cras enim moriemur, illico subdit: *Nolite seduci. Corrumpunt, etc.*; 2. Cor. 5.: *Dum sumus in corpore, peregrinamur a Domino: audemus autem et bonam voluntatem habemus magis, peregrinari a corpore et praesentes esse ad Deum*; et paulo ante: *Scimus*; *quod si terrestris domus nostra, etc.* Sed de Scripturae testimoniis, quae D. Thomas dixit esse infinita, satis multa recitavimus. Quamquam vereor, ne quis nos iure ac merito reprehendat, qui in re non dubia usi fuerimus testibus non necessariis. Praesertim cum ii, qui animae immortalitatem inficiantur, nec Christo nec Evangelio credant, Ecclesiae vero sanctorumque fidem pro nihilo putent. Ita supervacaneum videtur esse, ex iis locis, quae auctoritatem fidei continent, argumenta depromere. Nec conclusio haec proprie theologica est, ut sit argumentationibus theologiae confirmanda. Quia theologia, qua ratione effectrix est et agendi muneri incumbit, illa duo habet primaria fundamenta, Deum esse hominis et principium et finem atque adeo procuratorem, esseque item animorum perpetuam vitam, in qua remunerator Deus sit inquirentium se: ¹ quae nisi fidelis penitus habeat infixam et in animo quasi insculptam, non dico media et finem consequi felicitatis suae, sed ne ad Deum quidem accedere potest, ut ab eo media finemque requirat. Cum igitur prima cuiusque disciplinae principia tamquam notissimae anticipationes supponantur, nihil opus erat vel ea testimonia referre, quae ex Sacris Literis commemoravimus. Nisi quod sunt quidam adeo curiosi, qui etiam optarint, Paulum de animorum incorruptione manifestius loqui. Quod perinde est, ac si quis philosophus adeo esset insigniter stultus, ut in philosophorum libris praesertimque Aristotelis cuperet principium illud saepe et clare resumere: *Quodlibet est, vel non est*. Verum de hac prima propositione, quoniam est ante oculos posita, diximus satis.

17. *Secunda conclusio.* Secunda propositio. Animus naturaliter est immortalis et non ex dono gratuito. Fuere porro quidam Arabes, qui dicerent, animum natura esse mortalem, sed in novissimo cum corpore immortaliter suscitandum. Simili autem errore ductus posset quispiam dicere, animum cum corpore statim quidem interiturum, si naturae suae relinqueretur, sed vi divinae potentiae fieri, ut vel ad praemia vel ad poenas conservetur aeternus.

18. Hoc qui assereret, is Scripturas facile in sensum suum detorqueret. Non enim affirmant illae, animum esse natura sua immortalem, sed solum eum aiunt manere post mortem. Sicut corpus post resurrectionem fides adstruit perpetuam vitam habiturum, non tamen

¹ *Hebr. II. 6.*

id in natura corporis sed in divina potentia erit. Quam sententiam sextae Synodi verba retro citata sonare videntur. Atque Augustinus 10. *super Gen. ad lit. cap. 23.* in illam magis opinionem inclinat, quae docet, animas a parentibus generari. Quae si vera sententia est, non est animus sua natura immortalis. Id quod solebam equidem, non tamquam haereticum, sed tamquam erroneum condemnare: semper quippe malui citra lineam consistere, quam transire, stultaeque ignorantiae potius argui, quam insolentiae temerariae. At si rem diligentius animadvertas, non dubites, huic errori haereseos notam inurendam, quando ad Sedem Apostolicam referatur.

19. Primum, quia manifestum est, quosdam philosophos naturae ratione duce, animorum immortalitatem et vestigasse et invenisse.¹ Non est ergo supernaturalis animorum perpetua vita aut dono eis gratuito concessa.² *Quis enim hominum scire poterit consilium Dei? aut quis poterit cogitare, quid velit Deus, nisi ille dederit sapientiam et miserit Spiritum Sanctum suum de altissimis?*

20. Deinde in Concilio Lateranensi sub Leone X. sessione octava definitur, haereticum esse dicere, quod ex principiis philosophiae sequitur, animam esse mortalem. Et tamen si naturaliter esset anima corruptibilis, huius corruptionis esset causa aliqua naturalis. *Item cum nunculli, inquit, ausi sint dicere de natura animae rationalis, quod mortalis sit, et aliqui temere philosophantes secundum philosophiam saltem verum esse asseverant, damnamus omnes asserentes animam rationalem mortalem esse: cum illa non solum per se et essentialiter humani corporis forma sit, verum etiam immortalis.* Hactenus Concilium.

21. Praeterea, non theologi modo, verum fideles etiam universi animarum immortalitatem ita a maioribus accepimus, ut non per miraculum eas incorruptibiles, sed per naturam esse credamus. Hic autem Ecclesiae consensus certissimo nobis argumento esse debet catholici dogmatis. Quod autem idem in hac re theologi ac fideles sentiant omnes, vel ex eo liquet, quod asserentem quemcumque, animos esse mortales, statim exhorrent. Eadem quippe fide inscriptum in mente habent, angelos et hominum animas natura sua, ut intellectuales, ita quoque immortales esse. Adde, quod post Augustini seculum nemo fidelium in dubium vertit, quin animae rationales creentur ex nihilo, et singulae singulis corporibus infundantur, ut Concilii Lateranensis verbo utar. Quod si non generantur vi naturae animae rationales, nec de potentia materiae educuntur, sed foris veniunt, nimirum ex

¹ Aug. 13. *De Trin. cap. 9.*

² *Sap. 9. 13.*

se subsistunt: quare non cum corpore intereunt. Illud vero testimonium: *Spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum*, ne Augustinus quidem ipse expedit. Si enim foris venit spiritus hominis, consequens fit, ut nulla vi agentis naturalis propagetur. Quocirca si ingenitus natura est, natura quoque est incorruptus. Nec enim naturales causae corrumpunt aliquid, nisi quod eadem possunt gignere. Nam quod interpretatur Augustinus, Deum primo homini spiritum dedisse, cum inspiravit in faciem eius spiraculum vitae; in illo vero, qui ceterorum hominum caput erat, ceteris dedisse spiritum, hoc (pace tanti viri dictum sit) nulla ex parte argumenti vires infringit. Cum enim Moyses in principio *Geneseos* rerum naturalium propriam vim et naturam exprimat, quod in primo homine significatum est, id de reliquis etiam intelligitur. Scriptura porro, ut ostenderet, viventia reliqua viribus naturae edi posse, ait: *Germinet terra herbam virentem*, etc.: et rursum: *Producant aquae reptile animae viventis*, etc. et iterum: *Producat terra iumenta et reptilia*, etc.¹ Nemini quippe ambiguum esse potest, prima cetorum, iumentorum, serpentium, leonum individua a Deo sine media causa adiuvante condita creataque fuisse. Ob id namque adiectum est: *Creavitque Deus cete grandia et omnem animam viventem atque motabilem, quam produxerant aquae in species suas*; item: *Et fecit Deus bestias terrae iuxta species suas*, etc. At significare Scriptura voluit, sic tunc a Deo huiusmodi animantia esse edita, ut in vi tamen elementorum et corporum, quae ex alimentis conflarentur, illorum generationem sitam esse censeremus. Sed enim cum ad hominem ventum est, ne huius similis conditio crederetur, de corpore ait: *Fecit Deus hominem ex limo terrae*; de animo autem: *Inspiravit in faciem eius spiraculum vitae*. Quod differentis conditionis varium discrimen a Moyse adeo accurate observatum manifeste indicat, ceterorum viventium animas in potentias materiae esse, hominis spiritum, quo factus est in animam viventem, non esse, sed a Deo creari et infundi, qui solus eius et spirator et creator est. Praeterquam quod qui dicit: *Redeat ad Deum, qui dedit illum*, is non obscure docet, spiritum non perire, sed manere. Explicat enim id, quod paulo ante dixerat: *Ibit homo in domum aeternitatis suae*. Alioqui quomodo ad Deum vadit, si dissolvitur, tamquam mollis aer et sicut umbra ac fumus evanescit? Quemadmodum autem corporis naturam exprimit, cum ait: *Revertatur pulvis in terram suam, unde erat*; sic naturam spiritus manifestat inquiens: *Et spiritus redeat ad Deum*, etc. Iam quod Augustinus asserit: *spiritus*

¹ Cact. taurpiter hic lapsus est, non intelligens Scripturae sensum.

vadens et non rediens, a nobis est. Non enim Scriptura dicit : *spiritus veniens et non rediens*, sed : *spiritus vadens*, scilicet a corpore, *et non rediens*, etc.

22. Praeterea, stulti illi, quorum error *Sap. cap. 2.* inducitur, animum existimabant naturaliter esse mortalem. Non enim de miraculo loquebantur, sed de natura. At Sapiens non modo cum illis aperte pugnat, verum etiam ut insipientes et insensatos reprehendit. Animos ergo sentit natura esse immortales.

23. *Tertia conclusio.* Tertia propositio. Erroneum est, ne dicam haereticum adstruere, animae immortalitatem naturali ratione demonstrari non posse. Si enim naturam habet incorruptibilem, huius rei vel a priori vel a posteriori ratio aliqua demonstrativa erit. Nulla siquidem propositio ex natura rei et connexionem terminorum per se ac necessaria est, quin vel ex effectu vel ex proprietate vel ex definitione vel ex causa subiecti ostendi necessario queat. Sed ais: Quadratura circuli demonstrabilis est quidem, sed demonstratio adhuc inventa non apparet. Sic ergo Scotus Jandunusque sentient, animae quidem immortalitatem ostendi posse, at non esse ostensam tamen.

24. *Quarta conclusio.* Quarta propositio. Periculosum ac temerarium est, ne quid amplius addam, affirmare, quod nullum argumentum hactenus inventum vere demonstrat animae immortalitatem. Quia argumentum, quod sumitur ex operatione propria vel etiam ex potentia, quae substantiam rei necessario naturaliterque consequitur, vere ostendit, qualisne sit eius rei natura atque substantia. Theologi verum ex propria operatione tum ex propria potentia, intellectione scilicet et intellectu, animi incorruptionem argumentatur. Syllogismi igitur illi verae sunt demonstrationes. Dicet fortasse quispiam: Non nego demonstrationes esse; sed nobis demonstrationes esse nego, quibus argumenta illa certa et clara non sunt, quamvis idonea ex se sint, ut certitudinem atque evidentiam pariant. O insolentem temeritatem, ceteros ex tuo ingenio metiri exque tuis aliorum oculos aestimare: asserere mel quidem ex natura sua dulce esse, sed dulce tamen fuisse nemini, quia tibi non fuerit; nullum videre id posse, quod tu non videas; omnibus obscurum esse, quod tibi non pateat. Ait D. Thomas, ex praemissis manifeste ostendi posse, animam humanam non corrumpi cum corpore; concludit vero in haec verba: ¹ *Palet igitur, quod intellectus humanus est incorruptibilis; ergo et anima humana, quae est intellectiva substantia; item:* ² *Necesse est dicere, animam in-*

¹ 7. *Contr. Gen. cap. 79.*

² 1. p. q. 75. art. 2. et 6.

intellectualem esse incorpoream, subsistentem, incorruptibilem. Scotus contra *Non sunt*, inquit, ¹ *rationes palentes et necessariae.* Affirmat Chrysostomus, qui philosophi de animi immortalitate dubitent, eos addubitare, an in meridie sit dies: et credemus nos, viros et sanctissimos et modestissimos evidentiam, quam non habebant, fuisse e mentitos? Atque Augustinus asseverat, philosophos quosdam naturali ratione animae immortalitatem invenisse: *quam pauci*, ait, ² *idque aegre invenerunt.* Praeterea, Deus non deficit in necessariis ad vitam iuxta naturae rationem bene et constanter instituendam. At vix homo potest vitam recte et iuste instituere, nisi et Deum esse sentiat et animos esse immortales: vix, inquam, aut certe nullo modo. Qui enim vel sine Deo fuere vel animum putarunt cum corpore interire, eos fere perditissimis moribus fuisse memoriae proditum est. Quam omnino rem Sapiens ³ sapienter expressit. Nam simul atque impii illam opinionem induerunt, animos mori, consequenter de omni bono futurae vitae desperantes, et nihil post mortem mali timentes, semetipsos tradiderunt impudicitiae, in operationem immunditiae omnis, in avaritiam. *Post haec*, inquit, *erimus tamquam si non fuerimus. Venite ergo, et fruamur bonis, quae sunt*, etc. Et Augustinus *Confessionum* lib. 6. cap. postremo, *Nisi credidissem*, ait, *restare post mortem animae vitam et tractus meritorum, quod Epicurus credere noluit, Epicurus palmam in animo meo accepisset.* De atheis autem cum Propheta illud posuisset: «*Non est Deus*», statim subiunxit: «*Corrupti et abominabiles facti sunt*», etc. Sic Justinus in *Dialogo cum Tryphone*, *Eorum*, inquit, *sententia, qui Deum me atque te curare negant, quo spectet, non est difficile cognoscere. Impunitas enim et licentia faciendi et dicendi, quae velint omnia, eos consequitur, qui nec supplicia metuant nec beneficium ullum a Deo spectent.* Divinae itaque procurationis fuit, ut in morum et vitae necessaria regula duces naturae ac magistros non coniecturis et opinionibus imbueret, quae huc atque illuc facile traherentur, sed certa constan- tique ratione. Sic enim scriptum est: ⁴ *Qui docet hominem scientiam*; et iterum: ⁵ *Qui docet nos, super iumenta terrae et super volucres caeli erudit nos.* Quod si animantibus ceteris dati a natura sunt quidam

¹ Homil. 4. de Provid.

² 13. *De Trin.* cap. 9. Mirum est Scotum hanc Aug. locum citavisse, at opinionem suam confirmaret. «*Resurrectionem*», August. ait, «*non ratione, sed auctoritate teneri*»: at de immortalitate animae contra dicit. Nam et lib. *De Civ.*

Dei 1. cap. 12. scribit, Platonem, qua mente immortalitatem animae vidit, ne quis sibi mortem conscisceret, prohibendum iudicasse.

³ Sap. 2. 2.

⁴ Psal. 93. 10.

⁵ Job 35. 11.

instinctus et quasi anticipatae cogitationes, non vagae et instabiles, sed fixae firmaeque, ut ad bonum naturae congruens recta ferantur, retrahantur a noxa, cur in eorum saltem mentibus, quos naturae auctor ad aliorum institutionem comparavit, inditas esse certas et constantes praenotiones inficiemur, sine quibus ad veritatem bonitatis non satis instructi informatique fuissent? Nec enim melior est belluarum conditio, quam nostra. Nihil vero piget, eadem saepe verba resumere.¹

25. Hinc barbarae etiam nationes poenas improbos luere cum sapientibus consenserunt atque adeo animos esse immortales. Deus enim semper ea, quae cuique naturae necessaria sunt, providentissime curat. Quis autem communes animi corruptiones incertas esse asseveret? Sed ais tandem: quatenam istae rationes sunt necessariae et evidentes, quae Scoto et Caietanò probabiles et obscurae visae sunt? Dicam, si illud prius commemoravero, quod ab Aristotele prudentissime dictum est,² stultum esse, aequalem in omnibus certitudinem et evidentiam exigere. In naturalibus quippe disciplinis minor est, quam in mathematicis; in moralibus minor est etiam, quam in naturalibus. At in dispari certitudine tam stultus nemo est, quin scientiae illis nomen impertiat. Syllogismi ergo illi et faciunt scire et vere demonstrationes sunt, quibus et de natura et de moribus philosophamur: quamvis in eis rationibus non adeo magna aut necessitas aut evidentia insit. Prima igitur ratio demonstrativa auctore Chrysostomo³ est haec: Qui animum esse mortalem ait, is neget necesse est, Deum humanarum rerum esse et procuratorem et iudicem. Si enim iusti migrant affecti iniuriis, improbi rerum omnium abundantia potiti, nec post mortem aut merces aut supplicium est, nulla certe in caelo pietas, quae talia curet, nulla iustitia, quae vel malos puniat vel tribuat praemia bonis. Et cetera, quae capite huius libri quarto latius persecutus sum.

26. Respondet Scotus, argumentum hoc infirmius multo esse, quam reliqua. Non enim, ait, ratione naturae notum est, esse unum rectorem hominum secundum leges iustitiae retribuentem et punientem. Quae responsio bifariam confirmari potest. Prius, quia Sapiens cum hoc eodem argumento usus esset, huius rei ignorance in inscientiam dixit Sacramentorum Dei. Quod si inter mysteria Dei censet et Dei providentiam et animorum immortalitatem, non est cur nos inter perspicua censeamus. Verba autem illius sic habent: ⁴ *Et ne-*

¹ Vid. 10. cap. 4.

² 1. *Ethic.*

³ Hom. 4. de Provid. vel fato.

⁴ Cap. 2. 22.

scierunt Sacramenta Dei, neque mercedem speraverunt iustitiae, nec iudicaverunt honorem animarum sanctarum. Posterius, quia Justinus martyr et philosophus in lib. *De Aristotelis reprehensione* docet, gentes non scientia, quae ad demonstrandum valet, de Deo creataque natura disputationes confecisse, sed probabili ratione suam explicasse sententiam. Et postea: *Haec, inquit, etiam declarant, verum esse, quod a nobis de gentium philosophis dictum est, eos non scientia demonstrandi de naturis disseruisse, sed coniectura verisimilique ratione suam explicavisse sententiam.* Adde his, quod Divus Thomas hoc argumentum ubique gentium praetermisit, non praetermissurus, si certum et necessarium esset.

27. Verum enimvero nulla me huius generis argumenta movere possunt, ut ab ea sententia discedam, quam Chrysostomo video placuisse. Habuit quippe pro re perspicua et constanti non alium negaturum, Deum esse hominum et gubernatorem et iudicem, nisi eum, qui dixisset in corde suo: *Non est Deus.* Sed quia haec res supra, ut dixi, manifesto argumento nobis demonstrata est,¹ et accuratius est postea demonstranda: satis nunc confectum esse arbitramur, si rationem illam, quae animae immortalitatem doceat, eo tandem ducere probaverimus, ut non possit Dei erga homines providentia iustitiaeque constare, nisi animae incorruptio consistat. Nam quod Scotus aliter eludi hanc ratiocinationem putat, perridiculum est. *Ut admitamus, ait, Deum pro meritis et praemia bonis, et malis supplicia retribuere; non exigua tamen improborum vindicta est culpa turpitudine ipsa, cruciatus animi conscientiaeque flagellum. Abunde vero magna merces et praemium, fructus ipse virtutis, quo mirifice delectantur probi.* In quam sententiam illud Augustini citat omnium sermone contritum: *Voluisti, Domine, et ita est, ut omnis inordinatus animus sibi sit poena.* Poterat et illud ex apostolo atferre:² *Mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes.* Quae cum dicit, parum attente considerat in quos laqueos incurrat. Primum enim nodum illum explicet necesse est:³ *Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.*

28. Deinde, Propheta non existimavit quaestionem hanc expediri posse, nisi ad fines bonorum et malorum referretur, hoc est ad novissima, quae probos improbosque manerent, ex praesentibus autem aut bonis aut malis illam non modo non solvi, sed etiam implicari. *Mei, inquit,⁴ moti sunt pedes, quia zelavi super iniquos, pacem pecca-*

¹ Cap. 4. ad 7.² Rom. 1. 27.³ 1. Cor. 15. 19.⁴ Psal. 72. 2.

torum videns, etc. Existimabam, ut cognoscerem hoc: labor est ante me, donec intelligam in novissimis eorum. Quomodo facti sunt in desolationem, etc. Nec aliter aut Jeremias ¹ aut Abacuc ² huic quaestioni respondendum putaverunt. Quorum ego sensum libentius exponerem, nisi ad alia festinaret oratio.

29. Praeterea, valde restrictum Deum facimus, qui suis id solum in mercedis loco numeret, quod animo aequo, imo vero etiam gaudenti ac libenti servierunt. O praemium singulare, quod eripit spem futuri cuiusque boni, quae sola, ut ait Cicero, hominem in miseriis consolatur! Quis enim dubitet, mortalium animos in arduis adversisque rebus spe futurorum erigi et sublevari: frangi autem et concidere, si cum omnium rerum desperatione configant? Talem mihi rempublicam finge, ubi pessimi cives metum omnem poenae et futurae vindicationis abiiciant, optimi vero de spe futurae gratiae ac beneficii depellantur: et cum nec probis lex adhibuerit calcaria nec improbis fraenos, civitas non dico bene morata, sed ne esse quidem poterit. Ita qui eam sine praemio poenaeque constituit, hunc tu ipse stultissimum iudicabis. Quale ergo est eius reipublicae Deo procurationem administrationemque tribuere, quam nemo vir sapiens sibi assignari pateretur? Demonstratum est igitur, animas esse immortales, tam evidenti et necessaria ratione, quae refelli non valeat, nisi Deum facias aut improvidum esse et negligentem rerum hominis, aut eam stulte urbem constituisse, in qua nullus supplicii timor sit, praemii expectatio nulla.

30. At Sapiens ait, animorum incorruptionem ad Dei Sacramenta pertinere. Primum id ego negare vere possum. Nec enim rem hanc ille in mysteria retulit, sed quod via impiorum prosperetur, quod ubique relinquunt laetitiae signa, quod opprimant pauperem iustum, nec viduae parcant, etc. et in his omnibus Deus non taceat modo, verum etiam probos duriter et acerbe, improbos contra blande et molliter tractare videatur. Haec scilicet Dei Sacramenta sunt, quae humana ratio comprehendit aut vix aut nullo certe modo. Deinde sunt naturales res quaedam in oculis omnium clare positae: aliae latent in occulto tenebris densissimis circumfusae. Quae naturae mysteria rectissime dixeris. In his, fateor, animi immortalitas est, quae a paucis quidem, idque difficulter, sed investigari tamen atque inveniri potest. Justini autem verba magna ex parte vera sunt: at universas demonstrationes philosophis eripere tum absurdum est, tum

¹ Jer. 12. 2.

² Abac. cap. 1. 2. et 3.

Paulo etiam contrarium, quemadmodum refutando 7. argumento patefiet. Nam D. Thomas eiusmodi argumentationibus uti non solet, quamvis sint liquidae et exploratae. Cavet enim, ne argumentando de genere in genus transeat, quod Aristoteles in demonstrandi arte docuit esse vitiosum. Constat vero, in hac ratiocinatione a Dei providentia et iustitia ad animi incorruptionem transiliri, quae in eodem genere non existunt. Verum de prima demonstratione satis.

31. Secunda est huiusmodi, ut a protervis refelli queat, a viris recte institutis non queat. Eam vero in probatione quartae propositionis postremam fecimus. Confirmat illam Cicero hunc in modum: ¹ *Sicut salis probatur Deum esse, quia nulla natio tam fera est, quin Deum habendum sciat; ita apud omnes gentes communi consensu firmatum est, animos defunctorum interitu esse liberos. Quam omnino rem funeris ceremoniis testatam esse voluerunt. Nec enim eas corporibus impartirent, nisi animos sacros esse ac divinos in animum induxissent. Illic vero, ut Cicero affirmat, et mercedes funeris sepulturaeque constitui, nefas esse putarunt, et brutis animantibus huiusmodi honores negaverunt.* Quas duas rationes Sapiens, ut mihi videre videor, perstrinxit: unam, cum ait: ² *Nec mercedem speraverunt iustitiae; alteram, cum subdit: Nec iudicaverunt honorem animarum sanctarum.* Sane qui iudicat, unum esse interitum hominum et iumentorum, is cum animum suum summa ignominia et dedecore afficiat, non hominum ritu ac religione, sed sepultura asini sepeliendus erat; ut dignum haberet sua opinione et sententia funus. Sed de secunda ratione hactenus. Tertiam significat magis Scriptura, quam explicat, cum e vestigio subiicit: *Quoniam Deus creavit hominem inexterminabilem, et ad imaginem similitudinis suae fecit illum.* Hominem quippe ad imaginem Dei esse factum, eo quod natura intellectualis est, verti in dubium non potest. Ex ea ergo parte homini incorruptio convenit, quia intellectum habet. Animum igitur, unde homo intelligit et similis Deo est, inexterminabilem esse oportet. Quae ratio, quoniam ex hominis natura et forma propria ducitur, atque adeo non ex alienis et extraneis, sed ex propriis aptisque principiis, diligentius nobis et illustranda et exponenda est. Id quod Divus Thomas divine fecit: intelligebat enim, hanc esse certam expeditamque viam, qua ad animi immortalitatem veniretur.

32. Primum igitur fundamentum huius demonstrationis est, formam omnem intellectualem esse subsistentem, hoc est, esse eius

¹ Lib. De senect. et 1. Tuscul. q.

² Sap. 2. 22.

non a materia pendere. Hanc propositionem ostendit Divus Thomas 2. *Cont. Gent. cap. 51*. Quia intellectus non eget corpore sustinente; cum intellectio nec recipiatur in corpore nec per corpus fiat. At dicis: non eget corpore quidem tamquam subiecto, sed eget tamquam obiecto. Verum hoc duobus modis manifeste refellitur. Primum enim animal non esset per se subsistens, quia indiget ad propriam operationem externis obiectis. Deinde id, quod per accidens alicui convenit, non variat iudicium de natura rei: ut lapis, qui in loco superiore detinetur, etc. Cum ergo anima intellectiva ex natura propriae operationis non sustentetur a corpore, consequens est, quod per se non pendet ab illo. Quia actus non potest per se a corpore pendere, nisi tamquam a materia et subiecto, in quo recipitur. Vide D. Thomam in *QQ. de anima q. 14. et 2. Cont. Gent. cap. 55. et 79*. Certe si intellectio in corpore susciperetur, nec omnes res sine discrimine intellectus perciperet, nec universale cognosceret, sed solum singulare. Quod sit huiusmodi argumenta tibi evidentia non sunt, memento, nec ceteros ex tuo ingenio aestimandos esse, neque hic evidentiam mathematicam requirendam. Sed iam tempus est, ut obiectiones oppositas refellamus.

33. *Responsio ad primum.* Prima ergo sic repellitur: fidei quaestionem duobus modis interpretari possumus, et ex natura sua et quoad nos. Ex natura sua illa fidei quaestio est, quae est a Deo Ecclesiae revelata, quamvis a plerisque ignoretur. Ut Spiritum a Patre Filioque procedere, ipse Spiritus apostolis revelavit. Item, animas sanctorum, statim ut a corpore exierint, videre Deum. De quibus licuit olim varie sentire, et sine fidei discrimine aut affirmare aut negare, cum neutra res scilicet erat plane ab Ecclesia definita. Ita quoad nos non semper fidei quaestiones illae sunt habitae, sed salva fide, viri quidam docti contrariam veritati sententiam tenuerunt. Quomodo asseruit Augustinus, non esse fidei quaestionem, num anima rationalis ex traduce sit.¹ Nunc autem cum post ea tempora theologorum fideliumque omnium consensu firmatum sit, animum non per generationem, sed per creationem exsistere, sine dubio ad fidem illa quae-

¹ Jeronymi perpetua constansque sententia fuit, animas in singulis corporibus creari singulas: quem post tota Eccl. secuta est, *De eccl. doct. cap. 14.*; animas enim non creari, sed ex parentum semine esse, Luciferi error fuit, ut August. refert *De haeres. cap. 81.* Ac certe cum Zach.

cap. 12. ait: « Dixit Dominus extendens caelum et fundans terram, fingens spiritum hominis »; in eo nihil aliud significat, nisi ea opera a Deo ipso sine causa subiecta et subserviente patrari: quemadmodum Jeronymus idem admonuit. Vide Isa. 42. et 45 cap.

stio pertinet. Nec tamen si hoc fuit aliquando in controversia positum, eadem de animae immortalitate causa subest, quae nunquam est a Catholicis in dubium vocata. Sed de primo argumento satis.

34. *Responsio ad secundum.* At secundo nihil est difficile respondere: cum videamus, non solum sub infideli principe, quales Romani tunc erant, sed sub imperatore catholico multos in Germania nunc publice manifestas haereses profiteri. Tantum refert principes habere et fideles et qui haereticorum insolentissimam temeritatem coercere tum velint tum etiam possint. Praeterquamquod ubi factiones sunt, ibi favore partium in republica tolerantur: quid dico tolerantur? quae-runtur, foveantur, stringuntur homines deterrimi ac sceleratissimi. Hoc in statu res Judaeorum publica cum esset, non est sane mirandum, si Sadducaeos ferret carnalis populus, homines videlicet factiosos, qui carni usque adeo inservirent, ut omnem spiritum esse negarent. Quemadmodum autem gentes tales esse volebant deos, quales ipsi etiam essent, nempe adulteros, bellatores, raptos; sic plebs vitiiis corrupta eos vult habere religionis praesides, qui non religati sint, sed liberi, non spiritus servi, sed mancipia carnis. Verum in argumento facilimo refutando plura, quam necesse erat, verba consumpsimus.

35. *Responsio ad tertium.* Tertium vero brevissime refellemus. Nam primum illud testimonium certissime probare animorum immortalitatem, ostensum est a nobis paulo ante. Secundum etiam quantum momenti habeat, nunc explicabamus. At tertium nulla responsione eludi potest. Si enim homines animam non possunt occidere, corpus autem occidere possunt, certum est, animas non cum corporibus interire. Item, si animas Deus mittit in gehennam: non ergo cum corpore moriuntur. Quartum denique Caietanus affirmat, probare quidem simpliciter animae immortalitatem, unde Sadducaeos de resurrectione vinceret, qui ideo negabant mortuos resurgere, quia credebant cum corpore animam mori. Per synecdochen autem Scriptura nomina Abraham, Isaac et Jacob pro animis eorum usurpat. Quo loco Ambrosius Catharinus cum, ut saepe alias, sine causa reprehendit. Coarguit enim Theophylactum, imo vero Hieronymum, qui Caietano illius auctor sententiae fuit. At D. Thomae expositio praeclarius est. Non repugno. Nec D. Thomas solum illum locum sine figura intellexit, sed Chrysostomus, Theophylactus etiam, atque Ambrosius. At dicis: Quomodo Abraham illo tempore vivus erat? Respondet Chrysostomus, ¹ quomodo Adam posteaquam de ligno vetito

¹ Hom. 71. in Matth. *De fide resurr.*

comedit, sententia tamen prolata mortuus erat; sic Abraham pollicitatione resurrectionis certissima vivus erat. Alioqui quid sibi Ecclesia vult, cum ait: *Regem, cui omnia vivunt et cui non pereunt corpora nostra?* Ac de tertio argumento hactenus.

36. *Responsio ad quartum.* Quartum autem iam ante expeditum est. Diximus enim in 7. huius operis libro sanctos veteres non tam humanas disciplinas, quam Divinas Literas coluisse. Quae causa fuit, ut in rebus naturae perobscuris ratione vulgari contenti essent, nec meliores requirerent. Conclusionum itaque naturalium a philosophis petenda demonstratio est, praesertimque a D. Thoma perfecto, mea sententia, philosopho, cuius admirabilem naturam et ingenium cum gratia perfecisset, tum ubique alias, tum in lib. *Contra Gentes* maxime quidquid expeti ab hominis ingenio poterat, id unus videtur ad miraculum praestitisse.

37. *Responsio ad quintum.* Sed Scoto, Janduno, Caietano rationes probabiles visae sunt, non item necessariae. Scotus porro et Jandunus (nam de Caietano dicam postea) videntur demonstrationes mathematicas quaesivisse. Si enim sapere ad sobrietatem vellent, et rei naturam, de qua disseritur, attente perpenderent, sane intelligerent, rationes, quae animae incorruptionem probant, non suadere, sed vincere, si non protervum et repugnantem, at certe docilem hominem et ad disciplinae leges bene informatum.

(*Desunt ad reliqua argumenta responsiones*).

RELECTIO

DE SACRAMENTIS IN GENERE

HABITA IN ACADEMIA SALMATICENSI.

THEMA RELECTIONIS ex *Lucæ cap. 10.*: *Samaritanus appropians alligavit vulnera eius, infundens oleum et vinum.*

Prima conclusio. Sacramenta omni tempore fuisse ad salutem hominibus necessaria, quemadmodum et fidem in unum Salvatorem Dominum Jesum Christum, quam eandem, diversis licet Sacramentis, et olim veteres et nunc etiam nos exterius profiteamur.

Secunda conclusio. Sacramenta vero nulla aut naturalis aut scriptæ legis sanare hominem potuisse, cum sola quæ in Nova Lege sunt a Christo instituta, vere proprièque gratiam et salutem efficiant.

PROOEMIUM.

I

I. Nollem equidem, viri gravissimi, novas a me res aliquas de rebus antiquissimis disputaturo odierna die expectaretis. Nam et utique gentium fugienda theologo doctrinae novitas, quæ cum semper periculosa est, tum fere ut vetustati, ita quoque veritati contraria; et quam nunc disputationem de Sacramentis instituimus, maiori ex parte veterum traditione consistit; et in hoc celeberrimo toto terrarum orbe gymnasio illud magno opere conandum est, ne novitiis opinionibus aut theologiæ dignitas aut maiorum nostrorum auctoritas minuat. Quo-

circa si in earum rerum assertione, quas hodie sum explicaturus, quorundam forte iuniorum placita refellero, idque suppressis etiam tacitisque nominibus, quaeso, ne arrogantiae tribuatis; quin potius existimare, sedulo me in id incumbere, ut ne scholastica dogmata nova esse videantur, sed antiqua, et nostrae religionis auctorum ingenio atque eruditione commendata. Quod si intellexerimus, primam hanc relectionem laudari a vobis laudatis viris, aut certe consilium nostrum conatumque probari, maiora et graviora deinceps, Christo iuvante, proferemus.

2. Locum igitur hodierna disputatione repetendum Magister ex decimo Evangelii Lucae capite desumpsit, principium aptissimum quarto suo *Sententiarum* libro inde daturus; unde et nos ad vestram hanc Academiam accedentes nostrarum quoque lectionum principium dedimus. Locus autem huiusmodi verbis continetur: *Samaritanus appropians alligavit vulnera eius, infundens oleum et vinum.*

3. Ac Samaritani parabola quidem iuxta germanum litterae sensum in id est a Domino composita, ut proximus, quem perinde atque nos ipsos diligere iubemur, non cognationis aut sanguinis propinquitate, sed humanitatis et benevolentiae coniunctione definiretur. Homini quippe sauciato, qui descendens ab Jerusalem in latrones inciderat, non aut levita aut sacerdos civilitatis generisque ratione coniunctus tulit opem, sed Samaritanus alienus a Judaeorum commercio quidem, sed non ab humanitate tamen alienus. Verum tam accurate conficta enarrataque similitudo universis sanctis expositoribus visa est mysticum alium sensum inferre, iuxta quem descendens homo in civitatem Jericho, humanum genus intelligitur, cui vulnerato, spoliato, iacenti, semineci post peccatum Christus Jesus, rêvera Samaritanus, hoc est custos unicus ipse noster, naturae etiam communione propinquus effectus, medicinas adhibuerit spiritales, quibus peccatorum omnium vulneribus mederetur. Has nos medicinas Sacramenta vocamus, deque his disputationem in genere suscepimus, quinque praecipue partibus continendam.

4. Primum enim definiemus Sacramenti nomen, ut intelligant omnes, quid sit id, de quo disseritur. Mox ostendemus, sine fide unius Mediatoris Jesu Christi, quam Sacramenta designant, neminem fuisse salutem consecutum. Deinde monstrabimus, Sacramenta fuisse semper post peccatum homini ad salutem necessaria. Quarto loco explicabimus, quaenam Sacramenta hanc salutem effecerint. Postremo colligemus id, quod explicatu difficillimum est, quo proprie discrimine Sacramenta nova a veteribus separentur.

PARS I.

1

2

DE DEFINITIONE SACRAMENTI.

1. *Definitio Sacramenti.* Principio itaque, ut viam reliquis quaestionibus faciamus, Sacramentum a plerisque definitur esse sacrae rei signum. Cui quidem finitioni multipliciter obiicitur; sic enim obiectionibus expositis, facilius erit rei definitae intelligentia.

2. *Argumenta in contrarium.* Primo, coniugium in statu innocentiae erat signum rei sacrae, id est coniunctionis inter Christum et Ecclesiam, quemadmodum Apostolus docet; ¹ et tamen non erat Sacramentum, ut nunc quidem de Sacramentis loquimur, cum in illo statu nec morbus esset nec proinde medicina.

3. Deinde, sacrificium Abel non fuit Sacramentum, non plus certe quam oblatio Cain; fuit tamen signum rei sacrae, eius videlicet sacrificii, quod et Christus in ara crucis obtulit, et nos offerimus in altari, ut in universum de veteribus hostiis Augustinus tradit: ² igitur definitio mala.

4. Praeterea, serpens aeneus a Moyse in deserto suspensus, manna item eodem loco Judaeis exhibitum, signa fuere rerum sacrarum, ut Joannis Evangelium docet; ³ at certe non fuere Sacramenta.

5. Praeterea, agnus paschalis, auctore Paulo, ⁴ rei sacrae signum erat: nec magis videtur fuisse Sacramentum, quam aliae figurae, quae in Veteri Lege praecesserunt.

6. Ad haec, verba Christi apud Lucam: ⁵ *Remittuntur tibi peccata tua*, Sacramenta minime fuerunt, cum tamen fuerint signum rei sacrae, id est remissionis peccatorum, quam etiam effecere. Et confirmatur: illa verba: *Ego te baptizo*, etc. sunt sacrae rei signum, ablu-tionis scilicet interioris, cuius etiam sunt causa, sed Sacramenta non sunt; nisi ita desipiamus, ut Sacramentorum formas Sacramenta nuncupemus.

7. Praeterea, aqua lustralis, quam vulgus benedictam appellat, signum est rei sacrae, signum quoque sanctificativum; at certum est

¹ *Epbes.* 5. 32.

² *10. De Civit. Dei cap.* 20.

³ *Joan.* 3. 14. et 6. 31.

⁴ *1. Cor.* 5. 7.

⁵ *Luc.* 7. 48.

tamen, non esse Sacramentum. Definitio igitur est inepta. Maior enim propositio satis probatur Alexandri papae testimonio, ¹ in decretis suis, ubi asserit, aquam sale conspersam et divinis precibus consecratam populum sanctificare, inquinatos mundare, insidias diaboli avertere, sanitatem corporis et animae praestare.

8. Corpus denique Christi in Eucharistia contentum non est signum: signum enim, Augustino finiente, ² est quod praeter speciem, quam ingerit sensibus, aliud a se cognoscere facit. Corpus autem Christi, licet invisibiliter sub specie panis contineatur, sine dubio Sacramentum est: non ergo Sacramentum apte finitur, quod sit sacrae rei signum.

9. *Responsio ad argumenta, tribus fundamentis positis.* His atque aliis argumentis definitionem hanc, a Magistro Sententiarum approbatam, iuniores quidam facile reiciunt: quibus nos tamen facilius respondebimus, si tria prius principia ponamus. Quae si cuiquam non bene provisa et diligenter explorata videantur, huic illud respondere possumus, non id nos quaerere, ut omnibus probentur, quae asserimus (nam id fieri non potest), sed ut eis, qui iuxta rei naturam, de qua disseritur, argumenta requirunt.

10. *Primum itaque fundamentum* est, Sacramenta esse quasdam sacras ceremonias, ad Dei cultum videlicet pertinentes. Nam ante omnia id Sacramenti nomen prae se fert: quod a sacro derivatum, Varro *De lingua latina* auctor est; sacrorum autem administratio ad religionem, qua Deum colimus, pertinet. Quare et Sacramentum opus est religionis.

11. Rursum, in Sacramentis profitemur, nos salutem a Deo Salvatore quaerere: id vero ad pietatem, qua Deo cultum exhibemus, spectare manifestum est.

12. Peccata insuper, quae in Sacramentorum vel administratione vel susceptione fiunt, virtuti religionis adversantur. Sunt enim vel superstitiones vel sacrilegia. Ergo recta ipsa Sacramentorum sive susceptio seu administratio actus est religionis. Augustinus demum definit, ³ non quodlibet signum esse Sacramentum, sed quod sit sacrum signum.

13. *Secundum fundamentum* est, non quodcumque Sacramentum esse, sed quod habeat occultam et reconditam significationem. Nam vulgari sermone, tunc sive verbis seu rebus inesse dicimus Sacra-

¹ *De cons. d. 3. cap. «Aqua».*

² *Lib. De Civ. Dei 10. cap. 5. et re-*

³ *2. De doctr. Chr. cap. 1. De cons. fert. De cons. d. 1. cap. «Sacrific.».*
d. 2. cap. «Signum».

mentum, cum est significatio quaedam abscondita. Mox etiam Gregorius 1. *quaest. 1. cap. Multi*, ob id ait Sacramenta dici, quia sub tegumento corporalium rerum divina virtus secretius operatur salutem. Unde a secretis sacris Sacramenta asserit appellata.

14. Praeterea, interpretes Novi Testamenti, ubi apud Graecos habetur *μυστήριον*, fere traducit Sacramentum.¹ At mysterium absconditam et occultam habet insinuationem, ut *eodem cap.* Gregorius affirmat. Non igitur est Sacramentum, nisi sit occulta et condita significatio. Hinc illa vulgata doctrina, Sacramenta rebus sensibilibus constare, quarum figura scilicet occultius adumbrentur res insensibiles: sola namque verborum expressa significatio Sacramentum non efficeret. Sacramenta quippe sine verbis fuere quaedam in lege tum naturali tum scripta; sine rebus autem nulla fuere Sacramenta. Rerum itaque significationem ratio Sacramenti requirit. Atque eo fortasse Samaritanus hic noster oleum et vinum, res materiales ac visibiles exhibuisse legitur, verba exhibuisse non legitur.

15. Hinc etiam illud est, quod Augustinus tradidit,² oportere res, quibus Sacramenta constant, imaginem et similitudinem gerere earum rerum, quarum signa et Sacramenta esse dicuntur. Verbi gratia: baptismus lavat; ideo completur in aqua: Eucharistia reficit; ob idque panis et vini speciem accipit: unctio fovet; idcirco ministratur in oleo: in poenitentia demum sub aperta forma iudicii, ubi et testis et reus et iudex et accusator inducitur, iudicium illud interius licet agnoscere, quo ab invisibili iudice reus vel absolvitur vel ligatur. Ita in ceteris Sacramentis inveniemus mysticam Sacramentorum significationem quadam imaginis et figurae proportionem consistere.

16. *Tertium fundamentum* est: Sacramenta esse signa sanctificationis practica, quae scilicet ipso usu adhibentur ad significandum. Nam cum sit duplex signum sanctitatis, alterum speculativum, ut nomen sanctum vel sanctificans; alterum practicum, quod non solum significat sanctificationem, verum et exhibet, ut baptismus exterior; Sacramentum non signum speculativum, sed practicum est.

17. Id vero ex *eodem cap. Multi*, cum primis habetur, ubi Gregorius ait, Sacramenta dici, quod sub tegumento corporalium rerum divina virtus secretius salutem operetur.

18. Item, nisi ita esset, plura in Nova Lege essent, quam septem Sacramenta; quandoquidem sacrarum rerum signa speculativa plura sunt.

¹ *Ephes. 1. 9. Col. 1. 26. 1. Tim. 3. 16.*

² *Epist. 23. ad Bonif. episc.*

19. Praeterea, in sensu, quo scholastici disputant de Sacramentis, spirituales et sacras medicinas intelligere cogimur, quae nisi signa practica et sanctificativa sint, intelligi nulla ratione possunt.

20. Est igitur Sacramentum (ut haec tria simul principia complectamur) sacrum et occultum signum ad sanctificandum institutum. In quem sensum illa definitio est optima: *Sacramentum est sacrae rei signum.*

21. *Responsio ad argumenta in contrarium.* Quare ad *primum argumentum* facillime respondetur, matrimonium nec in statu innocentiae, nec alio unquam ante Evangelium tempore, fuisse sanctificativum; unde nec fuit Sacramentum, nisi latissime quodlibet mysterium Sacramentum vocare velis; quod, ut modo diximus, interpret Novus ac Veteris Testamenti saepius facit. Quo significatu nunc de Sacramentis minime disputamus, sed cum Concilio Florentino a sacris aliis Sacramenta distinguimus, ut peculiariter ad sanctificandum homines instituta.

22. Responderi quoque potest, matrimonium nec in statu innocentiae nec in lege naturae aut Scripturae signum fuisse sacrum et religiosum: quippe cum non esset opus divini cultus, sed magis civilis humanusque contractus, in naturae solum vel propagationem vel remedium institutus. At in Nova simul et sanctificativum et sacrum est, ut cetera religionis christianae Sacramenta.

23. Nec in praesentia vertere in quaestionem volumus, an matrimonium, quod vel per procuratores, vel etiam ab ipsis coniugibus sine Ecclesiae ministro sineque aliqua religionis ceremonia profane contrahitur, Sacramentum sit, tametsi vocari in dubium iure fortasse potest. Nam eiusmodi contractus, quod iam insinuavimus, pure civilis est, nec aliqua ex parte opus religionis sacrum: quare non est Sacramentum. Deinde quia, cum sine sacerdote vel per procuratores vel per litteras vel aliter quocumque modo fideles contrahunt, non se existimant esse sacrilegos, si non sint in gratia, quo tempore contrahunt; at si Sacramentum conficeretur, procul dubio sacrilegi essent. Praeterea, quia recipere Sacramentum unus pro alio non potest; ergo quod per alios contrahitur, non est Sacramentum. Praeterea, ut Concilium Florentinum definit, omnia Sacramenta tribus constant, materia, forma, ministro: quorum si aliquod desit, non perficitur Sacramentum: at cum matrimonium sine sacerdote aut ministro ecclesiastico contrahitur, unum revera deest; non igitur conficitur Sacramentum. Sed de huiusmodi quaestione alio loco fusius et copiosius disseremus.

24. *Ad secundum* respondeo, sacrificium fuisse duplex in lege tam naturali, quam scripta: alterum ad protestandum, Deum rerum esse auctorem ac Dominum; et huiusmodi non erat Sacramentum, tametsi illius sacrificii signum erat, quo religio nostra Deum unice colit. Alterum vero in id factum est, ut Deus mortalium culpis in-fensus placaretur: quod erat utique Sacramentum. Videtur autem sacrificium Abel prioris generis fuisse, quoniam munus solum fuisse perhibetur; sicut et oblatio Cain. Quare non fuere Sacramenta, quae a generalibus sacrificiis Concilium Florentinum discernit.

25. *Ad tertium*, serpens aeneus et manna signa sacra non fuerunt, licet rerum sacrarum fuerint significativa; nec enim aut erectio serpentis aut mannae usus in id fuit, ut Deo religionis cultus exhiberetur. Utriusque praeterea rei usus erat in effectum aliquem corporalem. Serpens namque non fuit erectus ad sanctificandum animum, sed ad sanandum corpus: nec manna praestitum Judaeis est ad sanctitatem ipsorum, sed ad satietatem carnis. Non igitur fuere signa practica sanctificationis, ac proinde nec Sacramenta. Quamquam intelligentes huiusmodi rerum futurarum mystica signa, per fidem rerum, quas credebant, iustificabantur. Omnes enim eandem escam spiritualem manducaverunt et eundem potum spiritualem biberunt: *Bibebant autem de spiritali consequente eos petra, petra autem erat*, etc. ut Apostolus in *priore ad Corinthios epistola*¹ testatur.

26. *Ad quartum*, quibusdam agnus paschalis non videtur fuisse Legis Veteris Sacramentum, quod in illius esu nullus usus sanctificationis apparet. At Divus Thomas² multo aliter intellexit. Quemadmodum in Lege Nova alia sunt Sacramenta directe parata et instituta ad mutandum ac sanctificandum homines, ut baptismus et poenitentia; alia vero supponunt iam esse mundos danturque in usum sanctificatorum: sic in Veteri Lege agnus paschalis Sacramentum mandorum fuit, nempe quem nisi sanctis et mundis edere non licebat: atque ideo non fuit opus, ut immundos sanctificaret, sed sat fuit adhiberi ad consummationem legalis sanctitatis, quam quidem habere nemini contingebat, nisi agnus paschalis ederetur. Quod si cui ratio haec subtilior videatur, quam ut communi sensui possit accomodari, credat, agnum paschalem non in memoriam solum Aegyptianae redemptionis immolari, sed etiam pro peccatis israelitici populi: sicut Eucharistiae Sacramentum et signum commemorativum est praeteritae redemptionis, et pro peccatis fidelium immolatur. At

¹ Cap. 10. v. 4.

² 3. p. q. 37. art. 5. et *Cor.* 5. lett. 2.

sacrificium pro culpis oblatum, quod retro iam diximus, Sacramentum erat.

27. *Ad quintum*: patet, verba Christi non pertinuisse ad ritum aliquem religionis, sed tantum explicasse divinam potestatem. Nam eadem loquendi forma Dominus dixit: *Surge et ambula; fides tua te salvum fecit*; et alia eiusmodi, quae passim reperies apud evangelistas. Imo vero non existimaverim, verba illa fuisse quasi instrumentum, quo Dominus ad sanctificationem uteretur: quod tamen esset necessarium, ut ibi esset Sacramentum. Rursum et manifestam etiam habent significationem, nec gestum ibi fuit quidquam, quod sub rerum corporalium imagine occultum mysterium insinueret; quapropter nullum fuit eo loco Sacramentum.

28. Atque inde confirmatio addita facile solvetur: si enim Novae Legis Sacramento sola verborum expressa significatio esset, non esset propria ratio Sacramenti. Tametsi dicere quoque possumus, signum parziale sanctificationis esse quidem partem Sacramenti, non autem esse Sacramentum, hoc est signum integrum sanctitatis, quod videlicet in Nova Lege materia formaque constat, rebus et verbis. Quo fit, ut cum artificiosum compositum esse Sacramentum videatur, non pro forma verborum accipiendum sit, sed pro materia potius rerum sensibilibus: quemadmodum vasis aut statuæ vocabulum non pro forma artis accipimus, sed pro materia habente formam.

29. *Ad sextum*: aliorum solutionibus praetermissis, quae, nisi me opinio fallit, non sunt idoneae, respondeo cum Divo Thoma,¹ aquam benedictam non esse signum sanctificativum, etiamsi non poenas culparum modo, sed, id quod mihi probabilius est, culpas quoque veniales remittat. Nam quemadmodum illae caeremoniae sacrae, quae praeparant quidem ad baptismi sanctificationem, at non sacrant tamen suscipientem, ut exorcismus, Sacramenta dici non possunt, possunt autem vocari sacramentalia, quasi Sacramentorum ipsorum sanctificantium praeparationes: sic aqua benedicta et cetera eiusmodi, quae peccata solum venialia delent, quoniam sanctitatem praestare nequeunt, sacramentalia sunt, non Sacramenta.

30. Sed obiicis: Ergo confirmatio non est Sacramentum, ut quae baptismo adiuncta, ipsius effectum perficit. Nego consequentiam, quia effectus proprius confirmationis sine collatione gratiae, per quam est vera sanctificatio, praestari non potest; et idem omnino est in reliquis Ecclesiae Sacramentis. Remissio autem venialium, qui est effectus

¹ 3. p. q. 65. art. 5. ad 6.

aquae benedictae sine collatione gratiae et sanctitatis confertur. Effectus praeterea aquae benedictae in Sacramento poenitentiae est: unde sacramentale, quod additur, annexum Sacramento poenitentiae est, quod videlicet integrum suum effectum non habuit. At effectus confirmationis proprius in Sacramento baptismi non est, sive in alio quidem Sacramento. Quare non est sacramentale, quasi alicui Sacramento secundo coniectum, sed est per se verum perfectumque Sacramentum. Qua vel maxime ratione eorum error fit manifestus, qui Sacramento unctionis extremae remissionem venialium, tamquam effectum proprium, assignaverunt: quod si esset, certe unctio non esset Sacramentum, sed sacramentale quiddam.

31. Quod autem Alexander asserit, aquam consecratam populum sanctificare, purgare, sanare; forsitan intelligendum est non solum de aqua ista vulgari, qua in remissionem venialium aspergimur, sed de aqua etiam ad baptismum populi paranda, quae prius etiam sale conspergitur et divinis precibus consecratur. Confert enim Summus Pontifex elementa, quae christiana religio in suum usum vindicare solet cum iis, quorum fuit olim usus in Veteri Testamento; docetque, maiorem nostris inesse vim sanctificandi, purgandi, sanandi, quam veteribus. Quod si cui haec nostra intelligentia displicet, quae tamen, lino ut lino, ita facile antecedentibus consequentia nectit; is tale habeat responsum, aquam sacram et benedictam sanctificare et purgare secundum quid, eo quod peccatorum poenas solvit, culpas item veniales: nunquam vero simpliciter et absolute sanctificat, quod ratio Sacramenti requirit. At si hinc colligas, Legis Veteris nulla fuisse Sacramenta, quae videlicet neminem sanctificabant, huic nos argumento suo postea loco respondebimus.

32. *Ad postremum* vero nunc dicitur, aliud esse Sacramentum tantum, aliud esse simul et rem Sacramenti et Sacramentum, ut *cap. Cum Martine*, *De celebratione Missarum*, Innocentius tradit. Hic igitur non deimus Sacramentum tantum, quod oportet esse sensibile. At quod simul est res et Sacramentum, satis habet, si sit signum intelligibile; ut character signum et spirituale, quo sumus interius consignati; et corpus Christi signum est intellectuale corporis mystici, hoc est ecclesiasticae unitatis: qua significatione et corpus Christi et character appellantur Sacramenta. Div. tamen Augustinus dicit, ¹ esse figuratum sermonem, cum corpus Christi vocat Sacramentum. Nam rerum similitudines nonnunquam rerum ipsarum, quarum sunt signa,

¹ Epist. 23. ad Bonifac.

vocabula accipiunt: ut in *Apocalypsi*: ¹ *Agnus, qui occisus est ab origine mundi*, id est Agnus signatus ab origine mundi; ut et Augustinus, sive quis alius fuerit eius operis auctor, *homil. 10. in Apocal.* legit; et ad *Rom. 6.*: *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum*, et ad *Corinth. 10.*: *Petra autem erat Christus*. Eodem, inquit, modo Sacramentum corporis Christi, corpus Christi est; et Sacramentum sanguinis, sanguis est. Ac de prima parte satis nobis fuerit disputatum.

PARS II.

3

DE NECESSITATE FIDEI CHRISTI AD SALUTEM,

1. *Secunda quaestio principalis.* Sequitur pars altera, ubi disserendum est, an fides Christi Salvatoris nostri fuerit in omni lege ad salutem necessaria.

2. *Argumenta pro parte negativa.* Et pro parte quidem negativa illud est praecipuum argumentum, quod in lege naturae satis erat credere Deum esse et esse remuneratorem inquiringum se, ut Apostolus ad Hebraeos ² videtur adstruere. Fides igitur unius mediatoris, qui scilicet Deum placaret, salvaret homines, non erat necessaria.

3. Praeterea, non in lege naturae modo, verum etiam Scripturae, satis ad salutem erat servare mandata, iuxta id quod Dominus ait: *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata*. At decem mandata legis, de quibus sermo erat, naturali ratione continebantur. Non ergo ad salutem erat fides unius mediatoris necessaria.

4. Pro parte vero affirmativa illud Apostoli testimonium est: ³ *Unus Deus, unus mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus*.

5. *Resolvitur quaestio.* Volumus hic nos, quasi Troianum bellum gemino ab ovo, huius argumenti materiam exordiri, indeque disputationem inchoare, an videlicet homines in statu innocentiae vel etiam angelos viatores contingere potuerit sine Christi fide salutem habere. Non alienum est hoc a praesenti disputatione et ab instituto huius diei prorsus remotum. Non enim hoc sane loco in fidei quaestionem incurreremus, nisi Sacramentorum ratio postularet. Etenim cum sint Sacramenta omnia quaedam fidei in Christum protestationes; non

¹ *Apoc. 13. 8.*² *1. Hebr. 11. 6.*³ *Tim. 2. 5.*

aliter commode potuimus Sacramentorum necessitatem definire, nisi prius statuissimus, quousque Christi fides sit fueritque mortalibus necessaria. Nam Sacramenta mortalium sunt medicinae.

6. Itaque, ut ad huius quaestionis caput recurrat oratio, dupliciter potest intelligi fides Christi, et implicita et explicita. Nempe Christiani explicitè in Christum Deum et hominem credimus. At qui credidit olim, Deum humanae salutis procuratorem per aliqua media mortales in vitam aeternam reparaturum, is Christi fidem habuit implicitam.

7. *Prima conclusio.* Prima igitur conclusio sit. Non fuit fides Christi explicita semper ad salutem in omni lege hominibus necessaria.

8. Hanc et Magister 3. *dist.* 25. et communis tenet theologorum consensus. Eandem habet Divus Augustinus *contra Faustum lib. 19. cap. 14.* Imo et Apostolus eandem, nisi ego caecutio, videtur confirmare, cum ait: ¹ *Concluserit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus.* Prius autem quam veniret fides (scilicet evangelica), sub lege custodiebamur conclusi in eam fidem, quae revelanda erat. Satis ergo erat fides implicita Jesu Christi ad illius veteris populi salutem, populi, inquam, in eam fidem conclusi, quae tempore gratiae erat manifestius explicanda. Multo igitur minus fides Christi explicita in lege naturae ad salutem requirebatur.

9. *Secunda conclusio.* Fides Christi Redemptoris saltem implicita fuit semper post lapsum hominibus necessaria. Hanc citra fidei periculum negare non licet, quam utique auctores in primis gravissimi confirmant, quorum testimonia infirmare nulla ratione possumus. Jeronymus in 2. *cap. epist. ad Galat.* super ea verba: *Scientes, quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi: Admonere, inquit, debemus, sanctos, qui antiquitus fuerunt ex fide Christi iustificatos. Siquidem Abraham vidit diem Christi et laetatus est. Et Moyses materis divitias existimavit thesauro Aegyptiorum improprium Christi. Aspiciebat enim in remunerationem. Et Isaias vidit gloriam Christi, ut Joannes Evangelista commemorat, et Judas de omnibus generaliter. Item in cap. 4. eiusdem epistolae: Heres iste parvulus, qui nihil differt a servo, sed sub tutoribus est, usque ad praefinitum tempus a Patre, totum humanum genus, inquit, usque ad adventum Christi significat. Quomodo enim omnes in preloplasto Adam necdum nati moriuntur; ita et omnes et hi, qui in adventu Christi nati sunt, in secundo Adam vivificantur. Iste intellectus Ecclesiae Catholicae convenit, quae et Veteris et Novi Testa-*

¹ Galat. 3. 22.

menti unam asserit providentiam, nec distinguit in tempore, quos conditione sociavit. Omnes aedificati sumus super fundamentum apostolorum et prophetarum, continente nos angulari lapide Jesu Christo; omnes unus panis sumus, et duo consensimus super terram. Et quomodo nos super prophetas fundati sumus, ita et patriarchae in apostolorum fundamine constituerunt. Hactenus Jeronymus.

10. Praeclara certe et tali viro digna interpretatio: quemadmodum enim parvulus heres idem est et adultus, sic populus ille antiquus et hic novus eadem fide et religione contentus eadem quoque Ecclesia est. Ac sicut in parvulo implicite continetur, quod postea explicatur in adulto, ita fides illa antiquorum parvula fuit, et vi sua continebat implicite, quod deinde crescens habuit explicite.

11. Divus item Augustinus hanc sententiam frequentissime repetit, lib. 1. contra duas epistolas Pelagianorum, cap. 21. et super Joan. tract. 45. et epist. 157. quae scribitur ad Optatum, ut multa alia loca praetermittam. Illa sit fides salva, inquit, quia credimus nullum hominem sive maioris sive parvulae quamlibet et recentis aetatis liberari a contagione mortis antiquae et obligatione peccati, quod prima nativitate contraxit, nisi per unum mediatorem Dei et hominum Christum Jesum, cuius hominis eiusdemque Dei saluberrima fide etiam illi iuxta salvi facti sunt, qui, priusquam veniret in carne, in carne crediderunt esse venturum. Eadem namque fides est et nostra et illorum; quoniam hoc crediderunt illi futurum, quod nos credimus factum; et Sacramenta quidem potuerunt esse pro temporum diversitate diversa, sed ad unitatem tamen eiusdem fidei concordissime recurrentia. Proinde cum omnes iusti, sive ante incarnationem sive post incarnationem Christi, nec vixerint nec vivant, nisi ex fide incarnationis Christi, profecto quod scriptum est, non esse aliud nomen sub caelo, in quo nos oporteat salvos fieri, ex illo tempore valet ad salvandum genus hominum, ex quo in Adam viliatum est. Hactenus Augustinus.

12. Gregorius quoque hom. 16. in Ezechielem in huius rei figuram etiam asserit turbas, quae praecedebant et sequebantur, utrasque pariter acclamasse filio David: *Hosanna in excelsis*. Possem equidem testimonia proferre in huius rei confirmationem sanctorum aliorum; sed ne multa, proferre satius est Sacrarum testimonia Literarum; in quibus illud primum est, quod habetur ad Corinthios: ¹ *Habentes eundem spiritum fidei, sicut scriptum est: Credidi, propter quod locutus sum: et nos credimus, propter quod et loquimur.*

¹ 2. Cor. 4. 13.

13. Secundum vero habetur alibi: ¹ *Patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, et omnes in Moyse baptizati sunt, in nube et in mari, et omnes eandem escam spiritalem manducaverunt, omnes eundem potum biberunt. Bibebant autem de spiritali consequente eos petra: Petra autem erat Christus.*

14. Tertium ad Roman.: ² *Sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem; sic et per unius iustitiam in omnes homines in iustificationem.*

15. Postremum idemque gravissimum ad Roman., ³ quo cetera et explicantur et confirmantur: *Omnes peccaverunt et egent gloria Dei, iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quae est in Christo Jesu, quem proposuit Deus propitiationem per fidem ad ostensionem iustitiae suae, propter remissionem praecedentium delictorum, ut sit ipse iustus et iustificans eum, qui est ex fide Jesu Christi. Unus est enim Deus, qui iustificat circumcisionem ex fide et praeputium per fidem.*

16. Et causa est in promptu. Non enim possent peccatores abiecto peccato Deo reconciliari, nisi crederent se peccatorum veniam gratia divina posse consequi; nec sciret homo iustitiam et salutem quaerere, nisi, unde petenda esset, agnosceret. Semper ergo necessarium fuit credere Deum esse hominum iustificatorem ac salvatorem, quo videlicet providente salutis remedia erant humano generi comparanda. Hac vero fide implicite credebatur in Christum, per quem Deus erat iustificaturus servaturusque universas nationes.

17. Tertia conclusio. Argumenta contra hanc conclusionem. Fides Christi explicita, post Evangelii divulgationem, est ad salutem cuiusque hominis necessaria; in cuius confirmationem testimonia sanctorum retro citata non tam idonea sunt, quam ego desidero. Indiscriminatim enim asserunt neminem, nec pusillum nec magnum, aut in nova aut in antiqua lege sine Christi fide potuisse salvari. Cum igitur veteres sine fide explicita Christi salutem fuerint assecuti; ex sanctorum testimonio, ut videtur, confirmare non possumus fidem explicitam esse nunc temporis necessariam. Atque hoc argumentum nonnullos omnino commovit, ut tertiam conclusionem inficiarentur. Illud etiam, quod praeceptum de fide Christi potest invincibiliter ignorari, ex Joan. 15.: *Si non venissem et locutus eis non fuisset, peccatum non haberent.* Ergo et potest quis salvari sine explicita fide Christi, faciendo aliter quaecumque lex naturae praescribit. Et confirmatur, quia potest quis in nemoribus vel in silvis educari, quo nullus praedicator ac-

¹ 1. Cor. 10: 1.

² Rom. 5: 18.

³ Rom. 3: 23.

cedat, nec tamen fidem implicitam Christi habere potest sine praedicante. ¹ Ergo per fidem implicitam Christi, sicut in lege naturae, salvabitur. Confirmatur deinde, quia statim a Christi passione, illi, ad quos Evangelium non pervenerat, servabantur, vel in lege Moysi vel in lege naturae: ergo et nunc ii, ad quos nondum pervenit Evangelii praedicatio, verbi gratia, Indi. Nam eodem penitus modo, sicut illis non fuerat Christus annuntiatus, ita et apud hos non est divulgatum Evangelium.

18. His tamen non obstantibus, tertia illa conclusio usque adeo certa est, ut eam negare non periculosum modo, verum etiam erroneum sit; haereticum dicerem, nisi modestius esset, Ecclesiae definitioni huius vocabuli notam derelinquere. Id ego statim ostendam, si prius tamen discrimen inter fidem Veteris et Novi Testamenti, ut videlicet illa fuerit implicita, haec autem explicita, certis documentis declaravero.

19. Primum igitur D. Aug. *lib. 19. contra Faust. c. 14.*, *Antiqui iusti*, ait, *Sacramentis suis intelligebant venturam praenuntiari revelationem fidei, ex qua, licet adhuc aperta et abscondita, etiam ipsi vivebant.* Et infra: *Tunc ergo occulta erat fides. Nam eadem credebant, eademque sperabant omnes iusti et sancti etiam temporum illorum. Nunc autem revelata est fides, in quam conclusus erat populus, quando sub lege custodiebatur.* Ecce Augustinus testimonio Pauli, *ad Galat. 3.*, id probat, quod assumpsimus, discrimen esse veteris et novae fidei.

20. Praeterea, idem Apostolus, ² ut ante iam vidimus, comparans fidem illius veteris populi fidei populi novi, illam parvuli vocat, hanc grandioris iam viri. Et ne longum faciam, *cap. 1. epist. ad Coloss. circa finem, cap. 3. epist. ad Ephesios circa medium, toto denique cap. 3. epist. posterioris ad Cor.* hoc discrimen insinuat.

21. Illud itaque iam quod instat, agamus probemusque fidem Christi explicitam post Evangelium promulgatum esse ad salutem necessariam. Id vero primum ostenditur ex Marco: ³ *Praedicare*, ait, *Evangelium omni creaturae. Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit; qui vero non crediderit, condemnabitur.* Ubi Bernardus *ad Hug. epist. 77.* diligenter advertit, non esse dictum: *Qui non baptizatus fuerit, condemnabitur*: sed: *Qui non crediderit*, etc. ut maior quaedam necessitas fidei in Evangelium, quam baptismi praescriberetur. Fit enim, ut sine baptismo quis salvetur, cum scilicet baptismi suscipiendi non est facultas; at credendi Evangelio tanta necessitas est, ut omni eventu, qui non crediderit, condemnetur.

¹ Rom. 10. 14.

² Galat. 4. 3.

³ Marci 16. 15.

22. Item: ¹ *Sicut Moyses exallavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis, ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam. Qui credit in eum, non iudicatur: qui autem non credit, iam iudicatus est, quia non credit in nomine Unigeniti Filii Dei; et infra: Qui credit in Filium, habet vitam aeternam: qui autem incredulus est Filio, non videbit vitam.* Et tamen si non est medium ad salutem necessarium, cum possit invincibiliter ignorari, ut nunc ex doctrina communi supponimus, potest quis esse incredulus Filio, hoc est credere Filium non esse Deum, et in hoc errore salvari. Et alibi: ² *Omnis, qui audit a Patre et didicit, venit ad me.* Si autem quis servatur, audit a Patre et didicit; ergo venit ad Christum. Et alibi: ³ *Ego sum ostium; per me si quis introierit, salvabitur, etc.; et cap. 14.: Vado parare vobis locum, et quo ego vado scitis et viam scitis: dicit ei Thomas: Domine, nescimus quo vadis, et quomodo possumus viam scire? Dicit ei Jesus: Ego sum via et veritas et vita: nemo venit ad Patrem, nisi per me; et cap. 17.: Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum et quem misisti Jesum Christum.* Utrumque igitur medium est nunc ad salutem necessarium, et cognoscere Deum et cognoscere, quem misit Deus, Jesum Christum, ut scite Divus Chrysostomus interpretatur.

23. Praeterea, referente Luca, angelus Cornelio viro iusto ac timentem Deum ait: ⁴ *Mitte et accerse Simonem; ille dicet tibi quid te oporteat facere.* Quae verba tractans Augustinus *De praedest. sanctor.* cap. 7.: *Non sine fide Cornelius orabat. Nam quomodo invocabat, in quem non crediderat? Sed si posset sine fide Christi esse salvus, non ad eum aedificandum mitteretur architectus apostolus Petrus, qui videlicet illi diceret quae oporteret audire. « Ille », inquit, « dicet tibi, quid te oporteat facere ». Et custos carceris quoque apud eundem Lucam: ⁵ « Quid », ait, « oportet me facere, ut salvus sim? At illi », Paulus et Silas, « dixerunt: Crede in Dominum Jesum ».*

24. Praeterea Apostolus ad Romanos eandem sententiam docet in haec verba: ⁶ *Si confitearis in ore tuo dominum Jesum, et in corde tuo credideris, quod Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris. Cor te enim creditur ad iustitiam; ore autem confessio fit ad salutem. Dicit enim Scriptura: « Quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit ». Quomodo ergo invocabant eum, in quem non crediderunt? aut quomodo*

¹ Joan. 3. 14.² Joan. 6. 45.³ Joan. 10. 9.⁴ Act. 10. 5.⁵ Act. 16. 30.⁶ Rom. 10. 9.

credent ei, quem non audierunt? quomodo autem audient sine praedicante? Et infra: Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi. Sed dico, numquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exivit sonus eorum, etc. Vides, quemadmodum invocationem Domini, quae fuit semper in omni lege necessaria, ad invocationem nominis Christi deflexit Apostolus. Quae videlicet nunc opus est, cum iam in omnem terram exivit apostolica praedicatio.

25. Quod si cui testimonia haec videntur infirma, huic nos illud obiiciemus, quod philosophus quidam magni nominis sapienter scripsit,¹ ineptum esse, exactam ubique demonstrationem efflagitare. Nam si Sacrarum Literarum testimonia in hanc rem essent manifesta, qui negasset, cum nos non temeritatis et erroris, sed haeresis nota inureremus.

26. Habemus praeterea symbolum Athanasii, cui nemo sane Catholicus refragabitur: *Necessarium est, ait, ad aeternam salutem, ut incarnationem Domini nostri Jesu Christi fideliter credat; et tandem: Haec est fides catholica, quam nisi quis fideliter crediderit, salvus esse non poterit.*

27. Praeterea *cap. Firmiter, De summa Trinit. et fide cath.: Una est fidelium universalis Ecclesia, extra quam nullus omnino salvatur.* Sed ille, qui vivit aut in lege Moysi aut in lege naturae, ignorans fidem Christi, non est pars unius Ecclesiae Catholicae; ergo non salvatur. In Concilio quoque Florentino sub Eugenio IV. idem explicatius habes: *Sacrosancta Romana Ecclesia firmiter credit, nullos extra Catholicam Ecclesiam exeuntes, nec paganos, nec Judaeos, nec haereticos, nec schismaticos aeternae vitae fieri posse participes, sed in ignem aeternum ituros, nisi ante finem vitae eidem fuerint aggregati; tantumque valere ecclesiastici corporis unitatem, ut nemo, quantascumque eleemosynas fecerit, possit salvari, nisi in Catholicae Ecclesiae gremio et unitate permanserit.* Idem fere habes *extrav. De haeret. cap. 3. et extrav. Unam sanctam, De maiori etate et obe.* Huc etiam pertinet Hieronymi testimonium, 24. et q. 1. *cap. Quoniam velus, et Cypriani, cap. Loquitur et cap. Alienus, et Augustini, cap. Firmissime, 15. q. 1. et multa alia, quae refert cardinalis Turrecremata lib. 1. Ecclesiasticae summae, cap. 21.* Errant igitur, qui Nova iam divulgata Lege, salutem aeternam cuiquam sine explicita fide permittunt. Atque hic error quam longe serpat, non vident. Concedant enim pariter necesse est sine baptismo in re vel in voto suscepto introitum in regnum caelorum, Concilio Tridentino sess. 6.

¹ Arist. 4. *Ethic.*

repugnante in decr. *De iustificatione impii cap. 4.*, imo repugnante Evangelio cum ait: *Nisi quis renatus fuerit*, etc. Quod si adultis ea media nunc satis sunt, quae erant ante legem Christi; non equidem video, qua consequentia parvulis remedia legis naturae et scriptae fuerint revocata. Aut fateantur igitur parvulos, cum non adest facultas baptismi, salvari, quod Ecclesia Christi non admittit, aut quod nos facimus, negent adultis sine Evangelii fide salutem.

28. Dicant etiam mihi, quibus contraria sententia placet, an Iudaei, ad quos Evangelium pervenit, servantes legem Moysi salventur, an non: si non, habetur id quod volumus; si etiam, quid ergo praescripta Concilii Florentini definitio praestat? quid et illa rursus, in quam Catholici convenimus, legalia post Evangelii divulgationem sine interitu servari non posse, et omnes eiusmodi observatores a Christo alienos et aeternae vitae minime fieri posse participes, nisi aliquando ab his erroribus resipiscant?

29. *Responsio argumentis contra tertiam conclusionem allatis.* Ad primum vero argumentum, quo tertia haec conclusio vertebatur in dubium, nego equidem consequentiam. Aliud enim est, quod excusetur quis a peccato non credendi in Christum; aliud quod sine fide Christi vitae aeternae beneficium consequatur, ut Divus Thomas 2. 2. *quaest. 10.* diserte nos docuit. Condemnabuntur igitur illi, non quia non crediderunt in Christum, cum non sit illis Evangelium annuntiatum, sed propter alia contra legem naturae peccata. Quod siingas, eiusmodi legem naturae servare, respondet Divus Thomas 3. *dist. 25. quaest. 2. art. 1. quaest. 1. et art. 2. quaest. 2.* quod si quis faciat quod in se est, huic Deus providebit vel per hominem vel per angelum, si opus fuerit: et si quaeras, unde haec tam extraordinaria providentia, certe, praeterquam quod ratione constat (nec enim Deus deficit in necessariis), Sacris etiam Literis traditur. In *Actis cap. 8.* angelus rapuit Philippum ad Eunuchum virum religiosum; et *cap. 10.* angelus apparuit Cornelio viro timenti Deum, facienti eleemosynas et oranti. Et *Joan. cap. 1.* cum dixisset: *Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum: Dedit*, inquit, *eis potestatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine eius*; et *cap. 12.* cum dixisset Dominus: *Ego si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad meipsum*; respondissetque ei turba: *Quomodo dicis, oportere exaltari filium hominis? quis est iste filius hominis?* dixit eis Jesus: *Ambulate, dum lucem habetis, ut non vos tenebrae comprehendant: dum lucem habetis, credite in lucem, ut filii lucis sitis: ego lux in mundum veni, ut omnis, qui credit in me, in tenebris non maneat.* Sicut in lege naturae

facienti quod in se erat et servanti naturae legem Deus praesto erat ad revelandum supernaturalia, sine quorum fide salvari non poterat: sic in Nova Lege praestanti quod in se est, lux Evangelii refulgebit; quam qui non habet, manet in tenebris. An videlicet iustitiae sol Christus Dominus non illuxit? Et hinc patet responsio ad priorem confirmationem.

30. Nam ad posteriorem respondetur aliam esse rationem post Evangelii plenam divulgationem, atque antea erat. Siquidem dum adhuc Evangelium vulgaretur, licitum erat Paulo Timotheum circumcidere ¹ purificareque sese iuxta Legis Antiquae praescriptum cum ceteris Judaeis: quae tamen eadem nunc facere, superstitio procul dubio esset. Item adhuc Evangelii praedicatione currente, pueri eorum, ad quos Evangelium non pervenerat, salvabantur in legis naturae Sacramentis, at nunc temporis nihil tale Catholici recipimus. Abstinere a sanguine et suffocato, a principio evangelicae praedicationis non licuit modo, verum etiam necessarium fuit, ut *Act. 15.* dicitur. At nunc qui ea servaret, iudaicae superstitionis merito condemnaretur. Sic ergo et sine fide explicita a principio statim apostolicae praedicationis homines servari poterant, nunc servari non possunt. Quod in *Actis* ² iam coepit explicari, dum peculiaris illa et nova salutis procuratio per insolita media describitur. Nec tamen ego is sum, qui definire valeam, quando primum incoepit illud tempus, quo Evangelii plenaria praedictio absoluta est, cum videlicet remediis antiquis penitus abolitis, sola evangelicae legis remedia pro utrisque et adultis et parvulis remanserunt. Sed id tamen statuere sine dubitatione possum, neminem, cui fides Christi explicita desit, posse nunc temporis salutem adipisci.

31. At enim cum dupliciter intelligatur salus: altera aeterna, ad quam iusti post hanc vitam venient; altera, qua in praesenti sanantur homines a peccato vel originali vel actuali, facile nobis tribuent viri docti, sine fide Christi nulli unquam mortalium aeternam concessam esse salutem. Illud tamen etiamnum a doctis hominibus in dubium revocatur, an sine Christi fide possit homo a culpa sanari.

Utrum sine fide Christi possit homo a culpa sanari.

32. *Argumenta pro parte affirmativa.* Afferunt autem ad novi dogmatis confirmationem Divi Thomae primum auctoritatem 1. 2. q. 89.

¹ *Act. 16. 3.*

² *Act. cap. 8. 10. et 16.*

art. 6., ubi tenet, esse non posse veniale peccatum cum solo originali. Quod idem Innocentius superius supponit *cap. Maiores*, extra *De bapt.* §. *Sed adhuc quaeritur*; et Concilium Florentinum in decreto de unione Graecorum, inquit: *Illorum animas, qui in actuali peccato mortali vel solo originali decedunt, mox in infernum descendere.*

33. Huius vero conclusionis causam D. Thomas eam reddit, quod *cum usum rationis habere puer caeperit, primum, quod illi cōgitandum occurrit, est deliberare de se ipso. Et si quidem se ordinaverit ad debitum finem, per gratiam consequetur remissionem originalis peccati. Si vero non ordinet seipsum ad debitum finem, secundum quod in illa aetate est capax discretionis, peccabit mortaliter, non faciens quod in se est. Hac tenus ille.*

34. Ex his Divi Thomae verbis ratiocinantes, fieri potest, inquit, ut primo tempore usus rationis puer non modo Christum sed ne Deum quidem agnoscat, utpote apud barbaros sine ulla religione notitiae Divini Nominis educatus. Is ergo, ut faciat quod in se est, satis erit, si se convertat in honestum finem naturae ratione comprehensum. Sed tunc ille mortaliter non peccat, cum bene faciat pro aetate et institutione, quam habet; nec est in solo originali ut D. Thoma auctore nos habemus. Ergo consequetur gratiam sine cognitione Dei ac proinde sine fide Christi.

35. Praeterea, quoniam haec urgere angustius volumus, ut D. Thomas 2. 2. q. 10. art. 1. docet, infidelitas nullum peccatum est in iis, qui de rebus fidei nihil penitus audierunt. Cognoscat itaque puer prima deliberatione aliquid esse honestum, aliquid contra turpe, statuatque sese honestam vivendi rationem sectaturum, inhonestam repudiaturum, quemadmodum de Hercule in somnio ferunt fabulae: iam quaero num ille peccet? Minime vero gentium. Non enim peccatum infidelitatis, ut ex illa q. 10. patet, nec peccatum omissionis, cum convertat se in honestum finem, quantum ei per scientiam et aetatem licet. Est igitur in gratia, si D. Thomam auctorem sequimur.

36. Praeterea, ut urgentius instantiusque premamus, fides ex auditu est; auditus autem non est sine praedicante, quod Apostolus *ad Rom.* 10. tradit. Non ergo potest puer statim a principio usus rationis fidem habere sine praedicatore. At non est praesto, ut supponimus, praedicator, qui in ipso videlicet temporis articulo credenda proponat: ergo, iuxta Divi Thomae sententiam, puer ille citra fidei actum iustificabitur. Faciamus insuper, ut primus actus pueri utentis ratione sit, velle accipere baptismum; quia scilicet vidit pueros alios a sacerdote baptizari, cuius rei exemplum habes 10. *Hist. eccles. lib. cap. 14.* re-

ferturque a Gratiano 1. qu. 1. cap. *Spiritus Sanctus*, de pueris baptizatis ab Athanasio puero. Tunc ergo cum baptizatus non ponat obicem, recipit gratiam; recipit autem sine fide. Nihil ergo vetat, ut homo citra fidem iustificetur.

37. Praeterea, in quocumque temporis puncto atque momento potest homo iustificari, sed non in quocumque potest cognoscere Deum secundum ordinariam et moralem potestatem: igitur sine Dei et Christi fide possumus a peccato sanari ac remissionem peccatorum consequi.

38. Adde huc, quod, ut Apostolus dicit: ¹ *Gentes, quae legem non habent, naturaliter ea, quae legis sunt, faciunt; qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis*. Sed factores legis iustificabuntur, ut eodem cap. Apostolus ait. Ergo sola cognitione naturali potest homini obvenire iustificatio. Unde et Divus Thomas in *Commentariis* super hunc ipsum locum: *Naturaliter, inquit, id est, per legem naturalem ostendentem eis, quid sit agendum, et tamen non excluditur gratia ad movendum affectum*. Hactenus D. Thomas. Non ergo exigitur gratia ad movendum intellectum, ut homo iustificetur; sed per solam naturae rationem potest iustificari.

39. Praeterea, non est necessaria alia cognitio, ut quis accedere possit ad Deum, nisi qua intelligitur Deus esse et esse remunerator inquirentium se; at utraque habetur ex lumine naturali. Ergo si quis habens demonstrationem divinae erga hominem providentiae atque iustitiae, ad Deum accesserit, sine fide gratiam poterit consequi. Non enim credit, sed scit Deum esse, etc.

40. *Prima conclusio*. In huius rei explicationem sit prima conclusio. Erroneum est, atque adeo forsitan haereticum asserere, quemquam adultum sine actu fidei per solam naturae cognitionem iustificari; nam et sacri doctores unanimi consensu reclamant et Arcanae Litterae contra pugnant.

41. Ambrosius in primis in illud 1. ad *Timoth.* 2. « *Qui vult omnes homines salvos fieri* »: *Conditio, inquit, latet, si accedant ad eum: fides est enim, quae dat salutem, quam nisi mens tota susceperit voluntate, non solum nil proderit, sed et oberit. Fidei enim gratia hanc habet potestatem, ut devotis sibi divinam infundat medelam, indevotis vero conferat morbum per quem totus homo intereat*; et 1. lib. *Offic.* cap. 29. fidem, ait, esse iustitiae fundamentum; et ad *Demetriadem epist.* 10. lib. 84. quod scientia naturali ingenio et industria comparata non sufficiat ad animi salutem,

¹ *Ad Rom.* 2. 14.

ostendit ex illo: *Ubi sapiens, ubi scribe? Nonne stultam fecit Deus sapientiam huius seculi? et ex illo ad Rom. 2.: Quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt aut gratias egerunt, sed evanuerunt, etc.*

42. Quod autem scientia, quae ad salutem animi satis est, a Dei gratia et munere proveniat, ostendit idem ex *Proverbiis: Dominus dat sapientiam, et ex ore eius prudentia et scientia; tunc intelliges iustitiam et iudicium, aequitatem et omnem semitam bonam; et ad Corinth.:*¹ *Nemo potest dicere, Dominus Jesus, nisi in Spiritu Sancto: divisiones vero gratiarum sunt, etc.; et:*² *Non sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis, quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est; et Jerem. 9.: Non gloriatur sapiens, etc., et Psal. 88.: Domine, in lumine vultus tui ambulabunt et in nomine tuo exsultabunt tota die, quoniam gloria, etc. Et ne quis possit refragari, legat lib. 1. De vocatione gentium, ubi haec sententia manifestissime comprobatur. Fides, inquit, cap. penult., quae bonae voluntatis et iustae actionis est genitrix, quo ipsa fonte nascatur, apostolus Paulus exponit, etc. Ponat autem multis ex locis, fidem esse donum Dei, etc., et cap. ult.: Abunde, ait, demonstratum est, fidem qua iustificatur impius, nisi ex Dei munere non haberi, et ad hoc donari, ut principium possit esse meritorum. Subdit deinde illud ex Psal. 42.: Emitte lucem tuam et veritatem tuam, ipsa me deduxerunt, etc.; et Proverbior. 8.: Meum est consilium et aequitas, mea est prudentia, mea est fortitudo; Jerem. 10.: Scio, Domine, quia non est hominis via eius, nec viri est, ut dirigat gressus suos. Dirigere autem gressus, ad intellectum deliberantem pertinet, vel, ut verbis Ambrosii utar, ad rectam sapientiam. Et Jerem. 24.: Dabo eis cor, ut sciant me: et Joan. 6.: Erunt omnes docibiles Dei. Omnis, qui audit a Patre et didicit, venit ad me, etc. Libro denique 2. De vocat. gent. cap. 1., Dubitandum, inquit, non est, ad ipsam cogitationem veritatis et perceptionem salutis neminem, nisi ope divinae gratiae, pervenire; et cap. 2.: Cum nemo nisi gratia Dei iustificatus fuerit per spiritum fidei, quis ambigat eos, qui de quibuscumque nationibus quibuscumque temporibus Deo placere potuerunt, spiritu gratiae Dei fuisse discretos? etc.*

43. Chrysostomus homil. de fide et lege naturae, *Ante opera primum, ait, fides inducenda est. Eum enim, qui operatur iustitiam sine fide, non possum probare vivum fuisse. Nullus sine fide vitam habuit, etc.; et homil. 32. in Joan.: Ubique fide nobis opus est bonorum matre, salutis medicina, sine qua nullam magnarum rerum doctrinam percipere quis-*

¹ 1. Cor. 12, 3.

² 2. Cor. 3. 5.

quam potest. Id ipsum in *Commentariis* quidem *super epistolam ad Romanos* saepe tradit, sed *homil.* 2. vel maxime. Divus Augustinus disertissime eandem sententiam profitetur *lib.* 83. *Quaestionum* q. 67., *lib.* *De corrept. et gratia*, cap. 2. et 7., *De gratia et liber. arbitr.* cap. 7., *De spiritu et lit.* cap. 29. 30. 31., *lib.* 1. *Retract.* cap. 23., et *super Joan. tract.* 25. et 26. in illud: *Nisi manducaveritis*, etc., et *super Psalm.* 13. 31. 67., ne epistolae ad Optatum verba etiam atque etiam resumamus.

44. Hieronymus *ad Ephes.* in illud: ¹ « *Habitare Christum per fidem in cordibus vestris* »: *Habitatio*, inquit, *ista per exordium fidei fabricatur*; et *ad Galat.* in illud: ² « *Itaque lex pedagogus noster fuit in Christo . . . omnes enim filii Dei estis per fidem* »: *Deos nos generat*, ait, *non lex abolita, sed mater fides*. Praeter testimonia vero ea, quae retulit Ambrosius ex *Sacris Literis* multa.

45. Primum, conclusio haec demonstratur ex tota *epistola ad Romanos*, cuius praecipuum argumentum atque adeo scopus et finis est ostendere, nec naturae nec Scripturae legem iustitiam Dei praestitisse, sed solam fidem. Unde et *primo cap.* adducitur illud *Habacuc* 2.: *Iustus ex fide vivit: quod si subtraxerit se, non placebit animae meae*.³ At si quis sine fide iustificaretur, iam iustus aliquis non ex fide viveret, sed ex naturali ratione, quod cum Apostolo Prophetaque pugnat. Et *cap.* 3.: *Iustitia autem Dei per fidem Jesu Christi, in omnes et super omnes qui credunt in eum; non enim est distinctio, ut retro citavimus, et cap.* 4.: *Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad iustitiam*. Ac protinus subdens illud: *Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum*, docet Apostolus, beatitudinem hanc, sive in circumcisione sive in praepotio per fidem hominibus obvenire. Inde vero *cap.* 5. colligit: *Iustificati ergo ex fide pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum*; et *cap.* 8.: *Quod praedestinavit, hos vocavit; et quos vocavit, hos etiam iustificavit; quos iustificavit, hos et glorificavit*. Primus ergo praedestinationis effectus vocatio est, quae videlicet iustificationem antecedit, ut glorificationem iustificatio. At vocatio ad aures refertur, quibus fides percipitur. Certe Paulus, ut in summa dicam, nullos in epistolis suis Dei filios, nisi per fidem agnoscit, nullos, nisi ex fide, semen Abrahae et secundum promissionem heredes admittit; non aliam quam iustitiam fidei concedit; siquidem iustitia apud Deum sit, non apud homines. Nam per naturalem aut scriptam legem apud homines iustificari homines possunt, apud Deum, si Paulo credimus, non possunt.

¹ *Eph.* 3. 17.² *Gal.* 3. 24.³ *Hab.* 2. 4.

46. Deinde haec conclusio probatur ex eodem Apostolo ad *Hebr. II.* ubi fides definitur esse *substantia*, id est fundamentum *rerum sperandarum*. Quod si naturalis cognitio ad iustificationem satis est, iam profecto aliud fundamentum ponitur praeter id, quod positum est. Et praeterea cum Apostolus *eo capite* docere vellet, omnes iustos antiquos per fidem operatos esse iustitiam, *Fide*, inquit, *Enoch translatus est; testimonium enim habuit placuisse Deo; sine fide autem impossibile est placere Deo. Accedentem enim ad Deum oportet credere.* Quo ex loco certissimum sumitur argumentum. Nam Enoch in Sacra Scriptura fidem habuisse non legitur, sed solum placuisse Deo. Monstravit igitur Apostolus, Enoch etiam fidem habuisse, quia placuit Deo, cui sine fide placere est impossibile. Quod vero sermo de actu fidei sit, manifestum est, cum e vestigio causam Apostolus reddat: *Accedentem enim ad Deum oportet credere.*

47. Quamobrem parum apta eorum expositio est, qui tradunt, Apostolum hic loqui regulariter et in communi, quasi plerumque ita contingat. Verba namque aliena nobis saepe permittimus, ne in scholastica disputatione eloquentiae laudem affectare videamur; puerile quippe est res theologicas ornate dicere velle. Eorum itaque interpretatio parum concinna est, si argumentum Pauli cohaeret. Etenim si vel raro id accidere potest, ut quis sine fide placeat Deo (cum interim per solam naturae scientiam possit), dicetur Enoch ex illis esse, qui naturali ingenio ducti iustificati sunt: ita vel Apostoli ratiocinatio nullus est momenti, vel assertio, quae fingit aliquem sine fide placere Deo, est erronea.

48. Praeterea, *Sapientiae 9.*, *Da mihi*, inquit, *sedium tuarum assidricem sapientiam et noli me reprobare a pueris tuis. Quoniam homo infirmus sum et exigui temporis et minor ad intellectum iudicii et legum. Nam et si quis erit consummatus inter filios hominum, si ab illo abfuerit sapientia tua, in nihilum computabitur. Mitte illam de caelis sanctis tuis, ut mecum sit et mecum laboret, ut sciam quid acceptum sit apud te omni tempore; et deducet me in operibus meis sobrie et erunt accepta opera mea. Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? Cogitationes enim mortalium timidae et incertae providentiae nostrae. Corpus enim quod corrumpitur, aggravat minum, et deprimit sensum multa cogitantem terrena inhabitatio. Et difficile destinamus, quae in terra sunt, et quae in prospectu sunt, invenimus cum labore. Quae autem in caelis sunt quis investigabit, nisi tu dederis sapientiam et miseris Spiritum Sanctum tuum de altissimis? Nam per sapientiam sanati sunt, quicumque placuerunt tibi, Do-*

mine, a principio. Estne igitur, qui post adeo clarum irrefragabileque veritatis testimonium audeat veritati refragari? Ecce Sapiens, quod nos asseruimus, manifestissime docet, non sat esse mortalium cogitata humanaque consilia ad animi salutem, nisi Spiritus Sancti dono caelestis homini scientia conferatur, scientia videlicet illa salutis plebi Dei data in remissionem peccatorum ipsius.

49. Quid? si illud adiiciam, quod a Concilio Milevitano capite quarto refertur in haec verba: *Quicumque dixerit, gratiam Dei, in qua iustificamur, ob hoc nos iuvare ad non peccandum, quia per ipsam nobis datur ut sciamus quid appelere, quid fugere debeamus: non autem per illam nobis praestari, ut quod faciendum cognoverimus, etiam facere diligamus atque valeamus, anathema sit; cum sit utrumque donum Dei, et scire quid facere debeamus et diligere, ut faciamus.* Non ergo iuxta conclusionis definitionem gratia Dei solum requiritur ad movendum affectum, sed ad movendum etiam intellectum. Quod ex *Psalm. 83.* Concilium probat. *Qui corripit gentes, non arguet, qui docet hominem scientiam? Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanae sunt. Beatus homo, quem tu erudieris, Domine, et de lege tua docueris eum: ut mitiges ei a diebus malis, donec fodiatur peccatori fovea.*

50. Concilium vero Carthaginense in epistola ad Innocentium refert in huius rei confirmationem illud ex 2. ad *Corinth. 3.*: *Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum, non quod sufficientes sumus cogitare aliquid a nobis quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est.*

51. Item Coelestinus papa in epistola ad omnes Galliarum episcopos cap. 9. ubi de fide contra Pelagianos decernit: *Ita Deus in cordibus hominum, atque in ipso libero, inquit, operatur arbitrio, ut sancta cogitatio, pium consilium omnisque motus bonae voluntatis ex Deo sit.* Ad hanc enim professionem papa Zosimus nos instituit, inquit: *Quod tempus intervenit, quo Dei non egeamus auxilio? In omnibus igitur actibus, causis, cogitationibus, motibus adiutor et protector orandus est. Superbum est enim, ut quidquam sibi humana natura praesumat; et cap. 12.: Ecclesiasticis ex divina sumptis auctoritate documentis, omnium bonorum affectuum et omnium studiorum, quibus ab initio fidei ad Deum tenditur, Deum fatemur auctorem et non dubitamus, ab ipsius gratia omnia hominis merita praeveniri. Quo utique auxilio non aufertur liberum arbitrium, sed liberatur, ut de tenebroso lucidum, de pravo rectum, de languido sanum, de imprudente sit providum.*

52. Igitur catholicum non est, ut cap. 13. eiusdem epistolae concluditur, quod praefixis sententiis apparuerit esse contrarium; et ratio, nisi me coniectura decipit, palmaria est. Nam vel homo, cum primum

ad usum rationis pervenit, de fine naturali deliberat vel de supernaturali: si de naturali, certe, ut est verum proportionatum intellectui, ita est quoque bonum voluntati proportionatum. Quare voluntas naturae bonum appetere potest naturaliter, quemadmodum intellectus naturale verum potest naturaliter intelligere. Cum igitur puer ille recte de fine naturae deliberans, eamque ducem sequens velit quod natura praescribit, non peccat, sed facit quod in se est. Quare iuxta adversariorum opinionem iustificabitur, primamque gratiam ex puris naturalibus consequetur: quod sine dubio erroneum est. Sin vero deliberatio de fine supernaturali sit, cognitio erit supernaturalis, quam nos fidem appellamus.

53. Praeterea, si cognitio naturalis posset esse primum iustificationis exordium, iam ex nobis esset primum nostrae iustificationis initium, quod Pelagiani docuerunt. Quod si haec antiqua praesidia non haberemus adversum nostram commentitiam sententiam, Synodus tamen Tridentina abunde nobis et auxilium et praesidium ferret sess. 6. cap. 5. 6. 7. et 8. decr. *De iustificatione impii*. Nam cap. 7. expresse definit, sine fide nulli unquam iustificationem contigisse, et cap. 8. addit haec verba: *Cum vero Apostolus dicit, iustificari hominem per fidem, ea verba in eo sensu sunt intelligenda, quam perpetuus Ecclesiae Catholicae consensus tenuit expressitque, scilicet ut per fidem iustificari dicamur, quia fides est humanae salutis initium, fundamentum et radix omnis iustificationis, sine qua impossibile est placere Deo et ad filiorum eius consortium pervenire*. Hactenus Synodus Tridentina. Cum christiana igitur fide pugnat, qui salutem vitamque animi cuiquam sine fide tribuit. Omnibus enim Apostolus intonat: ¹ *Gratia estis salvati per fidem, et hoc non ex vobis, Dei namque donum*.

54. *Secunda conclusio*. Ad peccati sive originalis sive mortalis remissionem fides in Christum explicita vel implicita est necessaria. Non est autem haec secunda tam certa et explorata quam prima, sed eam negare, non video qua ratione possit esse tutum; certe, ne quid amplius dicam, periculosum et temerarium est.

55. Primum enim Augustinus ita definit, cum aliis locis plurimis, tum maxime *epistola illa 157. ad Optatum*, cuius verba quoniam retro posuimus, non sunt hoc nobis loco resumenda. Divus etiam Thomas *ad Hebr. 11. lect. 2.*: *Post peccatum primi parentis nemo potuit, inquit, salvari a reatu culpae originalis, nisi per fidem mediatoris explicitam*

vel implicitam. Divus quoque Chrysostomus *homilia illa de fide et lege naturae* idem tenet.

56. Id etiam testimoniis Sacrarum Literarum corroborari potest. *Ad Colossenses 1.:* Dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine, et eripuit nos de potestate tenebrarum et transtulit in regnum filii dilectionis suae: in quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum; qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturae; et *infra:* Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare et per eum reconciliare omnia, pacificans per sanguinem crucis eius, sive quae in terris sive quae in caelis sunt. At sanguis Christi non communicatur hominibus, nisi per fidem vel Sacramenta fidei. Ergo, etc.

57. Praeterea, *ad Galatas 3.:* Omnes filii Dei estis per fidem, quae est in Christo Jesu; et *cap. 2.:* Scientes, quod non iustificatur homo ex operibus legis, sed per fidem Jesu Christi, et nos in Jesu Christo credimus, ut iustificemur ex fide Christi; item *ad Rom. 5.:* Iustificati ergo ex fide pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem habemus accessum per fidem in gratiam istam, in qua stamus; et *cap. 4.:* Credidit Abraham Deo et reputatum est illi ad iustitiam. Non est autem scriptum tantum propter ipsum, sed et propter nos, quibus reputabitur credentibus in eum, qui suscitavit Jesum Christum Dominum nostrum a mortuis, qui traditus est, etc.; et *cap. 3.* manifestius, Iustitia Dei per fidem, inquit, Jesu Christi in omnes et super omnes, qui credunt in eum: non enim est distinctio. Omnes enim peccaverunt et egent gloria Dei, iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quae est in Christo Jesu, quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius propter remissionem praecedentium delictorum. Et ratio est in promptu: sicut enim est mediator Dei et hominum Deus et homo Christus Jesus ad glorificationem; ita quoque mediator est ad iustificationem. Quare sicut per fidem in Christum glorificamur, ita per eandem oportet iustificari.

Utrum post evangelicam promulgationem sit necessaria fides Christi explicita ad iustificationem.

58. *Argumenta pro parte affirmativa.* Verum exinde magna quaestio nobis oritur, an Evangelio promulgato fides explicita Christi sit ad iustificationem hominis necessaria. Nam si testimonia, quae nunc retulimus, exponi de fide explicita vel implicita possunt, aequa ratione cum afferuntur eadem aliaque similia, ut probetur Christi fides post Evangelii divulgationem ad aeternam salutem necessaria, de fide

explicita vel implicita potuerunt explicari. Quo fiet, ut argumenta, quae retro fecimus ad eam conclusionem corroborandam, per hanc expositionem eludantur. Augetur vero quaestionis huius difficultas ex eo, quod habetur *Joan. 8.*: *Si non credideritis, quia ego sum, in peccato vestro moriemini.* Nemo igitur a peccato iustificabitur, nisi credat Christum esse Deum.

59. Item, ut filii Israel a serpentum morsibus sanarentur, oportebat eos in statuam serpentinam aspicere. Ergo ut a peccatorum vulnere quis sanetur, opus est credere in Jesum Christum, ut habetur *Joan. 3.*

60. Praeterea, *1. Joan. 5.*: *Qui habet Filium Dei, habet vitam; qui non habet Filium Dei, vitam non habet.* Habere autem Filium est credere in Filium, ut in *eo cap.* dicitur; nemo itaque sine fide Christi in Evangelio vivificatur.

61. Praeterea, Bonifacius VIII. in *extrav. Unam sanctam, Unam*, inquit, *Sanctam Ecclesiam Catholicam et Apostolicam firmiter credimus, extra quam nec salus est nec remissio peccatorum; in qua unus est Dominus, una fides, unum baptisma.* Non ergo sine fide explicita Christi homini extra Ecclesiam constituto, scilicet Iudaeo vel Pagano, peccata remitti possunt.

62. Adde huc illud *1. Corinth. 3.*: *Fundamentum aliud nemo potest ponere praefer id, quod positum est, quod est Christus Jesus, id est, Christi fides, per quam Jesus habitat in cordibus, ut Glossa ibidem exposuit.* Et Gregorius *1. q. 1.*: *Cum Paulus dicat fundamentum aliud... consequenter probatur, quod ubi Christus non est fundamentum, nullius boni operis potest esse supraedificatio.*

63. Adde rursum et Chrysostomum *homil. de fide et lege naturae*, hisce verbis disserentem: *Sicut hominibus opus est primum, ut praecedat vita, deinde sequatur alimentum: ita necessarium, ut praecedat vitam nostram spes in Christum, quae postea pascenda bonis operibus. Et vis plane videre quod opera sine fide non vivificant? Testimonium bonum habuit Cornelius de eleemosyna et precibus, sed Christum ignorabat, Deum quidem credens: sed quia bona quidem erant opera, sed mortua, eo quod fidem scilicet Christi non habebant, mittitur angelus, etc.*

64. In Concilio tandem Tridentino *sect. 6. decreti De iustificatione impii cap. 4.* videtur esse definitum in haec verba: *Translatio a statu, in quo homo nascitur filius primi Adae, in statum gratiae et adoptionis filiorum Dei, post Evangelium promulgatum, sine lavacro regenerationis aut eius voto fieri non potest.* Quod etiam *cap. 6.* declaratur apertius. In primo etiam decreto *5. sess. eiusdem Concilii*

ita dicitur: *Ut fide nostra catholica, sine qua impossibile est placere Deo, etc.* Fides autem nostra catholica sine controversia Christi fides explicita est. Et inferius: *Si quis originale peccatum vel per humanae naturae vires, vel per aliud remedium asserit tolli, quam per meritum unius mediatoris Domini nostri Jesu Christi; aut negat ipsum Christi Jesu meritum per baptismi Sacramentum tam adultis, quam parvulis applicari, anathema sit. Quia non est aliud nomen sub caelo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri. Unde illa vox: « Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi ». Et illa: « Quicumque baptizati estis, Christum induistis ».* Hactenus Synodus.

65. Quod si post adeo firma testimonia ratio quidquam confirmare valet, illa certe non est omnino pessima, quod sicut parvulis post Evangelii promulgationem protestatio fidei in Christum implicita nil est ad salutem et remissionem peccati originalis, sed fidei christianae explicita professio requiritur, qualem baptismus continet; sic ad remissionem peccati in adultis, iam Evangelio promulgato, non sat erit Christi fides implicita. Explicatiora sunt siquidem remedia salutis in evangelica lege, quam erant in lege aut naturae aut etiam Scripturae.

66. His tamen non obstantibus (salva semper Ecclesiae Romanae auctoritate, cuius censurae nostra omnia scripta et dicta volumus esse subiecta) sit tertia conclusio.

67. *Tertia conclusio.* Ad remissionem peccati vel originalis vel actualis ante baptismum non requiritur etiam nunc fides Evangelii explicita. Cornelius namque iustificatus erat, antequam Christi fidem acciperet. Id autem quoniam a quibusdam proterve negatur, ostenditur in primis Divi Thomae testimonio 2. 2. *quaest. 10. art. 4. ad 3.* Deinde Sacra Scriptura testatur, eum ante fidem Christi fuisse virum religiosum ac timentem Deum; quae verba de inimicis Dei nullo modo dicerentur. Petrus quoque ait: ¹ *In veritate comperio quod non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente, qui timet Deum et operatur iustitiam, acceptus est illi.* Appellatus vero Cornelius ante fuerat vir iustus ac timens Deum. Ergo acceptus erat gratusque Deo, priusquam in Christum explicite crederet. Atque idem fere argumentum est de Eunuchio et Lydia purpuraria, ut in iisdem *Actis Apostolorum* legitur. Idem ergo nunc etiam evenire poterit, ut per solam fidem in Deum homo iustificetur et quaerat mox a Deo salutem, quae est per Christum Jesum.

¹ *Act. 10. 34.*

68. Praeterea, fidem explicitam Christi Deus in Nova Lege non communicat sine praedicante, ut patet ex *epist. ad Roman.* ¹ Sed in quolibet momento homo, qui credit in Deum, potest iustificari; non autem in quolibet potest habere praedicatorem, qui de fide Christi instruat eum; ergo, etc.

69. Praeterea, Divus Thomas id tenet 3. *par. qu. 69. art. 4. ad 2.* in haec verba: *Remissionem peccatorum aliquis consequitur ante baptismum, secundum quod habet baptismum in voto vel explicito vel implicite. Ita ante baptismum Cornelius et alii similes consequuntur gratiam et virtutes per fidem Christi et desiderium baptismi explicito vel implicite, etc.* Ac re vera inter auctores nullum equidem legi, qui huic conclusioni refragaretur, nedum illam tamquam aut haeticam aut erroneam aut scandalosam exploderet. Ego vero et opto redargui me et ea, quae disputo, disserere malo, quam iudicare. Cumque nec studio certandi nec ostentandi ingenii gratia, sed causa veri reperiendi disputationem hanc aliasque suscipiam, si quis melius sentiat, huic ego libenter et aures et animum accommodavero.

70. Ad argumenta igitur, quae in hanc tertiam conclusionem facta sunt, ordine suo respondemus.

71. *Responsio argumentis contra tertiam conclusionem allatis.* Ad primum, non esse eandem rationem, etiam Evangelio promulgato, de remissione peccatorum et aeterna finalique salute. Non enim omnia, quae ad hanc consequendam exiguntur, ad illam alteram sunt necessaria. Eo quod illa, ut modo dicebamus, in temporis puncto cuique adest facienti quod in se est, haec vero secundum divinae procuratoris ordinem per media quaedam temporaria et successiva administratur. Quocirca nil mirum est, si eadem etiam testimonia ad iustificationem huius vitae momentaneam relata, de fide in Christum implicita intelligantur, relata vero ad futurae aeternae vitae salutem, intelligantur de fide explicita.

72. Ad secundum, posteaquam Evangelium Christi fuerit enuntiatum, ut illis erat, quibus Dominus loquebatur, fatemur prorsus, sine Evangelii fide nec peccata quidem posse remitti; secus tamen, priusquam homini Christus Dominus fuerit praedicatus.

73. Ad tertiam, perfecta sanatio vulnerum, quae a serpente accepimus, tunc erit, cum alligaverit Dominus vulnus populi sui et percussuram plagae eius sanaverit, ut *Isa. 30.* dicitur, hoc est in resur-

¹ *Rom. 10. 14.*

rectione. Huius autem resurrectionis gloriam et salutem nemo sine Christi fide explicita consequitur.

74. Quod autem de hac consummata perfectaue salute Dominus loqueretur, patet ex *Joan. 3.*: *Sicut Moyses... ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam.* Et eadem penitus intelligentia quartum argumentum facile diluitur. *Vitam aeternam, inquit, dedit nobis Deus, et haec vita in Filio eius est, etc.*

75. Ad quintum, prius dico, quod extra Sanctam Ecclesiam tradit Bonifacius non esse remissionem peccatorum, quia nullum est Sacramentum aut naturalis aut scriptae legis, sive pro parvulis sive pro adultis, in quo peccata remittantur. Constat siquidem, haereticos, Judaeos atque Paganos, qui in forma Ecclesiae baptizant parvulos suos, peccatum originale remittere salutemque conferre; sed quoniam hoc per Sacramentum Ecclesiae fit, licet illi sint extra Ecclesiam, non proinde extra Ecclesiam salus est remissione peccatorum.

76. Posterius respondetur, quod Bonifacius loquitur de remissione peccatorum, quae per Ecclesiae sacerdotes auctoritate clavium exhibetur. Nulla est enim extra Ecclesiam iurisdictio, nulla facultas remittendi peccata, sed ubi primum quis ab Ecclesia egreditur, hanc potestatem amittit. D. Augustinus in *Enchirid. cap. 65.* Ubi etiam aliam expositionem insinuat, ut videlicet extra Ecclesiam non sit remissio peccatorum perfecta, per quam vitam aeternam consequamur. Sed priores responsiones praestabiliore sunt.

77. Ad sextum, qui implicite credit in Christum, Christum habet fundamentum: quale habuerunt Cornelius et Eunuchus. Habitabat enim Jesus per fidem in cordibus eorum, priusquam in Christum explicite crederent.

78. Septimum argumentum sententiam nostram non modo non refellit, verum etiam confirmat. Nam Chrysostomus de vita aeterna expresse loquitur, ideoque mortua Cornelii opera vocat; quia sine fide Christi explicita aeternam vitam praestare non poterant: alioqui viva opera erant, quae, ut idem ait, placebant Deo.

79. Ad octavum, vel ex eo liquet, Concilium de aeterna vita translationeque in filios Dei perfecta sermonem facere, quod adducit in propriae sententiae confirmationem illud ex Evangelio: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, non potest intrare in regnum Dei.* Et hinc patet quid ad alia eiusdem Concilii testimonia respondendum sit.

80. Ad rationem ultimo loco adiectam respondeo, adulterum ac parvulorum non per omnia currere similitudinem. Quae in eo quidem

par est, quod sicut parvuli sine Sacramento baptismi non salvantur; ita nec adulti sine baptismi saltem desiderio. At iustificatio sive remissio peccatorum non aeque obvenit parvulis atque adultis, ut saepe iam diximus.

81. *Responsiones ad argumenta allata contra primam et secundam conclusionem.* Nunc vero ea sunt argumenta refutanda, quae contra primam et secundam conclusionem conformavimus, scilicet ut ostenderemus, sine fide Christi, imo sine fide Dei posse hominem iustificari.

82. Et quidem cum D. Thomae primum auctoritas nobis opponitur, id nos statuimus, D. Thomae commentum hoc novum assignari nec debere nec posse: sententiam quippe contrariam multis locis apertissime docuit, ut *1. 2. q. 113. art. 4., 2. 2. q. 10. art. 4. ad 3., ad Rom. 10. lect. 3., ad Hebr. 10. lect. 4. et cap. 11. lect. 2.* Quo postremo loco Caietanus nobiscum sentit et in *Commentariis super epist. ad Rom. cap. 3.,* ne quis eum existimet in hac re aut a D. Thoma aut a veritate potius catholica dissidere.

83. Igitur illa opinio D. Thomae, quam *1. 2. qu. 89.* tenet, probabilis quidem est. Adultum enim cum solo posse originali decedere, communi fidelium sensui videtur adversum. Limbum namque puerorum admittimus, non adultorum. Sed non est tamen usque adeo certa, ut non sit in proclivi eam infirmare, cum adversum certam firmamque veritatem adducitur.

84. Deinde argumentum, quo D. Thomas utitur illa opinione suadenda, consentaneum et congruum est, non demonstrativum: congruentia vero argumenta, si ad vivum resecantur, saepe reperiuntur infirma. Quare nec Divus Thomas accipit illud antecedens tamquam firmum, scilicet facienti quod in se est pro naturae viribus, Deum in eodem illico momento conferre gratiam gratum facientem, per quam homo iustificatur. Posset enim cum Durando verisimiliter dici, *4 dist. 4. quaest. 7.,* non oportere, statim ut puer rationis naturalis dictamen sequitur, per gratiam Dei iustificari; sed sat esse si proxime, vel etiam post aliquam moram temporis, secundum divinae providentiae moderationem iustificetur: quo quidem intervallo egregie poterit de rebus supernaturalibus erudiri easque tenere per fidem.

85. Ad haec, quod paulo ante dicebamus, nec resumere modo piget. Sicut ad iustificationem voluntas boni naturalis non sufficit, ob id namque auxilio speciali indiget; ita quoque cognitio veri naturalis non est idonea. Nempe inter actus voluntatis et intellectus proportio est. Quoniam enim voluntas non fertur in incognitum, ut eliciat actum naturalem, cognitio naturalis antecedit: ut autem actionem habeat supernaturalem, requiritur ante notitia supernaturalis, quod D. Thomas 3.

Contra Gen. cap. 152. disertissime tradit. Non igitur Divus Thomas secum ipse pugnans gratiam solum requirit ad movendum affectum in iustificatione impii; verum etiam ad movendum intellectum. Quare in hunc sensum, facienti quod in se est, per naturae dumtaxat vires, Deus non denegat gratiam, quia praesto adest gratuitum Dei auxilium moventis hominem et ad cognoscendum et ad amandum finem supernaturalem.

86. His ita constitutis, ad primum argumentum dupliciter responderi potest. Prius, quod Deus puero deliberanti etiam circa vitam honestam accurret non solum movendo affectum, verum illustrando quoque intellectum. Nam quemadmodum naturalis ratio in illo principio, Deus est remunerator inquirentium se, eam certitudinem non praestat, qua videlicet opus est ad statuendum continendumque in officio hominis animum; cogitationes enim mortalium timidae et incertae providentiae nostrae: ita profecto, ut puer recte firmiterque deliberet de honesta vita ducenda, pueriles illae naturae cogitationes non sufficiunt. Sed confirmatur et illustratur puer maiori quodam lumine ab eo, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Atque id est, quod Paulus ait: *Non sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis, quasi ex nobis*, etc. ut D. Augustinus *De gratia et libero arbitrio cap. 7.* docet. Id demum est, quod Propheta dixit: *Qui docet hominem scientiam, Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanae sunt.*

87. Unde etsi D. Thomas intelligatur de ordinatione ad debitum finem naturalem, ut *De veritate quaest. 14. art. 11. ad 1.* sentire videtur; intelligendus tamen est non de ordinatione, quae per naturam fit, sed quae fit per gratiam, ut *loc. cit. 12.* dicitur. *Si ordinaverit se*, inquit, *ad debitum finem per gratiam.* Etenim licet fidei lumen per se loquendo delatur propter supernaturalia, quae non videntur: tamen etiam est necessarium propter quaedam naturali lumine cognoscibilia, ut ea scilicet firmitate teneantur, quae ad rectam vitam confirmandam exiguntur. Ob id quippe scriptum est: « *Da mihi intellectum, ut discam mandata tua* ». Iuxta hanc vero priorem solutionem puer ille iustificaretur sine fide explicita Dei, non tamen sine fide.

88. At nos multo sanius credimus, ad iustificationem fidem Dei explicitam esse necessariam. D. Thomas *1. 2. quaest. 113. art. 4.*; Augustinus in illud *Psal.: Dixit insipiens in corde suo: non est Deus*; Concilium Tridentinum sessione sexta, in decreto *De iustificatione impii, cap. 6.* adducit in hoc Apostolum *ad Hebraeos: ¹ Sine fide im*

¹ *Hebr. 11. 6.*

possibile est placere Deo. Cuius rei causam reddens, Accedentem enim ad Deum, inquit, oportet credere, quoniam est et quod remunerator est inquirentium se. In secunda item conclusione nos ostendimus, fidem saltem implicitam Christi ad iustificationem esse necessariam: quae intelligi non potest, nisi credatur Deus per gratiam suam hominum iustificator.

89. Item, peccatum mortale sine contritione nulli remittitur: contritio autem, hoc est dolor de peccatis propter Deum, sine Dei cognitione nulla est: remissio igitur mortalis saltem peccati Dei notitiam praerequirit.

90. Commodior est itaque solutio posterior, qua dicimus, eiusmodi puero deliberanti fidei lumen protinus affulgere. Sicut autem lumine naturae nil prius ostenditur, quam primum naturae principium, scilicet, quodlibet est, vel non est; ita fidei lumen statim omnino demonstrat Deum esse, quod primum fidei principium est. Nec talis illuminatio miraculosa est, imo regularis est divinae providentiae, cum scilicet movet homines ad finem supernaturalem. D. Thomas 3. dist. 25. qu. 2. art. 1. ad 1. et 2.: *Sapientia per nationes universas in animum se transfert et amicos Dei ac prophetas constituit. Attingit enim a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suaviter.*

91. Quod si obiicias, cognitionem Dei non advenire hominibus, nisi magno et longo tempore atque discursu; respondeo, verum esse, si de notitia Dei naturali sermo sit. Nam ad supernaturalem tempus non exigitur: certe non illud adeo longum, quod argumentum fingit. Nam, ut ex Durandi sententia retro diximus, puer ille, qui natura duce se convertit ad debitum naturae finem, consequetur quidem peccati remissionem, non in eodem e vestigio puncto, sed brevi tamen iuxta divinae providentiae dispositionem. Et si arguas: ergo interea poterit peccare venialiter, quod Divus Thomas reiecit; respondeo, nihil quidem repugnare, si ad normam dialecticorum disseramus. At si, quod theologos decet, divinae et legis et providentiae in homines rationem habemus, sicut divinae curae est providere, ne interim excedat, ut non detur contra communem legem homo adultus in limbo, sic ad procurationem Dei spectat, ne peccatum veniale peccet ante mortale. Quemadmodum Adam non poterat ante peccare venialiter, quam peccasset mortaliter, idque Deo specialiter procurante, ne contra communem legem in statu innocentiae cum culpis admittamus et poenas.

92. Ad tertiam argumentum, quoniam secundum ex iis, quae iam diximus, facile solvitur, respondeo, Paulum apostolum de fide explicita in Christum habere sermonem. Hanc enim statuit Deus per ho-

mines administros hominibus impartiri. Unde et subdit Apostolus: *Numquid non audierunt? et quidem in omnem terram*, etc. Ex his itaque colligit: *Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi*. Ceterum fides, quae in lege naturae erat cuicumque aetati ad iustitiam necessaria; homine extrinsecus docente non egebat, sed interius vel invisibiliter vel visibiliter per angelos administrabatur.

93. Ad quartum, Adrianus *De Baptismo quaest. 1. art. 3.* tenet, eiusmodi puerum non recipere gratiam, nec satis esse non ponere obicem, sed requiri convenientem dispositionem fidei in adultis. Unde *Act. 8.* cum Eunuchus Philippo dixisset: *Quid prohibet me baptizari?* Philippus ait: *Si credis ex toto corde*, etc. Iuxta quam sententiam datur accessus neuter ad baptismi Sacramentum. Puer enim ille nec recipit gratiam nec peccat mortaliter, dum sic baptizatur. Sed cum huiusmodi eventus non sint frequentes, imo adeo disputationis gratia fingantur, satius fuerit ad Dei providentiam referre, quae non deficit in necessariis, quale est illuminare hominem, quem sit per Christi Sacramentum iustificaturus.

94. Ad quintum, negatur propositio minor, si de cognitione Dei gratuita et supernaturali sermo est; nam de naturali nos concedimus, ac libenter quidem.

95. Ad sextum, Divus Augustinus *De spiritu et littera cap. 26. et 27.* exponit: *Naturaliter quae legis sunt faciunt*, etc., idest per naturam, gratia tamen perfectam. Quia enim peccatum contra naturam est, gratia, quae naturam perficit, secundum naturam esse dicitur. Loquebatur autem Apostolus de gentibus conversis ad Christum quae sine lege scripta, qualem Iudaei habebant, legis praecepta servabant. Et hanc responsionem sequitur D. Thomas *1. 2. q. 109. art. 4. ad 1.*

96. Respondere quoque possumus, praecepta legis naturaliter cognosci a gentibus, et singula naturaliter etiam fieri, licet omnia sine auxilio Dei speciali impleri non valeant. Ob quam causam D. Thomas dixit, opus esse gratia ad movendum affectum; nec enim voluntas perficere naturalia omnia praecepta potest, quae naturae lumine intellectus ante cognoverit. Quae siquidem expositio cum apud nostros maxime sit aperta, miror ergo, viros doctos hoc testimonio moveri potuisse ad novam commentitiamque sententiam inferendam, Divo etiam Thoma referente.

97. Ad postremum argumentum, Caietanus in *Commentariis* super illum locum Apostoli, *Accedentem enim ad Deum*, etc. respondet, quod doctrina Pauli in communi datur, ac proinde in communi dicitur

oportere credere, quia est Deus. *Longe autem melius esset, inquit, si non crederet, sed sciret Deum esse.* Addit rursum, quod Deum esse remuneratorem inquiringentium se, oportet fide teneri, quoniam nulla speculativa scientia hoc attingere potest. Quod utique si verum est, argumentum illud facile diluitur. Non enim utraque cognitio habetur ex lumine naturali, quod altera parte antecedentis assumitur.

98. At qui Divum Chrysostomum *homilia quarta* de providentia vel fato legere voluerit, sane intelliget philosophos, qui supplicia peccatorum negant praemiaque iustorum post hanc vitam, in media luce penitus aberrare. Nam si iusti, qui Deum rite colunt, migrant affecti iniuriis ex hoc mundo, pessimi contra immerita felicitate potiti; omni certe ratione concluditur, Deum nec iustum esse, nec curam habere rerum humanarum. Quod si Deo providentiam tollis atque iustitiam, Θεός vocabulum inane fit, qui circa caeli cardines ambulet, nec nostra consideret. Qui igitur negat alterum, utrumque tollat necesse est. Nam si non est remunerator inquiringentium se, ne Deus quidem est. Unde et barbarae omnes gentes poenas improborum praemiaque iustorum admiserunt. Crediderim igitur, opus esse, ut fides concurrat ad assensionem utriusque principii, quo tam firmiter ac constanter teneantur, quam necessum est, ut hominis vita in honesto et officio confirmetur. Nam alterius modi cognitionem *ad Rom. 1.* ostendit Apostolus, idoneam minime fuisse ad bene beateque vivendum.

99. Adde huc, Deum dupliciter cognosci posse, ut finis naturae est causaque rerum naturalium, et ut finis est hominis supernaturalis, cuius etiam gratuito beneficio homo supernaturalem illum finem consequatur. Ad placendum vero Deo non sat est cognoscere ipsum esse principium auctoremque naturae; sed oportet in Deum ferri, quatenus finis est naturae vires excedens. Sic autem Deum esse et esse remuneratorem sola fide creditur. Quocirca simpliciter atque in universum cum Apostolo fateamur, accedentem ad Deum, finem utique supernaturalem, oportere credere, quia est. Nam scire quod naturalis ratio docet, ad hunc supernaturalem accessum non sufficit. Quippe habemus accessum ad Deum per fidem. Qua de re vide D. Thomam *2. 2. q. 1. art. 8. ad 1. et q. 2. art. 4.*

100. *Responsio obiectionibus a principio quaestionis allatis.* Hinc vero iam primum argumentum solvitur eorum, quae a principio statim huius controversiae proponebamus. Prius enim falsum est, non alterius rei fidem necessariam esse tunc temporis ad salutem. Oportebat namque etiam credere, Deum esse iustificatorem, cuius vide-

licet gratia peccata hominibus remitterentur. Oportebat item credere mortales a caelesti regno peregrinos et alienos effectos, patriam illam, quam sperabant, non aliter adepturos, quam per aliquod divinae providentiae remedium praeparatum.

101. Posterius quoque, ut nihil aliud credere opus esset, sed ibi tamen fides Christi implicite continebatur, ut saepe iam diximus: per quem Deus iustificavit omnes mortales, quos praedestinavit in regnum. Hic est enim Samaritanus ille, qui homini vulnerato curationem attulit, iacentem erexit, superque suum ipse iumentum imposuit, ut iuxta Isaiae vaticinium portaret in corpore suo nos et iniquitates nostras. Hic est ille, qui in stabulum, id est fidelium consortium nos induxit: qui etiam curam stabulario dedit, hoc est ministro fidei Sacramentorumque suorum. Hic denique sumptus suppeditavit, ut per omnia salutem nostram illi ferremus acceptam, qui salvator est omnium hominum, maxime fidelium.

102. In secundo vero argumento, quod additur, non est mihi consilium disserere, an praecepta Decalogi naturali ratione contineantur. Sed tenendo quod D. Thomas saepe tradit, et Caietanus diserte in *Comment. super. Matth.* explicat, legis decem mandata moralia et naturalia esse, respondetur prius, quod quemadmodum decem generibus, quae praedicamenta philosophi vocant, res omnes continentur non formaliter semper, sed reductive: punctum enim principium quantitatis, materia principium substantiae ad praedicamenta ea reducuntur, quorum principium sunt: sic ad Decalogi mandata referuntur universa, quae a Deo praeciipiuntur, ea vel maxime, quae principia sunt ceterorum. Ita praeceptum de honoratione parentum observantiam principum ac maiorum continet: ita in praecepto moechiae omnem fornicationem abusumque naturae per luxuriam intemperantis comprehendimus: ita denique fidei praeceptum ad illud de cultu unius Dei referendum est. Nec enim sine recta fide Deus recte colitur. Qui ergo voluerit ad vitam ingredi, mandata servet, non ea solum, quae explicite in Decalogo praescribuntur, sed etiam quae continentur implicite: quale est de fide in Deum hominis conditorem, iustificatorem, glorificatorem, etc.

103. Posterius dicere quoque possumus, servantem praecepta naturalia vitam habiturum. Qui enim fecerit ea, vivet in eis; at non ex eis, sed ex fide, iuxta sententiam Apostoli *ad Galatas 3.* Nam, quod iam retro docuimus, servi naturae praecepta Deus non denegat gratiam, per quam ea etiam servet, quae naturae lumen excedunt. Excessimus autem modum fortasse nos hac secunda relectionis

parte disserenda; sed eo tamen venia digni, quod absque huius rei copiosa traditione reliquae partes aut vix aut certe nullo modo intelligerentur.

PARS III.

4

DE NECESSITATE SACRAMENTORUM AD SALUTEM.

1. *Quaestio principalis.* In quibus tertia, ac difficilis illa quidem quaestio erat, *An post primum Adae peccatum Sacramenta fuerint in omni lege ad salutem necessaria.*

2. *Argumenta pro parte negativa.* Pars enim negativa suadetur in primis Divi Gregorii testimonio 4. lib. *Moral. cap. 2.* referturque a Gratiano *De consecr. dist. 4. cap. Quod autem apud nos valet aqua baptismi, hoc egit apud veteres vel pro parvulis sola fides, vel pro maioribus virtus sacrificii, vel pro his, qui de Abrahae stirpe prodierunt, mysterium circumcisionis.* Ubi Gregorius solam fidem in lege naturae docet fuisse satis ad salutem parvulorum. At sola fides non est Sacramentum, cum non sit sensibile signum; non ergo fuerunt omni tempore necessaria Sacramenta.

3. Praeterea, iuxta communem doctorum sententiam, lege naturae durante, parvuli salvabantur in fide parentum; at fides parentum non erat Sacramentum.

4. Praeterea, de Sacramentis nihil ratione naturali statuere valemus, sed id solum, quod divina revelatione traditum est. At ante Abraham utrum aliquo visibili Sacramento iusti, vel eorum salvarentur infantes, Scriptura non exprimit. Sacramenta igitur tunc temporis fuisse, non nisi temere definiemus.

5. Postremo, Sacramentum nullum est, nisi quod a Deo fuerit institutum: sed in lege naturae nullum signum instituit Deus ad remissionem peccati vel originalis vel actualis: non ergo fuit ullum in lege naturae Sacramentum.

6. Partem vero affirmativam D. Augustinus videtur adstruere 19. lib. *Contra Faustum cap. 11.* in haec verba: *In nullum nomen religionis seu verum seu falsum coadunari homines possunt, nisi aliquo signaculorum seu Sacramentorum visibilium consortio colligantur.*

7. *Resolutio quaestionis.* In hac ego controversia non existimo nobis adeo esse laborandum. Minimo enim negotio probare possumus, Sacramenta fuisse post Adae lapsum omni tempore ad salutem ne-

cessaria. *Corde siquidem creditur ad iustitiam: ore autem confessio fit ad salutem. Omnis enim quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit.*¹ Ubi sub insigni oris professione quaecumque professio etiam operis intelligitur: cum non ore solum invocemus Dominum salvatorem, verum etiam opere. Quemadmodum igitur credere oportet Deum iustificatorem, atque ab eo interius iustitiam salutarem quaerere; ita exterius hanc fidem profiteri. Quod fit sane per Sacramenta, quae, ut ante scripsimus, ceremoniae sunt sacrae, quibus Deo exterius nos subiicimus, ut in nobis salutem interius operetur.

8. Praeterea, cum animo corporeque constemus, non sat est Deum interiore fide colere, nisi corporeo etiam cultu interiorem protestemur. Etenim debet utrumque tributum humana natura Deo pendere, unde utramque partem suae constitutionis accepit: et cum ambarum partium spiritus et carnis peccatum commune sit, consentaneum erat, ut esset remedium quoque commune totusque homo interius sese subiiceret Salvatori.

9. Addit huc Chrysostomus, antequam eum Dionysius, eam esse hominis conditionem atque naturam, ut ad spiritualia capessenda non nisi corporeis rebus possit aptari. Salutem igitur, quam Deus in humano spiritu secretius operatur, necesse fuit rerum sensibilibus imaginibus designari: quo beneficium curationis ad suum homo modum non solum perciperet, verum etiam intelligeret, gratiam debitam suo benefactori relaturus.

10. Praeterea, gentium omnium consensu firmatum est, non aliter quam oblati Deo sacrificiis divinam iram mitigari. Atque haud secus etiam Barbari facinora expiari arbitrabantur. At sacrificium in id paratum, ut Deus placaretur, vere erat Sacramentum. Sacramenta igitur semper fuere apud omnes necessaria.

11. Lex et religio tandem nulla est sine sacerdotii munere atque functione. Haec enim tria ita sunt fuereque coniuncta, ut nequeant a se aliquando separari: cum ablato uno, reliqua simul auferri necessum sit, ut Apostolus *ad Hebr.* scribit. At sacerdos sine Sacramentis, quae administret, esse nullo modo potest. *Omnis enim pontifex pro hominibus constituitur in his, quae sunt ad Deum, ut sacrificia offerat pro peccatis:* quemadmodum ad eosdem idem Apostolus ait; ergo sicut lex, religio, sacerdotium fuerunt omni tempore necessaria, ita quoque Sacramenta: quod erat nobis in tertia parte huius disputationis breviter absolvendum.

¹ Rom. 10. 10.

12. *Satisfit argumentis allatis pro parte negativa.* Sed prius tamen quam exordiamur quartam, ea debemus argumenta diluere, quae in contrarium obiiciebamus. Ad primum, quamvis D. Thomas utrumlibet probabile existimaverit, nunquam ego tamen eam potui opinionem induere, ut crederem, sola interiore fide parentum infantium filiorum peccata mundari. Videmus enim, Sacramenta minus esse adultis quam parvulis necessaria, cum sine Sacramentis actu susceptis solo Sacramentorum voto adulti salventur, parvuli non salventur. Quare si parvulis non essent in lege naturae necessaria Sacramenta, non video equidem, cur essent adultis necessaria, cum tamen esse, retro nobis fuerit demonstratum. Id quod Divus etiam Gregorius apertissime in praescripto testimonio fatetur.

13. Item cum in Lege Veteri pro feminis legis naturalis remedia duraverint, consequens fieret apud Iudaeos puellas sine Sacramento salvari, pueros non salvari, nisi suscepto Sacramento: quod non video qua ratione cohaereat.

14. Praeterea, cum peccatum originale carnis propagatione contractum esset, non erat consentaneum, nisi ut corporali quoque remedio ac medicina sanaretur.

15. Praeterea, cum parvuli in lege gratiae et Scripturae sine Sacramentorum ope salutem minime consequantur, non est cur eos in lege naturae sine Sacramentorum auxilio salvemus.

16. Igitur ad argumentum respondeo, Gregorium ibi distinguere fidem interiorem ab exteriori professione fidei: nec enim id asseruit, adultis non remitti peccata sine exteriori fide, parvulis vero remitti: sed distinguit potius fidem a sacrificio, asserens sacrificium pro adultorum peccatis fuisse necessarium, ut videlicet actualis culpa peculiari Sacramento aboleretur: sed propter generale peccatum erat etiam generale remedium, nempe fidei quaecumque professio. Quam fidem interim appellari, Augustinus auctor est. *Sacramentum, inquit, fides est. Ac pro hoc, cum respondetur parvulum credere, qui fidei nondum habet affectum, respondetur fidem habere propter fidei Sacramentum.* Hactenus Augustinus.

17. Eadem loquendi forma est *De spon. cap. Cum apud, et cap. Tuae fraternitati, et 27. q. 2. cap. Sufficiat ad matrimonium solus consensus, scilicet quibuslibet signis expressus.* Distinguitur ergo ibi consensus non interior contra exteriorem, sed generaliter expressus contra expressum per verba.

18. Ad secundum eodem modo respondetur, fidem, hoc est professionem et Sacramentum fidei salvare filios in lege naturae. Nunc

autem cum certa et definita sint Sacramenta, nec arbitrato parentum per fidem pueri iustificentur, non admittimus, in fide parentum Christianorum pueros servari, sed in Sacramento baptismi a Deo peculiariter instituto. Quanvis alia etiam sit huius ratio discriminis, quemadmodum in fine huius disputationis explicabimus.

19. In tertio vero argumento gravis error eorum est, qui de Sacramentis nil discerni posse credunt, nisi quod Sacris Literis traditur. Multa enim verbo tenus et in Nova et in Antiqua Lege tradita sunt, quae scripto non fuere mandata, ut uberius alia forsitan relectione, si vita suppetet, declarabitur.

20. Quod si in lege Mosaica et Evangelica, quae litteris exaratae fuerunt, non est opus ad expressam omnia scripturam expendere, multo minus oportebit, cum de Sacramentis legis naturae disputatur, ubi traditiones divinae scriptae non sunt, dogmata nostra in Sacris haberi Literis expressa, sed satis erit, si clarissimorum virorum testimoniis confirmentur, aut certe magnis alioqui persua-deantur argumentis.

21. Ac re vera nulla ratio patitur, ut divina providentia ullo unquam tempore defuerit hominibus in necessariis ad salutem. Non possent autem filiis parvulis remedia parentes applicare, nisi per Dei revelationem cognovissent, et parvulos originali peccato teneri et aliquod remedium ad eos servandos idoneum esse: quod licet scriptum non sit, non est tamen minus exploratum, quam si fuisset scriptum. Et cum Scriptura exprimat, ante Abraham fuisse religionem ac sacerdotium, ex consequenti tradit fuisse Sacramenta, sine quibus nec religio nec sacerdotium est. Cumque etiam in lege naturae sacrificia pro peccatis fierent, ut *Job I. cap.* dicitur, profecto negari non potest, quin in lege naturae fuerint aliqua Sacramenta.

22. Ad postremum poterat facile dici, non pertinere ad generalem rationem Sacramenti, ut sit signum institutum a Deo. Nec qui id affirmant, idoneo probant argumento. At dico, etiam antiqua omnia Sacramenta ex Dei institutione fuisse signacula atque figuras futurae redemptionis per Christum. Neque enim humano ingenio sed divino placito tam apposite omnia in figura contingebant illis; neque homo usquam vitulos et arietes cruenta manu in Dei cultum et obsequium ingularet, nec Deum tentaret hircorum placare sanguine, nisi Deo revelante cognovisset, eiusmodi animantium irrationalium sacrificia mysterium aliquod sacrum portendere, cuius ratio remittendis peccatis haberetur. Fateor tamen, non fuisse Sacramentum sub definitis rebus verbisque praescriptis in lege naturae a Deo traditum. Sed

rerum sacramentalium definitio ac determinatio certa in Veteri Lege incoepa, in Evangelica perfecta et consummata est: nisi forte quis sentiat, oblationem Melchisedech in pane et vino ex divina et revelatione et institutione fuisse: qua peculiariter ex causa sacerdos Dei altissimi fuerit inter reliquos appellatus. Cui equidem opinationi non admodum refragarer, si Anacletus papa non fuisset adversus in *epistola de ordinatione episcoporum*. Ubi, *Initium*, inquit, *sacerdotii Aaron fuit, licet Melchisedech prior obtulerit sacrificium, et post hunc Abraham, Isaac et Jacob: sed ii spontanea voluntate, non sacerdotali auctoritate ista fecerunt: ceterum Aaron primus iubente Domino victimas obtulit*. Hactenus Anacletus. Huic igitur finem tertiae relectionis parti dedimus, iam pergamus ad reliquas.

PARS IV.

5

DE SACRAMENTIS CAUSANTIBUS GRATIAM.

1. *Quarta quaestio principalis.* Quarto itaque loco vertebatur in quaestionem, an Sacramenta vetera fuerint causa gratiae atque salutis, an potius ea sola, quae in Nova Lege sunt a Christo Salvatore instituta.

2. *Argumenta pro parte negativa.* Et quidem suadetur in primis, nulla Sacramenta posse salutem spiritalem elicere. Quia res corporea non potest esse causa efficiens caritatis et gratiae, cum sint qualitates supernaturales a solo Deo infusae atque creatae: et consequenter quia nullum corpus potest in animum hominis agere, nisi prius agat in eiusdem hominis corpus. Sed Sacramenta non oportet quidquam in humanum corpus operentur, ut patet de absolutione sacramentali surdo collata: talis igitur absolutio nil producit in anima.

3. Confirmatur rursum, quoniam aliqua Sacramenta eorum, etiam quae vel maxime causa gratiae dicerentur, non immediate contingunt hominem, quem iustificat; ergo vel immediate produciunt gratiam, ubi non sunt, scilicet in anima, vel aliquam qualitatem efficiunt aere medio: quorum utrumque videtur esse absurdissimum.

4. Praeterea, si aliqua Sacramenta gratiam efficerent, ministri quoque talium Sacramentorum gratiae causa essent ac vere peccata remitterent. Quod tamen Hieronymus in 4. cap. *Isaiae* refellit. Ubi addicens illud *Matth. 3.*: *Ego baptizo vos aqua, etc.* Ex quo, inquit, *discimus quod homo tantum aquam tribuat, Deus autem Spiritum Sanctum, qui et sordes abluuntur et sanguinis peccata purgantur; et super*

Matth. cap. 16. comparans sacerdotes Novae Legis sacerdotibus Veteris, subiicit: *Quomodo ibi leprosum sacerdos mundum vel immundum facit, sic et hic alligat vel solvit episcopus aut presbyter.* At sacerdos vetus non erat causa leprosum efficienter emundans: ergo neque sacerdos Legis Novae vere peccata remittit.

5. Item, Augustinus 15. *de Trinitate, cap. 26.*: *Nullus discipulorum Christi dat Spiritum Sanctum: orabant quippe, ut veniret in eos, quibus manus imponebant.* Et lib. 83. *QQ. quæst. 53.* asserit, quaedam Deum facere per se ipsum sine media causa, ut illuminare animas. At si minister esset causa gratiae, per eum Dominus animas illuminaret. Et Ambrosius lib. 4. *Epistolarum, epist. 33. ad Demetriadem, etc.* *Aliud est, inquit, quod visibiliter agitur, aliud quod invisibiliter celebratur. Nec idem est in Sacramento forma, quod virtus. Nam forma cum humani ministerii adhibetur obsequio, virtus autem per divini operis praestatur effectum. Ad cuius utique potentiam referendum est, quod dum homo exterior abluitur, mulatur interior.* Eandem sententiam apertioribus etiam verbis expressit Cyprianus in *serm. de baptismo Christi et manifestat. Trinit.*

6. *Argumenta pro parte affirmativa.* At vero contra suadetur, omnia cuiusque Legis Sacramenta causas fuisse gratiae ac salutis. Primum, quia omnia Sacramenta sunt signa sanctificationis practica et effectiva, quemadmodum a principio constituimus, etc.

7. Praeterea, *Job 1.*: *Sanctificabat Job filios suos, offerens holocausta pro singulis.* Et *Lev. 16.* dicitur, sacerdotem aspersione sanguinis expiare praevaricationes et peccata filiorum Israel.

8. Praeterea, Augustinus *super Psal. 77.* adducens illud *1. Cor. 10.*: *Sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo,* sic ait: *Et cum essent communia omnia Sacramenta, non communis erat omnibus gratia, quae Sacramentorum virtus est. Sic et nunc omnibus baptizatis commune lavacrum regenerationis, sed ipsa gratia non communis est omnibus.* Et Glossa ordin. in illud eiusdem *cap. 10.*: *Omnes in Moyse baptizati sunt in nube et in mari,* id est per visa illa signa purgati, vel signum baptismi acceperunt, quod credentibus idem valuit. In nube baptizati sunt, quia per eam mundati ab ignorantia Dei et praeparati ad accipiendam legem.

9. Praeterea, Gregorius 4. *lib. Moral. cap. 2.* referturque *De consecr. dist. 4. cap. Quod apud nos valet aqua baptismi,* etc. ut supra.

10. Tum etiam sic argumentor: parvulis sine merito cuiusquam operantis conferebatur gratia, Sacramento suscepto; ergo, etc. Consequentia videtur esse nota, quoniam id vocamus causam, qua appli-

cata sequitur effectus. Cum ergo puer vel circumcisis in lege Moysi vel suscipiens aliquod Sacramentum in lege naturae eo ipso a peccatis iustificaretur, consequens fit, eiusmodi Sacramenta causas fuisse iustificationis et gratiae. Ac de circumcisione quidem apertum est testimonium Bedae *super Lucae 2. cap.*: *Idem salutiferae curationis auxilium circumcisio in lege contra originalis peccati vulnus agebat, quod baptismus agere revelatae gratiae tempore consuevit.*

11. Augustinus etiam citari solet in hoc, *lib. 2. De nuptiis et concupiscentia, cap. 11.* et habetur *De consecr. dist. 4. cap.* *Ex quo instituta est circumcisio in populo Dei, ad purgationem valebat magnis et parvulis, originalis veterisque peccati, sicut baptismus ex illo vulnere coepit, ad invocationem hominis, ex quo institutus est; et 4. lib. Contra Donatistas, cap. 24., Cur, inquit, Abraham praeceptum est, ut omnem deinceps infantem masculum octavo die circumcideret, qui non poterat corde credere, ut ei deputaretur ad iustitiam; nisi quia et ipsum per se Sacramentum multum valebat?*

12. Denique in *cap. Maiores, extrav. de baptismo*, distinguens Innocentius a circumcisione baptismum, quod aperit ianuam regni caelorum, quam circumcisio non aperiens, asserit, quod sicut per baptismum, ita per circumcisionem originale peccatum remittebatur. At praepositio *per* causam significat, qua mediante res efficitur; ut ibi: *Salvos nos fecit per lavacrum regenerationis.*

13. In contrarium est Augustinus *super Psalm. 73.* ubi ait, Sacramenta Novae Legis dare salutem, Veteris autem promittere Salvatorem. Sed et Samaritanus noster oleo vinoque ac denariis duobus superadditis sanavit vulneratum, quem nec sacerdos Aaron nec levita Moyses sive per Sacramenta sive per legem sanare potuerunt.

14. *Resolutio quaestionis.* In hac explicanda quaestione, quae inter omnes difficillima est, omnes ego nervos intendere debeo, ut magna tum veritate tum brevitate in absolutas quasdam conclusiones totius rei summa redigatur. Quapropter vos oro, ut disserenti mihi diligenter animos advertatis.

15. *Prima conclusio.* Prima igitur conclusio est, quam a Catholicis non arbitror aut debere aut posse negari. Sacramenta Novae Legis sunt causa gratiae et vere salutem animae conferunt.

16. Cyprianus haec habet in *serm. de baptismo Christi et manifest. Trinit.*, inquit: *Veniebat Christus ad baptismum non egens lavacro, in quo peccatum non erat, sed ut Sacramento perennis daretur auctoritas et tanti virtutis operis nulla personarum acceptio commendaret. Quoniam remissio peccatorum, sive per baptismum sive per alia Sacramenta*

donetur, proprie Spiritus Sancti est, et ipsi soli huius efficientiae privilegium manet. Verborum solemnitas et sacri invocatio nominis visibile celebrant Sacramentum: rem vero ipsam Spiritus Sanctus format et efficit, et consecrationibus visibilibus invisibiliter manum totius bonitatis auctor apponit, et plenitudinem gratiae unctionis divinae pinguedo sanctificationibus officialibus infundit, et rem Sacramenti consumit et perficit.

17. Item in *serm. de unctione Chrismatis*: Hodie, inquit, in Ecclesia ad populum acquisitionis sanctificandum sacrum Chrisma conficitur, in quo mixtum oleo balsamum regiae et sacerdotalis gloriae exprimit unitatem; et infra: Non haec medendis corporibus est unctio instituta, quia sanctificatis elementis iam non propria natura praebet effectum, sed virtus divina potentius operatur; sed adest veritas signo et spiritus Sacramento, ut et ipsis rerum efficientiis gratiae dignitas pateat, et interiori homini, quanta et his detur auctoritas deiformi conversatione, et caelestibus innotescat; et infra: Ex huius unctionis beneficio, et sapientia nobis et intellectus divinitus datur, consilium caelitus illabitur, scientia et pietas et timor inspirationibus supernis infunditur. Hoc oleo uncti cum spiritualibus nequitiiis colluctamur, nec foetoribus spuriiis imbui possumus, qui balsami spiritalis odore fragramus.

18. Gregorius quoque Nazianzenus *orat. 3. in sanctum lavacrum*: Generatio ex baptismo passionum est solutiva, omnes sordes abscindens atque ad supernam vitam perducens. Et infra dicit, quod in baptismo tamquam in unda peccata pariter sepeliantur. Et postea: Ipsa baptismalis, inquit, gratia ac vis uniuscuiusque peccati continet purificationem, et omnimodam foeditatem et inquisitionum reiectionem, quae a pravitate ingressae sunt. Proinde cum duplices simus, ex anima, dico, et corpore; ita duplex est purgatio, per aquam, inquam, et spiritum: et haec quidem visibiliter ac corporaliter suscipitur, at illa incorporaliter et invisibiliter concomitatur.

19. Chrysostomus praeterea *homil. 25. in Joan.*: Ex quo autem, inquit, Jordanis alveum ingressus est Christus, non amplius reptilia animarum viventium, sed animas rationales et spirituales aqua producit. Et *homil. 35. in eundem*: Futurum erat baptisma plenum maximae potestatis et gratiae, purgaturum peccata, pro mortuo vivum effecturum; et infra: In nobis non simplex aqua operatur, sed cum Spiritus gratia accedit, omnia abluit peccata; et infra: Per aquam piscinae, ait, morbos corporis sanari, ut facilius homines crederent, per aquam animae morbos curari posse. Et *homil. de resurrectione, circa finem*, cum multis exemplis resurrectionem per vim supernaturalem futuram esse demonstrasset, subdit: Verum nec tu gratiae Spiritus factus es *expers*. Etiam-

num multa sunt donationis illius symbola, atque his, quae enumerata, multo maiora et magis admiranda. Non enim aequale est corpus mortuum et animam a peccatis geccisam ab interitu liberare, quod per baptismum fit; et statim corpus etiam et sanguis mysticus non fuit absque Spiritus gratia, nec sacerdotes habuissemus, nec has ordinationes sine tali visitatione fieri possibile, etc.

20. Cyrillus lib. 2. in Joannem cap. 24.: Spiritum, qui ex Deo procedit, per baptismum acquirimus, quo in pristinam pulcritudinem reformati et ad novam vitam renati a Deo in filios adoptamur; et in fine: Quomodo enim viribus ignis intensius aqua calefacta non aliter quam ignis urit; sic Spiritus Sancti operatione ad divinam aquae reformatur virtutem, qua baptizati corpus abstergunt.

21. Ambrosius item in lib. 1. de Sacramentis, cap. 5. de baptismo loquens (*De consecr. dist. 4. cap. Per aquam*), Non aqua omnis sanat, inquit, sed aqua sanat, quae habet gratiam Christi; et lib. 4. cap. 2. de Eucharistiae Sacramento: Deposuisti peccatorum senectutem, sumpsisti gratiae iuventutem: hoc praestiterunt tibi Sacramenta caelestia; et lib. 6. cap. 1.: In similitudinem quidem accipis Sacramentum, sed verae naturae gratiam virtutemque consequeris; et infra: Tu quia accipis panem divinae eius substantiae, in illo participaris alimento; et in lib. De iis qui mysteriis initiantur, cap. 9.: His igitur Sacramentis pascit Ecclesiam suam Christus, quibus animae firmatur substantia.

22. Augustinus insuper 19. lib. Contra Faustum, cap. 16. de visibili Sacramentorum administratione loquens: Haec omnia, inquit, fiunt et transeunt, sanant et transeunt: virtus tamen, quae per ista operatur, iugiter manet, et donum spirituale, quod per ista insinuat, aeternum est; et tract. 80. in Joann.: Unde ista tanta virtus aquae, ut corpus tangat et cor abluat? 1. qu. 1. cap. Detrahe.

23. Beda etiam ait, quod Dominus tactu suae mundissimae carnis vim regenerativam contulit aquis. Quam eandem sententiam Gratianus Chrysostomo tribuit *De consecr. dist. 4. cap. Nunquam*. Eandem habes apud Augustinum *serm. 1. de Epiphania*.

24. Sed in Concilio Florentino, sub Eugenio IV., in decreto super unione Armenorum manifeste definitur in haec verba: *Novae Legis septem sunt Sacramenta, quae et continent gratiam, et eam digne suscipientibus conferunt.*

25. Hanc eandem sententiam Concilium Tridentinum modo probavit sessione septima, de Sacramentis in communi, canone sexto, cuius verba eiusmodi sunt: *Si quis dixerit, Sacramenta Novae Legis non continere gratiam, quam significant, aut gratiam ipsam non ponen-*

tibus obicem non conferre, quasi signa tantum externa sint acceptae per fidem gratiae vel iustitiae, anathema sit.

26. Ex Sacris Literis Augustinus adducit illud Joannis 2.: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, etc. Non, ait, ex parentum fide aut offerentium vel ministrantium, sed ex aqua et Spiritu Sancto. Aqua igitur regenerat hominem in Christo ex uno Adam generatum. Hactenus Augustinus.*

27. Secundum testimonium citat idem ex *epist. ad Ephesios cap. 5.*: *Christus dilexit Ecclesiam, et seipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret, mundans eam lavacro aquae in verbo. Quidquid ergo, infert sanctissimus Augustinus, ab hominibus quarumcumque culparum contrahitur, propter ipsum lavacrum dimittitur.*

28. Tertium refert idem Augustinus ex *1. epist. Petri cap. 3.*: *Salvos facit baptisma, non carnis depositio sordium, sed conscientiae bonae interrogatio in Deum.*

29. Quartum, quo triumphat Ambrosius, habetur in *Joannis cap. 6.* *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus. Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in illo. Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo propter Patrem: et qui manducat me, et ipse vivet propter me. Ego sum panis vivus. Unde Concilium Ephesinum colligit, quod in Sacramento accipimus non communem carnem, sed vere vivificatricem, qua et sanctificamur, participes sancti corporis et pretiosi sanguinis effecti.*

30. Quintum de eodem Eucharistiae Sacramento habes in *1. ad Corinthios cap. 10.*: *Unus panis, unum corpus multi sumus. Omnes quidem de uno pane participamus. Ubi particula quidem, loco graecae particulae γὰρ, causam sine dubio reddit sententiae antecedentis. Quare participatio Sacramenti Eucharistiae ecclesiasticae unitatis causa est, atque adeo caritatis et gratiae, sine qua unitas Ecclesiae non constat.*

31. Sextum testimonium de poenitentiae Sacramento Domini est apud *Joannem cap. 20.*: *Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis. Quod si remissio peccatorum per gratiam est, et sacerdotes possunt peccata remittere, gratiam quoque subministrare queunt ministratis Sacramentis.*

32. Huc adde Martini V. definitionem in Concilio Constantiensi sess. 45. pronunciantis, quod sacerdos vere absolvit. Ministri ergo Sacramentorum Novae Legis vere conferunt gratiam, sine qua nullus peccator esse potest absolutus.

33. Et confirmatur, quia vel qui baptizat, abluit proprie ac vere

maculas animae, vel non abluit. Si abluit, conficitur quod molimur: sin autem non abluit, forma igitur baptismi falsa est, qua significatur non ablutio corporis modo, verum etiam animae, ut facile ex Concilio Milevitano cap. 2. colligitur. Inde enim Patres argumentantur, parvulos originale peccatum atque animi maculam habere, quoniam alias forma baptismi falsa elliceretur; cum parvuli baptizentur, scilicet in ablutionem spiritualem ac proinde in remissionem peccatorum.

34. Sacramenta igitur Novae Legis gratiam et iustitiam animae conferre, his profecto argumentis adeo irrefragabiliter ostenditur, ut negare id vel haeresis vel proximum haeresi sit. Quamobrem in conclusionem hanc primam scholastici auctores universi conveniunt.

35. *Variae opiniones circa hanc quaestionem.* Sed enim quem in modum Sacramenta Novae Legis sint causa gratiae, id tantum abest, ut explicant, ut etiam opinionum varietate confundant. Res quippe nulla est, de qua tantopere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. Nam quidam asserunt, Sacramenta esse causas dispositivas gratiae ex eo, quod producunt characterem vel ornatum nescio quem, videlicet qualitates interius disponentes. Nam Sacramenta gratiam ipsam efficere, iudicant impossibile.

36. Alii affirmant, Sacramenta esse quidem causas dispositionis, sed extrinsecus appositas, ut anulum aut sigillum regium, quibus ostensis atque exhibitis, id nobis praestatur, quod ex regis beneficio quaerimus.

37. Opinantur alii, Sacramenta non esse causas per se gratiae, sed per accidens, sine quibus videlicet effectus non sequitur: quae tamen nihil vere agant atque producant.

38. Sunt contra qui existimant, Sacramenta virtute supernaturali recepta, ipsam etiam qualitatem, quae gratia est, attingere instrumentaliq[ue] actione facere.

39. Ac demum alii, qui propius accedunt ad veram rei huius intelligentiam, Sacramenta censent causas esse gratiae veluti motivas divinae voluntatis. Sunt enim ratio, propter quam Deus gratiam confert: ut quia puer baptizatus est, Deus illum salvat: quia est confirmatus, datur ei spirituale robur. Quorum opiniones cum tam variae sint tamque inter se dissidentes, alterum profecto fieri potest, ut earum nulla, alterum certe non potest, ut plus una vera sit. Quod si pace vestra dicere mihi licet (licebit autem quod modestissimum est), aut fallor ego, aut nulla earum opinionum vera est. Qua quidem causa ac controversia non aliis iudicibus opus est, quam auditoribus viris clarissimis atque doctissimis, quorum gravissimo iudicio si nostra

haec sententia fuerit explosa, nihil erit posthac, quod nos illi adhaerescamus: sin fuerit approbata, non vereor, quin sit doctis omnibus placitura.

40. *Secunda conclusio.* Sit igitur secunda in hac disputatione conclusio. Sacramentum Novae Legis non ideo gratiae causa definitur, quod disponat intrinsecus ad gratiam producens characterem vel ornatum, gratiae videlicet ipsius dispositionem.

41. Primum, quia ornatus ille in Sacramentis non imprimentibus characterem fictitius est, et qua facilitate ponitur, eadem quoque reicitur. Deinde quia sicut gratia est qualitas spiritualis supernaturalis, ita character et ornatus ille supernaturalis qualitas est omnemque naturae vim excedit.

42. Praeterea, producens dispositiones ad animam rationalem non est causa animae rationalis.¹ *Nec enim ego spiritum et animam donavi vobis, sed mundi creator.* Et tamen constitutum nobis est certis sanctorum, Conciliorum et Scripturae Sacrae testimoniis, Novae Legis Sacramenta gratiam continere, conferre, efficere, etc.

43. Praeterea, character nec est ultima dispositio ad gratiam introductiva nec conservativa; immo et sine gratia imprimitur et sine gratia in subiecto perseverat: gratia itidem ipsa a characterem non pendet. Quare etiamsi Sacramenta characterem efficiant, non proinde sunt gratiae causa dispositiva. Character etiam in intellectu est, gratia vero in essentia animae, iuxta D. Thomae opinionem, cuius hi se discipulos profitentur. Non est igitur character propria gratiae dispositio.

44. *Tertia conclusio.* Sacramentum non propterea gratiae causa dicitur, quod extrinsecus disponat ad efficiendam gratiam. Probatur primo, quoniam alias solum esset signum certum, non causa: quemadmodum anulus mihi datus in signum regiae voluntatis: quod alterius opiniones sectatores concedunt vel inviti. Explicant enim, Sacramentum Novae Legis gratiae causam existere, id est signum certum et infallibile. At ostendimus retro, Sacramenta Novae Legis esse non solum signa, sed causas.

45. Deinde, quia nihil plus Sacramentis Christi haec opinatio tribuit quam Sacramentis maleficorum, qui adhibent ipsi quaedam verba, sed daemon operatur adhibitis signis.

46. Praeterea, quoniam iuxta hanc quidem expositionem dicta sanctorum aut Conciliorum aut Sacrae etiam Scripturae non salvantur, ut facile videre licet, si loca ipsa conferamus.

¹ *Mach. 7. 22.*

47. Postremo, quoniam ad eundem sensum circumcisio gratiam conferret, eiusque esset causa, non aliter ac Novae Legis Sacramenta. Quod quamprimum ostendemus esse falsissimum.

48. *Quarta conclusio.* Sacramentum Novae Legis non est causa sine qua non, sive per accidens. Tum quia sine Sacramento gratia saepe producitur; tum quia non lavaret aqua maculam animae: sicut nec albedo infrigidat, cum nix infrigidat, eo quod album illius effectus per accidens causa est. Neque id Concilia definirent, Sacramenta esse causas per accidens, quod praeter artem et definitionem est. Tum quia vere non essent nisi signa; omnia enim signa certa effectus cuiusque talia sunt, sine quibus effectus non sequitur. Tum quia Sacramentum circumcisionis ad eandem normam gratiae causa fuisset. Tum denique quoniam testimonia in confirmationem primae conclusionis citata sane interpretari non queunt, si Sacramenta solum esse causas per accidens asseramus.

49. *Quinta conclusio.* Sacramentum Novae Legis non attingit vi sua instrumentali et supernaturali qualitatem, quae est gratia, vel fidem aut caritatem aut alios habitus infusos, ut serra attingit figuram rei artificiosae actione reali. Volo dicere, quod non est imaginandus hic modus agendi, qui intervenit in causis naturalibus, quo pacto scilicet aqua infrigidat per frigus inexistens, lavat per humorem innatum, acuta etiam dolabra per aciem dividit lignum.

50. Probatur primum, quia ridiculum est, Concilium velle definire, aut etiam sanctos id asserere, quod Sacramenta attingant sua actione illam qualitatem. Si enim circumcisio et reliqua Sacramenta vetera non efficiebant quidem gratiam, sed Deus dabat eandem in illis, illis tamen non concurrentibus; non admodum refert, quod haec nova realis actio sit addita novis Sacramentis. Et cum ad salutem nostram nihil omnino spectet, quod Sacramenta contactu reali suae virtutis qualitates supernaturales efficiant, certe supervacaneum est, istam vim agendi in Sacramentis admittere: eoque magis quod gratiam esse qualitatem, non est in Ecclesia certum. Quare nec fides nec Concilium docet, eo modo Sacramenta gratiam efficere.

51. Deinde, quia eodem modo creatura posset concurrere ad productionem animae rationalis, scilicet agendo propria actione in corpus, et vi supernaturali in animam: quod tamen non conceditur ab iis, qui eam opinionem defendunt.

52. Tertio, quia vel producitur nova qualitas in Sacramento ad attingendum hunc effectum, vel non: primum est ridiculum, secun-

dum est absurdum, sine nova virtute addita Sacramenta id efficere, quod ante non poterant.

53. Ea etiam argumenta, quae inter dubitandum a principio fecimus, probant huius quintae conclusionis veritatem.

54. *Sexta conclusio.* Sacramenta Novae Legis non solum sunt causa vel ratio motiva salutis et gratiae: quo pacto dicimus, matrem diligere filium, quia genuit eum, me tibi benefacere, quia studiosus vel pulcher es: quem etiam in modum causalis illa est: ¹ *Quia vidisti me, Thoma, credidisti:* et illa rursum: ² *Quia fecisti hanc rem, faciam te crescere.*

55. In primis enim pari ratione concederetur, hominem esse causam animae rationalis. Haec enim nostra caro est animata anima rationali, quia habebat tales dispositiones ab homine generante productas.

56. Item, fides in Lege Antiqua erat in hunc modum causa iustificationis. Quia enim *credidit Abraham Deo, reputatum est ei ad iustitiam:* et quia ex fide parentum parvulus offerebatur Deo, iustificabatur. Iustus namque ex fide vivit etiam nunc, et tamen fides non est causa gratiae, et Sacramenta Novae Legis esse gratiae causa definiuntur.

57. Praeterea, causa motiva non est instrumentum, quo mediante effectus producit. Baptismus autem est instrumentum, quo Deus lavat animam; et confirmatur: nam aqua lavans corpus non est causa motiva, sed vere efficiens instrumentalis; at aqua baptismi cor abluit.

58. Item, Sacramentum Eucharistiae cibus est animae: ergo non solum est causa motiva. Esset enim ridiculum, si definiremus, cibum corporalem esse causam augmenti, quod haec causalis vera sit: ego augeor, quia comedi; quin potius cum particula causalis importet causam, iam de rebus ipsis oportet inquirere, cuius generis sit illa causa, quam important, finalis, an efficiens, an formalis, an materialis: nam ad haec quatuor causarum genera reducuntur omnes. Cum igitur Sacramenta non sint gratiae causa finalis aut materialis aut formalis, colligimus, esse causas efficientes. Quo vero modo efficiant, id est quod quaerimus, id profecto haec opinio non explicat. Quam equidem eodem consilio ut ceteras refelli, non ut veritatem tollerem (quid enim theologo minus conveniens est?), sed ut alios nihil de hac re explicare convincerem.

¹ Joan. 20. 29.

² Gen. 22. 16.

Quomodo Sacramenta sint causa gratiae.

59. Cum igitur certo credendum sit, Sacramenta nova causas esse gratiae atque salutis, aliquem sanum sensum et modum oportet assignare, quo causae sint, dignum scilicet definitione Concilii, dignum sanctorum omnium auctoritate, dignum tandem fide nostra et Sacramentorum testimoniis Literarum.

60. Pro eius itaque rei explicatione, quae adeo magnum et vobis et mihi negotium fecit, intelligatis primum, causas esse in duplici differentia, alteras naturales, alteras morales. Morales autem appellamus causas liberas, quae scilicet libere movent: ut qui consulit, qui imperat, eius rei causa est, quae per eius aut imperium aut consilium efficitur. Iuxta quam distinctionem cum actio peccati dupliciter consideretur, et in ordine effectuum naturalium, et in ordine effectuum moralium, Deus quidem causa naturalis dicitur actionis, quae peccatum est; concurrat siquidem ad brachii motionem, qua hominem interficio, quemadmodum et caelum, motorque angelus simul etiam concurrat. At concursus hic naturalis est: non tamen illius actionis Deus est causa moralis: neque enim aut consulit aut praecipit, quin potius prohibet.

61. Inter has autem causas discrimen est. Nam naturales suos effectus attingunt per vim a natura inditam, ut ignis calefacit per calorem. Morales vero non attingunt actione physica effectus suos, nec influunt aut producunt qualitates aliquas. Neque enim oportet, ut qui consulit homicidium, actione aliqua physica et naturali quidquam efficiat, quemadmodum natura efficere consuevit.

62. Eadem quoque forma distinguendum est de movente et virtute motoris. Nam movere dupliciter contingit, et moraliter, et naturaliter: ut qui homicidium consulit (ne ab exemplo proposito discedamus), moraliter quidem et libere movet; at amens, qui apprehensam manum cuiusquam per vim applicat ad vulnera, movet naturaliter.

63. Virtus item duplex, altera qua movens moraliter movet, altera qua naturale agens movet naturaliter: ut in priori exemplo, virtus motiva est auctoritas consulentis vel ratio qua persuasit; at in posteriori virtus sunt ipsae vires corporales.

64. Ad eundem quoque modum de effectibus supernaturalibus philosophandum est, de gratia, de caritate, de fide, de vita aeterna, qui a duplici causa proficisci possunt: vel ab ea quae habet modum agendi similem naturali, influendo attingendoque vi et efficacia activae

potentiae effectus eiusmodi; quo sensu sine controversia Deus est causa virtutum infusarum; vel a causa morali, qualis oratio fuit et meritum Christi, cum oravit pro Petro, ne deficeret fides.

65. Utrumque autem causae genus distribuitur in principalem et instrumentalem: ut qui daret pecuniam captivis redimendis, causa esset principalis redemptionis, moralis tamen; pecuniae vero, vel etiam minister destinatus ad redimendum, causae sunt redemptionis instrumentales.

66. Deinde magnopere considerandum, omnia quae de Sacramentis Novae Legis asseruntur, eadem et de sanguine Christi in Sacris Literis affirmari. 1. *Joan. 1.: Sanguis Jesu Christi emundat nos ab omni peccato; Apoc. 1.: Lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo; et cap. 12.: Vicerunt eum propter sanguinem agni; et ad Rom. 3.: quem proposuit Deus propitiationem in sanguine ipsius;* eodem ergo sensu Sacramenta dici poterunt lavare, mundare, causae esse nostrae victoriae ac remissionis peccatorum, quo sanguis Christi lavat, mundat peccataque remittit.

67. Postremo, et illud advertendum, Christum quidem Jesum sua nobis et merita et iustitiam contulisse. Nam factus est nobis iustitia, sanctificatio et redemptio, ut Apostolus in *1. ad Cor. cap. 1.* docuit. Sed iustitiam suam tamen et sanguinis effusi pretium potissimum nobis communicat per Sacramenta: virtus enim et valor sanguinis Christi Sacramentis susceptis applicatur; quae si Christus voluisset, sine medio aliquo Sacramento et communicari possent et applicari.

68. His documentis acceptis, quae negare non nisi impudentissimus poterit, fides sana atque catholica docet duo. Alterum est, Deum per Christi humanitatem redemisse genus humanum, remisisse peccata, contulisse gratiam et gloriam. Item humanitatem Christi instrumentum fuisse, quo Deus operatus est mirabilia haec in medio terrae: ¹ *Gratia et veritas per Jesum Christum facta est; et: vidimus eum plenum gratiae; et: De plenitudine eius nos omnes accepimus; et: Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi; et: Hic est, qui baptizat in Spiritu Sancto.* Quo testimonio ad id probandum utitur Augustinus *lib. contra Petilianum 3. cap. 45.* Et *ad Ephes. 5.* dicitur, Christum sanctificasse Ecclesiam suam atque mundasse. Alterum (quod fides quoque sana docet), Sacramenta Novae Legis instrumenta esse Christi ad hanc redemptionem, gratiam gloriamque complendam. Quemadmodum ergo esset erroneum asserere, sanguinem Christi vel passionem

¹ *Joan. 1. 17.*

vel humanitatem non esse veras causas nostrae iustificationis et gratiae (inde enim sequeretur, Christum hominem non fuisse causam, per quam hominum redemptio facta est: quod est haereticum); ita quoque error est manifestus negare, Sacramenta esse causas efficientes instrumentales nostrae salutis, gratiae et iustitiae, loquendo de causa morali. Id enim perinde est, ac si quis neget, suscipientes Sacramenta Christi consequi remissionem peccatorum ex virtute sanguinis eiusdem Christi, cuius pretium eis Sacramentis suscipiendis communicatur: quod sine grandi errore negari non queat. Quemadmodum, si ego essem apud Turcas captivus, et eum qui daret pecunias redemptionis, videlicet pretium, et manum qua pecunias porrigeret, et pecunias etiam ipsas, quae sunt instrumenta ad redimendum, redemptionis causas esse, non naturales quidem, sed morales, nemo sanae mentis ibit inficias.

69. Atque haec omnia ne videamur e sensu nostro colligere, facile vos invenietis apud D. Thomam 3. p. q. 48. art. 6. et q. 49. art. 2. et q. 56. art. 1. et q. 62. art. 4.

70. Quibus expositis, facile (ut opinor) intelligi potest, quam longe a veritate absint, vel qui dicunt, Sacramenta qualitates infusas efficere: nam per nominis ambiguitatem lapsi, a morali causa ad naturalem vel quasi naturalem declinavere; vel qui dicunt, Sacramenta esse causas per accidens, vel dispositivas vel signa etiam certa: qui si ad eandem normam, sanguinem Christi esse causam nostrae iustificationis exponerent, risu digni essent Catoniano.

71. Nos vero, theologica gravitate et dignitate servata, cum Concilio Florentino pronunciamus, nostra Sacramenta et continere gratiam et eam suscipientibus digne conferre. Continere (inquam) non ut causa naturalis continet suum effectum, sed ut causa moralis. Crumena siquidem continere dicitur captivi redemptionem, quoniam pecuniam continet; et Sacramenta, quae continent sanguinem Christi, continere dicuntur gratiam et remissionem peccatorum; et sicut crumena pecuniam administrans redemptionem confert, ita Sacramentum confert gratiam, pretium sanguinis applicans: et haec est illa Sacramentorum virtus, quae adeo multorum ingenia torsit. Virtus enim redemptionis in marsupio est, in quo pretium redemptionis servatur; et virtus Sacramentorum sanguis Christi est, qui in Sacramentis adhibetur.

72. *Septima conclusio.* Hinc denique postrema huius disputationis conclusio manifestissime conficitur, Sacramenta vetera nullas prorsus causas fuisse gratiae atque salutis. Quae quidem primum definita est in Concilio Florentino per haec verba: *Novae Legis septem*

sunt Sacramenta, quae multum differunt a Sacramentis Antiquae Legis. Illa enim non causabant gratiam, sed eam solum per passionem Christi dandam esse figurabant.

73. Tum etiam Apostolus *ad Galat. 4.* Sacramenta Veteris Legis infirma vocat et egena elementa. Si autem continerent pretium sanguinis Christi, gratiam praestarent hominibus, egena utique et infirma minime dicerentur.

74. Nec potest ab hoc Pauli testimonio excipi circumcisio, de qua praecipua erat cum Galatis controversia, cuiusque causa tota illius epistolae disputatio textitur.

75. Praeterea, in *epist. ad Rom.* Apostolus aperte docet, circumcisionem acceptam, non in iustitiae causam, sed in signum. *Et accepit Abraham*, inquit Apostolus, *signaculum circumcisionis signum iustitiae fidei.* Unde et Ambrosius *epist. ad Constantium 77.* quae est libri noni postrema, id ipsum ex eo probat, quod *Gen. 17.* legitur: *Circumcidetur in vobis omne masculinum, ut sit in signum foederis inter me et vos:* in signum, ait, non in causam.

76. Praeterea, sacerdotium totum Veteris Legis aut ministri eiusdem Legis non fuerunt causa remissionis peccatorum, ut Apostolus *ad Hebr. 9.* monstrat. Ad sacerdotium autem Veteris Legis spectabat omnia Sacramenta etiam circumcisionis administrare. Sacramenta ergo Veteris Legis non erant causa gratiae ac remissionis peccatorum.

77. Praeterea, ut Augustinus *epist. 19. ad Hieronymum* ait: *Si lex non iustificabat, quanto magis illa, quae significationis gratia praecepta sunt, circumcisio et cetera quae, revelatione gratiae latius innotescente, necesse fuerat aboleri, iustificare neminem poterant?* Adde huc Hieronymum in *Comment. super epist. ad Galat.* in illud *cap. 5.:* *Nec circumcisio aliquid valet nec praeputium, sed fides.* Circumcisio, inquit, *idcirco utilis fuit iis qui in Lege vixerunt, non quia circumcisi erant, sed quia credita sunt illis eloquia Dei, quae in opera vertentes, a salute extranei non fuerunt. Circumcisio vero tunc, ut cetera quoque Legis, valuit, quando et benedictiones carnales legem servantibus spondebantur.* Haec Hieronymus.

78. Praeterea, ut D. Thomas 3. p. q. 62. art. 6. irrefragabiliter argumentatur: si Sacramenta Veteris Legis erant causa gratiae, aut id erat ratione sui, secluso merito Christi (et hoc non: nisi Christus gratis mortuus esset, quod Apostolus *ad Galat. 2.* collegit); vel erant causa virtute passionis Christi futurae: quod affirmari non potest. Nam causa efficiens, sive instrumentalis seu principalis, semper praecedit

effectum. Quare humanitas Christi eiusque sanguis, priusquam in rerum natura essent, causae finales esse poterant, causae efficientes esse non poterant. Quamobrem Sacramenta Veteris Legis salutem et gratiam in virtute passionis Christi efficere non valebant. (*Responsio ad argumenta in principio posita habetur in fine quintae partis*).

PARS V.

6

DE DISCRIMINE INTER NOVA ET VETERA SACRAMENTA.

1. *Primum discrimen.* Id ergo (ut ad postremam relectionis partem nostra decurrat oratio) primum est idemque praecipuum discrimen inter nova et vetera Sacramenta, quod Concilium Florentinum aperte lucideque definit in haec verba: *Novae Legis septem Sacramenta multum a Sacramentis differunt Antiquae Legis. Illa enim non causabant gratiam, sed eam per passionem Christi dandam esse figurabant: haec vero nostra et continent gratiam et eam digne suscipientibus conferunt.* Et Concilium Tridentinum sess. 7. de Sacramentis in communi, can. 2.: *Si quis dixerit, Novae legis Sacramenta a Sacramentis Antiquae Legis non differre, nisi quia caeremoniae sunt aliae et alii ritus externi, anathema sit.* Quod autem sit inter utraque Sacramenta discrimen, declarat Tridentinum Concilium, can. 6. 7. et 8.

2. *Secundum discrimen.* Alterum est, quod nova conferunt gratiam aliquam adultis sine merito operantium; sed veteribus susceptis citra operantium meritum, nulla adultis gratia conferebatur.

3. Prior pars patet ex Concilio Tridentino sess. 7. can. 8.: *Si quis dixerit, Novae Legis Sacramenta ex opere operato non conferre gratiam, anathema sit.* Usus etiam Sacramentorum Veteris Legis erat gratiae meritorius, si a caritate proficisceretur. Si ergo Sacramenta Novae Legis non conferrent gratiam, nisi ratione usus meritorii, certe non plus essent causa gratiae, quam Legis Antiquae Sacramenta.

4. Item, si solus usus Sacramentorum Novae Legis esset gratiae meritorius, tunc per Sacramenta non plus applicaretur nobis sanguis Christi, quam per reliqua opera caritatis; quod est erroneum: nec in Concilio Florentino definirentur Sacramenta Novae Legis gratiam conferre, sicut alia opera caritatis. Esset enim ridicula definitio,

nec in hoc differret a Sacramentis veteribus: esset enim definitio falsa.

5. Posteriores vero partem vel ex eo tenere convincimur, quod si circumcisio vel alia Sacramenta Veteris Legis conferrent aliquam gratiam citra meritum suscipientium, illa vere causa gratiae et iustificationis existerent, quod paulo ante argumentis certissimis refellebamus. Ratio autem huius differentiae est, quia meritum Christi nobis communicatur per Sacramenta nova. Unde, praeter id quod nos memur suscipiendis Sacramentis, aliqua nobis gratia datur ex merito Christi. At cum passio Domini causa esset finalis Sacramentorum Veteris Legis, non operabatur quidquam nisi per actionem intendentis illam; finis enim non habet alium effectum praeter effectum agentis, qui movetur ad finem. Inde ergo si adultus circumcidebatur, non maiorem gratiam accipiebat ex circumcissione, quam per actum fidei in Christum merebatur. *Ad Rom. 3.: Unus Deus iustificat circumcissionem ex fide, et praeputium per fidem.*

6. *Tertium discrimen.* Tertium discrimen est, quod Sacramenta Novae Legis conferunt gratiam attritis: Sacramenta vero Legis Antiquae, si a non contritis accipiebantur, nihil efficiebant. Prior pars suadetur, tum quia conferre, id insinuat, dare scilicet quod non habebas: ostensum est autem nobis gratiam conferri per Novae Legis Sacramenta: tum etiam, quia alias Sacramenta nova non essent gratiae causae, sed augmenti eiusdem gratiae.

7. Praeterea *Joan. 3.: Nisi quis renatus fuerit ex aqua.* Praestat ergo baptismus vitam spirituales etiam illi, qui antea non habebat. Et *ad Ephes. 5.: Mundans eum lavacro aquae;* et *ad Tit. 3.: Salvos nos fecit per lavacrum regenerationis, non ex operibus iustitiae, quae fecimus nos.* Item Leo papa *epist. 56.* decernit, parvulis per baptismum remitti originale, adultis et originale et actuale. Et *Joan. 20.: Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis.* Ergo per Sacramentum absolutionis potest remitti mortale peccatum, etiam quod alias non erat remissum. Nam si effectus baptismi et absolutionis non est remittere culpam mortalem sed poenam; ergo non conferunt haec Sacramenta gratiam. Siquidem effectus proprius eorum, hoc est remissio poenae, sine gratia conferri potest. Et ratio huius est, quam saepe resumpsimus, quod meritum Christi applicatur nobis per Sacramenta nova. Quare sine nostro proprio merito, per meritum Christi applicatum iustificabimur.

8. Hinc vero posterior pars confirmatur. Quia enim in Sacramentis Veteris Legis non erat aliud meritum nisi fidei; ex fide quippe erat tota iustitia: idcirco sicut non dabatur plus gratiae, quam fides

mereretur, ita nec gratia conferebatur nisi habenti dispositionem, quae alioqui ipsa per se esset idonea ad remissionem peccatorum: quam dispositionem, contritionem appellamus.

9. *Quartum discrimen.* Quartum discrimen, quod per Sacramentum Baptismi remittitur tota poena, et per alia Sacramenta Novae Legis aliqua saltem pars poenae sine merito proprio, ratione ipsius Sacramenti; sed per Sacramenta Veteris Legis poena peccatis debita non remittebatur, nisi pro quantitate fidei et meriti accipientis illa Sacramenta. Huius vero differentiae eadem quoque ratio est. Applicatur enim nobis satisfactio Christi per baptismum ad poenae remissionem; sed per circumcisionem non applicabatur, nisi propria circumcisi satisfactio et meritum. Et hic etiam sumitur argumentum pro tertio discrimine. Nam quemadmodum ex eo quod applicatur nobis satisfactio Christi per baptismum remittitur poena citra nostrum opus; ita ex eo quod applicatur nobis meritum Christi, remittitur culpa non ponentibus obicem.

10. *Quintum discrimen.* Sacramentum Novae Legis, a quocumque etiam infideli conficiatur et administretur, iustificat; Sacramentum vero antiquum, sive naturae sive scripturae, non iustificabat parvulos nisi a fidei administraretur. Verbi gratia filii Ismael non iustificabantur, quamvis parentes circumciderent eos ad imitationem Abraham. Et ideo parvuli dicebantur salvari in fide parentum. Nisi enim exterius Sacramentum esset protestatio fidei interioris in Salvatorem, non remittebatur peccatum parvulo. Cuius rei argumentum est, quia vetera Sacramenta remittebant parvulis originale ex pacto misericordiae divinae, non ex iustitia. Pactum autem et conventio erat, ut Sacramentis protestantibus fidem Salvatoris homines salvarentur: *Signum enim accepit Abraham circumcisionis, signaculum iustitiae fidei.*¹ *Circumcidetur in vobis omne masculinum, ut sit in signum foederis inter me et vos.*² At Sacramenta Novae Legis conferunt gratiam ex iustitia et merito Christi. Unde etiamsi paganus sit qui baptizat, dummodo applicet meritum Christi, conficiens verum Sacramentum, sive credat sive non credat, iustificat suscipientem. Et propterea vocat Apostolus Sacramenta vetera, infirma et egena elementa, quia ratione sui nihil efficiebant, sed solum ratione fidei vel propriae vel alienae, a qua proficiscebantur. Nec id vacat in praesentia discutere, an parentes ministrantes Sacramenta parvulis oporteret esse in gratia, ut pueri iustificarentur: an satis esset protestatio fidei quamlibet mortuae.

¹ Rom. 4. II.

² Gen. 17. 10.

Utraque enim pars suos habet assertores. Sed illa tamen ut pia magis, ita quoque probabilior est, quae tenet in fide parentum salvari parvulos, sive illa fides viva esset seu esset mortua.

11. *Sextum discrimen.* Sextum discrimen, quod Sacramentorum Novae Legis Christus Dominus fuit auctor proximus et immediatus: at Sacramenta vetera per angelos et Moysen mediatores a Deo sunt condita. Atque illud quidem in Concilio Tridentino sess. 7. *de Sacramentis in communi* can. 1. definitur his verbis: *Si quis dixerit, Sacramenta Novae Legis non fuisse omnia a Jesu Christo Domino nostro instituta, anathema sit.* Et videtur suaderi ex eo, quod apud Joan. 1.: *Lex per Moysen data est: gratia et veritas per Jesum Christum facta est.* Sacramenta igitur Antiquae Legis, umbrae scilicet et figurae gratiae et veritatis per Christum efficiendae, a Moyse sunt instituta: at Sacramenta gratiae et veritatis ab eo sunt condita, per quem gratia et veritas facta est.

12. Item 1. *Corinth. 1.*: *Numquid Paulus pro vobis crucifixus est? Aut in nomine Pauli baptizati estis?* Ubi beatus Apostolus ex eo colligit, non alterius, quam Christi nomine et auctoritate baptismum conferri posse, quod sola mors Christi, quae per Sacramentum applicatur, idonea esse potuit ad remissionem peccatorum. Atque ex consequenti solius Christi erat baptismum condere, cui vim sui sanguinis applicaret. Sic enim explicatur hic locus a Cypriano in sermone, quem paulo ante citavimus: *Proprie omnipotentia Dei sibi retinet hunc effectum, scilicet remissionis peccatorum. Nec enim Paulus pro nobis crucifixus est, aut nos gloriamur in Paulo, sed in cruce Domini, cuius virtus omnia peragit Sacramenta, sine quo signo nulla consecratio meretur effectum.*

13. Idem quoque Augustinus *tract. 5. in Joannem*: *Potuit autem Dominus noster Jesus Christus, si vellet, dare potestatem alicui servo suo, ut daret baptismum suum tamquam vice sua, et transferret a se baptizandi potestatem, et constitueret in aliquo servo suo, et tantam vim daret baptismo translato in servum, quantam vim haberet baptismus datus a Domino. Hoc noluit, ideo ut in illo spes esset baptizatorum, a quo se baptizatos agnoscerent. Noluit ergo, servum ponere spem in servo. Ideoque clamabat Apostolus, cum videret homines volentes ponere spem in se ipso: « Numquid Paulus pro vobis crucifixus est, aut in nomine Pauli baptizati estis? ».*

14. Item 1. *ad Corinth. 4.*: *Sic nos existimet homo, ut ministros Dei et dispensatores mysteriorum eius: non conditores, inquit, sed dispensatores.*

15. Praeterea, D. Ambrosius *lib. 4. de Sacram. cap. 4.*: *Auctor Sacramentorum*, ait, *quis est, nisi Dominus Jesus? De caelo ista Sacramenta venerunt.*

16. Cyprianus etiam *serm. de ablutione pedum*, quantum equidem intelligo, idem tradit, summus ipsum sacerdotem Christum suorum Sacramentorum fuisse institutorem et auctorem.

17. Praeterea, quia alias posset Ecclesia Sacramenta, quae instituisset, abolere, aliaque rursum inducere: atque ex consequenti Christianam religionem, quae Sacramentis maxime constat, invertere atque innovare.

18. Praeterea, haereticus est, qui de Sacramentis Novae Legis aliter sentit, quam Romana tenet Ecclesia, ut *cap. Ad abolendam, extrav. de haereticis* dicitur. Sed nisi essent ex revelatione tradita a Christo, non esset haeresis ea negare; cum fides circa ea sola versetur, quae ex Christi traditione ab apostolis accepta ad nos usque pervenerunt. At re vera quod universa tenet tenuitque semper Ecclesia, nec Conciliis institutum est, non nisi ad eas traditiones pertinere potest, quas ex divina revelatione verbo tenus ab apostolis accepimus. Ita ait Augustinus *4. lib. de baptismo, cap. 24.* Maxime cum Sacramenta Novae Legis gratiam conferant, quam, sicut et gloriam conferre, solius Domini est et Christi sui, qui pretium sui sanguinis, quibus maluit signis, applicuit. Sed Sacramenta vetera, quoniam signa vacua erant, per homines medios institui commode potuere.

19. *Septimum discrimen.* Ultimum discrimen est, quod Sacramenta nostra aperiunt ianuam regni caelorum, quam aperire vetera nequiverunt. Quod eleganter tradit Innocentius *cap. Maiores, extrav. de baptismo*. Nam, ut Apostolus docet *ad Hebr. 9.*, nondum erat propalata sanctorum via, quousque sacerdos Christus ingressus est viam novam, et *introivit semel in sancta, aeterna redemptione inventa.*

20. Quia igitur agnus occisus dignus est habitus, qui aperiret librum et solveret septem signacula eius, quoniam redemit nos Deo in sanguine suo fecitque nos Deo nostro regnum et sacerdotes: sanguis autem communicatur nobis per Sacramenta nova, non item per vetera; conficitur utique, Sacramenta haec nostra (quod illa minime faciebant) regnum nobis aperire caelorum.

21. *Responsio argumentis pro parte negativa positis in principio partis quartae.* Argumenta vero, quibus priori loco suadere nitebamur, eiusmodi effecta, quae Sacramentis Novae Legis tribuuntur, a nulla re corporea proficisci, ostendimus retro esse vanissima. Interest enim nihil ad praesentem disputationem, an Sacramenta illam qualitatem

efficient. Quod si interesset id a theologo disputari, facillime solvitur. Nam solus Deus producit illam qualitatem, si de productione loquamur ad modum agentis naturalis. Sed si de eadem qualitate, quatenus gratos reddit Deo, sermonem facimus (sic enim ad mores et morales causas comparatur), habet praeter Deum causas instrumentales, humanitatem Christi, sanguinem, Sacramenta Sacramentorumque ministros. Nam quod sancti negant, sacerdotes dare Spiritum Sanctum, habet intelligi per auctoritatem, non per ministerium; *De consecr. dist. 4. cap. Aliud est*, et *cap. Commodo*. Illud vero Hieronymi contra illos sacerdotes dicitur, qui pro suo arbitrato potestatem solvendi ligandique¹ sibi arrogabant: cum tamen clavis scientiae clavem potentiae debeat antecedere. Ambrosius vero asserit, nullam causam mediam effectum iustificationis attingere, quoniam gratia a solo Deo produci potest, qui solus dat gratiam et gloriam.

22. *Satisfacitur obiectionibus pro parte affirmativa positis in principio partis quartae.* Ad primum autem eorum, quae obiciebantur, ut omnia Sacramenta sanctificationis et gratiae esse causa probarentur, respondeo, non opus esse, Sacramentum quodcumque sic esse practicum signum, ut vere efficiat sanctitatem: sed sat est, ut practica a nobis nuncupentur, quod Deus in illorum signorum applicatione usuque sanctificet: id enim commune est omnibus Sacramentis. Vel distinguenda est duplex sanctitas, altera legalis, altera spiritualis: utriusque enim Apostolus *ad Hebraeos 9.* meminit. Omnia igitur Sacramenta efficiunt aliquam sanctitatem et munditiam, vel legalem ut vetera, vel spiritualement ut nova. Vide *1. 2. q. 103. art. 2.*

23. Et eadem facilitate reliqua dilues, praeter Augustini testimonium ex *lib. 2 De nupt. et concup.* quod sine dubio pro nobis facit, si fide, qua oportet, referatur. Legit enim Erasmus, nec aliter commode potest, in hunc modum: *Ex quo instituta est circumcisio in populo Dei, quae erat tunc signaculum iustitiae fidei, ad significationem purgationis, valebat magnis et parvulis originalis veterisque peccati.* Quod si Beda, aut quisquam etiam alius dixerit, circumcisionem eandem peccati curationem praestitisse, quam baptismus; id sane interpretandum est, sensusque potius sequendus, quam verba, quae nos plura, quam erat in voto, fecimus; sed non plura fortassis, quam opus erat, ad argumenti varii atque perplexi expositionem. Quo quidem explicando non usque adeo sumus arrogantes, ut ne vereamur ex his, quae tam multa diximus, quaedam ut falsa reprehendi forsitan iure posse: alia, vera

¹ Matth. 16. 19.

licet, **pro rei** tamen ipsius vestraque omnium dignitate tractari potuisse tum accuratius, tum elegantius. At concedendum nonnihil occupationibus, erratisque nostris interim connivendum, ut vestra humanitate studia nostra sublevata recreentur. Quae videlicet omnia vestris obsequiis addiximus, discipulorum nostrorum commoditatibus adiudicavimus, Servatoris Jesu Christi gloriae atque honori consecravimus in secula sempiterna. Dixi. Deo gratias.

RELECTIO

DE

POENITENTIAE SACRAMENTO

THEMA RELECTIONIS: *Nisi poenitentiam habueritis, omnes peribitis.*

PROOEMIUM.

I

1. Locum hodierna mihi disputatione tractandum, viri gravissimi, qui de summa facie (quod aiunt) spectaverit, apertiore fortasse existimabit, quam ut nostram in explicando diligentiam desideret aut laborem. Qui vero introspicere curiosius velit, comperiet sane, multas in profundo veritates delitescere, plusque habere in recessu, quam in fronte promittit. *Nisi poenitentiam* (inquit apud Lucam Dominus) *habueritis, omnes peribitis.* Qui quidem locus quaestionem, licet simplicem, continere videatur, multiplicem tamen disserendi materiam subministrat. Nam cum duplex in poenitentiae nomine significatio sit, et virtutis, et Sacramenti, mox animadvertitur, disputationem meam in duas esse partes dividendam, quarum altera versetur circa poenitentiae virtutem, altera circa poenitentiae Sacramentum. Haec enim tractandi forma atque partitio a Magistro Sententiarum *dist. 14.* primum accepta, universis deinde theologis usurpata est. Cumque de utroque partitionis membro infinitas propemodum quaestiones auctores scholastici persequantur; at ego sex mihi praecipuas ex intimis huius loci visceribus eruendas putavi, quibus omnino expositis, nihil esse video, quod amplius ad thematis intelligentiam desideretur.

2. Ac principio statim controversia illa veniet in medium, quae fundamentum est ceterarum: an poenitentia sit dolor de peccatis, qua ratione contra Deum fuere commissa. E vestigio sequetur altera:

sitne poenitentia virtus. Succedet suo ordine tertia: an sine poenitentiae virtute salus peccantibus esse possit. Quarto loco id quaeremus: an sit de poenitentiae virtute peculiare praeceptum. Quinto in dubium vocabitur: num etiam poenitentiae Sacramentum sit ad salutem necessarium. Postremo: an hoc idem Sacramentum evangelico iure praeceptum sit. Has controversias tantisper dum definire contendo, vos viros ornatissimos, nostrae consultationis et auditores et iudices, quaeso, diligenter attendite.

P A R S I.

2

DE DEFINITIONE POENITENTIAE.

1. *Prima quaestio principalis.* Princeps igitur quaestio ea erat: an poenitentia sit dolor de peccatis, quia contra Deum fuere commissa.

2. Ubi investigare compellimur, quidnam poenitentia sit, quidque sua definitione et natura contineat: id quod in hac materia difficillimum est, egetque disquisitione non parva. Et quamvis controversiae omnes sine discrimine apud scholasticos soleant in utramque partem disceptari, ego tamen hanc primam (quoad per adversarios licebit) sine argumentis ultro citroque iactatis exponere cupio: quod (nisi me mea fallit opinio) res alioqui explicatu difficilis, hoc servato tenore, facilius explanabitur.

Vocis poenitentia quae origo et notio.

3. Poenitentiam ergo definituris, ut a facillimis ordiamur, tenenda primum est ipsius vocis origo. Nam sine huiusmodi notione rem, de qua disserimus, probe tenere non possumus. Poenitentiam itaque a poena derivari, nemo est qui possit ambigere; poena autem vindicta quaedam est praeteritae culpa. Unde et prisci auctores verbum *poenio*, pro eo quod *punio*, usurpavere. Sed et cum rerum male gestarum, quasi vindicante natura, ipsi intra nos de nobis supplicium sumimus, tum poenitere proprie dicimur. Poenitentiae autem vocabulum tametsi latius pateat, usu tamen doctissimorum in bonam partem deflecti solet, ut non nisi quae iuste pro culpis assumitur, poenitentia nuncupetur.

4. Iustae autem vindictae duo sunt genera; alterum publicum, in quo alius est reus, alius iudex, accusator et testis: alterum priva-

tum, in quo et reus et vindicationis administer idem est. In illo aliena culpa vindicatur; in hoc propria. Illa vindicta involuntaria patienti est, haec contra voluntaria. Poenitentiae igitur nomen non quamlibet culpae vindictam, sed illam voluntariam designat, qua reus ipse sponte poenas eligit, ut in proprias culpas animadvertat. ¹ D. Augustinus (sive quis alius eius operis fuit auctor) in *lib. De vera et falsa poenit. cap. 19.*, *Poenitere*, inquit, *est poenam tenere, ut semper puniat in se ulciscendo, quod commisit peccando*; et *cap. 8.*: *Poenitentia est quaedam dolentis vindicta, voluntarie punientis in se, quod commisisse se dolet*. Quo et D. Ambrosius videtur alluisse, *super Psal. 27. concione 1.* dicens: *Plena est definitio poenitentiae, commemoratio delictorum, ut unusquisque peccata sua velut quodam quotidiani sermonis flagello castiget, et commissa sibi flagitia condemnet*. Literae quoque Sacrae passim admonent poenitentiam agere: ad quam profecto non exhortarentur, nisi spontanea esset; nec poenitentiam ab alio inflictam agendam esse monerent, sed potius patiendam. Quod nostro in themate etiam intelligitur, si verba diligentius expendantur: *Nisi poenitentiam habueritis*. Id autem habere dicimur, quod in nostra potestate est, ut D. Thomas annotavit *1. p. q. 38. art. 1.*

5. At vero, cum nemo in malum aspiciens operetur, ut Dionysius *4. cap. De Div. nom.* scite tradit; qui volens prudensque poenam eligit, cum alicuius boni gratia, tamquam finem sibi praestituat, hoc facere necessum est.

Finis poenitentis triplex.

6. Finis autem primus iustae vindictae is habetur, ut qui laesus per culpam est, ei per poenam satisfiat. Eatenus quippe iudex nocentem plectit, quatenus opus esse censet, ut iniuriae et privatae et publicae faciat satis. Sic igitur et poenitens ob eam causam vindicat culpam, quam admisit, ut Deo, quem offendit, debitam satisfactionem impendat.

7. Sed enim per offensam culpae non solum iustitia legislatoris, sed et amicitia violatur: quapropter alter finis poenitentis est placare Deum, quem offenderit, eumque sic conciliare. Inde enim vindictam compensationemque delicti oportuit in poenitente ultroneam esse, quoniam oportebat amicam esse. Nam neque apud homines redintegratur amor per coactam satisfactionem offendentis.

¹ Poenitentia quid? *De poenit. d. 3. cap. «Poenitentia est».*

8. Cum autem amicus poenis amici non delectetur, et alioqui etiam, Aristotele auctore, poenae medicamenta sint, quae, velut per contrarium dolorem, morbum pellunt e voluptate progenitum; tertius poenitentiae finis est salus animi. Dolet namque poenitens, lacrimatur et gemit, ut per huiusmodi quasi antidotum morbo spirituali medeatur, ut D. Thomas 3. p. q. 90. art. 3. docuit et D. Augustinus tract. in Psal. 57. Sed et D. Hieronymus in cap. 7. Ecclesiast. inquires: *Novit hirundo pullos de succo oculare chelidoniae, et dictamnium caprae appetunt vulneratae; cur nos ignoremus medicinam poenitentiae propositam esse peccantibus?* Eandem quoque sententiam eisdem fere verbis Tertullianus dixit in lib. De poenitentia. Et Chrysostomus homil. 7. ad populum Antiochenum, *Iudices, inquit, cum latrones ceperint ac sacrilegos, non quomodo ipsos meliores reddant considerant, sed quomodo ab ipsis peccatorum poenas exigant: Deus autem contra, quum aliquem ceperit peccatorem, non considerat quomodo suppliciumumat, sed quomodo ipsum corrigat. Illaque et iudex pariter et medicus, etc.* D. Paulus denique 2. ad Cor. 7. *Tristitia, ait, quae secundum Deum est, poenitentiam in salutem operatur.* Quamobrem poenitentiae iudicium ut amicum, ita quoque salutare est et plusquam vindicativum, cuius scilicet finis non tam vindicta, quam vindicta salutaris est.

9. Igitur (ut quae tam multis diximus, in brevem summam redigamus) poenitentia dolor de peccatis est; alias et in beatis esset, nec esset iuxta nomen suum poena; et dolor est sponte pro peccatis assumptus, ut sit vindicta culparum voluntaria, nec vindicta solum satisfactoria, sed etiam amica et salutaris. Ac poterant haec apud omnes inconvulsa ratione consistere, nisi ab iis, qui linguarum eruditione proprioque sensu iactantur (vana licet fiducia) quaterentur.

10. *Obiectiones ex Luthero et Erasmo.* Obiicit tamen nobis Lutherus apud Rossens. art. 5. imo et Erasmus in Annotationibus super 3. Matth. cap.: quod apud Graecos *μετάνοια* non poena aut dolor est, sed resipiscentia, et *μετανοεῖν* resipiscere. At ubi interpretes Novi Testamenti usurpat poenitentiae vocabulum, graeco in fonte *μετάνοια* est: ubi *poenitentiam agite*, graeca lectio habet, *μετανοείτε*: non ergo in usu Scripturae Sacrae poenitentia dolor aut poena est, sed mutatio consilii et mentis; et poenitere, sapere post erratum instituereque animum ad vivendum recte. Scilicet hoc irrefragabili argumento in illam haeresim incidere Germani, ut crederent, veram poenitentiam nihil aliud esse, quam novam vitam. Iuxta quod D. Ambrosius apud Magistrum 14. dist. ait, veram poenitentiam esse cessare a peccato.

11. *Responsio.* Hinc vero nos paucis extricare possemus, si ve-

teris interpretis et Christianorum omnium latine loquentium auctoritate contenti, latini nominis notionem et originem sequeremur, quae satis (ut arbitror) ante nobis explicata est. Quin etiam, si rerum ordo fuerit diligenter inspectus, resipiscentia atque tristitia usque adeo sibi vicissim haerent, ut si alteram tollas, utramque necesse sit esse sublatam. Etenim si sapis, protinus incipit displicere quod placuit. Imo si erratum tuum semel intelligis, tu ipse incipis tibi illico displicere. Cum vero quidquam displicet quod placebat, id quemadmodum, quo tempore placuit, delectabat, ita necesse est contristare dum displicet. Ac ne hunc quidem resipiscentiae tristitiaeque nexum Arcanae Literae tacuerunt. *Gen. 6.: Videns Deus quod multa malitia hominum esset in terra, poenituit eum, quod hominem fecisset, et tactus dolore cordis intrinsecus.* En post poenitentiam dolor cordis apponitur. Et *Jerem. 31.: Postquam convertisti me, egi poenitentiam, et postquam ostendisti mihi, percussi femur meum.* In quae verba D. Hieronymus, *Dolentis, inquit, et plangentis et super errore pristino plorantis indicium est, ut femur manu percutiat, et stultum se ante fuisse fateatur.* Dolor itaque comes individuus est resipiscentiae.

Quid de voce μετανοίας sentiendum.

12. Quod si latinae vocis nullam rationem haberemus, si rerum item consequentiam et ordinem negligeremus, etiamnum Luthero Erasmoque ostenderemus, graecam μετανοίας vocem poenam quoque ac vindictam designare. Cuius rei testimonia si quis a nobis requireret, nihil esset profecto, quod tam facile expedire possemus, nisi ad alia properaret oratio. Certe Paulum 2. *ad Corinth. 7.* pro poenitentia μετανοίας usurpasse, vel protervus inficiari non poterit. Habent enim graeca in hunc modum: *ἡ γὰρ κατὰ θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν αὐστημέλητον ἀπεργάζεται*, hoc est; quae enim secundum Deum tristitia est, poenitentiam in salutem non poenitendam operatur. Quo loco si resipiscentiam vertas, sententiam in Apostolo falsam efficies: non enim tristitia resipiscentiam operatur, sed e diverso resipiscentia tristitiam: at tristitia, quae secundum Deum est, poenitentiam, hoc est, voluntariam poenam vindictaeque culparum. Noster item Ausonius loquentem poenitentiam inducens, inquit: ¹

Sum dea, quae facti non factique exigo poenas,
Nempe ut poeniteat, sic metanoea vocor.

¹ In *Epigr.* in occasionis statuam.

13. Non igitur, sive latine *poenitentia*, sive graece *metanoëa*, novam solummodo vitam, sed et veteris odium vindictamque significat.

14. Sed ais: si verbum verbo reddas, *μετάνοια* mutatio cogitationis et mentis est, sive transmentatio, si in hunc modum loqui latina consuetudo permetteret. Fateor equidem. At mentis mutatio esse non potest, nisi mens divertat a malo contraque accedat ad bonum. Quod quia non fit gressibus corporis sed affectibus animi, veterem vitam animus aversetur oportet, cum elegit novam; sic enim animi mutationem recta philosophia interpretatur, quam si haberent Lutherani, nihil ab illis praeterea exigeremus, si modo haberent eam, non quam sibi fingunt ipsi, sed quam et vere et graphice describit D. Ambrosius 2. lib. *De poenitentia cap. 10.* inquit: *Facilius inveni, qui innocentiam servaverit, quam qui congrue egerint poenitentiam. An quisquam illam poenitentiam putat, ubi acquirendae ambitio dignitatis, ubi vini effusio, ubi copulae coniugalis usus? Renuntiandum seculo est, somno ipsi minus indulgendum, quam natura postulat, interpellandus est gemitibus, interrumpendus est suspiriis, sequestrandus orationibus; vivendum ita, ut vitali huic moriamur usui. Seipsum sibi homo abneget, et totus muletur: sicut quendam adolescentem fabulae ferunt post amores meretricios peregre profectum, et amore abolito regressum,¹ veteri postea occurrisse dilectae, quae ubi non interpellatam mirata, putaverit non recognitam, rursus occurrens dixerit, ego sum, responderit ille, sed ego non sum ego. Hanc mihi cogitationem atque animi transformationem si praestiteris, iam ego de nomine nihil moror: illa revera poenitentia est, de qua nos in praesentia disputamus.*

*Utrum ad rationem poenitentiae praeter detestationem vitae veteris
necessario requiratur propositum vitae novae.*

15. Sed illud tamen Catholici quidam, contrario penitus sensu atque ratione, in dabium vocant, an ad veram poenitentiam, praeter dolorem de peccato praeterito, propositum exigatur deinceps futura vitandi, ita ut quemadmodum poenitentem vitam veterem detestari, sic et novam animo concipere ac proponere necessum sit.

16. *Sententia modernorum.* Et quidem iuniores nonnulli² existimant hoc propositum non esse in poenitentia necessarium. Tum quoniam, ut vox ipsa prae se fert, poenitentia culpas praeteritas respicit, non prospicit futuras: quod et D. Thomas animadvertit, 4. dist. 17.

¹ *De poenit. d. 1. cap. «Sunt qui».*

² Maj. in 4. d. 14. q. 1. et Almai. ib.

quaest. 1. art. 2. quaest. 4. ubi asserit, poenitentiae proprium obiectum esse peccatum commissum: quare, ait, secundum suam speciem respicit tantum peccatum praeteritum: tum etiam quoniam ventura mala cavere, prudentiae actus est, non poenitentiae. Non igitur animus futura vitandi ad veram poenitentiam necessarius est.

17. *Sententia veterorum et communis.* Nos vero recentem hanc theologiam paulisper facessat rogemus, et disputationis nostrae perturbatricem exoremus, ut sileat, veterumque actorum sententiam amplectentes, intelligamus, mutationem mentis, quam nomen graecum designare certum est, in poenitentiae quoque latina voce comprehendere. Nisi enim mutetur totus (ut paulo ante referebamus ex D. Ambrosio), vere poenitens esse non potest: at haec poenitentis mutatio in eo sita est, si non vitam modo priorem respuat, sed et novam animo complectatur, seque informet atque animet ad recte iusteque vivendum. Sit ergo (ut a more scholastico non discedamus) prima conclusio.

18. *Prima conclusio.* In poenitente semper haec duo coniuncta sunt, detestatio vitae veteris et propositum vitae novae. Hanc Magister Sententiarum *dist. 14. et 15.* tenet et Albertus *14 dist. art. 11.*, Durandus *dist. 17. quaest. 2. art. 2.* et Alexander *4. par. quaest. 69. membr. 9.* et Adrianus *Quodlib. 5. art. 3.*, Caietanus *in Addition. 2. par. quaest. 1. art. 1.* et D. Thomas *3. par. quaest. 85. art. 3. et 86. art. 2. et 3. Cont. Gent. c. 158. et 4. Cont. Gent. c. 72.* Quae quidem probatur ex Apostolo *ad Ephesios 4.*: *Deponite, inquit, vos veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris: renovamini autem spiritu mentis vestrae, et induite novum hominem, etc.* Ergo non satis est veterem exuere, nisi novus homo induatur, quod certe voluntate fit, non manibus corporis.

19. Hoc praeterea insinuat *Gen. 6.*: *Poenituit eum quod hominem fecisset, praecavens in futurum, et tactus dolore cordis intrinsecus, etc.* Ambo igitur illa in eo, quem vere poenitet, reperiuntur.

20. *Ezechiel. item 18.*: *Si autem, inquit, impius egerit poenitentiam ab omnibus peccatis suis, et custodierit omnia praecepta mea, omnium iniquitatum eius non recordabor.* Custodire autem omnia praecepta, ad animi propositum sine dubio referendum est, quoniam non omnia simul praecepta custodienda occurrunt, cum homo poenitentiam agit. Utrumque poenitens simul praestat, et quod dolet de omnibus peccatis suis, et quod omnia praecepta custodire proponit. Et *infra eodem cap.*: *Convertimini, ait, et agite poenitentiam: proiicite a vobis omnes praevaricationes vestras, et facite vobis cor novum et spiritum novum, etc.* Quod est novam vitam et animo concipere et velle.

21. Praeterea (ut recte Divus Augustinus *lib. De vera et falsa*

poenitentia cap. 17. ratiocinatur) non solum petitur a peccatore, ut gemat, sed etiam ut convertatur. *Convertimini*, inquit propheta Ezechiel, *et agite poenitentiam*, etc., et Joel. 2.: *Convertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio et fletu*, etc. Conversio autem ad bonum est: non ergo satis est malam vitam antecedentem aversari, nisi ad bonum poenitens animo convertatur.

22. Id insuper annotavit Divus Ambrosius in illud 2. *ad Corinthios 17.*: *Ecce enim hoc ipsum, secundum Deum contristari vos, quantum operatur in vobis sollicitudinem et desiderium; desiderat enim*, inquit, *reformari, qui per peccatum scit se factum esse deformem*.

23. David quoque in *Psal. 50.* postquam veniam petivit, inquit: *Quoniam iniquitatem meam ego cognosco*, etc., *Cor mundum*, ait, *crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis*.

24. Praeterea, primum, quod ab eo, qui fecit iniuriam, postulamus, est huiusmodi propositum. Cum ergo finis proprius poenitentiae sit emendare Deo iniuriam, certe vere poenitens omnia exhibet, per quae iniuria compensatur. Inter haec autem (ut diximus) illud unum est, ut homo habeat animum alias deinceps iniuriam non faciendi.

25. Ad haec, quemadmodum parentes, cum liberos puniunt, emendationem propositumque melioris vitae in futurum ab illis per poenas extorquent; ita et hoc a nobis vel maxime Deus exigit in hac vindicta voluntaria, ut velimus in melius corrigere, quae peccavimus.

26. Praeterea, in omni motu non est recessus a termino aliquo sine accessu ad oppositum: ergo nec aversio a peccato erit sine conversione ad iustitiam. Quare sicut poenitens detestatur vitam iniustam antecedentem, ita voluntate complectitur futuram iustam consequentem.

27. Praeterea, vera poenitentia non est sine actu caritatis, ut mox definiemus: sed per actum caritatis volumus Deo in omnibus placere et in nullis displicere: igitur animus in futurum bene vivendi vere poenitenti, qui ad Deum convertitur, deesse non potest. Quod et nunc in Concilio Tridentino sessione sexta, capite quinto et sexto definitur, et in Concilio Florentino fuerat ante declaratum, videlicet ad contritionem (quae poenitentiae primus actus est) pertinere, *ut doleat de peccato commisso cum proposito non peccandi de cetero*. Nec potest dici Concilium loqui de proposito implicito. Pari enim ratione statueret ad contritionem cordis spectare propositum ieiunandi tempore Quadragesimae; praeterquamquod vana esset talis terminatio et explicatio contritionis, si de implicito proposito intelligeretur. Et simili quoque ratione interpretaremur, ad contritionem cordis pertinere, implicite dolere de peccato commisso.

28. *Secunda conclusio.* Huiusmodi propositum est de ratione poenitentiae. Hanc tenet Divus Thomas expresse, et cam persuadere nititur 3. par. quaest. 99. art. 4. et 4. *Contra Gentes* cap. 27. quia actus morales ex fine recipiunt speciem. At finis poenitentiae et doloris de peccato est nova vita: ergo illum finem intendere est de ratione poenitentiae. Quemadmodum enim expulsio dispositionis contrariae suapte natura paratur ad convenientem formam inducendam, et propulsio humoris corrupti ab arte naturaque instituitur, ut nova sanitatis forma proveniat: ita et peccata antecedentia destruere atque aversari, ad vitam novam instituendam ordinatur.

29. Praeterea, ad poenitentiam id potissimum pertinet, ut Deo veteris vitae compensatio fiat. Id autem vel maxime a nobis Deus exigit pro compensando delicto veteri, ut ei deinceps placere velimus, iuste recteque vivendo. Id igitur est de ratione poenitentiae.

30. Hoc item probat Magister Sententiarum *dist. 14.* ex definitione poenitentiae, quam nobis DD. Ambrosius et Gregorius¹ tradidere in hanc formam: *Poenitentia est, praeterita mala plangere, et plangenda iterum non committere. De poenitentia, dist. 3. cap. Poenitentia, et cap. Poenitentiam.*

31. Nec ego aliud intelligo Florentinum Concilium iudicare voluisse, cum adstruit, ad contritionem cordis pertinere, ut doleat de peccato commisso, cum proposito non peccandi de cetero.

32. *Responsio ad argumenta modernorum.* Ad argumentum vero in contrarium respondet Divus Thomas *dist. 14. quaest. 1. art. 1. quaest. 6 ad 4.* quod quamvis ad poenitentiam, iuxta primam nominis originem, non pertineat respectus ad futurum; at quatenus habet pro fine praecipuo, emendare Deo culpam commissam, et illi pro ea satisfacere, huiusmodi propositum est de ratione poenitentiae, nec sine illo Deus aut placatur aut conciliatur, cum id (quod saepe iam diximus) a nobis maxime requirat.

*Utrum dolor seu detestatio peccati sit de ratione poenitentiae,
quatenus peccatum est contra Deum.*

33. Haec de priore definitionis particula satis sunt dicta. Nunc circa posteriorem ea quaestio est a nobis pertractanda: an dolor detestatioque peccati, quia est contra Deum, sit de ratione poeniten-

¹ Hom. 34. cuius initium: « In aestivum tempus ».

tiae. Cui breviter quaestioni eodem omnes ore respondent, id de ratione poenitentiae esse. Divus Thomas 3. par. quaest. 86. art. 3.

34. Quippe si quem peccata contristant, vel quod turpia sunt vel quod infamiae notam inusserunt aut aliud damnum dedere peccanti, huius dolor idoneus non est nec delicto adversus Deum commisso pensando, nec infenso Deo placando et conciliando. Nam ne homo quidem iustus placaretur, cum is, qui laesit, nullam ipsius haberet in dolore rationem, nec redintegraretur amicitia, dum qui eam violavit, iacturam propriam sentit, non amici offensionem, 2. ad Corinth. 7.: *Gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad poenitentiam. Contristati enim estis secundum Deum: quae enim secundum Deum tristitia est, etc. Tristatur, inquit D. Ambrosius, secundum Deum, quia dolet, quod fecit, quod odit Deus.* Idem docet D. Chrysostomus homil. 15. in hanc secundam epistolam, sed expressius in homil. 4. in eandem.

35. Item nisi hac ratione et fine peccator poenitentiam ageret, ad Deum minime per suam poenitentiam converteretur, cum tamen Christiani poenitentem et conversum ad Deum, eundem prorsus intelligimus. Quoniam et Arcanae Literae poenitentiam sine peccatoris ad Deum conversione penitus ignorant. Joel. 2.: *Convertimini ad me in toto corde vestro, etc.; Ezech. 18: Convertimini et agite poenitentiam; Isa. 55.: Derelinquat impius viam suam, et revertatur ad Dominum; et Psal. 118.: Exitus aquarum deduxerunt oculi mei, quia non custodierunt legem tuam.* Ubique igitur ratio finisque poenitentiae Deus ipse describitur.

*Utrum de ratione poenitentiae sit delectatio peccati,
quatenus est contra Deum super omnia dilectum.*

36. Sed existit hoc loco quaestio non parva, an illa ratio formalis et motiva poenitentiae sine dilectione possit haberi. Quod in hanc formam alii quaerunt, an poenitentiae finitione oporteat contineri, quod sit dolor de peccatis, quia sunt contra Deum super omnia dilectum.

37. *Obiectiones.* Et suadetur non oportere, quia dilectio est actus sufficiens ad remissionem peccatorum: quare si semper cum poenitentia interveniret, aut neutra esset idonea, aut altera superflueret.

38. Deinde: si actus caritatis necessario in peccatoris conversione inveniretur, tunc caritas diceretur secunda tabula post naufragium potius quam poenitentia; quod tamen inauditum est.

39. Praeterea, puer fugit ignem, tamquam malum, etiamsi oppositum bonum actu non velit: ergo et homo potest fugere peccata, quamvis Deum actu non amet.

40. Quarto, quia si dilectio esset poenitentiae coniuncta, dilectio poenitentiam antecederet, quoniam attingit finem rationemque formalem poenitentiae: at consequens est falsum, ut videtur. Primo, quia contritio praecedit gratiam habitualement, cum sit eius dispositio: ergo et caritatem, quia gratia prior est caritate, ad quam se habet gratia, ut anima ad potentias suas. Nam dat gratia esse et vivere, caritas operationem. Secundo, quia si dilectio contritionem praecederet, iam prima poenitentis contritio esset meritoria, cum a caritate proficisceretur, referreturque ab eadem caritate in Deum super omnia dilectum. At contritio prima meritoria esse non potest, quia vel meretur gratiam vel gloriam. Non gratiam, quia prima gratia sub merito non cadit; gratiam vero simul fieri et augeri impossibile est. Quare prima contritio nec primam gratiam nec augmentum eius promeretur; sed ne gloriam quidem; quia vel meretur gloriam, quae respondet primae gratiae, puta ut quatuor, si gratia prima erat ut quatuor, vel meretur augmentum illius gloriae. Si primum, iam gloria, quae respondet primae gratiae, non daretur gratis, contra Apostolum *ad Roman. 6.* inquitentem: *Gratia Dei vita aeterna*; et contra rationem, quae dictat, gratiam nihil aliud esse, quam acceptationem ad gloriam. Unde si quis accepit gratiam primam sine meritis; ergo et acceptatus est ad gloriam correspondentem sine meritis. Augmentum vero gloriae si prima contritio meretur, pariter quoque et augmentum gratiae, quod iam reprobatur. Denique consequentiae falsitas ostenditur ex D. Thoma 4. dist. 14. p. 1. art. 2. q. 1. cuius verba sunt: *Quandoque aliquis fugit malum propter desiderium boni, quandoque autem e diverso: et hic motus est frequentior in reversione peccatoris ad Deum per poenitentiam: unde poenitentia est prior caritate; et cum motus amoris poenitentiam praecedit, non est amor caritalis, quia caritas amissa non recuperatur, nisi per actum poenitentiae virtutis.* Hactenus ille.

41. In contrarium est, quod omnis dolor in amore fundatur: eo enim quod aliquid anamus, de eius amissione dolemus.

42. *Prima conclusio.* Hinc sit prima propositio: primus actus poenitentiae nunquam est sine actu caritatis. Magister Sententiarum dist. 15. 4.; item Gratianus *De poenit. dist. 3. cap. ult. et cap. Fugerat*, et dist. 2. cap. *Caritas est*; et D. Thomas 1. 2. q. 113. art. 4. ad 1. et art. 5. et *De veritate*, q. 28. art. 4.; Durandus dist. 17. 4. q. 1. et 4.;

Capreolensis *dist. 14. quaest. 2.* et Gabriel, *eadem dist. et quaest., contra Palud. dist. 14. quaest. 3.*

43. Primum probatur haec conclusio testimonio D. Augustini *14. De Civit. Dei, cap. ult.*, ubi asserit, neminem pertinere ad Civitatem Dei, nisi per amorem Dei, usque ad contemptum sui: sed omnem vere poenitentem ad Dei Civitatem pertinere, nemini dubium est: ergo, etc. Et *lib. De vera et falsa poenit. cap. 6.* pro absurdo habet, quod sine amore Dei quisquam consequatur indulgentiam, sine quo nullus invenit gratiam. Et *cap. 17.* idem ait, et *lib. Contra Crescon. 2. cap. 12.* cum dixisset: et eleemosynis et verbo veritatis et contritione remitti peccata, subdit: *Mundantur etiam ipsa, quae supereminet omnibus, caritate, quae una si adsit, omnia illa recte fiunt; si autem desit, illa omnia frustra fiunt.* Praeterea *1. Joan. 3.: Qui non diligit, manet in morte.*

44. Praeterea, conversio ad Deum requiritur ad habendam gratiam Dei, *Zach. 1., Ezech. 18. et 33.: Convertimini ad me, et ego convertar ad vos.* Sed conversio ad Deum non fit, nisi per actum caritatis. Nam si aliter conversio fiat, vana est ad iustificationem: cum in Christo Jesu sola fides valeat, quae per dilectionem operatur, *ad Gal. 5.* Hoc autem notavit D. Augustinus *De vera et falsa poenit. cap. 17.* dum scribit, non converti, qui habet attritionem et timet Deum iudicem, nisi et iustum diligit.

45. Praeterea, salus animae in conversione ad Deum consistit. *Jerem. 3.: Convertimini filii revertentes, et sanabo aversiones vestras; Isa. 6.: Et convertatur, et sanem eum, et 45: Convertimini ad me, et salvi eritis.* At poenitentia est medicina salutis; ergo, etc.

46. Item, omne agens agit propter finem: anima ergo, cum movet se, ad finem se movet. At velle efficaciter finem, pertinet ad caritatem. Namque si per spem solam finem appeteremus, nec spes illa mortua ad iustificationem sufficeret, nec de peccato doleremus qua ratione offensa Dei est, sed qua malum nostrum est.

47. Id tandem modo in Concilio Tridentino sess. 6. cap. 6. et 7. definitum est.

48. Ac revera quidem: id enim Dominus *Luc. 7.* insinuassee videtur, inquiens: *Remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum.* Quae significant dolorem et lacrimas nullas esse, nisi cum caritate essent.

49. *Secunda conclusio.* Secunda propositio: Prior natura est actus caritatis, quam actus poenitentiae. Imo radix, unde poenitentia habet remittere peccata, dilectio est, iuxta Domini sententiam, *Luc. 7.: Quoniam dilexit multum;* ait D. Thomas 3 p. q. 85. art. 6.

50. Probatur item haec conclusio: quia poenitens detestatur peccatum, ut offensam Dei; ergo prius natura amat Deum. Nam nisi quem amore prosequimur, eius mala exhorrescere non solemus.

51. Primus quoque voluntatis actus circa proprium obiectum est, scilicet circa bonum. Deinde sequitur odium oppositi mali. Prior ergo actus est, quo Deo volumus bonum, quam actus, quo eius malum abhorremus.

52. Praeterea, velle mihi conciliare Deum, est prius, quam velle emendare iniuriam commissam, cum illud sit finis huius. At illud ad caritatem pertinet, hoc ad poenitentiam, ut dictum est; ergo, etc.

53. Praeterea, ut D. Thomas argumentatur *loco citato ad 2.* in actibus animae primus motus est circa finem. Unde prior est natura intentio finis, quam electio mediorum. At dolere de peccatis et illa destruere, medium est ad placandum et conciliandum Deum, et ad rectam electionem pertinet; ergo, etc.

54. Sed et *Jerem. 31.* huius rei testimonium habemus: *Postquam convertisti me, inquit, egi poenitentiam.* Prior est igitur conversio ad Deum, quam poenitentia detestatioque peccati.

55. Id postremo Concilium Tridentinum sess. 6. cap. 6. definivit his verbis: *Peccatores ad iustificationem se disponunt, incipientes diligere Deum, tamquam omnis iustitiae fontem, ac propterea moventur adversus peccata per odium aliquod et detestationem, hoc est per poenitentiam.*

56. Tertia propositio: de ratione verae poenitentiae est, quod displiceat peccatum, quia est contra Deum super omnia dilectum. D. Thomas expresse 3. p. q. 86. art. 3. patetque ex prioribus conclusionibus.

57. Ad primum autem eorum, quae in contrariam partem adduximus, respondet D. Thomas 3. p. q. 84. art. 5. ad 2. et q. 86. art. 6. ad 2. et *De ver. q. 28. art. 5. in corp. et in solutione primi*, negando consequentiam. Aliud enim requiritur ad iustificationem absolute, aliud ad iustificationem eius, qui mortaliter peccavit, in quo requiritur et aversio a malo et conversio in bonum, ut iniuria, quam fecit, compensetur per aequam satisfactionem.

58. Ad secundum respondetur, quod poenitentia dicitur secunda tabula post naufragium, et non caritas: primo, quia caritas necessaria est in omni iustificatione, communisque et integra navi solventibus et naufragis. Poenitentia autem proprium est remedium naufragorum.

59. Item etiam in poenitentia caritas intelligitur; non autem e diverso in caritate poenitentia. Quamquam et his duobus argumentis brevius responderetur, multos actus hominis in iustificatione simul

coniungi, quibus tamen singulis iustificationem ipsam Sacrae Literae tribuunt. Fides enim purificat corda nostra, *Act. 15*. Spe quoque salvi facti sumus, *ad Rom. 8*. Universa etiam delicta operit caritas, *Prov. 10*. Et scriptum quoque est, sine timore neminem posse iustificari, *Eccl. 1*. Et cum peccator ingemuerit ac poenitentiam egerit, peccata ipsius oblivioni tradentur, *Ezech. 18. et 33*. Erraret autem vehementer, qui vel remissionem peccati unicuique ex illis actibus denegaret, vel unum ex iis quemlibet superfluere arbitraretur.

60. Ad tertium, nihil vetat, cum quis semel habuit actum amoris odio habere malum sine amore praesenti, ex vi tamen praecedentis: ut post primum assensum conclusionis, quem sine assensu antecedenti principiorum habere nequivimus, nihil prohibet eidem conclusioni iterum atque iterum assentiri sine principiorum assensu. Sic et primam poenitentiam sine dilectione habere impossibile fuit. Secundam vero vel tertiam habere poterimus ex efficacia solum prioris dilectionis. Ita quoque puer vi et potentia amoris naturalis, quem dubio procul aliquando primum habuit, postea malum fugit naturae contrarium, etiamsi amor ille actu non perduret. Quin etiam non oportet duas semper operationes differentes habere amoris et poenitentiae, sed potest unus et idem actus a caritate et poenitentia proficisci: ut interim media et finem unico actu complectimur, et principiis et conclusioni unico actu assentimur.

61. Ad quartum, concesso consequenti quod infertur, ad primam confutationem, nego consequentiam. Non enim valet: A est prius B et B prius C; ergo A est prius C; praesertim cum in diverso genere causarum ille ordo consideratur. Quemadmodum et haec collectio inutilis est: A est causa B et B est causa C; ergo A est causa C. Quod ut exemplo manifestum efficiam, ponamus illud, quod philosophi negare non possunt, primas qualitates et secundas, utrasque esse dispositiones ad eandem formam substantialem, ut calor et color, humiditas et mollities ad animam rationalem; ubi certum est, secundas qualitates priores esse anima in genere causae disponentis et materialis, animam rursum priorem esse primis qualitibus in genere causae formalis. Prior est enim forma, quae dat esse simpliciter, quam forma, quae dat esse tale. Ex quo tamen si quis colligeret, secundas qualitates esse priores primis, certe a philosopho non tolleraretur; sed ne a dialectico quidem, cum in nullo genere causae primas qualitates secundae praecedant.

62. Item, contritio prior est habituali gratia in genere dispositionis, gratia etiam prior est habitu poenitentiae infusae in genere

causae formalis. Sed contritio nullo pacto prior est habitu poenitentiae. Quoniam actus ille ab habitu producitur in genere causae efficientis. Effecta autem causarum efficientium suis causis efficientibus priora esse non possunt, nisi forte in genere causae finalis, de quo causarum generi in praesentia non disseritur.

63. Circa id vero, quod in eodem argumento additur, gratiam se habere ad caritatem et poenitentiam, ut anima ad potentias suas, non in omnibus similitudo est. Quoniam potentiae animae, intellectus et voluntas, nulla ratione praecedunt animam; habitus vero caritatis et poenitentiae, quoniam in genere causae efficientis producunt actus, qui sunt dispositiones ad gratiam, ex consequenti ipsam gratiam antecedunt. Caritas igitur et poenitentia habent se ad gratiam, ut calor ad formam ignis. Idem enim calor, si consideretur ut disponens materiam ad recipiendam formam, prior forma est; si autem ut potentia calefactiva, eadem forma posterior est.

64. Ad secundam vero confutationem, in qua difficultas est maxima, sunt qui negant primam contritionem meritoriam esse:¹ quam ego sententiam olim iuvenis tenere solebam. Nec enim poteram eam persuasionem induere, ut gratia habitualis, qua iustificamur, prima contritione prior esset, quod tamen erat necessarium, ut illa contritio esset meritoria, quippe cum gratia et amicitia Dei totius meriti radix et origo sit. Atque id etiam D. Thomas mihi sentire videbatur, 1. p. quæst. 62. art. 2. ad 3. in haec verba: *Triplex est conversio in Deum, una quidem per dilectionem perfectam, quae est creaturae iam Deo fruientis. Et ad hanc conversionem requiritur gratia consummata. Alia conversio est, quae est meritum beatitudinis: et ad hanc requiritur habitualis gratia, quae est merendi principium. Tertia conversio est, per quam aliquis praeparat se ad gratiam habendam: et ad hanc non exigitur aliqua habitualis gratia, sed operatio Dei ad se animam convertentis, secundum illud: « Convertite nos, Domine, et convertemur ».* Et 3. p. quæst. 89. art. 1. ad 2.: *Actus, inquit, primus poenitentis se habet ut ultima dispositio ad gratiam consequendam, scilicet contritio. Alii vero sequentes actus poenitentiae procedunt iam ex gratia et virtutibus.* Sed quoniam D. Thomas (quem auctorem libentissime sequor) 1. 2. quæst. 112. art. 2. ad 1. contrariam sententiam tenet, concedo, contritionem primam esse meritoriam gloriae. Primo, quia est operatio amici Dei ordinata in finem supernaturalem; imo, ut ostensum est, in finem caritatis ab ipsa caritate ordinata: ergo est meritoria.

¹ Gabr. d. 14. q. 1. art. 2.

65. Praeterea, ultima dispositio ad formam, in genere causae formalis, posterior ipsa forma est. Igitur secundum ordinem causae formalis, contritio a gratia procedit; erit ergo meritoria.

66. Praeterea, fingamus hominem post primam illam contritionem e vita discedere: tum quaero, an isti dabitur aliqua gloria. Quod quia negari non potest, quaero rursum, an illam gloriam talis homo meruerit. Si meruit, habetur intentum; si non meruit, ergo adulto seclusis Sacramentis datur gloria absque merito proprio, reclamante Paulo 1. *ad Corinth.* 3. Unusquisque propriam mercedem accepit, secundum suum laborem. Et *Matthaei* 20. nemo diurnum accepit denarium, nisi qui in vinea laboravit.

67. Praeterea, primus actus caritatis est meritorius, cum sine dubio sit opus amici Dei maxime placens Deo. *Joan.* 14.: *Qui diligit me, ego manifestabo ei meipsum.* Sed actus primus poenitentiae sequitur primum actum caritatis, a quo proficiscitur: ergo est meritorius. Quod D. Augustinus affirmat *De vera et falsa poenitentia cap. 17.* ubi de iis, qui in fine poenitentiam agunt, sic loquitur: *Cum fructifera poenitentia opus sit non hominis, sed Dei; inspirare eam potest, quoniam vult sua misericordia, et ex misericordia remunerare quos damnare potest ex iustitia.* Et *cap. ult.* ait, poenitentiam non solum indulgentiam promittere, sed certa praemia. Gratianus etiam id habet *De poenitent. dist. 1 cap. Convertimini.*

68. Igitur ad argumentum, sive confirmationem secundae illius impugnationis, concedo libenter, primam gratiam gratis dari, nego tamen exinde primam gloriam dari sine merito. Eadem enim contritio ut quatuor, et dispositio est ad gratiam ut quatuor et meritoria gloriae ut quatuor; qua ratione ordine naturae gratiam sequitur. Et ad impugnationem, quia gratia est acceptatio ad vitam aeternam, etc.: id scilicet ego nego, si sermo formalis sit: sed est forma, per quam aliquis est amicus Deo, per quam homini grato et accepto admissoque in divinae naturae consortium facultas datur ad aeterna bona, per operationem virtutum promerenda. Nec oportet, formaliter loquendo, ut quis sit amicus Deo, quod Deus per talem amicitiam, seclusa quacumque operatione, velit illi vitam aeternam; sed satis est, quod velit illum admittere ad participationem bonorum supernaturalium, quae simpliciter faciunt homines bonos, qualis est caritas et ceterae virtutes infusae, per quas admissus homo ad Dei amicitiam et gratiam, aeternam gloriam propriis actibus demeretur. De adultis loquimur: nam parvulis gratia datur per operationem alienam, similiter et gloria.

69. Cuius rei exemplum habes in anima, quae quoniam actus

primus est, dat esse et vivere. Hanc consequuntur potentiae naturales, hoc est intellectus et voluntas, per quas operatur ad consecutionem finis. Sic et gratia, vita quaedam animae est, quae illi et vivere et esse divinum praestat, quam caritas et reliquae virtutes consequuntur, quarum operationibus finem suum homo consequetur. Nec deerit praeter naturale, morale quoque exemplum in huius rei expositione. Cum enim homo quis gratus incipit esse principi, non est opus, ut per talem gratiam acceptus sit ad ultima praemia atque praecipua, quae videlicet princeps fideliter servientibus praeparavit: sed per talem primam gratiam intelligitur, admitti in domum consortiumque eiusdem principis, darique facultas intelligitur ad praemia quaecumque fidelium amicorum promerenda. Cum autem Apostolus ait, gratia Dei vitam aeternam donari, certe sentit, quod D. Augustinus disertissime docet, 3. *Hypognost.* et *De gratia et libero arbitrio*, cap. 4. 5. 7. per auxilium Dei gratuitum eam homines consequi: cum tamen simul dicatur corona iustitiae, quia nobis cooperantibus gratia Dei respondet, tamquam praemium mercesque operis nostri. Atque de prima controversia satis superque fuerit disputatum. Ubi constitutum nobis est poenitentiam esse voluntariam poenam pro peccatis assumptam, propter Deum ex caritate dilectum.

PARS II.

3

DE POENITENTIA UT VIRTUTE.

1. *Secunda quaestio principalis.* In secunda vero vertebatur in quaestionem: An poenitentia sit virtus.

Rationes dubitandi pro parte negativa.

2. Cuius quidem quaestionis pars negativa ex eo suadetur in primis, quod nulla virtus vitium in eodem subiecto necessario supponit: at oportet hominem fuisse vitiosum, priusquam in homine poenitentia sit; non igitur est poenitentia virtus. Nam et absurdum est virtutes te habere non posse, nisi ante peccaveris, et Christo Domino aliquam denegare, in quo omnium virtutum plenitudo est.

3. Deinde, philosophi nullam de poenitentia fecere mentionem: non Aristoteles, non Cicero, non Seneca, non denique Macrobius, qui

tamen copiosissime de virtutibus disseruere : non ergo est poenitentia virtus.

4. Praeterea, cuiusque virtutis primus actus est electio boni, secundus vero fuga mali. Est enim virtus habitus electivus, in medio-critate consistens. At poenitere detestationem fugamque peccati notat: non ergo potest esse praecipuus cuiusque virtutis actus, cum tamen primus actus poenitentiae sit. Quare non est poenitentia virtus.

5. In contrarium est, quod compensare iniurias adversus homines factas, virtus est: ergo et divinas offensas vindicare virtus sine dubio est.

6. *Prima conclusio.* Ad huius controversiae plenioram explicationem sit prima propositio: poenitentia est virtus. Quae quidem conclusio indubitata apud Catholicos semper fuit: nisi quod nostra hac tempestate quidam apud Hispanos haeretici irridere coeperunt eos, qui de peccatis commissis tristarentur. Cuius erroris auctor creditur esse Lutherus, qui novam solummodo vitam a poenitentibus exigit, poenas non exigit.

7. At hic error (ne aures vestras sanctorum testimoniis obtundam) ex Sacris Literis revincetur. *Baruch. 2.: Anima, quae tristis est super magnitudine mali, et incedit curva et infirma, et oculi deficientes et anima esuriens dat tibi gloriam et iustitiam Domino; 2. ad Corinth. 7.: Gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad poenitentiam. Quae enim secundum Deum, etc.; et Psalm. 6: Laboravi in gemitu meo, lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrimis meis stratum meum rigabo.* Ecce propheta sanctus et rex laborat, gemit, lacrimatur: ubi? in lecto; quantum? rigat; quamdiu? per singulas noctes; ob unam scilicet noctem, quam in iniquitate traduxerat, vitae totius laborem, gemitum lacrimasque designat. Et post tam clarum et illustre Davidis exemplum, sunt qui in luce meridiana caecutiant? Quorum stultitiam facile sane erit redarguere vel naturali ratiocinatione, quae ostendit dolorem de peccatis moderatum, ob debitum finem, esse laudabilem. Nam quem errati piget, quique castigat seipsum, idque maxime cavet, ne rursus in eosdem laqueos inducatur, is laude dignissimus est.

8. Praeterea, si cuius rei prosecutio turpis est, fuga bona erit suapte natura; poenitentia ergo, cum fuga peccati sit, honestissima est.

9. Praeterea, aliorum punire peccata iure naturae studiosum est: quemque igitur sua vindicare facinora, aequum et iustum est.

10. Tandem, hominem, in quem iniuste peccaris, placare virtus est: Deo ergo, quem offenderis, satisfacere virtus est. Sed quid nos audaces de bono divini praecepti disputamus? Nam (Tertulliani verbis

libenter utimur)¹ *bonum est poenitere, an non? quid revolvis? Deus praecepit, Deus hortatur, Deus invitat: Poenitentiam, inquit, agite: poenitentia igitur actus virtutis est.*

11. *Secunda conclusio.* Poenitentia est virtus specialis. Contrarium huius tenuerunt quidam ante D. Thomam, ut ipse D. Thomas auctor est *dist. 14. q. 1. art. 1. q. 3.* Hos Scotus secutus videtur *dist. 14. q. 2.* et Maior etiam *q. 2.* Sed hac conclusione explicanda primum intelligamus, dolere de peccatis, eo quod contra rationem rectam facta sunt, non pertinere ad aliquam specialem virtutem. Cum enim omnis virtus sit conformis rectae rationi, eadem sufficit et ut placeat quidquid rationi consentaneum est, et ut displiceat quod a recta ratione discordat. Unde temperantiae satis est, ut detestemur actus temperantiae, iustitiae, ut iniustitiam abominemur.

12. Illud etiam compertum habemus, tristitiam de peccato, quatenus offensa Dei est, non requirere specialem virtutem, praeter caritatem. D. Thomas *3. p. q. 85. art. 2. ad 1. et art. 3.* Et ratio est in promptu. Nam per eandem amicitiam bonum amicis volumus, et mala amicorum avertimus.

13. Praeterea et id accipiamus, quod exploratum quoque est, dolere de peccato, ut languenti animo medeamur, non indigere alia virtute praeter caritatem. Nam sicut ex amore naturali medicinam oppono morbis corporis; ita ex caritate, qua meipsum diligo propter Deum, medicinam adfero aegritudinibus animi. Atque ab eadem omnino caritate est tristari de culpa, ut mihi conciliem Deum. Etenim quaecumque humana actio, ob id parata, ut comparem amicitiam hominis, nullam exigit specialem virtutem humanam, sed ex quodam desiderio amicitiae consequendae proficiscitur, quod inchoatio quaedam est et veluti amicitiae semen. Tristari ergo de peccato, ut in gratiam Dei redeamus, inchoatio quaedam est divinae amicitiae, nec ad aliam virtutem pertinere potest. Imo adeo virtutis nomen non meretur, cum in genere amicitiae actus ille imperfectissimus sit, virtus autem sit dispositio perfecti ad optimum, ut ex Aristotelis *7. Phys. lib.* colligitur.

14. Tristari ergo de culpa eo fine, ut compensetur offensa, quae adversum Deum commissa est, id nos asserimus exigere propriam specialemque virtutem. Nam, ut dare Petro pecunias, si in se quidem absolute consideretur, nullam habet laudem, sed si do, ut relevem miseriam eius, actus est misericordiae; si, ut bene illi faciam, scilicet quia bonum ipsius est, ad benevolentiam et amicitiam pertinet; sin

¹ In lib. *De poenitent.*

vero, tamquam donum gratuitum, pecunias confero, nempe ut suo loco et tempore, quibus decet, distribuantur, ad virtutem liberalitatis spectat: ita tristitiam assumere, ut iniuriae Deo factae compensatio fiat, a virtute speciali oriatum necesse est, cum finis ille tam specialis sit, ut pertinere ad duas virtutes nequeat, nedum ad plures. Diversa quippe formalia motiva voluntatis, diversae sunt formales rationes obiecti, atque consequenter diversos habitus et virtutes efficiunt.

15. Praeterea, si quem haeresis suae poeniteat, ut emendetur offensa Deo facta, actus virtutis sine dubio est; nec tamen potest elici a fide, quae est in intellectu, sed ne ab aliis quidem virtutibus generaliter. Dabitur ergo aliqua specialis virtus, unde ille actus exsistat, quam nos poenitentiam appellamus.

16. Postremo, velle compensare iniuriam factam proximo, requirit specialem virtutem: ergo et velle compensare ac vindicare iniuriam factam Deo.

17. *Dubium.* Sed ex his oritur dubium, si poenitentia virtus specialis est, an incidat in virtutem aliquam particularem earum, quas philosophi posuerunt. Videtur enim esse eadem cum iustitia.

18. *Opinio Durandi.* Quod Durandus *dist. 14. q. 2.* asseruit, quia per eandem virtutem reddimus unicuique debitum, et illi satisfacimus, si intulimus iniuriam. Sed per iustitiam unicuique reddimus debita: ergo, etc. Et confirmatur, quia iniuriam factam ad ius aequalitatemque reducere, actus iustitiae est.

19. Praeterea, vindictio species iustitiae est; ergo et poenitentia. Quod et Div. Thomas affirmat *3. p. q. 85. art. 2. ad 4. et art. 4.*

20. Falluntur tamen, qui hoc sentiunt: primo, quia inter Deum et homines non est iustum simpliciter, sed secundum quid, ut D. Thomas *art. 3.* iam citato ex Aristotelis *8. Ethic.* manifestat: ergo cum poenitentia sit virtus inter hominem et Deum, non reddit iustum, nisi secundum quid. Non est igitur virtus iustitiae, quae videlicet aequale reddit. Deinde religio debitum Deo reddit, et tamen non est iustitia. Non ergo quaecumque virtus debitum Deo reddit, virtus iustitiae est.

21. *Opinio Caietani.* Quibus argumentis Caietanus commotus tenuit, poenitentiam esse virtutem religionis. Quia eiusdem praeterea virtutis est reddere debitum Deo benefactori et offenso: sed per religionem reddimus debitum Deo benefactori. Maior probatur, quia ratio debiti non variatur ex eo, quod sit pro beneficiis vel offensis, ut debitum ex accepto mutuo vel ex furto eiusdem rationis est. Cum ergo sola religio reddat debitum Deo ratione accepti beneficii, sola debitum Deo reddit ratione factae offensae.

22. Item *Baruch* 2.: *Anima, quae tristis est super magnitudine mali, dat tibi gloriam, et iustitiam Domino; primum gloriam; deinde iustitiam.* Et confirmatur hoc ex *Psal.* 50.: *Sacrificium Deo spiritus contritulus, cor contritum et humiliatum, Deus, non despicies.* Primus ergo actus poenitentiae, hoc est contritio, est sacrificium opusque religionis.

23. Sed haec quoque opinio primum D. Thomae adversatur, 4. dist. 14. quaest. 1. art. 1. qu. 5. et dist. 15. q. 4. art. 7. qu. 1. ad 2.

24. Praeterea et falsa est, quia religio non reddit Deo quodcumque debitum, sed honorem: at poenitentia per se quidem intendit compensare iniuriam Dei; assumit tamen ad hunc finem ea, per quae compensatur iniuria, quaecumque illa sint. Unde primum assumit tristitiam de vita veteri; deinde propositum vitae novae; mox exteriorem poenam et satisfactionem; denique in his omnibus subiectionem et humilitatem erga Deum. His enim homines humanas iniurias solemus compensare. Cum igitur finis poenitentiae proximus atque praecipuus non sit, honorem Deo reddere; certe religio esse non potest, cuius proximus finis est, reddere Deo cultum.

25. Praeterea, non est eiusdem virtutis reddere debitum honorem principi, et ipsius offensam compensare. Illud enim ad observantiam pertinet, hoc ad iustitiam: ergo non est eiusdem virtutis Deum colere, et eius offensae satisfacere.

26. *Sententia auctoris de proposito dubio.* Dicendum ergo poenitentiam esse specialem a ceteris virtutibus distinctam, quas philosophi cognoverunt, cuius proprius actus est, compensare offensam Dei. Quae quidem virtus iustitia quaedam est, qualis inter homines ad Deum esse potest. *Ezech.* 18.: *Si autem impius egerit poenitentiam, et fecerit iudicium et iustitiam; Psal.* 118.: *Feci iudicium et iustitiam; ad Rom.* 6.: *Sicut exhibuistis membra vestra servire iniquitati, ita nunc exhibete servire iustitiae.*

27. *Responsio ad argumentum Durandi.* Ad primum vero argumentum, quo suadebatur esse iustitia, iam videtur esse responsum. Nam iustitia, quae proprie et simpliciter iustitia vocatur a philosophis, non nisi inter eos est, inter quos aequale reddi potest.

28. Quare in definitione iustitiae, sicut ius pro aequali iustoque sumitur, ita particula, *unicuique*, pro iis solis distribuit, inter quos iustum et aequale est: et per hoc patet ad confirmationem, quae de iniuria facta homini procedit. Nam pro iniuria facta Deo aequale reddere, impossibile est.

29. *Responsio ad argumentum Caietani.* Ad secundum, vindicatio

non ponitur proprie species iustitiae a D. Thoma, sed pars quaedam adiuncta et virtus illi propinqua. Has Divus Thomas partes potestativas appellat virtutum, ut religionem partem iustitiae, modestiam temperantiae. Cum vero asserit, poenitentiam esse speciem iustitiae, latius usurpat speciei vocabulum pro inferiori, quod se habet per modum speciei. Dixerat enim *art.* 3. iustum dividi in iustum simpliciter et iustum secundum quid. Quae non est divisio generis in species.

30. Ad primum autem eorum, quae faciebamus pro Caietani sententia, respondetur, quod religio non debitum Deo pro beneficiis acceptis, si formaliter et per se loquimur, sed gratitudo est, quae refert Deo debitam gratiam pro acceptis beneficiis. Reddit autem religio debitum cultum in signum dominii universalis, ratione cuius latrariam cultumque debemus peculiarissimae servitutis. Ad quam virtutem nullo modo pertinere potest debitum compensare, quod oritur ex delicto commisso.

31. Fateor tamen, quod si quae virtus esset inter Deum et homines commutativa, qua redderemus debitum ratione cuiusquam commutationis, ad eandem quoque spectaret compensare iniuriam factam Deo, quemadmodum inter homines accidit.

32. Sed obiicis: si primus actus virtutis huius est satisfacere pro delicto commisso, ad satisfactionem vero iniuriae factae per accidens dolor intervenit, ergo potissimus huius virtutis actus non est poenitere: quocirca poenitentia ex accidenti vocabitur.

33. Ad hoc dubium facile est respondere, si teneamus, poenitentiam esse actum publicae iustitiae, cuius scilicet Deus iudex est, poenitens minister: sed si teneamus, esse privatam iustitiam atque vindictam, ut antea diximus, difficile est. Nam cum haec vindictio et inflictio poenae accidentaria sit satisfactioni voluntariae, quam proximo facimus, profecto et accidentaria videtur esse compensationi, quam facimus Deo.

34. Hoc autem movere nos nulla ratione debet. Est enim insigne discrimen inter homines offensos et Deum, quod offensus homo ab offendente id primum exigit, non ut se torqueat per poenas, sed ut reddat honorem ablatum per iniuriam, tametsi et illud quoque in partem compensationis accipiat, si is qui offendit, de offensa praeterita contristetur. At vero Deus e contrario primum id exigit, ut cum volumus peccatum admissum compensare, tristemur luamusque poenas delicti commissi; id vero secundario requirit, ut honorem et reverentiam, quae peccando detraximus, poenitendo rependamus. Cur

ita? Nempe non suam, sed nostram quaerit utilitatem, quae videlicet in poenis voluntarie pro peccatis assumptis maxima est. Nam, ut D. Chrysostomus *homil. 5. 6. et 7.* ad populum Antiochiae elegantissime tradit, nulla medicina appositior, nullum remedium praesentius adversus peccata est, quam tristitia dolorque pro peccatis: et quemadmodum vermis lignum, tinea vestem, e quibus prodire, consumunt; ita poena matrem, e qua nata est, hoc est culpam, interimit. Merito igitur ea virtus, per quam offensas Dei compensamus, poenitentia nuncupatur, quae videlicet poenas voluntarias infligit, quibus utique Deus vel maxime placatur, quoniam iis vel maxime homo sanatur.

Responsio ad rationes dubitandi initio quaestionis principalis propositas.

35. Ad primum argumentum eorum, quae a principio opponebamus, ad suadendum poenitentiam non esse virtutem, respondeo facillime (nisi ego caecutio) unicuique statui et conditioni suas virtutes esse tribuendas; rectoribus iustitiam, pauperibus patientiam, peccatoribus poenitentiam. Certe virtus medicae artis morbum supponit in subiecto, cui debet applicari. Quod si per hanc artem quisque sibi solum mederetur, idque optime posset, laus huius artis non exinde minueretur.

36. Eadem quoque ratione sunt quaedam virtutes ad tuendam bonam valetudinem animi, et virtus quoque est ad reparandam, si quando fuerit amissa: unde nego antecedens. Nam licet absolute virtus hominis non exigit prius hominem vitiosum, sed ex suppositione; tamen si incidit in peccatum, nihil vetat, ut sit virtus ad mendandum illi. Nam et hominis natura integra non exigebat vindicationem; at si mali sint et praevaricatores, virtus necessaria est: non enim vindicamus nisi malefacta. Itaque sicut vindicatio sceleris alieni supponit vitium in alio, sic vindicatio sceleris proprii supponit vitium proprium. Atque ob id haec virtus in Christo non fuit, sicut nec fides aut spes, quoniam imperfectionem in subiecto notant, cui adhaerent.

*Poenitentiam commendarunt etiam profani,
Seneca, Periander, Aristoteles, etc.*

37. Ad secundum dicitur, nonnullos ex philosophis poenitentiam commendasse: Senecam in Tragoediis:

Quem poenitet peccasse, poene est innocens.

Periandrum Corinthium: *Cum peccaveris, subeat te poenitentia*. Aristotelem 7. *Ethic.* ubi asserit, intemperantem ab incontinente hoc distare, quod intemperans non poenitet, ideoque est incurabilis: at incontinens poenitet, ob idque morbus eius medicabilis est. Sed et Ovidius¹ de superis ita canit:

Saepe levant poenas, ereptaque lumina reddunt,
Cum bene peccati poenituisse vident.

38. At vero non posuerunt specialem virtutem poenitentiae, vel quia non consideraverunt virtutem, nisi in ordine ad bonum humanum: poenitentia autem non est virtus specialis, nisi in ordine ad divinam providentiam: quae est responsio D. Thomae *dist. 14. quaest. 1. art. 1. quaest. 3. ad 4.*: vel quod finis huius virtutis superat omnem hominis rationem. Quod enim Deus concilietur, eiusque offensa compensetur per poenas voluntarie assumptas, ratio naturalis non assequitur. Certe Tullius² id fieri posse non putavit; cuius 3. *Acad. lib.* verba haec sunt: *Quod si liceret, ut iis, qui in itinere deerrassent, sic vitam deviam secutis, corrigere errorem poenitendo, facilius esset emendatio temeritatis*. Quod si liceret, inquit: at licet plane; apud quos? Nempe apud fideles, qui lumine fidei solum intelligunt clementiam Dei Patris poenitendo posse placari, indulgentiam peccatorum poenitendo posse comparari, compensationem iniuriae Deo factae poenitendo posse aboleri: ea ratio naturalis non tenet, tenet fides.

39. Ad tertium respondet Paludanus in 4. *dist. 14. quaest. 2.* quod omnis virtus, et cuiusque virtutis primus actus sit de bono formaliter et finaliter, etiam si forte sit de malo materialiter: sic et iustitia vindicativa seu punitiva primo circa peccata versatur, et tamen vera virtus est, imo et attributum divinum. Amplius, poenitentia essentialiter, non modo detestationem peccati, sed et novae vitae propositum continet. Potest igitur vel hoc quoque nomine eius actus boni electivus rectissime dici.

40. *Tertia conclusio.* Unde postremam huius controversiae conclusionem constituimus: poenitentia est virtus infusa. Pro cuius conclusionis confirmatione, quaedam mihi sunt iacienda fundamenta.

41. *Primum fundamentum.* Primum, dupliciter aliquam virtutem esse infusam; aut ex genere et natura sua, quia videlicet per actus nostros acquiri et generari non potest: unde necesse est, a Deo nobis

¹ 2. *De Ponto.*

lib. 6. cap. 24. Liber atem hic tertius

² Refert hunc Ciceronis locum Lactant. Ciceronis, quod sciam, hodie non exstat.

supernaturaliter infundatur, quales a theologis asseruntur virtutes theologicae, fides, spes, caritas. Aut virtus dicitur infusa per accidens, quia licet per actus nostros naturales acquiri possit, miraculose tamen alicui infunditur, ut scientia rerum naturalium Adae collata, et usus linguarum collatus apostolis. Hic igitur de virtute infusa loquimur iuxta priorem modum.

42. *Secundum fundamentum.* Secundum fundamentum ex 1. 2. q. 51. art. 4.: non est alia causa necessaria ponendi habitus infusos a Deo, nisi ut homo bene se habeat ad producendos actus supernaturales. Probatur manifeste, quoniam ad actus naturales, quospo tentia cum auxilio Dei generali producere potest, non est opus habitu infuso supernaturali (cum per actus nostros possit habitus acquiri), quo bene potentia se habeat ad similes actus. Quare tunc vel virtus acquisita superflueret, vel (ut dicamus verius) superflueret ipsa virtus infusa, quae nihil aliud praestaret, quam quod praestaret acquisita.

43. Et praeterea, talis virtus infusa non esset primi generis, de qua nos loquimur, sed esset potius per accidens infusa.

44. *Tertium fundamentum.* Tertium fundamentum: actus poenitentiae, qui sufficit ad iustificationem (quem theologi contritionem appellant), non potest esse in homine sine actu fidei supernaturalis, quod primum ostenditur ex Divo Augustino, in *lib. De vera et falsa poenitentia cap. 2.*, ubi inquit: *Si fides fundamentum est poenitentiae, constat, poenitentiam, quae ex fide non procedit, inutilem esse.*

45. Nemo item potest bene agere poenitentiam, nisi qui speravit indulgentiam de poenitentia, *dist. 1. cap. Nemo potest*, ex D. Ambrosio. Sperare autem indulgentiam non potest sine actu fidei; ergo, etc.

46. Est quoque testimonium Jeremiae praeclarum, *cap. 31: Postquam convertisti me, egi poenitentiam; et postquam ostendisti mihi, percussi femur meum.* Nota, *postquam ostendisti mihi.*

47. Idem aperte ostenditur ex eo, quod ad iustificationem impii requiritur fides, ut anno superiori copiosissime demonstravimus multis testimoniis irrefragabilibus, e quibus illud est praestantissimum: *Sine fide impossibile est placere Deo; ad Hebr. 11. Et Sap. 9.: Per sapientiam (quam scilicet donum Dei de caelo delapsum ante dixerat) sanati sunt quicumque placuerunt tibi, Domine, a principio.* Ex hoc vos colligite, omnes considerationes circa peccatum, quas ex naturalibus habere possumus, esse penitus insufficientes ad poenitentiam, qua homo iustificatur. *Contra Scotum dist. 14. quaest. 2.*

48. *Quartum fundamentum.* Actus poenitentiae, qui est sufficiens ad remissionem peccatorum, non producit a voluntate cum solo

concursu Dei generali, sed eget auxilio supernaturali Dei, quo ipse moveat voluntatem nostram ad veram poenitentiam. Id quod et certa ratio docet, et confirmat auctoritas, ut ait Bernardus *serm. 1. in festum Petr.*; Divus quoque Augustinus *De fide ad Petrum, cap. 31.*, *Firmissime, inquit, tene, neminem hic posse poenitentiam agere, nisi quem Deus illuminaverit, et gratuita sua miseratione converterit; et lib. 5. Contra Julianum Pelagianum cap. 3. et multis aliis locis id probat ex Apostolo ad Rom. 2. ubi ait: Bonitas Dei ad poenitentiam te adducit; et ex illo 2. ad Timoth. 2.: Ne forte Deus det illis poenitentiam, et resipiscant a diaboli laqueis.*

49. Praeterea, hoc fuit determinatum contra Pelagium, ut patet in epistola Aurelii Carthaginensis episcopi, de erroribus et condemnatione Pelagii.¹ *Decimo, inquiunt Catholici, postulandus (scilicet Pelagius), ut fateatur, secundum gratiam et misericordiam Dei veniam poenitentibus dari, non secundum meritum eorum: quandoquidem ipsam poenitentiam donum Dei dixit Apostolus, ubi ait de quibusdam: « Ne forte det illis Deus poenitentiam ».*

50. Idem definit Leo papa *epist. 69. ad Theodorum episcopum: Ipsam poenitentiam Dei credimus inspiratione conceptam, dicente Apostolo: « Ne forte det illis Deus poenitentiam », etc.*

51. Est quoque definitum a Coelestino papa, in *epist. ad omnes Galliarum episcopos, cap. 4.*: *Neminem de ruina peccati per liberum arbitrium posse consurgere, nisi eum gratia Dei miserentis erexit; et cap. 8. ac 9.*: *Praeparatur voluntas a Domino, et ut aliquid agat, paternis inspirationibus suorum ipse tangit corda fidelium. Qui enim spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei. Quod et a Concilio Tridentino sess. 6. et cap. 5. 7. 9. definitum est, et can. 31.: Si quis dixerit, sine praeveniente Spiritus Sancti inspiratione atque eius adiutorio hominem poenitere posse, sicut oportet ut ei iustificationis gratia conferatur, anathema sit.*

52. Cuius rei manifestum testimonium habes apud *Jerem. cap. 31.*: *Converte me, Domine, et convertar, quia tu, Domine, Deus meus. Postquam enim convertisti me, egi poenitentiam. In quae verba Divus Hieronymus: Vide, inquit, quantum sit auxilium Dei, et quam fragilis humana conditio, ut hoc ipsum, quod poenitentiam agimus, nisi nos Dominus ante converterit, et nisi Dei nitamur auxilio, nequaquam implere valeamus.*

53. Ratione quoque id probat D. Thomas .4. *Contra Gent. cap. 72.*

¹ Et est 72. in ordine Epist. Leonis pap. in edit. parisien.

quia mens debite ad Deum converti non potest sine auxilio speciali. Quod licet Gabriel neget 3. dist. 27. q. unica, art. 3. et 4. dist. 14. q. 1. et 2., sed apud fideles certum esse debet. Jerem. 31. Psalm. 79.: *Domine Deus virtutum, converte nos*. Vide Divum Augustinum in illud Psalm. 84.: *Deus, tu conversus vivificabis nos*; et lib. 2. *De peccat. meritis et remissione cap. 18*. Male igitur et periculose Caietanus q. 1. *De contritione* dicit, quod potest quis diligere Deum super omnia, etiam ut est beatitudo sanctorum, sine caritate infusa, et hoc fine etiam posse esse dolorem acquisitum de peccato, quatenus est offensa Dei.

54. Quibus iactis fundamentis, tertia conclusio firma persistit: actum poenitentiae necessarium esse habitum virtutis infusum. Quoniam hac sola ratione ponimus virtutes theologicas infusas, quod actus earum excedunt naturae facultatem. Sed actus poenitentiae est homini supernaturalis: ergo ad eum necessarius est habitus virtutis infusus.

55. Confirmatur: poenitentia disponit animam hominis, ut bene se habeat in ordinem ad finem supernaturalem: ergo est habitus supernaturalis. Consequentia patet, quia habitus est dispositio animi in ordine ad operationem: ergo si operatio est supernaturalis, habitus erit supernaturalis.

56. Confirmatur primo quia Deus suaviter disponit omnia: ergo cum actum perfectum virtutis naturalis non producat sine habitu naturali, neque actum etiam supernaturalem perfectae virtutis producet sine habitu supernaturali.

57. Et praeterea, cum agens naturale non se extendat ultra finem naturae, non poterit producere habitum poenitentiae, quae videlicet perficit hominem in ordine ad finem excedentem naturae facultatem. Est ergo poenitentia habitus infusus a Deo, per quam poenas eligimus ad divinas iniurias in nobis ipsis vindicandas. Atque hactenus de secunda controversia dictum sit.

PARS III.

4

DE NECESSITATE POENITENTIAE UT VIRTUTIS.

1. *Tertia quaestio principalis.* Tertio loco id quaerebatur: an poenitentiae virtus sit ad salutem et iustificationem necessaria.

2. Nam pars negativa vera esse videtur ex Origene *homil. 2*.

in *Levit.* ubi septem media enumerat idonea ad consequendam remissionem peccatorum.

3. *Rationes pro parte negativa.* Primum est baptismus: ad *Titum* 3.: *Salvos nos fecit per lavacrum regenerationis.* Secundum est caritas: *Luc. 7.*: *Remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum;* *1. Petr. 4.*: *Caritas operit multitudinem peccatorum.* Tertium est martyrium, *Joan. 15.*: *Maiorem caritatem nemo habet, quam ut animam suam ponat quis pro amicis suis;* et *Matth. 10.*: *Omnis, qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, etc.;* *Qui perdidit animam suam propter me, inveniet eam.* Quartum est eleemosyna, iuxta illud *Lucae 11.*: *Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis;* et *Tobiae 4.*: *Eleemosyna ab omni peccato et a morte liberat.* Quintum est remittere iniuriam, *Matth. 6.*: *Si dimiseritis hominibus peccata eorum, et Pater vester caelestis dimittet vobis delicta vestra.* Sextum est convertere peccatorem ab errore vitae suae, *Jacobi 5.*: *Qui converti fecerit peccatorem ab errore vitae suae, operit multitudinem peccatorum.* Septimum tandem est poenitentia, cum lavat peccator in lacrimis stratum suum, *Ezech. 18.*: *Si impius egerit poenitentiam ab omnibus peccatis suis, omnium iniquitatum eius non recordabor.* Eadem fere Augustinus *lib. 2. Contra Cresconium Grammaticum, cap. 12.*; eadem quoque D. Chrysostomus *in epist. 2. ad Corinth. homil. 4.* Cum ergo poenitentiam distinguant Origenes et D. Augustinus a ceteris remediis, quae ad remissionem peccatorum singula sunt idonea, fit consequens, ad remissionem peccatorum poenitentiam non requiri. Et confirmatur ex eodem Divo Chrysostomo *homil. 5. ad Antiochenos*, ubi docet, et tristitiam et mortem de peccato utramque natam esse, utramque peccatum destruere, ut in poenitentibus et martyribus. Et *homil. 22. ad eosdem*, cum dixisset, compunctione atque eleemosynis regnum caelorum emi, subdit: *Non habes pecunias? non compunctionem? Ecce clamat Propheta dicens: « Quis est homo qui vult vitam? Prohibe linguam tuam a malo, labia tua ne loquantur dolum, et in salutem tibi sufficiet ».*

4. Secundo principaliter pro eadem parte argumentor: si cui non occurrant memoriae peccata, occurrat autem divina bonitas, poterit ex eiusmodi consideratione in actum dilectionis exire, quem si habeat, procul dubio iustificabitur. Per solam igitur dilectionem, cum peccata in mentem non veniunt, potest homo iustificari: quocirca non est poenitentia ad iustificationem necessaria.

5. Confirmat autem hoc vel maxime, quod peccata commissa nonnunquam e memoria penitus excidunt, ita ut revocari non pos-

sint, idque vel per morbum, vel etiam per angustiam temporis, quemadmodum si oscitantem Christianum de improvviso tyrannus opprimat, nec spatium sit ad cogitanda et deflenda peccata. Quare non oportet in omni eventu poenitere, sed in huiusmodi poterit homo sine poenitentia servari.

6. Ultimo contingit aliquem esse multis criminibus perplexum atque involutum. Si ergo poenitentia esset ad remissionem peccatorum necessaria, opus esset singulorum peccatorum poenitere, cum par sit ratio de singulis; quo fieret, ut non posset huiusmodi in momento iustificari.

7. Pro parte vero affirmativa thema nostrum apertissime facit: *Nisi poenitentiam habueritis*. Necessaria est igitur poenitentia, ne pereamus.

Duplex poenitentia, interior et exterior.

8. Huic quaestioni priusquam ego respondeam, illud suppono: cum duplex poena sit, altera interior, hoc est dolor animi; altera exterior, hoc est afflictio corporis, duplicem ex consequenti poenitentiam esse: alteram interiorem, de qua 2. ad Tim. 2.: *Ne quando det illis Deus poenitentiam*, et Actor. 2.: *Poenitentiam agite, et baptizetur unusquisque vestrum*. Alteram vero exteriorem, de qua 2. ad Corinth. 7.: *Quae secundum Deum tristitia est, poenitentiam in salutem stabilem operatur*; et Matth. 12.: *Olim in cilicio et cinere poenitentiam egissent*.

9. *Prima conclusio*. Nunc sit prima conclusio: Poenitentia interior est necessarium remedium ad remissionem mortalium peccatorum, Actor. 3.: *Poenitemini et convertimini, ut deleantur peccata vestra*; Ezech. 18.: *Si impius egerit poenitentiam ab omnibus peccatis suis, vita vivet et non morietur*. Nullum enim aliud proponitur poenitentibus medium, unde et cap. Firmiter, De Summ. Trinit. definitur, quod si quis post baptismum prolapsus fuerit in peccatum, per veram semper potest poenitentiam reparari.

10. Item Apoc. 2.: *Memor esto, unde excideris et age poenitentiam, et prima opera fac. Sin autem, veniam tibi cito, et movebo candelabrum tuum de loco suo, nisi poenitentiam egeris*.

11. Praeterea, ad Ephes. 4. et ad Coloss. 3.: *Vos non ita didicistis Christum, sed sicut est veritas in Jesu, exuite vos veterem hominem et induite novum*. At induitur novus per amorem boni: exuitur ergo vetus per odium vitae prioris.

12. Praeterea, *Eccles. 21.*: *Fili, peccasti? non adicias iterum, sed de pristinis deprecare, ut tibi dimittantur.* Quae verba tractans D. Augustinus *lib. 1. De nupt. et concupi. cap. 26.* inquit: *Si a peccando desistere hoc esset non habere peccatum, sufficeret, ut hoc nos Scriptura moneret: « Fili, peccasti? non adicias iterum »; non autem sufficit, sed addidit: « Et de pristinis deprecare, ut tibi dimittantur ».* D. Thomas, *De ver. 1. quaest. 28. art. 9. et 1. 2. quaest. 113. art. 3.*

13. Praeterea, qui novam vitam cessationemque a peccato solummodo ad iustificationem remissionemque praefiniunt, hi Domini-
cam precationem de medio tollunt, qua dicimus: *Dimitte nobis debita nostra*, etc. Imo memoriam peccatorum antecedentium conantur abolere, qua nihil peccatori salubrius est; *Psal. 56.*: *Quoniam iniquitatem meam*, etc. Vide Chrysostomum *hom. 9. in epist. ad Hebraeos.*

14. Praeterea, *Luc. 5.*: *Non egent, qui sani sunt, medico, sed qui male habent. Non enim veni vocare iustos, sed peccatores, ad poenitentiam*; et *cap. 15.*: *Ita gaudium erit in caelo super uno peccatore poenitentiam agente, quam super nonaginta novem iustis, qui non indigent poenitentia.* Quod et in Concilio Tridentino *sess. 6. cap. 14.* modo definitum est. Nam sanctorum testimonia hoc loco congerere, fuerit in re non dubia testibus uti non necessariis. Si quis tamen ea nosse cupit, multa colligit Gratianus, *De poenitentia dist. 1. et Roffensis art. 5.*

15. Neque post tam firma Sacrarum Literarum argumenta, rationibus hanc conclusionem confirmare necessarium est. Nam rationes ferme, quae a theologo in fidei catholicae confirmatione referuntur, ex coniectura pendent, nullam vim afferunt in docendo. Nos vero, cum adversus haereticos disputamus, argumenta quaerimus, quae non persuadeant modo, sed cogant: et tamen in hac parte si quis theologus afferat rationem, non asperner; si non habeat, non admodum flagitem. Nos certe congruentissimam insinuavimus, quod poenae medicinae sunt adversus peccata appositissimae; eoque praesertim, quod tristitia atque dolor humilitatem inducunt, superbiam excludunt, quae morborum humani generis prima causa est. Contritam manum vel brachium levare non possumus: sic *moeror in corde viri humiliabit illum. Prov. 12.* Vide Chrysostomum *homil. 3. in Matth. et homil. 11. ad popul. Antioch.*

16. Praeterea, nihil est, quod ita animum humanum contineat et frenet, quam poena. Ut igitur homines peccata vitarent diligentius, in quae semel decidissent, poena ac timore cohiberi debuerunt. Atque, ut D. Augustinus ait, et habetur *De poenit. dist. 1. cap.* Nullus, ita impartitur Deus misericordiae largitatem, ut non relinquatur iu-

stitiae disciplina: siquidem naturalis ratio postulat, ut legum praevaricatores iusta vindicta puniantur.

17. *Secunda conclusio.* Exterior poenitentia est quoque ad salutem necessaria. Hanc mox equidem demonstrabo, si prius unum illud admoneam, actus exteriores ad salutem necessarios esse in hunc sensum, ut si facultas adsit, habeantur in re, si non adsit, habeantur in voto. Verbi causa, baptismus dicitur esse ad salutem necessarius, quoniam si haberi possit, sine illo nemo salvatur; si haberi non possit, sine voto illius salus constare non valet. In hunc igitur sensum nos asserimus, poenitentiam exterioriorem esse ad salutem necessariam, quoniam nemo unquam, qui eam agere potuit, sine ea salutem consecutus est; nec qui agere non potuit, sine illius voto et desiderio.

18. Primum ergo argumentum pro hac conclusione est testimonium Concilii Tridentini sess. 6. cap. 14.: *Docendum est, inquiunt patres, Christiani hominis poenitentiam (quam secundam post naufragium tabulam sancti patres apte nuncupaverunt) multo aliam esse a baptismali; eaque contineri non modo cessationem a peccatis et eorum detestationem, aut cor contritum et humiliatum, verum etiam eorundem sacramentalem confessionem, saltem in voto, itemque satisfactionem per ieiunia, eleemosynas, orationes et alia pia spiritualis vitae exercitia. De qua poenitentia scriptum est: « Memor esto, unde excideris, age poenitentiam, et prima opera fac », et iterum 2. Cor. 7: « Quae secundum Deum tristitia est, poenitentiam in salutem stabilem operatur »; et rursus Luc. 3. cap.: « Poenitentiam agite et facite fructus dignos poenitentiae ».* Hactenus Concilium.

19. Atque haec fere Sacrarum Literarum testimonia magna ex parte conclusionis huius veritatem ostendunt.

Exponitur locus 2. Cor. 7.

20. Nam et illud Apostoli 2. ad Corinth. 7.: *Tristitia, quae secundum Deum est, poenitentiam, etc.* de exteriori intelligendum esse superius admonuimus. Tristitia enim interior, quae secundum Deum est, poenitentiam (videlicet exterioriorem) in salutem stabilem operatur. Vera enim poenitentia interior intelligi non potest, quam non exterior consequitur. *Baruch 2.: Anima, quae tristis est, et incedit curva et infirma, etc.; David Psalm. 5.: Laboravi in gemitu meo, lavabo per singulas nates lectum meum, lacrimis meis stratum meum rigabo; et Luc. 7.: Mulier illa peccatrix lacrimis rigavit pedes Domini.*

Exponitur locus Matth. 3.

21. Illud quoque Matth. 3.: *Facite fructum dignum poenitentiae: iam enim securis ad radicem arboris posita est: omnis ergo arbor, quae non facit fructum bonum, excidetur et in ignem mittetur; de exteriori satisfactione accipiendum esse, communis sensus Catholicorum manifestat, qui hunc locum maxime referunt adversus Lutherum ad asserendam satisfactionem exteriorem poenitentiae. Tum et D. Chrysostomus docet super cap. 3. Matth. homil. 10. his verbis: Maxime indigemus compunctione poenitentiae multarumque lacrimarum. Poenitentiam vero dico, non solum ut a malis prioribus desistamus, verum etiam ut bonorum operum fructibus impleamur: Facite (inquit Christus) fructus dignos poenitentiae. Quo autem modo fructificare poterimus? si utique peccatis adversa faciamus. Aliena rapuisti? incipe donare iam propria. Longo es tempore fornicatus? a legitimo quoque usu suspendere coniugii. Iniuriam fecisti? refer benedictionis verba conviciis: neque enim vulnerato sufficit ad salutem, tantummodo spicula de corpore evellere, sed etiam remedia adhibere vulneribus. Deliciis ante et temulentia difflebas? ieiunio et aquae potu utrumque compensa. Hactenus Divus Chrysostomus.*

22. Denique sic illum locum esse interpretandum, evangelicus stilus ipse declarat, ubi fructus arboris opera exteriora, quae a bona voluntate tanquam radice procedunt, asseruntur. Matth. 7.: *A fructibus eorum cognoscetis eos.*

23. Praeterea et Apostolus ad Rom. 6. hanc conclusionem docet, inquiens: *Humanum dico propter infirmitatem carnis vestrae: sicut exhibuistis membra vestra servire iniquitati, ita nunc exhibete membra vestra servire iustitiae.*

24. Nec id solum procedit in lege evangelica, sed in lege omni, sive naturae sive scripturae: hoc enim peculiare habuit Lex Nova, ut Divus Thomas auctor est, ¹ quod determinat in particulari ea, quae in lege naturae erant indeterminata. *De iure, inquit, naturali est, ut aliquis poeniteat de malis, quae fecit, quantum ad hoc, quod doleat se fecisse, et doloris remedium quaerat per aliquem modum, et aliqua etiam signa doloris ostendat, sicut Ninivitae fecerunt; sed ea poenitentia determinationem accepit ex institutione divinae legis.* Sicut ergo in nova lege necessaria est ad salutem utraque poenitentia, et interior et exterior, ita etiam in lege naturae atque Scripturae necessaria erat.

¹ 3. p. quaest. 84. art. 7. ad 1.

25. Praeterea, Joel. 2.: *Convertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio et fletu et planctu.* Quo testimonio ad hoc corroborandum utitur D. Ambrosius *Ad virginem lapsam cap. 8.*: *Poenitudo, inquit, necessaria est, sicut vulneratis sunt necessaria medicamina. Sed quanta putas et qualis necessaria poenitentia? Secundum conscientiae molem exhibenda est poenitentiae magnitudo; non enim verbis agenda est sed et actu. Haec autem sic agitur, si tibi ante oculos ponas, non aliud remedium post baptismum constitutum esse, quam poenitentiae solatium. Ergo in primis proprii facti tu ipsa iudex esto crudelior, et quasi mortuam te existimans, quomodo possis reviviscere, cogita: deinde mens ac membra singula digna castigatione punienda: denique totum corpus crucietur. Dicit enim Deus: « Convertimini ex toto corde vestro, in ieiunio et fletu et plactu », etc.; et infra: *Qui futuras poenas in hoc parvo vitae spatio compensaverit, se ipsum ab aeterno iudicio liberat; grandi plagae alta et prolixa opus est medicina, grande scelus grandem habet necessariam satisfactionem.**

26. Idem etiam elegantissime docet Divus Chrysostomus *in epist. ad Hebr. hom. 9.*,¹ ubi nec veretur dicere, medicamentum fortius, quod maxime operetur in poenitentia, exteriorem satisfactionem esse: quemadmodum in medicamentis compositis una herba est dominantissima. Et *hom. 5. De poenitent.* dicit eam esse mortuam sine eleemosyna.

27. Idem quoque docet Divus Cyprianus *serm. 5. De lapsis, circa finem*: *Orare oportet impensius et rogare, diem luctu transigere, vigiliis noctes ducere, etc.*

28. Praeterea (ut in relectione anni superioris monstratum est), cum ambarum partium, et spiritus et carnis, peccatum commune sit, necessarium erat, ut esset remedium quoque commune, totusque homo interior et exterior poenas lueret peccatorum.

29. Praeterea, cum ex misericordia Dei poena aeterna poenitenti in temporalem commutetur (aeterna autem futura erat non solum animae sed etiam corporis), consequens fit, ut peccator poenae temporali non solum animae, verum etiam corporis relinquatur obnoxius. Sic enim Deus impartitur misericordiae largitatem, ut non relinquatur iustitiae disciplina. *De poenitent. dist. 1. cap.* Nullus, ex D. Augustino.

¹ *De poenit. dist. 1. cap. « Medicamentum ».*

*Ad rationem dubitandi pro parte negativa ;
et primo respondetur de baptismo.*

30. Ad primum argumentum iam ante ex Divo Thoma responsum est, omnia illa remedia post peccatum mortale nulla esse, si poenitentia desit, quemadmodum et Divus Augustinus *lib. 2. Contra Cresconium* dixit, sine caritate, quaecumque alia remedia (quae multa enumerarat) non prodesse: verbi gratia, fidei remissio peccatorum tribuitur, item et eleemosinae. At Apostolus inquit: *Si caritatem non habuero*, etc. Sed quoniam haec generalis responsio non videtur idonea, speciatim respondetur ad singula. Et quidem primo de baptismo.

31. *Prior opinio.* Nam utrum baptismus sine poenitentia peccata remittat, scholastici auctores in duas factiones extremas atque adversissimas distrahuntur. Nam quidam contendunt omnes nervos, ut suadeant, baptismum, nisi contrito administretur, prodesse nihil. Cui opinioni adhaerent Gabriel *dist. 14. quaest. 2.* et Adrianus *quaest. 1. De poenit. et Quodlib. 5. art. 3.* Quibus et Divus Thomas favere videtur *3. p. q. 86. art. 2. et 3. et quaest. 68. art. 6. ad 3.*, ubi asserit, quod ad effectum baptismi percipiendum, licet non requiratur poenitentia exterior, requiritur tamen interioris poenitentiae virtus: virtus autem poenitentiae contritio est, cum sine actu caritatis non reperitur; ergo, etc.

32. Item, *super epist. ad Roman. lect. 4.* dicit, quod contritio cordis requiritur ante baptismum; alioquin fecte ad baptismum acceditur.

33. Atque habent, qui sic opinantur, ea pro se argumenta maxime, quae nos retro fecimus, ut ostenderemus iustificationem peccatoris sine actu caritatis esse non posse: quae hic repetere, ne longum sit, supervacaneum existimavi.

34. Habent et illud ex Divo Augustino (si Divo Augustino tamen hoc opusculumtribuendum est). Is ergo, seu quisquis alius eius libri fuerit auctor, *ad fratres in eremo serm. 11.*: *O compunctio*, inquit, *sine qua infructuosa est omnis confessio, omnis satisfactio inanis, sine qua adultis non valet baptismus!* Sed expresse tamen *lib. 7. Cont. Donatist. cap. penultim.* et habetur *De consecr. dist. 4. cap. Solet*, baptismum asserit non prodesse iis, qui non habent caritatem; probatque ex illo Apostoli *1. Corinth. 13.*: *Si tradidero corpus meum, ita ut ardeam*, etc.; praeterea, *Act. 3.*: *Poenitemini et convertimini, ut deleantur peccata ve-*

stra. Ergo conversio requiritur, quae non est sine caritate, ut ante ostensum est. Loquebatur autem, antequam baptizarentur.

35. *Posterior opinio*. Haec et multa alia dicuntur ab iis theologis, qui priorem opinionem de baptismo tuentur. Sed exoriuntur ex alia parte adversarii, qui adstruere videntur, non requiri contritionem aut attritionem, sed satis esse poenitentiam virtutalem, hoc est velle suscipere baptismum institutum ad remittenda peccata, et id sine complacentia in peccatum. Quem in modum loquitur Divus Ambrosius *lib. 3. De Sacramentis cap. ult.* Quod etiamsi non confiteatur peccatum, qui venit ad baptismum, tamen hoc ipso implet confessionem omnium peccatorum, quo baptizari petit, ut iustificetur: et ita Sacramentum baptismi, iuxta communem expositionem, vocatur poenitentia; *ad Hebr. 6.: Impossibile est renovari ad poenitentiam*; et *Luc. ult.: Oportebat praedicari in nomine eius poenitentiam, et remissionem peccatorum in omnes gentes*. Ubi quae Matthaeus de baptismo dixit, Lucas refert de poenitentia. Idem videtur nonnullis Scotus sentire *dist. 14. q. 4.* et Caietanus *3. p. q. 86. art. 2.* et probatur ex D. Ambrosio in illud *epist. ad Rom. 11. « Sine poenitentia sunt dona Dei »: Gratia Dei in baptismo non quaerit gemitum aut plantum, sed solam ex corde professionem*. Et quia quae graviter peccantur, non nisi fletu et gemitu ad veniam pertinent, ideo ne illos iam non posse accipere veniam putarent, quia dolere illos non videbant, ostendit id inter primordia fidei non requiri.

36. *Opinio media. Prima conclusio*. At vero Divus Thomas, et communis theologorum sententia inter has extremas media est, in cuius expositionem sit prima conclusio, de qua ego non dubito: ante baptismum requiritur in eo, qui peccavit mortaliter, aliqua poenitentia interior, scilicet displicentia formalis detestatioque peccati. D. Thomas *3. p. q. 86. art. 2. ad 1.*; *Gloss. ord. in illud Matth. 3.: Poenitentiam agite*, etc.; D. Augustinus *De ver. et fals. poenitent. cap. 8.*; *De fid. ad Petr. cap. 30.* expresse, et *lib. De fid. et oper. cap. 6. et 84. lib. 50.*; *Homiliar. hom. 27.* Cuius verba habentur *De consecr. dist. 4. cap. Omnis: Nemo potest novam vitam inchoare, nisi eum veteris poenituerit*. Probat autem Divus Augustinus id duobus testimoniis Sacrarum Literarum. Primum est *ad Coloss. 3.: Exuite vos veterem hominem et induite novum, qui secundum Deum creatus est*. In baptismo enim proprie novus homo induitur; ergo prius debet exui vetus homo, quam novus induatur. Sed novum induit homo per hoc, quod eligit novam vitam; ergo et veterem exuit per hoc, quod detestatur antiquam.

37. Secundum testimonium habetur *Act. 2.: Poenitentiam agite*,

et baptizetur unusquisque vestrum. Et Dominus etiam non baptizatis loquebatur, inquires: *Nisi poenitentiam egeritis, omnes simul peribitis.*

38. Divus Chrysostomus *hom. 10. in Matth.* hoc colligit ex eo, quod baptismus Joannis fuit praeparatorius baptismi Christi, et vocatur baptismus poenitentiae, *Luc. 3., Matth. 3.;* ergo in remissionem peccatorum erat baptismus Joannis, non quod peccata remitteret, sed quod per poenitentiam, quam praedicabat, disponebat ad baptismum Christi.

39. Hoc etiam definitum est nunc in Concilio Tridentino sess. 6. cap. 6., quod videlicet ante baptismum oportet esse poenitentiam, idest odium et detestationem peccatorum, ex eo, quod *Actor. 2.* dicitur: *Poenitentiam agite, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi, in remissionem peccatorum.*

40. Nec hanc conclusionem aut Scotus aut Caietanus negarunt (quantum ego sentio); nusquam enim asserunt, omni displicentia, etiam imperfecte remota, baptismum recte a peccatore suscipi.

41. Nec Divus Ambrosius etiam unquam somniavit (ut patet legenti caput illud ultimum *De Sacramentis*) peccata in baptismo remitti sine quocumque dolore interiori.

42. *Secunda conclusio.* Secunda propositio: non requiritur actus perfectus poenitentiae virtutis, ut peccator sit dispositus ad suscipiendum effectum baptismi, sed satis erit imperfectus dolor, quem theologi attritionem appellant. D. Thomas *4. dist. 6. q. 1. art. 3. q. 1. ad 5. super cap. 11. Joann. lect. 9.*

43. Haec vero propositio non aliter a me probatur, quam in relectione anni superioris probatum est, omnia quidem Novae Legis Sacramenta gratiam vitamque conferre, sed potissimum baptisma, quod nisi vitam peccatoribus conferat, non video, cur Sacramentum regenerationis appelletur. Ac si contritio semper praecederet tamquam dispositio, nunquam baptismus culpam mortalem remitteret, sed solum poenam. Quare gratiam in eo conferri adultis non oporteret, quae videlicet ad remissionem poenae non requiritur.

QUODNAM DISCRIMEN SIT INTER ATTRITIONEM ET CONTRITIONEM.

Perfecta displicentia peccati quae.

44. Exoritur tamen hoc loco quaestio valde difficilis, et ad hanc propositionem explicandam necessaria, qua quaeritur discrimen inter attritionem et contritionem unde liqueat, quidnam attritio sit, quaeque sit illa, per quam virtute Sacramenti fiat homo ex attrito contritus.

Nam D. Thomas 4. dist. 17. q. 2. art. 1. q. 2. ad 3. solum asserit attritionem esse displicentiam imperfectam, contritionem vero esse displicentiam perfectam. At hinc revera non habetur, quid attritio sit quaeve sit illa imperfectio, qua a contritione distinguitur. Variis ergo aliorum hac de re opinionibus praetermissis, supponendum iam primis est, displicentiam ideo perfectam dici, quia nihil illi deest eorum, quae ad finem displicentiae consequendum sunt necessaria. Est autem finis displicentiae seu doloris de peccato multiplex, ut a principio huius disputationis constituimus. Primus, vindicare iniuriam factam Deo; alter, eiusdem Dei amorem conciliare; tertius, peccatum, ut malum et inimicum animae, destruere atque abolere.

45. Erit igitur ea perfecta poenitentia et displicentia de peccato, quae habebit hos tres fines et effectus. Qui quidem omnes mutuo haerent, nec quisquam illorum sine reliquis invenitur. Qui enim dolor iniuriam Dei emendat, idem et conciliat nobis Deum et peccatum commissum delet.

Imperfectae displicentiae tria genera.

46. Quibus iactis fundamentis, patet manifeste, displicentiam imperfectam eam esse, quae nec sufficiens est ad emendam Dei iniuriam, nec ad gratiam ipsius sarciendam, nec ad peccatum destruendum. Unde colligitur, hanc imperfectam displicentiam multipliciter homini contingere: multis enim modis contingit a perfecto declinari.

47. Primum itaque genus imperfectae displicentiae est, cum quis dolet de peccato propter humana naturaliaque motiva, ut quia turpe est et contra rationem, vel quia induxit infamiam, vel etiam quia contrarium Deo est, quatenus finis est et principium naturae. Hoc autem displicentiae genus, quod videlicet sola ratione naturali nititur, an theologi appellaverint attritionem, me profecto latet: sed quum sit quidam imperfectus dolor, qui interim frangere et atterere animum potest, licet non perfecte, nos attritionem eam nuncupemus. Vide D. Augustinum *De vera et falsa poenit. cap. 2. et 9.*

48. Secundum genus imperfectae displicentiae est quae oritur a timore poenarum, poenas vero intelligo spirituales vel aeternas, quae lumine fidei cognoscuntur: hanc doctores scholastici omnes attritionem vocant, atque de ea D. Augustinus *De vera et falsa poenit. cap. 17.* loquitur, tractans illa verba Ezechielis: « *Quaecumque hora peccator ingemuerit et conversus fuerit, vita vivet* ». *Conversum ait non tantum versum, vita vivere. Vertitur a peccato, qui iam vult dimittere peccatum:*

convertitur, qui iam totus omnino vertitur: qui iam non solum poenas timet, sed ad bonum Domini contendere festinat. Dixerat autem, poenitentiam, quae impetrat vitam, non a solo timore, sed a caritate proficisci.

49. Hanc etiam attritionem tamquam insufficientem reiicit D. Ambrosius *lib. 1. De poenit. cap. 9.*

50. Tertium imperfectae displicentiae genus invenitur, cum quis dolet quidem de peccato, qua ratione offensa Dei est, sed ex velleitate, non ex volitione absoluta et efficaci: habet enim desiderium imperfectum placendi Deo, dimittendi peccatum, etc.; sicut et dilectio Dei imperfecta potest appellari volitio, qua Deo vellem bonum et gloriam, ipsique placere in omnibus; desiderio tamen imperfecto: sic et nolle Dei offensam, est imperfecta displicentia; nam perfecta, efficax et absoluta est, quae ex dilectione Dei efficaci et absoluta nascitur. Hunc vero imperfectum dolorem Caietanus *q. 1. De contritione* (ac iure ille quidem) attritionem vocat.

Quadruplex discrimen inter contritionem et attritionem.

51. Si haec nobis fuerint diligenter inspecta, facile coniciemus discrimen inter attritionem et contritionem.

52. Primum ab effectu, quia contritio peccati remissionem facit, attritio non facit.

53. Alterum a principio, quod contritio ab amore infusae caritatis procedit, attritio vero non, sed vel a timore poenarum, vel ab amore proprio et naturali, vel a dilectione imperfecta conditionata et inefficaci, qui non sunt actus caritatis, cum possint esse in peccatore.

54. Inde rursum discrimen tertium sequitur, quod contritio elicitur ab habitu poenitentiae infuso, attritio vero ab habitu eodem non elicitur.

55. Postremum discrimen est, quod ad contritionem requiritur auxilium Dei speciale, cum sit actus supernaturalis. Attritio vero solis naturae viribus haberi potest, nisi attritio secundi generis, quae tam ex parte intellectus, quam ex parte voluntatis, auxilio speciali opus habet: timor siquidem servilis (ut modo pro comperto supponimus) donum Dei est. Et quemadmodum ad credendas poenas supernaturales necessarium est auxilium Dei, quo moveatur intellectus; sic ad timendum eiusmodi poenas necessarium est, ut excitetur affectus, et consequenter ad dolendum de peccato propter hunc finem supernaturalem. Credimus enim, nullam poenitentiam efficaciter attingere

effectum supernaturalem cum solo auxilio Dei generali. Ad alias vèro attritiones ex parte voluntatis nullum auxilium speciale requiritur. Nam illa primi generis, cum naturale obiectum habeat, solis naturae viribus nititur. Illa autem postremi generis, supposita fide beatitudinis supernaturalis, haberi potest sine auxilio Dei speciali, sicut et desiderium inefficax et imperfectum beatitudinis.

56. Sed enim haec nobis dicta fuerint de contritione et attritione secundum vocabulorum et usum et significationem. Nam quod D. Thomas *De veritate* q. 28. art. 8. dixit, omnem dolorem de peccato in habente gratiam esse contritionem, improprium est. Nec abusus vocabuli trahendus est in hanc nostram disputationem, ubi de contritione et attritione proprie loquimur.

*Si proprie et formaliter loquamur de contritione et attritione
nulla attritio fit contritio.*

57. Quo significatu manifestum est, nullam attritionem contritionem aliquando fieri posse, contra Scotum in 4. dist. 14. q. 2. et Caietanum, q. *De contritione*, asserentes, contritionem acquisitam informem, quae ab aliis theologis appellatur attritio, contritionem fieri posse formatam. Existimat vero Caietanus, hanc esse opinionem D. Thomae 3. p. q. 89. art. 1. ad 2., ubi asserit, quod primus poenitentis actus habet se ut ultima dispositio ad gratiam consequendam, scilicet contritio: alii vero sequentes actus poenitentiae procedunt iam ex gratia et virtutibus.

58. At revera haec opinio primum D. Thomae repugnat in 4. dist. 17. q. 2. art. 3. ubi et manifeste asserit, contritionem esse effectum elicited ab habitu poenitentiae infusae. Est autem certum, quod actus elicited ab habitu infuso distinguitur omnino a quocumque alio, qui ex puris naturalibus haberi potest, ut actus elicited a caritate infusa a quocumque alio amore, qui citra caritatem elicited. Et ratio est in promptu, quia actus, qui habetur ex puris naturalibus, non attingit nisi obiectum naturale: talis est enim, quale obiectum, ut ante docuimus. Cum ergo omnis attritio acquisita naturalis sit, naturale quoque obiectum habet, sicut et dilectio acquisita. Quare impossibile est talem attritionem fieri contritionem: sicut nec dilectio quidem acquisita dilectio caritatis infusae fieri potest, cuius videlicet obiectum supernaturale sit oportet.

59. Quod si actus nostri acquisiti supernaturalia obiecta effica-

citer attingerent, certe habitus virtutum infusarum (quod retro docebamus) essent supervacanei.

60. Praeterea, actus contritionis (ut manifestis argumentis superius ostendebamus) auxilio eget speciali. Actus autem attritionis, de quo Scotus et Caietanus loquuntur, sunt ex puris naturalibus, ut etiam ipsi fatentur: ergo impossibile est esse idem, quia principia sunt prorsus diversa: nec fieri potest, ut actus, qui solo auxilio Dei generali a potentia producit, idem numero a potentia cum auxilio speciali producat. Et quod de hoc genere attritionis dictum est, patet etiam, ac multo quidem magis in reliquis. Hoc vero idem nobiscum tenet Paludanus, *dist. 17. q. 1.* et Gabr. *dist. 16. q. 1.*

*Utrum ad contritionem requiratur totus animi conatus,
quem tunc poenitens praestare potest.*

61. Sed quaeri tamen a plerisque solet, an ad poenitentiae actum, quem contritionem appellamus, totus animi conatus necessarius sit, ita videlicet, ut actus habeat omnem intensionem, quam eo tempore voluntas potest illi praestare, etc.

62. *Opinio Adriani affirmativa.* Et quidem Adrianus *quaest. 1. De poenit. art. 2.* et *Quodlib. 5. art. 3.* existimat ad contritionem exigere, ut homo omnem conatum adhibeat. Probatque in primis ex *Deuteronom. 4.* ubi: *Si quaesieris, Moyses ait, Dominum Deum tuum, invenies illum, si tamen toto corde quaesieris et tota tribulatione animae tuae.*

63. Secundo id suadet ex eo, quod *Isa. ultimo* Dominus ait: *Ad quem respiciam, nisi ad pauperculum et contritum spiritu et trementem sermones meos?* Nota, *contritum spiritu.* Dolor enim remissus spiritum non conterit. Nota rursum, *trementem.* Tremor enim est magnus et manifestus timor, ut dicit Glossa super illud *ad Philipp. 2.: Cum timore et tremore, etc.*

64. Tertio argumentatur ex illo *Joelis 2.: Convertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio et fletu et planctu, et scindite corda vestra.* At dolor remissus nec ex toto corde est, nec fletus et planctus efficit, nec scindit corda, etc.

65. Quarto sanctorum testimoniis id confirmat. D. Augustinus *lib. De vera et falsa poenit. cap. 17.,* *Convertitur, inquit, qui iam totus et omnino vertitur;* et *serm. 11. ad fratres in eremo, Gravia peccata, ait, gravissimis lamentis indigent;* item Divus Ambrosius *lib. 2. De poenit. cap. 10.: Facilius inveni qui innocentiam servaverint, etc.* quae ante sunt a nobis recitata. Et *Ad virginem lapsam cap. 8.* posteaquam in-

terrogaverat, quanta esset et qualis poenitentia necessaria, et descriperat exteriorem ingentem, subiicit: *Cor vero sit liquescens sicut cera, et totum corpus maceretur. Talis vita, talis actio poenitentiae, si fuerit perseverans, audebit sperare, etsi non gloriam, certe poenae evacuationem. Insiste ergo, misera, fortiter inhaere tamquam naufragus tabulae: nam grandi plagae alta et prolixa opus est medicina.* Quod ostendit Divus Ambrosius et testimonio Joelis iam citato, et quia omnes, qui in Sacris Literis veniam poenitendo referuntur consequuti, huiusmodi cordis compunctionem habuere, non levem et remissam, non parvam, sed maximam, ut Ninivitae et David, qui explicans poenitentiam suam, ait: ¹ *Laboravi in gemitu meo, lavabo per singulas noctes lectum meum, etc.*; atque iterum: ² *Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus, et non est sanitas in carne mea: afflictus et humiliatus sum nimis, rugiebam a gemitu cordis mei.*

66. Cyprianus demum *serm. 5. De lapsis*, Quam magna, inquit, deliquimus, tam granditer defleamus: alto vulnere diligens et longa medicina non desit, poenitentia crimine minor non sit. Putasne Dominum cito posse placari, cuius templum sacrilega contagione violasti? Orare oportet impensius, diem luctu transigere, vigiliis noctes ac fletibus ducere, tempus omne lacrimosis lamentationibus occupare, stratos solo adhaerere cineri, in cilicio volutari et sordibus, etc.; et paulo post: *Si precem toto corde quis faciat, si veris poenitentiae lamentationibus et lacrimis ingemiscat, si ad veniam delicti sui Dominum iustis et continuis operibus inflectat, misereri talium potest.*

67. Est etiam ratio pro hac sententia, quod non habemus nos, Deum conferre gratiam, nisi facienti totum quod in se est: sed qui non convertitur toto conatu, non facit totum quod in se est. Contritus igitur, cui scilicet infallibiliter Deus gratiam confert, tota vi animi convertitur.

68. Altera quoque ratio est, quod non est contritio, nisi ex amore caritatis proficiscatur: sed amor caritatis non habetur, nisi toto nixu Deus diligatur. *Deut. 6.: Diliges Dominum Deum tuum ex tota fortitudine tua*; quod Marcus dixit: *ex tota virtute tua*; et Lucas: *ex omnibus viribus tuis*. Quibus et testimoniis et rationibus adductus, non dubitat omni asseveratione confirmare, contritionem nullam esse, nisi ex toto conatu voluntatis doleatur.

¹ Psalm. 6. 7.

² Psalm. 37. 8. et 9.

Duo extrema in hac quaestione cavenda.

69. Atqui duo hic extrema fugienda: alterum eorum, qui facile quibilibet poenitentibus veniam et securitatem pollicentur, adversum quos Isidorus 2. lib. *De summo bono cap. 13.* illud *Jeremiae 6.* inducit: *Curabant contritionem filiae populi mei cum ignominia dicentes: pax, pax; et non erat pax.*

70. *Argumenta contra opinionem Adriani.* Alterum extremum hoc est, quod tenet Adrianus. Contra cuius opinionem Chrysostomus in libello *De reparatione lapsi* (et refertur *De poenit. dist. 3. cap. Talis*) inquit: *Mihi crede, talis est erga homines pietas Dei: nunquam spernit poenitentiam, si ei sincere et simpliciter offeratur: etiam si non potuerit quis explere in praesenti satisfaciendi ordinem, quantulumcumque tamen et quamlibet brevi tempore gestam poenitentiam suscipit etiam ipsam, nec patitur quamvis exiguae conversionis perire mercedem.*

71. Deinde, actus caritatis, etiamsi non habeat totam intensionem, quam potest, nec ex toto conatu procedat, sufficit ad remissionem peccatorum; ergo et contritio. Antecedens patet, quia ad talem actum, cum sit supernaturalis, requiritur habitus caritatis infusae, cum qua nullum mortale peccatum est. Nisi huic argumento respondere velis, habitum caritatis nunquam in actum exire, nisi voluntas omnem vim ad operandum intendant: quod absurdissimum est.

72. Praeterea, praeceptum de actu fidei et de actu spei homo implet, etiamsi non agat ex toto conatu: ergo et praeceptum de caritate et contritione; non ergo contritio totum animi conatum exigit.

73. Referri etiam solent in hoc Sacrarum Literarum testimonia, ut illud *Joann. 14.*: *Qui diligit me, diligetur a Patre meo; et Jacobi 4.*: *Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis.* Quod si dicas, esse limitanda eiusmodi testimonia, ut subintelligatur ex toto conatu; eadem ratione limitabimus et quae loquuntur de fide, spe atque iustitia. Quod quoniam probabile non est, ne illud quidem probare debemus, unde hoc proficiscitur.

74. *Refellitur alia Scoti opinio.* Quibus eisdem argumentis Scoti opinio refellenda est, qui in 4. dist. 14. quaest. 2. tenet, ad contritionem requiri certum intensionis gradum; qui quidem error falso nititur fundamento. Credit enim Scotus, attritionem acquisitam ex puris naturalibus dispositionem esse ad gratiam. Et quoniam vidit non quamlibet naturae displicentiam, puta remissam, idoneam esse ad iustificationem, coactus fuit asserere, contritionem exigere certam intensionem

magnam soli Deo cognitam. Verum imaginatio haec (sive Scoti fuerit sive non fuerit; nam si quis cum voluerit hoc errore liberare, cum hoc ego non magnopere pugnabo), imaginatio haec, inquam, non modo falsa est, sed etiam periculosa et erronea, ne quod verbum atrocius dicam. Ultima namque ad gratiam dispositio (ut nobis demonstratum est) auxilio Dei indiget speciali. Quo auxilio posito, sive Deus moveat ad magnum dolorem, sive ad parvum intensive, talis dolor contritio erit: sicut ad amorem caritatis, sive Deus auxilio gratuito intense moveat voluntatem, sive remisse, sive ut duo, sive ut decem, actus caritatis erit. Iustus siquidem habens caritatem infusam ut decem, potest actum amoris habere ut quatuor. Et cum de tali gradu requisito nulla possit esse probabilitas, an scilicet habeamus illum necne, certe de contritione nullum praeceptum esset. Quod ne ipse quidem Scotus admittit. Quod autem nullum eiusmodi esset praeceptum, patet: esset enim stultum praeceptum, quod semper invincibiliter ignoratur: quin imo teneretur homo ex toto conatu poenitentiam agere, ne exponeret se periculo talem gradum omittendi.

75. *Refutatur alia Scoti opinio seu error.* Ex eodem quoque fonte eiusdem Scoti alter error emanavit: certum tempus necessarium esse, ut actus noster contritio sit. Cui sententiae adversatur manifeste D. Chrysostomus in *oratione de B. Philogonio* et in *libello De repara. lapsi*, cuius ante verba retulimus. Adversatur etiam Leo papa in *epist. 69. ad Theodorum*, inquiens: *Si periculum urgeat, cuique petenti statim est absolutio danda, quia misericordiae Dei non possumus tempora definire, nec mensuras ponere, apud quem nullas palitur veniae moras conversio, dicente Spiritu Dei per Prophetam: « Cum conversus ingemueris, tunc salvus eris ».* Est autem hic propheta Ezechiel *cap. 18.* inquiens: *Cum averterit se impius ab impietate sua, animam suam vivificabit; et cap. 33: Iustitia iusti non liberabit eum, in quacumque die peccaverit, et impietas impii non nocebit ei, in quacumque die conversus fuerit.* Nam utroque loco, in quacumque die, pro quacumque hora vel momento accipiendum est. Si enim iustus, qui avertit se a iustitia sua vel in hora, vel etiam in momento, iustitias antiquas amittit: impius ergo, in quacumque hora vel momento fuerit conversus, iustitiam consequetur, ut qui in momento potuit perdere gratiam, possit et comparare.

76. Praeterea, fac, ut illud tempus necessarium, exempli causa, sit media hora, et in prima illius temporis particula faciat homo quidquid sibi possibile est; tunc sequitur primum, Deum facienti quod in se est, gratiam denegare, facientem quoque hominem quidquid et po-

test et debet, condemnari. Nihil enim praeterea debet homo, quam pro tempore potest. Sequitur deinde, in illa etiam temporis particula hominem alias liberum, esse extra salutis acquirendae statum. Quae omnia christiana pietas exhorret.

77. Praeterea, sequitur inde aliquem hominem Deum summe diligere et de commissis propter Deum dolere, et tamen a Deo condemnari, contra illud: *Qui diligit me, diligetur a Patre meo*. Quin etiam sequeretur, martyrem, qui pro Christo mortem oppeteret, condemnari, ut si martyrium in prima parte illius temporis necessarij pateretur. Quod si dicas suppleri defectum continuationis per martyrium, certe cum voluntas pro facto cedat, voluntas quoque efficax martyrii erit sufficiens ad gratiam dispositio. Quae quoniam in momento haberi potest, fateamur necesse est, contritionem quoque posse haberi in momento.

78. Nihil scilicet novi dicimus, sed ea tantum, quae communi scholae consensu sermoneque feruntur: sed ne haec quidem, quamlibet obvia et omnium disputatione trita, erant nobis praetereunda. Constituendum enim erat, quid, et quale sit id, de quo disserimus, non quod ignorare id vos arbitraremur, sed ut ampliore ratione et via nostra procederet disputatio.

79. *Responsio ad argumenta Adriani*. Igitur ad primum Adriani argumentum protinus respondeo, si illud prius exposuero, amorem Dei super omnia dupliciter posse dici maximum: uno modo intensive, graduali quadam intensione, quo pacto iuniores de intensione loquuntur; in quem modum non oportet amorem Dei esse maximum. Aliter intelligitur esse maximus appetitativae. Concedenda sunt enim nobis in scholastica concertatione huiusmodi vocabula, quod alias saepe deprecati sumus, ac iure obtinere debemus, quoniam theologicas res ornate dicere velle, puerile est. Certe theologo, si afferat eloquentiam, non est aspernenda; si non habeat, non admodum flagitanda; tantum complectatur verbis quod vult, et dicat plane quod intelligit. Ut ergo eo redeamus, unde digressi sumus, et propositam distinctionem apertiori exemplo demonstramus: femina interim vehementius et intensius catellum amat, quam aurum; et tamen si alterutrum oporteret amittere, aurum catello praeponeret: ita quoniam pluri facit aurum, quam catellum, plus diligit aurum, non intensive quidem, sed appetitativae. Quo modo etiam contritio dolor est maximus, quia si daretur optio, mallem amisisse pecunias, mallem me mortuum fuisse, quam peccasse.

80. Ad primum itaque argumentum respondetur, quod toto

corde Dominum quaerit, qui non partem Deo dat et partem negat, ut illi faciunt, qui vel amant aliquam unam creaturam prohibitam, vel reservant sibi unum aliquod peccatum, quod non displicet. Quemadmodum, verbi causa, ille totam domum hospiti exhibere dicitur, qui neminem admittit intra domum sine hospitis voluntate: sed qui cum illo etiam inimicum exciperet, non totam domum exhiberet; similiter in tota tribulatione animae Deum quaerit, cui omnia peccata displicent. Nam qui ex parte quidem tristaretur de peccatis, ex parte vero unum quodlibet sibi reservaret, in quo delectaretur, is Deum in tota tribulatione animae non exquireret. Non est ergo ibi sermo (ut scholastice loquamur) de totalitate gradualis intentionis, sed de totalitate integritatis et perfectionis.

81. Atque hinc reliquis Sacrarum Literarum testimoniis facile respondetur: primo etiam D. Augustini testimonio. Alteri vero, quod ex eodem Augustino profertur (ut omittamus, illud opusculum non esse ab Augustino conditum), respondemus, ad satisfactionem integram pro gravissimis peccatis exhibendam gravissimis lamentis opus esse, sine quibus eiusmodi peccatorum plena remissio non est. Ceterum ad simplicem remissionem culpae prolixa illa et gravis poenitentia tum interior tum exterior non requiritur. Et per hoc patet quid DD. Ambrosio et Cypriano respondendum sit.

82. Ad primam vero rationem respondetur, facienti quod in se est ex puris naturalibus, non oportere Deum gratiam conferre nec tunc nec postea, nisi totum faciat quod potest: sed facienti quod in se est, post auxilium Dei moventis, Deus gratiam iustificationis dat, etiamsi ex toto conatu non faciat. *Ecce* (inquit *Apocal. 3.*) *sto ad ostium et pulso: si quis aperuerit mihi ianuam*, etc. Christus ergo ingreditur ad animam, sive ex toto conatu, sive ex medietate conatus ianua aperiatur.

83. Ad secundam rationem prius dicitur, quod illis verbis non praecipitur intentio summa gradualis in actu, sed solum, ut omnes vires intendantur, quantum necesse ad diligendum Deum super omnia appetitive: ita ut in praeparatione animi, videlicet cum opus fuerit, totum cor, mentem, animam, vires, conatum Deo praestemus. Posterius respondetur, quod illiusmodi verbis solum ostenditur, nullam esse diligendo Deo mensuram praescribendam. Quia enim dicturus erat, *Diliges proximum tuum sicut teipsum*, docet ante, nullum exemplum nullumque modum in amore Dei esse quaerendum, qui utique dignus est, ut sine modo atque exemplo diligatur. *Ecclesiast. 43.*: *Benedicentes Dominum, exaltate illum quantum potestis: maior est enim omni laude.*

84. Verum illud dubium protinus existit, an Sacramentum baptismi cuique attrito administratum conferat gratiam, an potius unum aliquod sit attritionis genus, quod solum disponat ad gratiam Sacramenti.

85. Sed huic ego quaestioni commodius postea respondebo, cum de Sacramento absolutionis disputavero: eadem enim ibidem quaestio est, et quod ad mores Christianorum attinet, hic forsitan curiose, illic vero necessario transigetur.

Redeundo ad rationes pro parte negativa positas in principio quaestionis, respondetur etiam speciatim de caritate.

86. Iam vero ad argumenta prioris opinionis, quae nitebantur ostendere baptismum, nisi contrito administretur, prodesse nihil, dupliciter respondetur. Prius, quod si loquamur de actu caritatis, semper requiritur ad iustificationem, seclusis tamen Sacramentis, sicut et contritio. Sacramentum autem in non ponente obicem eundem effectum habet, quem haberet caritas et contritio sine Sacramento. Unde sicut parvulus per solam habitualement caritatem et gratiam iustificatur, eo quod non ponit obicem Sacramento ad remissionem peccati originalis; ita et adultus, qui non ponit obicem ad remissionem peccati mortalis, cum est attritus, per infusionem caritatis habitualis iustificatur. Posterius responderi quoque potest, omnia illa testimonia de caritate habituali esse intelligenda. Alias qui dormiret, quoniam non diligit, maneret in morte. Sed prior solutio praestabilior est. Argumenta vero opinionis alterius, post ea, quae disseruimus, faciliora sunt, quam ut solvere debeamus.

Utrum caritas sine poenitentia possit iustificare.

87. De caritate vero, an sine poenitentia valeat mortales culpas remittere, nonnulla controversia est. Gabriel enim ait 4. dist. 14. q. 1., sed D. Thomas negat 3. p. quaest. 84.: *Credit autem ille, solo actu caritatis sine poenitentia peccata donari, cum memoriae non occurrunt: ut si peccator, quo scilicet tempore Deum diligere tenetur, Dei considerans bonitatem, elicit actum dilectionis Dei super omnia, consequitur, inquit, remissionem peccatorum, licet nullum habeat poenitentiae actum, quia nullam habet cognitionem de peccato, quam occupatus, ut ait, circa Dei dilectionem habere non potest: non enim possumus plura simul cogitare.* Haec ille. Omnia vero Scripturae testimonia, quae probant

poenitentiam esse necessariam, exponit de poenitentia formali aut virtuali, ut patet in tertia eiusdem quaestionis conclusione. Atque etiam Scotus in illa ipsa distinctione et quaestione, paucioribus verbis, eadem fere peccare videtur.

Duplex necessitas medii et praecepti.

88. Sed hi primum in eo falluntur, quod non vident, interesse plurimum inter ea, quae solum necessaria sunt ut praecepta et quae necessaria sunt etiam ut media, sine quibus salus haberi non potest. Aiunt namque, excusari hominem a poenitentia et memoria peccatorum, cum habet de peccato commisso vel ignorantiam invincibilem vel etiam distractionem necessariam a peccatis cogitandis, quasi poenitentia solum esset necessaria, quia praecepta est, et non item quia medium ad salutem necessarium. Atque in huiusmodi mediis licet admitatur excusatio, ne homo peccet, quando ex ignorantia desunt, non tamen admittitur, ut sine illis homo salvetur; exempli gratia: fides Christi est ad salutem necessaria; quod si cui Evangelium non annuncietur, excusabitur quidem a praecepto credendi, id est, non peccabit ex eo, quod non credit in Christum; sed vitam aeternam minime consequetur, ad quam consequendam Christi fidem habere necesse est. Atque idem de baptismo dicere licet, sine quo nemo salvus efficitur, sive occupatus circa res alias, sive oblitus baptismi fingatur. Intelligimus ergo, ad divinam providentiam pertinere, ut cum voluit vel fidem vel baptismum medium ad salutem praestituere, facienti quod in se est, nunquam deneget tale medium. Sic igitur, cum poenitentia sit ad salutem medium necessarium (quod abunde Sacrarum etiam Literarum testimoniis ostensum est), divinae procurationis esse convincitur, ut facienti quod potest, ea suggerat, quae fuerint huic remedio adhibendo necessaria.

89. Errant deinde vehementer, quod testimonia illa Scripturae Sacrae de poenitentia formali vel virtuali interpretantur: idque ut opinionem suam pugnacissime defendant. At si semel hanc nobis licentiam interpretandi permittimus, facile quoque cetera media ad salutem praefinita per eandem expositionem eludemus. Fides quippe Christi explicabitur ad salutem necessaria formaliter, vel virtualiter. Votum etiam baptismi dicetur necessarium formale, vel virtuale.

90. Praeterea, cum sancti omnes de poenitentia formali et explicata praedicta testimonia interpretentur, temere et inconsiderate in contrariam intelligentiam pervertuntur.

91. Praeterea, talem interpretationem admittentes, in nullo eventu probare poterunt, formalem poenitentiam esse necessariam. Dicemus enim illis, etiam cum peccata memoriae occurrunt, non oportet formaliter expliciteque dolere. Neque id refelli aliquo testimonio potest, quoniam caritas est poenitentia virtualis, quae sufficere dicitur, quoniam locis praescriptis formalis poenitentia non praescribitur. Ita, si huic expositioni dabitur locus, satis erit ad salutem nova vita, sine detestatione veteris, quae est haeresis lutherana.

92. Quaedam insuper testimonia de poenitentia virtuali exponere, impudentiae manifestissimae fuerit, ut illud *Joel. 2. : Convertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio et fletu et planctu, et scindite corda vestra*; illud item *Actor 2. : Poenitentiam agite, et baptizetur unusquisque vestrum in remissionem peccatorum*. Quod quidem testimonium si de poenitentia virtuali volumus exponere, in eum errorem incidimus, quem paulo ante reprobavimus, hoc est, baptismum sine poenitentia formali peccata remittere. Verum haec missa facio (quae tamen discernere controversiam possunt); illud quaero, si cui peccatori divina bonitas occurrat, eo etiam tempore, quo nec diligere Deum nec poenitentiam agere tenetur, non occurrant autem peccata, videlicet occupatissimo in divinae bonitatis contemplatione: quaero tum (inquam) an isti habenti actum dilectionis peccata sine poenitentia condonentur? Nam si condonantur, ergo etiam quando non tenebatur ille aut Deum diligere aut in Dei contemplatione versari, remissionem peccatorum consequetur sine poenitentia. Quod vel isti quoque concedere verentur. Sin autem non condonantur, nec ille peccator potest in actum dilectionis sine poenitentiae actu prodire; ergo poenitentia formalis (quod modo contendimus) est ad remissionem peccatorum necessaria. Atque (ut saepe iam diximus) ad divinam procuracionem spectat, ut nullus peccator in actum dilectionis prodeat, cum primum ad Deum convertitur, quin simul quemadmodum bonum per amorem amplectitur, ita etiam odio malum prosequatur: ¹ *Poenitemini, inquit D. Petrus, et convertimini, ut deleantur peccata vestra*.

93. Accedit illa quoque causa, quod cum Sacramentum poenitentiae baptizatis tam sit necessarium ad salutem, quam baptismus non baptizatis (quod suo postea loco demonstrabitur), certe sicut sine baptismo in re vel in voto nemo adultus salutem consequi potest; ita sine poenitentiae Sacramento in re vel in voto salvatur nemo. Votum autem Sacramenti poenitentiae nullus habet sine peccatorum et me-

¹ *Act. 3. 19.*

moria et displicentia: verius est igitur nimirum illud, quod nos asserimus, sine poenitentiae actu per solam caritatem neminem posse salvari.

Respondetur etiam speciatim de martyrio.

Utrum martyrium peccata sine poenitentia remittat.

Opinio iuniorum.

94. Sed de martyrio quaestio difficilior est.

95. Nam id sine poenitentia peccata etiam mortalia remittere, iuniores fere tradunt, Scotus 4. dist. 14. qu. 2.; Gabriel eadem dist. et qu. Imo et D. Thomas videtur in hanc sententiam ire 3. p. q. 87. art. 1. Nam secundum argumentum erat huiusmodi: *Poenitentia non est sine actuali displicentia peccatorum: sed peccata venialia possunt dimitti sine displicentia eorum, sicut patet in eo, qui dormiens occideretur propter Christum: ergo peccata venialia possunt remitti sine poenitentia.* Cui argumento D. Thomas respondet, quod passio pro Christo suscepta obtinet vim baptismi, et ideo purgat ab omni culpa, et veniali et mortali, nisi actualiter voluntatem peccato invenerit inhaerentem. Hactenus D. Thomas.

96. At, etiamsi homo non doleat, aut culpas in memoria habeat (modo tamen velit placere Deo in omnibus, et vitam pro illo fundere), non habet voluntatem peccato actualiter inhaerentem; ergo (iuxta D. Thomae placitum) passio pro Christo suscepta, sine poenitentia, mortalia peccata remittit.

97. *Sententia auctoris.* Verum sententia contraria mihi ex animo exuri non potest. Nam persuasa est et auctoritate maiorum et gravi constantique ratione, ac fieri potest, ut errem, sed ita prorsus existimo. Primum enim passio pro Christo suscepta, si a caritate non existit, nihil valet ad culpae mortalis remissionem, ut Divus Thomas auctor est, 2. 2. q. 124. art. 2. ad 2. et 3. par. qu. 66. art. 12. ad 2.; item et D. Augustinus contra Crescon. lib. 2. cap. 12. Immo adeo D. Paulus 1. Corinth. 13. inquit: *Si corpus meum tradidero, ita ut ardeam, caritatem autem non habuero, nihil mihi prodest.* Caritas autem in eo, qui peccavit mortaliter, non remittit peccatum sine poenitentia (ut idem D. Thomas scribit 3. par. qu. 84. art. 5. ad 2.); ergo nec martyrium. Et confirmatur: quia voluntas efficax martyrii et martyrium actu susceptum, quantum ad essentialia (ut hic supponimus) nihil differunt. Si ergo martyrium sine poenitentia peccatum mortale remittit, ac proinde gratiam meretur aeternam, et voluntas quoque efficax martyrii idem sine poenitentia dubio procul efficeret.

98. Praeterea, passio pro Christo suscepta in eo, qui fuit aut schismaticus vel haereticus, non remittit peccatum haeresis vel schismatis, nisi prius homo Ecclesiae Catholicae fuerit aggregatus; ergo nec remittit eiusmodi peccata, nisi homo poeniteat. Nam verbis scholae usitatis quandoque utimur, nec ullum aut verborum fucum aut eloquentiae ornatum adhibere volumus, sed tantum confirmandae veritati curam operamque navare. Antecedens igitur nostrae huius argumentationis, praeterquam quod habetur ex D. Cypriano *lib. Epistolarum, epist. 2. ad Antonianum*, atque ex D. Augustino tum saepe alias tum *lib. 1. De baptismo contra Donatistas, cap. 11. et lib. 3. cap. 16. et lib. 4. cap. 17.*; definitur etiam in Concilio Florentino sub Eugenio IV. Consequentia vero probatur: quia sicut fides et Ecclesiae Catholicae unitas sunt media ad salutem necessaria, ita et poenitentia.

Absque baptismo suscepto in re aut in voto non datur salus.

99. Praeterea, si quis ante baptismum mortem pro Deo oppetat, non consequetur salutem sine voto baptismi, si re ipsa baptizari non poterat: ergo nec post baptismum, si peccavit mortaliter, consequetur salutem sine poenitentiae Sacramento, aut in re aut in voto suscepto. Antecedens, quod assumpsimus, Thomas Waldensis, *lib. De Sacramentis, cap. 97. et 105.* Divi praesertim Augustini testimonio confirmat, *lib. 4. De baptismo contra Donatistas cap. 21. et 22.* Non enim mors pro Deo suscepta, iam Evangelio promulgato, sine fide Christi et Ecclesiae salutem praestare potest. At consequentia vel ex eo liquet, quod sicut baptismi Sacramentum est ad salutem necessarium his, qui ante peccaverunt, ita et poenitentia his, qui peccaverunt post baptismum.

100. Adde illud quoque, quod si martyri peccata in mentem veniant, etiam in ipso martyrii agone constituto, non salvabitur, si non doleat: ergo martyrio etiam instante, poenitentia necessaria est. Antecedens patet, quia si confessor occurrat, citra Sacramentum salus illi non veniet, eo quod divinum praeceptum de confessione est. Cum igitur de contritione etiam interiori divinum praeceptum sit (quod iam iam manifestum erit), fit consequens, ut si homo martyrio expositus de peccatis memoriae occurrentibus poenitentiam non agit, divini praecepti violator existat.

101. Ridiculum vero est, quod fingunt isti, martyrium homini oblatum memoriam peccatorum abolere: cum e diverso poenae inopinato etiam incidentes soleant culparum memoriam vel dormientem excitare. In cuius rei exemplum adducit Chrysostomus *homil. 4. de*

divite et Lazaro, fratres Joseph, quibus cum peccati iam pene oblitterati venisset in mentem, *Merito*, inquit, ¹ *haec patimur, quia peccavimus in fratrem nostrum*. Tres item pueri in camino ignis ardentis, ² *In veritate et in iudicio*, aiunt, *induxisti haec omnia propter peccata nostra: peccavimus enim*, etc.; et Propheta, ³ *In die*, inquit, *tribulationis Deum exquisivi manibus meis*; et paulo post: *Et meditatus sum nocte cum corde meo, et exercitabar et scopebam spiritum meum*, etc. Martyrium itaque occurrens non memoriam peccatorum aut tollit aut impedit, sed potius excitat. Quare nihil causae video, cur poenitentia ad salutem necessaria martyri desit: quin in ipso sanguine culpas maxime abluet, quas ante commisit. Equidem ita sentio, et (ut reor ipse) sentiet unusquisque vestrum, si rem non ex auctoritate adversariorum, sed ex ratione pensetis. Nec enim minorem vim habet baptismus in remittendis culpis, quam martyrium, quod veluti baptismi vicarium est, ut Divus Augustinus tradidit *lib. 4. De baptismo contra Donatist. cap. 22. et sequentibus*, referturque *De consecr. dist. 4. cap. Baptismi vicem*. Sed baptismus, alias efficacissimum contra omnia peccata remedium, sine poenitentia tamen aliqua praevia peccatorum mortalium non efficit remissionem: ergo nec martyrium: nisi novis oraculis iuniores a mediis ad salutem necessariis martyres adultos velint excipere: quod qua ratione faciant, haud satis intelligo.

102. Nec Divus Thomas unquam asseruit, dormienti in peccato mortali per passionem pro Christo illatam remitti peccatum sine aliquo praecedenti dolore: non enim sine caritate passio valet, ut locis citatis Divus Thomas adstruxit. Et cum eo loco martyrium baptismo comparaverit, idem profecto asseruit, baptismum omnia peccata remittere, tam mortalia, quam venialia, dummodo voluntatem peccato non invenerit inhaerentem. Nec proinde licet colligere, baptismum vel dormienti vel vigilantem sine poenitentia mortalia abolere peccata. Quare nec de martyrio id ex mente Divi Thomae colligi potest, nisi suo ipsius testimonio virum alioqui doctissimum velis urgere, ut concedat, dormienti in peccato mortali, qui nec contritionem nec attritionem habuit unquam, per mortem pro Christo violenter illatam aeternam conferri salutem. Quod tam absurdum est, quam quod absurdissimum.

103. Poenarum igitur remissio solet dici remissio peccatorum, ut patet in indulgentiis, quae passim hoc nomine conceduntur. Credit itaque Divus Thomas, ⁴ per baptismum et martyrium omnem poenam

¹ Gen. 42. 21.

² Dan. 3. 28.

³ Psal. 76. 3.

⁴ Par. 3. q. 87. art. 1. ad 2.

sive peccati venialis sive mortalis aboleri, supposita tamen remissione mortalis culpae, quae adulto sine dispositione voluntatis praevia contingere non potest. Culpae etiam veniales per baptismum adulto dormienti remittuntur. Non enim adultus dormiens baptismum suscipit, nisi prius vigilans voluerit baptizari. Cum autem baptismus sit poenitentia virtualis omnium peccatorum, eo ipso quod quis baptismum voluit, poenitentiam habuit omnium virtuales, quam ad venialium remissionem satis esse, D. Thomas illo loco manifestissime docuit. Et confirmatur: quia si quis vigilans cum attritione peccatorum mortalium, nullam habens memoriam venialium, accederet ad baptismum, consequeretur plenariam remissionem omnium peccatorum: ergo et dormiens, si habuit contritionem mortalium, venialium remissionem consequetur. Confirmatur rursum, quia si baptismus non remitteret venialia, quibus mens inhaeret habitualiter, profecto vix ullus reperiretur, qui per baptismum consequeretur innocentiam, at totius poenae remissionem. Nec me fugit, Caietanum aliter iudicasse. Sed ita res humanae habent, nos non probamus aliena, alii reprobabunt nostra. Intellego ergo, Divum Thomam, ut illi secundo argumento responderet, id sensisse, quod tam baptismus, quam passio pro Christo suscepta, sine aliqua poenitentia formali, remittunt omnia venialia, quantum ad culpam et quantum ad poenam, nisi voluntas actualiter committat veniale peccatum, quod in baptismo facile est, in martyrio non item. Nam fere, dum quis patitur pro Christo, avertit animum ab omni peccato, etiam veniali. Sed sive baptizatus, sive pro Christo moriens actualem obicem opponeret sive baptismum seu martyrio, iam effectus remissionis illius culpae impediretur. Ita cum dormiens nihil actu obiciat virtuti vel baptismi vel martyrii, omnium venialium veniam sine formali displicentia consequetur. Quamobrem illa exceptio, nisi actualiter voluntatem peccato invenerit inhaerentem, non est referenda ad remissionem mortalium, sed ad remissionem venialium. Asseverat enim Divus Thomas, poenitentiam explicitam esse necessariam ad mortalium remissionem: quare non statim asseruisset, dormienti in peccato mortali sine aliquo actu et dispositione praevia, aut per baptismum aut per mortem extrinsecus illatam mortalia peccata condonari.

104. *Respondetur etiam specialiter de eleemosyna.* De eleemosyna vero facilius quaestio est: nam dupliciter intelligi possunt ea testimonia, quae illi tribuunt remissionem peccatorum. Prius ut ad poenas pro peccatis debitas omnia referantur, iuxta illud *Daniel. 4.: Peccata tua eleemosynis redime.* Redimuntur enim poenae pro peccatis debita non alio pretio magis, quam eleemosynis. Posterius etiam in hunc

sensum intelligi possunt, ut pollicitatio divinae misericordiae significetur iis, qui fuerint misericordes, ut etiamsi in peccatis sint, per eleemosynas tamen id consequantur, ut ex Dei gratia et beneficio conversio cordis illis aliquando praestetur. Sic enim scriptum est: ¹ *Frange esurienti panem tuum et egenos vagosque induc in domum tuam: cum videris nudum, operi eum, et carnem tuam ne despexeris: tunc erumpet quasi mane lumen tuum, et sanitas tua citius orietur: orietur in tenebris lux tua, et tenebrae tuae erunt sicut meridies*; et iterum: ² *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur*. Ex quibus liquido patet, quid ad reliqua dicendum sit: nolo enim esse longus in singulis explicandis. Sed et secundum argumentum principale cum sua confirmatione ex his, quae diximus, facile solvitur.

Utrum specialis poenitentia pro singulis mortalibus sit necessaria.

105. *Responsio ad tertium argumentum.* Ultimum vero, quoniam peculiarem habet difficultatem, peculiariter quoque diluendum est. Quaerit enim, an specialis poenitentia de singulis mortalibus sit ad salutem necessaria, an potius satis sit poenitentia de omnibus confusa et generalis. Et quamvis sciam, multa a multis de hac quaestione fuisse disputata, id ego tamen ex Divi Thomae sententia semper et intellexi et credidi, in omni lege sive naturae sive Scripturae sive gratiae non satis fuisse ad peccatorum mortalium remissionem, in genere confuseque dolere, sed specialem distinctamque de singulis poenitentiam requiri. Cuius rei explicandae gratia, dupliciter de contritione loqui possumus. Uno modo secundum se, quatenus est actus virtutis, alio modo in ordine ad confessionem, quatenus est pars Sacramenti.

106. Deinde notandum, dupliciter posse intelligi, contritionem specialem de singulis esse necessariam: primum necessitate praecepti, deinde necessitate finis.

107. Praeterea, contritionem de singulis mortalibus esse necessariam, duobus modis accipi potest: prius sic, ut ad singula peccata mortalia requirantur singulae contritiones, vel secundum numerum vel secundum speciem. Posterius sic, ut una contritio sit distincta de singulis, quemadmodum si singulis peccatis in memoriam revocatis de illis uno eodemque dolore doleam.

108. *Prima conclusio.* Nunc sit prima conclusio: non requiruntur

¹ Isa. 58. 7.

² Matth. 5. 7.

singulae contritiones ad singula mortalia secundum numerum, imo ne secundum speciem quidem, ut videlicet quot sunt peccata vel numero vel specie, tot exigantur dolores. Uno enim actu et confiteri et conteri de multis speciebus peccatorum possumus: ergo nec absolute, nec in ordine ad confessionem in illum sensum requiritur specialis distinctaque contritio.

109. *Secunda conclusio.* In ordine ad confessionem requiritur contritio de singulis distincta, non solum secundum speciem, sed etiam secundum numerum. Quia contritio includit simul propositum confitendi singula mortalia, non secundum speciem modo, verum etiam secundum numerum. Ac praeterea, cum homo confitetur, detestatur ea peccata, quae confitetur, nisi sit ficta confessio. Quare actus interior poenitentiae, a quo exterior confessio proficiscitur, singula mortalia, quae sub confessionem cadunt, respicit. Ideo enim confitetur ea, ut destruat illa, et pro iis Deo satisfaciat. Quapropter ut confessio de singulis mortalibus est ad salutem necessaria, etiam necessitate finis, ita et contritio de singulis in nova lege est necessaria.

110. *Tertia conclusio.* Contritio de singulis mortalibus specialis et distincta necessaria est ad salutem, non solum necessitate praecepti, verum etiam necessitate finis. Fuitque semper in omni lege necessaria, etiam sine ordine ad confessionem. Itaque non sufficit contritio generalis, qua doleo me fuisse peccatorem, sed requiritur specialis, quae distincte feratur in singula, ut scilicet peccatis praeteritis in memoriam revocatis, voluntas unica contritione universa illa detestetur velitque pro universis Deo satisfacere. Haec quippe sat erit, hancque nos poenitentiam specialem ac distinctam appellamus. Nam si unico verbo sacerdoti significare possem diversa peccata mea, illa esset specialis distinctaque confessio. Quocirca cum poenitentia confessioque interior peccatorum hominis ad Deum fit, unicus ille actus, qui fertur in peccata distincta et specialiter cognita, specialis poenitentia et vocatur et est. Asserimus autem, hanc non aliter requiri, ad rationem dati et accepti a dispensatore. Quam quidem confusam et generalem nemo arbitraretur idoneam, distinctam et specialem omnes existimarent necessariam.

111. Sic vero explicata Divi Thomae sententia, haud sane intelligo, cur viris doctis probari non debeat: eo vel maxime, quod poenitentiam hanc specialem atque distinctam sic intelligi volumus ad salutem necessariam, ut reliqua media, quae nisi in tempore adhiberi non queunt: nempe hoc pacto, ut sic distincte de omnibus specialiter doleatur: sin autem vel per angustiam temporis vel per aliam

causam id fieri non possit, habeatur quidem animus votumque, si facultas adesset, specialiter et distribute de singulis poenitendi.

112. Hanc conclusionem D. Thomas habet 1. 2. *quaest.* 113. *art.* 5. *ad* 3. inquiens: *In tempore praecedenti iustificationem oportet, ut homo singula peccata, quae commisit, detestetur, quorum memoriam habet. Et ex tali consideratione praecedenti subsequitur in anima quidam motus detestantis universaliter omnia peccata commissa, inter quae etiam includuntur peccata oblivioni tradita; quia homo in statu iusto est sic dispositus, ut etiam de his, quae non meminerit, contereretur, si memoriae adessent.* Ecce quemadmodum intelligit Divus Thomas, specialem contritionem esse necessariam et ad salutem et ad remissionem peccatorum. Et *De veritate quaest.* 28. *art.* 5. *ad* 4., *Ad iustificationem, inquit, non requiritur, quod in ipso iustificationis momento aliquis de peccatis singulis cogitet. Recogitatio autem singulorum peccatorum debet vel praecedere vel saltem sequi iustificationem; et* 3. *p. q.* 87. *art.* 1., *Ad remissionem peccati mortalis, ait, requiritur, ut homo actualiter peccatum mortale commissum detestetur, ut scilicet, quantum in ipso est, diligentiam adhibeat ad rememorandum singula peccata mortalia, ut singula detestetur.* Idem in 4. *dist.* 17. *q.* 3. *art.* 2. *ad* 2.

113. Eandem sententiam tenet Durandus *dist.* 17. *q.* 2. *ad* 1., Adrianus *qu.* 3. *De baptismo circa finem* et Richardus *dist.* 16. *art.* 4. *qu.* 2. Certe necessariam esse saltem necessitate praecepti huiusmodi contritionem Paludanus asserit *dist.* 17. *quaest.* 1. *art.* 2. *conclusionem* 5. et Alexander Alensis 4. *par. quaest.* 69. *membro* 8. *art.* 2.

114. Idem quoque mihi videtur sentire D. Augustinus *De vera et falsa poenit. cap.* 9. 14. et 17., cuius verba referuntur *De poenitentia, dist.* 3. *cap.* *Sunt plures.* Et *dist.* 5. *cap.* 1., *Versum, inquit, puto qui dolet de crimine; conversum, qui dolet de omni ea, quam exposuimus, varietate.* Exposuerat autem eam varietatem *cap.* 14. secundum circumstantias specialiter et considerandas et deplorandas.

115. Et Divus Chrysostomus in *fine* 1. *lib.* *De contritione cordis: Hoc est, quod exposcitur a nobis, ut semper recordemur mala nostra, et ad animum revocemus, et conscientiam gestorum nostrorum habeamus ante oculos, ut pro his supplicemus Deo.* Sed apertius in 2. *lib.* etiam *circa finem: Oportebat nos semper non solum scire exomologesim et confiteri, quia in nobis multa delicta sunt, verum et unumquodque peccatum, et maius et minus, quasi in libro, ita in corde nostro habere descriptum idque frequentius recognoscere atque ante oculos ponere et tamquam haec nuper admissa lugere.* Nec te moveat, quod confessionis D. Chrysostomus meminit; loquitur enim de confessione, quae fit Deo, non de

ea, quae fit sacerdotibus, ut posterius ostendemus. Et adhuc manifestius *homil. 4. de Lazaro circa finem: Singulis horis et diebus renovemus apud nos hoc iudicium, sententiam adversus nos ipsos feramus omniq[ue] modo conemur confiteri Deo. Nam si nosmetipsos iudicarem[us], ut Paulus ait, ¹ non utique iudicarem[ur] a Domino. Ut igitur nec puniamur nec poenas demus, in suam quisque conscientiam ingreditur, vitamque explicet, cunctisque commissis diligenter excussis, condemnet animam, quae haec patravit, puniatque cogitationem; affligat crucietque suam ipsius mentem; supplicium a seipso exigat pro peccatis. Hactenus Divus Chrysostomus. Et Div. Gregorius lib. 4. *Moralium in cap. 17. et lib. 8. cap. 16. in illud: Confabulabor cum amaritudine animae meae*, enumerando scilicet singula mala, quae feci. Ita enim D. Gregorius interpretatur; cuius verba non gravarer equidem recitare, nisi alio festinaret oratio.*

116. Praeterea, in huius rei confirmationem nec Sacrarum quidem Literarum deesse nobis poterunt testimonia, ut illud: ² *Recogitabo tibi omnes annos meos in amaritudine animae meae*. Non autem esset opus anteacti temporis vitam expendere in amaritudine animae, si poenitentia generalis et confusa sufficeret.

117. Illud quoque: ³ *Si impius egerit poenitentiam ab omnibus peccatis suis et fecerit iudicium*, hoc est examen et inquisitionem; de qua Apostolus: ⁴ *Probet seipsum homo*.

118. Et illud David: ⁵ *Cogitavi dies antiquos et meditalus sum nocte cum corde meo, et exercebar et scopebam spiritum meum*. Legit autem D. Augustinus: *Scrutabar spiritum meum*, et ait: *Seipsum interrogabat, seipsum examinabat, in se iudex erat*.

119. Praeterea, si generalis poenitentia satis esset, quorsum illa tam anxia cura petendi: ⁶ *Ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo?* Nimirum luce clarius Propheta significat, delicta sua se solitum scrutari, et pro occultis, quae vel adhibita diligentia intelligere non potuit, deprecari, cum ait: *Delicta quis intelligit? ab occultis meis*, etc.

120. Praeterea, si cui, dum convertitur, tria mortalia, quae fecit, distincte in mentem veniunt, hoc est adulterium sacrilegium homicidium, quaero, an satis fuerit, reiecta illorum speciali memoria, vere de omnibus, quae fecit, confuse dolere? Nam si satis non est, id nos

¹ 1. Cor. 11. 31.

² Isa. 38. 15.

³ Ezech. 18. 21.

⁴ 1. Cor. 11. 28.

⁵ Psal. 76. 6.

⁶ Psal. 18. 13.

asserimus; sin satis est semperque in omni lege fuit, certe examen illud tam exquisitum in peccatis mortalibus et commemorandis et deplorandis, quod in omni retro tempore parentes nostri fecerunt docetur non fuisse necessarium.

121. Praeterea, poenitentia exterior propter interiorem est: at exterior tam in Lege Nova, quam in Veteri distincta et specialis fuerit oportuit. Nam in Veteri Lege pro variis peccatis varia fuerunt sacrificia definita. In Nova quoque poenitentiae Sacramentum specialem distinctamque de singulis exigit confessionem. Ac revera lex evangelica, quantum animi mei coniectura colligere possum, non adstringit nos, ut specialibus de peccatis doleremus, quam in lege naturae homines tenebantur: sed id concessit ut quam penitentiam olim in delicti compensationem atque vindictam coram Deo agere oportebat, eandem ageremus apud sacerdotem, qui locum Dei teneret in terris.

122. Nec ego video, cur Christus in Evangelio praeceperit de singulis exteriorem poenitentiam, nisi quia requirebatur interior de singulis, ut exterius signum visibile interiori rei signatae invisibili responderet. Non igitur (quod quidam arbitrantur) contritio specialis propter confessionem exigitur, sed e diverso confessio specialis propter contritionem, utraque autem propter iudicii naturam. Omnis quippe iudex, cui iudicandi est auctoritas demandata, reorum delicta inquirere atque examinare debet speciatim, ut iuxta culparum mensuram sit et poenarum moderatio. Sic in evangelica lege iudicium de peccatis sacerdotibus delegatum est, qui ut fideliter suum munus exequantur, non habent esse contenti, peccata si solum in genere cognoscant, sed habent interrogare etiam specialia delicta ac delictorum adiacentes circumstantias. At in lege naturae hoc iudicium erat ipsi peccatori commissum, ut ipse idem et esset testis et accusator et iudex. Unde ait Scriptura: ¹ *Si impius egerit poenitentiam ab omnibus peccatis et fecerit iudicium;* et iterum: ² *Feci iudicium et iustitiam, non tradas me calumniantibus me.* Quam ob rem peccator in propria causa iudex effectus, nisi expendat delicta propria, nisi diligenter seipsum interroget et examinet, ut ex qualitate et quantitate culparum imponat sibi poenitentiae modum, certe infidelis iudicii imo iniqui poenas daturus est apud aequissimum iudicem. Haec naturae ratio est, quis negat? Huic Sacrae Literae consentiunt, hanc sancti doctores insinuant, huius vim Divus Thomas intuitus tertiam illam conclusionem asseruit.

¹ Ezech. 18. 21.

² Psal. 118. 121.

Qua etiam asserenda nos multa diximus non penitus absona aut contemnenda. Sed si quid melius quisquam afferre poterit, nobis volentibus et gratulantibus facturus est. De tertia igitur controversia satis.

PARS IV.

5

DE PRAECEPTO POENITENTIAE UT VIRTUTIS.

1. *Quarta quaestio principalis.* Quarta iam sequitur: an de poenitentiae virtute sit peculiare praeceptum. Sunt enim theologi et fuerunt, quorum opinione de actu poenitentiae speciali praeceptum nullum est.

2. *Rationes dubitandi pro parte negativa.* Hanc vero sententiam in primis suadent testimonio Divi Thomae asserentis, ¹ quod permanere in peccato usque ad mortem non est speciale peccatum, sed quaedam peccati circumstantia. Et tamen si esset de poenitentia speciale praeceptum, omissio illius specialis culpa sine dubio esset.

3. Praeterea, si de poenitentia mandatum speciale esset, id ea esset ratione maxime, quod poenitentia est medium necessarium ad salutem. Hoc vero argumentum infirmum est, quoniam gratia Dei est ad salutem homini necessaria, de qua tamen habenda nullum est peculiare praeceptum. Et confirmatur: nam huiusmodi praeceptum non alio testimonio magis assereretur, quam eo *Lucae, cap. 13.: Nisi poenitentiam habueritis, omnes similiter peribitis.* At exinde nihil tale colligi recte potest. Pari siquidem loquendi forma sane dicitur: nisi gratiam habueritis, omnes peribitis. Unde tamen non fit, ut ex praecepto peculiari gratiam habere teneamur. Cumque poenitentia supponat peccatum antecedens, nisi quis poenitentiam egerit, peribit, non ex impenitentiae culpa, sed ex antecedenti peccato, quod sine poenitentia deleri non poterat.

4. *Pro parte affirmativa.* Pro parte vero contraria illud est, quod eodem tenore in Evangelio proponitur lex baptismi et poenitentiae. Nam quemadmodum scriptum est: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua, non potest intrare in regnum Dei:* ita quoque scriptum est: *Nisi poenitentiam habueritis, omnes peribitis.* Colligunt autem Catholici, legem illam baptismi formale continere praeceptum. Quare et poenitentiae lex praeceptum speciale continet.

¹ 2. 2. qu. 14. art. 2.

5. In hac controversia praeceptor meus olim F. Franciscus Victoria, vir nostra aetate litteris, ingenio religioneque clarissimus, partem tenuit negativam. Addidit vero in huius rei confirmationem praeter ea, quae fecimus, alia quaedam argumenta, quae quoniam homo ingeniosus et doctus esse videbat infirma, asseruit tandem, in hanc opinionem se venire ea potissimum causa atque ratione, quod nulla in contrarium esset, cui non posset facile satisfieri, ut colligere inde in promptu liceat hominis eruditissimi modestiam pariter et ingenium.¹ Nihil enim pugnaciter pertinacique contentione defendere solebat, sed suam interim propriam privatamque sententiam libere tueri, eandem postea simili libertate retractaturus, si melior forsitan opinionis adversae ratio succurrisset. Hac vero ingenii sui mira et beata facilitate scholae nostrae, hoc est Divi Thomae, prudentissimus habebatur interpres; et quidem aequus libero iudicio, nulla eiusmodi adstrictus necessitate, ut vellet nollet, certa sibi esset tuenda sententia.

6. Huius nos clarissimi viri vestigiis inhaerentes, in nullius verba iuravimus, nec apud nos tantum opinio praeiudicata potest, ut etiam sine ratione valeat auctoritas. Sed nostrum iudicium adhibentes, alienum non nisi causa cognita sequimur. Nam Ciceronis,² quotiescumque incidunt, non sententiis modo, sed et verbis libenter utimur, furtumque libenter agnoscimus. Igitur (ut eo, unde huc digressi sumus, revertamur) argumenta quidem tametsi docti hominis et copiosi et nihil praetereuntis eorum, quae pro ea causa dici possent, nunquam tamen ita me moverunt, ut eis respondere posse diffiderem. Auctoritas autem tanta plane me moveret, nisi ego opponerem non minorem D. Thomae, cuius rationes etiam quodammodo mihi videntur firniores.

7. Primum itaque non ambigo, Divum Thomam cum ceteris omnibus scholasticis auctoribus in hac sententia esse, quae partem huius controversiae affirmativam amplectitur. Imo illud est princeps argumentum, quo haec opinio refellitur, quod novitia sit, et in re, quae ad mores pertineat, sine idonea ratione, communi theologorum sensui refragetur. Divus itaque Thomas pro comperto sumit, de poenitentia divinae legis esse praeceptum; nec id semel dicit, sed saepius, *4. dist. 17. quaest. 2. art. 2., quaest. 3. ad 3. et quaest. 3. art. 1. quaest. 4. et 3. par. quaest. 84. art. 7. ad 1. et 2. quaest. 85. art. 2. in argumento in contrarium*; et *2. 2. quaest. 62. art. ultimo.* Imo adeo, quae Divus Thomas *art. illo 2. quaest. 14.* dixit, non modo haec refellunt, ve-

¹ Simile fere scribit init. 1. 12. de loc. theolog.

² Lib. *De natur. Deor.*

rum etiam confirmant. Nam si propositum non poenitendi speciale peccatum est, ut ibidem dicitur, qui fieri potest, ut de poenitentia non sit speciale praeceptum? Nempe si comedere praeceptum non esset, propositum non comedendi specialis culpa non esset: si iciu- nandi praeceptum peculiare non esset, ne peculiaris quidem culpa esset propositum non ieiunandi. Et hunc in modum cetera, quae singulatim persequi longum est.

8. Deinde, poenitere est actus specialis virtutis ad salutem necessa- rius; ergo est in praecepto. Consequentia patet ex D. Thoma 2. 2. *quaest. 3. art. 2. et 3. par. quaest. 68. art. 1.*, ubi asserit, ea, quae sunt necessaria ad salutem, cadere sub praeceptis divinae legis. Et revera id ostendit, nisi me animus fallit, ratio manifesta. Non enim aliter melius possumus iudicare, an praeceptum sit legis de quarum- cumque virtutum actibus, nisi ex eo, quod ad finem legis sunt ne- cessarii. Porro, si finis primus legis idemque praecipuus sine actu cuiusquam virtutis constare non potest, convincimur sane fateri, de huiusmodi actu praeceptum legislatoris esse: nisi insipientem atque improvidum in legibus necessariis volumus defuisse. Atque haec certa regula ac forma est de praeceptis legis sive naturae sive Scripturae sive gratiae sive humanae seu divinae philosophandi.

9. Praeterea, de compensanda iniuria facta proximo speciale praeceptum est; ergo et de compensanda iniuria facta Deo: sic enim D. Thomas 3. *par. quaest. 84. art. 5. ad 2. argum.*

10. Huc accedit, quod si cuius amicitiam violavimus, teneamur speciali praecepto dare operam, ut sarciamus, quemadmodum *Matth. 5.* scriptum est: ergo Dei amicitiam per peccatum mortale violatam speciali praecepto sarcire tenemur, ac proinde poenitentiam agere.

11. Illud praetereo (quod mihi maximo argumento poterat esse ad huius rei confirmationem) quod aegroto corpori quisque tenetur medicinam necessariam adhibere, idque ex speciali praecepto, quod habet, diligere corpus; ex quo efficitur, cum non minus debeat amare animum, ut medicinam necessariam aegro animo adhibere teneatur. Videlicet quemadmodum instigante naturae lege, ut Tertullianus ait¹ et illum aemulatus D. Hieronymus², hirundo pullos suos de succo oculat chelidoniae, et dictamnium cervi appetunt vulnerati, et cetera animantia bruta medicinas sibi divinitus attributas instigantur ut quae- rant; ita procul dubio incitat divina lex homines rationales, ut poeni-

¹ In lib. *D. poenit.*

² In *Eccl. cap. 7.*

tentiam remedium unicum et necessarium ad salutem animae prosequantur.

12. Praeterea, praecepto caritatis obligamur media necessaria ad salutem fratris apponere (inde enim est fraternae correptionis obligatio); ergo et media necessaria ad salutem nostram. Et confirmatur: tenemur proximum a morte tum corporis tum animae liberare. *Mortem enim languentibus probatur infligere, qui hanc, cum potest, non excludit: 83. dist. cap. 1.* Igitur et nosmetipsos a corporali et spiritali morte tenemur eripere. Nec hic, quod ad mores attinet, magnopere contendere debemus, an violetur praeceptum caritatis, an praeceptum poenitentiae: illud modo concedamus, specialem novamque culpam esse, non poenitere: tametsi, quemadmodum cum quis non comedit cibum necessarium ad salutem, immediate quidem contra virtutem temperantiae peccat, ex consequenti etiam contra caritatem; ita qui non poenitet, cum videt ad salutem esse necessarium, directe quidem praeceptum poenitentiae violat, consequenter autem violat caritatem.

13. Praeterea, de poenitentia exteriori praeceptum est: ergo et de interiori. Consequentia patet, quia si satisfactionem exteriorem Deus exigit, interiorem ac multo etiam magis requiret, quae videlicet praecipua est in compensatione delicti. Antecedens vero certissimum est, si ea, quae superiore controversia diximus, teneantur, esse, inquam, exteriorem poenitentiam necessariam ad salutem. Actus quippe omnis virtutis exterior ad salutem necessarius citra controversiam in praecepto est.

14. Sed quid opus est multis? Si homini peccatori occurrat praeceptum de diligendo Deo, simulque peccatum memoriae occurrat, illud quaero tandem, an teneatur conteri, an non: si non, ergo exiens in actum dilectionis sine poenitentia iustificabitur, quod sanae mentis nullus admittit: si etiam, iam habetur quod volumus, de poenitentia esse speciale praeceptum. Quid Tertullianus *lib. De poenitentia* diserte docet, inquiens: *Cum iudex Deus iustitiae carissimae sibi exigendae tuendaeque praesideat, et in eam omnem summam disciplinae sanciat, dubitandum est, sicut in universis actibus nostris, ita in poenitentiae quoque causa iustitiam Deo praestandam esse?* Et paulo inferius: *Audaciam, inquit, existimo, de bono divini praecepti disputare. Nec enim quia bonum est, ideo auscultare debemus, sed quia Deus praecepit. Ad exhibitionem obsequii prior est maiestas divinae potestatis, prior est auctoritas imperantis, quam utilitas servientis. Bonum est poenitere, an non? quid revolvis? Deus praecipit. Quod igitur Deus tantopere commendat,*

quod etiam humano more sub deieratione testatur, summa utique gravitate et aggredi et custodire debemus. Hactenus Tertullianus.

15. Et certe cum lex affirmative praecipiat: *Poenitentiam agite*, rursumque sub mortis interminatione subiungat: *Nisi poenitentiam habueritis, omnes simul peribitis*, intelligi non potest, quibus aliis verbis legislator huiusmodi praeceptum, si vellet, posset inducere. Omnis siquidem virtutis operatio, quae verbo imperandi a lege praescribitur, aut in consilio est aut in praecepto. De opere vero, quod solum in consilio esset, dici nulla ratione posset: nisi hoc feceritis, peribitis. De poenitentiae igitur actu praeceptum est. Quod eo magis mihi persuadeo, quod Joannes Baptista statim a principio populo proponit:¹ *Poenitentiam agite; appropinquavit enim regnum caelorum*. Eandem quoque legem eisdemque verbis Christus primitus invulgavit,² apostolisque invulgandam iussit. Nullo autem pacto verisimile fit, consilia legis statim in initio a populis exigi. Quin imo illud vero similis est, a turba precepta, et ea quidem maxime necessaria cum primis requiri. Unde et *Marc. 1.*: *Poenitemini*, inquit, *et credite Evangelio*: ut utrumque tamquam necessarium praeceptum proponat, poenitere et Evangelio credere.

16. Nec illud leve testimonium est, quod habetur *Apocal. 2.*: *Age poenitentiam: sin autem, venio tibi et movebo candelabrum tuum de loco suo, nisi poenitentiam egeris*.

17. Huc illud adde *Proverb. 1.*: *Quia vocavi, et renuistis, ego quoque in interitu vestro ridebo*. Vocanti ergo ad poenitentiam renuere, speciale peccatum est, cui specialis poena respondet, risus et subsannatio divinae potestatis. Huic et aliud simile est *Jerem. 7.*: *Quia vocavi, et non respondistis, faciam domui huic*, etc. et *Isaiae 65.*: *Omnes in caede corruetis, pro eo quod vocavi et non respondistis*. Certe si ad poenitentiam vocanti respondere consilium esset, non praeceptum, nusquam Dominus pro huius omissione tam gravem poenam minaretur. Item *Jerem. 8.* Deus conqueritur, quod peccatores poenitentiam non agunt. Res est igitur debita, ac proinde praecepta, siquidem Deus expostulat, si non reddamus.

18. Respondetur ad argumenta pro parte negativa. Ad argumentum vero primum, quod ex Divi Thomae auctoritate sumitur, facile respondetur: impoenitentiam ibi accipi pro quocumque peccato, de quo poenitentia non fit. In qua significatione generale peccatum est, cum fornicatio durans usque ad mortem, homicidii quoque reatus

¹ Matth. 3. 2.

² Matth. 4. 17.

et quodlibet aliud simile malum, de quo homo poenitentiam non agit, impenitentiam sit, etiamsi nulla culpa specialis intervenerit: verbi gratia, si fornicator aut avarus subito interiret, correptus aliquo fulmine, quo eventu a praecepto poenitentiae excusari potuit; nec enim habuit spatium cogitandi, ut de peccatis poeniteret: tunc iuxta sententiam D. Augustini et D. Thomae eiusmodi homo habuit finalem impenitentiam, peccatum scilicet, quod non remittitur nec in hoc seculo nec in futuro, generale quidem, non speciale peccatum.

Medium ad salutem necessarium duplicis generis.

19. Ad secundum, fateor, eam esse causam, unde vel maxime liqueat poenitentiae peculiare praeceptum. Sed ut objectionem repellamus, advertendum est, medium ad salutem necessarium esse in duplici differentia. Alterum quod non est actus virtutis, sed vel potentia vel habitus, quos Deus in nobis sine nobis operatur, vel etiam gratia et auxilium Dei, quod non nostrum sed divinum opus est: et de huiusmodi mediis legis praecepta non sunt. Alterum medium actus virtutis est, atque in nostra positum potestate, ut credere in Christum, confiteri fidem, suscipere baptismum, diligere Deum; et de huiusmodi praecepta legislatoris sunt. Quae quoniam non de fine sed de mediis feruntur ad finem legis necessariis, recte colligimus, in omni lege, sive naturali sive scripta, tum humana tum divina, ea media virtutis, quae nullo modo sunt ad finem legis necessaria, in consilio esse; quae vero omnino necessaria, ea esse in praecepto. Unde patet, quid ad tertium argumentum respondendum sit.

Utrum praeceptum sit poenitere statim de peccato mortali.

20. *Rationes pro parte affirmativa.* Sed illud tamen urget vehementer, quod eisdem argumentis, quibus ostendimus esse praeceptum, ostendi aequè potest, homines obligari ad confestim poenitentiam agenda, ut peccatum mortale commiserint. Primum enim D. Thomas 2. 2. *quaest. 62. art. ult.* utrumque pariter affirmat, et teneri homines ex praecepto peccatum deserere, et statim id quidem: ut qui rem alienam furto suscepit, restituere protinus sine mora aliqua debet. In 4. *etiam dist. 17. quaest. et art. retro citatis* expresse tradit, hominem obligari ad poenitendum, cum peccata memoriae occurrerint: quod est dicere, praeceptum poenitendi nullas moras in peccatore permittere, qui peccati memoriam et conscientiam habet.

21. Et ratio id videtur suadere. Nam cum peccatum memoriae occurrit, si homo non detestatur, ex consequenti consentit.

22. Deinde, homo tenetur illico medicinam corporalem corpori necessariam adhibere. Ergo et quam primum debet animae necessariam medicinam apponere.

23. Praeterea, proximi offensi iniuriam teneor, ubi primum commode possum, compensare; ergo et Dei. Antecedens notissimum est. Non enim celerius qui damnum in pecunia dedit, tenetur satisfacere, quam qui dedit in fama vel honore. Sed qui in pecunia dedit, restituere pensareque damnum e vestigio debet; ergo et qui aliter quoquo modo proximum laesit. Et confirmatur: nam si frater meus habet aliquid adversum me, teneor illi extemplo reconciliari, ut patet *Matth. 5*. Igitur et teneor reconciliare me Deo statim, quam eius amicitiam per iniuriam violavi.

24. Praeterea, simul atque commode possumus fratrem nostrum a morte animi liberare, id facere sine dubio tenemur: ergo et nosmetipsos a peccato mortali illico tenemur eripere. Idque magis, quod peccatum, quod mox per poenitentiam non deletur, suo pondere ad aliud trahit, ut Gregorius docuit *homil. 11. in Ezech. 3*. At qui periculo se exponit, peribit in eo, ut in *Ecclesiastico* legitur. Confirmat autem hoc vel maxime Leo papa *epist. 69. ad Theodorum episcopum*, inquit: *Oportet unumquemque Christianum conscientiae suae habere iudicium, ne converti ad Dominum de die in diem differat, nec satisfactionis sibi tempus in finem vitae suae constituat, quem periculose ignorantia humana concludit, ut ad paucarum horarum se reservet incertum*. Periculosum igitur est poenitentiam in aliud tempus reservare. Nam et hoc *Eccl. cap. 5*. prohibet, inquit: *Non tardes converti ad Dominum, nec differas de die in diem: subito enim venit ira eius*. Peccatum igitur est, de die in diem poenitentiam protrahere, nempe cui divinam iram *Ecclesiasticus* interminatur.

25. Item, si in aliud tempus poenitentiam differre liceret, ergo et velle differre licitum est: quod enim facere, idem et velle quoque licet. At qui existens in peccato mortali, interiorem poenitentiam in aliud tempus reservare vult, eo ipso interpretative et implicite vult esse in peccato mortali, in quo, quamdiu non poenitet, perdurare necessum est. Non licet igitur conversionem poenitentiamque differre.

26. Praeterea, negativo praecepto adstringimur, ne simus Dei inimici: nam esse Deo inimicum, usque adeo intrinsece malum est, ut nullo eventu id velle sine gravi culpa valeamus: ergo quamdiu

homo est in peccato mortali, cum sit Dei inimicus, tamdiu praecepto negativo adversatur, quamlibet parum in statu peccati mortalis perseveret. Aut igitur hoc monstrum probandum est, videlicet hominem obligari ad poenitentiam statim agendam, aut primum illud tollendum, hoc est hominem ad poenitentiam agendam obligari. Illuc enim serpit hoc praeceptum, si semel admittitur.

27. Denique suadetur, quod saltem singulis diebus festis teneatur peccator poenitentiam habere, quia finis legis est, ut requiescamus in Deo: ad hanc enim requiem corporalis festorum quies ordinatur: *At in legem facit, qui verba legis amplexus contra legis nititur voluntatem. L. non dubium, cap. De legibus et regula, Certum est, De reg. iur. in 6. Et confirmatur, Levit. 16.: Sabbatum requietionis est: affligetis animas vestras, ab omnibus peccatis vestris mundabimini; et cap. 23.: Affligetis animas vestras, omne opus servile non facietis in die hac: omnis anima, quae afflicta non fuerit in die hac, peribit de populo suo: et causa subditur: Ut propilietur vobis Deus.*

28. *Resolutio quaestionis.* In huius argumenti explicatione adeo multae sunt doctorum sententiae, ut eas enumerare, nedum expendere, molestissimum fuerit: et cum tam variae sint tamque inter se dissidentes, veniam mihi dabit, viri humanissimi, si aliorum opinionibus praetermissis, meam ego (utinam tam vere quam breviter) explicuero.

29. *Prima conclusio.* Primum ergo (ut mea fert et communis opinio) non protinus tenetur homo poenitentiam agere. Atque haec quidem assertio non alia ratione potiore ostendi potest, quam quod fidelium omnium consensus facile admittit, non esse peccatum mortale novum, si quis non statim atque in peccatum incidit, poenitentiam agat; nec aut poenitentes in confessione huius criminis se accusant, aut sacerdotes id curant, quando poenitentes examinant; cum tamen nullus peccator fere sit, qui huius praecepti reus non haberetur. Imo qui diem unum in peccato mortali duraret, non modo multa sed innumera peccata mortalia hoc praecepto transgrediendo committeret.

30. Praeterea, cum praeceptum de poenitentia affirmativum sit, in quo virtutis actus positivus praecipitur, non videtur obligare, nisi pro tempore necessitatis, quemadmodum et reliqua praecepta affirmativa.

31. Item, cum cetera media ad salutem necessaria, scilicet fidem, baptismum, confessionem illico praestare minime teneamur, non est cur unicum poenitentiam mox debeamus exhibere.

32. Praeterea, cum vera poenitentia, ut ante iam diximus, a dilectione Dei proficiscatur, si homo simulatque peccavit, veram poenitentiam habere teneretur, quae videlicet necessaria est, ut Deo concilietur, fieret consequens, ut homo post peccatum statim ad diligendum Deum obligaretur.

33. Praeterea, cum nulla ratio idonea sit nullave auctoritas, qua praeceptum adeo durum asseratur, certe qua facilitate induceretur ab aliquo, eadem quoque ab aliis reiiceretur.

34. *Secunda conclusio.* Non tenetur homo poenitentiam agere, quoties peccata memoriae occurrerint, sive speculative sive practice occurrerint. Etenim nullum aliud nos praeceptum obligat ex eo, quod in mentem veniat, nec peccat mortaliter, qui non diligit Deum, quantumcumque divina bonitas proponatur omni dilectione dignissima, nisi necessitatis articulus intercedat. Idem de praecepto fidei et spei videre licet.

35. Quare nec si peccata sese offerant peccatori digna quae homo detestetur, protinus obligatur in actum contritionis exire: poterit etenim libere nullum habere actum, si nullus instet necessitatis articulus.

36. Et confirmatur, quia obligatio reliquorum praeceptorum ex necessitate rei sumitur, non ex memoria aut intelligentia nostra: quippe, non quia nos intelligimus aut memoria tenemus, obligant, sed quia obligant, debemus nos dare operam, ut memoria teneamus.

37. Illud etiam quam inconsiderate dicitur, memoriam practicam obligare, speculativam non obligare! quasi memoria conscientia sit, cuius iudicio homo teneatur obnoxius. Premam enim angustius et urgebo, quodnam sit illud iudicium practicum, vel quae memoria, quae post simplicem peccati commemorationem novam praecepti obligationem inducit. Cumque nihil constanter recteve dici possit, nimirum non est cur amplius in opinione contraria refellenda moremur; nulla enim ratione nititur, sed solo asserentium arbitrato.

38. *Tertia conclusio.* Atque eisdem omnino argumentis persuaderi potest tertia propositio, hoc est in diebus festis non obligari homines ad agendam poenitentiam aut divino precepto aut humano. Praeceptum enim de colendo Deo, quo festis diebus adstringimur, opera religionis praescribit. At poenitentia (quod ante docuimus) religionis opus non est, sed vindicationis.

39. Item, ius humanum nullum est aut evangelicum, quo hoc praeceptum asseratur. Proferant, et tacebimus. Lex autem antiqua cessavit: lege vero naturae nihil eiusmodi praecipi, notius est, quam

ut probandum sit. Et profecto errores alienos reprehendere, non perinde difficile est. Facilius namque (ut Cicero tradit) in mentem cuiusque venire solet, quid falsum, quam quid verum sit: sed veram et consentaneam opinionem ingerere, eamque idoneis argumentis confirmare, hoc opus, hic labor est.

40. *Quarta conclusio.* Sit igitur quarta propositio: praeceptum de poenitentia obligat in articulo necessitatis, ut reliqua omnia praecepta affirmativa: ac primus quidem necessitatis articulus facile ab omnibus admittitur, periculum mortis. Cum enim praeceptum pro aliquo tempore obliget, si in periculo mortis praeteritur, nullum iam restat tempus, quo possit impleri. Sed notandum est, quod cum baptismus et Sacramentum absolutionis attrito conferant gratiam, institutaque fuerint directe haec duo Sacramenta in remissionem omnium peccatorum, qui suscipit alterum ex his sive contritus sive attritus, vere implet praeceptum de poenitentia, quoniam Deus nihil amplius exigit in compensationem iniuriae et delicti commissi, quam vel contritionem sine Sacramento vel attritionem cum Sacramento per se instituto in remissionem peccatorum. Atque hinc colliges, praeceptum divinum de poenitentia, per se loquendo, obligare solum in duobus: prius, cum obligat divinum praeceptum de baptismo vel confessione: et tunc satis est poenitentia interior imperfecta, si exterius Sacramentum reipsa suscipiatur. Posterius, cum deest minister utriusque Sacramenti: ubi sicut homo tenetur habere votum suscipiendi vel baptismum vel absolutionem, si facultas adesset; ita etiam tenetur habere perfectam poenitentiam et contritionem, ut quae necessaria tunc sit ad remissionem peccatorum.

41. At vero articulus alius, qui addi solet, cum videlicet quis administrare voluerit aliquod Sacramentum, vel quemcumque alium actum exercere, qui requirat hominem existentem in gratia, accidentariam obligationem habet, nec a praecepto poenitentiae oritur, sed a praecepto alio de digna Sacramentorum vel susceptione vel administratione. Unde peccatur quidem peccato sacrilegii, si ab impoenitente Sacramentum aut ministretur aut suscipiatur, non autem peccato omissionis adversus poenitentiae praeceptum. Unum excipio Eucharistiae Sacramentum, quod qui in mortali sumit, duplex peccatum peccat: alterum sacrilegii in Eucharistiam, alterum omissionis in praeceptam peculiare divinum de praemittenda poenitentia Eucharistiae Sacramento, de quo in fine huius relectionis disseremus.

42. Ad primum itaque argumentum respondetur, illam Divi Thomae similitudinem inter praeceptum restituendi et praeceptum

deserendi peccatum, non per omnia quadrare. Qua in re Caietanus videtur fuisse deceptus: primum enim rei alienae restitutio revera fundatur in praecepto negativo, quo vetamur rem alienam invito domino retinere: neque enim minus rei alienae detrectator est, qui eam apud se inventam invito domino detrectat ac detinet, quam si furto suscepisset. Quo fit, ut ad obligationem restituendi iniusta acceptio impertinens sit: sive enim acceperim iniuste per furtum, sive iuste per commodatum, simulatque invito domino rem alienam usurpo, furti reus habeor atque ex consequenti violator praecepti negativi.

43. Rursum etiam, quotiescumque adest commoditas rem alienam domino suo restituendi, toties denuo pecco non restituendo: etiamsi nullum actum positivum habeam, quo rem alienam iniuste velim apud me tenere. Satis enim est ad peccatum novum usurpatio ipsa libera exterior rei alienae, eo tempore, quo oportebat eam domino reddere.

44. At praeceptum poenitentiae, per quam homo peccatum fugit et deserit, sicut et caritas, quae radix et fundamentum poenitentiae est, revera (quidquid Caietanus intelligat) praeceptum est affirmativum, nec includit negativum, nisi quemadmodum omnia affirmativa dicuntur includere de actu contrario; ut praeceptum caritatis secum habet annexum praeceptum odii negativum; praeceptum temperantiae negationem intemperantiae; spes quoque desperationem, fides infidelitatem negat et prohibet: sic praeceptum poenitentiae ex consequenti vetat, ne quis impenitens sit impenitentia positive contraria. Quo fit, ut non poenitere proprie contra praeceptum affirmativum sit, non contra negativum. Quocirca tunc solum peccatum erit, cum praecepto affirmativo fuerit adversum: adversatur autem, cum quis eo tempore poenitentiam non agit, quo ex praecepto agere tenebatur, hoc est, in articulo necessitatis, quemadmodum superius explicatum est circa conclusionem quartam huius quaestionis.

45. Sed est tamen similitudo utriusque praecepti et restituendi et poenitendi proportionalis duplex: prius, quod quemadmodum non dimittitur peccatum, nisi restituatur ablatum; ita quoque non dimittitur, nisi agatur poenitentia. Posterius etiam haec duo praecepta in hoc assimilantur, quod sicut non restituere rem alienam iniuste detentam habet malum statum peccatoris annexum, ita et non poenitere de peccato commisso. Quo fit, ut sive hic, sive ille, hoc est vel qui non restituit, vel qui non poenitet, in actum positivum exeat, alter quo vult non restituere, alter quo vult non poenitere, semper peccet novo peccato. Et quidem frequenter loquendo, ut theologos

decet, in promptu patet id, quod diximus. Avarus enim prave affectus aliena re detinenda, cum in mentem illi venit aliena res, si in actum voluntatis positivum prodeat, quo videlicet vult non reddere, ex consequenti, ut experimento constat, statum illum probat et eligit, in quo est; et qui non poenitet, simili ratione, si peccata, quae fecit, illi occurrant, habeatque actum voluntatis positivum, plerumque nihil aliud, quam consentit et probat statum peccati, quod ante commisit.

46. Quod si volumus etiam rem hanc magis premere, sine dubio peccator, cui peccata memoriae occurrunt, nec poenitet, si quem actum eliciat pro tempore, quo non tenetur poenitentiam agere, semper peccat peccatum novum. Illud siquidem obiectum volitionis, qua volo non poenitere, etiam dum non teneor, nulla ratione honestari potest, cum actus oppositus, hoc est poenitentia et contritio omni tempore usque adeo bona et honesta sit, ut contrarius actus, quo poenitere nolo, nullo unquam tempore honesti rationem habeat. Non assero tamen, esse peccatum mortale, velle non poenitere tempore, quo non teneor, peccatum, inquam, mortale ex genere suo: est tamen veniale, quia non habet obiectum honestum: actus vero indifferentes schola nostra penitus reliquit. Hunc igitur in sensum D. Thomas intelligendus est, ut scilicet homo statim teneatur, imo semper, poenitere de peccato commisso, non positive, dolendo, sed negative, non complacendo: quo etiam sensu ipse idem loquitur *3. p. q. 84. art. 8.* ubi secutus Divum Augustinum *lib. De poenit. cap. 13.*, et habetur *De poenit. dist. 3. cap. Poenitentia est*, et Hugonem de S. Victore dicentem, quod Deus absolvens hominem a vinculo culpae et poenae aeternae, ligat tamen vinculo perpetuae detestationis peccati, asserit, poenitentiam etiam post remissum peccatum debere durare usque ad finem vitae. Quod egregie annotavit Caietanus in *Comment. supra eundem D. Thomae art. 1*.¹ Nam quod post impetratam veniam per primam contritionem, homo iterum atque iterum dolere teneatur, nulla ratione nititur, nisi cum homo dubitat, an vere fuerit contritus. Tum enim locum habet, quod Isidorus tradit *lib. 2. De sum. bono: Propitiatio Dei occulta est, sine intermissione flere necesse est.*

47. Quem etiam in modum possemus explicare, quod in *4. Sent. dist. 17.* dixit, hominem praecepto poenitentiae obligari, cum peccata memoriae occurrunt: tenetur enim non sibi placere in peccato commisso, quod occurrit. Quare nisi actum suspendat (quod tamen rarum et difficile est), si non poeniteat, semper peccabit. Scio Caietanum huic

¹ Sup. cit. artic. 8. q. 84. 3. p.

ipsi loco ex 4. *Sententiarum* deprompto aliter occurrere. Legat qui volet: nec enim eius intelligentia omnino pessima est.

48. Pro vero secundi argumenti solutione notandum est, discrimen esse inter bona corporis, scilicet salutem et vitam corporalem, et bona animae, hoc est salutem et vitam spiritualem: quod illorum non magis sumus domini, quam vitae et salutis proximorum nostrorum. Nam vitae et mortis solus Deus sibi dominium reservavit; posteriorum vero bonorum unusquisque dominus est, habetque eandem liberam potestatem, quam pecuniae et reliquae rei familiaris. Hoc autem discrimen primum ratione constat. Sumus enim domini eorum bonorum, quae nostra diligentia, labore atque industria comparavimus. Cum ergo bona spiritualia, hoc est virtutes, quibus salus et vita animae continetur, nostra libertate et industria interveniente nobis obveniant, nostro ea nobis iure vindicamus: nam et hoc titulo opifex quisque sui operis dominus est; vita autem corporis naturae donum est, non ingenio nostro aut industria partum. Quocirca nihil mirum, si naturae auctor huius rei dominium sibi assumpsit.

49. Quod etiam bonorum spiritualium domini simus, testimonium illud *Eccles. cap. 15.* confirmat: *Deus ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui; posuit ante illum vitam et mortem, etc.*

50. Signo quoque manifesto hoc discrimen innotescit. Nam si mortem mihi conscisco, non aliter contra praeceptum illud: ¹ *Non occides*, pecco, quam si proximum interficerem. Item, si ex gula cibum aliquem sumo vitae corporali noxium, duplex peccatum pecco, alterum contra temperantiae legem, alterum contra illud, quo teneor vitam corporalem servare et meam et alienam, non tamquam dominus, sed tamquam dispensator et custos. At vero si mortis spiritualis mihi causa sum, iactura mihi imputatur. Quin si per fornicationem gratiam virtutem vitamque animi perdam, unicum fornicationis peccatum agnoscitur. Quo uno argumento satis liquet, bonorum spiritualium nos esse vere dominos, non dispensatores, quando horum dissipatio nobis non imputatur ad specialem culpam.

51. Ex hoc etiam discrimine ratio patet, cur volenti se occidere corporaliter quisque privatus vim possit inferre, cogereque vel invitum, ne se occidat: quam tamen vim volenti se spiritualiter interficere non licet inferre, nisi is qui infert, superior auctoritate et potestate sit. Cuius differentiae, ut reor ego, non alia causa est, nisi quod vitae suae corporalis nemo est dominus. Unde sicut volenti alium occi-

¹ *Exod. 20. 13.*

dere vim inferre quilibet potest, ut impediatur; ita et seipsum interire volenti. At cum vitae spiritualis unusquisque sit dominus, iniuriam illi feceris, si vim attuleris, non aliter ac si domino pecuniarum pecunias suas, etiam prodige consumenti, manus ad impediendum iniicias violentas.

52. Hisce igitur explicatis, facile patet, consequentiam illam non valere: non enim, si statim vitae corporalisive proximi sive meae teneor succurrere, statim quoque teneor vitae spirituali mederi, praesertim meae, cuius sum dominus. Certe si salutis corporalis liberum dominium haberemus, qui quartanam febrim, quum protinus sanare posset, ad duos usque annos differret, mortaliter non peccaret. Nunc autem si quis vel in se vel in alio gravem aliquem morbum, quem pellere illico posset, ad longum tempus protraheret, nescirem equidem excusare a peccato mortali.

53. Ad tertium negatur item consequentia: nec enim ego antecedens, quod nonnulli faciunt, negare possum. Scio quidem, latitudinem quandam esse in ea temporis celeritate, quam homini ad compensandam iniuriam proximo illatam praestituimus. Sed qui proximum laesit in honore vel fama, si habens opportunitatem iniuriam compensandi negligit, et ad finem vitae reservat, non existimo tam temerarium et inconsultum theologum esse futurum, ut illum per quinque etiam annos cessantem et torpentem excuset. Certe Christus non excusaret: an theologi debeant, ipsi viderint. Consequentiam igitur ego nego, quia compensationem iniuriae factae proximo, non solum propter nostras utilitates, verum, ac multo etiam magis, propter utilitatem eius, cui iniuria facta est, legislator exigit. At compensatio iniuriae, quae Deo per peccatum fit, non propter Dei commoditates, sed propter nostras exigitur, quippe cum compensationis nostrae Deus non indigeat, nos egeamus. Quo fit, ut bona sua Deus in hac parte pro nostris habeat. Unde ad eandem legem postulat, quae illi debemus et quae debemus nobis ipsis; nec arctiore vinculo satisfactionem efflagitat iniuriae suae, quam remedium salutis nostrae. Tum ergo tenebimur Dei compensare iniuriam, cum bona nostra spiritualia diligere tenemur, inque necessitatis articulo procurare.

54. Ad quartum (quoniam praecedentis argumenti confirmatio ex dictis facile solvitur) non desunt, qui antecedens inficiuntur, eo quod apud Divum Augustinum, *lib. 1. De Civit. Dei, cap. 9.* correctionem fraternam in aliud tempus commodius reservare licet. At hi, bona venia me audietis, Divi Augustini intelligentiam non assequuntur; nusquam enim Divus Augustinus credidit, ubi se offert magna

commoditas corripiendi fratrem, hoc est, cum id fieri potest nulla mea iactura, multa fratris commoditate, licitum esse pro meo arbitratu correctionem fraternam in alium annum remittere, ubi expectetur vel aequa commoditas vel etiam maior. Sed id sentit prudentissimus auctor: cum correctio sine iactura mea fieri non potest, differri nonnunquam posse in tempus, ubi commodius sine iactura mea fiat. Cum igitur interior poenitentia ubique gentium et omni tempore fieri commodissime possit, si non licet liberationem proximi differre, si fieri commodissime potest, ergo nec nostram. Sed nego tamen consequentiam, quia bonorum spiritualium proximi mei custos sum, non dominus: idcirco illum mox eripere teneo, et vivificare, si possum, meipsum non mox teneor, etiamsi possim. Commoditas praeterea ad corripiendum fratrem non semper et ubique parata est: idcirco quando sese offert, lex praecipit, ut arripiatur. Commoditas autem eripiendi nos omni tempore et loco est in promptu. Quare noluit nos suavissimus legislator semper obligare, quotiescumque opportunitas adesset, ne nos innumeris peccatis involveret. Ac revera, utcumque opinemur, negare non possumus, inter bona proximi et nostra longum esse intervallum. Nam bovem proximi aut ovem iacentem levare teneor et servare, si possum, bovem meum et ovem non item, nisi res esset ad vitam meam conservandam necessaria: tunc enim sicut nec vitae, ita nec illius rei, sine qua vita non degitur, liberam habeo facultatem. Sic ergo et bona spiritualia proximi mei, etiam extra mortis aeternae periculum, curare teneor, mea non perinde, nisi cum articulus necessitatis propriae spiritualis occurrit, hoc est periculum mortis aeternae.

55. Ad testimonium vero Divi Gregorii, quod ibi subiungitur, fateor equidem, quod si quis periculum proximum et certum in se videret incidendi in novum peccatum mortale, nisi antiquum aboleret, teneretur tunc temporis poenitentiam agere. Quemadmodum enim qui ex assidua consuetudine iurandi intelligit, se in eo periculo constitutum, ut facile exeat in periurium, obligatur consuetudinem illam retractare, per quam in periculo deierandi constituitur; sic qui ex assuetudine peccandi cognoscit, se ad aliud atque aliud peccatum trahi, nec tentationibus quotidianis sine ingenti periculo posse resistere, videtur procul dubio teneri ad illum statum deserendum. Et hinc patet, quid ad Leonis papae verba dicendum sit. Id vero quod ex *Ecclesiastico* additur, consilium saluberrimum est, non praeceptum. Consilii autem ratio redditur: *Ne forte subito praeoccupati hora mortis, quaeramus spatium poenitendi, et invenire non possimus.*

56. Iam quinti argumenti concedo primum consequens, si nihil aliud ibi significetur, quam non esse peccatum poenitentiam differre; sic enim interdum solemus appellare licitum quod peccatum non est. Sed cum rursum colligis, ergo velle differre licitum est, nego consequentiam. Nam talis volitio non habet bonum obiectum, ut ante diximus; non enim ii sumus, qui admittamus aliquem actum esse licitum, qui meritorius esse nequeat, imo ne bonus quidem moraliter, quod nonnulli libera fronte concedunt. Ergo cum tandem obiicis: quod licet facere, licet velle, bene dicis, si quae dicis, attendis. At poenitentiam differre non est facere, sed non facere: non autem statim licet velle non facere, quae non facere licitum est, id est quae si non feceris, non peccas. Verbi gratia, non levare festucam illicitum non est: at velle non levare, si nullum finem honestum apponas, otiosum ac proinde illicitum est. Item, non facere bonum interdum licet, vide licet cum non teneor: at velle non facere, quod retro etiam diximus, nulla ratione honestari potest.

57. Ad sextum argumentum: licet praeceptum negativum generale sit, ne fiamus inimici Dei per actum, quo inimicitia contrahitur; at ne simus inimici Dei secundum reatum, nullo negativo praecepto sumus adstricti. Sicut enim de amicitia habituali Dei nullum praeceptum affirmativum est, sic de inimicitia, quae secundum reatum est, quasi habitualis, nullum est negativum: omnes siquidem leges praecipiant vel prohibent actus, non habitus. Et cum obiicitur: velle esse Dei inimicum secundum reatum, etiam est intrinsece malum, fateor id quidem, quia ut volitio mala sit, satis est obiectum esse malum, sive secundum actum sive secundum reatum; nam qui positive vult habitum habere vitii, vel etiam esse reatu malus, consentit in rem, quae rectae rationi adversatur, imo adeo implicite consentit in culpam, sine qua nec habitum vitii habere nec reatu malus esse potest: non tamen proinde sequitur, quod sit praeceptum de non perseverando in peccato, sed solum ne velinus malum, quod cum recta ratione pugnat. Atque, ut uno verbo dicamus, velle Dei inimicitiam, directe caritati adversatur; at non velle amicitiam, eo scilicet tempore, quo non teneor velle, caritati non repugnat. Quare negatur consequentia.

58. Ad ultimum: quamvis sciam ego, Scotum et Gabrielem in 3. dist. 37., Angelum in verbo *Feriae*, Niderianum in suo *Praecept. Florentin. par. 2. tit. 9.* asseruisse, in diebus festis, maxime dominicis, teneri homines ad diligendum Deum super omnia, ac proinde si in peccato sint, ad habendam contritionem: sed quoniam ignoro, unde ad hanc opinionem doctores illi venerint, libere possum, quod non

satis explorate perceptum sit et cognitum, sine ulla dubitatione negare. Nam sicut esse plures mundos naturalis ratio negat, quoniam plures esse, ratio nulla naturalis probat: sic peccati mortalis obligationem rationabilissime ubique negabimus, quoties idoneis argumentis non asseritur. Nam illud imbecillum est, quod subiungitur, cum ex Divi Thomae et graviorum auctorum sententia ad finem legislatoris minime teneamur, sed ad media, quae lex finis gratia consequendi praescribit. Non enim, si finis praecepti caritas est, tenemur protinus omnia praecepta legis implere ex caritate; nec si lex iubet quadragesimale ieiunium, ut mens elevetur in Deum, adstringimur proinde ex huius praecepti vigore mentem in Deum elevare. Quod vero dicitur tenendam esse mentem legis, non verba, sit ita sane: sensum enim legis amplectimur, non sonum verborum. Credimus namque legem in eo sensu accipiendam, quem per verba legislator efficere voluit.

59. Iam illud, quod ex *Levitico* affertur, nullius est momenti: primum quoniam Lex Vetus abolita est, nec nos obligat nisi ea parte, qua legis naturae praecepta continebat. Deinde, quoniam Lex de certo quodam die loquebatur, quod festum propitiationis erat, ubi sacerdos semel in anno peculiariter pro peccatis populi orationem fundebat ad Deum atque hostias offerebat; ut quod nunc Ecclesia facit semel in anno obligans ad poenitentiae Sacramentum, tunc in vetere illo populo praesignaretur. Non erat autem lex, quae singulis festis et sabbatis hanc animi afflictionem praescriberet.

60. Ac mihi videor satis de poenitentiae virtute disseruisse: proximum est, ut de poenitentiae Sacramento disseramus, videamusque iam ea, quae sequuntur. Primum, an poenitentiae Sacramentum sit ad salutem necessarium: deinde, an de poenitentiae Sacramento praeceptum sit. Haec enim ex mea partitione restant duo, de quibus accuratius disserendum puto, quoniam utraque disputatio et ad agnitionem Sacrarum Literarum pulcherrima est et ad componendas multas scholasticas concertationes necessaria.

PARS V.

6

DE NECESSITATE SACRAMENTI POENITENTIAE.

Rationes dubitandi pro negativa parte.

1. *Quinta quaestio principalis.* Quod igitur poenitentiae Sacramentum non sit fidelibus ad salutem necessarium, primum suadetur

ex eo, quod post baptismum, qui in peccatum inciderit, non potest per poenitentiam reparari, ut Apostolus ad Hebr. 6. videtur affirmare, cum ait: *Impossibile est eos, qui semel sunt illuminati et participes facti sunt Spiritus Sancti, et prolapsi sunt, rursum renovari ad poenitentiam*; et cap. 10.: *Voluntarie peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia, terribilis autem quaedam expectatio iudicii et ignis aemulatio quae consumptura est adversarios.*

2. Praeterea, a praeciso sacerdote non possumus etiam in mortis articulo hoc Sacramentum sumere, ut D. Thomas auctor est.¹ Liceret autem, si esset ad salutem necessarium, cum ob id ab haeretico et schismatico Sacramentum baptismi licite suscipiamus.

3. Praeterea, Deus non deficit in supernaturalibus necessariis, sicut nec natura in necessariis deficit:² si ergo Sacramentum hoc ex divina institutione esset medium ad salutem necessarium, certe providisset Deus de ministro in articulo mortis. Quare iure divino quilibet sacerdos quemlibet tunc temporis posset absolvere, sicut et baptizare tunc quilibet quemlibet potest. Quocirca talem Ecclesia potestatem sacerdotibus simplicibus adimere non valeret, quod absurdum est.

4. Praeterea, si sine hoc Sacramento non constaret salus, ergo Summo Pontifici via salutis non pateret, cum nullum habeat in terra superiorem et iudicem. At minister huius Sacramenti iudex et superior est, poenitens inferior ac iudicatus: non igitur est hoc Sacramentum de necessitate salutis.

5. Praeterea, si hoc Sacramentum necessarium esset, id maxime ex verbis thematis: *Nisi poenitentiam habueritis*, etc. Sed inde non probatur: pari enim ratione ostenderetur, Sacramentum Eucharistiae esse ad salutem necessarium, cum in eundem modum dicat Dominus:³ *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis*, etc.

6. Praeterea, Div. Chrysostomus homil. 2. in Psal. 50., *Peccata tua*, inquit, *dicito, ut deleas illa: si confunderis alicui dicere, quia peccasti, dicito ea quotidie in anima tua: non dico, ut confitearis conservo tuo, dicito Deo, qui curat ea; et in oratione de beato Philogonio*:⁴ *Ego testificor*, ait, *ut si quisque nostrum recedens a pristinis malis ex animo vereque promittit Deo, se postea nunquam ad illa rediturum, nihil aliud Deus requirat ad satisfactionem ulteriorem.* Idem in serm. de poenit. et

¹ 4. d. 19. art. 2. q. 3. et 3. p. q.

² Joan. 6. 54.

82. art. 7. ad 2.

⁴ Habetur haec orat. in tom. 3. edit.

³ 3. De anim. tex. 45.

Paris.

confess. et homil. 20. in Genesim, et super epist. ad Hebraeos homil. 31., referturque a Gratiano *De poenit. dist. 1. cap. Quis aliquando,* et a Magistro in *4. dist. 17.* Igitur Sacramentum confessionis et absolutionis sacerdotalis non est ad salutem necessarium.

7. Et confirmatur, quia Nectarius episcopus Constantinopolitanus, Chrysostomi antecessor, abrogavit confessionem quae sacerdotibus fit, ut *lib. 9. Hist. tripartitae cap. 35.* Sozomenus refert. Non autem vir sanctus abrogaret, si Sacramentum confessionis esset ad salutem necessarium. Et confirmatur rursum, quia apud Graecos post illa tempora confessio, quae sacerdoti fit, reiecta est atque abolita: non erat ergo medium necessarium ad salutem; alias exinde nullus Graecorum salutem fuisset consecutus: quippe, ut ante docuimus, in mediis ad salutem necessariis nemini ignorantia patrocinator, ut sine illis aeternam salutem possit adipisci; quae est ratio Glossae *De poenit. dist. 5. statim a principio,* ubi tenet, confessionem esse institutam ex Ecclesiae traditione potius, quam ex Novi Testamenti auctoritate. Idem tenet Panormitanus *super cap. Omnis utriusque sexus, De poenitentiis et remissionibus,* D. quoque Bonaventura *dist. 17. 4. Sententiarum q. 3. art. 3.* asserit, confessionem non esse institutam a Christo, sed ab apostolis: non ergo ita gravis est error negare, confessionem sacramentalem apud sacerdotes esse ex divino iure ad salutem necessariam.

8. In contrarium est D. Thomas *3. p. q. 84. art. 5.* ubi ex verbis thematis colligit, poenitentiae Sacramentum esse ad salutem necessarium. Quemadmodum enim de baptismo instituendo Dominus loquitur, cum ait: ¹ *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto,* etc. ita de poenitentiae Sacramento, quod erat instituturus, videtur loqui, cum dicitur: ² *Nisi poenitentiam habueritis,* etc.

9. *Resolutio quaestionis.* In huius controversiae explicatione ponenda mihi sunt fundamenta quaedam ad futuram fabricam constituendam necessaria.

10. *Primum fundamentum.* Primum est, poenitentiam exteriori, in qua sacerdos poenitentem a peccatis absolvit, esse Sacramentum. Hoc fundamentum primi Novatiani evertere voluerunt; negarunt enim, sacerdotes per absolutionem peccata remittere, atque ex consequenti negarunt poenitentiae Sacramentum, quod utique nullum est, si remissio peccatorum in eo non est. Adversus quos disputat Div. Ambrosius *lib. 1. De poenitentia cap. 2. et 6. et 7.* Hos

¹ Luc. 13. 5.

² Joan. 13. 3.

Wicleffistae postea secuti sunt (auctor est Thomas Waldensis *lib. De Sacramentis cap. 135.*); negaverunt enim etiam ipsi, sacerdotes vere absolvere poenitentes. Quae tamen est aperta haeresis. Primum, ex *cap. Ad abolendam, extrav. De haeretic.*, ubi Innocentius III. inquit: *Universos qui de Sacramento corporis et sanguinis Domini nostri, vel baptismate, seu de peccatorum confessione, vel reliquis ecclesiasticis Sacramentis aliter sentire aut docere non metuunt, quam sacrosancta Romana Ecclesia praedicat et observat, vinculo perpetui anathematis innodamus.*

11. Deinde, ex Concilio Florentino sub Eugenio IV. in decreto super unione Armenorum, ubi poenitentia numeratur inter reliqua Novae Legis Sacramenta. Item ex Concilio Tridentino, sess. 7. can. 1. *de Sacramentis in genere.*

12. Praeterea, ex *cap. Firmiter*, ubi definitur, quod Jesus Christus claves Ecclesiae commisit apostolis eorumque successoribus. Clavis autem a catholico intelligitur potestas aperiendi regnum caelorum ac proinde absolvendi a peccatis, per quae regnum caelorum peccatoribus clauditur. Nec huiusmodi intelligentiam aliunde, quam a Christo Domino accepimus, qui *Matth. 16.* cum claves Petro pollicitus esset, explicans e vestigio, quidnam ipsi polliceretur, *Quodcumque, inquit, solveris super terram, erit solutum et in caelis.*

13. Communis quoque Ecclesiae consensus id confirmat, quae est *columna et firmamentum veritatis*, ut dicitur *1. ad Timoth. 2.* Credunt enim omnes fideles, cum peccata sua sacerdotibus confitentur, et ab eis percipiunt absolutionis formam, remissionem quoque peccatorum simul percipere. Merito igitur Concilio Constantiensi praesidens Martinus V. in bulla condemnationis Joannis Wicleffi definit quod sacerdos potest peccatorem confessum a peccatis absolvere, et quod sacerdos, etiam malus, cum intentione faciendi quod facit Ecclesia, *vere conficit, vere absolvit, etc.*

14. Suppetunt etiam Sacrarum Literarum testimonia ad huius rei confirmationem, ut illud, quod D. Ambrosius adducit *Matth. 16.*: *Tibi dabo claves regni caelorum, et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in caelis*; item illud *2. ad Corinth. 2.*: *Si quid donastis, et ego: nam et quod ego donavi, propter vos in persona Christi.* Et cum sacerdotes in baptismo absolvant a peccatis, eo quod baptismi ministerium illis commissum est, pari ratione et in poenitentia. *Quid enim interest, ait Divus Ambrosius, utrum per poenitentiam, an per lavacrum hoc ius sibi datum vindicent sacerdotes? Nempe unum in utroque ministerium est.* Nam ut illis dictum est *Matth. ultimo: Baptizate omnes gentes, etc.*, ita *Joan. 20.* Dominus ait: *Sicut misit me Pater, et*

ego mitto vos; accipite Spiritum Sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, et quorum retinueritis, retenta sunt. Si ergo acceperunt sacerdotes potestatem remittendi peccata, et eam exercent absolvendo confitentes peccata sua, sine dubio signa illa sensibilia sunt Sacramentum.

15. *Secundum fundamentum.* Haeresis est, negare Sacramentum poenitentiae esse iudicium quoddam ex Christi institutione, hoc est sacerdotes remittentes peccata esse veros iudices a Christo Domino constitutos. Decipiuntur enim nonnulli existimantes, confessores esse iudices arbitros, habentes videlicet potestatem ex electione iudicandorum. Qui profecto errant in media luce. Nam potestas remittendi peccata sacerdoti a peccatoribus conferri non potuit, sed a solo Christo, cuius sunt iudices delegati.

16. Praeterea, claves non conferunt sacerdotibus ipsi peccatores, sed ipse Dominus Jesus Christus contulit eas apostolis eorumque successoribus, ut in *cap. Firmiter De Summa Trinit.* definitur. Potestas ergo solvendi atque ligandi peccatores a Christo Domino sacerdotibus collata est.

17. Praeterea, manifestissime haec res ostenditur ex illis verbis iam citatis: *Sicut misit me Pater, et ego mitto vos; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis*, etc. Sunt ergo iudices a Christo constituti, a quo acceperunt potestatem peccatores iudicandi. Quod si princeps, qui haberet a Caesare potestatem delegandi, diceret cuipiam: *Sicut me misit pater, et ego mitto te; quorum remiseris delicta*, etc., non dubitaremus, eiusmodi hominem esse a principe filio Caesaris iudicem delegatum. Cum igitur filius Dei, homo Christus Jesus, cui omne iudicium datum est omnisque potestas in caelo et in terra, dixerit apostolis: *Sicut misi me Pater*, etc., ambigi nulla ratione potest, eos esse iudices peccatorum a Christo Domino constitutos.

18. Praeterea, Ecclesiae consuetudo apertissime indicat poenitentiae Sacramentum exerceri iudicialiter: est enim ibi reus et accusator, est sententia, est poena iniuncta: sed haec potestas, quam exercent sacerdotes in Sacramento, est a Christo, ut probatum est; ergo ab eodem instituti sunt iudices.

19. Ad haec, in Concilio Florentino definitur, quod minister huius Sacramenti est sacerdos habens auctoritatem absolvendi vel ordinariam vel ex commissione superioris: ergo si iurisdictionis potestas in ministro huius Sacramenti requiritur, iam palam fit, Sacramentum hoc esse iudiciale ex institutione Christi. Nam sicut pastores ovium Christi non sunt pastores ab ovibus, sed a Christo, *Joan. 21.:*

Pasce oves meas; ad Ephes. 4.: Ipse dedit quosdam quidem apostolos, alios pastores, etc.; ita non sunt iudices ovium ab ovibus, sed a Christo: nam quibus commisit ut oves pasceren, commisit simul ut de ovibus iudicarent.

20. *Tertium fundamentum.* Non possunt iudices constituti a Christo iudicare de peccatis, nisi ea cognoscant. Hoc lumine naturali manifestum est: nisi enim innotescant delicta iudicanti, ignorare necesse est, utrum solvere debeat an ligare, remittere an retinere. Quare, sive absolvat sive retineat, utraque sententia erit imprudens.

21. Item, quia vel iudex delegatus aliquam poenam iniungit pro delicto vel nullam: si nullam, iniquus est minister iustitiae; si aliquam, imprudentissimus est quamlibet iniungendo sine cognitione delicti. Nam et aequali poena inaequalia crimina vindicabit, et aequalia inaequali. Cum igitur Christus non instituerit iudicium absurdum et imprudentia plenum, certe instituendo iudices pariter instituit, ut delictorum haberent cognitionem, ne turpiter in iudiciis aberrarent.

22. *Quartum fundamentum.* Omnium peccatorum tam publicorum quam occultorum, tam exteriorum quam interiorum sacerdotes constituti sunt iudices. Patet ex universali sermone: *Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, etc. Joan. 20.; Matth. 16.: Tibi dabo claves regni caelorum; et: Quodcumque solveris, etc.* Alioqui tota Ecclesia seduceretur, quae putat se accipere etiam remissionem delictorum occultorum, quae sacerdotibus confitetur: seduceretur, inquam, si non accepissent potestatem remittendi cum publicis etiam occulta peccata.

23. Praeterea, si Christus de solis exterioribus loqueretur, ergo per absolutionem sacerdos remitteret solum exteriora peccata et non interiora: quare dimidiatam veniam praestaret; ait enim: *Quorum remiseritis, remissa sunt; et quorum retinueritis, relenta sunt.*

24. *Quintum fundamentum:* poenitentiae Sacramentum tres partes habere: contritionem cordis, confessionem oris, satisfactionem operis. Quae videlicet quasi materia sunt huius Sacramenti. Nam verba absolutionis sacerdotalis forma sunt, qua hoc Sacramentum perficitur.

25. *Argumenta contraria Scoti et Durandi.* Nec me clam est, Scotum in 4. dist. 14. quaest. 4. et dist. 16. quaest. 1. id negare quod nos tamquam fundamentum iacimus: credit enim, solam absolutionem sacerdotis esse integrum poenitentiae Sacramentum, quia sola, inquit, ea significat gratiam, solaue proinde gratiam praestat. Durandus etiam in 4. dist. 16. quaest. 1. in eadem erroris navi ver-

satus, quatuor de causis dixit contritionem et satisfactionem non esse huius Sacramenti partes. Primam posuit, quod forma, idest absolutio non applicatur nisi confessioni: ergo sola confessio est materia, cui scilicet soli forma tota adiungitur: nam et rei artificialis materia ea est integra, cui forma integra artis admovetur. Alteram, quod contritio non est signum sensibile; res autem sensibiles Sacramentorum materiae sunt. Tertiam, quod attritione sola verum atque integrum conficitur Sacramentum: quod si contritio esset huius Sacramenti pars, non posset alia loco illius subrogari. Quartam causam esse, eamque vel maximam, quod satisfactio sit posterior tempore, quam absolutio Sacramenti: nec enim est totum successivum, sed permanens, quod suas omnes partes simul habere necesse est, cuique iam existenti si posterius tempore quidquam contingat, non est pars, sed accidens rei. Et confirmatur, quia tanta potest esse contritio, ut tota poena remittatur: erit ergo tunc satisfactio superflua. Quare non est pars: nunquam enim pars suo toti supervacanea est.

26. At vero omnia haec commentitia sunt, nec possunt fundamentum, quod iecimus, infirmare: habetur enim ex Concilio Florentino, cuius auctoritatem theologi sane tenere debemus. In Concilio siquidem Florentino definitur, omne Sacramentum materia formaque constare; et postea: *Quartum, inquit, Sacramentum est poenitentia, cuius quasi materia sunt actus poenitentis, qui in tres distinguuntur partes, cordis contritionem, oris confessionem, operis satisfactionem: forma autem sunt verba absolutionis.* Hactenus Concilium Florentinum. Et Concilium Tridentinum sess. 6. cap. 14. *Docendum est, inquit, Christiani hominis poenitentiam (quam secundam tabulam post naufragium sancti patres apte nuncupaverunt) non solum continere cessationem a peccatis et eorum detestationem, verum etiam eorundem sacramentalium confessionem, itemque satisfactionem.* Haec Synodus Tridentina. Ratio quoque in promptu est. Quia cum poenitentiae Sacramentum quoddam iudicium sit, eius integritas ex his omnibus constat, sine quibus integrum iudicium non est. Sicut et processus iudicialis multis actionibus continetur, videlicet accusatione, testimoniis, confessione ipsius rei, sententia iudicis, etc. Omnia haec enim ad integrum iudicium requisita sunt.

27. Contritio itaque pars huius Sacramenti est, quatenus est ratio exterioris confessionis, ut videlicet confessio non ficta sit, sed verus poenitentiae actus. Et indicere mulctam, atque eam executioni tradere, ad integritatem iudicii pertinet. Siquidem non est perfectum iudicium, quo absolvitur reus a culpa, nisi poena per sententiam in-

dicta executioni tradatur. Quapropter satisfactionem a sacerdote iniunctam Sacramenti iudicialis partem esse negare nullo modo debemus.

28. *Ad argumentum Scoti respondetur.* Ad argumentum vero Scoti non est difficile inficiari, solam absolutionem gratiam conferre. Nam sicut in iudicio fori exterioris, si quis per legitima testimonia et suam confessionem absolvatur, omnia haec sunt vere causa illius absolutionis, licet iudicis sententiam, ut praecipuam causam, spectemus; ita quoque in foro conscientiae interiori princeps quidem causa absolutionis sacerdotis sententia est, sed ratio tamen et causa concurrens, ut rite poenitens absolvatur, testimonium etiam illud fuit, quod adversum se poenitens dixit, sive accusationem vocare malis, qua se accusavit. Unde patet error Glossae *De poenit. dist. 1. cap. 1.* dicentis, nec cordis contritione nec oris confessione peccata dimitti, sed tantum gratia Dei. Nam in omnibus aliis Sacramentis non solum forma sed etiam materia est causa instrumentalis, qua Deus utitur ad remittendum peccatum: aqua enim baptismi, nedum forma verborum, corpus tangit et cor abluit, ut Divus Augustinus asseruit. Quod item in ceteris Sacramentis inducere possumus. Cum ergo tam contritio, quam confessio partes sint huius Sacramenti, consequens fit, ut gratiae causa etiam existant.

29. *Respondetur ad argumenta Durandi.* Ad primum vero argumentum Durandi respondetur, non omnes partes integrales eiusdem rationis esse. Etenim, ut modo dicebamus, in iudicio profano aliter est pars confessio rei, aliter testimonium testium et aliter mulcta a iudice inflicta pro culpa commissa. Et licet per sententiam quis absolvatur a morte et absolutio delicto applicetur, quod morte non erat dignum; si tamen indicatur a iudice pecuniaria mulcta, illius executio spectat ad iudicii integritatem, licet absolutio adiungatur. Et ideo D. Thomas 3. p. quaest. 90. art. 2. docuit, has tres partes materiam appellari Sacramenti, quia partes, ex quibus integratur totum, habent se ut materia. Et Concilium Florentinum non dixit, huius Sacramenti materiam esse actus poenitentis, sed quasi materiam.

30. Ad secundum respondet D. Thomas (est enim 1. arg. illius 2. art.), quod contritio virtualiter pertinet ad exteriorem poenitentiam, in quantum implicat propositum confitendi et satisfaciendi. Contritio siquidem, ut recte Caietanus admonuit,¹ non quomodocumque est pars huius Sacramenti, sed quatenus refertur ad claves Ecclesiae; habet enim pars, in eo quod pars, ordinem ad totum et ad reliquas

¹ In q. 90. 3. p.

partes. Sic ergo contritio accepta includit voluntatem compensandi delictum ad arbitrium sacerdotis, qua consideratione initium est et ratio exterioris poenitentiae. Constat autem, interiores actus hoc modo ad exterius iudicium pertinere: aliter enim iudicatur offendens ex odio, aliter offendens ex ira. Compensatio item poenitentiae, nisi sponte fiat a reo, non est reconciliativa. Quare velle compensare delictum, quod in contritione clauditur, est prima huius iudicii pars, quod est non solum vindicativum, sed conciliativum. Non igitur oportet, quamlibet partem huius Sacramenti esse sensibilem, sed satis est, si sit ratio, quare aliae partes sensibiles ad hoc Sacramentum et iudicium pertineant. Idque eo magis, quod hoc forum interius est, quo nihil vetat actus etiam interiores referri.

31. Ad tertium primo dicitur, quod nomine contritionis in praesentia complectimur attritionem: significamus enim dolorem de peccato cum proposito cavendi in futurum. Nec id nos somniamus, sed ipsum Concilium Florentinum ita nomen contritionis explicuit. Deinde respondetur, quod contritio ponitur pars Sacramenti, quia est certa et indubitata materia. Quod autem attritio sufficiat, quamvis verum sit, non est tamen adeo certum et indubitatum: et ideo Concilium Florentinum communisque sententia tenens certum, relinquens incertum, ponit contritionem partem esse huius Sacramenti.

32. Ad quartum nego consequentiam: capilli enim et ungues partes hominis sunt, nec tamen simul cum homine nascuntur. Accusatio quoque, testimonium, sententia iudicis, solutio poenae, cum non sint simul, sunt tamen de integritate iudicii. Breviter, in omnibus, quorum partes quendam successionis ordinem habent, non oportet integrantes simul esse. Ad confirmationem vero facile dicitur, quod cum Sacramenta per homines administrentur, quibus illa grandis contritio constare nequit, an idonea sit ad integram poenae remissionem; semper opus est satisfactionem iniungi, sine qua Sacramentum quidem esse potest, sed sine qua tamen mancum et imperfectum est. Quomodo et quodcumque aliud iudicium, in quo probatus reus sine multa absolveretur. Nam et homo sine digito poterit esse, sed erit tamen incommode sine digito. Nec nos asserimus, quamlibet satisfactionem esse partem huius Sacramenti. Satisfactio quippe, quae ex arbitrio poenitentis proficiscitur, nec est pars iudicii sacramentalis, nec habet ordinem ad Ecclesiae claves. Unde Concilium Florentinum, *Tertia*, inquit, *pars est satisfactio pro peccatis secundum arbitrium sacerdotis*.

33. Quintum igitur fundamentum (ut cetera omnia, quae po-

suimus) cum firmum sit, nihil aliud superest, nisi ut quaestioni propositae respondeamus.

34. *Prima conclusio.* Prima igitur conclusio sit: non est necessarium ad salutem Sacramentum poenitentiae in re susceptum: hoc est, potest aliquis salvari, etiamsi reipsa non suscipiat hoc Sacramentum, ubi non est facultas suscipiendi. Ac loquor etiam de eo, qui peccavit mortaliter post baptismum. Id definit in primis Leo papa in *epist. ad Theodorum episc. num. 69.*: *Si autem aliquis, ait, quocumque interceptus obstaculo, a munere indulgentiae praesentis exciderit, et priusquam ad constituta remedia pervenerit, temporalem vitam humana conditione finierit, non necesse est nobis eorum, qui sic obierint, merita discutere: cum Dominus Deus, quod sacerdotale ministerium implere non potuit, suae iustitiae reservaverit.* Loquitur de poenitentiae Sacramento.

35. Item, baptismus non est necessarius in re susceptus, sed satis est in voto, si haberi aliter nequit: ergo nec poenitentia. Antecedens probatur ex Divo Augustino *lib. 4. De baptismo contra Donatistas, cap. 22.*, ex Divo Ambrosio *De obitu Valentiniani ad Theodosium*, ex D. Bernardo *epist. 77. ad Hugonem*, ubi id eruditissime demonstrat, ex Innocentio *De baptismo cap. Debitum* et *De presbyt. non baptizato cap. 2.* Sed et *De poenit. dist. 1. cap. Poenitet*, et *dist. 6. cap. Qui vult*; refertur testimonium D. Augustini ex *lib. De vera et falsa poenit. cap. 10. et 12.*, et *26. quaest. 6.* *Siquis* refertur in idem testimonium Concilii Epaunensis. Nonnulla vero capita eiusdem causae et quaestionis, quae in contrarium obiici solent, faciliora sunt, quam quibus a nobis sit respondendum. Illud vero, quod Dominus ait: *Quorum retinueritis, retenta sunt, Joann. 20.*, eandem intelligentiam habet, quam et illud: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua, etc.*, scilicet quum adest facultas: nam cum deest, sufficit votum suscipiendi huiusmodi Sacramenta, quaecumque dicuntur adultis ad salutem necessaria.

36. *Secunda conclusio.* Sacramentum poenitentiae est remedium ad salutem necessarium peccatoribus baptizatis, in hunc sensum, ut sit necessarium in re, si facultas adest, sit necessarium in voto, si facultas desit. Hanc conclusionem probat D. Thomas *3. p. qu. 65. art. 4. et qu. 84. art. 5.* Quia peccator non salvatur, nisi applicetur ei passio Christi vel in re vel in voto; *non est enim aliud nomen sub caelo, in quo nos oporteat salvos fieri; Act. 4.* Passio autem Christi applicatur in Sacramentis: in baptismo quidem his, qui ante baptismum peccaverunt; in poenitentia vero his, qui peccaverunt post baptismum.

37. Deinde probat, quia aegroti, nisi per aliquod remedium salutis, sanari non possunt. *Matth. 9.*: *Non est opus valentibus medico,*

sed male habentibus. Poenitentiae autem Sacramentum est medicina salutis, ut ante nobis demonstratum est.

38. Tertio probat D. Hieronymi testimonio in *Commentariis super 3. cap. Isaiae*, et in *epist. ad Demetriadem de virginitate servanda*, dicentis, secundam tabulam post naufragium esse poenitentiam; nam primam tabulam baptismum vocat. Patet facile legenti. Idem asserit D. Ambrosius *Ad virginem lapsam cap. 8.* et Tertullianus in *lib. De poenit.* Confirmatque Tridentinum Concilium sess. 6. cap. 14. inquit, poenitentiam secundam tabulam post naufragium sanctos patres apte nuncupavisse. Ne quis autem hanc esse D. Thomae mentem possit ambigere, legat *lib. 4. Adv. Gent. cap. 72.*

39. Eandem quoque conclusionem tenuit Thomas Waldensis *lib. De sacramentalibus tit. 8. cap. 68.* citatque Origenem in eandem, qui *homil. 10. super Numeros, Laicus, si peccet*, inquit, *ipse suum non potest auferre peccatum, sed indiget sacerdote, ut peccatorum remissionem possit accipere.* Et *cap. 69.* docet ille idem Thomas Waldensis, Joannem Wicleffum oppositum huius conclusionis tenuisse: quem secuti Lutherani negant, ad salutem esse hoc Sacramentum necessarium. Quamobrem firmiora, si possumus, argumenta debemus afferre, ut haeresis contraria manifestius revincatur.

40. Haec itaque conclusio primum certa est per definitionem Leonis papae in *epist. ad Theodorum episc. 69.*, et refertur *De poenit. dist. 1. cap. Multiplex.* Multiplex, inquit, *misericordia Dei ita lapsibus subvenit humanis, ut non solum per baptismi gratiam, sed etiam per poenitentiae medicinam spes vitae reparetur aeternae, ut qui regenerationis donum violassent, proprio se iudicio condemnantes, ad remissionem criminum pervenirent; sic divinae bonitatis praesidiis ordinatis, ut indulgentia Dei nisi supplicatione sacerdotum nequeat obtineri. Mediator enim Dei et hominum hanc praepositis Ecclesiae tradidit potestatem, ut et poenitentibus satisfactionem poenitentiae darent, et salubri satisfactione purgalos ad communionem Sacramentorum per ianuam reconciliationis admitterent.* Et concludit tandem in haec verba: *Necessarium est, ut peccatorum reatus ante ultimum diem sacerdotali supplicatione solvatur.*

41. Praeterea, *Matth. 16.*, *Tibi*, inquit Dominus, *dabo claves regni caelorum, et quodcumque solveris*, etc. Ergo, cum per peccatum mortale a baptismo commissum caelum peccatori obseretur, necesse est, ut per claves Petri et successorum aperiatur: quod non aliter profecto fit, quam per Sacramentum absolutionis; nec enim soluta erunt in caelo, quae non solverit Petrus in terra.

42. Praeterea, *Joann. 20.*, *Quorum remisistis peccata, remittuntur*

eis, et quorum retinuerilis, retenta sunt; ergo quae non absolvunt sacerdotes, retenta erunt. Quapropter necesse est, si retineri non volumus, ut a sacerdotibus absolvamur.

43. *Tertia conclusio.* Non satis est ad aeternam salutem consequendam peccatoribus baptizatis votum implicitum huius Sacramenti, sed explicitum et formale requiritur. Quoniam ad eundem modum poenitentiae Sacramentum est necessarium peccatoribus baptizatis, eo quod per utrumque virtus passionis et sanguinis Christi in peccatorum remissionem applicatur, sine qua quidem applicatione ne unum quidem mortale peccatum remitti potest. Ac sine voto explicito baptismi nullus salvatur. *Marci ultimo: Praedicate Evangelium omni creaturae; qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit; qui vero non crediderit, condemnabitur.* Unde primum colligitur, baptismum in voto satis esse, cum re ipsa suscipi non potest. Idcirco enim non dixit: qui non fuerit baptizatus, condemnabitur, sed: *Qui non crediderit.* Colligitur deinde, fidem huius Sacramenti, hoc est baptismi, esse ad salutem necessariam, id est, quod per baptismum in nomine Christi praestatur remissio peccatorum omnibus gentibus. Id enim est Evangelium; quod *qui non crediderit, condemnabitur*, ut *Marci ult.* declaratur. Nec hanc huius loci nos intelligentiam comminiscimur, sed etiam nobis sancti Patres tradidere. Waldensis in *lib. De Sacramentis cap. 130.*, Hugo de Sancto Victore *lib. 2. De Sacramentis par. 6. cap. 7.*, D. Bernardus, *epist. 77. ad Hugonem*, D. Augustinus *lib. 1. De baptism. contra Donatist. cap. 8. et lib. 4. cap. 21. et 2. lib. Contra Crescon. cap. 13.* Si igitur citra baptismi votum explicitum nullus omnino salvari potest, cum non adest facultas baptismum re ipsa suscipiendi, nec sine voto quidem poenitentiae explicito salvabitur, qui peccatum mortale post baptismum perpetravit. Noluit enim Deus sine Christo et Ecclesia sua cuiquam patere salutem ac remissionem peccatorum. Cum igitur peccatores possunt Christo et Ecclesiae suae uniri et reconciliari, exterius etiam, susceptis Sacramentis, id Deus requisivit. At cum non adest facultas exterioris unionis et conciliationis, voluntas pro facto cedit, suppleturque per interiorem exterior unio. Confirmat etiam hanc conclusionem id, quod usu venire videmus, ut quantumcumque mors subito occurrat, poenitentiae remedia fideles efflagitent, nec sane sentiant de salute eius, qui moriens nec re nec voto hoc Sacramentum acceperit.

Eorum quae ad salutem sunt necessaria duplex est genus.

44. Ex his colligere licet, quae sunt ad salutem necessaria, ea esse in duplici differentia. Nam quaedam sunt necessaria solum, quia praecepta, ut eruere innocentem a morte, vota reddere, iuramenta servare, quorum necessitas videtur esse praescripta ibi: ¹ *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata*. Alia vero sunt ad salutem necessaria, ut media, et inde in praecepto, quia media necessaria: ut credere in Christum, suscipere baptismum, poenitentiam agere. Inter haec autem haud mediocre discrimen est: nam quae sunt tantum, quia praecepta, ad salutem necessaria, non est opus, in voto habeantur explicito ad salutem consequendam, sed satis est implicite et in genere propositum habituale tenere implendi divina mandata. At quae sunt ad finem salutis media necessaria, si in re haberi nequeunt, oportet teneantur in voto, ut sacramentum baptismi et poenitentiae, quod paulo ante docebamus.

*Utrum etiam ad remissionem peccatorum requiratur
votum huius Sacramenti explicitum.*

Opinio quorundam.

45. Sed est tamen quaestio non parva, an exigatur votum explicitum huius Sacramenti ad remissionem peccatorum, quae post baptismum admissa sunt. Nam ad aeternam salutem consequendam, iam diximus, huiusmodi votum explicitum esse necessarium. Et quidem de hac re inter viros doctos magna dissensio est. Sunt enim qui credant, votum explicitum huius Sacramenti non esse opus ad remissionem peccatorum: ut si quis commisit adulterium post baptismum, per solam contritionem (aiunt), quae est actus virtutis, consequi poterit veniam sine proposito explicito suscipiendi hoc Sacramentum. Id tenet Adrianus *quaest. 1. de confessione ad 2. principale*. Est autem argumentum huius, quod baptismus non est necessarius in re vel in voto explicito ad iustificationem, ut *3. par. quaest. 68. art. 4. ad 2.* D. Thomas asseruit. Cornelius siquidem et Eunuchus ante fidem explicitam Evangelii, iustificationem quidem consequi potuerunt, licet aeternam salutem non potuerint adipisci.

46. Item, quilibet se potest convertere ad Deum in momento, et tamen notitiam baptismi habere in quolibet momento non potest:

¹ Matth. 19. 17.

Quomodo enim audiet sine praedicante? aut quomodo credet, nisi audierit? Igitur nec Sacramenti poenitentiae votum explicitum ad peccatorum remissionem necessarium est. Nec ab hac sententia abhorret D. Thomas 3. p. q. 86. art. 2.

47. *Opinio aliorum contra.* Si quis tamen contrariam sententiam tenere voluerit, habebit pro se, quantum coniectura colligere licet, Magistrum Sententiarum 4. dist. 17. cap. 2. et Div. Thomam eadem dist. quest. 3. artic. 5. q. 1. et apertius art. 1. quaest. 1. et d. 18. q. 1. art. 3. q. 1. et lib. 4. *Contra Gentes* cap. 72. et 3. p. q. 84. art. 5.

48. Sunt quoque argumenta non levia ad hanc opinionem confirmandam: primum ex Concilio Complutensi sub Alphonso Carrillo archiepiscopo Toletano, quod probatum est a Sixto IV. in bulla, qua condemnavit Petrum Oxoniensem, cuius prima conclusio ibi damnata est, in hanc formam: *Peccata mortalia, quantum ad culpam et poenam alterius seculi, delentur per solam cordis contritionem sine ordine ad claves.* At si per poenitentiam, quae est actus virtutis, peccata remittuntur sine explicito voto huius Sacramenti, revera delentur peccata sine ordine ad claves. Rursum in Concilio Tridentino sess. 6. cap. 14. definitur, quod poena aeterna cum culpa vel Sacramento vel Sacramenti voto remittitur. Item Joann. ult.: *Quorum retinueritis, retenta sunt.* Ergo quando quis nec re nec voto accepit hoc Sacramentum, cum sacerdotes eiusmodi peccata retineant, retenta sunt.

49. Praeterea, nulli haeretico vel schismatico remittitur culpa, nisi formaliter et explicite proponat Ecclesiae uniri, atque ab ea veniam peccati implorare: ergo sola contritio, quae est actus virtutis, non satis est ad remissionem peccatorum sine ordine ad claves Ecclesiae. Antecedens asserit D. Augustinus lib. *De vera et falsa poenit.* cap. 12.

50. Sacramentum igitur poenitentiae esse ad salutem necessarium, in hunc modum sit definitum.

Utrum confessio sit ad salutem necessaria.

51. Sed enim cum hoc Sacramentum quatuor habeat partes, neque omnes sint aequae necessariae ad huius Sacramenti constitutionem, merito poterit in quaestionem revocari, an singulae huius Sacramenti partes sint ad salutem necessariae. Et quoniam de absolutione et contritione post ea, quae diximus, aut parva aut nulla controversia est, de confessione primum quaeritur: an sit ad salutem aeternam necessaria.

52. *Error Wicleffi.* Nam Wicleffus impudentissime docuit, eam esse superfluum et inutilem, ut Thomas Waldensis refert *lib. De Sacramentis cap. 135.* et in Concilio Constantiensi sess. 8. inter illius errores septimus ponitur in hanc formam: *Si homo debite fuerit contritus, omnis confessio exterior est ei superflua et inutilis.*

53. *Error aliorum haereticorum.* Massiliani etiam negaverunt necessitatem confessionis, ut auctor est Damascenus *lib. De haeresibus.* Deinde Jacobitae, referente Guidone Carmelita in *lib. etiam Haeresum.* Hos sequuntur nostro tempore Lutherani atque adeo Erasmus, in *lib. De ratione verae theologiae circa finem;* et in colloquio, cui index: *Pietas puerilis:* in summa omnes, qui tenuerunt confessionem novitiam esse et institutionis Ecclesiae. In quibus fuit Beatus Rhenanus¹ in asserenda confessione parum profecto beatus et pius: adversum quos conclusionem statuimus.

54. *Conclusio.* Confessionem exteriorum, quae sacerdoti fit, esse ad salutem necessariam ex Christi institutione, confessionem (inquam) omnium mortalium, tam publicorum quam occultorum, probatur efficaciter. Quia peccata occulta non remittuntur nisi remittentibus sacerdotibus, ut patet ex testimonio Joannis citato: *Quorum retinueritis, id est non remiseritis, retenta sunt.* Ex eo enim, quod dixit: *Quorum remiseritis, remissa erunt,* satis ostenditur, verbum e regione additum, scilicet, *Relinueritis,* perinde esse, ac si dixisset Christus: *Non remiseritis:* sed remittere sacerdotes non possunt, nisi cognoscant, ut ostensum est. Cognoscere autem nequeunt, nisi peccatores confiteantur: ergo confessio etiam occultarum culparum ex divina institutione est ad salutem necessaria. Qui enim instituit finem necessarium, media etiam instituit, quae essent ad eundem finem necessaria, nisi legislatorem velimus in necessariis defuisse. Nam eandem rationem eisdem quoque verbis resumere non piget.

55. Praeterea, in Concilio Constantiensi Martinus V. in bulla condemnationis articulorum Wicleffi, Joannis Hus et Hieronymi Pragensis, condemnans errores Wicleffi ac reliquorum discipulorum, ait: *Interrogandum esse, qui de istorum haeresi fuerit suspectus, utrum credat, quod Christianus ultra contritionem cordis, habita copia sacerdotis idonei, soli sacerdoti de necessitate salutis confiteri teneatur.* Ubi licet non explicetur, an ex institutione divina, an ex humana sit illa necessitas, sine dubio tamen est intelligenda ex divino iure. Id enim Wicleffus negabat.

¹ In annot. super lib. Tertull. *De poenit.*

56. Praeterea, hoc manifeste determinatum est in Concilio illo Complutensi et in illa *extravag.* Sixti IV. contra Petrum Oxoniensem: nam post illam primam damnatam conclusionem, quam ante retulimus, hoc est peccata mortalia deleri per solam cordis contritionem sine ordine ad claves, damnatur secunda in hanc formam: *Confessio de peccatis in specie fuit ex aliquo statuto universalis Ecclesiae, non iure divino.* Deinde damnatur tertia in haec verba: *Pravae cogitationes confiteri non debent, sed sola displicentia delentur sine ordine ad claves.*

57. Praeterea, in Concilio Florentino definitum est, idque nos adeo firmiter constituimus, materiam huius Sacramenti praecipuam esse confessionem. Si igitur Sacramentum poenitentiae est ad salutem necessarium, certe non forma solum et absolutio sacerdotis, sed et materia, hoc est confessio peccatorum ad salutem necessaria est: nec enim Sacramentum sola forma subsistit.

58. Cuius etiam rei definitio habetur in Concilio Tridentino, sess. 6. cap. 14., ubi cum Concilium docuisset, hoc Sacramentum esse secundam tabulam post naufragium, per quam fieret lapsi hominis post baptismum reparatio, subdit: *Docendum est, Christiani hominis poenitentiam multo aliam esse a baptismali, eaque contineri non modo cessationem a peccatis et eorum deestationem, verum etiam eorundem sacramentalem confessionem, saltem in voto, et suo tempore faciendam, et sacerdotalem absolutionem.*

59. *Corollaria praecedentis conclusionis.* Quibus ita constitutis, manifestissime colligitur, hanc secretam confessionem de peccatis secretis (quam quidem alii auricularem vocant, alii clanculariam) institutionis divinae esse, non humanae, hoc est Christum instituisse, peccata secreto esse confitenda. Nam publicorum publice fieri confessio potest. Nec id Caietanus inficiatur: nam licet in *Commentariis super cap. Joan. 20.* adversari videatur, at ipse tamen mentem suam explicuit, respondens ad censuras Parisienses sexdecim articulorum.

60. Probatur hoc corollarium in primis, quia confessio de peccatis occultis est necessaria, ut ex fundamentis iactis constare facile potest. Constituit enim sacerdotes Dominus iudices non solum publicorum, verum etiam occultorum. Sed rationis naturalis est, ut occulta peccata occulta correctione purgentur: ergo cum Christus instituerit hoc iudicium fieri secundum rectam rationem, constituit ex consequenti, occulta peccata occulte esse iudicanda.

61. Praeterea, si modus confitendi ad aurem de peccatis occultis ex Ecclesiae institutione esset, in arbitrio Ecclesiae etiam esset oppositum constituere, quemadmodum potest de immersione vel asper-

sione vel infusione in baptismo legem pro suo arbitrato et ferre et tollere. At non est in facultate Ecclesiae praescribere, ut cordis occulta peccata peccatores publice confiteantur.

62. Praeterea, Leo papa in *epist. ad universos episcopos Campaniae*, num. 57.,¹ et refertur *De poenit. dist. 1. cap. Quamvis plenitudo*: *Illam*, inquit, *contra apostolicam regulam praesumptionem, quam nuper agnovi a quibusdam illicita usurpatione committi, modis omnibus constituo submoveri, de poenitentia videlicet, quae a fidelibus postulatur, ut scripta professio publice recitetur, cum realus conscientiarum sufficial solis sacerdotibus indicare confessione secreta*; et infra: *Removeatur ergo improbabilis consuetudo, ne multi a poenitentiae remediis arceantur*. Hactenus Leo. Id ergo, quod adversatur remedio a Christo instituto ad remissionem peccatorum, nimirum contra divinam institutionem est, cum contra apostolicam regulam id fieri Summus Pontifex asserat.

63. Ex apostolorum certe traditione secreta peccata in aurem sunt confitenda, quod vel ex eo liquet, quod in Ecclesia non habetur memoria, unde inceperit secreta confessio. Nam et Origenes eius meminit *homil. 1. et 2. in Psalm. 37. et homil. 10. super Numeros*, Div. Basilii item in *libello De institutione monachorum cap. 21. et 90.*, Dionysius etiam in *epist. ad Demophilum 8. et Sozomenus lib. 9. Histor. tripart. cap. 35.*, *Quoniam*, inquit, *qui confiteri refugiunt, maius peccatorum onus acquirunt; propterea visum est antiquis Pontificibus, ut, velut in theatro, sub testimonio ecclesiastici populi delicta pandantur, et ad hanc causam presbyterum bonae conversationis servantemque secretum ac sapientem virum statuerint, ad quem accedentes ii, qui deliquerunt, delicta propria fateantur*. Nota, *servantem secretum*: nam si non essent occulte confitenda peccata, non oporteret servare secretum.

64. Postremo, sigillum confessionis non est ex humana institutione sed ex divina: ergo ex divina est, quod aliqua peccata, scilicet occulta, iudicentur occulte. Et confirmatur: quia Magister Oxo-niensis in Concilio illo Complutensi damnatus est, quod assereret, confessionem non debere esse secretam, et a Sixto IV. in illa *extravag. cuius initium: Ad perpetuam rei memoriam*, etc. definitur contra eundem, necessario exigi, ut confessio secreta sit. Quam ob rem ex revelatione et institutione Dei est, quod confessio sit secreta, alioqui non esset haeresis, ab evangelica veritate penitus aliena, assertio contraria, cum tamen aliena esse ibidem decernatur.

¹ In to. Concil. est haec epist., 78. in edit. vero Colon. operum Leon. 80.

Dubium ex dictis de confessione publicorum peccatorum.

65. Sed oritur circa ea, quae diximus, dubium: si enim peccata oportet confiteri, ut innotescant sacerdoti: ergo peccata publica, quae alias sunt illi manifesta, non erit necessarium confiteri: quippe ob hanc causam, si circumstantia manifesta est, non est opus eam explicare confessori; ut si quis sit sacerdos vel maritatus, idque confessori liqueat, non est necesse, ut cum confitetur fornicationem, exponat se esse vel sacerdotem vel maritatum.

66. *Respondetur ad dubium.* At erroneum est credere, sine confessione publicorum etiam peccatorum cuiquam patere salutem: primum, quia delictum iudicandum in aliquo foro, debet esse notum in illo foro: sed etiamsi peccata sint publica, non sunt confessori nota in foro Sacramenti: ergo opus est, ut peccator illa sacerdoti confiteatur. Et hoc est, quod Div. Thomas *dist. 17. q. 3. art. 2. qu. 1. ad 1.* docet, inquires: *Quamvis sacerdos aliquando sciat peccatum ut homo, non tamen scit ut Christi vicarius: sicut etiam iudex aliquando scit peccatum ut homo, quod nescit ut iudex.*

67. Praeterea, confessio est materia praecipua huius Sacramenti; ergo etiam ad absolutionem publicorum peccatorum est necessaria: nam Sacramentum sine praecipua materia esse non potest.

68. Denique, si peccator publicum peccatum non confitetur, non potest innotescere iudici, an poeniteat, necne, an proponat emendationem, an non: quare non valet discernere an solvere debeat an ligare. Necessarium est igitur, ut non modo secreta peccata, verum etiam publica peccator se sacerdoti subiiciens confiteatur.

Utrum satisfactio ad sacerdotis arbitrium sit ad salutem necessaria.

69. Iam vero posterior illa quaestio relinquitur: an satisfactio ad sacerdotis arbitrium sit ad salutem necessaria.

70. *Opinio D. Thomae.* Sunt enim auctores, qui negant, in quibus D. Thomas *4. dist. 17. q. 3. art. 1. q. 1. ad 1. argum.* videtur esse. *Dicendum, inquit, quod post remissam culpam adhuc est peccator debitor poenae temporalis, sed gratiae tamen infusio sufficit ad culpae remissionem: ad gratiae vero infusionem consequendam ordinata sunt Sacramenta, ante quorum susceptionem vel actu vel proposito peccator gratiam non consequitur. Sed tamen ex hoc, quod operatur confessio ad poenae remissionem, non habet, quod sit de necessitate salutis, quia poena ista est temporalis, ad quam post culpae remissionem remanet homo ligatus. Unde*

sine hoc, quod in praesenti vita expiaretur, esset via salutis; sed habet, quod sit de necessitate salutis, ex hoc, quod ad remissionem culpae ordinatur. Hactenus D. Thomas.

71. *Opinio auctoris.* At vel fallor ego, vel contrarium probabilius est. Nam, sicut ante docuimus, exterior poenitentia est ad salutem necessaria: ergo quemadmodum contritio in Lege naturae et Scripturae habebat annexum propositum confitendi et satisfaciendi Deo, iuxta illud: *Dixi: confitebor iniustitiam meam Domino*, etc., ita et in Lege Nova habet annexum propositum confitendi sacerdoti et satisfaciendi ad arbitrium eius: hoc est enim subiicere se clavibus et iudicio ecclesiastico, quod est ad salutem sine dubio necessarium.

72. Praeterea, Concilium Tridentinum sess. 6. cap. 14. posteaquam definivit, Sacramentum poenitentiae ad lapsi reparationem velut secundam post naufragium tabulam, necessarium esse, decernit protinus, *hoc Sacramento contineri non modo cessationem peccatorum et eorundem sacramentalem confessionem et sacerdotalem absolutionem, verum etiam satisfactionem per ieiunia, eleemosynas, orationes et alia pia spiritualis vitae exercitia, non quidem pro poena aeterna, sed pro poena temporali*: et de hac, inquit, *poenitentia scriptum est: « Memor esto, unde excideris, et age poenitentiam et prima opera fac »; et iterum: « Quae secundum Deum tristitia est, poenitentiam in salutem stabilem operatur »; et rursus: « Poenitentiam agite et facite fructus dignos poenitentiae ».* Quae omnia loca de poenitentia exteriori esse intelligenda per quam scilicet exterior pro peccatis fit, superius certis argumentis commonstravimus.

73. Praeterea, Leo papa *epist. 69. ad Theod. episc., Mediator*, inquit, *Dei et hominum hanc praepositis Ecclesiae tradidit potestatem, ut et poenitentibus satisfactionem poenitentiae darent et salubri satisfactione purgatos ad communionem Sacramentorum per ianuam reconciliationis admitterent.* Igitur, nisi proponant poenitentes se Ecclesiae potestati subiicere, ut iuxta eius arbitrium peccata compensent, servari non possunt. Iam enim docuerat Summus Pontifex, hanc sacerdotalem auctoritatem et iudicium esse ad salutem necessaria.

74. Denique, cum de satisfactione ad arbitrium sacerdotis praeceptum sit (ut nos proxime definiemus), certe satisfactio est ad salutem necessaria: nam si non esset, non esset in praecepto. Ac revera frustra fuissent sacerdotes iudices constituti, si eorum scientiae parere non esset necessarium. Inanis enim est auctoritas iudicandi, quae impune reiici potest, idque eo magis, quod iudicium hoc non est ad dirimendas lites, sed ad vindicanda scelera. Et quod iudicibus neces-

sarium est, scilicet poenam indicere reis, ne sint iudices iniqui, id nos exequi necessario debemus, ne falsi poenitentes et impeditentes tum videamur tum etiam simus. Nec argumentum, quod in contrarium insinuamus, operae pretium est nunc diluere, partim quod facile est, partim quod postea diluere debemus. Quapropter ea iam argumenta confutanda sunt, quae a principio huius controversiae fecimus.

75. *Responsio ad rationes dubitandi positas in principio quaestionis principalis.* Ac primum quidem argumentum a plerisque sanctorum facile diluitur: nam utrumque apostoli Pauli locum¹ interpretamur non de poenitentia, quae post baptismum fit, sed de poenitentia, quae fit in baptismo: qui videlicet semel duntaxat percipi potest. Nam poenitentiam baptismum appellari, habes apud *Luc. cap. ultimo: Oportebat, inquit, praedicari in nomine eius poenitentiam et remissionem peccatorum in omnes gentes.* Ubi quae Matthaeus de baptismo dixit, Lucas nomine poenitentiae ac remissionis peccatorum tradidit. Hanc expositionem Chrysostomus et Theophylactus sequuntur in eadem loca. Item Div. Ambrosius, *lib. 2. De poenit. cap. 2.* et Divus Augustinus *lib. De vera et falsa poenit. cap. 3.* Colligunt autem ex multis coniecturis, hanc esse eorum testimoniorum intelligentiam. Quas ego coniecturas referrem, nisi ad metam huius disputationis festinaret oratio.

76. Potest tamen uterque locus intelligi etiam de poenitentiae Sacramento, ut videlicet intelligamus, impossibile esse per poenitentiae Sacramentum rursum renovari, id est priorem novitatem, quam per baptismum accepimus, iterum accipere. Unde Gregorius Nazianzenus *orat. 3. in sanctum lavacrum, Non superest, inquit, regeneratio secunda nec reformatio, seu in pristinum statum restitutio, etiamsi perquam vehementer illam lacrimis et multis quaeramus suspiriis, ex quibus vix quidem cicatricum obductio venit.*

77. Nec te moveat, quod Apostolus ait, esse impossibile: nam per excessum loquitur atque hyperbolice ingentem rei difficultatem impossibile vocat, non ut desperent audientes, sed ut terreantur. Idcirco enim subdit Apostolus: *Confidimus tamen de vobis, dilectissimi, meliora et viciniore saluti, tametsi ita loquimur;* quasi dicat Apostolus: loquutus sum ita, ut vos a peccatis retraherem et desperationis metu facerem cautiore: ceterum confido de vobis; et reliqua, quae sequuntur. Quae quidem huius loci interpretatio mea non est, sed D. Hieronymi, *lib. Adversus Jovinianum 2.* referturque a Gratiano *De poenit.*

¹ *Hebr. 6. et 10.*

dist. 2. cap. Si enim. Nec modus hic loquendi a Sacris Literis alienus est. Nam *Matth. 19.* quod ante Dominus dixerat, difficile esse divitem intrare in regnum caelorum, e vestigio dixit, esse impossibile, quemadmodum exposuit D. Hieronymus *super cap. 60. Isaiae.* Sed et Aristoteles *1. lib. De caelo cap. 11.* inter reliquas significationes huius vocabuli, *impossibilis*, eam annumeravit, ut quod non facile neque cito nec bene fieri potest, impossibile dicatur. Et ad eandem formam, per hyperbolem, *cap. 10. eiusdem epist.* Apostolus locutus est, ut ostenderet, qua animadversione peccata nostra digna sint, post acceptam notitiam veritatis, si ad iustitiae rigorem examinentur. Sed aliud tamen est, quod iustitia postulat, aliud quod clementia et misericordia suggerit.

78. Ad secundum argumentum certe possemus respondere, negando maiorem: sentiunt enim plures viri docti, licitum esse ab haeretico recipere poenitentiam in articulo mortis, ut Petrus Paludanus *4. dist. 25. quaest. 1.*, Silvester *in verbo Confessor, 1. §.* et Joannes Maior *dist. 17.* et Glossa *extrav. de sponsalib. cap. Non est vobis.* Quia licet recipere baptismum ab eiusmodi praecisis, cum extrema necessitas cogit, ut Divus Augustinus tradit, *cap. Si quem forte 24. dist. 1.* Ergo et poenitentiae Sacramentum licet ab exciso suscipere. Huic vero loco solent alii occurrere negando consequentiam. Quia minister baptismi est institutus quilibet de iure divino, quamobrem Ecclesia id tollere non potest. At poenitentiae minister non est quilibet sacerdos divino iure, sed cui Ecclesia demandaverit. Quocirca sicut potest committere cui voluerit, ita et potest auferre. Sed haec responsio non facit satis argumento. Primum, quia probabilissimum est, quemlibet sacerdotem in mortis articulo habere auctoritatem absolvendi iure divino. Idque asseruit Paludanus *dist. 20. quaest. 1. art. 2.*, Durandus *dist. 19. quaest. 5.*, Capreolus *eadem dist. art. 5. ad 4.* Id quoque Divus Thomas sentire videtur, *dist. 19. quaest. 1. art. 3. quaest. 1. et dist. 20. art. 1. quaest. 2.* Atque est praeterea rationi consentaneum, quia Deus non deficit in necessariis; nullus enim providus gubernator in necessariis deficit: ergo quemadmodum providit, ut in articulo mortis quicumque posset licite baptizare, non obstante quacumque ecclesiastica censura et prohibitione: ita etiam cavit, ut in eodem articulo quilibet sacerdos licite absolveret: cum utrumque sit Sacramentum necessitatis, utrumque iure divino praeceptum. Est insuper alia ratio, qua id confirmari possit: quod auctore Divo Augustino *4. lib. De baptismo contra Donatistas cap. 24.*, *Quod universa tenet Ecclesia semperque retentum est, nec a Pontificibus aut Conciliis tempore aliquo post apostolos definitum, traditione Christi et apostolorum rectissime creditur*

constitutum. At quod quilibet sacerdos in mortis articulo quemlibet possit absolvere, semper in Ecclesia observatum est, nec nova aliqua hominum constitutione sancitum: a Christo igitur et apostolis est institutum.

79. Praeterea, Ecclesia non posset hoc rescindere et abrogare, ferendo scilicet contrariam legem: ergo est de iure divino. Antecedens suadetur: quia seclusa quacumque Ecclesiae lege, talis abrogatio esset contra rectam rationem, si (ut verum est) poenitentia est Sacramentum ad salutem necessarium. Sic igitur rationi maxime consentaneum est, quemcumque sacerdotem in articulo mortis poenitentiae ministrum divino iure esse constitutum. Quo etiam fit, per Ecclesiae censuram talem auctoritatem abrogari non posse.

80. Quod si Christus Dominus non consulisset in mortis articulo periclitantibus, ministrum absolutionis necessarium exhibendo, Ecclesia tamen, cuius prudentiae dicitur esse commissum, cum pia mater sit, non est credenda filiis suis in articulo mortis deesse voluisse, idque eo magis, quod exemplo Christi sponsi sui facere et potuit et debuit, quem constat in Sacramento baptismi (quod necessarium esse ad salutem voluit) nulli in articulo mortis defuisse.

81. Praeterea, *necessitas non habet legem*, ut habes in *cap. Quod non est, De regulis iuris*; non ergo existimanda est Ecclesia, legem, qua praecisum amovet a Sacramentorum ministerio, ad extremum necessitatis articulum extendere voluisse.

82. Praeterea, *odia restringi, favores convenit ampliari*, ut etiam iuris regula tradit. Quod autem quilibet sacerdos in articulo mortis quemlibet possit absolvere, gratia est et favor populi christiani. Quocirca ampliare potius, quam stringere debemus. Quod autem praecisi Sacramentorum ministerio privantur, in odium est: restringendum itaque esse videtur: nam poenae legum interpretatione molliendae sunt, non exasperandae, *De poenit. dist. 1. cap. Poenae*. Probabile igitur est, a praeciso sacerdote fideles posse Sacramentum absolutionis in mortis articulo recipere, videlicet si absque periculo fidei recipi potest.

83. Ac profecto non ambigo, quin a Catholico excommunicato etiam nominatim, in mortis articulo, poenitentiae possimus suscipere Sacramentum, si alius desit: quippe non video causam, quare fideles in articulo mortis, praesente sacerdote catholico, priventur Sacramento ex divina institutione ad salutem necessario. Quod utique esset minus tolerabile, quam in mortis articulo casus reservare, praesertim cum homines fere non contritionem sed attritionem habeant: quapropter durum esset hominibus, maiori ex parte imbecillibus, in tali periculo

velle deesse. Quod si haec exceptio ministri catholici etiam per excommunicationem praecisi iure optimo defenditur, non est absurdum et alios praecisos excipere, tantum in mortis articulo: quoniam extrema necessitas, sive corporalis seu spiritualis sit, ob omni Ecclesiae lege videtur excepta.

84. *Dilutio obiectionis cuiusdam.* Id vero, quod obiici in contrarium solet ex 24. *quaest. 1. cap. Audivimus*, per haec facile diluitur. Cui simile est, quod D. Ambrosius ait, *De poenitentia dist. 1. cap. Verbum, et cap. Potest fieri*: ob idque simili ratione solvitur. Illud autem, quod opponitur ex *cap. ultimo eiusdem causae et quaestionis*, adversus hanc sententiam nihil penitus facit. Primum, quod ibi sermo est de Eucharistiae Sacramento, quod non est Sacramentum necessitatis. Deinde, quia id fecit Hermogildus, ne Arriano episcopo faveret, quem rex ob eum finem destinaverat. In quo eventu ne Sacramentum quidem baptismi ab haeretico recipiendum esset. Nam quod in *extrav. Unam sanctam* de maiori et obedientia Bonifacius docet, extra Ecclesiam non esse remissionem peccatorum, ex dictis modo explicari facile potest: et quemadmodum intelligendum esset, in superioris anni relectione docuimus.

85. At si quis communem opinionem sequi velit, cuius etiam D. Thomas fuisse videtur, 4. *dist. 16. art. 2. quaest. 2. ad 3. et dist. 19. quaest. 3. art. 3. quaest. 1. ad 2. et 3. p. quaest. 82. art. 7. ad 2.* respondere aliter potest, negando minorem. Nec est simile de baptismo et poenitentia, quoniam baptismus multo magis est necessarius, quam poenitentiae Sacramentum, eo quod non solum opus est, quatenus remedium peccati, sed quatenus professio est christianae fidei et in Christum incorporatio.

86. Unde ad tertium argumentum, iuxta duas has differentes opiniones, dupliciter item responderi potest. Nam difficile est de doctissimorum virorum iudicare sentiis et in medio seniorum iuvenes sedere arbitros. Itaque ex his duabus utra sit opinio deligenda, prudentiorum ego et doctiorum arbitrio derelinquo.

*Unde iurisdictionem sacerdos habeat, qui Summum Pontificem
absolvit a peccatis.*

87. Ad quartum, ubi difficultas est, a quonam habeat iurisdictionem, qui Summum Pontificem absolvit, communis opinio respondet, quod Summus Pontifex, eligendo confessorem, confert ei potestatem, quam tamen ipse exercere non potest, ut diaconus electus episcopus

potest demandare absolutionem a peccatis, cum ipse tamen peccatores absolvere non queat. Quae est solutio cardinalis Turrecremata *lib. 1. Summae Ecclesiasticae cap. 79.* et D. Bonaventurae *4. dist. 19.* et D. Thomae *dist. 16. quaest. 1. art. 3. quaest. 3.* At Paludanus *eadem dist. quaest. 2.* et Capreolus *eadem dist. quaest. unica, art. 3.* melius sentire videntur, iurisdictionem, qua sacerdos electus a Pontifice, eum absolvit, a Christo esse, et non ab ipso Pontifice, quia Deus non deficit in necessariis, quare Summo Pontifici de ministro Sacramenti ad salutem necessarii providit. Item Summus Pontifex post peccatum mortale factus est subditus in foro interiore; nam obligatur confiteri sacerdoti, sicut et quilibet alius, qui mortaliter peccavit, iudicio huius fori sacramentalis obnoxius fit: ergo sine commissione ipsius est in Ecclesia iudex, cui scilicet confiteri teneatur.

88. Praeterea, licet episcopus diaconus committere alteri absolutionem possit; sed non tamen nisi eorum, quorum est pastor, committere potest, hoc est suorum subditorum. At Summus Pontifex non est pastor sui ipsius nec iudex, quamobrem sui ipsius absolutionem committere alteri non potest. Nec me fugiunt, quae cardinalis Caietanus, vir alioqui doctissimus, scripsit quaestione unica de ministro huius Sacramenti, quae mihi non placent omnia, sed (humanorum ingeniorum ea vel sors vel conditio est) aliis non placebunt nostra. Equidem, quamdiu ratio melior non succurrit, non auderem asserere, confessorem Summi Pontificis nullam habere iurisdictionis potestatem super ipsum nec a Christo nec ab Ecclesia nec ab ipso Summo Pontifice, quod Caietanus videtur admittere. An admittendum sit, viderint alii; nam ego principium absolutionis sacramentalis existimo non solam esse potestatem ordinis, verum etiam iurisdictionis. Quippe cum minister huius Sacramenti, iuxta Concilium Florentinum, sit sacerdos habens auctoritatem vel ordinariam vel ex commissione superioris, cumque etiam Sacramentum hoc iudiciale sit, ministrum eius, nisi iudicem intelligere non valeo: iudicem autem sine iurisdictione ne cogitatione quidem informare possum, eo vel maxime, quod minister huius Sacramenti solvit et ligat, ac proinde iurisdictionis potestatem habet. Igitur, sicut Summus Pontifex propter crimen haeresis subditus fit Ecclesiae in foro exteriori, idque ex divina institutione; sic per quodlibet mortale peccatum Ecclesiae subicitur in foro interiori, Christo instituyente et obligante Pontificem Summum, ut coram sacerdote compareat, tametsi hanc illi dederit facultatem, ut eligat quem maluerit. Quam traditionem, sicut et ceteras Christi, licet scriptas non habeamus, ab apostolis accepimus.

89. Itaque sacerdos simplex, cum initiatur, non modo ordinis potestatem sed iurisdictionis etiam accipit, non simpliciter et quantum ad omnes, sed primum quantum ad venialia peccata. D. Thomas *dist. 18. art. 3. qu. 1. ad 3.*, et est communis opinio: deinde quantum ad mortalia, quibus est iam peccator a proprio sacerdote solutus, quoniam illud iudicium est penitus arbitrarium, cum nulli teneat me subdere: neque apparet unde proprius sacerdos habeat solus potestatem in illa peccata, cum non sit materia subiecta proprio sacerdoti: praeterea, quantum ad omnia in articulo mortis: denique ad Summum Pontificem absolvendum.

90. Atque horum omnium radix eadem est. Etenim, ut Capreolus et Durandus *dist. 19. 4.* diligenter adnotaverunt, in universum apostolis dictum est: *Accipite Spiritum Sanctum, quorum remiseritis peccata*, etc. Restrictio autem facta est speciali commissione Divo Petro: cui quoniam claves tamquam primo clavigero collatae sunt, id consequenter est demandatum, ut eius auctoritate quicumque alius aperit, aperiatur, etc. Nam illa commissio de aliis a D. Petro facta est. Ideoque D. Petrus et eius successores non subiacent illi restrictioni, qui possint absolvi a quolibet sacerdote.

91. Ad quintum vero argumentum nonnulli respondent, illud verbum Domini non de corporali seu sacramentali manducatione corporis Domini, sed de spirituali esse intelligendum. Qui autem per fidem Christum habet in se manentem, is spiritualiter manducat corpus et bibit sanguinem, quia Christi membrum efficitur, ac proinde particeps ipsius et carnis et sanguinis. Id autem necessarium est ad salutem non solum adultis, verum etiam parvulis. Atque huius sententiae videtur esse D. Thomas *3. p. q. 65. art. 4. ad 2. et q. 80. art. 9. ad 3.* et D. Hieronymus in *1. cap. epist. ad Ephes.*, *De consecr. dist. 2. cap. Duplifier.* Imo Origenes *homil. 7. in Levit.* et Augustinus *lib. 3. De doctrina christ. cap. 16.* manifeste docent, hunc locum figurate esse accipiendum, ut per metaphoram qui credit in Christum eique incorporatur, Christum dicatur manducare. Eandemque expositionem ubique locorum D. Augustinus probat, ut *tract. in Joann. 26. et 27. et lib. 1. contra duas epistolas Pelag. cap. 22. et lib. 2. cap. 4. De consecr. dist. 4. cap. In Ecclesia*, et *cap. Consequenti*, ubi refert, Innocentium huius sententiae fuisse; ac revera fuit, ut patet in epistola eiusdem Innocentii ad Concilium Carthaginense. Et ratio quoque illis suffragatur, quia si de sacramentali manducatione Dominus loqueretur, falsum esset illud: *Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in illo.* Constat enim, multos carnem Christi atque eius

sanguinem in Sacramento accipere, et non eosdem in Christo manere. Item, etiam cum sermo universalis sit, si de sacramentali manducatione intelligeretur, iam parvulis esset Eucharistia necessaria, ut vitam haberent in semetipsis, quod est erroneum. Ac laicis praeterea sumptio huius Sacramenti sub utraque specie esset ad vitam necessaria, quae est haeresis lutherana.

92. At vero, licet Dominus ibi de spiritali manducatione sermonem faciat, non tamen excluditur sacramentalis, ut patet ex D. Augustino in *Joan. tract. 26.* atque ex D. Thoma 3. p. q. 80. art. 11. Unde et *eiusdem partis q. 65. art. 4. ad 2.* ait, illud verbum Domini intelligendum esse de spiritali manducatione, et non de sola sacramentali. Non dixit: et non de sacramentali. Quod autem de sumptione etiam sacramentali verba fiant, mihi facile persuadeo. Primum, quia de futuro loquitur Dominus dicens: *Panis, quem ego dabo, caro mea est;* nondum enim instituerat Eucharistiae Sacramentum. Deinde, quia discernit manducationem et potationem, inquiens: *Nisi manducaveritis carnem et biberitis,* etc., ubi integrum Sacramentum carnis et sanguinis, quod in cibum et potum daturus erat, aperte distinxit. Accedit ad hoc, quod Joannes Evangelista, si eo capite de Eucharistiae Sacramento non fecisset mentionem, omnino nullam altissimi Sacramenti rationem habuisset, cum in reliquis sui Evangelii partibus ne verbum quidem ullum de Eucharistia fecerit. Adde, quod plerique sancti de Eucharistiae Sacramento illum locum interpretantur, ut D. Chrysostomus in *Joan. homil. 45.* et lib. 3. *De dignitate sacerdotali cap. 4.* et Divus Augustinus lib. 1. *De baptismo parvul. col. 20.,* Ambrosius lib. 4. *De Sacram.,* D. Bernardus in *serm. de resurrectione,* cuius initium: *Vicit Leo,* Cyrillus quoque atque Theophylactus in *Comment. super Joan.* atque alii, quos refert Gratianus *De consecr. dist. 2.* Certe Ecclesia, cum adversus haereticos de Eucharistiae Sacramento disputat, ex eo capite vel maxime testimonia sumit. In Concilio praeterea Constantiensi, sess. 13., cum haereticorum argumento obiter responderetur, qui ex hoc testimonio sumebant, laicis sub utraque specie hoc Sacramentum esse conferendum, non confugerunt Patres ad spiritualem manducationem, sed crediderunt id quod Dominus dicit: *Nisi manducaveritis,* etc. etiam a laicis sub specie panis servari: *cum firmissime (inquiunt) credendum sit, sub utraque specie integrum Christi corpus et sanguinem contineri.* Et, ne longum faciam, Concilium Ephesinum, in epistola ad Nestorium, hunc ipsum locum, de quo disserimus, de sumptione Sacramenti corporis et sanguinis Domini interpretatur. Atque id nos late persecuti sumus, ut

vim argumenti conservaremus, scilicet, quod difficilius est, quam ut per illam priorem intelligentiam eludi possit.

93. Igitur, ut ex locis citatis apud D. Thomam colligere licet, testimonium illud, licet dissimiliter, utramque tamen expositionem complectitur, et spiritualis et sacramentalis manducationis. Non enim qui corporaliter dentibus terit Eucharistiae Sacramentum, habet vitam aeternam, nisi et spiritualiter manducet, hoc est credat in Christum viva fide, et ecclesiastici corporis, cuius Christus caput est, membrum fiat. Ergo spiritualis manducatio per fidem, medium est necessarium ad salutem et adultis et parvulis. Suscipitur quoque hoc medium, cum baptismus suscipitur, ut Divus Augustinus exponit *lib. 1. De baptismo parvulorum cap. 20.* et locis quoque paulo ante citatis, ac D. Thomas *3. p. q. 73. art. 3.* Sacramentalis autem manducatio non hoc modo est de necessitate salutis, sicut baptismus, videlicet quia baptismus est necessarius non solum necessitate praecepti, verum etiam ut medium, sine quo salus non constat. At sacramentalis Eucharistiae manducatio solum est necessaria, ut praeceptum, ac proinde solis adultis, quibus dumtaxat praeceptum imponitur. Quod autem haec sit mens Divi Thomae, colligere possumus ex *3. par. qu. 75. art. 11.* Quid autem in causa sit, quamobrem similibus verbis non similis necessitas praescribatur, non facile dicitur, nisi ad Ecclesiae sensum nostras intelligentias referamus, quae sacramentalem Eucharistiae sumptionem nunquam intellexit esse medium ad salutem necessarium, poenitentiam esse intellexit. Vel utrumque quidem Sacramentum necessarium est in re vel in voto, sed aliter tamen utrumlibet: nam votum Eucharistiae in baptismo continetur, votum autem poenitentiae in nullo alio Sacramento. Quo fit, ut votum Eucharistiae satis sit implicitum. Atque id forsitan est ad Divi Thomae sensum accommodatius.

94. Ad sextum argumentum respondetur, quod Nectarius antecessor Divi Chrysostomi confessionem secretam de medio sustulerat, ut illo capite Sozomenus tradit. Quamobrem Chrysostomus Nectario succedens, de confessione hac auriculari populo verba facere noluit: quia enim nondum scandalum sedatum erat, quod in Ecclesia Constantinopolitana per occasionem secretae confessionis fuerat exortum, non est ausus eam restituere, quam scilicet vir probatae fidei apud Constantinopolitanos abiecerat. Nec apud Graecos confessio, quae sacerdotibus in aurem fit, tam est recepta, quam apud Latinos. Unde Sozomenus *loco illo citato*, apud Occidentales Ecclesias ritum confessionis asserit maxime et traditum et retentum. Sed de poenitentia *dist. 1. cap. finali* Theodorus dicit, Graecos existimare, soli Deo esse

confitenda peccata. Quemadmodum itaque baptismus non statim a passione Christi coepit esse medium omnibus necessarium ad salutem, sed post sufficientem Evangelii et baptismi evulgationem; ita et confessionis Sacramentum ex eo tempore coepit omnibus hominibus esse necessarium, etiam de peccatis secretis, quo sufficienter promulgatum est. Quo fit, ut Graeci ante plenam invulgationem sine peccatorum confessione occultorum salvari potuerint. Iurisconsultis vero ac nonnullis etiam theologis sane parcendum est, quod in quaestione perobscura et quae eo tempore nondum erat satis explicata ac definita, ignoranter erraverint.

PARS VI.

7

DE PRAECEPTO SACRAMENTI POENITENTIAE.

1. *Quaestio sexta principalis.* Sed quoniam plus nimio longa facta est disputatio, iam ad partem relectionis postremam pergamus, in qua illud quaerebatur: an de poenitentiae Sacramento divinum praeceptum sit. Et quoniam primam huius Sacramenti partem, hoc est contritionem cordis quemadmodum in praecepto divino esset ostendimus; reliquae sunt duae, de quibus nobis instituenda est disputatio, confessio videlicet oris et satisfactio operis: nam alterius praeceptum haeretici negant, alterius etiam Catholici.

Utrum de confessione peccatorum sit divinum praeceptum.

2. Ad illud igitur explicandum prius aggrediamur: an confessio, quae sacerdotibus in aurem fit, evangelico iure sit praecepta.

3. *Argumenta pro negativa parte.* Suadet enim non esse: primum, quia tale praeceptum divini iuris nullo Sacrarum Literarum loco reperitur. Quod si ita est, ut certe videtur esse, non est cur divini iuris praeceptum esse fingamus.

4. Deinde, si confessio divinae institutionis esset, eius quoque integritas ab evangelico iure profisceretur. Unde fieret, ut et poenitens omnium peccatorum et species et numeros diceret, et confessor sollicite utrumque interrogare deberet, quod esset revera molestissimum. Ac praeterea non liceret Ecclesiae ulla ex causa confessionem partiri. At partitur, ut cum sunt casus reservati absolvit

Romanus Pontifex ab illis, pro aliis vero non reservatis remittuntur poenitentes ad proprios sacerdotes. Non igitur divinae institutionis est, omnia simul peccata sacerdoti confiteri.

5. Praeterea, si hoc praeceptum evangelicum fuisset, tunc, non obstante damno vel proprio vel alieno, confiteri teneremur sicut et baptizari. At asserunt doctores, iacturam aut meam aut alterius idoneam esse causam, cur ego non debeam confiteri: non est ergo divini iuris obligatio.

6. Praeterea, si Christus Dominus confessionem iussit, certe eam iussit, quae medium est necessarium ad salutem, scilicet formatam. Quamobrem qui praestaret confessionem informem, eam iterum facere teneretur, quod esset profecto durissimum.

7. Praeterea, si praeceptum de confessione divinum esset, mutus hac etiam lege constringeretur. Id vero tam est absurdum, quam esset absurda confessio, quae a muto proficisceretur. Item et absens per epistolam confiteri deberet absenti sacerdoti, atque adeo peccator ignotae linguae praesenti per interpretem.

8. Ad haec, eadem ratione Dei praeceptum esset, solis propriis sacerdotibus confiteri, cum soli sint a Deo iudices constituti, unde et in *cap. Firmiler, De Summa Trinitate*, claves solis apostolis et eorum successoribus dicuntur esse collatae.

9. Postremo, si mandatum hoc ex Evangelio posset haberi, id vel maxime ex illo *Joannis 20. cap.: Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis; et quorum retinueritis, retenta sunt*. At inde non habetur: pari enim ratione oporteret venialia confiteri, cum de illis etiam ibidem sermo sit, alias confessio venialium ad hoc Sacramentum non pertineret: et si de utriusque loquitur Christus, cum ait: *Quorum remiseritis peccata*, ad utraque etiam pertinet, quod dicit: *Quorum retinueritis*, etc. Compertum igitur videtur esse, aut utrorumque aut neutrorum confessionem in praecepto divino esse.

10. In contrarium est, quod Sacramentum poenitentiae ad salutem necessarium est, ut ante docuimus. ¹ Quod utique Sacramentum citra confessionem constare non potest, quae videlicet est praecipua huius Sacramenti materia. Cum itaque peccata mortalia confiteri opus sit ad salutem, efficitur manifeste, de confessione divinum esse praeceptum.

11. *Resolutio quaestionis*. In hac controversia post ea, quae in superiore definita sunt, vix quidquam superest, quod adiicere debeat.

¹ In 5. par. praeced.

mus. Quippe certum et persuasum nobis esse debet, omnem exteriorem virtutis actum ad salutem ex divina institutione necessarium, ex eadem quoque institutione in praecepto esse. Faciamus enim, hominem peccatorem contritionem habere peccati sui: tunc quaeritur, an hic teneatur confiteri ex divino iure, necne. Si tenetur, id fides catholica docet, id nos in praesentia conficere volumus: si non tenetur, sine peccato mortali poterit confessionem omittere. Quare per solam contritionem salvabitur: ac proinde confessionis Sacramentum non est ad salutem necessarium.

Assertiones quatuor Petri Oxoniensis damnatae.

12. Praeterea (ut reliqua argumenta praetereamus, quae modo repetere molestum negotium esset), definitio illa Concilii Complutensis sub reverendissimo archiepiscopo Toletano Alfonso Carillo, manifesto convincit, non solum confessionem divina lege iussam esse, verum etiam id negare, haereticum esse.

13. Prima igitur conclusio Petri Oxoniensis ibidem damnata, sic habet: *Peccata mortalia, quantum ad culpam et poenam alterius seculi, delentur per solam cordis contritionem sine ordine ad claves.*

14. Secunda conclusio: *Quod confessio de peccatis in specie fuerit ex aliquo statuto universalis Ecclesiae, non de iure divino.*

15. Tertia conclusio: *Quod pravae cogitationes confiteri non debent, sed sola displicentia delentur sine ordine ad claves.*

16. Quarta conclusio: *Quod confessio non debet esse secreta.* Has omnes et singulas haereticas esse, Synodus definivit. Est autem congregata auctoritate Sixti IV. et confirmata postea ab eodem Sixto in *extravaganti*, cuius retro mentionem fecimus: ubi denuo condemnantur, tamquam haereticas, illae propositiones. Quo fit, ut qui asserunt, hunc errorem esse temerarium aut haeresim sapere, hanc Sixti definitionem minime viderint, quam non piguit semel atque iterum sumere, ut frequentius ob oculos posita perenni memoria teneatur.

17. *Respondetur primo argumento.* Ad primum argumentum: iam ostendimus locum in Evangelio Joannis, unde confessionis praeceptum ducitur. Nam quod Caietanus in *Commentariis super hunc locum* asserit, institutionem Sacramenti poenitentiae inde haberi, non praeceptum, certissime fallitur. Habetur enim necessitas comparandi coram iudicibus a Christo constitutis, atque ex consequenti praeceptum confessionis, sine qua peccata nostra a sacerdotibus iuste ac prudenter discerni iudicarique non possunt.

18. Iam quod haeretici tradunt, Innocentium III. fuisse confessionis auricularis auctorem, imprudenter errant. Leo siquidem papa multis annis ante Innocentium praecepit, confessionem non publice fieri, sed occulte. Quin etiam asseruit, contra apostolicam regulam publicam confessionem postulari, ut patet *epist. 57. ad episcopos Campaniae* et *69. ad Theodorum episc.* Huius etiam iudicii sacramentalis apud sacerdotes meminit Innocentius I. in *epist. ad Decentium cap. 7.* Sed et Clemens in *1. epistola ad Jacobum fratrem Domini*, Petrum apostolum tradidisse refert cogitationes etiam malas oportere Christianos mox ad Christum illidere et sacerdotibus Domini manifestare. Eius etiam est mentio apud Divum Hieronymum in illud *Ecclesiastici 10.: Si mordeat serpens in silentio*, etc. Nam quod super *Psal. 84.* referri solet, forsitan reiiceretur, quod commentaria illa an Divi Hieronymi sint, incertum est, quemadmodum *libri 2. De visitatione infirmorum* et *libellus ad Comitem* et *lib. De vera et falsa poenitentia* Divi Augustini esse negantur. Sed est tamen in Augustino locus, quem evertere ne Erasmus quidem possit, in *lib. 3. De baptism. contra Donat. cap. 17. et 18.* ubi nititur iudicium hoc sacerdotale eodem hoc ipso Joannis asserere testimonio. Vide etiam *tract. 2. in Psal. 101.* super illud: *Ut audiret gemitus compeditorum.* Cyprianus quoque *serm. 5. de lapsis*, etiam eos, qui corde tantum lapsi sunt, docet, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter debere confiteri. Poenitentiae huius insuper, quae apud sacerdotes fit, mentionem fecit Tertullianus in *lib. De poenit.* Divus Ambrosius autem *lib. 1. De poenit. cap. 2.* hanc sententiam eodem, quo et nos, Joannis testimonio confirmat. Nam alia quae solent afferri, ut est illud *Jacobi 5.: Confitemini alterutrum*, etc. et illud *Lucae 17.: Ite, ostendite vos sacerdotibus*, etc. non adeo firma videntur adversus haereticos testimonia. Tametsi dici etiam facile poterat, quod licet ex Sacra Scriptura huiusmodi praeceptum non haberetur, habetur tamen ex traditione Christi et apostolorum, quemadmodum et alia pleraque nostrae fidei documenta. Quod si rara apud antiquos secretae confessionis mentio est, frequens vero publicae, ut in Concilio Nicaeno *cap. 9.* et aliis item plurimis, id sane nihil nostrae huic definitioni adversatur. Ostensum est siquidem, non solum ex traditione maiorum, verum etiam ex evangelico testimonio confessionem peccatorum sacerdoti fieri debere, quod quidem est de necessitate Sacramenti. Secretam vero aut publicam confessionem fieri, prudentiae est naturali relictum, quae dictat, ut occulta peccata occulte, publica publice iudicentur.

19. *Responsio ad secundum.* Ad secundum argumentum non pos-

sumus breviter respondere, quoniam rei gravitas et utilitas multo nos dicere compellunt, quae praeteriri nulla ratione debent.

Confessio debet esse integra.

20. Primum igitur, confessionem integram esse debere, apud theologos exploratissimum est, ut patet in 4. dist. 16. et 17. ubi ea de re a scholasticis theologis disseritur. Habetur autem manifeste huius assertionis definitio in Concilio Florentino, ubi posteaquam decretum est, confessionem esse huius Sacramenti materiam, ad confessionem id pertinere definitur, ut quis omnia peccata sua, quorum memoriam habet, integre confiteatur. Et Concilium Lateranense in cap. *Omnis utriusque sexus*, de poenitentiis et remissionibus, *omnia*, inquit, *peccata sua proprio sacerdoti confiteatur*. Quod etiam usu totius Ecclesiae declarari facile potest: nam qui tacet aliquod peccatum mortale, eum communi consensu fideles damnant.

21. Divus quoque Thomas 4. dist. 17. qu. 3. art. 4. quæst. 2. rationibus hoc suadere conatur: prima, quod confessio mutila non est confessio, sed confessionis simulatio: non enim vere vult sanari ab illis morbis, quos explicat medico, qui alios tacet, cum medicina sit eadem omnibus sanandis instituta: quae ratio sumitur ex D. Augustini *De vera et falsa poenit.* cap. 15. *Quidam*, ait, *uni celant, quae alii manifestanda conservant. Quod est ad hypocrisim tendere et semper carere venia, ad quam totam se per frustra putant pervenire.*

22. Secunda, quod confessio fit sacerdoti vice Dei cum spe veniae consequendae, sed impium est a Deo dimidiatam sperare veniam: *De vera et falsa poenit.* cap. 9.; ergo et a confessore impium est dimidiatam peccatorum remissionem expectare. Quae eadem est ratio D. Augustini in illo cap. 15.

23. Tertia, quod Sacramentum hoc ordinatur ad medicinam omnium peccatorum mortalium, quibus sacerdos curationem adhibiturus est. Quod nisi cognoscat medicus aegri totam habitudinem, non potest prudenter medicinam apponere. Nam quae uni morbo competit, alteri affert quandoque perniciem. Quae ratio sumitur ex cap. *Omnis utriusque sexus*, ubi Innocentius ait: *Sacerdos more periti medici diligenter inquirat peccatoris circumstantias et peccati, ex quibus prudenter intelligat quale debeat ei praebere consilium et cuiusmodi remedium adhibere, diversis experimentis utendo ad salvandum aegrotum.*

24. Durandus tamen dist. 17. qu. 15. hanc quidem rationem calumniatur, sed eam tuetur Paludanus qu. 5. eiusdem dist. ac multo

etiam magis Adrianus, *quaest. 4. De confessione*. Nos vero fatemur, conclusionem mathematica demonstratione plane exploratam haberi non posse: sed fide posita, afferuntur argumenta, quae probant, consentaneum esse, ita fieri oportere. Ac revera, cum huius Sacramenti finis non tam vindicare sit, quam sanare (*non enim venit Filius hominis in mundum, ut iudicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum; Joan. 3.*), notitia necessaria iudici ad hoc salutare iudicium, ex tali fine salutis depromenda est. Tantum itaque criminum poenitens confessori debet manifestare, quantum opus erit ad salubre poenitentis iudicium atque vindictam. Et quemadmodum leges considerant, quod plerumque necesse est, raros autem eventus negligere solent; sic et rationes legis in ea spectant, quae plurimum accidere solent, quae vero raro incidunt, nec legem nec rationem legis infirmant. Compertum fit igitur, confessionem peccatorum integram esse oportere.

Utrum integritas confessionis sit de iure divino.

25. Sed an id sit de iure divino, in dubium vertitur. Cui tamen, ne longas moras trahamus, breviter respondetur, confessionis integritatem ex divina institutione fuisse. Qui enim confessionem instituit, non mancā et mutilā sed integram instituit. Dei quippe perfecta sunt opera.

26. Deinde, materia Sacramenti ex divina institutione fuit: at confessio integra est materia huius Sacramenti, ut in Concilio Florentino definitur. Imo adeo perspicuum est, cum formae absolutionis confessio mutila et dimidiata repugnet. Non enim absolvit ligatum multis fribus, qui unum praescindit, aliis non praecisis.

27. Denique *Joannis 20.* sacerdotes iudices constituuntur a Domino ad remittenda peccata loco Dei: si ergo sacerdos partem non remitteret (quod paulo ante ratiocinabamur), et Deus quoque partim absolveret, partim non absolveret, quod impium est. Cumque omnium peccatorum mortalium sint iudices, si quibusdam cognitis, aliis neglectis, reus absolveretur, proculdubio iudicium non solum imprudens esset, verum etiam iniquum.

28. Porro si omnia haec argumenta defuissent, usus Ecclesiae usque ab apostolis receptus id satis ostendit: semper enim intellexit Ecclesia, confessionem, quam a Christo accepit, integram esse debere.

*Utrum satis sit confiteri omnia peccata, quorum quis memoriam habet,
an necessum sit praeterea diligentiam adhibere, ut revocentur
quae memoria exciderunt.*

29. Verumtamen adhuc dubium est: an satis sit confiteri omnia peccata, quorum quis ante memoriam habet, an oporteat etiam adhibere diligentiam, ut peccata in memoriam revocentur. Nam videtur illud prius satis esse, quoniam in Concilio Florentino dicitur ad confessionem pertinere, ut omnia peccata, quorum homo memoriam habet, integre confiteatur. In contrarium est communis sententia theologorum, atque adeo communis usus totius populi christiani.

30. Pro huius rei explicatione, cum primis advertendum est, unum idemque praeceptum esse de confessione, de eius integritate, de examine conscientiae ac peccatorum inquisitione. Nam ob id tenetur homo integre confiteri, quia tenetur confiteri, et idcirco examinare conscientiam et peccata, quae fecit, inquirere, quia debet integritatem in confessione servare.

31. Illud deinde commemorandum est (quod alias saepe diximus), huius iudicii sacramentalis finem non tam punitionem et vindicationem iustitiae esse, quam vindicationem salutarem. Ex quo fit, ut, licet in iudicio pure vindicativo exacta culparum cognitio requiratur, ut videlicet tanta sit poena, quantam quis per culpas meritus est; at in iudicio hoc sacramentali non exigitur exacta cognitio peccatorum, sed qualis et quanta necessaria est ad curationem et salutem poenitentis: haec enim huius iudicii finis est. Quae quidem doctrina habetur ex *cap. Omnis, De poenit. et remissionibus*, ibi: *More periti medici sacerdos diligenter inquirat peccatoris circumstantias et peccati*, etc. Idem traditur ab eodem Innocentio, in *cap. Deus*, eodem titulo: *Dum poenitentia*, inquit, *non tam secundum quantitatem excessus, quam poenitentis contritionem per discreti sacerdotis arbitrium sit moderanda, pensata qualitate personarum et consideratis circumstantiis omnibus, prout saluti eorum viderit expedire.*

32. *Prima conclusio.* His animadversis, prima conclusio sit: non tenetur quis omnem operam quam potest dare, ut omnia peccata quae fecerit, in memoria conservet, videlicet ut postea tempore confessionis nullum intermittatur. Hanc conclusionem vel eo solo argumento amplecti deberemus, ne Christi iugum insuave, imo adeo importabile hominibus redderetur; ne Germani merito possint obicere (quod quidam illorum impudenter faciunt) doctores scholasticos, ho-

mines nimirum argutos, confessionem hodie talem reddidisse, ut iuxta illorum hetherosin impossibile sit confiteri.

33. Praeterea, pauci admodum eorum qui semel in anno confitentur, memoria tenent universa peccata mortalia, omnes circumstantias omnesque cogitationes; et tamen si peccator, simul atque peccat, scriberet peccatum, oblivioni certe frequentissime mederetur. Non igitur quamcumque potest curam impendere homo tenetur, ut omnia peccata memoriae teneat, nisi velimus ad hanc scribendi scrupulosam diligentiam homines obligare.

34. Item, quidnam is faciet, qui litteras nescit? Num locis et signis peccata denotabit, ut eo pacto memoriae imbecillitati succurrat? Minime gentium. Age vero, quid cum rusticis agemus, si haec sententia vera non est? Nempe nihil aliud, quam eos obligare, ut non semel modo, verum etiam centies in anno confiteantur, si quidquid valent, praestare tenentur, ne ullius peccati obliviscantur. Et, cum ex duobus iactis fundamentis haec conclusio maxime constet, non est cur nos in ea probanda amplius immoremur.

35. *Secunda conclusio.* Tempore, quo quis tenetur confiteri, aliquam diligentiam adhibere debet peccatis omnibus, quae commisit, inquirendis. Tenetur enim integram confessionem facere, quod nulla adhibita diligentia est moraliter impossibile. Idem patet ex fine confessionis, sive quatenus iudicium voluntarium est, sive in quantum est iudicium medicinale.

36. *Tertia conclusio.* Qui adhibet humanam vel mediocrem diligentiam (qualem videlicet praestare solent viri mediocriter timentes Deum, quisque iuxta conditionem gradus et ordinis sui) vere implet legem de confessione integre facienda. Verbi gratia, si ego adhibui aliquam diligentiam, et per parvam ulteriorem probabiliter existimo aliqua mortalia fore in memoriam revocanda, teneor ulterius inquirere. Quod si puto nullum aliud peccatum venturum in mentem, nisi forsitan ingenti quadam discussione et magni temporis inquisitione, non oportet esse sollicitum: satis nempe est illa mediocris et humana diligentia.

37. *Quarta conclusio.* Si quis adhibuit diligentiam et curam in examinanda conscientia, quam credit esse sufficientem, etiamsi fallatur, excusari talis negligentia a peccato mortali et potest et debet: non in omnibus id quidem, sed in hominibus piis, qui timent Deum atque habent mediocrem curam animae suae. Ceterum impios, quos videlicet nulla animae suae cura tangit, ego nulla ratione a peccato mortali excusarem, etiam si existiment, se diligentiam idoneam adhi-

buisse, cum videlicet omittunt, vel ignorantes, aliqua peccata ex insufficienti discussione. Nam cum huiusmodi hominibus minima diligentia esse videatur maxima, cumque sint soliti adhibere mediocrem, timere sibi necessario debent. Quod si non timent, nullam excusationem habent peccati. Contra, viri conscientiae sobriae et timoratae, cum adhibere diligentiam et curam soleant, si quando ex ignorantia et inconsideratione praetermittant, iure optimo a mortali culpa saltem excusantur.

38. *Obiectio contra quartam conclusionem.* Quod si obiicias, eam diligentiam mediocrem non sufficere, ex eo quod D. Augustinus ait, *De vera et falsa poenit. cap. 15.: Ponat se omnino poenitens in iudicio sacerdotis, nihil sibi reservans sui, paratus facere pro reparanda animae vita quaecumque faceret pro vilanda corporis morte.*

39. Item doctores asserunt, eam diligentiam facturos poenitentes quam facerent in inquirenda pretiosa margarita.

40. *Responsio.* Probatissimum id est, quis negat? At quoniam infirmis etiam oportet consulere, non praescribimus quid faciant optimi, sed quid ad salutem necessario facere debeant, vel imbecilles.

41. *Corollarium primum praecipuae conclusionis.* Ex his manifeste colligitur, numerum peccatorum mortalium ad confessionis integritatem pertinere. Nam qui commisit decem, et solum exprimit novem, celat unum. Quare non confitetur omnia peccata, quae in memoria habet.

42. *Corollarium secundum.* Fit deinde, non oportere eos, qui saepe peccant, ad mathematicos numeros peccatorum multitudinem exacte redigere. Difficilis sane propositio, sed vera, quia vix possibile est, qui semel in anno confitentur, certum peccatorum numerum recensere. Sat igitur erit, mediocri diligentia adhibita, paulo plus vel minus numerum explicare: verbi causa, est qui consuetudinem habet fornicandi, si maximam sollicitudinem haberet, forsitan certum posset exprimere: sed non tenetur, inquam: quin satis fuerit ita dicere: *Habeo consuetudinem semel, vel bis in hebdomada fornicandi, vel: peccavi huiusmodi peccatis fere quinquaginta, aut circiter centum, etc.* Haec enim notitia sufficit confessori, ut finem confessionis praestet, sive consilium sive remedium seu vindictam salutarem, quemadmodum exemplo medici facile declarari potest.

43. *Corollarium tertium.* Colligo tandem, interim non opus esse hanc mediocrem diligentiam ad numerum peccatorum exprimendum etiam pingui crassaque Minerva. Sit prostibulum (exempli causa) decem annos in lupanari, hanc, inquam, non est opus sollicitam red-

dere, ut explicet, an centum millia peccatorum commiserit, plus minusve: sed sat erit ita dicere: *Ego decem annos in hoc vitio fui, quoslibet homines admisi, qualibet hora parata fui*, etc. Probatur, quia ex eo tantam accipit confessor notitiam, quanta opus est ad quemcumque finem confessionis consequendum: imo quantum potest poenitens ei dare, etiamsi exprimat sexcenties millies peccavisse. Non ergo debet confessor vexare poenitentes, punctim interrogando de numero per anxiam et puerilem superstitionem faciens eos vel mentiri vel certe falsum dicere.

44. *Corollarium quartum.* Huic et aliud corollarium adiunctum est, videlicet non necesse est, ut poenitens omnes actus explicet, mortales etiam singulatim, cum in uno actu intelliguntur, ut si volo inimicum occidere, quaero arma, equum, etc. Item qui furatur, scalas suspendit, aperit seras, etc. Quia licet omnes illi actus sint peccata, omnes tamen ordinantur ad perficiendum actum unum, quem confiteor: licet enim in genere entis sint multa entia, sed in moralibus pro uno actu computantur. Haec tamen ratio calumniam habet: quia actus interior et exterior, in genere moris, una culpa censetur; et tamen non satis erit, actum interiorem confiteri, nisi simul aperias actum exteriorem. Nam ille actus exterior est peccatum mortale, et omne mortale confiteri necessum est. Ratio igitur vera huius conclusionis corollariae fuerit: quod sacerdos in actu praecipuo explicato per meam confessionem sufficienter intelligit actiones comitantes. Quemadmodum qui confitetur exteriorem actum, stultus erit, si velit interiorem explicare. At cum in interiore non intelligatur exterior, explicetur oportet. Unde fit, ut si ad perfectionem peccati principalis actus alius adiunctus intervenire non soleat, explicandus sit: ut si per internuncium sollicitavi puellam, vel si ad occidendum socium accersivi.

Utrum ad integritatem confessionis requiratur manifestatio circumstantiarum.

45. Sed iam quaestio valde difficilis urget, an teneamur peccatorum circumstantias confiteri, ut integra confessio sit. Qua explicanda, primum intelligatis, circumstantias esse in duplici differentia: alias minuentes, alias vero aggravantes. Aggravantes rursum bifariam parti necesse est: quaedam enim mutant speciem, ut furtum in loco sacro; aliae non mutant, ut furtum centum aureorum, quod eadem specie continetur ac furtum aureorum decem.

46. *Prima propositio.* Tunc sit prima propositio: circumstantia,

quae ita minuit, ut ex mortali faciat veniale, omnino debet explicari, ut communicare in divinis cum excommunicato, veniale sit, si ex inconsideratione procedat. Quod si confitear, me cum excommunicato in divinis communicasse, sacerdos seducitur in re gravi ad iudicium pertinente. Nam intelligit, me peccasse mortaliter.

47. *Secunda propositio.* Si circumstantiae minuunt peccati malitiam, intra latitudinem mortalis culpaе tamen, non est necessarium illas confiteri, nisi forsitan rarus eventus contingeret, ubi tanta esset ex circumstantia adiacente culpaе diminutio, ut dupla vel tripla a sacerdote intelligeretur. Tunc enim iudex in re gravi decipitur. In universum tamen, si quis animo pure et simpliciter confitendi, et non ut quaerat excusationes in peccatis, eiusmodi circumstantias explicet; consilium saluberrimum est, et nos reprobare non possumus. Nec in hoc sensu reprobantur aut Petrus Paludanus *dist. 16. qu. 3.* aut Silvester in *verbo Confessio 1. § 9.*

48. *Tertia propositio.* Circumstantiae mutant speciem et ex nova specie novam peccato mortalem malitiam adiicientes sunt omnino explicandae, ut stuprum cum virgine Deo sacra, incestus cum consanguinea, quia vere ibi continentur plura peccata contra plura praecepta et contra plures virtutes. Item, quia alias maior pars malitiae sacerdoti celaretur. Quamobrem merito praecipitur sacerdoti, in *cap. Omnis, De poenitentis*, ut diligenter inquirat et peccatoris circumstantias et peccati, etc. Quod etiam praefinitum est in decreto quodam Wormatiensis Concilii, quod refertur a Rhenano *circa finem Tertulliani*; oportere, scilicet, sacerdotes rei veritatem ad liquidum interrogando discutere et studiose perscrutari diversos poenitentis errores. Idem eleganter praescriptum est in 6. Synodo generali apud Trullum congregata, canone ultimo. Est quoque diligenter animadversum ab Augustino in *lib. De vera et falsa poenit. cap. ultimo*, et habetur *De poenit. dist. 6. cap. 1.*

49. *Obiectio.* Sed argumentantur quidam contra hoc, quia etiam si confessor non inquirat eiusmodi circumstantias omnes, fiunt omnia quae sufficiunt, ut poenitens gratiam consequatur: ergo eiusmodi confessoris scrutinium non est necessarium.

50. Deinde, poenitens non tenetur maiorem diligentiam adhibere in inquirendis peccatorum circumstantiis, quam adhibuit: ergo nec confessor.

51. Praeterea, quia confessio ex multis huiusmodi interrogationibus fiet molesta nimis tum poenitentibus tum, ac multo etiam magis, confessoribus.

52. Demum, plurimae peccatorum species, atque earum differentiae ignorantur, non ab indoctis modo, verum etiam a doctis.

53. *Notanda duo.* His argumentis priusquam ego respondeam, dico, necessarium esse confessori interrogare poenitentem, quando probabile est, quod poenitens ex negligentia praetermittit aliquam eiusmodi circumstantiam, quam diximus explicandam esse: tum quia alias peccaret absolvendo ponentem obicem absolutioni, tum quia iudex non servaret debitam fidem officio suo, tum quia medicus et negligens et malus haberetur, si ab aegroto morbi circumstantiam et qualitatem non exquireret.

54. Secundo dico, quod si confessori probabile est, poenitentem diligentiam idoneam adhibuisse in inquirendis et peccatis et peccatorum circumstantiis, adhuc tenetur interrogare atque disquirere, cum probabiliter credit, aliquam peccati circumstantiam necessariam se per huiusmodi inquisitionem inventurum. Verbi gratia, sit rusticus, qui pro ruditate sua mediocriter fuit diligens in peccatorum circumstantiis commemorandis, si confessor probabili coniectura tenet alicuius circumstantiae poenitentem oblivisci, tenetur sine dubio interrogare.

55. Primo, quia medicus, etiamsi cognosceret, ex oblivione inculpabili aegrotum tacere aliquas circumstantias morbi pestilentes, revera teneretur inquirere.

56. Secundo, quia iudex infideliter ageret, si sciens testes oblivisci alicuius criminis, de quo ius habet interrogandi, omitteret tamen ac dissimularet.

57. Tertio, quia confessor institutus est loco Dei ad compensandas iniurias contra Deum factas et taxandas poenas pro offensis debitas: ergo hac etiam ex parte infidelis sequester ac mediator esset, quemadmodum is, cuius fidelitati ego committerem, ut rationem dati et accepti ab oeconomio meo acciperet, etc.

58. Quarto, de illa peccati omissa circumstantia non posset confessor praebere nec consilium nec remedium, ut poenitens in futurum caveret illam, etc. Unde in *cap. Omnis, De poenitentiis*, Innocentius ait: *Diligenter inquirat peccatoris circumstantias et peccati, quibus prudenter intelligat, quale debeat praebere consilium et cuiusmodi remedium adhibere.*

59. *Responsio obiectioni.* Ad primum igitur respondetur, quod hoc Sacramentum non solum ordinatur ad reconciliationem poenitentis cum Deo et Ecclesia, sed etiam ad compensandas iniurias Deo factas, imposita poena iuxta quantitatem culparum: alioquin superflua esset tertia poenitentiae pars, scilicet satisfactio. Ordinatur etiam hoc

Sacramentum ad medendum vulneribus universis, et remedium adhibendum aegroto debitumque consilium praestandum, ne eadem vulnera iterum accipiantur.

60. Ad secundum negatur consequentia: alia est enim diligentia adhibenda a teste et reo in iudicio, alia a iudice, cui ex proprio munere competit inquisitio.

61. Ad tertium, nolo ego confessores importunos esse et intolerabile negotium facessere poenitentibus. Quemadmodum nec eos quidem probo, qui imprudenter interrogando poenitentibus scandalum iniiciunt atque eos peccare docent. Qua in re confidenter etiam reprobo summas istas confessionum interrogationibus plenas, quae idiomate vulgari non solum eduntur, ut in publicum prodeant, sed passim etiam mulierculis et idiotis conferuntur, ut inde discant non confitendi, sed (ut ego sentio) peccandi rationem et normam. Sed id nos modo asserimus, cum moraliter constat confessori, aliqua vel peccata vel peccatorum circumstantias ex oblivione praeteriri, oportere vel commonefacere vel interrogare, ut res in iudicio palam fiat. Quod si mediocrem probabilitatem sacerdos habeat, qua sibi persuadet, poenitentem omnia peccata et eorum circumstantias confiteri, non oportet confessorem esse sollicitum et scrupolosum, sed sane intelligere, quod Silvester in *verb. Confessor. 3. § 13. 14. et 15.* tradidit.*

62. *Dubium Adriani.* Hinc vero facile patet, quid in ea quaestione tenendum sit, quae Adrianum post quintam quaestionem de confessione, dubio septimo male habuit: an cum poenitens ignorat aliquam circumstantiam non esse peccatum, et propterea non confitetur, oporteat confessorem interrogare et commonere.

63. *Resolutio.* Et quidem, cum ignorantia est vincibilis, nulla controversia est, sed poenitentem etiam invincibiliter ignorantem confessor admonere tenetur illius peccati aut circumstantiae, quae ex ignorantia praeteritur, sive praeceptum divinum sit sive humanum, quia moraliter loquendo, ut theologos decet, confessor tacens et absolvens poenitentem errantem circa materiam peccati mortalis, suo opere probat confirmatque poenitentis errorem. Mox etiam quia confessor doctor est, ad quem accedit poenitens, tanquam ad vicarium Dei, ut instruatur: unde infideliter ageret contra magisterium sibi commissum, nisi doceret errantem. Liquet enim poenitentes accedere ad confessores, non solum ut absolvantur, sed ut instruantur. Nam etsi confessor, quatenus confessor est, non sit nisi aut iudex aut medicus;

* Ubi tractat de scientia requisita, ut confessor munere suo rite fungatur.

at quia proprius sacerdos et pastor et doctor est (*ad Ephes. 4.*), fit inde, ut omnes leges tam divinas quam humanas, quae spectant ad poenitentem, eum docere teneatur; unde in Concilio Wormatiense iam citato interrogationes etiam proponuntur, quae ad poenitentis eruditionem necessariam pertinent. Quia vero proprii sacerdotes vicarios constituunt sui muneris et officii delegatos, sentiant qui vices suscipiunt priorum sacerdotum, id sibi negotii dari, ut non modo poenitentes et audiant et absolvant, verum etiam erroribus amotis instituant.

64. *Limitatio datae responsionis.* Atque id ego intelligi volo, cum existimo me poenitenti profuturum. *Nam frustra niti, et nihil aliud, quam laborando odium quaerere* (ut Sallustius ait) *extremae dementiae est:* et D. Augustinus *De poenit. dist. 7. cap. Si quis:* Ideo, inquit, do tibi poenitentiam, quia nescio; nam si scirem nihil tibi prodesse, non tibi darem, non te admonerem. Ratio quoque perspicua est, quia nulla lex obligat ad actus inutiles et otiosos. Item, sicut correctio ad bonum illius, qui corripitur; ita confessio ad bonum poenitentis ordinatur. Sed quando scio, nihil mea admonitione profuturum, non teneor fratrem corripere aut delinquentem aut ignorantem: ergo, etc. Nam ex fine ratio mediorum est. Hinc facile discernetur, quid in multis eventis confessor habeat facere, si prudens esse velit, ut si mulier nupsit Petro occulte non consummato matrimonio, deinde contraxit cum Joanne publice et consummavit, cum quo manet bona fide. Item, si mulier contraxit cum fratre suo aut affine, quem invincibiliter ignorat esse fratrem, etc. Nam in his omnibus, si credo meum consilium profuturum, teneor admonere, sin vero minus, teneor non admonere, sive id sit in detrimentum proximi sive non sit, sive contra ius divinum sive humanum.

65. *Testimonia ab Adriano in contrarium allata, quomodo accipienda.* Testimonia vero, quae Adrianus in contrarium refert ex D. Ambrosio *serm. 82. 83. et 84.*, ex D. Paulo apostolo *Actor. 20.*, ex Gregorio *43. dist. cap. Ephesiis*, ex Innocentio *83. dist. cap. Error*, de doctore publico intelligenda sunt. Cuius doctrina licet aliis sit odor mortis in mortem, debet tamen populo tradi, ut aliis sit odor vitae. Nam, ut idem D. Ambrosius ait, *serm. 83.*, *praedicatio sacerdotis in plebe salvandis correctio est, contestatio iudicandis.* Doctrina ergo, quae ad bonum publicum ordinatur, propter malum privatum non est intermittenda. At doctrina, quae bonum privatum pro fine habet, cessante fine, id est privato bono, cessare debet.

66. Id vero intelligendum est, si nec statim nec postea fructus

admonitionis speratur. Deinde, cum verisimiliter credo hanc ignorantiam esse duraturam. Nam si aliunde constaret, submovendam esse ab alio videlicet confessore, qui imprudentius medebatur illi malo, certe consultius ignorantem admonebo, praeterquam si remedium est intolerabile: ut si exemplis propositis addas susceptos filios ex existimato matrimonio, diutinam cohabitationem, scandalum publicum, etc. Quo eventu nullus tam imprudens erit, qui non periculum praesens horreat, nullus tam temerarius, qui sibi fidat.

67. Ad quartum argumentum respondetur ex Caetano *qu. 3. De confessione*, quod cum circumstantiae specificè differentes nullam differentiam in iudicio sacerdotali faciunt, non oportet explicentur: ut divinare per astra vel per terram, specie forsitan distinguuntur. Item, accedere ad bestiam unius vel alterius generis, etc. At circumstantiae secundum speciem differentes, quae in iudicio salutari diversum remedium exigant ac medicinam, hae mediocriter doctis notae sunt: eas nos asserimus esse explicandas.

Quid de circumstantiis aggravantibus nec tamen mutantibus speciem.

68. *Opinio quorundam.* Sed enim gravissimum dubium est, an circumstantiae aggravantes intra eandem speciem sint necessario confitendae. Suadent enim nonnulli, eiusmodi circumstantias explicari non oportere, quia alias cogeremur intensionem et continuationem actus explicare, quas quidem circumstantias nec confiteri populus solet nec prudens confessor exigere. Et confirmatur: quia circumstantia non mutans speciem nunquam aggravat in infinitum: ergo non est necessario declaranda. Antecedens probatur, quia intendit poenam, non extendit. Extensio enim est infinita sine circumstantia, et per nullam circumstantiam crescit. Intensio vero finita est, et per nullam circumstantiam crescit. Intensio vero finita est, et per nullam circumstantiam fit infinita.

69. Quibus argumentis D. Thomas *4. dist. 16. qu. 3. art. 2. qu. 5.* expresse tenet solas circumstantias, quae speciem mutant, esse confitendas. Item D. Bonaventura in *ead. dist.* et Paludanus *qu. 3. ac Durandus qu. 4. eiusdem. dist.* et Sylvester in *verb. Confessor 1. c. 9.* Quamvis in fine, ea quae dixerat, interturbare videatur. Adrianus tandem *qu. 4. De confessione* id sequitur, licet postea contrariam opinionem probabiliorum et securiorum videatur asserere.

70. *Opinio verior.* At contra viri quoque graves et nobiles sentiunt. Alexander *4. par. qu. 77. membro 3. art. 5.*, Gabriel *dist. 17. qu. 1.*

et Maior *dist. 17. qu. 4.* Qui etiam Altisiodorensem in hanc sententiam referunt, ut omnes circumstantiae sint explicandae, quae etiam in eadem specie mortaliter aggravant. Atque haec opinio suadetur ante omnia ex D. Augustino *lib. De vera et falsa poenit. cap. 14.* et habetur *De poenitentia dist. 5. cap. Consideret: Qualitatem*, inquit, *criminis consideret in loco, in tempore, in perseverantia, in varietate personae, et qualitatione fecerit*; et inferius ait: *Omnis ista varietas confitenda est et deflenda*; et *cap. 17.: Versum quidem puto, qui dolet de crimine: conversum qui dolet de omni eius, quam exposuimus, varietate*; et *cap. ult.: Diligens inquisitor, cognito crimine, varietates eius non dubitat investigare et locum et tempus et cetera, quae supra diximus in exponendo eorum qualitates.*

71. Deinde, circumstantia, quae non variat speciem, maiorem malitiam nonnunquam addit, quam quae variat: ergo si haec confitenda est, etiam illa. Nam malitiae quantitas facit ad mores, species facit ad metaphysicam. Metaphysicum itaque commentum videtur esse, compellere poenitentem, ut rerum species differentes sacerdoti manifestet, propter malitiam additam: non item cogere, ut explicet circumstantiam non differentem, cum gravior ex ea iniquitas adiungatur.

72. Praeterea, si decem horis quis odisset proximum, sic tamen, ut in fine cuiusque horae odium interrumperet, illa peccata essent necessario confitenda: ergo etsi nulla facta est interruptio; cum odium illud aequè grave sit, ac decem interrupta peccata.

73. Praeterea, qui vult fornicari bis eadem volitione, id explicare tenetur: ergo etiamsi quis unico actu velit occidere Petrum et Paulum: ac proinde et si voluit furari ducentos aureos.

74. Praeterea, si adderetur species nova et non malitia mortalis, non teneremur explicare. Tota igitur causa necessaria explicationis non est species differens, sed adiecta malitia; ergo ubi additur malitia dupla, sive sit eiusdem speciei sive alterius, oportebit exprimere.

75. Equidem in re vehementer ambigua non mihi satisfacerem, si solas circumstantias, quae mutant speciem, explicarem. Nec cuiquam consulerem, ut in eum modum confiteretur. Omnes quippe incestus (ut in 2. 2. Caietanus probabiliter adstruit) sunt eiusdem speciei; et tamen si quis cum matre coiisset, ne sibi quidem faceret satis, solum exprimendo, se incestum commisisse. Item et peccata contra naturam non videntur specie discriminari, quod Caietanus etiam confirmat. At non satis esset confiteri, effudi semen contra naturam, circumstantias vero illius peccati celare aut etiam negare. Istae specierum differentiae, mihi credite, ad subtiliores disputationes potius refe-

rantur, quam ad christianas confessiones. Itaque omnes eas et solas circumstantias oportebit exprimere, quae addunt malitiam mortalem; dum tamen illa nova malitia circumstantiae notabilis sit nec intelligatur a confessore in expressione culpaе principalis.

76. *Respondetur ad argumenta prioris opinionis.* Et per hoc ad primum argumentum facile responderi potest. Intensio enim actus vel non addit notabilem malitiam, vel fere intelligitur a confessore iuxta delicti quantitatem. Et eodem modo de continuatione respondeo. Nam si continuatio parva fuit, non est opus eam explicare; si vero diu multumque duravit, opus erit. Similiter dicendum est et de interruptionibus. Nam si interruptio facta est per actum contrarium, necesse erit confiteri, quoties eiusmodi culpam renovavit. At si interruptio fuit naturalis, qualis plerumque fit, non oportebit exprimere, sed satis erit in hunc modum confiteri: *Tota die amavi feminam*, etc.; sufficiens namque notitia confessori datur et ad medendum et ad iudicandum.

77. Sed si maior pars ipsius culpaе iudici celaretur (quod iuxta contrariam opinionem fieret), tacendo videlicet circumstantias intra eandem speciem aggravantes, primum quidem sententia indicens poenam esset vehementer absurda, nec esset iuxta nomen satisfactio: deinde etiamsi poena non esset satisfactoria, sed medicinalis, maiori tamen morbo eiusdem quoque speciei maior est adhibenda medicina.

78. Ad confirmationem, quae Paludanus movere potuit, tam facilis responsio est, ut post ea, quae diximus, non sit opus quidquam superaddere. Nam D. Thomas, ut mea fert opinio, sententiam retractasset, si *tertiæ parti* extremam manum imposuisset. Atque olim iuvenis opiniones saepe communes sui seculi sectabatur.

Circumstantiae loci in confessione explicandae.

79. Multa hic de peccatorum circumstantiis ad confessionem pertinentibus theologi solent adicere, quae nos silentio volumus praeterire, ne iustum atque integrum volumen unius diei disputatione conficiamus. Sed illud tamen paucis admonendum est, circumstantiam loci esse necessario confitendam: primo, quando quis furatur a loco sacro: secundo, cum in loco sacro semen effundit, etiam cum uxore propria: tertio, cum sanguis humanus ibidem etiam funditur: et in genere, quando actus peccati commissus directe adversatur sanctitati loci, id est ei, ad quod locus est sanctificatus, ut ad immunitatem confugientiam, et rerum, quae ibi sunt vel depositae vel collocatae, etc.

At qui existens in ecclesia vult aut furari aut seminare aut occidere extra ecclesiam, non tenetur explicare, se in templo id voluisse. Nec enim talis volitio est sacrilegium; imo nec aspectum aut etiam sermonem turpem in templo factum exprimere oportet. Tametsi Silvester in *verbo Confessio* 1. § 10. repugnare videatur.

Circumstantiae temporis.

80. De circumstantia vero temporis sacri, ut cum quis in die sexto fornicatur, non est necesse plebem sollicitari, quoniam huius circumstantiae malitia non est mortalis. Nec D. Augustinus *lib. De vera et falsa poenit. cap. 14.* solas necessarias circumstantias docet esse et deflendas et confitendas, ut patet de circumstantia peccati in die ieiunii commissi, et, cum de hac quaestione Silvester in *Rosa aurea quaest. 63.* et Caietanus in *opusculo vigintiseptem quaestionum, qu. 10.* copiose docteque disseruerint, non est nobis animus de ea re in praesentia plura verba facere. Nec vero sumus tam aut ineruditi aut antiquitatis expertes, ut ignoremus, quae Origenes *homil. 18. super Numer.* et D. Ambrosius in *13. Luc. cap.* et D. Hieronymus in *Isa. cap. 56. et 58.* et D. Augustinus *epist. 119. ad Januarium* de observatione sabbati, iuxta spiritualem intelligentiam tradidere. Quae videlicet nostrae huic sententiae non sunt adversa, si sensum sanctorum non verba sectemur.

81. De recidivo etiam minime necessarium est poenitentes macerare. Nec D. Thomas (ut quidam illi imponit) somniavit oppositum, sed solum, cum ingratitude recidentis in peccatum specialis culpa est. Nam cum est generalis ingratitude, etiamsi non explicetur, intelligitur a confessore. Quamquam optimum consilium est, recidivum et peccandi consuetudinem explicare sacerdoti, non ob verecundiam solum, cuius fructus in confessione maximus est, verum etiam ob remedium: aliter enim simplici feбри, aliter hecticae medemur. An vero teneamur explicare circumstantiam, qua explicata intelligit confessor complicem criminis, paullo post opportunius definiemus.

De partitione confessionis variae sententiae.

82. Ceterum ex definitis secundum illud argumentum satis superque confutatum est, nisi ea parte, qua de partitione confessionis per casus reservatos ambigitur. In qua scilicet quaestione tot sunt sententiae, quot capita. Vide Durandum in *4. dist. 17. qu. 15.* et Paludanum *qu. 5.* et Gabrielem *qu. 1.* et Adrianum *De confess. qu. 4.* et

Caietanum in *Sum. verbo Confessio, condilione 10.* Post quorum trationem, quoniam adhuc sub iudice lis est, operae pretium fuerit quaedam fundamenta supponere.

83. *Primum fundamentum.* Primum, superiores praelatos licite posse aliqua peccata reservare, a se solum absolvenda. Hoc ponit contra Wicleffum Thomas Waldensis in *lib. De Sacramentis cap. 149.* probatque testimonio Innocentii asserentis, quaedam peccata esse, quorum absolutio est Petro reservata.

84. Item, 33. *quaest. 2. cap. Latorem,* refertur Ratholdus Argentoratensis Ecclesiae episcopus quendam parricidam ad Nicolaum papam misisse, ut ab illo absolveretur. Nec mihi, quaeso, obicias alia nomina haberi apud Gratianum, quoniam innumera sunt in eo libro menda, nec omnia Gratiani culpa, sed typographorum.

85. Habes praeterea Origenem, *hom. 10. super Numer.* ubi docet, laicum peccantem indigere quandoque non solum sacerdote sed et Pontifice.

86. Cyprianus quoque *lib. 3. epist. 16. et 17.* tradit, non esse lapsos reconciliandos, nisi ab episcopo, praeterquam cum mortis periculum urget. Vide etiam Gratianum *De poenit. dist. 1. cap. In actione, et 26. qu. 6. per totum, sed maxime cap. ult.*

87. Praeterea, Benedictus XI. in *extrav.* cuius initium est: *Inter cunctas,* enumerat quatuor crimina episcopis reservata. Et denique *extrav. Sixti IV. Elsi dominici* ubi excommunicantur, qui absolvent a casibus reservatis Romano Pontifici.

88. *Secundum fundamentum:* non solum censurae ipsae reservantur a superioribus praelatis, sed etiam culpa et earum absolutio. Hoc videtur esse contra Durandum, *loc. cit.* et probatur ex *cap. De poenit. in 6.* ubi dicitur, quod si episcopus concesserit subdito, ut sibi possit idoneum eligere confessorem, electus in casibus, qui eidem episcopo specialiter reservantur, nullam habet penitus potestatem: quod si nullam habet, nec in poenas nec in culpas habet.

89. Et confirmatur hoc: quoniam aliquorum criminum absolutio reservatur episcopis, quae non habent excommunicationem adiunctam, ut homicidium voluntarium et alia, pro quibus est imponenda poenitentia publica. Nec valet dicere, homicidium habere irregularitatem annexam: tum quia irregularitas impedit non poenitentiae, sed ordinis Sacramentum; tum quia episcopus a culpa homicidii voluntarii absolvere potest, irregularitatem tollere non potest. Non ergo reservantur culpa propter annexas censuras, sed absolute propter ipsas culpas.

90. Praeterea, idem ostenditur in *extrav. Inter cunctas*, ubi Benedictus ait, fratres privilegiatos non debere recipere confessiones criminum, pro quibus sollemnis est poenitentia indicenda, quod inconueniens sit, ut a peccato absolvat, qui poenitentiam debitam imponere non potest.

91. Id postremo manifestatur ex usu ecclesiastico: nam praelati religiosi reservant sibi aliqua peccata nulli censurae subiecta, ut votorum transgressionem. Nec usui ratio deest. Nam in omni iudicio et foro superior potest sibi reservare aliquas causas, praesertim gravissimas, idque principes in republica facere solent: ergo et Summus Pontifex, cum habeat supremam iurisdictionem non solum in exteriori foro quantum ad poenas, verum etiam in interiori quantum ad culpas.

92. *Tertium fundamentum*: non potest quis absolvi a iudice inferiori de crimine reservato sine facultate superioris. Quod si tentet inferior ab eiusmodi absolvere, nihil facit: quia non habet iurisdictionem circa illa peccata excepta a superiore, qui non commisit absolutionem eiusmodi peccatorum.

93. *Prima conclusio*. His iactis fundamentis, sit prima conclusio: si iudex superior et inferior sint praesentes, non potest inferior absolvere a non reservatis, nisi prius petatur facultas absolvendi a reservatis.

94. Probatur, quia integritas confessionis est de iure divino; ergo, cum ille poenitens habeat copiam confessoris, cui potest integre confiteri, non potest inferior dividere absolutionem. Antecedens probatur, quia vel superior potest integram absolutionem praestare cum praesto sit, vel inferior, habita facultate superioris. Probatur etiam haec propositio ex usu probatissimo religiosorum, qui nunquam absolvent a non reservatis, nisi prius petita facultate, ut etiam absolvant a reservatis. Et idem est, si parochus et episcopus sint praesentes, et cum patet facilis aditus ad superiorem.

95. Sed quid, si superior nolit dare facultatem, sed velit ipse audire confessionem? Respondeo, quod inferior non debet absolvere ab aliquibus peccatis, sed remittere ad superiorem, et poenitens tenetur id pati: quia quando potest integram confessionem facere confessori idoneo, violat ius divinum de integritate confessionis, accipiendo absolutionem ab eo, qui dimidiatam absolutionem praebet.

96. *Secunda conclusio*. Si superior audiat confessionem, priusquam inferior, tenetur totam confessionem audire, et non solum peccatorum reservatorum, si velit sacramentalem absolutionem impendere. Haec est Adriani et Durandi contra Caietanum: et suadet, quia

integritas confessionis est de iure divino; ergo episcopus vel praelatus alius superior illicite dividit confessionem et absolutionem, cum possit facile integritatem servare. Et confirmatur, quia materia Sacramenti est confessio integra; ergo illa dimidiata confessio non est materia Sacramenti; potest enim commode, ut diximus, peccator omnia superiori confiteri.

97. Deinde si Romani poenitentarii partiri absolutionem possunt, parochus, nedum episcopus, etiam posset suos parochianos ab uno peccato solum absolvere, pro ceteris vero dare facultatem eligendi confessorem. Abbas quoque vel prior absolvere monachum ab una culpa reservata, et pro reliquis poenitentem ad alios confessores mittere, et sic pro suo arbitratu confessionem atque absolutionem tum etiam partiri, cum commodissime fieri integra potest.

98. Praeterea, cum sacerdos ille superior solvat vice Dei et possit omnia solvere; si dimidiatam praestaret veniam, quaedam solvendo, alia non solvendo, cum omnia tamen posset, certe significaret Deum etiam, cuius minister est, dimidiatam praestare veniam; et poenitens quoque ad talem superiorem accedens dimidiam a Deo veniam speraret, quod impium est.

99. Sed arguit tamen Caietanus ex Romanae Ecclesiae usu. Nam poenitentarii Summi Pontificis non audiunt, nisi a reservatis, etc. et tamen illa absolutio est sacramentalis: alias eluderentur poenitentes, nec poenitentarii tenerentur confessionis servare sigillum. Ad hoc, cum Durando et Adriano nego equidem, talem absolutionem esse sacramentalem. Sed poenitens accedens ad Romanos confessores, a censuris excommunicationis absolvitur. Nullum enim crimen est Pontifici Summo reservatum, quod non habeat excommunicationem annexam. Unde ex consequenti fit ei copia, ut inferiori omnia peccata sua fateatur, quo eo ipso reservatio tollitur, et facultas inferiori datur, ut possit ab omnibus absolvere. Quod si poenitentarii intendunt absolutionem sacramentalem impartiri, errant, inquit Adrianus. Nec is Ecclesiae Romanae usus erit, sed impietas sacerdotum, qui existimant quaestum esse pietatem.

100. Cum vero obiicitur, quod poenitentes deluderentur, nego id certe, quia iudex superior, cum ab eo casus reservatus petitur, tenetur sigillum confessionis servare; verbi gratia: si confessor accedat ad abbatem vel priorem petiturus facultatem absolvendi, debet servare secretum eodem vinculo, ac si sacramentaliter ipse absolveret.

101. Et si rursum obiicias, neminem obligari ad aperiendum peccatum suum secretum extra confessionem sacramentalem; ergo male

faceret Summus Pontifex, si poenitentes cogeret, ut extra confessionem sacramentalem peccata Romanis poenitentiariis aperirent. Ad hoc primo responderi potest, ex *cap. Ea noscitur, De sententia excommunicationis* et *cap. Eos qui, lib. 6. eodem tit.* quod si quis in articulo mortis absolvatur ab excommunicatione Summo Pontifici reservata, tenetur, si evadat, sistere se Romano Pontifici, atque consequenter aperire peccatum, pro quo in excommunicationem inciderat. Et tamen certum est, iam esse ab illo peccato absolutum.

102. Secundo etiam respondetur, illam confessionem quodammodo esse sacramentalem: quemadmodum cum peto facultatem a superiore, ut absolvi possim a culpis reservatis, censetur esse confessio sacramentalis, quoniam id totum ordinatur ad sacramentalem absolutionem. Ideoque tenetur superior servare sigillum.

103. *Tertia conclusio contra Durandum et Adrianum.* Si non pateat aditus ad superiorem, videlicet quia episcopus est absens et instat necessitas celebrandi, vel si quis religiosus iter agat sine facultate recipiendi absolutionem a casibus reservatis, tunc inferior potest absolvere a non reservatis, et pro reliquis peccator expectare absolutionem superioris. In quo eventu D. Thomas loquitur in *4. dist. 17. quaest. 3. art. 4. quaest. 2. ad 4.* Haec conclusio probatur, quia et confessio integra est et absolutio, cum ille sacerdos absolvat ab omnibus, a quibus potest, et quantum ad reservata, poenitens non habeat copiam confessoris. Quemadmodum si poenitens tacet aliquod peccatum ex causa rationabili tacendum, quamvis sacerdos id cognoscat, debet absolvere, et est tum confessio tum absolutio integra, hoc est de omnibus, quae ad illud iudicium spectabant.

104. Hanc propositionem intelligo, nisi excommunicatio peccato sit adiuncta, ut sunt omnia, quae reservantur Summo Pontifici in bulla *Coenae Domini*. Tunc enim male faceret inferior absolvendo a non reservatis, cum poenitens sit excommunicatus, et prius habeat tolli vinculum excommunicationis, quam absolutio sacramentalis impendi.

*An quando non est aditus ad superiorem teneatur poenitens
etiam reservata inferiori confiteri.*

105. At vero circa hanc tertiam conclusionem grave dubium exoritur: an poenitens teneatur omnia peccata, etiam reservata, inferiori iudici confiteri, quando non adest facilis aditus ad superiorem.

106. *Rationes pro parte negativa.* Et suadetur pars negativa: quia in tali eventu non requiritur unitas absolutionis, cum inferior

a non reservatis, superior postea a reservatis absolvat: ergo nec requiritur unitas confessionis. Ideo enim confessio debet esse integra, ut absolutio sit integra. Quocirca si divisionem Sacramenti forma recipit, materiam quoque recipere necesse est.

107. Deinde, si sacerdos nullam haberet potestatem absolvendi, nullam etiam culpam teneretur poenitens confiteri; ergo quando non potest inferior iudex sive sacerdos a reservatis absolvere, ea poenitens eiusmodi inferiori iudici confiteri non debet. Confirmat autem hoc vel maxime, quod superius ostendebamus, necessitatem confessionis, quia necessarium erat peccata a sacerdote remitti: ergo si peccatum aliquod sacerdos nullo modo remittere potest, non tenetur poenitens illud sacerdoti confiteri. Ostensum est autem, iudicem inferiorem reservatam culpam remittere non posse. Itaque non tenemur culpam eiusmodi illi sacerdoti confiteri; nisi, quod absurdum est, Ecclesia cogat, ut idem peccatum bis confiteamur, semel inferiori, a quo non absolvimur, iterum superiori, ut ab illo absolvamur.

108. *Pro parte affirmativa.* Pro parte vero affirmativa primum est Innocentius in *cap. Omnis utriusque sexus, De poenitentiis*, inquit: *Omnis sua peccata semel in anno sacerdoti suo confiteatur*; non dixit: *sacerdotibus*.

109. Deinde, divinum praeceptum est, ut homo omnia peccata suo sacerdoti confiteatur, ut deinceps ostendemus: ergo praelati, reservando culpas, hanc obligationem tollere non queunt.

110. *Sententia D. Thomae et fere theologorum.* In hac quaestione Divus Thomas loco citato asserit, omnia peccata esse inferiori referenda. Quem sequuntur fere doctores theologi. Imo Durandus ait, assertionem oppositam, quippe quae contra communem doctrinam sit, periculosam esse, quoniam iuxta eam dividitur licite tam confessio, quam absolutio. Quod videtur erroneum, inquit.

111. *Sententia Gersonis contraria.* At Gersoni non videtur erroneum: nam (ut proxime nobis confirmandum est) nihil vetat ex causa rationabili confessionem partiri, id est quaedam peccata tacere alteri confitenda, quae est divisio confessionis mathematica, cum poenitens integram moraliter faciat, explicans omnia, quae videlicet explicare tenetur. Nondum autem ostendit Durandus, obligari peccatorem ad ea peccata confitendum, quae sacerdos remittere non potest. Et sicut praelati reservando culpas licite faciunt, ut quandoque absolutio dividatur: ita non est penitus absurdum, si proinde fiat, ut poenitentes dividant confessionem, cuius et necessitas et integritas ex absolute, tamquam ex fine, sumitur.

112. Nec mihi facit satis, quod nonnulli asseverant, confessionem integram esse iniunctam peccatoribus, absolutionem integram sacerdotibus non item. Nam, ut saepe resumpsimus, confessio integra in materia sacramentalis est, quoniam confessio mutila cum forma sacramentali pugnat. Non igitur minus iniuncta est absolutionis integritas sacerdotibus, quam confessionis integritas poenitentibus. Alioqui liceret sine sacrilegio confessori a quibusdam poenitentem absolvere et quorundam peccatorum absolutionem in alium diem reservare.

113. *Resolutio quaestionis.* Sed quoniam theologis non licet sine gravi causa nova placita cudere, communem sententiam nos sequamur, ea potissimum ratione, quod lex non in id spectat, quod raro paucis evenire potest, sed quod plerumque hominibus usuvenit. Est autem necessarium fere populo, ut omnia crimina sacerdoti proprio confiteatur, vel reservata: tum quia fere populus ignorat, quae peccata sint reservata, quae contra non sint: qua de re a sacerdote proprio instituatur oportet: tum etiam quia medicus ad eos morbos curandos, quorum ad se pertinet medicatio, ut plurimum necesse est reliquos graves morbos intelligat, ut et consilium aptum et remedium opportunum impendat aegrotis. Quod si quis obiiciat, posse doctum esse peccatorem atque instructum, peccataque usque adeo seiuncta atque diversa, ut vel consilium vel medicina uni applicata, alteri nec obsint nec prosint, iam nos huic obiectioni respondimus, eiusmodi privatos eventus legibus non obsistere, quominus in universum obligent, quae videlicet id considerant, quod maiori ex parte populo necessarium est.

114. *Argumenta Adriani contra tertiam conclusionem.* Verum adhuc Adrianus instat adversus hanc tertiam conclusionem: *Quia forma sacramentalis, cum ex vi Sacramenti conferat gratiam, vel nulla mortalia vel omnia peccata remittit, etc.*

115. Et confirmat hoc: quia sicut Sacramenta, quae pluribus formis conficiuntur, unica forma confici nequeunt; ita Sacramentum, quod una forma conficitur, pluribus confici non valet.

116. Confirmat deinde: quia absolutio iure divino debet esse integra. Superiores ergo praelati eam partiri non possunt, ut videlicet inferiores absolvant a non reservatis, superiores a reservatis.

117. *Respondetur ad primum.* Idem argumentum fieret, cum ex causa rationabili tacetur aliquod peccatum, idem etiam de peccatis oblitis, cui tamen nos e vestigio respondebimus.

118. *Ad secundum.* Nos minime asserimus unicum esse Sacramentum, si quis absolutus a non reservatis, postea confiteatur supe-

riori reservata. Quemadmodum si peccata oblita memoriae occurrant post priorem absolutionem, illorum confessio et absolutio est verissimum Sacramentum habetque integram materiam et formam, et illud prius, in quo homo confessus est omnia peccata, quorum recordabatur. Atque idem omnino sentio, si quis ex iusta causa peccatum aliquod in priori confessione celaverit, reciperet quidem verum Sacramentum et gratiam: cumque rursum illud, quod tacuit, alteri postmodum confitetur, verum quoque Sacramentum susciperet, novumque proinde et gratiae et virtutis augmentum. Quod si unum esset idemque Sacramentum et collatio gratiae ad posteriorem reservaretur absolutionem (quod nonnulli perperam imaginantur), tunc certe si poenitens esset attritus, per primam absolutionem non iustificaretur: nec illud signum exterius adhibitum esset sanctificativum, quandoquidem non ponenti obicem gratiam minime largiretur.

119. *Ad tertium.* Nihil vetat, ut absolutio, quae iure divino per se quidem integra esse debet, per accidens tamen mutiletur, vel propter oblivionem alicuius peccati vel propter periculum quod urget, si exprimatur. Quare si ex reservatione quorundam peccatorum, quae legitime in Ecclesia fit, et simul ex absentia praelati superioris per accidens eveniat, ut confessor praesens solvere omnia nequeat, non exinde integritas absolutionis tollitur, iure divino instituta. Quae tunc scilicet tolleretur, cum confessor habens auctoritatem absolvendi ab omnibus, partim remitteret, partim retineret.

120. Id vero (quod saepe in huius argumenti explicationem diximus) inferiorem a reservatis absolvere non posse, intellectum cupimus, donec superior ab eis non absolverit. Quod si iam solvit, ratio reservationis cessavit. Quae cum quodammodo poenalis sit et odiosa, restringi non debet sed ampliari. Imo asserit Adrianus, et bene, quod si, praemissa sufficienti discussione, confessus est quis habenti facultatem absolvendi a culpis reservatis et oblitus est forte unam ex illis, asserit, inquam, quod non tenetur adire superiorem. Cum autem memoriae occurrerit, poterit confiteri cuicumque, qui semel habuit facultatem. Adrianus dicit: *cuicumque simplici sacerdoti*; quod equidem nulla ratione probarim, quoniam, ut supponimus, absolutio requirit iurisdictionem in absolvendo. Simplex autem sacerdos iurisdictionem nunquam habuit, etc. Quemadmodum, si ego oblitus sum confiteri aliquod peccatum mortale proprio meo sacerdoti, non possum deinde, cum in mentem venerit, confiteri cuilibet sacerdoti, sed solum habenti facultatem ac iurisdictionem.

Responsio ad tertium argumentum positum initio quaestionis principalis.

*Utrum ob iacturam nostram vel alienam a praecepto confessionis
et eius integritate liberemur.*

121. In tertio principali argumento, inter doctores scholasticos magna dissensio est, an, cum iactura sequitur vel propria vel aliena, a praecepto confessionis et ipsius integritate liberemur. Et, ne in opinionibus aut recensendis aut confutandis longa texatur oratio, sit prima propositio.

122. *Prima conclusio.* Si ex confessione alicuius peccati sequitur scandalum vel meum vel confessoris, ego possum tacere tale peccatum reliqua confitendo. Et ratio est, quia quantum ad illud, non habeo copiam confessoris, cui videlicet recte atque honeste confiteri possim eiusmodi peccatum.

123. Item (iuxta D. Bernardum *lib. De praecepto et praecepti dispensatione*), quod pro caritate institutum est, contra caritatem non debet militare. Confessio autem instituta est in remedium poenitentis. Quocirca, si scandalum ipsi ex confessione alicuius peccati accidit, poterit idem licite reticere. De vitando autem scandalo confessoris iuris naturalis praeceptum est. Praeceptum ergo divinae legis positivum illius obligationem non abolet: lex enim gratiae legem naturae non destruxit, sed perfecit. Loquimur autem de scandalo confessoris infirmi: nam si ex malitia paratus sit ad ruinam, utilius scandalum nasci permittitur, quam Dei praecepta relinqui. Exemplum vero huius conclusionis non adhibemus, quoniam cuique erunt in promptu.

124. *Secunda conclusio.* Secunda propositio, quae communis etiam theologorum est: si ex confessione mea sequatur aut mors aut infamia vel mea vel aliena, excusor ab obligatione confitendi tale peccatum. Et ratio est, quia divina praecepta positiva non obligant cum iactura vitae aut publicae famae, verbi gratia, si confessor crederetur revelaturus confessionem, etc.

125. Item, praeceptum de vitanda morte vel infamia proximi est naturale: ergo per praeceptum positivum adveniens de confessionis integritate non abrogatur. Quod si excusor a confessione peccati, ex qua sequitur mors vel infamia publica proximi, excusabor etiam, si inde sequatur sive mors seu infamia mea publica.

126. *Obiectio triplex contra secundam conclusionem.* Sed obiciet tamen, quia illa argumenta probant quidem esse cessandum a confessione, non autem confessionem esse dividendam. Nam dividere confessionem sacrilegium est: tum quia impium fuerit, a Deo dimi-

diam expectare veniam, tum quia talis divisa confessio formae sacramentali repugnat.

127. Et augetur difficultas, si capiamus poenitentem attritum, qui habeat duo peccata mortalia, quorum alterum nos asserimus posse reticeri ex causa probabili: tunc confessor absolvit ab uno peccato, ab altero non absolvit: ergo et Deus absolutionem ipsam partitur, quod absurdum est.

128. Pro quorum argumentorum solutione commemorandum est, confessionis integritatem non oportere mathematicam esse, sed moralem: unde non necesse est omnia peccata contineat, sed quae in memoria sint, adhibita humana diligentia. Inde etiam fit, ut si poenitens coeperit peccata dicere, et ex morbo vel alia causa linguae usum amiserit, confessionem quidem faciat integram, non omnium absolute peccatorum, sed eorum tamen, quae et debet et potest confiteri. Ex qua etiam radice colligimus, non esse necessarium, hominem confiteri omnia peccata, quae memoria tenet, sed illa quae confessori rationabiliter exprimentur. Lex enim Christi de moribus ad moralem integritatem obligat, id est rationi consentaneam. Nam quod a ratione dissonat, non praecipit. Peccatum itaque, quod rationabiliter tacetur, irrationabiliter explicatur, non est materia confessionis a Christo institutae. Dimidiare igitur confessionem a Christo Domino praeceptam, hoc est aliquod mortale peccatum tacere, quod Christus instituit esse in illa confessione aperiendum, id sacrilegium est, etc. Nec sacerdos dimidiatam absolutionem praebet: nam absolutio limitatur etiam ad confessionem institutam a Christo, sicut forma per materiam limitatur. Ab omnibus ergo absolvit sacerdos, quae ad suum iudicium spectant ex Christi institutione. Illud vero peccatum, quod causa urgente tacetur, non pertinet tunc ad illius sacerdotis iurisdictionem, reliqua vero pertinent: unde poenitens alias confiteri tenetur: sicut qui non potest ieiunare uno die Quadragesimae, a reliquorum ieiunio non absolvitur.

129. *Respondetur ad triplicem obiectionem.* Ad id vero, quod tandem obicitur, respondeo, sacerdotem quidem immediate et directe remittere, quae audivit in confessione peccata, sed ex consequenti et indirecte remittere omnia, etiam quae non audivit. Quia enim effectus Sacramentorum gratia est, quae omnia peccata tollit, inde fit, ut omnia Sacramenta suos effectus immediatos producendo, consequenter omnes mortales culpas remittant. Ac per hunc modum peccata oblita per absolutionem remittuntur, non directe ex vique absolutionis, sed secundario et consequenter.

An teneamur explicare circumstantiam, ex qua confessor intelligit complicem criminis.

130. Sed enim, quoniam leve detrimentum esse videtur, quod confessor sciat peccatum proximi mei, hinc gravis auctorum concertatio est, an teneamur explicare circumstantiam, qua explicata confessor intelligit complicem criminis, ut exempli causa, si confiteor me commisisse incestum cum sorore, nec habeo plures, etc. Quo quidem loco nec est quaestio, cum ego habeo copiam confessoris cui possum confiteri sine revelatione alieni peccati: tunc enim iniquum erit illi confiteri, qui ex mea confessione crimen alienum intelligit. Sed est quaestio, cum confessor non adest, nisi parochus, qui et me et sororem cognoscit, ut in pagis et oppidulis frequenter accidit. Igitur communis sententia tenet, non esse desistendum ab illius peccati confessione propter parvulum illud proximi nocumentum. Quemadmodum ex parva iactura famae meae, quam facio ex eo, quod confessor meum peccatum intelligit, confitendi obligatio non cessat. Hanc sententiam D. Thomas amplectitur 4. d. 16. qu. 3. art. 2. qu. 5. ad 5., Durandus eadem dist. qu. 4., D. Bonaventura dist. 21. in secunda par. distinctionis art. 1., Petrus Paludanus dist. 17. q. 1. art. 1. et Gabriel q. 1. concl. 5. et Adrianus qu. 1. De confess. ad 4. art., Silvester verbo Confessor, 1. § 24. Causa vero horum est, quod potius debet poenitens providere conscientiae suae, quam alienae famae. Item, quod praeceptum de integritate confessionis divinum est, nec debet omitti, ut bona opinio alterius apud confessorem servetur.

131. Caietani sententia. At Caietanus in Summa, in verbo Confessio, condit. 3., ubi multa adhibuit remedia, quibus peccatum alienum in confessione celaretur, tandem subiicit: *Quod si nullum remedium est, et differri non potest confessio, quia oportet aut celebrare aut Eucharistiam sumere, debet illam circumstantiam tacere poenitens, quia confessio non debet esse cum aliena iactura. Damnum siquidem propriae famae confessionis et absolutionis utilitate pensatur. Damnum vero famae alienae non pensatur aliqua commoditate ipsius, qui patitur incommodum: et ideo non videntur nostra commoda proximorum nostrorum incommodis comparanda.*

132. Praeterea, si ego non possum confiteri, nisi per interpretem quendam, confiteri non teneor: ergo si cum iactura aliqua famae praeceptum confessionis non obligat, nec cum iactura quidem alienae famae obligabit.

133. Praeterea, si ego cognoscerem, confessorem revelaturum

esse socium criminis cuiquam alteri, non deberem explicare: ergo nec ipsi debeo socii crimen aperire. Quia etiam apud ipsum confessorum bona opinio proximi mei vel infirmatur vel prorsus interit, eo vel maxime, quod illius poenitentiam non videt, meam videt. Nec naturae lex solum obligat, ne grave damnum proximo demus, verum etiam ne mediocre demus.

134. *Tertia conclusio.* Ut igitur hoc dissidium componamus, sit tertia propositio: si habita ratione confessoris et complicitis, vir prudens iudicaverit esse iacturam, licet non gravem, mediocre tamen: tunc eiusmodi peccatum aut circumstantia taceri potest. Atque hanc mihi videntur probare argumenta, quae fecimus pro Caietano.

135. *Quarta propositio.* Si habita ratione utriusque et confessoris et complicitis, vel nulla iactura sit vel minima, ex eo quod sacerdos intelligat socium criminis, videtur esse necessarium, circumstantiam explicare.

136. *Quinta propositio.* In articulo mortis, non obstante illa famae iactura, quae plerumque apud confessorem fit, tenetur poenitens circumstantiam explicare, quia et ipse socius criminis debet subire tale dispendium pro salute poenitentis. Secus ubi iactura esset gravis et magna, ut si mors vel infamia publica sequeretur.

137. *Responsio quarto argumento.* In quarto argumento principali multa varie a doctoribus scholasticis disseruntur, in 4 *dist.* 17. Sed ego, quanta maxima brevitate potero, ea in hac disputatione tractabo quae et necessaria sunt et digna, quae a vobis magnopere animadvertantur.

Quaestio principalis de confessione informi.

138. Dupliciter itaque confessio informis est: aut ex parte confitentis, aut ex parte absolventis. Ex parte quidem poenitentis, quia non erat in gratia, quando eam fecit, sive quia carebat contritione, sive quia eius confessio non erat integra vel ex verecundia vel ex negligentia, etc. Ex parte vero absolventis, quia vel non impendit absolutionem, quae est forma huius Sacramenti, vel si impendit, non erat sacerdos habens iurisdictionem ad absolvendum: ergo si confessioni deest caritas, quae est forma virtutum, vel absolutio vera quae est forma sacramentalis confessionis, talis confessio appellatur informis.

139. *Primum fundamentum.* Et (ut certa ab incertis separemus) primum, in quo conveniunt viri docti, est, confessionem informem ex defectu absolutionis esse a poenitente repetendam. Nam, ut retro

docuimus ex Joannis testimonio, necesse est, ut peccata a sacerdotibus remittantur. Igitur qui non percepit absolutionem a peccatis, quamlibet millies ea fuerit confessus, eo usque tenetur peccata fateri, quousque veram absolutionem accipiat.

140. *Secundum fundamentum.* Aliud quoque in hac materia certum est, aliquam confessionem ex parte poenitentis esse repetendam. Nam qui dedita opera non faciunt integram confessionem mortalium, sed ex verecundia unum aliquod mortale tacent; ii sine dubio, iuxta omnium doctorum communem sententiam, tenentur iterum confiteri, quia confessio non integra Sacramenti poenitentiae materia non est, cum ex propria ratione formae Sacramenti repugnet. Unde in Concilio Florentino definitur, ad confessionem, quae est huius Sacramenti materia, pertinere, ut omnia peccata mortalia, quorum homo memoriam habet, suo sacerdoti integre confiteatur.

141. *Tertium fundamentum.* Tertium, me quidem iudice, certum est, non omnes confessiones informes esse resumendas. Nam, ut Divus Thomas argumentatur *dist. 17. art. 4. qu. 1.*, si opus esset omnem talem confessionem repetere, nullus tranquillitatis locus relinqueretur. Cum enim viri pii de propitiato peccato non debeant esse sine metu, *Eccl. 5.*, omnis confessio, de qua verentur, an fuerit informis, an legitima, esset illis identidem repetenda. Quod omnino alienum est a prudentissimorum hominum consuetudine.

142. Praeterea, cum Sacramentum extremae unctionis atque matrimonii, et item in universum reliqua ex infirmitate non sic invalidentur, ut iterum sumenda sint, cur unum hoc ex sola infirmitate quassabitur? eo vel maxime, quod etiam sine contritione necessariam et materiam et formam huius Sacramenti constare posse, certis argumentis adstruximus. Non igitur ex infirmitate, sed aliunde sumendum est, quando sit confessio repetenda.

143. *Quartum fundamentum.* Illud denique compertum et exploratum est, confessionem sacramentalem, hoc est ex qua cum absolutione verum poenitentiae Sacramentum consistit, eam non esse rursum faciendam. Sed si sit aliqua confessio, ex qua non est constitutum verum poenitentiae Sacramentum, ea videlicet resumenda est.

144. Prior huius fundamenti pars vel ex eo constat, quod si semel accepimus veram aliquarum culparum absolutionem, veram, inquam, et validam, non oportet peccata, a quibus sumus vere absoluti, iterum confiteri. Quippe (ut Benedictus XI. in *extravag. Inter cunctas* eleganter docet) absurdum est, ut liberatus debitor adhuc ad solvendum maneat obligatus.

145. Atque inde posterior pars eiusdem fundamenti constabatur. Si enim mea confessio fuit talis, ut ex ea cum absolutione Sacramentum poenitentiae non sit confectum, illa nimirum peccata, quae confessus sum, non sunt per sacerdotem remissa. Quapropter debeo iterum confiteri, ut clavium auctoritate solvantur.

146. *Corollaria quatuor.* Ex quo quidem quarto fundamento manifeste colligitur, confessionem, quae sine culpa poenitentis non est integra, iterum facere non oportere, ut si propter scandalum aut proprium aut ipsius confessoris evitandum aliquod peccatum tacerem, vel si diligentiam adhibui sufficientem, et tamen adhuc alicuius peccati sum oblitus. Nam in moralibus ex fine voluntario res denominatur. Qui igitur voluit omnia sua peccata confiteri et idoneam adhibere diligentiam, eius confessio, si moraliter loquamur, est integra. Quod et ex Concilio Florentino et ex aliis multis capitibus et causis ante nos liquido probavimus.

147. Colligitur deinde, quod si peccator negligentiam affectatam aut omnino crassam in facienda integra confessione habuit, ita ut ex eiusmodi negligentia peccatum aliquod mortale praetermiserit, talis debet confessionem repetere, ac si data opera mutilaretur: verbi gratia, qui sine aliquo examine conscientiae suae post transactum annum accedit ad confessionem: semper enim in peccatorum oblivionem necesse est incidere. Quare non aliter vult confessionem mutilare, atque qui venenum homini porrigit, vult occidere, et qui ignem subiicit, vult comburere. Qui igitur ad eum modum imparatus accedit, revera vult confessionem mutilam facere, quia volens prudensque ita se gerit, **ac si facere ex professo mutilam velit.**

148. Colligitur tertio, quod si peccator nullum dolorem habet, nec contritionem nec attritionem, talis confessio est repetenda. Non enim est confessio, quae sit materia Sacramenti poenitentiae, cum a nulla poenitentia proficiscatur. Imo vero, cum nec confessio quidem sit, sed pura confessionis simulatio, ut Capreolus *dist. 17. q. 2.* et Durandus *eadem dist. qu. 13.*, Caietanus *qu. 5. Additionum* et in *Summa sua*, et fere auctores scholastici tradiderunt.

149. Colligitur postremo (id quod etiam paulo ante insinuavimus) quod si quis habeat attritionem, ex qua virtute Sacramenti attritus fiat contritus, gratiam scilicet consequendo, eius confessio non est resumenda: suscipit enim verum poenitentiae Sacramentum gratiamque ac remissionem peccatorum per absolutionem sacramentalem. Haec omnia, nisi ego caecus sum, in controversiam vertere non debemus.

150. *Quaestio de confessione mutila.* Sed illud primum in hac materia, tamquam incertum, in dubium vocari merito potest: an confessio ex negligentia mutila et manca, non quidem penitus crassa et supina, sed culpabili tamen, sit a poenitente iterum facienda: ut si quis peccata praeterita quaerat et diligentiam nonnullam adhibeat, quam esse idoneam arbitratur, cum tamen non sit.

151. *Solutio quaestionis.* Huic vero quaestioni respondetur ex sententia Caietani, talem confessionem non esse repetendam, sed si postea in memoriam peccatum illud negligeret omissum venerit, sat erit illud confiteri, et negligentiam in conscientia examinanda, ac proinde sacrilegium illud, quod in suscipiendo poenitentiae Sacramento commissum est.

152. Haec vero sententia non potest, fateor, perspicue ac dilucide demonstrari. Sed in rebus, quae ad mores pertinent, non sunt (mihi credite) scientiae moralis dogmata ad vivum resecanda. Sua detur itaque primum, quia moraliter loquendo talis confessio est integra, cum intendat poenitens omnia confiteri, quorum memoriam habet.

153. Item, quia alias nimium anxios redderemus scrupulosos; imo piorum etiam animos turbaremus perpetua iterandae confessionis solitudine. Verentur enim plurimum non scrupulosi modo, verum etiam mediocriter liberi atque cordati, sese in examine conscientiae negligentes exstisise.

154. *Obiectio.* Sed obiiciet fortasse quisquam, quod talis confessio ex parte poenitentis non est integra: peccat enim non adhibendo diligentiam debitam, atque ex consequenti poenitens confessionem volens mutilam facit.

155. *Responsio.* Ad hoc primum dico, omissionem illam diligentiae debitae aliquando esse solum venialem, scilicet ex inconsideratione culpabili quidem proficiscentem, sed non mortali tamen. Quoniam poenitens is est, qui alias diligentiam debitam adhibere solet. Atque in hoc eventu non Sacramentum modo sed etiam fructus Sacramenti recipitur. Non hoc loco, ut reor ipse, theologus quisquam nobis erit adversus, nisi plane velit et confessionis iugum importabile facere et sine idonea ratione mortalis culpa reatum inducere, nisi confessio venialiter tantum culpabilis resumatur.

156. Dico secundo, quod etiamsi negligentia mortalis sit (non sit modo adeo supina et crassa, ut perinde habeatur atque ex industria res fieret), quia confessio tamen ex intentione formali poenitentis est integra, non est cogendus eiusmodi confessionem iterare. Nam

quando salva pietate id facere possumus, confessionis iugum molle faciendum est, ut ab omnibus laqueis liberemur.

157. Ac forsitan qui in concertatione scholastica nobis conantur obsistere, si ad rem ipsam conferantur, non aliter facient, quam nos in praesentia consulimus: verbi causa, si quis ex ignorantia vincibili existimet, periurium pro conservanda vita hominis esse licitum, unde non confitetur illud peccatum, quia non putat se peccasse. Item, si quis mercator aliquem contractum licere credebat, vel muliercula aliquam superstitionem censebat esse religionem ex culpabili quadam ignorantia; non arbitror equidem tam criticos ac severos iudices esse futuros, ut omnes horum anteactas confessiones iubeant iterari. Intrepide igitur cum Caetano tenere possumus, eiusmodi confessiones repeti non debere.

Utrum eius confessio, qui attritionem habuit tam imperfectam, ut virtute Sacramenti non fiat contritus, iteranda sit.

158. Alterum quoque verti in quaestionem potest, an, cum quis attritionem habuit tam imperfectam, ut virtute Sacramenti non fiat ex attrito contritus, quin potius sacrilegus sit in eo, quod irreverenter suscipit poenitentiae Sacramentum, an huius, inquam, confessio sit iteranda. Et quidem D. Thomas *loco ante citato* manifeste docet, quod sicut fictus sine debita dispositione et dolore potest verum Sacramentum baptismi suscipere; ita etiam et confessionem sacramentalem facere ac veram absolutionem percipere.

159. *Sententia Maioris et Adriani.* Contrariam sententiam tenet Maior *dist. 17. quaest. 9.* et Adrianus *quaest. 4. De confessione ad 3. argum. et dubio 5.* eorum, quae de confessione proponit.

160. Est autem primum argumentum contra Divum Thomam quod si esset verum Sacramentum, peccator ille fictus esset vere a sacerdote absolutus. Consequens est falsum: ergo et antecedens. Maior probatur, quia si quis verum Sacramentum baptismi vel confirmationis accepit, vere manet baptizatus et confirmatus. Consequentis vero falsitas ostenditur, quia tunc vere etiam esset absolutus a Deo; quia quaecumque solvunt sacerdotes in terra, solvuntur in caelo; et tamen non est absolutus in caelo, cum maneat eisdem peccatis obligatus et novam insuper addiderit sacrilegii culpam.

161. Et confirmatur: quia illi non sunt a Deo remissa peccata, ergo non est absolutus a sacerdote. Patet consequentia ex illo: *Quorum remisistis peccata, remittuntur eis, etc.*

162. Confirmatur deinde: quia Sacramenta gratiae Sacramenta veritatis sunt, non sunt falsitatis: forma autem illa, qua confessor utitur, cum fictum absolvit, falsa est, scilicet: *Ego te absolvo a peccatis tuis*. Nec valet dicere, formae sensum esse: Ego te absolvo, quantum in me est; quia licet ex parte sua confessor vere conetur absolvere, non tamen ideo vere absolvit, cum poenitens impedimentum obiiciat absolutioni. Quamlibet enim quis ianuam nitatur aperire, non tamen vere aperit, si qui intus est, obicem ponat.

163. Praeterea, vel ille, qui non contritus confitetur et accipit absolutionem, habet aliquam displicentiam de peccato vel nullam: ergo non est vera confessio, sed simulata enunciatio peccati; sin habet aliquam, illa erit attritio. Quare adveniente absolutione, confertur gratia, iuxta D. Thomam, qui tenet Sacramentum poenitentiae attrito conferre gratiam, sicut et Sacramentum baptismi.

164. Praeterea, vel ille talis cognoscit se habere dolorem sufficientem, vel credit potius ex ignorantia se satis dolere, cum tamen non doleat satis. Si primum, est illi absolutio deneganda, si illam fictionem confitetur; sin vero non confitetur, confessio de composito non est integra, ac proinde irrita est ac nullius prorsus momenti censenda. Si secundum, iam virtute Sacramenti conferetur gratia, cum ille non ponat obstaculum.

165. *Sententia D. Thomae et auctoris*. Haec tamen argumenta movere non debent, ut D. Thomae sententiam relinquamus, quae multo quidem probabilior est. Primum, quoniam nullus certo cognoscit se sufficientem dolorem habere, cum confitetur. Quocirca semper oporteret homines esse sollicitos de eadem confessione iterum atque iterum repetenda: probabiliter enim timemus nostras confessiones non fuisse formatas.

166. Praeterea, ut etiam paulo ante argumentabamur, cetera Sacramenta recipiuntur a fictis: ergo et hoc Sacramentum a ficto recipi potest. Negabis forte consequentiam, quia contritio est pars huius Sacramenti (ut in Concilio Florentino definitur), non est autem pars aliorum. Atque haec est causa, cur alia Sacramenta non contritis etiam conferantur; hoc vero Sacramentum non nisi a contrito recipitur. Contra, quia contritio non est pars essentialis huius Sacramenti, sed integralis. Non autem quaelibet integralis pars ad esse totius necessaria est, ut patet de satisfactione, sine qua verum Sacramentum consistit. Deinde quia licet contritio esset prima huius Sacramenti pars, non est tamen ordo necessarius, ut oporteat esse priorem confessione. Nam si post confessionem hominis attriti iam completam

sequatur contritio tempore, quo quis absolvitur, sine dubio suscipitur verum Sacramentum: et tamen confessio tota fuit informis. Rursum etiam nos ante constituimus, attritionem esse idoneam huius Sacramenti materiam. Quod si non esset, nec claves Ecclesiae culpam remitterent nec poenitentiae Sacramentum gratiam conferret. Denique si dolor interior assignatur pars Sacramenti; ideo est, ut confessio vocalis ad iudicium sacerdotale necessaria sit confessio, et non simulatio aut figura confessionis; sed sola attritio satis est, ut homo vere confiteatur et accuset se coram sacerdote, quemadmodum D. Thomas *ad 3. argum. illius articuli* docet: ergo, etc. Non enim huiusmodi appellamus fictam fictione contraria Sacramento, sed fictione contraria effectui Sacramenti: adhibet quippe materiam necessariam Sacramento, dispositionem vero necessariam effectui Sacramenti non adhibet.

167. Quod si ita est, ut certe videtur esse, confessionem informem esse veram materiam sacramentalis absolutionis, impertinens fuerit per illam dari gratiam, vel non dari ponenti obicem. Nam si extrema unctio veram materiam et formam habet verumque ministrum, si suscipiens impedimentum opponit effectui Sacramenti, non inde Sacramentum irritum est. Idem in matrimonio videre licet atque in reliquis Sacramentis.

168. Et cum in superiori dubitatione docuerimus, confessionem ex culpabili negligentia mutilam, si tamen formaliter, ex intentione fuisset integra, non esse repetendam, tenere compellimur, fuisse verum Sacramentum, quamvis a ficto susciperetur sine praesenti fructu Sacramenti.

169. *Responsio ad argumenta Maioris et Adriani.* Ad primum argumentum, concedo, poenitentem illum esse vera sacramentali absolutione absolutum; et cum obiicitur, illum fore absolutum a Deo, concedo item. Sed cum rursum instatur, illum manere iisdem peccatis obligatum, distingo. Nam ex parte sacerdotis et Dei absolventis absolutus quidem manet, sed ex parte poenitentis ponentis obstaculum, absolutio sacerdotis praesentem non habet effectum. Quemadmodum qui in peccato mortali suscepit baptismum, vere baptizatus est a ministro, sed baptismi non recepit effectum propter obicem, quem opposuit.

170. Et per hoc ad priorem confirmationem respondetur, quod remissio peccatorum dupliciter intelligitur: altera, quae habet annexam iustificationem atque effectum remissionis peccatorum; et sic qui peccata remittit, semper gratiam confert, per quam remissio peccatorum efficitur. Altera peccatorum remissio iudicialis est, qua nihil aliud con-

tinetur, quam sententia, cuius virtute quis solvitur a peccatis in tali iudicio peccatorum remissivo. In quem sensum sacerdos non semper peccata remittit.

171. Ad posteriorem confirmationem respondetur, quod idem argumentum fieri posset de Sacramento baptismi, cum recipitur a ficto. Nam verbum *Baptizo* in forma baptismi non solum absolutionem corporis sed ablutionem quoque mentis significat. Sacerdos ergo non abluit interius sacrilegum, qui fecte baptizatur: nihilominus verum Sacramentum baptismi confert, quia veram materiam veramque formam subministrat, ex quibus, nisi ponatur obex, ablutio interior consequatur. Idem in confirmatione videre est. Qui enim in peccato mortali confirmatur, cordis firmitatem, quae significatur in forma, non recipit, etc. Sic ergo sacerdos absolvens fictum, verum absolutionis Sacramentum impendit et, quantum in se est, veram formam apponit, cuius effectus tunc quidem impeditur per indispositionem recipientis. Nec sensus formae sacramentalis est: *Ego te absolvo*, id est: do absolutionem, quae nunc effectum suum habeat remissionis peccatorum; sed sensus est: Ego iudicalem absolutionem impendo, quae vi sua potens sit te absolvere, si tu velis fructum eius obtinere; quemadmodum si absolutionis sententiam proferret iudex, qua liberareris a carcere, in quo postea tu voluntate tua manere vis, etsi ego extrinsecus clave ianuae seram aperirem, et tu volens intus obicem opponeres, ego vere ianuam aperui.

172. Ad secundum principale respondetur, illum, de quo loquimur in conclusione, displicentiam aliquam habere de peccatis, hoc est attritionem. At non quaelibet attritio est sufficiens, ut accedens ad Sacramentum poenitentiae gratiam consequatur. Potest enim dolor esse tam imperfectus, qui satis sit ad confessionem faciendam; non item, ut ex vi illius dispositionis homo etiam per Sacramentum iustificetur. Nam primo, cum quis habet attritionem conditionatam, id est, quae oritur ex velleitate, qua homo vellet placere Deo et ipsi reconciliari, tunc non fit ex attrito contritus Sacramento suscepto: recipit tamen verum Sacramentum, si tristatur, quia caret dolore inefficaci et accusat se etiam huius indispositionis. Haec est autem communis attritio meretricum, usurariorum et concubinariorum, etc. quos omnes si iterare confessiones cogeremus, immensi esset operis et laboris. Nec tamen quisquam erit adeo remissus in rigore disciplinae christianae, qui eiusmodi homines excuset a sacrilegio. Altera quoque attritio est, ex qua cum Sacramento poenitens non iustificatur: verbi gratia quae ex timore infamiae proficiscitur vel cuiusque mali temporalis, ut qui de-

testatur peccatum et proponit confiteri, ne eiiciatur ab Ecclesia vel ne mulctetur pecunia, etc. Sive enim discutiatur conscientiam suam et imperfectionem doloris, sive ex negligentia omittat examen necessarium, homo sic attritus non fit etiam virtute Sacramenti contritus, id est non accipit gratiam. Sic enim hoc loco intelligi volumus ex attrito fieri contritum, idest gratiam et iustificationem consequi virtute Sacramenti: perinde ac si vere fuisset contritus.

Quando ex attrito fiat homo contritus virtute Sacramenti.

173. Et si quaeras, quando ex attrito fiat contritus virtute Sacramenti, respondeo id primum evenire, quocumque attritionis genere homo sit attritus, si existimat se se praestitisse, quod necessarium erat, ignoratque invincibiliter, se non habere sufficientem dispositionem, quia is non ponit obicem, sed bona fide accedit ad Sacramentum: Sacramentum autem in non ponente obicem, suum semper habet effectum. Quo fit, ut omnia Sacramenta ex huiusmodi attrito contritum faciant. Quod D. Thomas lucide tradit *3. par. quaest. 79. art. 3.* et in *Comment. super Jo. cap. 11.* in illud: *Solvite eum.*

174. Deinde etiam attritio efficax ex timore poenarum supernaturalium idonea dispositio est ad Sacramentorum baptismi et poenitentiae gratiam percipiendam, ut cum quis detestatur omnia peccata mortalia et propterea confitetur, ne per peccatum excludatur a gloria vel ne in infernum ignem coniiciatur. Qui etiam si cognoscat, se non habere contritionem, sed solam attritionem, licite accedit ad baptismi et poenitentiae Sacramenta suscipienda. Quod, nisi me fallit coniectura, sentit Div. Thomas *3. par. quaest. 79. art. 3. ad 2.* et *quaest. 80. art. 4. ad 3.* et *4. Sentent. dist. 25. quaest. 1. art. 3. quaest. 1. ad 3.* Ratio vero D. Thomae non est contemnenda: quia Sacramentum baptismi et poenitentiae per se ordinantur ad praestandam vitam mortuis. Quare licite sumi possunt ab his, qui habent conscientiam peccati mortalis, modo habeant attritionem, qua tollitur obex et complacentia in peccatum commissum.

175. Est quoque altera eiusdem ratio, quia cum haec duo Sacramenta sint medicinae directe paratae contra morbos animae, absurdum est ut nullus, qui se aegrum esse cognoscit, possit iure haec sumere Sacramenta. Quemadmodum res esset penitus absurda, quod medicinas corporales a natura potissimum institutas ad sanandos corporis morbos non posset sumere nisi sanus aut qui se iam esse sanum existimaret. Unde et Innocentius I. *quaest. 1. cap. Ventum est:*

Ubi vulnus, inquit, infixum est, medicina est adhibenda, quae possit recipere sanitatem, atque ubi poenitentiae remedium necessarium est, ordinationis honorem locum habere non posse decernimus, et cetera, quae inferius adiiciuntur.

176. Tertio etiam attritio, quae procedit ab amore naturali Dei super omnia, forsitan dispositio est idonea, ut virtute Sacramenti baptismi et poenitentiae gratia conferatur: quia talis etiam attritio tollere videtur complacentiam in peccato et obicem Sacramenti: et per hoc patet tertium argumentum.

Quaestio de peccatore qui intelligit dolorem se habere adeo imperfectum ut non sufficiat cum virtute Sacramenti ad gratiam suscipiendam.

177. Sed quaestio parva se offert circa ea, quae dicta sunt. Nam si peccator intelligit imperfectionem doloris, qui videlicet non est sufficiens, ut virtute Sacramenti gratia conferatur, sed committit sacrilegium, Sacramento irreverenter suscipiendo, tunc aut confitetur talem indispositionem et fictionem, aut non: si confitetur, sacerdos non absolvet, ne sit sacrilegus impendendo absolutionem, sicut peccator ipse petendo sacrilegus est. Confessio igitur erit irrita, et absolutio per novam confessionem denuo quaerenda. Sin vero non confitetur illam indispositionem, confessio non erit integra, itaque erit repetenda.

178. Ad hoc respondetur, quod sine dubio sacrilegus erit sacerdos, si certo cognoscens poenitentem esse indispositum, illum absolvit. Cuius rei exemplum habes *De poenitentia cap. Quod quidam*. Nec te moveat, quod ibi Alexander praecipit, talem confessionem recipere, eorum videlicet, qui, quamvis confiteri velint, se tamen asserunt abstinere non posse. Recipienda enim est talis confessio, quae ad Ecclesiae praeceptum pertinet, quod vere implet, qui in illum modum confitetur, ut alio loco forsitan ulterius ostendetur. Sed non est tamen recipienda, ut absolutionem sacerdos impartiatur, cum ibidem Alexander asserat, huiusmodi poenitentiam non esse veram: fecte autem poenitentem absolvere, sacrilegium est.

179. Nec te rursum moveat, quod talis confessio videtur esse sacrilega, cum sit sacramentalis et fecte facta in peccato mortali. Quoniam tunc confessio ficta sacrilegium est, cum a poenitente fit animo recipiendi absolutionem. At cum quis confitetur, ut praecepto Ecclesiae pareat et consilium salutare a sacerdote recipiat, ut si forte vel inter confitendum vel confessione facta animus permutetur, absolutionem a sacerdote recipiat, eiusmodi confessio licita est: licet quo-

dammodo pars Sacramenti sit, non actu sed potentia, quod satis est, ut sacerdos ad sigillum secreti teneatur.

180. Illud vero, quod ibidem dicitur, eiusmodi hominibus poenitentiam esse indicendam, non de satisfactione sacramentaliter iniungenda intelligendum est, sed de poenitentia, quae sit in peccatoris remedium. Non est igitur ille talis absolvendus: sed si absolvatur tamen vel ex ignorantia vel ex affectu et passione sacerdotis, absolutio valida erit, si tamen illam fictionem peccator confiteatur, quam habuit antequam susciperet absolutionem, videlicet negligentiam et indispositionem praecedentem animumque recipiendi Sacramentum. Nam fictio illa exterior (hoc est sacrilegium, quod peccator commisit recipiendo exterius absolutionem) post confitenda est, ut D. Thomas illo articulo tradit: nam ante explicari non poterat.

An Sacramentum poenitentiae, recedente fictione, suum effectum sortialur.

181. Sequitur alia quaestio perdifficilis, an Sacramentum poenitentiae, recedente fictione, suum effectum sortialur. Et quiden Adrianus *De confessione, dubio 5.* et Gabriel 4. *dist. 17. quaest. 1. art. 3. dubio 2.* atque alii nonnulli negativam sententiam tenent.

182. *Rationes pro parte negativa.* Primo, quia si quis in peccato mortali Eucharistiam recipit, non recipit effectum, recedente fictione: cum iuxta Apostolum *prioris ad Corinth. 11.* qui indigne manducat corpus Domini, non ad utilitatem sed ad iudicium manducet. Igitur ne poenitentiae quidem Sacramentum suum, recedente fictione, habet effectum.

183. Deinde, causa, quae non est, nihil agit: effectus enim supponit existentiam causae. Sed, recedente fictione, iam transit absolutio, nec quidquam illius manet; ergo, etc. Nec potest dici, quod licet non maneat absolutio, manet tamen ornatus quidam, veluti gratiae futurae semen. Quoniam superiori relectione multis eisdemque firmis argumentis hunc ornatum e medio sustulimus.

184. *Opinio contraria D. Thomae et auctoris.* Sed enim opinio D. Thomae¹ articulo illo iam saepe citato, contraria est, atque ea quidem multo magis rationi consentanea, si id teneamus, quod iam ostendimus, Sacramentum receptum a ficto esse verissimum Sacramentum. Probatur sic: ille talis non tenetur rursum confiteri peccata, quae semel confessus est; ergo, recedente fictione, consequitur ei-

¹ 3. p. q. 79. art. 5.

fectum Sacramenti. Antecedens patet, quia si sententia in aliquo foro semel fuit valida, non est opus eam iterum ferri, nec qui semel absolutus est sacramentaliter, tenetur confessionem repetere. Iam vero consequentia probatur: quia illi homini est apertum regnum caelorum, quod erat clausum per eiusmodi peccata; ergo virtute clavium est illi apertum. Nam sacerdotibus claves regni caelorum datae sunt, nec aliter peccatoribus, nisi per claves, regnum clausum aperiri potest. Confirmatur ex illo *Joan. 20.*: *Quorum retinueritis peccata, retenta sunt*; ergo si illa peccata non sunt remissa virtute absolutionis, semper erunt retenta: quare oportebit eadem iterum confiteri. Nec alia ratio D. Augustinum movit, ut assereret baptismum, recedente fictione, effectum suum consequi, nisi haec. ¹ Nam si postea peccator fecte baptizatus conteratur et asseras gratiam illi conferri ex contritione, non ex vi ipsius baptismi ante suscepti, tunc eiusmodi homo non esset renatus ex aqua et Spiritu Sancto. Quare, iuxta Domini sententiam, non intraret in regnum caelorum. Cum igitur poenitentiae Sacramentum sit necessarium ad salutem peccatoribus baptizatis, si cui ex vi solius contritionis peccata remitterentur, illi tali sine remissione sacramentali peccata condonarentur, cum tamen scriptum sit: *Quorum retinueritis, retenta sunt.*

185. *Responsio ad argumenta.* Ad primum argumentum, multi negant antecedens, in universum existimantes Sacramenta omnia, recedente fictione, suum effectum habere. Cuius sententiae est Caietanus in *Additionibus 3. par. quaest. 5. De confessione*, suadetque id peculiariter de extrema unctione. Nam si quis ungatur in peccato mortali, non iterabitur extrema unctio in eodem morbo, ut Ecclesia statuit; ergo si ille conteratur post unctionem, recipiet fructum illius, alias Ecclesia non negaret illi unctionem repetitam, etc.

186. Et D. Thomas huius videtur esse sententiae, cum ait: *Et sic etiam est in aliis Sacramentis.* Unde iuxta hanc opinionem respondetur, quod idem potuit dicere Paulus de eo, qui fecte baptizatur, sed iudicium et condemnationem accepisse ex sacrilego baptismo. Non tamen inde licet inferre, baptismum illum, etiam recedente fictione, nullius fore utilitatis.

187. Ego tamen non invenio causam, quae me cogat, ut id quod tribuimus baptismi et poenitentiae, ceteris quoque Sacramentis tribuamus. Sunt enim haec duo Sacramenta necessaria ad salutem, quorum proprius effectus est aperire ianuam regni caelorum pecca-

¹ Videtur esse locus hic lib. 1. *De bapt. contra Donatist.* cap. 12.

toribus oclusam. Unde si quis semel acceperit vere haec duo Sacramenta, consequens fit, ut virtute horum Sacramentorum regnum caelorum consequatur. Alias (ut arguebamus) sine his Sacramentis et vi illorum esset apertio ianuae regni caelestis, quod Sacris Literis adversatur.

188. Hoc autem argumentum pro reliquis Sacramentis non militat. Ignoramus enim, an fructum Eucharistiae perceptae si quis per sacrilegium impedierit, postea, recedente tali sacrilegio, consequatur. Nec habemus rationem consentaneam, qua id confirmare possimus. Equidem facilius id admitterem in Sacramento confirmationis et ordinis: non quod imprimant characterem vel non imprimant (non enim me haec ratio movet), sed quod cum repeti non possint, et fructus illorum Sacramentorum confirmatis et ordinatis sit pernecessarius, verisimile est, divinam misericordiam fructum horum Sacramentorum, fictione abscedente, conferre, ne perpetuo eiusmodi fructu priventur. Et hoc satis est ad servandam litteram D. Thomae inquiring: *Et sic etiam est in aliis Sacramentis*. Non enim dixit: *in omnibus*, licet referri possit ad hoc, quod alia Sacramenta recipiuntur a fictis.

189. Ad secundum argumentum, facile dicitur, causam quidem naturalem quaeque agit ad modum naturae, oportere simul esse cum effectu, vel aliquid relinquere loco sui, quod simul cum re effecta sit. At morales causas non est opus cum effectis esse, sed satis est fuisse; miles enim strenuus per rem praeclare et fortiter in bello gestam causa est futuri honoris atque coronae apud Caesarem; nec tamen aliquid relinquit, etiam opere transacto, quod sit veluti semen futurae mercedis: sic etiam cum Sacramentum poenitentiae causa moralis sit remissionis peccatorum, per applicationem sanguinis Christi et meriti ipsius, non est necesse ut comitetur effectum, sed satis est ut praecesserit maneatque vis eius in divina acceptione, quae non acceptavit opus meum sacrilegum et fictum, sed opus Christi et meritum mihi per Sacramentum applicatum.

190. Respondetur adhuc explicatius quarto argumento principali initio huius sextae partis allato. His ita constitutis, nihil superest, quam ut quarto argumento principali explicatius respondeamus. Nam Adrianus post 5. *quaest. De confessione dubio 4.* in universum tenet, nullum hominem per actum culpabilem praecepto sive Dei sive Ecclesiae satisfacere, quia praeceptum est de actu saltem moraliter bono; ergo per peccatum praeceptum impleri non potest.

191. Item, *De regulis iuris, cap. 8.* Qui ex timore facit praeceptum, aliter, quam debeat, facit, et ideo iam non facit. Unde Glossa colligit, quod non dicitur factum quod legitime non fit.

192. Praeterea, Deus non praecipit confessionem sacrilegam, sed idoneam ad absolutionem percipiendam. Ergo qui fecte confitetur, Dei praecepto non facit satis. Et cum Ecclesia non praecipiat immediate confessionem, sed praeceptum a Deo limitet ad certum tempus, certe qui confessionem iure divino debitam non facit, Ecclesiae mandatum de confitendo semel in anno non implet. Unde in *cap. Omnis utriusque sexus: Omnia sua peccata* (Innocentius inquit) *fideliter confiteatur proprio sacerdoti et iniunctam sibi poenitentiam propriis viribus studeat adimplere suscipiens reverenter in Pascha Eucharistiae Sacramentum.*

193. Inde colligit Adrianus, sumentem Eucharistiam in peccato mortali non satisfacere praecepto nec Dei nec Ecclesiae. Item illud, largientem pauperi eleemosynam in extrema necessitate ob vanam gloriam, praeceptum de eleemosyna non implere.

194. Sed quoniam alterius loci est accuratius id expendere, nos cum communi opinione in praesentia teneamus non esse transgressorem praecepti, qui actui bono ex genere suo, quem lex praecipiebat, apponit aliquam malam circumstantiam. Et per hoc patet responsio ad primum argumentum Adriani; lex enim est de actu moraliter bonum secundum se.

195. Ad secundum: quaedam praecepta sunt, quae sine caritate non implentur, ut de contritione, de actu caritatis; huiusmodi autem per timorem satisfieri non potest. At praecepta de actibus exterioribus, cum ex timore servili fiant, inutiliter quidem fiunt, et propterea censentur non fieri, sed non inde per novam culpam violantur.

196. Ad tertium, iam patet, confessionem fictam aliquam esse idoneam ad percipiendam veram absolutionem, per quam scilicet praeceptum impletur tum Dei tum Ecclesiae, cum poenitens sacramentaliter absolvitur. Imo crediderim ego, quod cum peccator se sistit sacerdoti, iuxta praescriptum illius *cap. Quod quidam, De poenitentiis*, etiamsi non recipiat absolutionem, implet praeceptum Ecclesiae ex quadam eiusdem Ecclesiae pia et clementi dispensatione. Nec aliud intelligo, cum Pontifex ait, talem confessionem esse recipiendam. Quare censurae, si quae fulminentur adversus eos, qui eo anno non sunt confessi, huiusmodi peccatores impenitentes non tangunt. Per nullam tamen confessionem impletur divinum praeceptum, nisi absolutio sacramentalis superaddatur, sine qua Sacramentum poenitentiae non est.

197. *Respondetur ad quintum argumentum principale.* In quinto principali argumento id primum quaeritur, an mutus confiteri divino

praecepto teneatur. Ubi ego non dubito, mutum ad confessionem obligari, sive per nutus, si habeat copiam sacerdotis, qui nutus intelligat, sive per scriptum, si scribere didicerit. D. Thomas *dist. 17. quaest. 3. art. 4. qu. 3. ad 2.*, Scotus *eadem dist. in solutione argumentorum*, Gabriel et Maior *eadem dist. qu. 1.*, imo tandem Caietanus in *Summa*. Probatum vero ex illo *Joan. 20.*: *Quorum remisistis peccata, remittuntur eis; et quorum retinueritis, retenta sunt.* Si ergo mutus peccata aliqua exprimere potest sacerdotibus, illa non remittuntur, nisi sacerdotes remittant. Nec etiam video causam, cur a praecepto illius *cap. Omnis utriusque sexus* excipiat. Nam si nutibus confessio fieri possit et forum secretissimum erit et decentissimum, si servetur forma, quam Caietanus tradit in *Summa*. Sin autem scribere mutus sciat, commodissime fiet per scriptum confessio: nam scriptum manu tenere potest et lancinare. Nam dicere, scripturam suapte natura publicam esse, ac proinde non convenire poenitentiae, metaphysicum commentum videtur esse: sic enim posses asserere, et nutus suapte natura publicos esse, atque adeo verba. Aut ergo asseramus, mutos confiteri non posse; aut si possunt, eos teneri fateamur.

198. *Quaestio de muto.* Sed oritur dubium, an si mutus non possit quidem explicare species peccatorum et circumstantias, sed nutibus dumtaxat ostendere, se offendisse Deum, an, inquam, possit absolvi: et eadem quaestio est, si aegrotus loquelam amiserit adveniente sacerdote.

199. *Argumenta pro parte affirmativa.* Et suadet pars affirmativa, quia si quis confiteretur generaliter venialia, scilicet faciendo confessionem generalem, posset absolvi sacramentaliter, cum non teneatur species et circumstantias venialium explicare; ergo si quis non possit species mortalium exprimere, satis erit generaliter confiteri.

200. Deinde *Joannis 20.* data est potestas apostolis remittendi peccata quorumcumque: ergo si mutus nesciat exprimere peccatorum species, Ecclesia habebit potestatem remittendi illi peccata. Nec enim credendum est, eiusmodi hominibus legislatorem in necessariis defuisse.

201. Praeterea, cum non possum commodè explicare speciem peccati, ut si sequatur inde periculum, tunc satis est confiteri peccati genus: ergo satis erit generaliter confiteri ad confessionem sacramentalem. Si enim genus peccati subalternum ad Sacramentum sufficit, non est cur generalissimum non sufficiat.

202. Praeterea, Arausicanum Concilium, *cap. 12.* *Subito, inquit, obmutescens et baptizari et poenitentiam accipere potest, si voluntatis prae-*

teritae testimonium aliorum verbis habet, vel praesentis in suo nutu. Et III. Concilium Carthaginense cap. 34. *Si aegrotantes, ait, pro se respondere nequeunt, cum voluntatis eorum testimonium sui dixerint, baptizentur, et manus etiam poenitentibus imponatur; referturque De consecr. dist. 4. cap. Aegrotantes.* Item apertius Concilium Carthaginense IV. cap. 77. et habetur 26. q. 6. cap. *Is, qui, hunc in modum scribit: Is, qui in infirmitate poenitentiam petit, si casu dum ad eum sacerdos venit, oppressus infirmitate obmutuerit, dent testimonium qui eum audierunt, et accipiat poenitentiam; et si continuo creditur moriturus, reconcilietur per manus impositionem, et infundatur ori eius Eucharistia.* Idem habes in epistola 69. Leonis papae ad Theodorum episc. in haec verba: *His, qui in periculi urgentis instantia praesidium poenitentiae et mox reconciliationis implorant, nec actio illis poenitentiae nec communionis gratia denegetur, si eam, etiam amisso vocis officio, per iudicium integri sensus quaerere comprobetur: quod si aliqua aegritudine ita fuerint aggravati, ut quod paulo ante poscebant, sub praesentia sacerdotis significare non valeant, testimonia eis fidelium circumstantium prodesse debebunt, ut simul et poenitentiae et reconciliationis beneficium consequantur.*

203. *Sententia Abulensis et auctoris.* In hac quaestione Abulensis super 16. cap. Matth. qu. 79. tenet, quod si quis in articulo necessitatis voce confiteri non potest, quamvis signa contritionis ostendat, absolvi non debet. Est enim, inquit, contra formam absolutionis, in qua dicitur: *Absolvo te de peccatis confessis et oblitis:* ille autem nulla peccata confitetur. Quae quidem ratio nihil me movet; tum quia illa forma non mihi magnopere probatur (ne atrocius verbum dicam), possem enim uti alia, cum Concilium Florentinum aliam, hac neglecta, praescripserit, hoc est: *Ego te absolvo.* Deinde, quoniam ille, de quo disserimus, nutibus confitetur, licet ore non possit. Sed dicet forsitan: non confitetur peccatorum species; fateor id quidem, at id nunc in controversia est: an confessio generalis sufficiat, cum specialis fieri non potest: ubi magnopere vellem audire potius, quam docere. Nam D. Thomas nihil explicite tradidit, unde hanc quaestionem definire possimus. *Dist. siquidem 21. quarti Sententiarum qu. 2. art. 1. ad 1. dicit, quod quandoque confessio generalis est sacramentalis, et quandoque non. Sacramentalis quidem est, quando quis in secreto sacerdoti confitetur quaedam, quae meminit, et alia venialia in generali.*

204. Et ad secundum: erat quippe argumentum huiusmodi: post confessionem generalem ita remanent occulta peccata poenitentis con-

fessori, sicut et prius; quia in his quae generaliter dicuntur, non est aliquis, qui non peccet, etc. Huic igitur argumento respondet, quod *procedit de confessione sacramentali, quae iudicium sacerdotale expectat, at ideo requiritur aliqualis peccatorum manifestatio*. Hactenus D. Thomas. At *art. 2.* asserit, confessionem generalem sacramentalem operari ad remissionem poenae debitae propter peccatum oblitum, idque ex vi clavium. Atque idem sequitur Petrus Paludanus *dist. 21. qu. 2. art. 2.* ubi etiam docet, materiam absolutionis esse peccata confessa vel in speciali vel in generali: alias frustra adderemus in confessione, de his et de aliis, quorum non sum memor, etc. Quod si peccata oblita generaliter ostensa sacerdoti vera sunt materia absolutionis, non est cur deficiamus, generalem confessionem, cum specialis fieri nequit, Sacramenti huius idoneam materiam non esse. Quamobrem, ut antea dixi, quaestio multo obscurior est, quam ut a me valeat illustrari.

205. At inhaerendo ecclesiastico usui, quo huiusmodi peccatores in genere poenitentes absolvi sacramentaliter non solent, teneamus interim (quod tutius est) confessionem, in qua nullum peccatum explicatur, non esse sacramentalem. Nam praeter Ecclesiae consuetudinem, quae in huiusmodi rebus magnum momentum habere debet, rationes illae duae, quas D. Thomas insinuavit, non sunt omnino leves; altera, quod hoc Sacramentum est iudiciale: iudicis autem sententia apta esse non potest, nisi iudex crimen aliquod in specie cognoscat. Altera, quod non plus innotescit mihi conscientia illius peccatoris per talem confessionem, quam ante illam, cum vir etiam sanctissimus posset ita generaliter confiteri.

206. *Responsio ad argumenta pro parte affirmativa allata.* Ad primum, nego antecedens. Nam licet non teneatur explicare species venialium, sicut nec venialia confiteri, si tamen vult absolutionem sacramentalem recipere specialis confessionis, opus est, ut iuxta qualitatem et quantitatem delicti sententia ipsa feratur.

207. Ad secundum eodem modo respondetur, quod apostoli acceperunt potestatem, tamquam iudices: iudicium vero ineptum est, nisi delicta a iudice cognoscantur. Nec opus est, legislatorem privatis et accidentariis eventis providisse, ut in baptismo parvulorum manifestum est: sunt enim parvuli, qui baptizari interdum non possunt.

208. Ad tertium respondeo, quod cum explicatur genus peccati subalternum, ut luxuria aut incestus, iam cognoscitur et substantia et aliqua delicti qualitas iudicandi, etc.

209. Ad quartum dupliciter responderi potest. Prius, quod illi publice poenitentes olim habebantur excommunicati, unde manuum impositio seu reconciliatio, quae iubebatur impendi, non erat sacramentalis, sed quasi quaedam absolutio ab excommunicatione. Tali enim signo solebat olim Ecclesia in communionem admittere, quos communionem privarat: et ideo eiusmodi manuum impositio non solum presbytero sed diacono etiam permittebatur; quemadmodum videre licet apud Cyprianum 3. *Epistolar. lib. epist. 17*. Posterius respondetur, quod, cum omnibus illis locis sermo sit de publice poenitentibus, intelligere debemus, quod illorum peccata iam per confessionem publicam sacramentalem in die Cinerum innotuerant sacerdoti. Sed quoniam absolutio ad diem Coenae Dominicae iuxta antiquum morem proferebatur, id etiam a maioribus cautum est, ut si interim periculum mortis urgeret, impenderetur absolutio, sive nutibus eam peterent istiusmodi poenitentes, sive constaret petiisse. Est autem imprudentia non mediocris, ea, quae more maiorum in poenitentia publica praescripta sunt, ad hanc nostram secretam penitus accommodare.

210. Quod si quis eiusmodi aegrotis generaliter confitentibus sacramentalem absolutionem impendere voluerit, non equidem valde repugno, sed me auctore, non faciet. Exspectabit autem in re nova vir prudens et modestus, aut episcoporum aut Summi Pontificis auctoritatem, quam ego hoc sane loco desidero. Tametsi D. Augustinus eiusmodi hominibus absolutionem forte praestaret, cuius in *lib. 1. De adulterinis coniugiis, cap. ultimo*, haec sunt verba: *Ego non solum alios cathecumenos, verum etiam ipsos, qui viventium coniugiis copulati relinunt adulterina consortia; cum salvos corpore in his permanentes non admittamus ad baptismum, tamen si desperati et intra se poenitentes iacuerint, nec pro se respondere potuerint, baptizandos puto, ut etiam hoc peccatum cum ceteris lavacro regenerationis abluiatur. Quis enim novit, utrum fortassis adulterinae carnis illecebra usque ad baptismum statuerant delineri? Si autem ab illa desperatione recreati potuerint vivere, aut facient quod statuerant, aut edocti obtemperabunt, aut de contemptoribus fiet, quod fieri etiam de baptizatis talibus debet. Quae autem baptismatis, haec reconciliationis est causa, si forte poenitentem finiendae vitae periculum praeoccupaverit. Nec ipsos enim ex hac vita sine arrha suae pacis exire velle debet mater Ecclesia. Haec Augustinus.*

An confessio sacramentalis per nuncium vel per epistolam fieri possit.

211. Alterum, quod in eodem quinto argumento quaestionem habet, est, an confessio sacramentalis vel per nuncium vel per epistolam absenti confessori fieri possit.

212. *Argumenta pro parte affirmativa.* Nam posse fieri, suadetur ex *cap. Qualis 30. qu. 5.* ubi Leo papa tradit, poenitentiam per scripturam esse recipiendam. Deinde suadetur ex Cypriano *lib. 3. epist. 17.* ubi dicitur, quod lapsi per litteras petierunt a Cypriano reconciliationem et pacem.

213. Tertio item ex eo, quod matrimonium, quia materia eius actibus nostris constat, per epistolam vel paranympum fieri potest; ergo et poenitentia.

214. In contrarium est quod D. Augustinus *lib. De vera et de falsa poenit. cap. 10.* tradit, et habetur *De poenit. dist. 1. cap. Quem poenitet*, in haec verba: *Praecepit Dominus mundatis, ut ostenderent se sacerdotibus, docens, corporali praesentia confitenda peccata, non per nuncium, non per scriptum manifestanda.*

215. In hoc dubio Petrus Paludanus *4. dist. 17. qu. 2.* videtur tenere, confessionem et absolutionem factam litteris per absentes, esse sacramentalem. Idem tenet expressius Adrianus, *qu. 1. De confessione ad 3.* Estque argumentum praecipuum, quia absolutio sententia quaedam est in foro iudiciali: de ratione autem sententiae non est, quod vocalis sit, aut praesente reo feratur.

216. *Contraria opinio.* Mihi autem haec opinio probari nunquam potuit, quamvis argumenta, quibus confutari solet, non sint magnopere vehementia. Certe quae Caietanus in *Summa* sua nobis tradit, nullius videntur esse momenti: praeter illud unum, quod revera grave est, videlicet confessionem et absolutionem actiones sacramentales esse, ac proinde personales, ideoque per internuncios aut litteras administrari non posse.

217. Argumentor itaque primum in hunc modum: absolutio et quaelibet forma sacramentalis confert gratiam; ergo non operatur in absentem: alioqui si absens dormiret tempore absolutionis, ab ignorante sacerdote iustificaretur.

218. Praeterea, absens non confitetur internuncio, nec internuncius sacerdoti: ergo nulla est ibi confessio sacramentalis.

219. Item, sacerdos absens ignorat, an poenitens post litteras mutaverit voluntatem recipiendi absolutionem: ignorat etiam, an poe-

nitens tempore, quo absolutio impenditur, sit dispositus: rursum quoque, an commiserit aliquod peccatum mortale post litteras missas. Quocirca semper se exponit manifesto periculo sacrilegii.

220. Est denique illud gravissimum argumentum, quod non insolitum modo, verum etiam inauditum est in Ecclesia, iudicium sacramentale inter absentes exerceri, aut absolutionem peccatorum a confessore absente per litteras vel internuncium dari.

221. *Responsio rationibus allatis pro contraria opinione.* Ad primum argumentum respondet primum Glossa, quod permittitur mulieri simplici et verecundae, dum tamen praesens sit, peccata scripta confessori offerre. Erat enim olim usus, ut de peccatis publicis a poenitente libellus offerretur, in quo eiusmodi peccata continerentur scripta, ut patet ex *epist. Leonis 57. ad episc. Campaniae*, atque adeo ex epistola Cypriani iam citata. Respondet quoque Gabriel, ibidem esse sermonem de confessione adulterae in foro exteriori; recipiebatur enim scripto, ut constaret Ecclesiae, eam esse legitime aviro suo repudiatam.

222. Ad secundum argumentum facile dicitur, nostram sententiam potius ex Cypriano confirmari; ait enim: *Qui libellos a martyribus acceperunt, si infirmitatis periculo occupati fuerint, non expectent praesentiam nostram, quin apud presbyterum quemcumque praesentem exomologesim delicti sui facere possint, ut manu eis in poenitentiam imposita, ad Dominum veniant cum pace, quam dari, litteris ad nos factis, desideraverunt.*

223. Ad tertium respondetur, quod sententia sacerdotis est iudicialis, nec alterum ab altero potest separari. Matrimonium autem et contractus est naturalis et sacramentalis, sed aliquando alterum sine altero est. Matrimonium enim, quod per procuratores contrahitur, non est Sacramentum, ut Caietanus erudite confirmavit.

224. Ad postremum, de ratione sententiae fateor, non esse iudicis reique praesentiam; sed est tamen de ratione sententiae sacramentalis, quae gratiam confert. Nisi enim Sacramentum praesenti subiecto applicetur, ut per inductionem patet, iustificare non potest. Quaererem namque libenter ab huiusmodi auctoribus, an episcopus possit absenti Sacramentum ordinis conferre; et cum negaverint, propter usum Ecclesiae perpetuo repugnantem, eodem ego argumento probabo Sacramentum absolutionis conferri absenti non posse.

Dubium : an poenitens praesenti sacerdoti confiteri possit scripto.

225. At existit hinc parvum illud dubium: an poenitens coram sacerdote per scripturam confiteri possit, ut mutus vel puella vere-

cunda. Ad hoc respondet D. Thomas *Quodlibet. 1. art. 10.* quod cum de essentia confessionis sacramentalis non sit vocalis confessio, iis qui verbo confiteri nequeunt, satis est scripta confessio. Atque haec quidem propositio communis est omnium doctorum, quos equidem legerim. Sed addit D. Thomas huic alteram, quae non perinde certa est, nempe, ex institutione Ecclesiae teneri hominem, qui potest, voce confiteri, quoniam in omnibus Sacramentis accipit id Ecclesia, cuius est communior usus: verborum autem usum et communem esse et ad confessionem accommodatum, negari non potest. Et quamvis hoc praeceptum non inveniatur expressum, satis est tamen consuetudo, quae videlicet habenda pro lege est. Nullus enim sacerdos confessionem admittit, nisi poenitens peccata voce proferat. Ac certe fictus videtur esse, qui ore tacet, cum ore accusare se possit. Tutissima rectissimaque via haec est, quis negat? Sed, si quando contingat (quod tamen rarum erit), ut puella verecundiae plena voces edere non queat, cum hac sacerdotis prudentia dispensabit. Item etiam, si aegrotus per gutturis angorem confiteri quidem voce possit, sed vix tamen et aegre possit, non erit eiusmodi compellendus, si scribere facile peccata valet, ut vocalem confessionem exhibeat.

Utrum confessio fieri per interpretes possit.

226. In eodem quinto principali argumento id postremum quaeritur: an cum poenitens ignorat idioma sacerdotis atque e diverso poenitentis idioma sacerdos, oporteat confessionem fieri per interpretem. Et quidem communis sententia tenet, huiusmodi poenitentem non obligari ad eam confessionem, quia nemo tenetur revelare secreta peccata, nisi sacerdotibus: hic autem revelaret etiam interpreti, qui non est sacerdos. Assumpta vero priore loco propositio patet ex Leone *epist. 57.* ubi ait: *Reatus conscientiarum sufficere solis sacerdotibus indicare confessione secreta.* Et D. Augustinus *De vera et falsa poenit. cap. 11.:* *Si peccatum, inquit, occultum est, sufficiat referre in notitiam sacerdotis.* Sed et Innocentius in *cap. Omnis utriusque sexus, tit. De poenitentiis,* prudenter limitavit praeceptum, inquiens: *Omnia sua solus peccata confiteatur proprio sacerdoti: videlicet insinuans, quod si solus confiteri nequit, confiteri non tenetur.*

227. Hanc ego communem doctorum sententiam, quod ad praeceptum Ecclesiae de quotanni confessione pertinet, libentissime recipio. Sed in articulo mortis non auderem omittere confessionem, si haberem interpretem. Lactura enim illa parva est, ut praetermittam

Sacramentum, quod est necessarium ad salutem: quemadmodum retro dicebamus, in articulo mortis hominem obligari ad explicandum peccatum, etiam cum aliquo famae alienae detrimento. Et in hoc eventu intelligitur Divus Thomas 4. dist. 17. quæst. 3. art. 4. quæst. 2. ad 2. cum utitur illi verbis: *Exigitur, Debemus*; quæ quidem verba obligationem prae se ferunt. In reliquis vero eventibus, etiam quum iure divino confessio est in praecepto, credere sine periculo possumus, neminem obligari ad confessionem peccatorum per interpretem. Quæ autem sint hæc eventa, sive tempora, in quibus praeceptum divinum, etiam præter mortis articulum, ad confessionem obligat, paulo post expediemus.

Quis sit proprius sacerdos de quo Innocentius loquitur.

228. *Respondetur ad sextum argumentum principale initio huius sextae partis positum.* Ad sextum principale argumentum priusquam respondeamus, necesse est explicare, quisnam proprius sacerdos appelletur. Nam Petrus Paludanus 4. dist. 17. qu. 3. et Silvester in verbo *Confessor*, primo docent nomen proprii sacerdotis dupliciter accipi: uno modo, pro quocumque habente potestatem absolvendi, sive ordinariam sive delegatam, et sic capitur (aiunt) in cap. *Omnis utriusque sexus*, ab Innocentio ibi: *Omnia sua peccata semel confiteatur in anno proprio sacerdoti*; alias non impleret illud praeceptum, qui confiteretur fratribus mendicantibus: non enim sunt proprii sacerdotes, nisi in hac significatione. Alio modo, inquirunt, capitur sacerdos proprius pro sacerdote habente iurisdictionem ordinariam absolvendi, qualis est vel parochus vel episcopus vel Summus Pontifex. Quem in modum accipitur in eodem cap. *Omnis*, cum subiungitur: *Si quis autem alieno sacerdoti voluerit iusta de causa sua confiteri peccata, licentiam prius postulet et obtineat a proprio sacerdote.*

229. Sed revera sine causa admittitur aequivocatio in eadem oratione apud Innocentium. Nam illud suum praeceptum ipse idem explicuit, exceptionem addens *nisi de licentia proprii sacerdotis*. Et quod in illo capite, *Proprius sacerdos*, parochus intelligatur, manifeste liquet ex quadam *extravaganti Martini V.* quam refert Adrianus, q. 5. *De confessione*. Sic etiam accipit nomen proprii sacerdotis D. Thomas, dist. 17. qu. 3. art. 3. qu. 3.

230. Itaque sacerdos proprius vel intelligendus est parochialis sacerdos, ut Martinus V. intellexit et ut revera Innocentius accepisse videtur, iuxta plenam illius decretalis intelligentiam; vel intelligendus est sacerdos habens ordinariam potestatem et iurisdictionem. Et in

priori quidem significatione, sacerdos proprius vocatur, et ut distinguatur contra alienum et ut distinguatur contra communem. Contra alienum quidem, ut quilibet parochianus intelligat, suo proprio parcho, non alterius parochiae sacerdoti debere confiteri. Contra communem autem, quia supponebat Innocentius, episcopum et Summum Pontificem, qui sacerdotes communes dici possunt, non habere consuetudinem audiendi confessiones. Quare spectans in communem usum (quod leges facere solent), praecepit, ut parochiani suis parochis confiterentur. Nec obiectio illa movere nos debet, quod si in illo capite proprius sacerdos sic acciperetur, qui confessionem faceret vel episcopo vel Summo Pontifici, praeceptum illius capituli non impleret. Nam cum parochus iurisdictionem habeat ab episcopo, episcopus a Summo Pontifice, pro comperto relinquitur, ut poenitens, qui privatis suis sacerdotibus confiteri solet, si ad episcopum vel Summum Pontificem recurrat, eisque confiteatur, multo etiam magis praecepto confessionis satisfaciat.

231. At si quis contendere velit et episcopum et Summum Pontificem appellari proprios sacerdotes, dicat, ideo proprios appellari, quia propriam habent iurisdictionem absolvendi, quam scilicet sibi proprie vindicant ex officio ordinario pascendi oves.

232. In hunc igitur posteriorem sensum dubium est: an ex divino iure sit necessarium confiteri proprio sacerdoti.

Sententia Armacani, quae est etiam Wicleffi et Lutheri.

233. Nam Armacanus *lib. II. De quaestionibus Armenorum cap. 4.* ex solo iure humano id existimat necessarium: cum quilibet sacerdos in ordinatione sua acceperit potestatem remittendi peccata quorumcumque. Idem quoque videtur insinuare D. Thomas *dist. 17. qu. 3. art. 3. qu. 4. ad 5.* si litterae tantum superficies spectetur. Durandus etiam *4. dist. 19. qu. 2.* hanc Armacani opinionem asserit esse probabilem; hoc est, seclusa Ecclesiae lege, quemlibet sacerdotem quemcumque peccatorem absolvere posse. Hanc tenuit Wicleffus: hanc demum nunc temporis Lutherani.

234. *Improbatur.* At haec sententia defendi nulla ratione potest: quin exploratum haberi debet, praeceptum de confitendo proprio sacerdoti, divinum esse. Primum, ex Concilio Florentino; ubi minister huius Sacramenti definitur sacerdos habens auctoritatem absolvendi vel ordinariam vel ex commissione superioris: quapropter sine huiusmodi commissione sacerdos alienus non est huius Sacramenti minister;

atque proinde iure divino tenemur proprio sacerdoti confiteri. Nam confessio, quae fit alteri ex facultate proprii sacerdotis, proprio sacerdoti fieri censetur.

235. Praeterea, *cap. Si episcopus, De poenitentiis et remissionibus lib. 6.*, Bonifacius tradidit, nulla consuetudine introduci posse, ut aliquis, praeter sui superioris licentiam, confessorem sibi eligere valeat, qui eum possit solvere vel ligare. Et tamen si esset solum de iure positivo, aliqua consuetudo posset praevalere: ut patet in decimis solvendis, in comedendis ovis tempore Quadragesimae et aliis eiusmodi ecclesiasticis legibus, quae per consuetudinem contrariam abrogari possunt.

236. Praeterea, hoc videtur etiam definiri in illo *cap. Omnis, De poenitent.*, ubi Innocentius, *Licentiam*, inquit, *prius postulet et obtineat a proprio sacerdote, quum aliter illum alienus non possit absolvere vel ligare.*

237. Ratioque id manifeste docet. Nam potestas iurisdictionis non habetur nisi ab his, qui subditos habent. At non quilibet sacerdos ex iure divino subditos habet, sed solum pastores Ecclesiae, quibus oves Christi commissae sunt: ergo solus ille, cui ex officio est annexa cura animarum ex divina institutione iudex est: atque ex consequenti ad eum solum iudicialis Sacramenti administratio pertinet. Erroneum igitur est hac tempestate asserere sacerdotem simplicem iurisdictionem habere potestatemque solvendi. Unde et Martinus V. in Concilio Constantiensi circa finem, inter reliquas interrogationes ponit hanc: *Utrum credat, auctoritatem iurisdictionis Papae et episcopi esse maiorem in solvendo ligandoque auctoritate simplicis sacerdotis, etiam habentis curam animarum.* Vide Caetanum in *Additionib. 3. par. q. unica, De ministro Sacram. poenit.*, Turrecrematam *lib. 1. cap. 96. et 97. et 98.* Nam in hanc sententiam conveniunt omnes scholastici auctores, atque adeo D. Thomas *dist. 19. quaest. 1. art. 3. quaest. 1. et dist. 17. quaest. 3. art. 3. quaest. 4.*

238. Respondetur argumento *Armacani.* Ad argumentum vero illud potissimum, quod opponitur ex ordinatione sacerdotum, quibus dicitur: *Accipite Spiritum Sanctum*, etc. quoniam eisdem verbis Dominus apostolis dedit potestatem iurisdictionis, *Joan. 20.*, cum ibi fecerit eos iudices et instituerit Sacramentum confessionis, cuius eos quoque ministros effecit; respondetur, quod eisdem quidem verbis Ecclesia nunc posset tradere potestatem iurisdictionis omnibus initiatis: at revera non tradit, sed solum potestatem ordinis necessariam ad absolutionem sacramentalem. Nam ille actus sacramentalis duplicem po-

testatem exigit, alteram ordinis, alteram iurisdictionis: neutraque sine altera satis est. Nam episcopus diaconus subditos quidem habet, sed si tentet absolvere, nihil facit. Simplex quoque sacerdos ordinis potestatem habet, sed quia caret iurisdictione, nihil facit absolvendo. Accipit itaque sacerdos quisque, cum initiatur, per illa verba: *Quorum remiseritis*, etc. potestatem ordinis, quae necessaria est ad remittenda peccata: tametsi (ut retro diximus) iurisdictionem quoque accipiat ad remittenda venialia.

239. Quod si quaeras, unde constare possit, Ecclesiam ordinatis solam potestatem ordinis conferre velle, certe Ecclesiae usu constat intentioneque praelatorum ordinantium. Non enim intendunt episcopi tradere iurisdictionis potestatem. Nam et episcopus titularis cum ordinat, eisdem verbis id facit, cum tamen nullos habeat subditos.

240. At vero circa ea, quae dicta sunt, oriuntur aliqua dubia indigna prorsus, quae a nobis praetereantur.

Dubia.

*An quando non est tutum confiteri proprio sacerdoti,
liceat poenitenti cui voluerit confiteri.*

241. Primum est: an quando non est tutum confiteri peccata proprio sacerdoti, quia timetur scilicet vel scandalum vel revelatio confessionis, possit homo confiteri cui voluerit sacerdoti, si proprius negat facultatem alteri confitendi.

242. *Opinio quorundam.* Ad hoc doctores graves asserunt, quod si nec sacerdos proprius nec episcopus volunt dare facultatem, tunc potest peccator confiteri cui maluerit. Id tenet Ostiensis in *cap. Omnis utriusque sexus*. Id videtur sentire Magister *dist. 21. cap. postremo* et Gratianus *De poenit. dist. 6. circa finem*; id Silvester in *verbo Confessor* 1. § 6. et Richardus *dist. 17. art. 3. quaest. 7.* et Paludanus *eadem dist. quaest. 3. art. 3.* et Adrianus *quaest. 5. De confess. dub. 3.* id vero probant ex *cap. ult. De poenit. dist. 6.* ubi Urbanus papa, *Placuit, inquit, ut deinceps nulli sacerdotum liceat quemlibet commissum alteri sacerdoti ad poenitentiam suscipere, nisi pro ignorantia illius, cui poenitens prius confessus est.* Est igitur argumentum: pro ignorantia proprii sacerdotis licet adire ad alium sacerdotem, etiam sine proprii consensu: ut hic textus manifeste dicit et Glossa item eodem loco: ergo multo magis pro malitia, etc.

243. Deinde confirmant hoc auctoritate D. Augustini *lib. De vera et falsa poenit. cap. 10.* et refertur *De poenit. dist. 6. cap. 1.* ubi

D. Augustinus, *Et qui vult, inquit, confiteri peccata sua, quaerat sacerdotem, qui sciat ligare et solvere, ne ambo in foveam cadant, quam stullus evitare noluit.*

244. Praeterea, sacerdos proprius in tali eventu tenetur dare facultatem: ergo si neget, satis fuerit periisse: argumento *cap. Licet, extrav. de regularibus*. Nam, ut ibidem dicitur, praelatus indiscrete negans facultatem iuste petitam, privilegium meretur amittere, qui concessa sibi abutitur potestate.

245. Praeterea, legislator non deficit in necessariis. Sed quando sacerdos proprius est ineptus ad audiendam confessionem vel ex ignorantia vel ex malitia, confessionis necessitas instat, sicut et communionis: ergo in tali eventu iam legislator de confessione providit, ut etiam in articulo mortis quilibet sacerdos posset absolvere.

246. *Opinio contraria.* His tamen argumentis praeceptor meus bonae memoriae commoveri non potuit, quin crederet, hanc opinionem esse et minus tutam et irrationabilem. Idem tenuit Caietanus in *Summa in verbo Absolutio ex parte absolventis*. Atque D. Thomas idem sentire videtur *dist. 17. qu. 3. art. 3. qu. 4. ad 3.* ubi dicit, quod electio discreti sacerdotis non est nobis commissa, ut nostro arbitrio facienda, sed de licentia superioris, si forte proprius sacerdos esset minus idoneus ad apponendum peccato salutare remedium. Et ad *quintum argumentum* expresse docet, quod in quibus eventis probabiliter timet poenitens periculum sibi vel sacerdoti ex confessione, debet recurrere ad superiorem vel ab eodem petere licentiam alteri confitendi: *quod si licentiam, ait, habere non possit, idem est iudicium, ac de illo, qui non habet copiam sacerdotis.* Nec *dist. 21. in expositione litterae* huic sententiae adversatur. Nam prius ex sententia propria asseruerat, quod cum poenitens habet sacerdotem ignorantem, ex facilitate ipsius sacerdotis vel superioris, debet alium petere prudentiorem. Cum autem posterius subdit per coniunctionem adversativam: quinque tamen casus ponuntur, quibus licet confiteri alii, quam proprio sacerdoti, sine eius licentia, etc. refert quidem aliorum opinionem, quam tamen ipse non probavit.

247. Et certe eam nos probare debemus: primum ex *cap. Omnis utriusque sexus*, ubi dicitur, quod si quis alieno sacerdoti voluerit iusta de causa sua confiteri peccata, licentiam prius postulet et obtineat a proprio sacerdote, cum aliter illum non possit solvere vel ligare.

248. Ad hoc respondet Adrianus, quod cum Innocentius dicit: *Licentiam postulet et obtineat a proprio sacerdote*, subintelligendum est,

vel a iure. In casu autem, de quo loquimur, poenitens habet a iure facultatem obtentam, scilicet ex illo *cap. ultimo De poenit. dist. 6.* At haec solutio non est idonea, tum quia ius illius capituli antiquius erat Concilio Lateranensi, cum Urbanus II., sub quo illud decretum est, multis annis praecesserit Innocentium III. qui illius *cap. Omnis utriusque sexus* fuit auctor: tum quia, cum supponat Innocentius iustam causam in petendo et addat: *licentiam petat et oblineat*, consequenter insinuat, licentiam petitam et negatam in causa iusta non sat esse, ut alius possit absolvere, quamvis iuste petita male negatur: tum quia haec facultas, per quam fit exceptio a decreto Concilii generalis, nusquam habetur in iure, ut ex argumentorum solutione patebit: tum demum, quia per hanc exceptionem aperitur ianua multis incommodis eisdemque absurdissimis. Nam et unusquisque facile sibi persuaderet, suum parochum esse ignorantem, indeque eligeret facultate iuris confessorem: et idem quoque in casibus reservatis fieri eadem ratione posset, ut videlicet, quando nollet praelatus vel ex ignorantia vel malitia iuste petitam concedere facultatem, hanc sibi ex concessione iuris poenitens assumeret. Quibus profecto qui non movetur, hunc nihil horum reputavisse certo scio.

249. Praeterea, mortuo proprio sacerdote, non potest ille, de quo loquimur, cui maluerit confiteri: ergo nec vivente et facultatem negante.

250. Praeterea, si proprius sacerdos nominatim excommunicaretur, vel esset percussor clerici manifestus, non liceret parochianis cuilibet confiteri, sed solum illi, quem episcopus vel Papa providerit.

251. Fac denique (id, quod usuvenire potest) ut proprius sacerdos ex malitia vel animi perturbatione nolit confessionem cuiusquam audire: tunc quaero an parochianus possit alieno sacerdoti pro suo arbitratu confiteri. Ac posse quidem, nullus, nisi indoctus et temerarius, admittet. Quod si non potest, certe nec poterit, propter ignorantiam vel scandalum proprii sacerdotis, alieno sine superioris facultate confiteri.

252. *Respondetur argumentis.* Ad primum argumentum respondeo, quod Urbanus loquitur de poenitentia publica iniuncta a sacerdote, cui poenitens prius confessus est, ut ipse etiam textus expressit. Docet autem Summus Pontifex, poenitentiam publicam iniunctam a parocho, in propria ecclesia esse faciendam, non in aliena parochia. Ac praeterea docet, alienum sacerdotem poenitentiam iniunctam a priore confessore non debere aut commutare aut relaxare, nisi prior sacerdos adeo fuerit imprudens et ignarus, ut poenitentiam indiscretam indixerit: tum enim

si imprudentia fuerit manifesta, sacerdos secundus poterit poenitentiam suo consilio moderari. Imo in Ecclesia olim, ubi erant plures sacerdotes, qui non aequae poterant populi confessiones audire, si quis poenitens uni illorum sacerdotum se commisisset, crediderim equidem iure optimo cautum esse, ut posteaquam illi peccata sua fuerat confessus atque illius consilio poenitentiam salutarem acceperat, ab alio sacerdote non susciperetur ad poenitentiam, nisi forsitan prior fuisset ineptus et imprudens. Erat autem ea lex iusta primum, ne identidem mutatis animorum medicis, salus ipsa spiritualis poenitentium praepediretur: deinde, ne poenitens severitatem iustam prioris iudicis, cui se commiserat, veritus, apud iudicem alium remissionem quaereret: quod nostra hac tempestate quidam facientes, dum prae pudore sacerdotes graves et probos, quibus se permiserant, fugiunt, novosque quaerunt, vel incognitos, experimento suo discere possunt, quam parum in salute spirituali provehantur. Reliqua omnia faciliora sunt, quam quae nos morari debeant, qui ad alia graviora properamus.

Utrum habens facultatem a proprio sacerdote possit eligere quemlibet, etiam non approbatum.

253. *Argumenta pro parte affirmativa.* Aliud quoque dubium est, idque gravissimum: an habens facultatem a proprio sacerdote eligendi confessorem, possit eligere quemlibet sacerdotem, etiam alias non probatum nec expositum. Ad hoc Gabriel *dist. 17. qu. 2. art. 3.* tenet partem affirmativam. Idem tenet Silvester in *verbo Confessor 1. § 5.*, idem quoque Adrianus *post 5. quaest. De confessione dub. 1.*, referuntque in hoc Ostiensem *De poenitentiis cap. Omnis*, et Panormitanum *Clement. 1. De privilegiis*. Breviter, haec est communis opinio iuniorum, quam suadent in primis ex *cap. finali De poenitentiis*, ubi dicitur: *Permittimus episcopis et aliis superioribus nec non minoribus praeiatis exemplis, ut etiam praeter sui superioris licentiam, providum et discretum sibi possit eligere confessorem*. At ex vi huius privilegii non oportet eum, qui alias est probatus confessor, eligere: ergo nec qui a Summo Pontifice vel episcopo facultatem habet eligendi confessorem, tenetur eligere alias probatum et examinatum.

254. Praeterea, simplex sacerdos ab ordinatione sua habet potestatem absolvendi; sed quia deest illi materia, circa quam possit illam exercere, idcirco non absolvit. At poenitens, qui habet facultatem a proprio sacerdote, praestat se subditum confessori, quem eligit. Talis igitur absolutio, cum habeat materiam, erit valida.

255. Tercio, Summus Pontifex, per hoc solum quod voluntarie subiicit se simplici sacerdoti, eo ipso dat materiam convenientem absolutioni sacramentali: ergo et quilibet christianus, qui habet facultatem a proprio sacerdote, ubi primum se voluntarie subdit sacerdoti simplici, etc.

256. Quarto, quia alias diploma pontificium nihil daret: nam eligere confessores iam expositos, videlicet fratres praesentatos episcopis et ab ipsis probatos, sine diplomate fideles poterant: ergo per tale privilegium conceditur eis facultas eligendi alias non probatos.

257. *Sententia contraria.* Contrariam sententiam tenet Glossa super illud *cap. Omnis utriusque sexus*: et super *Clement. 1. De privilegiis*. Et certe haec opinio Glossae non est contemnenda. Nam, ut in *cap. 2. De poenitentiis*, in *sexto* dicitur, in generali concessione illa non veniunt, quae non esset quis verisimiliter in specie concessurus: sed inter sacerdotes simplices non examinatos sunt multi ignorantissimi et perditissimi, quibus, si exprimerentur in specie, non sit verisimile, superiorem talem facultatem concessurum: ergo, etc.

258. Et confirmatur: nam si Summus Pontifex institueret iudices in foro interiori omnes sacerdotes simplices sine aliquo examine et probatione, peccaret mortaliter: quod non est existimandum de Summo Pontifice in generali et publica concessione: et tamen revera, si daret facultatem eligendi quemlibet sacerdotem, eo ipso facit universos sacerdotes, etiam stultissimos, iudices in foro interiori: quod nisi praelatis pestilentissimis tribuere indignissimum est.

259. Confirmatur ultimo, quia Summus Pontifex in diplomate semper notat, se concedere facultatem eligendi Confessorem idoneum: idoneus autem in iure appellatur qui habet publicam iuris sufficientiam. Verbi gratia, religiosus praesentatus episcopo iuxta normam *Clementinae Dudum, De sepulturis*. Item clericus examinatus et probatus ab episcopo, licet alias non habeat iurisdictionem, per probationem tamen factus est idoneus, etc.

260. *Sententia auctoris.* Propter haec argumenta, quae videlicet mihi magnam faciunt fidem, ego tenui semper teneoque, quod si sacerdos alias est probatus ab episcopo vel eius vicario, iuxta morem, quem episcopi servant bene instituti, tum per facultatem eligendi confessorem sive a parrocho sive ab episcopo sive a Pontifice Summo concessam, potest eligi, etiamsi nullos subditos haberet nullamve penitus iurisdictionem: at si quis sit reprobatus ab episcopo vel a visitatore reiectus, tanquam stultus et ineptus, eiusmodi non potest eligi per clausulam eligendi confessorem. Atque idem omnino de illo sentio,

qui non est examinatus et probatus a praelato iuxta formam praescriptam vel lege vel consuetudine. Quia sententia contraria, ut minimum, ianuam facit potissimam ad perniciem populi christiani, dum indiscriminatim eliguntur ab ignorante plebe sacerdotes ignorantissimi. Atque utinam qui illam opinionem invexerunt, prudentiore consilio incommoda et sacrilegia, quae exinde consecuta sunt, considerassent.

261. Praeterea, ridiculus esset, imo nefarius Summus Pontifex, si examen et probationem idonei confessoris relinqueret arbitrio cuiuslibet popularis, non minus quam si examen iudicis ecclesiastici in foro exteriori aut sutoribus aut sartoribus committeret. At per illam opinionem, quam refellere conamur, quilibet idiota et vulgaris homuncio pro suo arbitrato potest, ut eligere confessorem, ita quoque expendere ac probare. Atqui quanto satius est, ratione christiana duce, credere, duo esse praecepta necessaria, alterum, ne quis alieno sacerdoti confiteatur, alterum ne quis sacerdos non examinatus confessiones audiat! Nempe, si haec praecepta duo (ut necessum est) admittimus, per facultatem eligendi confessorem solvitur poenitens ab obligatione confitendi proprio sacerdoti: quod primo praecepto iuebatur. At non solvitur sacerdos a praecepto, quo videlicet adstringitur, ne confessiones audiat non examinatus. Quare semper peccabit mortaliter contra illud secundum praeceptum, si audierit confessiones non probatus. Non est autem verosimile, eiusmodi sacerdotibus iurisdictionem esse collatam, qui quoniam iure optimo audire confessiones inhihentur, si audiant, mortalis peccati rei efficiuntur.

262. Praeterea, si Summus Pontifex omnes tales constituit iudices, non posset episcopus condere legem, ut illi non audiant confessiones, nisi prius examinati. Atque adeo ne posset quidem stulto sacerdoti confessoris officium prohibere: esset enim perinde ac si praetor iuberet, ne delegatus a principe iudicaret. Et item praelati religionum qua actoritate possent punire religiosos non expositos et examinatos, cum per haec diplomata eliguntur in confessores? Nam si generalis ordinis aut provincialis faceret me iudicem alterius religiosi, non intelligo, quo pacto inferior possit prohibere. Quemadmodum si daret mihi provincialis facultatem coenandi aut constitueret me vicarium monasterii, ignoro prorsus, qua auctoritate Prior illud impediret. Et tamen fatentur omnes, eiusmodi leges ab episcopis vel praelatis monasteriorum ferri optime posse, quippe ut necessarias ad rectam et populi christiani et monachorum institutionem.

263. Denique (ut semel finiam) rogo eos, qui oppositam opinionem defendere volunt, an sacerdos depositus auctoritate publica

ac degradatus possit eligi per generalem concessionem eligendi quemlibet sacerdotem. Quod si neges (ne theologus insanus habere), iam quaero rursum, quis possit eligi, cum detur in diplomate facultas eligendi quemlibet sacerdotem? Dices forsan: excipitur depositus et degradatus, quemadmodum et excommunicatus nominatim et percussor clerici manifestus: quoniam eiusmodi sacerdotes legibus Ecclesiae peculiaribus a Sacramentorum administratione reiecti sunt. Bene volo: hoc enim tuo te gladio iugulare possum; nam et sacerdotes non probati seu reprobati ab episcopis atque eorum visitoribus, legibus certis arcentur a Sacramenti huius administratione.

264. *Respondetur ad argumenta pro prima sententia.* Ad argumentum itaque primum, concedo antecedens. Supponitur enim, episcopos et praelatos electuros esse confessores perito; nam ad illos iure pertinet examen et probatio confessorum. Nego tamen consequentiam, quoniam ad populares non spectat sua electione idoneos facere confessores et iudices, sed ex iam probatis unum quemlibet eligere. Imo ex illo cap. potest fieri argumentum pro nostra sententia: *Providum*, inquit, *et discretum sibi possint eligere confessorem*. Quod si episcopi ex illo privilegio improvidum et indiscretum deligere nequeunt cur concedamus hominibus vulgi, ut si elegerint ineptissimum et improvidissimum sacerdotem, quod absurdissimum est, id ex privilegio Summi Pontificis consequatur?

265. Ad secundum iam respondimus, sacerdotem non habere potestatem iurisdictionis ab ordinatione sua. Nec ad hanc potestatem satis est, quod peccator se praebeat materiam et subditum sacerdoti; hoc enim verum esset, si auctoritas absolvendi esset iudicis arbitrio, qui scilicet per voluntariam subiectionem reorum iudicandi acciperet potestatem. At retro nos ostendimus, sacerdotes auctoritatem iudicandi non a populo, sed a Deo accepisse, nec hanc ex iure divino quoslibet sacerdotes habere, sed solos pastores vel eos qui a pastoribus fuerint delegati.

266. Ad tertium, nego antecedens: sed sicut ante diximus, sacerdos electus a Papa, a Christo Domino immediate accipit iurisdictionem.

267. Ad quartum, nego consequentiam. Nam non omnis examinatus et probatus iudex meus erat constitutus. Sunt enim in civitate et alii parochi praeter meum et alii quoque probati ab episcopo, qui per probationem facti sunt idonei, ut eligi possint in iudices. Datur ergo facultas eligendi ex examinatis quemcumque ego voluero; id enim rationabiliter concedi poterat: sed eo amplius non nisi irrationabiliter. Quod autem additur, etiam de ordine mendicatum, mirum

est, si nos torqueat, velimusque in apicibus diplomatum esse mysteria; pari enim argumento crederemus irregularitatem esse mentalem. Magis nos terret consuetudo recepta, quae cum tot auctorum gravissimorum sententia confirmetur, probabili ignorantia excusari potest. Sed an haec consuetudo ius absolvendi conferat, incertum est. Sola namque ea ius hoc praestat, quam praelati vident et tacent: ut episcopi videntes sacerdotes simplices mutuo se absolvere, interpretative et implicite concedunt huiusmodi iurisdictionem. Sed quod Summus Pontifex hanc consuetudinem sciat, quae videlicet apud Hispanos maxime invaluit, me profecto fugit. Quamobrem in Sacramento adeo necessario non existimo tutum, huic nos periculo committere, ut eligamus sacerdotem, cui forsitan Summus Pontifex auctoritatem absolvendi minime concesserit.

268. Iam si hinc colligere velis, ne viros quidem peritissimos eligi posse, si non fuerint ab episcopo probati, etiamsi theologiae sint professores; huic ego respondeo, eiusmodi viros in theologia magistros auctoritate publica haberi probatos: non enim solent ab episcopis examinari. Si quis vero sit quamlibet doctus, nec auctoritate publica gradus theologici comprobatus, nec ab episcopo saltem implicite permissus confessiones audire, hunc non probatum nec examinatum eligere equidem non auderem. Satago enim per certa media certam facere et vocationem meam et salutem meam. Atque in sexti principalis argumenti explicatione haec satis dicta sint.

Respondetur ad septimum principale argumentum initio huius sextae partis positum: utrum teneamur confiteri venialia.

269. Septimum vero id quaerit, an venialia peccata teneamur confiteri. At certissimum est minime teneri. Primum ex communi omnium theologorum consensu: deinde ex communi Ecclesiae consuetudine, qua post confessionem mortalium nullus Christianus sollicitus est de confitendis venialibus. Item ex Divi Augustini testimonio in *Enchiridio cap. 71*. Et refertur *De poenit. dist. 3. cap. De quotidianis*, habeturque idem in *lib. De ecclesiasticis dogmatibus cap. 13*.

270. Praeterea, qua ratione iure divino teneremur aliqua venialia confiteri, pariter et omnia: quod non modo gravissimum esset, verum etiam impossibile. Et cum dolor de venialibus non sit necessarius, ne confessio quidem venialium necessaria est.

271. Ad argumentum igitur respondit Adrianus, *quaest. 4. De confessione art. 1. ad 4. confirmationem*, quod testimonium illud Joannis

solum procedit de peccatis mortalibus. Et quantum ego quidem sentio, de his directe et primario Dominus loquitur, quae videlicet sicut sacerdotes absolvendo remittunt, ita non absolvendo retinent. Non est enim verisimile, aequivoce accipi peccati nomen in illo eodem contextu, ut videlicet in ordine ad verbum: *Remiseritis*, capiatur pro mortalibus et venialibus, in ordine vero ad verbum: *Retinueritis*, pro solis mortalibus. Et cum potestas remittendi et retinendi huic concessa sit, potestas clavium ad aperiendum et claudendum regnum caelorum non comprehendit directe venialia, per quae regnum caelorum non clauditur.

Confessio venialium sacramentalis est.

272. Sed cum obiicitur, peccata venialia non esse materiam huius Sacramenti, quia Christus hic non loquitur de venialibus, ubi tamen instituit huius Sacramenti materiam: ita fieri, ut confessio venialium non esset sacramentalis, contra Magistrum atque omnes doctores scholasticos, imo contra Ecclesiae sensum: credunt enim fideles, accipere absolutionem sacramentalem, cum venialia sacerdotibus confitentur: nec sacerdotes usurparent sibi potestatem iudicandi de venialibus, nisi eam a Christo Domino accepissent. Ad hanc, inquam, objectionem respondetur, quod qui concedit maius, is ex consequenti concedit quoque minus. Nam si princeps committit mihi remissionem gravissimorum scelerum, sine dubio intelligitur concessisse remissionem leviorum. Nec est eadem ratio de potestate retinendi, quoniam si maiora peccata retineri dicuntur, non exinde censetur retineri minora, quae videlicet multis aliis modis remitti possunt.

An ex praecepto Ecclesiae teneamur venialia confiteri.

273. Sed oritur tamen dubium, an saltem ex praecepto Ecclesiae teneantur homines venialia confiteri. Nam in *cap. Omnis utriusque sexus, De poenit.*, *Confiteatur* (inquit Innocentius) *omnia peccata sua semel in anno. Omnia*, inquit: et cum constitutio illa obliget omnes, nullo excepto, sequeretur, Ecclesiam in hac lege supponere, omnes fideles singulis annis peccare mortaliter, si sola mortalia praecepit confitenda. Et confirmatur: ex eo enim, quod dicit decretalis, *Omnis utriusque sexus*, etc. universi obligantur ad praeceptum communionis in Paschate, sive mortaliter peccaverint sive non: ergo et ad praeceptum confessionis. Unde in *Clementina 1. de statu monachorum*, con-

fessio venialium monachis praecipitur semel in mense. Omnibus igitur fidelibus semel in anno praecipitur, ut et D. Thomas videtur insinuare *dist. 17. quaest. 3. art. 1. quaest. 3.*

274. At vero huic quaestioni respondet egregie Caietanus *3. par. qu. 65. art. 2. ad 4.* Et in *Additionibus 3. par. qu. 1. De confessione* statutum Ecclesiae non obligare eos, qui solum habent venialia peccata. Primo, quia lex illa de confessione semel in anno facienda limitatio est divini praecepti, quantum ad tempus, sed praeceptum divinum non comprehendebat habentes venialia peccata, etc.

275. Secundo, quia, ut D. Thomas argumentatur, *art. illo proxime citato ad 3. argum.*, decretalis illa dicit: *omnia peccata*; quod de venialibus intelligi non valet; nemo enim omnia venialia potest confiteri. De mortalibus itaque solum intelligitur, sicut et illud Concilii Florentini definientis, ad integritatem confessionis pertinere, ut peccator omnia peccata, quorum memoriam habet, confiteatur.

276. Tertio, ex eo quod dicit: *proprio sacerdoti*; peccata autem venialia non exigunt proprium sacerdotem.

277. Postremo, quia Ecclesia confessionem voluntariam occultorum praecipere non potest: esset enim gravissimum onus, sine causa necessaria, cum aliis multis modis veniale peccatum remitti possit.

278. Atque haec est communis theologorum doctrina. Nam argumenta contraria facile solvuntur, praeter illud ultimum: cui respondetur, eam *Clementinam* obligare quidem monachos ad menstruam confessionem venialium, non tamen sub mortali, ut patet ex poena subiuncta, quae non adeo gravis est.

279. Ac de confessionis praecepto quidem quoniam fuse varieque disseruimus, dictum poterat videri satis, nisi illa quaestio consequenter occurreret, de tempore, quo iure divino confiteri tenemur. Quam ego quaestionem si nunc omitterem, in iustas multorum reprehensiones incurrerem.

Quaestio de tempore quo iure divino tenemur confiteri.

280. Et quidem nonnulli existimant, satis esse, quod ad divinum ius attinet, semel in vita peccata confiteri, quia non est (inquiunt) maior ratio, quare obligemur magis in uno tempore, quam in alio: ex lege quippe Dei, nec post horam, nec post diem, nec post mensem, nec post annum, confessionis vinculo adstringimur.

281. *Sententia quorundam.* Nam quod Innocentius IV. super *cap. Omnis utriusque sexus*, et Archidiaconus super *cap. Ille rex, De poenit.*

dist. 3. tenuerunt, obligari scilicet homines ad statim confitendum, uno theologorum consensu explosum est. Et a D. Thoma *dist 17. qu. 3. art. 1. qu. 4.* duobus irrefragabilibus argumentis refellitur: quorum alterum sumitur ex Sacramento baptismi multo magis necessario, quem tamen illico suscipere non tenemur: alterum ex natura praecepti affirmativi, quod non protinus obligat. Ius itaque divinum nullum certum tempus confitendi praescribit.

282. *Refellitur.* Haec disseruntur ab iis, qui confessionem semel in vita faciendam definire volunt. At falluntur tamen: nam semel in vita de omnibus peccatis confiteri, est impossibile: magna enim ex parte oblivione delerentur. Quamobrem lex de integritate confessionis plurimum fraudaretur, ad quam pertinet, omnia peccata mortalia confiteri.

283. *Resolutio quaestionis.* Quocirca dicendum est, Christum Dominum non tulisse leges aliquas communes, quas Ecclesia postea ad tempus aut etiam ad locum peculiariter determinaret. Praecepit enim Christus Dominus, in Ecclesia sua episcopos esse, sed non reliquit pro singulis dioecesibus definitos. De Dei cultu festisque servandis divinum praeceptum est, sed certum tempus Evangelium non praescripsit. Eiusmodi itaque praecepta commode servari non possent, nisi Ecclesia quaedam vel loca vel tempora praefiniret. Nam (ut posterius hoc exemplum persequemur) ridiculus esset, qui praeceptum de Dei cultu sese arbitraretur implesse, semel in vita ab opere servili quiescendo. Sic ergo praecepta de sumenda Eucharistia et confessione reliquit Christus, nec revera potest determinari ex solo divino iure, pro quo tempore haec praecepta nos obligent. Sive dicamus semel in vita, seu potius in mortis articulo, nihil dicimus prorsus, sed tunc obligamur, quando Ecclesia definierit. At hoc est (inquit) de iure positivo, semel videlicet in anno confiteri: fateor, sed citra hoc ius humanum, quo ad certum tempus confessio limitatur, divina de confessione lex incommode servaretur.

Quando tenear iure divino ad confitendum.

284. Sed sunt tamen aliqui casus, in quibus ius ipsum divinum obligat ad confitendum. Primus est in periculo mortis. Secundus, cum quis voluerit Eucharistiam sumere, si reus est peccati mortalis; tunc enim debet praecedere confessio iuxta Christi institutionem. Tertius est ratione periculi carendi confessore, quem nunc habeo, non habiturus tempore necessario. Nam quartus de confessione quotannis, non

solius divini praecepti est, sed divini limitati ac definiti per humanum: et ita utriusque iuris violatio unicum peccatum est, quoniam ambo illa praecepta unicum actum iniungunt, et alterum est alterius determinatio.

285. Quintum vero, quem Durandus adiecit, *4. dist. 17. quaest. 10.* et Paludanus *eadem dist.*, quem Adrianus quoque refert, *qu. 3. De confessione*, scilicet quando aliquis ex errore conscientiae se teneri putat ad statim confitendum, nos existimamus supervacaneum. Non enim obligat praeceptum de confessione in tali eventu, sed ipse habens erroneam conscientiam sese ligat, quamdiu non deponit talem errorem. Quemadmodum ergo in ceteris praeceptis affirmativis, cum quaerimus, quo tempore obligent, vanum forsitan esset, duo tempora praescribere, alterum ex necessitate, alterum ex errore conscientiae; ita quoque, cum eventa et casus enumeramus, quibus praeceptum de confessione ligat, is, qui recensetur ex errore conscientiae, supervacuum videtur esse: imo revera falsus, si naturam et obligationem huius praecepti, de quo disserimus, consideremus. Quatuor igitur illi nobis explicandi sunt, idque quam maxima brevitate.

286. *Notandum circa primum casum.* Circa primum casum diligenter advertendum est, non idem esse hoc sane loco periculum mortis. Est namque periculum mortis in iis dumtaxat, unde mors frequenter solet accidere. Etenim in hastarum ludo, in agitatione tauorum, in navigatione placidi maris, quamvis interim mors sequatur, non est tamen periculum mortis: sed in bello, in mari vehementer turbato, in partu feminae, de cuius morte probabiliter propter causas naturales timeretur, periculum mortis agnoscimus. Quod certe viri prudentis arbitrio magis, quam disputatione theologica definiendum est, ut quis morbus periculosus sit et lethalis, prudentis medici finiat arbitrium. At articulus mortis, si nominis vim et proprium usum spectes, non idem est. Cum enim conceduntur per diplomata casus reservati in mortis articulo, non intelliguntur concedi in quocumque periculo, sed cum regulariter certa mors est, aut a morbo vel vulnere aut ab exteriori vi, ut cum quis mortis poena damnatur.

287. Idem intelligo, cum doctores asserunt, in mortis articulo quemlibet sacerdotem posse absolvere ab omnibus peccatis etiam quemcumque peccatorem. Non enim quemcumque aut navigaturum aut congressurum cum inimicis quilibet sacerdos potest absolvere, etiam ubi periculum est. Quod si haec sententia scrupulosa esse videatur, parati sumus eam retractare, cum adversarius (si quis erit) idoneas causas contrariae opinionis reddiderit.

288. *Sententia Caietani circa secundum casum.* In secundo vero casu Caietanum habemus repugnantem, 3. par. qu. 80. art. 4. et in *Summa, in verb. Communio, 1. Corinth. 11.* in illa verba: *Probet autem seipsum homo*, etc. Imo cum huius erroris esset ab Academia Parisiensi notatus, respondit, non ex suo capite id asserere, sed ex Pauli testimonio atque sententia. Nec huius opinionis primus auctor Caietanus fuit, sed eam prius Richardus tenuit, in 4. dist. 17. art. 3. qu. 6. Petrus quoque Paludanus *eadem dist. qu. 2.* sentire videtur, non esse mortale peccatum sine confessione ad Eucharistiam accedere, si homo alias contritus est. Idem etiam sequitur Adrianus, *quest. 3. De confessione*, et Abbas in *cap. De homine, De celebr. Miss.* Suadetur autem haec opinio primum ex eo Apostoli testimonio *prioris ad Corinth. 11.: Probet autem seipsum homo, et sic de pane illo edat.* In quae verba Div. Chrysostomus *hom. 18., Non iubet, inquit, ut alter alteri probetur, sed ipse sibi; non publicum faciens iudicium et sine teste argumentum.* Eadem fere Theophylactus in eundem locum, *Neminem, inquit, tibi ipsi iudicem proposuerim: ipse te proba, et sic de pane illo ede*, etc.

289. Praeterea, si divinum praeceptum esset, id ex Sacris Literis colligeretur: non enim nobis licet divina praecepta pro nostro arbitratu fingere. Cum ergo nusquam huiusmodi lex reperiatur, certe qua facilitate invehitur, eadem quoque reiicitur.

290. Praeterea, sunt eventa quaedam, in quibus licet sine praevia confessione Eucharistiam sumere: primum in villulis, ubi non est copia confessoris. Deinde, ubi homo se infamaret, si non perficeret rem divinam: ut si sacerdos post sacrificium inceptum recordaretur alicuius mortalis peccati, etc.; esset enim infamia tum vocare confessorem. Tertio etiam, propter reverentiam Sacramenti, ut si post consecrationem solus esset cum alio sacerdote, et post consecrationem calicis aliquod mortale veniret in mentem: ne sacrificium rumpatur, poterit sacerdos sine confessione Eucharistiam sumere, ut communis theologorum opinio credit. Haec autem non licerent, si iure divino confiteri ante Eucharistiam teneremur.

291. Praeterea, praecepta affirmativa obligant in casu necessitatis, iuxta commune theologorum proverbium. At quando sanus sumit Eucharistiae Sacramentum, videlicet ex consilio et devotione, non est casus necessitatis: ergo in tali eventu praeceptum de confessione non obligat.

292. Ad haec, si homo tenetur ante Eucharistiam confiteri, id ob eam rationem maxime, quod purus et gratus Deo debet ad hoc Sacramentum accedere. At exinde pari argumento ratiocinemur,

administraturum aliquod Sacramentum debere prius confiteri, si quod peccatum mortale commiserit. Nam Sacramentorum administratores mundos Deoque acceptos esse oportet, nisi velint esse sacrilegi.

293. Praeterea, ad alia Sacramenta suscipienda, ut confirmationem, ordinem, matrimonium, nullo divino praecepto prius confiteri tenemur: ergo nec ad sumendum Eucharistiae Sacramentum: par enim causa aut in omnibus aut in nullis Sacramentis obligabit.

294. Denique in *cap. Omnis utriusque sexus, De poenitentiis*, Innocentius iubet, ut omnis Christianus semel quidem in anno confiteatur omnia peccata sua, Eucharistiam autem sumat in Paschate. Quod si haec duo Sacramenta connexa essent essetque necessarium ante Eucharistiam confessionem facere, non dixisset Concilium: semel in anno confiteatur; sed: ante Pascha confiteatur, ut id temporis percipiat Eucharistiae Sacramentum. Haec dicuntur ab iis, qui nobiscum in hoc secundo casu pugnare volunt.

295. *Refellitur Caietani doctrina.* Quem tamen plerique theologi omni vi et ratione adstruere conati sunt: idque adeo effecerunt, ut nostra hac tempestate Caietani placitum unanimi consensu doctorum et piorum fuerit explosum. Ac revera non existimo, huiusmodi Caietani sententiam inter opiniones probabiles esse reponendam, sed qua tamen nota inuri a theologis iure possit, alii doctiores iudicabunt. Nam Caietano tantum schola debet, homini alioqui de republica christiana maxime merito, ut quoad fieri per pietatem licet, parcere ei iure optimo summisque rationibus debeamus.

296. *Communis sententia.* Nostra igitur eademque communis theologorum sententia primum ostenditur ex eo, quod D. Augustinus principium sumit *4. lib. De baptismo contra Donatistas cap. 24.* in haec verba: *Si quisquam in hac re auctoritatem divinam quaerat, quod universa tenet Ecclesia, nec Conciliis institutum, sed semper retentum est, non nisi apostolica auctoritate traditum rectissime creditur.* Ex hoc itaque principio fit argumentum. Nam viri pii ab ineunte Ecclesia confessionem Eucharistiae praemittendam censuerunt: nec id ab aliquo aut Concilio aut Pontifice praeceptum est. Apostolica igitur auctoritate traditum retinemus, ut et alia nonnulla, quae non nisi verbo tenus apostoli a Christo receperunt, nobisque tamquam vivae vocis oracula tradidere servanda. Quod vero consuetudinem hanc confitendi ante Eucharistiam, quam modo Ecclesia servat, a Patribus acceperit, atque adeo apostolis, quae sequuntur testimonia manifestant.

297. Eusebius in *prinis, 6. Hist. eccles. cap. 25. De Philippo*, inquit, *imperatore traditum nobis est, quod cum in die Paschae communicare*

mysteriis voluisset, ab episcopo loci non prius est permissus, nisi confiteretur peccata sua et inter poenitentes staret, nec ullo modo copiam sibi mysteriorum futuram, nisi prius per poenitentiam culpas diluisset. Ferunt igitur, libenter eum, quod a sacerdote imperatum fuerat, suscepisse, divinum sibi inesse melum, etc. Nec huic loco potest occurri, ex eo, quod Eusebius de publica confessione sermonem facit. Nam quae ratio est de confessione publica in ordine ad peccata publica, eadem prorsus est de confessione secreta in ordine ad peccata secreta. Quod enim vel publice vel occulte confessio fit, qualitas Sacramenti est, non substantia. Et sicut ante diximus, Christus quidem confessionis legem tulit, eam vero vel secretam vel publicam fieri, rationi ac prudentiae naturali dereliquit.

298. Sozomenus deinde, *lib. 9. Historiae tripartitae cap. 35.* hanc consuetudinem antiquissimis temporibus Romanos Pontifices conservasse, testis est. Idemque testatur, Nectarium episcopum, quibusdam suadentibus, ut singulos ad communicandum iudicio conscientiae suae relinqueret, illam antiquitatis consuetudinem sustulisse.

299. Auctor item *libri De eccles. dogm. cap. 53.* *Quem mortalia, inquit, crimina post baptismum commissa premunt, hortor, prius sacerdotis iudicio reconciliatum communioni sociari, si vult non ad iudicium et condemnationem sui Eucharistiam percipere.*

300. Circumfertur praeterea inter Divi Augustini opera libellus quidam ad Comitem *De salutaribus documentis*, quem quidem librum Erasmus, licet D. Augustini neget esse, non negat tamen esse hominis pii. In huius itaque *cap. 33.* haec verba sunt: *Quando corpus Christi accipere debemus, antea ad confessionem debemus decurrere, si peccata obnoxia in nobis senserimus, ne cum Juda proditore diabolum intra nos celantes, pereamus.*

301. D. Augustinus insuper in *epist. 110. ad Januarium* non reprobatur, quod ex ore disputantis dicitur: *Si tanta est plaga peccati, auctoritate antistitis debet quisque ab altari removeri, ad agendam poenitentiam, et eadem auctoritate reconciliari; hoc est enim indigne accipere, si eo tempore accipiat, quo debet agere poenitentiam, non ut arbitrio suo cum libet, vel auferat se communioni vel reddat.*

302. Cyprianus vero multis locis huius rei testis est. Nam in *epist. 54. 3. libri* quae scribitur presbyteris et diaconis: *Cum in minoribus, inquit, peccatis agant peccatores poenitentiam iusto tempore, et secundum disciplinae ordinem ad exomologesim veniant, et per manus impositionem episcopi et cleri, ius communicationis accipiant, nunc crudo tempore nondum restituta Ecclesiae ipsius pace, ad communicationem*

admittuntur: et nondum poenitentia facta, nondum exomologesi finita, nondum manu eis ab episcopo aut clero imposita, Eucharistia illis datur, cum scriptum sit: « Qui ederit panem, aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini ». Sed nunc illi rei non sunt, qui minus Scripturae legem noverunt: erunt autem rei, qui praesunt et haec fratribus non suggerunt, ut faciant omnia cum Dei timore et cum data ab eo et praescripta observatione. Hactenus Cyprianus. Et paulo post de iis, qui hanc traditionem non servant, Contempta, ait, Domini lege et observatione, quam iidem martyres et confessores tenendam mandant, ante reditum nostrum communicant cum lapsis et Eucharistiam tradunt.

303. Eadem fere refert *epist. 18. eiusdem libri. In serm. autem 5. de lapsis: Contra Evangelii vigorem, inquit, contra Domini ac Dei legem, temeritate quorundam laxatur incautis communicatio, irrita et falsa, periculosa dantibus et nihil accipientibus profutura. Et inferius: Ante expiata delicta, ante exomologesim factam criminis, ante purgatam conscientiam manu sacerdotis, pacem putant esse, quam quidam verbis fallacibus venditant. Et infra, de peccatis et confessione secreta (ne quis existimet solum de publicis esse sermonem) ita disserit: Qui quamvis nullo sacrificii aut libelli facinore constricti, quoniam tamen de hoc vel cogitaverunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter et simpliciter confitentur, exomologesim conscientiae faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam parvis licet et modicis vulneribus exquirunt, scientes scriptum esse, Deus non irridetur; et multa alia, quae gratia brevitatis omittimus.*

304. Praeterea Leo papa in *epist. 69. ad Theodorum episcopum Foroiuliensem, referturque De poenit. dist. 1. cap. Multiplex: Mediator, inquit, Dei et hominum hanc praepositis Ecclesiae tradidit potestatem, ut confitentibus poenitentiae satisfactionem darent, et eadem salubri satisfactione purgatos ad communionem Sacramentorum per ianuam reconciliationis admitterent. Hugo etiam de Sancto Victore in lib. De ecclesiast. potestate ligandi atque solvendi (quem refert Gabriel, lect. 7. super canon.) Audacter, inquit, dico, si ante sacerdotis absolutionem ad communionem corporis Christi quis accesserit, pro certo sibi iudicium manducat et bibit, etiam si vehementer doleat et ingemiscat.*

305. Praeterea, praeceptum de ieiunio quadragesimali (iuxta Caietani sententiam) non est scriptum: et tamen non licet in dubium vertere, an ieiunii ecclesiastici violatio peccatum mortale sit, eo quod Christiani etiam sine scripta lege ita ieiunant, ut reos gravis mortalisque peccati se existiment, si ieiunium solvant. At viri sancti ac ti-

mentes Deum, cum homo habet in promptu idoneum sacerdotem, eiusmodi condemnant, si accedat ad Eucharistiam sine praevia confessione.

306. Nec quisquam inter fideles, vir bonus et sapiens ausus est unquam post mortale peccatum ad Eucharistiam sine praevia confessione venire. In mente igitur cuiusque fidelis scriptum est et in animo quasi insculptum de confessione ante Eucharistiam facienda praeceptum.

307. Praeterea suadetur id ex eo, quod habetur *Matth. 5.*: *Si offers munus tuum ad altare et ibi recordatus fueris, quod frater tuus habet aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum ante altare et vade prius reconciliari fratri tuo.* Inde itaque sic argumentor: Christiani non habemus nisi unicum munus, quod offeramus ad altare: ergo prius debemus fratri reconciliari, si quem offendimus, quam hoc munus de altari aut manu sacerdotis accipiamus. Multo igitur magis, qui Ecclesiam offendit per peccatum mortale, Ecclesiae debet reconciliari per confessionem, quam reconciliationis Sacramentum ob id antiqui appellavere.

308. Praeterea, ad ministros Ecclesiae pertinet, ad hoc convivium dignos admittere indignosque repellere, iuxta parabolam *Matth. cap. 22.* de eo, qui inventus est in convivio non habens vestem nuptialem. At dignos admittere, indignos repellere, nisi per confessionem, non queunt. Et profecto, si constaret Ecclesiae, quemquam peccasse mortaliter, non exciperet ad hanc amicorum mensam Dei inimicum, nisi prius per Sacramentum confessionis Deo sibi conciliaretur.

309. *Responsio pro Caietani sententia.* Ad primum igitur argumentum respondetur, testimonium Apostoli nec confessionem praescribere nec excludere. Tantum enim iubet, ut homo expendat vitam suam examinetque conscientiam, ut si iustum se invenerit, securus accedat, sin vero iniustum, videat quid facto opus sit, ut digne Corpus Dominicum accipiat. Verbi causa, si inimicitias habuit, probet seipsum, non ut sua probatione contentus suoque interiori dolore Sacramentum Eucharistiae sumat; sed ut examinatus atque probatus inimici gratiam quaerat, cui iniuriam fecit, et veniam petens inimicitiam priorem aboleat, non interius modo sed etiam exterius; in hunc modum, si publice fuerit homo aut concubinaris aut usurarius, sumpturus Eucharistiae Sacramentum probet seipsum; non in eum sensum, ut post contritionem secretam de pane illo edat et de calice bibat; sed ut iuxta criminis qualitatem, post examen et probationem, publicas peccati occasiones abiiciat, pecunias, quas iniuste rapuerat, reddat, scandalo populi satisficiat. In hunc etiam modum post quodcum-

que peccatum probet seipsum homo. Et si veniale fuisse repererit, nihil opus est, ut de confessione sollicitetur: sed si dolorem interiorum habeat, de pane illo edat et de calice bibat. Sin vero mortale fuerit quod commisit, ad Sancta Sanctorum non nisi per ianuam reconciliationis introeat. Pro nobis itaque facit testimonium Pauli, non contra nos, si recte intelligatur. Nam, ut Chrysostomus adnotavit, haec sui temporis intelligentia fuit; in quo Nectarius episcopus peccatores suo iudicio reliquerat et confessionem sacramentalem abiecerat, ut retro nobis ostensum est. Theophylactus autem nihil aliud fuit, quam brevior simiaque D. Chrysostomi.

310. Ad secundum, iam ex dictis facile patet. Non enim omnia praecepta sive Christi sive Ecclesiae habentur scripta, sed quaedam ex traditione moreque servantur. Certe consuetudinem hanc graviter in Ecclesia diuque servatam vinculo peccati mortalis adstringere, qui negaverit, pari confidentia negare poterit, consuetudinem ieiunandi certis diebus olim ab Ecclesia servatam peccati mortalis obligationem inducere. Quamobrem praeceptum esse peccatori, ut ante Eucharistiam confiteatur, inficiari non possumus. An vero ius hoc ab Ecclesia, an a Christo Domino exstiterit, id verti in quaestionem potest. Nos divinum praeceptum esse arbitramur, quod per manus a Christo ad apostolos, ab apostolis ad nos venit.

311. Ad tertium non est difficile respondere, si quae superius diximus, teneamus. Simili enim argumento probaretur, confessionis integritatem non esse iure divino praescriptam: quoniam licet vel propter incommodum vel propter scandalum evitandum, peccatum aliquod mortale in confessione retinere. Leges itaque Christi Servatoris nostri suaviter disponunt omnia, salva semper et naturae aequitate et prudentiae ratione. Nam et arbitrio boni prudentisque viri decernendum est, quanta locorum intercapedo necessaria sit, ut confessor absens esse credatur, censeatque poenitens non habere copiam confessoris. Porro si confessor intra civitatem sit, quamlibet longo intervallo distet, debet poenitens ad ipsum accedere. Si tamen poenitens sit in oppidulo, quod a civitate tribus miliaribus distet, tunc ego non censem, huiusmodi poenitentem copiam confessoris habere.

312. Ad quartum respondetur, praecepta dupliciter obligare, per se et per accidens: ut poenitentia per se quidem obligat in periculo mortis; per accidens autem, cum quis vult Sacramentum aliquod vel suscipere vel administrare. Quod igitur de poenitentiae lege, idem de confessionis praecepto dicere, consentaneum est, ut per se in articulo necessitatis confiteri teneamur; per accidens autem, ut digne

suscipiamus Eucharistiae Sacramentum: cui digne suscipiendo peculiarem dispositionem et poenitentiam lex divina praescripsit.

313. Ad quintum, non propter animi puritatem solum et Dei gratiam necessariam, sed propter Christi peculiare praeceptum, confiteri ante Eucharistiam debemus. Administraturi autem Sacramenta, nulla aut Christi aut Ecclesiae lege confiteri tenentur, sed solum animi munditiam habere, quae sola interiori poenitentiae comparatur.

314. Ad sextum, non esset penitus absurdum, si diceremus, ad reliqua etiam Sacramenta sumenda confessionem praeiviam esse peccatori necessariam: ut sicut baptismus ianua omnium Sacramentorum est; sic secunda post naufragium tabula recidenti post baptismum in mortale peccatum, sit aliorum quoque ianua Sacramentorum. Id autem Leo papa in *epistola iam citata* docere videtur, inquires: *Ad communionem Sacramentorum per ianuam reconciliationis admitterent.* Non ait: *ad communionem Eucharistiae Sacramenti*, sed: *ad communionem Sacramentorum.*

315. Praeterea, *De consecr. dist. 5. cap. Ut ieiuni*, Concilium Aurelianense iubet, ut qui ad confirmationem veniunt, moneantur confessionem facere prius, ut mundi donum Spiritus Sancti valeant accipere.

316. Praeterea, si Ecclesiae constaret quemquam fuisse publicum peccatorem, non ei administraret ordinis sive confirmationis aut matrimonii Sacramentum, nisi prius sacerdotis auctoritate Christo Domino atque ipsi eidem Ecclesiae fuisset reconciliatus. Indignum enim est, ut qui Ecclesiam offendit, munus Ecclesiae et ministerium sine praevia conciliatione recipiat. Unde Divus Thomas in *4. dist. 24. quaest. 1. art. 3. quaest. 1 ad 3. Aliquae*, inquit, *medicinae sunt, quae exigunt robur naturae, alias cum periculo mortis assumuntur; et aliae sunt, quae debilibus dari possunt: ita etiam in spiritualibus quaedam Sacramenta sunt ordinata ad remedium peccati, et talia peccatoribus sunt exhibenda, sicut baptismus et poenitentia; illa vero, quae perfectionem gratiae conferunt, requirunt hominem per gratiam confortatum: et talia (ait) non sunt peccatoribus exhibenda.* Quo loco certum est, peccatores a D. Thoma vocari, qui mortaliter ante peccaverunt, etiamsi dolorem habeant de peccato animumque in futurum recte ac iuste vivendi. Nam si peccatores appellaret, quibus interior poenitentia non est, profecto nulla Sacramenta essent peccatoribus ministranda. Videtur ergo Divus Thomas sentire, Ecclesiam iis, qui ante peccaverunt, si habeant tamen interiorem de peccato dolorem, Sacramenta baptismi et poenitentiae administrare debere: at reliqua Sacramenta

non nisi per Sacramentum aliquod eorum iustificatis, quae directe ad iustificationem ordinantur: ut baptismus et poenitentia. Atque id etiam definisse videtur Innocentius I. in *epist. ad Ruffum et Eusebium cap. 4.* his verbis: *At dicitur legitimi sacerdotis benedictio auferre omne vitium; ergo si ita est, applicentur ad ordines sacrilegi, adulteri atque omnium criminum rei. Quia in ordinatione omnia vitia putantur auferri, nullus sit poenitentiae locus, quia id potest praestare ordinatio, quod longa satisfactio praestare consuevit.*

317. Sed quoniam huiusmodi argumenta retundi possunt, et praeceptum eiusmodi non ratiocinatione sed traditione maiorum constare debet, dicamus sane, non esse eandem causam, quoniam alterum nobis traditum est, alterum non item.

318. Ad ultimum Divus Thomas in *4. dist. 17. quaest. 3. art. 1. quaest. 4.* ob eam rationem tenere videtur, quod obligatio, qua Ecclesia obligat ad confessionem semel in anno faciendam, sumitur ex eo, quod liget semel in anno ad Eucharistiae sumptionem. Ait enim: *Ad Eucharistiam nullus post peccatum mortale, nisi confessus, debet accedere, copia sacerdotis oblata: et inde venit obligatio, qua Ecclesia omnes obligat ad semel in anno confitendum, quia instituit, ut semel in anno, scilicet in Pascha, omnes sacram communionem accipiant; et ideo ante tempus illud confiteri tenentur.* Hactenus ille, et iuxta sententiam connexa sunt etiam in Ecclesiae praecepto haec duo Sacramenta.

319. Id autem etiam suadet ex Concilio Agathensi, quod refertur *dist. 50. in cap. Et ex poenitentiali Romano:* ubi dicitur, quod hebdomada priore ante initium Quadragesimae, tum primum confitentibus peccata sacerdotes poenitentiam dent. Citat quoque Beatus Rhenanus in *fine Annotationum super Tertullianum* decretum alterius Synodi, quo praescribitur, ut feria quarta ante Quadragesimam peccatores confiteantur. Ac revera publice poenitentes in die Cinerum ex more antiquo peccata sua confitebantur. Imo adeo nunc etiam qui in Quadragesima non confitentur, existimant se illius praecepti praevaricatores. Praelati quoque excommunicant illos, qui in Quadragesima non fuerint confessi. Praeceptum igitur de confessione iure etiam ecclesiastico Eucharistiae praecepto adiunctum est. Nam et Sixtus IV. in quadam *extravag. de tregua et pace*, cuius initium: *Vices illius*, iubet, ut mendicantes desistant praedicare, parochianos non obligatos, saltem in Paschate, proprio confiteri sacerdoti.

320. Verun enim vero, cum in illo *cap. Omnis utriusque sexus* Innocentius dedita opera limitasse videatur praeceptum communionis ad paschale tempus, non item praeceptum confessionis; dixit enim:

Confiteatur semel in anno, suscipiens ad minus in Pascha Eucharistiae Sacramentum: non video ego, cur ex praecepto fideles adstringamus ad confitendum in Quadragesima.

321. Praeterea, si quis peccaverit mortaliter diu ante Quadragesimam, et statim confiteatur peccatum suum proprio sacerdoti, quaero, an ille impleat praeceptum illius capitis, nec ne: si implet, vicimus: si non implet, ergo etiamsi non peccasset mortaliter usque ad Pascha post priorem confessionem teneretur iterum eadem peccata confiteri, a quibus semel absolutus est.

322. Praeterea, si homo habeat legitimum impedimentum ad communionem accipiendam, ut frequentem vomitum, vel quia detinetur in carcere, vel quia non habet aetatem idoneam ad Eucharistiam percipiendam, rogo, an praecepto de semel in anno confitendo satisfaciatur, cum ante Quadragesimam confitetur: quod negare quoniam imprudentia est, teneamus, praeceptum communionis ad certum anni tempus constringere, praeceptum vero confessionis non item.

323. Verum est itaque, ante Eucharistiam oportere confiteri, quotiescumque illam homo percipiat, sed non ex praecepto Concilii Lateranensis, sed ex divina lege, ut prius nobis ostensum est. Nec intentio praecipientis obligat, sed forma praecepti, unde quamvis Summus Pontifex praeciperet confessionem, eo fine, ut Eucharistiae praemitteretur, non tamen suo ad id praecepto obligavit. Iam enim erat ius divinum, quo huiusmodi confessio semper erat praemittenda, sive in Paschate, seu quocumque alio tempore Eucharistia sumeretur.

324. *Dubium circa tertium casum.* Circa tertium casum dubium oritur. Eadem enim ratione homo sanus in principio diei, si timeret febrem superventuram, teneretur divinum totius diei officium praevenire. Imo etiam teneretur praevenire ieiunium praeceptum ab Ecclesia, si probabiliter crederet, se praescripto die non habiturum ieiunandi facultatem. Item, si in Paschate crederem, me habiturum legitimum impedimentum Eucharistiam suscipiendi, deberem quoque prius sumere, cum adesset opportunitas.

325. *Respondetur ad propositum dubium.* Ad hoc respondetur, non esse simile. Nam quaedam praecepta sunt homini ad certum et determinatum tempus implenda, ut de ieiunio Quadragesimae aut vigiliae alicuius festi, et eiusmodi non est necesse praevenire, etiamsi existimes impedimentum legitimum nos habituros tempore, quo essent implenda. Alia vero praecepta sunt sine determinatione temporis, quae videlicet nos obligant, ut aliquando impleantur, saltem semel in vita, ut sunt media ad salutem necessaria; atque praecepta, quae

de huiusmodi feruntur, antevertere necessum est, ut de baptismo. Imo qui nunquam in vita Eucharistiam suscepit, credens futurum periculum mortis nec habiturum se Eucharistiae copiam, praevenire debet, cum habet copiam. Nam tenetur saltem semel in vita illud praeceptum implere. Hinc navigaturus periculoso tempore, si non habet in navi confessorem, tenetur periculum praevenire.

326. Hinc christianus, qui tenetur semel in anno confiteri ex ecclesiastica lege, si credat se non habiturum copiam confessoris in duobus postremis mensibus anni, obligatur ad confessionem faciendam intra decem menses priores illius anni, verbi gratia, si habeat quis prolixa maria transfretare, etiamsi alias nullum navigationis periculum esset.

327. *Respondetur objectionibus.* Sed quid illi primo argumento respondebimus? nam reliqua faciliora sunt. Nempe, distinguendum est impedimentum legitimum postea futurum. Nam si voluntarium est, teneor profecto divinum officium ante solvere, cum reliqui temporis impedimentum quamlibet legitimum et necessarium ego libere praestem. Quod si impedimentum a natura aut violentia exstiterit, uti ab ingruente morbo, tunc ego non adstringerem, nisi ad id officii persolvendum, quod pro tempore praesenti atque praeterito debetur. Facultas autem, quae datur ab Ecclesia, aut antevertendi aut postponendi divinum officium intra diem tamen naturalem, privilegium favoris est, non vinculum necessitatis: hoc est praevenire possumus, non tenemur.

328. *Dubium Durandi circa quartum casum.* In quarto casu Durandus in 4. dist. 17. qu. 14. in dubium vocat, an statutum illud Ecclesiae de confessione semel in anno facienda sit praeceptum, an potius exhortatio ad confessionem. Suadet autem non esse praeceptum, quod nullum sit ibi verbum, unde vis praecepti colligi possit: habet enim textus in hunc modum: *Omnis utriusque sexus, postquam ad annos discretionis pervenerit, omnia sua solus peccata saltem semel in anno confiteatur proprio sacerdoti, et iniunctam sibi poenitentiam propriis viribus studeat adimplere, suscipiens reverenter ad minus in Pascha Eucharistiae Sacramentum.* Quod si dicas, verbum, *Confiteatur*, vim habere praecepti, idque colligas ex poena subiuncta: *Alioqui et vivens ab Ecclesiae ingressu arceatur, et moriens christiana careat sepultura;* contra Durandus argumentatur, quia illa clausula et poena non refertur ad transgressionem legis de confessione, sed ad transgressionem praecepti de Eucharistia. Non enim Ecclesia legem fert, cuius transgressionem poena legis punire non potest: frustra siquidem lex

eiusmodi poenalis a legislatore ferretur. At Ecclesia non potest punire violatorem legis de confessione, quia non potest Ecclesiae constare, quisnam sit illius legis transgressor: primo propter peccata occulta: secundo, quia non potest cognoscere, an omnia mortalia confiteatur: quod tamen lex praecipit: tertio, quia solus soli sacerdoti confiteri debet, iuxta illam legem, et sacerdos tenetur servare secretum, etiamsi nullum peccatum peccator confiteatur. Quamobrem incassum poena illa transgressori legis de confitendo praefiniretur.

329. *Contraria Durandi sententia et communis.* At vero communis omnium et theologorum et iurisperitorum sententia certis argumentis adstruit, legem illam confessionis ad mortale peccatum obligare: non enim fideles existimant, cum in Quadragesima confitentur, ex consilio se confiteri et non ex praecepto. Quod si quis negligeret toto anno confiteri, male dubio procul apud fideles audiret et mortaliter peccare crederetur. Et confirmatur, quia praelati in eos, qui non fuerint eo anno confessi, excommunicationis sententia animadvertere solent: supponunt igitur peccasse mortaliter.

330. Praeterea, ut ante docebamus, divinum in confessione praeceptum per humanam legem ad certum tempus limitatur. Nam citra huiusmodi limitationem divinum illud praeceptum commode salvari non posset. Non est ergo exhortatio et consilium, sed praeceptum: quippe si consilium esset, vix unus aut alter in Quadragesima confiteretur, nec implendo consilio tanta sollicitudine, timore ac diligentia plebs universa concurreret.

331. *Responsio ad rationem Durandi.* Ita licet Ecclesia non possit confessionem interiorum peccatorum praecipere, nec pro transgressione poenam inferre; praeceptum a Deo tamen potest ad certum tempus limitare, transgressoresque legis limitatae excommunicatione plectere. Illa vero poena decretalis huius, de qua disseruimus, locum habet, cum transgressio praecepti manifesta est, verbi gratia si non habet schedulam confessoris.

Utrum pueri ante quartum decimum annum confiteri teneantur.

332. Illud tamen vere verti in quaestionem potest, an ante quartum decimum annum pueri confiteri ex hac lege Concilii teneantur. Dicit enim Concilium: *Cum ad annos discretionis pervenerint*, etc. Sed anni discretionis dicuntur, cum homo tertium decimum vel quartum decimum attigerit: igitur usque ad id aetatis non tenentur homines confiteri. Quod autem anni discretionis in eum modum sint

intelligendi, probatur, quia non obligamus parvulos ad sumendam Eucharistiam ante illam aetatem. At simul utrumque praescribitur, quod omnis homo, cum ad annos discretionis pervenerit, confiteatur, et quod suscipiat Eucharistiae Sacramentum.

333. Huic quaestioni respondetur, usum rationis non simul circa omnia parvulis contingere. Nam sunt pueri, qui peccata gravia discernere a levibus possunt, distinguere inter cibum sacrum a profano non possunt. Puer ergo, ubi primum habet usum rationis ad peccandum mortaliter, huius legis obligatione constringitur, teneturque iam semel in anno confiteri: sed Eucharistiam percipere non tenetur, nisi talem ac tantum usum habeat rationis, quo congruenter sacrum Christi Corpus sumere et Divinitatem possit revereri latentem: propterea dixit Innocentius: *Reverenter suscipiens*, etc.

Utrum Ecclesia possit in praecepto de confessione dispensare.

334. Illud quoque scholastici auctores vocare in quaestionem solent, an Ecclesia possit in divino de confessione praecepto cum aliquo dispensare. Nam in eo, quod humanum est, de quotanni peccatorum confessione dispensari per Ecclesiam posse, minime controvertitur.

335. *Pro parte affirmativa argumenta.* At illud controversiam habere merito potest: nam reddere vota, iuramenta servare, iuris est et divini et naturalis: habet autem Ecclesia facultatem et dispensandi in votis et relaxandi iuramenta: ergo, licet confessio iure divino praescripta sit, Ecclesia tamen poterit dispensare.

336. Et confirmatur ex eo, quod *Matth. 16. D. Petro dicitur: Quodcumque solveris super terram, erit solutum et in caelis*, etc.; ergo si quem Petrus absolverit ab obligatione confessionis, ille erit coram Deo revera solutus.

337. *Resolutio quaestionis. Respondetur objectionibus.* Huic ego quaestioni, quoniam alio locò opportunius disseretur, solum dabo, quod ad praesentem locum satis est, negando primi argumenti consequentiam. Nec enim est similis ratio de praecepto confessionis et baptismi, ac de praecepto reddendi vota et servandi iuramenta: quia baptizari aut confiteri, salutis impedimentum afferre nemini potest, cum in his Sacramentis tota hominis salus consistat, sunt quippe ad salutem necessaria. Quapropter non expediebat, ut relinqueretur Ecclesiae facultas in huiusmodi praeceptis dispensandi. At vota et iuramenta praestare, nonnunquam vergi in salutis dispendium, eo quod

homines sunt ad iurandum atque vovendum faciles, non habita ratione futurae incommoditatis. Quamobrem necessarium erat, ut Ecclesia Christi potestatem haberet in voto et iuramento dispensandi, quae scilicet vincula subinde maioribus bonis poterant esse impedimento.

338. Et per hoc ad testimonium ex Matthaeo respondetur. Nam quia potestas ibi promissa, potestas clavium est ad aperiendum regnum dignis, claudendum vero indignis; et per Sacramenta baptismi et confessionis regnum caelorum suscipientibus aperitur, non est Petro collata potestas, ut dispensaret in his Sacramentis, ne suam videlicet destrueret potestatem, ea Sacramenta tollendo, quibus administrandis regnum caelorum habebat fidelibus aperire: sed enim vota et iuramenta servare, poterat esse fidelibus regni caelorum impedimentum. Quocirca sicut potestas clavium limitatur ex ordine ad finem, scilicet apertionem regni caelestis (quapropter non potest Ecclesia Sacramenta tollere), ita etiam ex eodem fine amplificatur ad omnia ea tollenda, quae apertionem regni caelorum impediunt, qualia interim sunt vota et iuramenta. Et certe illius testimonii intelligentiam Ecclesiae usu magis quam ratiocinatione colligere possumus. Quotus enim quisque per rationem humanam consequetur, qualis quantaque potestas per illa generalia verba: *Quaecumque ligaveris, quaecumque solveris*, fuerit Petro promissa? *Accepit quidem potestatem ad aedificationem et non ad destructionem*, ut 2. ad Corinth. 10. Apostolus tradit: unde in his, quae sunt de necessitate, dispensavit nunquam, nempe non poterat, quod in destructionem esset: in votis autem et iuramentis dispensavit, ac poterat quidem, quod erat in aedificationem.

339. Unde D. Thomas, *dist. 17. quæst. 3. art. 1. quæst. 5.* in necessitate huius Sacramenti fundavit, quod in eo dispensari non possit. Quamvis in solutione ad primum expresse doceat Summum Pontificem in iure divino positivo dispensare non posse. Ita discipuli Divi Thomae, ut hanc sententiam tueantur, aiunt, praelatos Ecclesiae, cum dispensant in voto, non dispensare in praecepto iuris naturalis vel divini, sed in eo, quod humani iuris est. Nam vinculum voti mei, lex mea privata est; ita humanum est, non divinum. Habent autem D. Thomam a se, 2. 2. qu. 88. art. 10. ad 2.

340. Sed in hac tamen philosophandi ratione duae difficultates existunt: prima: quod ea, quae sunt de iure positivo, potest Summus Pontifex, etiam sine causa, tollere et abrogare; ut quamvis male faciat, factum tamen validum sit. At in voto absque rationabili causa

dispensare nequit; si dispenset, irritum est, quod facit. Servare igitur votum, non humani solum iuris est sed divini.

341. Altera autem difficultas est, quod si vinculum voti et iuramenti humanae facultatis esset, ante divinam Legem Novam et Veterem, per humanam potestatem dissolvi posset: quod si non poterat, certe plusquam humanum erat hoc vinculum. Naturale siquidem est, ut omnis obligatio per quascumque causas nascitur, per easdem dissolvatur. Si igitur votorum et iuramentorum obligatio per iuris humani arbitrium solum exstiterit, per idem etiam arbitrium dissolverentur. Quo fieret, ut qui aut voti aut iuramenti vinculum induxisset, idem haberet eiusdem solvendi facultatem. Quemadmodum princeps, qui legem dicit publicam, eam solvere potest et abrogare. Faciamus itaque hic tractatui de confessionis praecepto finem, cuius prolixitatem postrema de satisfactione disputatio compensabit: erit enim quam brevissima.

De satisfactione. Utrum de ea praeceptum divinum sit.

342. *Opinio Scoti.* De tertia igitur poenitentiae parte, hoc est de satisfactione, inter fideles etiam ambigitur, an divinum praeceptum sit. Nam Scotus *dist. 18. et 19. circa finem* asserit, nullum poenitentem obligari ad acceptandam poenitentiam, quam sacerdos iniungit.

343. Asserit rursum, quod si satisfactionem iniunctam acceptat, tenetur implere sub poena peccati mortalis. Idem sequitur Gabriel *dist. 16. 4. qu. 2.* Quoniam ad satisfactionem pro poena duo remedia sunt: alterum in hac vita, alterum in purgatorio. Potest ergo poenitens suo favori cedere, quo ex misericordia Dei satisfactio praesens acceptatur pro futura poena: atque proinde eligere poterit satisfactionem futuri seculi.

344. *Refellitur.* At haec opinio nulla ratione nititur. Si enim sacerdos obligare ad mortale non potest, mea acceptatio non inducit peccati mortalis obligationem: quippe non aliter poenitens implere vult poenitentiam iniunctam, quam sacerdos obligare potest. Non itaque cohaerent ambae illae assertiones. Quamobrem acutius multo Caietanus in *qu. 2. De satisf. ad 2. argum.* rerum consequentiam et connexionem intuitus, existimavit, quod poenitens nec acceptare tenetur poenitentiam iniunctam sub poena peccati mortalis, nec acceptam implere.

345. At vero D. Thomas longe diversam opinionem secutus est in *4. dist. 18. qu. 1. art. 3. qu. 3. dist. 20. art. 2. qu. 2. ad 2.*; sed et

dist. 16. in expositione textus aperte dicit, Joannem quidem fuisse denunciatores praeepti de satisfactione, Christum autem institutorem Sacramenti et partium eius. Et *3. par. qu. 84. art. 8.* dicit, quod poenitentia exterior, qua iuxta arbitrium sacerdotis peccator satisfacit, oportet, duret usque ad determinatum tempus secundum mensuram peccati.

346. *Opinio D. Thomae et auctoris.* Durandus etiam D. Thomae subscripsit *dist. 17. qu. 3. ad 2.* et Silvester in *verbo Confessio 1. § 26.* Atque hanc nos sententiam tenere debemus, si rectam theologiae rationem sequi volumus.

347. Primum, quia sacrilegium est, Sacramentum aliquod mancum et imperfectum relinquere. At si satisfactio praetermittitur tertia poenitentiae pars, mancum et imperfectum conficitur Sacramentum. Sacrilegium igitur fuerit, satisfactionem a sacerdote iniunctam vel non accipere vel non explere.

348. Deinde, in foro contentioso iudex habet potestatem poenam pro delictis imponendi, quam etiam reus subire tenetur: ergo et iudex ecclesiasticus in foro conscientiae hanc habebit potestatem. Non enim potestas apostolis in foro interiore a Christo Domino collata imbecillior est, quam in foro exteriori.

349. Praeterea, potestas, quae non habet vim coercendi, ridicula est et in nullos futura usus, ut inter asserendum praeeptum de confessione docuimus. Si ergo iudices a Christo instituti non haberent vim auctoritatemque ligandi ad poenam rationabilem et iustam pro qualitate et quantitate delicti, profecto eorum iurisdictio et potestas de culpis iudicandi merito rideretur.

350. Praeterea, clavis potestas est non solum solvendi sed et ligandi, ut patet ex definitione clavis, quam et Joannes XXII. in *extra-vag. Quia quorundam, De verborum signific.*, et communis probat theologorum consensus. Imo adeo Dominus *Matth. 16.* Nam cum dixisset: *Tibi dabo claves regni caelorum*, explicaturus, quid nomine clavium intelligeret, e vestigio subdit: *Et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in caelis, et quodcumque ligaveris, erit ligatum.* Quod si aequam habent sacerdotes absolvendi et ligandi potestatem, certe sicut absolvent vice Dei, cum formam Sacramenti proferunt, ita ligant vice Dei, cum mulctam pro culpis indicunt. Poenam autem divina sententia in Sacramento taxatam subire nolle, sine dubio grave peccatum est.

351. Et confirmatur: nam si princeps constitueret aliquem delegatum ad iudicandum in republica de criminibus, nimirum intellige-

remus, illis reipublicae cives sententiis iudicis instituti obligari ad parendum. Cum ergo Christus sic instituerit vicarios suos, ut *Joan. 20.* dicitur, non est dubitandum, quin eorum sententiae, et in absolvendo et in ligando, eandem habeant vim, ac si a Christo latae fuissent. Quamobrem eiusmodi sententiis obtemperare fuerit omnino necessarium.

352. Praeterea, quod retro docuimus, exterior satisfactio in praeepto est, cum sit ad salutem necessaria: ergo qui ad aliam vitam remittit satisfactionem, reus peccati mortalis efficitur.

353. Nec aliud intelligendum est, quod alias saepe commemoravimus, in Lege Nova factum esse, nisi ut quam poenitentiam tenebatur peccator in delicti compensationem Deo praestare, eam praestet sacerdoti Dei vices habenti: quo fieri, ut si in naturae lege vel scripta homines exteriorem satisfactionem exhibere pro peccatis tenebantur, teneantur etiam lege evangelica eandem exhibere ad sacerdotum arbitrium, quibus Deus huiusmodi iudicium delegavit.

354. Age vero, quem dolorem de peccatis, quem animum emendandi vitam ille habet, qui poenitentiam iustam et aequam iniunctam a iudice Dei locum habente nec vult acceptare nec implere? Quam rursum humilitate accedit iudicandus, qui iudicis sententiam iustitia aequitateque plenam negligere non veretur? Cumque etiam vel iudicis arbitri, quem tua voluntate delegeris, iustae sententiae nolle parere iniquum sit, ac iudici quoque arbitro iniurium; quidni sit iniquum pariter et iniurium, iudici non arbitro, sed divina auctoritate substituto nolle obedire, cum iustam sententiam profert?

355. Praeterea, etiam ut Sacramentum hoc medicinale esset, non item iudiciale, vel etiam tunc absurdum esset, libere pronunciare, non obligari poenitentem ad parendum sacerdoti in remediis curationis; quod perinde esset, atque diceretur, non oportere aegrotum medico obtemperare salubriter praecipienti. At satisfactio sacramentalis, sicut est in compensationem iniuriae factae Deo, ita etiam in medicinam spiritualis aegritudinis. Quocirca intolerabilis opinio est, quae peccatorem ab obligatione satisfactionis sacramentalis absolvit.

356. Nos autem admirari satis non possumus, quid causae fuerit hominibus doctis, ut non rem modo, verum etiam nomen satisfactionis excluserint. Satisfactio enim nomen iustitiae est, atque hoc loco sane iustitiae eius, qua Deo pro culpis poenas debitas solvimus. Quod si iure iusta atque debita Christi et vicariorum eius iudicia non amplectimur, impuneque licet eorum sententias reiicere: profecto, ut diximus, satisfactionis et res et nomen aboletur; aboleturque proinde

omnis obligatio, quae ad standum parendumque iudiciis humana ratione constituitur.

357. Illud vero, quod nobis obiiciunt contrariae opinionis assertores, indignum est, ut a nobis refellatur, et tempus postulat, ut finem iam dicendi faciamus: nam elatus studio res multas et magnas explicandi, longior quidem fui, non inficior; sed erat tamen difficile, argumentum tantum tamque praeclarum inchoatum relinquere. Quod si pro dignitate vestra mihi tractatum non est, veniam, obsecro, detis, viri humanissimi: sin autem aliqua ex parte dignitati vestrae fecimus satis, id omnes Deo Optimo Maximo acceptum referamus. In cuius gloriam, poenitentiam sive virtutem seu Sacramentum et ad salutis finem et ex praecepto quoque Dei peculiari necessariam esse, hactenus dictum sit.

FINIS.

INDEX PRIMUS*

RERUM MEMORABILIUM

QUAE IN HIS CANI OPERIBUS CONTINENTUR

A

- ABRAHAM non est mentitus pueris cum dixit: *Expectate hic, ego et puer cum adoraverimus, revertemur ad vos*, *L. T. II. iv. 1.*; fuisse mentitum quadam ratione, aliqui admittunt, *ibid.*
- ABSOLUTIO sacramentalis sententia quaedam est in foro iudiciali, *De poenit. VI. 223.*; actus sacramentalis absolvendi duplicem potestatem exigit, *ib. 238.*
- ACTIO et passio in uno eodemque opere considerari possunt, *L. T. II. iv. 6.*
- ACTUS, qui peccatum est, si in rerum moralium ordine consideretur, ad causas naturaliter agentes inepte revocatur, *L. T. II. iv. 10.*; actus humani in iustificatione impij nihil aliud faciunt, quam disponere animam, ut gratiam Dei recipiat, *ib. XII. xii. 51.*; inter actus voluntatis et intellectus proportio est, *De Sacram. in gen. II. 85.*; primus actus poenitentiae nunquam est sine actu caritatis, *De poenit. I. 42. seqq.*; actus caritatis prior natura est actu poenitentiae, imo illa huius radix est, *ib. I. 61. seqq.*; actus interrupti in confessione quando exprimendi, *ib. VI. 76.*
- ADAM primus iacet, ubi secundus sepultus est, *L. T. XI. v. 22.*
- AFFECTIO animi optima facit ut homo doctrinam Dei ad salutem necessariam discernat ab errore contrario, *L. T. II. viii. 3.*
- AGNUS paschalis an fuerit Legis Veteris Sacramentum, *De Sacram. in gen. I. 26.*
- ALEXANDER III. cum iubet in testamentis duos vel tres testes solum a iudicibus exigi, *cap. Non esses. De testam.*, quomodo intelligendus, *L. T. VI. viii. 7.*; voluit iudices etiam laicos in Ecclesiae patrimonio secundum statuta canonum de testamentis iudicare, *ibid.*; non impedit, quin principes seculares possint plures quam duos vel tres testes in civium suorum testamentis exigere, *ib. 8.*

* Numerus romanus, alter librum, caput alter notat; arabicus paragraphos.

- ALOISIUS Lippomanus gravem historiam edidit de vitis sanctorum, *L. T. XI. vi. 19.*
- ALTARE dicitur, in quo offertur sacrificium, sicut mensa, in qua editur cibus, *L. T. XII. xi. 33.*
- AMBROSIUS cum ait, Petrum amisisse fidem, nomen fidei pro confessione fidei accipit, *L. T. VI. viii. 20.*; non audet asserere, Christum secundum humanitatem aut in sapientia profecisse, aut quidquam ignorasse, *ib. XII. xii. 43. seqq.*
- ANIMAE immortalitatem asserere ratione naturali probari non posse, erroneum est, *L. T. XII. xiii. 23.*; immortalem esse ostenditur, *ib. 24. et seqq.*; animam Christi ab instanti conceptionis Dei essentiam vidisse theologi definiunt, *ib. XII. xii. 10. et seqq.*; animus hominis naturaliter est immortalis, *ib. XII. xiii. 17. et seqq.*; animam hominis non esse in potentia materiae, ceterorum autem viventium animas esse Moyses manifeste indicat, *ib. 21.*
- ANNORUM numerus ab egressione filiorum Israel de Aegypto, ad templum a Salomone inchoatum, *L. T. XI. v. 37. et seqq.*; annorum numerus omnium qui praefuerunt a Moyse ad Salomonem, in Veteris Testamenti libris singulatim designatus est, exceptis Josue, Sangar, Samuel et Saul, *ib. 43.*
- ANTONINUS et Vincentius Belluacensis non tam vera scribere curant, quam, ne nihil praetereant, quod alibi scriptum reperitur, *L. T. XI. vi. 23.*
- APOCALYPSIS librum a canonicis excipere haereticum est, *L. T. II. ix. 23. et seqq.*
- APOSTASIA non est haeresis, *L. T. XII. vii. 9. et seqq.*; apostatae in poenas haereticorum incurrunt, *ib. 12.*
- APOSTOLI quaedam litteris, quaedam viva voce prodiderunt, *L. T. III. iii. 4*; tempore dominicae passionis Christi fidem non amiserunt, *ib. IV. v. 6.*; ex animi perturbatione et ignorantia dubitaverunt, *ib. XII. vii. 33.*; cum baptizarunt in nomine Christi, non omiserunt nomen Patris et Spiritus Sancti, *ib. VI. viii. 12.*; quae ad apostolos pertinent quatenus ad Ecclesiae sacerdotes, haec ad solos futuros sacerdotes referenda sunt, *ib. 15.*; apostolos confirmatos fuisse in gratia, recte colligitur ex illis verbis: *Ego rogabo Patrem, et alium Paraclitum dabit vobis, ib. 23.*; apostolorum nemo in legibus Ecclesiae ferendis poterat errare, illorum vero successores possunt errare, *ib. II. xviii. 4.*
- AQUA benedicta non sanctificat, *De Sacram. in gen. I. 31.*
- ARABES quidem dixerunt, animum natura esse mortalem, sed in novissimo die cum corpore immortalitas suscitandum, *L. T. XII. xiii. 17.*
- ARCA Veteris Testamenti typus Ecclesiae, *L. T. VI. vi. 12.*
- ARGUMENTA omnia vel a ratione vel ab auctoritate ducuntur, *L. T. I. ii.*; argumenta eorum qui suadere conantur, Scripturam Sacram non egere approbatione Ecclesiae, *ib. II. vi. 1. et seqq.*; argumenta contra auctoritatem Scholasticorum, *ib. VIII. iii. 1. et seqq.*; argumentis, quae posita sunt contra Machabaeorum libros, fit satis, *ib. II. xi. 12. et seqq.*
- ARISTOTELES cum ait summum hominis bonum in contemplatione supernarum rerum consistere, errat, *L. T. IX. ix. 2.*; evidentiam in disciplinis flagitat, ut rerum cognitio nec fallere possit nec mutari, *ib. XII. 1. 5.*

ARS est dux certior, quam natura, *L. T. XII. II. 3.*

ATTRITIO sufficit ad suscipiendum effectum baptismi, *De poenit. III. 43.*; attritio et contritio quid differant, *ibid.*; quando ex attrito quis fiat contritus, *ib. 44. et seqq.*; quaelibet non sufficit, ut fiat quis ex attrito contritus, *ib. VI. 172.*

AUCTOR libri *Regum*, eos tantum redegit in numerum, quos intellexit, dum iudices administrarent, intercessisse, *L. T. XI. v. 43. et seqq.*; auctores sacri quomodo se habeant circa vulgi opiniones falsas, *ib. 21.*; auctores Sacrae Scripturae aliquando loquuntur, ut vulgus solet loqui, *ib. II. XIV. 7.*; auctores sacros in libris canonicis non semper Divino Spiritu fuisse locutos aliqui probant, *ib. II. XVI. 1. et seqq.*; auctores sacri quidquid in libris canonicis habetur, Spiritu Sancto dictante scripserunt, *ib. II. XVII. 1. et seqq.*; eorum scripta in duplici sunt differentia, *ib. II. XVIII. 2.*; alii auctores sacri praeter apostolos et illos, qui ab apostolis probati sunt, non expectandi, *ib. II. VII. 11. et seqq.*; auctores sacri saepe vocabulis imaginum utuntur pro rebus per imagines significatis, *ib. XII. XII. 23.*

AUCTORITAS in theologia primum locum tenet, ratio postremum, *L. T. I. II. et III. 12.*

AUGUSTINUS cum ait, Concilia priora a posterioribus emendari, loquitur de legum emendatione, non fidei, *L. T. V. VI. 23.*; ait, nihil fieri nisi voluntate et permissione Dei, *ib. II. IV. 11.*

AUXILIUM speciale Dei necessarium est ad credendum, *L. T. II. VIII. 6.*

B

BALAIAM et Caiphae verba, non quia ipsi dixerunt, ad fidem spectant, sed quia auctores sacri scripserunt, *L. T. XII. II. 13.*

BAPTISMUS in nomine Christi collatus, an iam ratus sit, *L. T. VI. VIII. 11.*; sine baptismi Sacramento in re suscepto datur salus, *De poenit. V. 35.*; baptismi trina immersio per contrariam consuetudinem abolita, *L. T. III. v. 2.*; baptismi Sacramentum non ante Christi passionem institutum, *ib. VIII. v. 5. et seqq.*; non est necessarium credere baptismum fuisse collatum ab apostolis per illa verba: *Ego te baptizo in nomine Christi*, *ib. VI. VIII. 12.*; qui ante baptismum peccavit mortaliter, in eo requiritur aliqua poenitentia interior, *De poenit. III. 30. et seqq.*

BARUCH a canone Scripturarum Sacrarum eximere erroneum est, *L. T. II. IX. 2. et seqq.*; eius prophetia, tamquam pars Jeremiae veteribus visa, *ib. II. XI. 2.*

BEROSOS duos auctor ponit, unum Annianum et mendacem, alterum verum, *L. T. XI. VI. 9. et seqq.*; unum alteri in multis opponit, *ibid.*

BUCERUS asserit, tunc credendum esse Ecclesiae, cum pronunciat secundum Scripturas recte intellectas, *L. T. IV. IV. 5.*; errat, cum ait, in Synodum Ecclesiae non cogendos nisi filios Dei, *ib. V. II. 6.*; negat Christi animam fuisse a principio perfectam, *ib. XII. XII. 2.*

C

- CAIETANUS ait, Deum non esse auctorem peccati, ut sic, sed quatenus est poena peccantis, *L. T. II. iv. 8.*; fallitur, quod putat prophetiam Danielis referri non potuisse ad idolum Antiochi, *ib. II. xii. 13.*; arguitur de falsa intelligentia illius loci: *Accedentem ad Deum oportet credere, quia est, etc., De Sacram. in gen. II. 97.*; eius error in expositione Sacrarum Literarum, *L. T. VII. iii. 11. et seqq. et 31.*
- CALVINUS ait, Eucharistiam ideo a Patribus sacrificium vocari, quia est exemplar et imago sacrificii, *L. T. XII. xi. 39.*
- CANONES apostolorum non sunt computandi inter libros canonicos, *L. T. V. v. 19.*; canones Trullani non habent ecclesiasticam potestatem, *ib. V. vi. 9. et seqq.*; canonum sacrorum interpretibus creditur adesse Christus, *ib. VIII. vii. 6.*; canonici iuris notitiam esse theologo necessariam probatur, *ib. VIII, vii. 1. et seqq.*
- CARION et historia ipsius Lutherum sapiunt, *L. T. XI. vi. 26.*
- CARITAS remittit peccata, *De poenit. III. 1. et seqq.*; an sine poenitentia remittat peccata mortalia, *ib. 71. et 87.*
- CAUSARUM duo genera, naturale et morale, *L. T. II. iv. 10.*; causae adiutrices omnes non se habent eodem modo, *ib. XII. xi. 65.*; causas morales non est necesse simul esse cum effectis, *De poenit. VI. 199.*
- CENSORES fidei admonentur, *L. T. XII. vii. 34.*
- CENSURAE non solum, sed earum etiam culpae et remissio a superioribus reservantur, *De poenit. VI. 88.*
- CHALDAEI et Aegyptii non alios historicos approbant, praeter sacerdotes, quod ipsos nunquam mentituros crederent, *L. T. XI. vi. 21.*
- CHAM tipus fuit haeticorum, *L. T. XII. vii. 9.*
- CHRISTUS intelligitur per Samaritanum, *De Sacram. in gen. prooem. 3.*; non accepit testimonium ab homine propter se, sed propter alios, *L. T. II. viii. 1.*; nullum unquam verbum, nisi ex S. Spiritu locutus est, *ib. II. xviii. 1.*; in caelo offert sacrificium altaris, *ib. XII. xi. 81.*; est salvator Ecclesiae, non tamen omnes qui in Ecclesia sunt, salvos facit, *ib. IV. vi. 13.*; Christus et Spiritus veritatis cum Ecclesia usque in finem seculi permanebunt, *ib. V. vi. 6.*; quae Petro dixit, ut praefecto Ecclesiae, haec ad successores eius pertinent, *ib. VI. viii. 15.*; Christus obtulit sacrificium eucharisticum, *ibid.*; idem praecepit apostolis ut facerent, *ibid.*; quae Christus mandavit apostolis, ut futuris Ecclesiae pastoribus, episcopis et pastoribus mandata sunt, *ibid.*; similitudo Christi et Melchisedech, *ib. XII. xi. 32.*; Christus omni gratia perfecte plenus fuit, *ib. XII. xii. 16.*; ex Christo gratia et veritas in omnes emanarunt, *ib. 19.*; solus Christus fuit testis oculatus in negotio fidei, *ib. 24*; ut Deus et homo fuit a Patre destinatus testis veritatis, *ibid.*; quomodo proficiebat sapientia et gratia apud Deum et homines, *ib. 30. et seqq. et 42.*; Christus passus est anno aetatis suae trigesimo tertio inchoato per tres menses et decem dies, *ib. XI. v. 14.*; Christi genealogia, *ib. 3.*; quod passus sit anno aetatis trigesimo quarto defendi non potest, *ibid.*; primo anno post bap-

tismum non est publice concionatus, *ibid.*; eius passio nobis applicatur in Sacramentis, *De poenit.* V. 36.; Christi praeceptum et consilium quomodo differant a praecepto et consilio beati Pauli, *L. T.* III. v. 1.; eius corpus videtur, tangitur, frangitur, etc. cum species sacramentales videntur, tanguntur, etc., *ib.* V. vi. 25.; eius corpus frangitur manibus sacerdotum, non solum Sacramentum, *ib.* XII. xi. 31.; Christus in sacrificio altaris immolatur quotidie pro nobis, *ib.* 52.; Christi gratia et veritas omnes habuerunt gratiae et veritatis effectus, *ib.* XII. xii. 19.; gloria ante passionem non fuit consummata, et quicquid ei defuit ad absolutam hominis glorificationem, hoc per passionem meruit, *ib.* 50.; Christum nullam tristitiam habuisse in voluntate, sed in solo appetitu sensitivo potest dici, *ib.* 52.; quod habuerit in voluntate intellectuali maximam tristitiam, probabile est, *ib.* 53.; quod Christus in cruce non habuerit gaudium, quod ex Deo viso in voluntate nascitur, probabiliter sustentari potest, *ib.* 57.

CIRCUMCISIO in Veteri Testamento quomodo baptismo comparanda in Novo, *De Sacram. in gen.* IV. 10. et V. 23.

CIRCUMSTANTIAE peccatorum duplices, *De poen.* VI. 45.; quae ad confessionem integram necessariae, *ib.* 46. et seqq., 68. et seqq.; circumstantia loci quando in confessione dicenda, *ib.* 79.; temporis non necessario dicenda, *ib.* 80.

CLAVES Ecclesiae sunt potestas absolvendi et retinendi peccata, *De poenit.* V. 12.

CLEMENS Romanus non omnes libros canonicos collegit, quos apostoli verbo tenus Ecclesiae tradiderunt, *L. T.* II. xi. 8.

COGNITIO naturae imperfecta est, si nulla rerum actio sequatur, *L. T.* XII. i. 3.; cognitio gratuita supponit cognitionem naturalem, quemadmodum gratia naturam, *ib.* XII. iii. 1.

CONCILIIUM universale definire debet, quis liber sit canonicus, *L. T.* II. vii. 20. et seqq.; triplex Conciliorum genus, *ib.* V. iii. 1. et seqq.; Concilium generale est, quod omnium christianorum episcoporum convocatione et congregatione celebratur, *ibid.*; provinciale quando a metropolitano omnes unius provinciae aut regni episcopi evocantur, *ibid.*; episcopale, quod ab episcopis singulis in sua dioecesi haberi solet, *ibid.*; Concilium generale, quod non est congregatum aut confirmatum auctoritate Summi Pontificis, errare in fide potest, *ib.* et V. v. 2.; confirmatum autem a Pontifice certam fidem facit catholicorum dogmatum, *ib.* V. v. 5. et XII. v. 12.; Concilium provinciale a Summo Pontifice non confirmatum potest in fide errare, *ib.* V. iv. 6.; confirmatum nequit, *ib.* 7.; aliquando, licet desit ipsi auctoritas Pontificis, probabile argumentum facit ad suadendum dogmata fidei, *ib.* 10.; Concilium episcopale, si confirmetur a Pontifice in decretis fidei, certum argumentum veritatis exhibet, *ib.* 11.; potest quidem per se facere probabilem fidem haereseos, non tamen certam, *ib.* 12.; Concilium coactum per legatos Pontificis asserunt aliqui errare posse, alii negant, *ib.* V. v. 2.; Concilium totum cum legatis errare posse, nullo modo admittendum, *ib.* 6.; nunquam in Concilio generali omittitur quaestio necessaria ad decidendas controversias fidei, *ib.* 21.; neque unquam Concilium semel confirmatum emendatur per posterius: emendantur quidem, quae Pontificis confirmatione carent, *ib.* V. vi. 23.;

Concilii et Synodi nomen significat pastores et episcopos in unum locum congregatos ad definiendas Ecclesiae causas, ib. V. II. 1.; Concilii Patres in causa fidei non consiliarii tantum sunt, sed etiam iudices, ib. V. v. 2.; Concilia non coguntur frustra, licet Summus Pontifex sit firmus iudex in causa fidei, ib. V. vi. 24.; Concilia et epistolae Pontificum certas notas habent, quibus internoscimus, quando definiant, ib. VIII. v. 7.; Conciliorum auctoritas argumentis impugnatur, ib. V. i. 1. et seqq.; Conciliorum definitiones non pertinent ad Sacram Scripturam, ib. V. v. 11. et seqq.; Conciliorum in fide decreta quibus notis internosci queant, ib. 25. et seqq.; Conciliorum robur ab eo est, pro quo rogavit Christus, ne deficeret fides eius, ib. V. vi. 8.; in Concilio Tridentino quidam episcopus a Patribus explosus est, quod assereret, Christum in coena suum corpus et sanguinem non obtulisse, ib. XII. xi. 27.

CONCLUSIO theologica, quam Ecclesia, Concilium, vel etiam sancti confecerunt et fidelibus praescripserunt, haec veritas catholica censenda est, L. T. XII. v. 13.

CONFESSARIUS Pontificis, a quo iurisdictionem habeat ipsum absolvendi, *De poenit.* V. 87. et seqq.; confessarius necessario interrogare debet poenitentem, quando probabile est, poenitentem aliquam circumstantiam neglexisse, ib. VI. 53.; intelligens poenitentem esse indispositum, sacrilegium committit ipsum absolvendo, ib. 63.

CONFESSIO omnium peccatorum mortalium, quae sacerdoti fit, est ad salutem necessaria, *De poenit.* V. 51. et seqq.; confessio peccatorum secreta divinae, non humanae institutionis est, ib. 59. et seqq.; confessio integra esse debet, ib. VI. 20; quae sit integra confessio, ib. et 41. 57. et seqq.; an sufficiat confiteri omnia peccata, quorum quis ante memoriam habuit, ib. 29. et seqq.; confessio non est dividenda, ib. 96.; si ex confessione alicuius peccati sequitur scandalum, tale peccatum potest taceri, ib. 122.; instituta est confessio in remedium poenitentis, ib. 123.; confessionis integritas non mathematicae, sed moraliter intelligenda, ib. 128.; confessio dupliciter informis, ib. 138; confessio quando repetenda, ib. 139. et seqq.; an confessio, quae sacerdotibus in aurem fit, evangelico iure sit praecepta, ib. 2. et seqq.; examinanda est conscientia ante confessionem, ib. 35.; confessio est praecipua materia Sacramenti poenitentiae, ib. V. 57.

CONFESSIO eius, qui attritionem habuit tam imperfectam, ut virtute Sacramenti non fiat contritus, an sit iteranda, *De poenit.* VI. 158.; confessio ficta quando sit sacrilegium, ib. 177.; per confessionem fictam et informem satisfit praecepto Ecclesiae, ib. 196.; an confessio generalis sufficiat ad absolutionem sacramentalem, quando specialis fieri non potest, ib. 199.; confessio, in qua nullum peccatum explicatur, non est sacramentalis, ib. 205.; an confessio sacramentalis per nuncium aut per litteras absenti confessori fieri possit, ib. 211.; confessio an fieri debeat per interpretem, cum alter alterius idioma non intelligit, ib. 226.; sine consensu sacerdotis proprii alteri non licet confiteri, ib. 228. et 246.; quando non est tutum confiteri proprio sacerdoti, quia timetur scandalum, vel revelatio confessionis, si proprius sacerdos neget facultatem alteri confitendi, potest homo confiteri sacerdoti cui voluerit, ib. 241.; confessio annua non est solius praecepti divini, sed limitati per humanum, ib. 283.; obligatio semel confitendi singulis annis existit ex obli-

- gatione singulis annis semel communicandi, *ib.* 318.; quando quis adstringatur ad praeceptum confessionis, *ib.* 331.
- CONFIRMATIO est Sacramentum, *De Sacram in gen.* I. 30.
- CONSTANTINI donatio incerta, *L. T.* XI. v. 47.; Constantini lepra, *ibid.*; baptismus, *ib.* 48.
- CONTRARIETAS, quae est mali et boni, eadem est veri et falsi, *L. T.* II. III. I.
- CONTRITIO prima est meritoria primae gloriae, licet non primae gratiae, *De poenit.* I. 64.; ad contritionem requiritur totus animi conatus, quem tunc poenitens praestare potest, *ib.* III. 61.; ad contritionem non requiritur certus intensionis gradus, *ib.* 71.; contritio et attritio quid differant, *ib.* 44.; contritio non requirit certum tempus, *ib.* 75.; contritio specialis pro singulis mortalibus peccatis non est necessaria, *ib.* 105.; in ordine ad confessionem requiritur contritio de singulis distincta, *ib.* 108.; contritio quomodo sit pars poenitentiae, *ib.* V. 24.; non est pars essentialis huius Sacramenti, sed integralis, *ib.* VI. 166.
- CREATURAE vox generationem habet intus inclusam, quae Christi supposito absolute divinitatem tollit, *L. T.* XII. ix. 4.
- CULPA interdum est alteris poena, *L. T.* II. iv. 6.; condonatur hominibus per propriam fidem et caritatem, poena vero non solum per propriam, sed per alienam, *ib.* XII. xi. 68.

D

- DECALOGI praecepta omnia continent, quae Deus praecipit, *De Sacram. in gen.* II. 102.
- DECRETA Pontificum duplicia, *L. T.* VI. viii. 8.
- DEUS dupliciter cognosci potest, *De Sacram. in gen.* II. 99.; Deo improprie et figurate tribuuntur excaecare, indurare, decipere, hominum corda in odium convertere, etc., *L. T.* II. iv. 8.; Deus mentiri non potest, nec per alium, *ib.* II. iii. 1. et seqq.; Deum posse mentiri ex ordinaria potentia, asserere haereticum est, *ib.* 3.; Deus praecepit filiis Israel, ne redderent Aegyptiis vasa, quae ab ipsis commodato acceperant, *ib.* II. iv. 6.; Deus omnis boni auctor est, *ib.* 7.; Deus non decipit deceptionem faciendo, sed permittendo, *ib.* 5.; Deus earum poenarum proprie causa est, quae solum poenae sunt, non culpae, *ib.* 7.; Deus potest dici auctor non malae actionis, sed bonae passionis, *ibid.*; Deus est causa naturalis omnium motionum, *ib.* 10.; Deus proprie scit, quae necessario eveniunt, et quae in casu et fortuna sunt posita, *ib.* XII. i. 5.; Deus bifariam considerari potest, *ib.* XII. iii. 1. et seqq.; Deus ut hominum iudex, habet parata virtutibus praemia, vitiis supplicia, *ib.* 2.; quomodo naturae lumine agnoscimus Deum esse, agnoscimus etiam remuneratorem esse inquirentum sc. *ibid.*; Deus in remissione peccati et misericors et iustus est, *ib.* XII. xi. 88.
- DILECTIO Dei super omnia dupliciter potest dici maxima, *De poenit.* III. 79.
- DISCIPLINA quaelibet habet duas partes, *L. T.* II. iv. 13.; disciplina omnis humana ad Deum tanquam ad principium sapientiae referenda est, *ib.*

- IX. VIII.; in disciplinis humanis duo vitia maxime vitanda, ib. IX. VII.; quid in humanis disciplinis viri docti reprehendant, ib. IX. IX. 1.
- DISCRIMEN duplex inter sacros auctores et Summum Pontificem Patresque Concilii reperitur, *L. T. V. v. 15.*
- DISPENSATIO peccati perfecta quae, *De poenit. III. 45.*; quae imperfecta, ib. 46.
- DISTRIBUTIO accommodata est ibi: *Spiritualis homo iudicat omnia*, sicut et ibi: *Ille docebit vos omnem veritatem*, et ibi etiam: *Unctio docet vos de omnibus*, *L. T. II. VIII. 16.*
- DOCTORIS christiani praecipuum institutum est, *exhortari in doctrina sana, et eos, qui contradicunt, arguere*, *L. T. I. II.*; doctores Ecclesiae universi nequeunt in falsam fidei doctrinam convenire, ib. IV. v. 6.; iuniores quid in Sacrarum Literarum expositione facere possint aut debeant, ib. VII. IV. 2.; doctores Hebraeorum diligenter contenderunt textum hebraicum corrumpere, ib. II. XIII. 16.
- DOCTRINA moralis non minus exigitur ad pastum ovium Christi salutarem, quam fidei disciplina, *L. T. V. v. 36.*; doctrina fidei singulis hominibus necessaria, ib. II. VIII. 2.; doctrina evangelica proprie nec haeresis nec secta appellatur, ib. XII. VII. 8.; doctrina veritatis aliquando potest intermitteri, *De poen. VI. 65.*
- DOGMA quodcumque fidei, quod vel Ecclesia habuerit, vel Concilium, vel Summus Pontifex fidelibus praescripserit, nobis pro catholica veritate habendum est, sive scriptum sit sive non sit, *L. T. XII. v. 12.*
- DOLOR voluntatis est proprie hominis tristitia: qui autem in solo appetitu sensitivo reperitur, magis est animantis dolor, quam hominis, *L. T. XII. XII. 56.*; dolor comes individuus resipiscentiae, *De poenit. I. 10.*; dolor peccati, quia est contra Deum, est de essentia poenitentiae, ib. 33.; dolor omnis in amore fundatur, ib. 41.
- DRIEDO graviter erravit, qui relicto Hieronymo et aliis probae fidei, aurem Beroso accommodavit in Persarum regum gestis, *L. T. XI. VI. 16.*
- DUBITATIO sine assensu atque dissensu nec error proprie est, nec fidei ex omni parte inimica, *L. T. XII. VII. 18.*
- DUBIUS in fide an infidelis sit, *L. T. XII. VII. 14.*

E

ECCLESIA fidelium nunc viventium scribere librum canonicum non potest, sed definire, quisnam liber sit canonicus potest, *L. T. II. VII. 13.*; Ecclesia praesens suo iure potest docere eos, qui fidem susceperunt, quaecumque sunt fidei, ib. 18.; quae praecepta Ecclesia solvere possit, quae non, ib. II. XVIII. 4.; Ecclesia antiquior est quam Scriptura, ib. III. III. 1.; Ecclesia non potest eximere fideles a vinculo traditionum, quas a Christo apostoli acceperunt, nec illas contraria consuetudine abolere, ib. III. v. 1.; Ecclesiae graecum nomen, latine convocatio, seu concio dicitur, ib. IV. II. 1.; est locus quo multitudo confluit, et ipsa multitudo, ibid.; Ecclesia dupliciter intelligi potest, ib. 3.; ex quibus vere et proprie Ecclesia confletur, ib. IV. IV. 1. et IV. VI. 9.; in credendo non potest errare, ib. IV. IV. 3.; eius fides potest deficere, ib. 2.; Ecclesia est

- immaculata in his, qui a crimine mortali mundi sunt, quamvis culpae venialis nonnihil contrahant omnes, ib. IV. VI. 17.; non debet, nec potest appellari synagoga Sathanae, ib. 23.; Ecclesia una manet mortuo Summo Pontifice, manca tamen et imminuta, ib. 24.; Ecclesia catholica, id est universalis, nominatur propter communem fidem et universalem doctrinam in toto orbe diffusam, ib. 25.; Ecclesia in doctrina eorum morum, qui ad salutem sunt necessarii, non potest errare, ib. V. v. 36.; in moribus, qui ad privatos homines aut Ecclesias referuntur, errare per ignorantiam potest, ib. 43.; in canonizationibus sanctorum non errat, ib. 44.; Ecclesia Christi custodit Scripturam et eius intelligentiam, ib. XII. v. 2.; non haberet veram fidem et Evangelium, si non haberet legitimum Sacrae Scripturae sensum, ibid.; Ecclesiae auctoritas certa regula est ad definiendum quis liber sit canonicus, ib. II. VII. 4.; eius auctoritas non est ratio per se movens ad credendum, sed causa sine qua non crederemus, ib. VIII. 7.; Ecclesiae partes sunt omnes illi, qui post baptismum Christi characterem habent, nisi propter haeresim publice Ecclesiae iudicio fuerint damnati, ib. IV. II. 3.; Ecclesiae promisit Christus Spiritum veritatis, ib. IV. IV. 5.; Ecclesiae, quam apostoli fundarunt, Spiritus Sancti charismata sunt data, ib. IV. v. 9.; decreta Ecclesiae, quae certis principiis non innituntur, certa et firma esse non possunt, ib. V. v. 43.; Ecclesiae Romanae auctoritas multis argumentis impugnatur, ib. VI. I. I. et seqq.; Ecclesiae publicum privilegium fuit, quod Petrus aliis confirmandis solidam fidem proponeret, nec in fidei iudicio deficeret, ib. VI. VIII. 23.; Ecclesiae Romanae consuetudines aliae sunt communes toti Ecclesiae, aliae vero ipsi peculiare: illas Ecclesiae omnes tenentur amplecti, has non, ib. 24.; Ecclesiae intelligentia est germanus Sacrae Scripturae intellectus, ib. XII. v. 5.; Ecclesiae societas fratrum fidelium poenas communes per amicitiam facit, ib. XII. XI. 68.; Ecclesiam manifestam esse et cognitam fidelibus necesse est, ib. IV. VI. 3.; extra Ecclesiam nemo salvatur, *De Sacram. in gen.* II. 27.
- ECCLESIAE praeceptum de facienda confessione semel in anno non obligat illos, qui tantum peccaverunt venialiter, *De poenit.* VI. 273.; hoc praeceptum, an praeceptum sit, an vero exhortatio, ib. 328.; an Ecclesia cum aliquo dispensare possit in praecepto divino de confessione, ib. 334.
- ECCLESIASTICI scriptores si mentiantur, impudentes et impii sunt, quia ratio virtutis et bonae fidei cognoscendae faciliior est illis, *L. T.* XI. VI. 21.
- EDITIO vetas et vulgata Sacrae Scripturae fidelibus est retinenda in omnibus, quae ad fidem et mores spectant, *L. T.* II. XIII. 1.; aliqui conantur probare, latinam editionem per graeca et hebraea exemplaria corrigendam esse, ib. II. XVIII. 17.
- ELEEMOSYNA remittit peccata, *De poenit.* III. 3. et 103.
- ENOCH fidem habuit, *De Sacram. in gen.* II. 46.
- ENUNCIATIONIS loco interrogationum in iudiciis usurpantur, *L. T.* II. IV. 11.
- EPHRAIMUS in rerum et temporum ratione nullos graves auctores sequi solet, atque ideo in his interdum fallitur, *L. T.* XI. v. 14.
- EPISCOPUS Antiochenus, si Petrus semper Antiochiae sedisset, ut coepit, legitime illi in pontificatu successisset, *L. T.* VI. VIII. 15; episcopum Romanum esse, qui Petro in eadem auctoritate et potestate succedit, probatur, ib. VI. IV. I. et seqq.; in fidei controversiis definiendis errare non posse

- probatur, ib. VI. VII. 1. et seqq; Petri successorem esse, constat gravissimis historiis, ib. VI. VIII. 16. et seqq.; episcopi annulares sine causa aliquando in Concilio sunt admissi, ib. V. III. 5; episcopi successores apostolorum in potestate ordinaria, quam singuli in suis Ecclesiis habuerunt, non tamen in potestate generali et extraordinaria, ib. VI. VIII. 23.;
- EPISTOLAM Pauli ad Hebraeos inter canonicas non reponere, est haereticum, *L. T. II. IX. 13. et II. XI. 29*; epistolam item Jacobi, ib. II. IX. 17. et II. XI. 46.; secundam Petri, duas posteriores Joannis, et illam aliam Judae in canonicis non annumerare, haeresim sapit, ib. II. IX. 19. et II. XI. 49.
- ERASMUS ROTERODAMUS quas tenebras super universam terram factas scribit Evangelista, ipse super Judaeam tantum, ignorans humanas historias, fusas intelligit, *L. T. XI. II. 3.*; licenter nimis Hieronymum mendacii arguit, ib. XI. VI. 18.
- ERROR duplex, personalis, et iudicialis, *L. T. VI. VIII. 3*; errare quid, ib. XII. VII. 15.
- ESSENTIA divina nec genita est, nec generat, *L. T. XII. v. 13.*
- EUCARISTIA sacrificii Christi exemplar non esset, nisi eiset quoque ipsa sacrificium, *L. T. XII. XI. 33.*; non modo sacrificium est, quo Deo gratiam referimus, sed nos etiam Deo placat, ib. 41.; est sacrificium laudis et gratiarum actionis, ib. 26.; Eucharistiae sacrificium quatuor partes habet, consecrationem, fractionem, oblationem, consumptionem, ib. 57.; inter omnia Sacramenta solum est sacrificium, et quare, ib. 88; corpus et sanguis Christi in Eucharistia offertur, ib. 52; Eucharistiae Sacramentum sumens sine poenitentia peccat mortaliter, *De poenit. IV. 41.*; Eucharistiae spiritualis et sacramentalis manducatio, qua ratione necessaria, ib. V. 92. et seq.
- EUCARISTIAM aliquando sumere licet sine confessione, *De poen. VI. 290*; ante Eucharistiam confessio praemittenda, ib. 295.
- EUSEBIUS et veteres non satis explicant, quantum fuerit tempus praedicationis Christi, *L. T. XI. v. 18.*; Eusebii Caesariensis chronicon et historia ecclesiastica a Gelasio papa et multis aliis notantur, ib. XI. VI. 25.
- EVANGELIUM Pauli non fuisset receptum, nisi auctoritate Petri et Ecclesiae fuisset roboratum, *L. T. II. VII. 25.*; Evangelium non in scripturis et superficie, sed in sensu et medulla consistit, ib. XII. v. 5.
- EXEMPLARIA latina Sacrae Scripturae in his, quae ad fidem et mores pertinent, non sunt per hebraica vel graeca corrigenda, *L. T. II. XIII. 4.*
- EXPLICATUR caput primum *De haereticis, Dubius in fide infidelis est, L. T. II. VII. 19.*
- EXPOSITORES quae apponunt in margine, ea librariorum vitio textui nonnunquam inferuntur, *L. T. II. XI. 34.*

F

- FALSUM absurde in typum veritatis assumitur, *L. T. II. IV. 2.*
- FESTUS dies pro Paschate solet in Evangelio accipi, *L. T. XI. v. 14.*; festum, de quo meminit Joannes cap. 5. non fuit Pentecostes, licet Chrysostomus et Cyrillus affirmant, ib. 19.; festorum corporalis quies quo pertineat, *De poenit. IV. 27.*
- FIDES Romani Pontificis interior non est Ecclesiae necessaria, *L. T. VI. VIII. 23.*; fides immediate auctoritate nititur, ib. XII. I. 5.; fides et theologia non

aliter se habent, quam habitus principiorum et scientia conclusionum, ib. 6.; fides innititur revelationibus, quas apostoli et prophetae ediderunt, ib. XII. II. 12.; fides non sequitur privatas revelationes, sed eas, quae ad communem religionem attinent, ibid.; cum natura non pugnat, ib. XII. III. 3.; non ad verba, sed ad sensa refertur, ib. XII. V. 5.; naturalem rationem dirigit, ib. XII. III. 5.; fidei quaedam sunt, quae omnes fideles explicitè credunt, quaedam, quae soli maiores credere tenentur explicitè ib. IV. VI. 26.; fidei ratio formalis non est Ecclesiae auctoritas, ib. II. VIII. 7.; fidei resolutio ultima sit in causam interiorem efficientem, hoc est in Deum moventem ad credendum, ib. 13.; fidei ratio formalis, quae est divina veritas revelans, non sufficit ad movendum, nisi adsit Deus interior movens, ibid.; eius ratio formalis non est ratio theologiae formalis, ib. XII. II. 11.; fidei dogmata, sive Christus per se apostolis revelaverit, sive Spiritus Sanctus post eius ascensionem, mutari non possunt, ib. III. V. 2.; non statim si quidquam iure canonico continetur, fidei dogma credendum est, ib. V. V. 27.; fidei doctrina non solum illud est, quod apostolis expresse habetur revelatum, verum illud etiam, quod ex altera propositione revelata, et altera certa lumine naturali conficitur, ib. VI. VIII. 17.; in duplici differentia sunt ea, quae sunt fidei, XII. III. 3; fidei habitum per dubitationem pertinacem amitti probabile est, ib. XII. VII. 23.; fides Christi implicita et explicita, *De Sacram. in gen.* II. 6.; explicita non fuit semper ad salutem necessaria, ib. 7.; post divulgationem vero Evangelii cuilibet est necessaria, ib. 17.; implicita post lapsum semper fuit necessaria ad salutem, ib. 9.; differentia inter fidem Veteris et Novae Legis, ib. 27.; fidei ad salutem maior est necessitas, quam baptismi, ibid.; sine fide hominem iustificari posse, sententia erronea est, ib. 41.; fides est fundamentum iustitiae, ib. 46.; non nisi a Dei gratia provenit, ib. 54.; est ad remissionem peccatorum necessaria, ib. 55.; in lege naturae sola fides satis fuit ad salutem parvulorum, ib. III. 2.; quod sanae doctrinae adversatur, fidei quodammodo adversum est, *L. T.* XII. XIII. 33.

FIGURATA dictione multa, quae parti conveniunt, solent in totum transferri, *L. T.* IV. VI. 11.

FILIUS Dei dicitur nescire diem iudicii, quia scire se dissimulat, nec vult aliis revelare, *L. T.* XII. XII. 43.; filii Dei non semper probi intelliguntur, sed ii quoque interdum, qui bona paterna prodegerunt, ib. IV. VI. 14.

FINIS est duplex, alius doctrinae, alius doctoris, *L. T.* XII. I. 3.

FRACTIO et consumptio specierum, ad integritatem externi sacrificii pertinent, *L. T.* XII. XI. 57.

FRATRES in Scriptura, non modo germani, sed propinqui dicuntur, *L. T.*

XI. V. 4.; fratres vocat Scriptura eos, qui sunt consobrini, ib. 6. et seqq.

FUNDAMENTUM domus secundum metaphoram idem est, quod servata analogia corporis caput, *L. T.* VI. III. 4.

G

GELASHI papae censura de historiis sanctorum, *L. T.* XI. VI. 12.

GELASII multos libellos reiecit, *L. T.* XI. VI. 24.

Gens nulla est tam fera, quae non sciat Deum habendum, *L. T.* XII. III. 1.

- GENTES tales volebant Deos esse, quales ipsae essent, *L. T. XII. XIII. 34.*
 GRATIA suavior et effusior est, quam natura, *L. T. XII. XI. 63.*
 GRAECA historia falsa reputatur ante Olympiades, posterior, *L. T. XI. VI. 3.*;
 Graeci multis locis, ut Scripturam ad suum sensum traherent, Novum Testamentum violarunt, *ib. II. XIII. 13.*
 GREGORIUS I. et III. loquuntur de muliere, quae ante matrimonium erat impotens ad solvendum debitum, *L. T. VI. VIII. 13.*; Gregorius X. ratione theologica demonstravit, Spiritum Sanctum ex Patre et Filio, tamquam ex uno principio procedere, *ib. XII. V. 13.*; Gregorius Magnus in *Dialogis* et *Beda* in *Historia Anglorum* quaedam miracula scribunt minus certa, *ib. XI. VI. 23.*

H

- HAEBITUS fidei in ordine ad theologiam habet se ut habitus intellectus in ordine ad disciplinas humanas, *L. T. II. VIII. 13.*
 HEBRAEI historiae humanae penitus sunt ignari, quia nulla externi regni monumenta habent, *L. T. XI. VI. 17.*
 HELI eundem fuisse, qui et Joakim pater Virginis Mariae, quibusdam probabile visum est, *L. T. XI. V. 3.*; Heli, Eliachim, Joakim, idem fere significant, *ib. 4.*
 HAERESEOS nota non est inurenda illis, qui tenent, Ecclesiam in aliqua lege et more posse errare, *L. T. V. V. 42.*; haeresis sine pertinacia non constat, *ib. XII. V. 2.*; haeresis est error pertinax illius, qui professus fuit fidem, *ib. 3.*; haeresis et secta idem sunt; haeresis unde dicta, *ib. XII. VII. 8.*; generale nomen est, sed contracto vocabulo dicitur secta seu divisio, qua quis a communi Ecclesiae fide se seiungit, *ibid.*; non incurritur ex verbis inordinate prolatis, si error in fide absit, *ibid.*; haeresim constare posse sine pertinacia, aliqui doctores asserunt, *ib. XII. VI. 2.*
 HAERETICUS est, qui volens unicuique dogmati assentitur, cum intelligat esse fidei contrarium, *L. T. XII. VII. 25.*; non est, qui paratus est corrigi ab Ecclesia, *ib. 27.*; nemo nominandus haereticus, nisi a perfecta et consummata haeresi, *ib. 30.*; quae necessaria sint, ut quis constituatur haereticus, *ib. 33.*; haeretica propositio est, quae haeresim interiorem enunciat, illiusque est omnino signum, *ib. 34.*; haeretici non sunt partes Ecclesiae, *ib. IV. II. 3.*; haeretici Spiritum veritatis concedunt Ecclesiae sanctorum, *ib. IV. V. 8.*; haeticis omnibus commune est Ecclesiam aut Ecclesiae nomen spernere, aut ad se transferre, *ib. IV. I. 1.*; ex verbis inordinate prolatis haeresim incurri, quomodo sit verum, *ib. XII. VII. 13.*
 HERODES Romam vocatus, ut accusationi filiorum responderet, distulit necem innocentium, *L. T. XI. V. 12.*
 HERODIAS non fuit filia Arethae regis, *L. T. XI. V. 9.*
 HIERONYMUS non est regula Ecclesiae in libris canonicis decernendis, *L. T. II. XI. 3.*; risit Adami sepulturam in loco Calvariae, *ib. XI. V. 22.*
 HISTORIA licet ad narrandum, non ad probandum sit scripta, aliquid tamen sine dubio probat, *L. T. XI. IV. 4.*; non solum ecclesiastica, sed etiam ethnica, theologo contra adversarios fidei utilissima, *ib. XI. II. 3.*; hi-

istoria Socratis scholastici Cano non placet, ib. XI. vi. 29.; historiae humanae auctoritas multis argumentis impugnatur, ib. XI. ii. 1. et seqq.; historia veritatis certum signum est, si de iisdem rebus eadem omnes scribant, ib. XI. iv. 4.; historiae usurpatio et approbatio non idem, ibid. XI. v. 46.; historiam Sozomeni improbavit divus Gregorius, ib. XI. vi. 29.; scribentes historias sanctorum, res humanas ab ipsis alienas fore non censeant, sed sicut evangelistae, nec affectus naturae imbecilliores, nec causas naturae graviore dissimulent, ib. 19. et seq.

HISTORICUS certus esse non potest, ad faciendam certam theologiae fidem praeter auctores sacros, *L. T.* XI. iv. 2.; historico debemus fidem, cui auctoritatem tribuit Ecclesia: cui autem Ecclesia derogat fidem, et nos similiter, ib. XI. vi. 24.; historici graves ac fide digni probabile argumentum theologo suppeditant, ib. XI. iv. 3.; historici omnes in eandem rem concurrentes certum argumentum faciunt, ut theologiae dogmata firma etiam ratione constituentur, ib. 4.; quomodo debeant concordare ut certa sit illorum doctrina, ib. XI. v. 5.; historici gentium veraciores fuerunt, quam multi ex nostris, ib. XI. vi. 18.; historici illi praeferendi sunt, qui severitati ingenii quandam prudentiam adiungunt et ad eligendum et ad iudicandum, ibid. 22.

HOMO non solum vitales operationes per gratiae formam, et virtutes in se edit, sed vivendi sibi causa est, *L. T.* XII. xi. 63.; in sui generatione Dei adiutor existit, ibid.; in se facit actus fidei, spei, caritatis, quibus Deus utitur ad animum vivificandum gratuito, ibid.; homo licet causa gratiae non sit, causa tamen sibi est, ut per gratiam vivat, ibid.; homo tunc secundum animam dicitur esse in caelo, quando videt Deum, ib. XII. xii. 24.; hominem peccare in eo, quod Deo praecipiente agit, cum recta ratione pugnat, ib. II. iv. 9.; homines boni, etsi pauci sunt, plus valent, ut plebs bona sit, quam multi mali, ut nominetur mala, ib. IV. vi. 23.; homines hominibus credant necesse est, nisi vita pecudum more degenda sit, ib. XI. iv. 1.; homo non tenetur statim a commisso peccato facere poenitentiam, *De poenit.* IV, 29.; non tenetur poenitentiam agere, quoties peccata memoriae occurrunt, ib. 34.; nec divino, nec humano iure obligatur homo diebus festis ad poenitentiam, ib. 38.; homo dominus est bonorum corporalium et spiritualium, non autem vitae corporalis, ib. 48.; homo non potest producere poenitentiae actum sufficientem ad iustificationem sine supernaturali auxilio Dei, ib. II. 44.

I

JACOB in illis verbis: *Ego sum primogenitus tuus Esau*, etc. secundum aliquos mentitus est, sed matre consulente, non Deo revelante, *L. T.* II. iv. 2.; cum praeripuit fratri benedictionem, fidem gentium praenotavit, ib. 3.; est vere primogenitus secundum carnem et secundum ius, ibid.

JACOBUS frater Domini vocatus, non fuit filius Joseph, nisi illum duas simul uxores habuisse nulla ratione contendas, *L. T.* XI. v. 6.

JEIUNIUM Quadragesimae apostolicum institutum est, *L. T.* III. v. 1.

JESU epistola ad Abagum regem fabula est, *L. T.* XI. vi. 25.

- IMPERANDI verbum an semper praeceptum, an consilium secum ferat, *L. T. II. IV. 5.*
- IMPOSSIBILE quandoque dicitur quod valde difficile est, *De poen. V. 77.*
- INCITAMENTA aliqua exteriora et humana, necessaria sunt iuxta communem legem, ut in Evangelii fidem inducamur, *L. T. II. VIII. 5.*
- INFIDELITATIS species quot sint, *L. T. XII. VII. 28.*; infidelitas non est peccatum iis, qui nihil de fide audierunt, *De Sacram. in gen. II. 36.*
- INFIRMUS, qui casu obmutuit, si signis det testimonium se confiteri voluisse, absolvitur, *De poenit. VI. 198.*
- INIURIARUM remissio remittit peccata, *De poenit. III. 3.*
- INNOCENTIUM III. fuisse confessionis auricularis auctorem, falsum est, *De poenit. VI. 18.*
- INSTRUMENTUM a sanis obsignatum, testamentum dicitur, *L. T. II. XI. 43.*
- INTERPRES Machabaeorum veniam petit non falsitatis, sed elocutionis, *L. T. II. XI. 15.*; interpres verbis hebraicis retentis, iure suo potest interpretationem apponere, quod facere poterat verbis hebraicis non retentis, *ib. 37.*; non est adstrictus easdem omnino res, quae in hebraeo habentur, semper in graecum latinumque convertere, si sensus idem manet, *ib. II. XIV. 7.*; interpres editionis vulgatae habuit spiritum quandam prophetico vicinum et proximum, *ib. 13.*
- INTERPRETATIO, quae apponitur retentis vocibus hebraicis, an ad Sacram Scripturam pertineat, *L. T. II. XI. 37.*
- JOANNES Evangelista quare non dixit aut filium aut vitam aut lucem, sed *Verbum caro factum est*, *L. T. XII. XII. 15.*
- JOANNES Vergara canonicus Toletanus graecae et latinae linguae peritissimus, *L. T. XI. VI. 16.*
- JONAS nolebat Ninive subversionem praenunciare, eo quod divinam putabat misericordiam Ninivitis poenitentibus esse flectendam, *L. T. II. IV. 4.*
- JOSEPH non esse mentitum in illis verbis: *Per salutem Pharaonis exploratores estis vos*, etc. asserit D. August.; accepit enim verbum, *estis*, pro verbo, *habemini*, *L. T. II. IV. 11.*; Joseph duos patres habuit, Heli legalem, Jacob naturalem, *ib. XI. V. 3.*; Joseph aliam praeter Mariam uxorem habuisse coniectura est, quia aliqui in Evangelio fratres Domini vocantur, *ib. 6.*; cum Mariam coniugem accepit, octoginta fuisse annorum, Epiphanius non semel adstruit, *ib. 7.*; Joseph et Cleophas erant fratres secundum Egesippum, *ib. 8.*
- JOSEPHUS egrégius historicus a multis laudatur, *L. T. XI. VII. 3.*
- JUDAICO ritu gratias Deo agere, calicem in manus accipiendo et levando, vere est hostiam pro gratiarum actione offerre, *L. T. XII. XI. 27.*
- JUDICEM vivum oportet in Ecclesia esse, qui fidei controversias possit decidere, *L. T. II. VII. 13.*; iudices ecclesiastici merito eos omnes haereseos nomine condemnant, qui de dogmate catholico dubitant, *ib. XII. VII. 22.*; tunc de haeresi tuto possunt pronunciare, quando error est circa ea, quae nullo modo possibile est ab errantibus ignorari, *ib. XII. VIII. 1.*; dubitantes de errantis pertinacia, duas res transigere debent, *ib. 2.*
- JUDICIUM de Scripturis per Scripturas ipsas idoneum esse non potest, *L. T. II. VII. 1.*; de Scripturis canonicis ad privatos reipublicae cives non pertinet, *ib. 2.*
- JULII Africani *De temporibus* quinque volumina, *L. T. XI. VII. 5.*

IURIS canonici cognitio theologo necessaria, *L. T. VIII. vi.*

IURISCONSULTORUM auctoritate non eget theologus in his, quae ad fidem pertinent, *L. T. VIII. vii. 2.*; parum etiam confert illorum auctoritas theologo in his, quae ad mores pertinent, de quibus lex evangelica vel ratio philosophiae praescribit, *ib. 4.*; iurisconsultorum omnium concors sententia fidem facit theologo, cum de moribus Ecclesiae, religionis institutis, per leges tantum pontificum decernitur, etc., *ib. 5.*

IUS divinum nullum certum tempus praescribit confitendi, *De poenit. VI. 283.*; quatuor casus, in quibus ius divinum obligat ad confitendum, *ib. 284.*; de iure divino est, confiteri proprio sacerdoti, qui videlicet habeat ordinariam iurisdictionem, *ib. 228.*

L

LATINUS fulgor et gloria Graeciae claritatem obscuravit, *L. T. XI. vi. 21.*

LEGATUM Vetus Testamentum erat, signatum a vivo, sed apertum moriente Christo, *L. T. II. xi. 44.*

LEGES Ecclesiae non omnes petendae sunt a iuris voluminibus, in quo multi falluntur, *L. T. XII. vii. 12.*; leges Ecclesiae multae sunt quas usus inseruit, *ibid.*

LEX de haeretico denunciando, quamvis occulto, fraternae correctionis legem non violat, *L. T. XII. vii. 32.*

LIBRI Sacri appellantur, quos, Spiritu Sancto dictante, sacri auctores exceperunt, *L. T. II. i.*; librum esse huius aut illius scriptoris, non admodum interest catholicae fidei, dummodo Spiritus Sanctus auctor credatur, *ib. II. xi. 25.*; liber, qui sub antiquitatis nomine profertur, debet viro prudenti suspectus esse, *ib. XI. vi. 16.*; libellos Adam, Enoch et Noe noluit recipere Ecclesia, *ibid.*; libri lintei apud Romanos fuere quondam, *ib. 5.*; libri profani redarguuntur, et qui contra illos eduntur, mysteriorum Ecclesiae pleni, *ib. 22.*

LINGUARUM peritia utilissima est ad infideles alienae linguae ad fidem instituendos, *L. T. II. xiv. 14. et II. xv. 1.*; utilis ad dictiones explicandas, quae magnam emphasim habent, *ib. II. xv. 1*; linguarum alia utilitas, ad accipiendos plures sensus catholicos ex eadem scriptura, *ib. 2.*; quarta utilitas, ad cognoscenda idiomata, phrases et proverbia linguae alienae, *ib. 3*; quinta, ad menda ea corrigenda, quae ex incuria typographorum aut eorum, qui scripsere, imperitia obrepserunt, *ib. 5.*; sexta commoditas ad intelligenda quaedam loca, quae ab interprete apertius reddi poterant, et sine linguarum cognitione nequeunt explicari, *ib. 6.*; septima ad evitandum errorem ex latini sermonis amphibologia, *ib. 7.*; demum utilis est ad quaedam vocabula, vel hebraica vel graeca percipiendi, quae in editione latina remanserunt, *ib. 8.*

LITERIS Sacris explicandis eodem spiritu opus est, quo ipsae sunt scriptae, *L. T. II. xiv. 13.*; Literae Sacrae non continent omnia, quae ad doctrinam christianam pertinent, *ib. III. iii. 1.*; Literarum Sacrarum consuetudo est, eundem omnino populum nunc propter iustos felicem dicere, nunc propter improbos miserum et infelicem, *ib. IV. vi. 23.*

- LOCI circumstantia quando in confessione explicanda, *De poenit.* VI. 79.
- LUTHERANI aliquando asseruerunt, Sacram Scripturam per se cuique habenti Spiritus Sancti et fidei lumen esse manifestam, *L. T.* II. vi. 1.; putant nullum dogma posse traditione probari, *ib.* III. 1. 1.; nullam in Ecclesia legem esse volunt, per quam Scripturae sensa finiantur, praeter rationem propriam, *ib.* III. II. 1.; docent, Sacras Literas unum solum habere sensum, illumque in promptu cuique sine magistro docente patere, *ib.* 3.; Lutheranae sententia refellitur multis rationibus, *ibid.*; Lutherani sanctorum auctoritatem multis argumentis expugnari contendunt, *ib.* VII. 1. 1.; nituntur probare Eucharistiam non esse sacrificium, *ib.* XII. XI. 1.; perperam definierunt sacrificium, quod sit ceremonia, vel opus a nobis Deo redditum, ut eum honore afficiamus, *ib.* 17.; Lutherani duas proximas sacrificii species esse asserunt, et non plures, *ib.* 24.; sacerdotium nostrum Turcarum more informare cupiunt, *ib.* 33.; Lutherani Eucharistiam percipientes, non item offerentes, Domini coenam agunt, sacrificium crucis non agunt, *ib.* 28.; ministri Antichristi iure dicuntur, *ib.* 32.; non omnino negant sacrificium, sed negant in eo, quod dicitur offerri pro peccatis, *ib.* 40.; negant poenitentiam esse ad salutem necessariam, *De poenit.* V. 39.; item confessionem, *ib.* 53.
- LUTHERUS asseruit philosophiam esse theologo inutilem et noxiam, omnesque disciplinas speculativas errores esse, *L. T.* IX. III. 2.; Lutherus data est clavis putei abyssi, ut errores ibi demersos erueret, *ib.* IV. vi. 10.
- LUMINE naturae errantes non minus a Deo falleremur, quam si per fidei lumen erraremus, *L. T.* IX. VIII.; luminis naturalis investigationem et argumenta refellere non modo stultum est, sed impium, *ibid.*
- LUX divina per se quidem ad videndum editur, sed per occasionem in eo caecitatem efficit, qui prave affectos habet oculos, *L. T.* II. IV. 8.

M

- MAGI qui Christum adoraverunt, fuerintne reges, an non, parum interest, *L. T.* XI. v. 10.; Christum decimatertia die, ex qua natus est, adoraverunt, *ib.* 11.
- MAHUMETUS omnem disputationis aditum suis, edita lege, praeclusit, *L. T.* III. II. 1.
- MARCUS evangelista in illo, quod scripsit, hora tertia Dominum crucifixum, quo pacto vindicandus sit a falsitate, *L. T.* II. XVIII. 6.
- MARIA Virgo Magorum oblationem in quo consumpsit, *L. T.* XI. v. 12.; utrum B. Virgo a peccato originali fuerit libera, *ib.* IV. IV. 3.; VII. III. 10.; eius perpetua virginitas, *ib.* XII. XII. 29.
- MARTYRIUM remittit peccata, *De poenit.* III. 94.; sine caritate non valet, *ib.* 96.
- MASSILIANI negarunt necessitatem confessionis, *De poenit.* V. 53.
- MATRIMONIUM materiam et formam, et an matrimonium conferat gratiam, inconstanter et varie affirmant theologi, *L. T.* VIII. v. 7.; matrimonium sine ministro Ecclesiae contractum an sit Sacramentum, *ib.* 8.; quod inter absentes per litteras et procuratores contrahitur non est Sacramentum,

- ib. 10., et *De Sacram. in gen.* I. 23.; sine ministro contractum, non esse Sacramentum, varie probatur, ib. 12. et seqq.; matrimonii ministri vir et femina contrahentes an sint, ibid.; matrimonium in statu innocentiae fuit Sacramentum, *De Sacram. in gen.* I. 21.
- MEDIUM ad salutem necessarium, duplex, *De poenit.* IV. 18.
- MELCHISEDECH panem et vinum obtulisse Deo in sacrificium, quomodo colligatur ex 14. cap. *Genes.*, *L. T.* XII. xi. 32.
- MENDACIUM emanaret a fonte veritatis, si quispiam Deo auctore falleretur, *L. T.* II. III. 5.; mendacium dicere et facere malum cum natura stabili immobilique pugnat, ibid.
- MENTIRI est asserere falsum animo fallendi, *L. T.* II. III. 1.
- μετάνοια quid significat, *De poenit.* I. 12.
- METAPHORA et figura a rebus vicinis et similibus ducitur, *L. T.* II. IV. 2.
- METHASTENEM Annii historicum repellit auctor, *L. T.* XI. VI. 9.
- MICAEA Hebraeis est oblatio, *L. T.* XII. xi. 33.
- MINISTRI et Sacramenti et sacrificii altaris sunt causae, ad modum quo qui applicat ignem ad stipulam causa est, etc., *L. T.* XII. xi. 66.
- MISSAE valor infinitus est, quoad sufficientiam, non autem quoad efficientiam, *L. T.* XII. xi. 84.; Missam habemus ex traditione apostolorum, ib. 34.; esse sacrificium, probatur auctoritate Ecclesiae, Conciliorum, pontificum et sanctorum, ib. 35. et seqq.
- MONACHI tenentur confiteri peccata venalia, *De poenit.* VI. 278.
- MORTIS periculum et articulus distinguuntur, *De poenit.* VI. 288.
- MOYSES praeceptum accepit a Deo, ut legem populo scriberet; legis autem occulta mysteria ministro suo Josue revelaret, *L. T.* III. III. 4.; Moyses fuit sacerdos, ib. V. II. 4.
- MUTUS tenetur confiteri eo modo, quo potest, sive per nutus, sive per scriptum, *De poenit.* VI. 198. et seqq.; mutus non valens exprimere circumstantias peccatorum, sed signis tantum ostendens se offendisse Deum, absolvi potest, ibid.

N

- NECTARIUS episcopus Constantinopolitanus successor Gregorii Nazianzeni et antecessor Chrysostomi, *De poenit.* V. 7.; quomodo confessionem apud Sozomenum de medio sustulerit, ib. 94.
- NEMBROT translatus a diis dixit Berosus, *L. T.* XI. VI. 9.
- NICAENUM Concilium tempore Constantini a Silvestro pontifice coactum historici pii gravissimique testantur, *L. T.* XI. IV. 4.
- NOE praeter tres priores filios, plures genuisse post diluvium, asserit Berosus Anianus contra Sacras Literas, *L. T.* XI. VI. 9.; cum iaceret ebrius, carmine magico a Cham filio sterilis effectus est secundum Berosum, ibid.
- NOMINA quaedam sunt, quae si in eadem lingua aliis verbis explicentur, nihil absurdum orietur, quod in nominibus Benoni et Melchisedech evenire potuit, *L. T.* II. xi. 38.; nomen generis speciei illi absolute tribuere, quae est in eo genere imperfectissima, in more maiorum positum est, ib. XII. IX. 2.

- NOVATIANI negarunt per absolutionem remitti peccata, *De poenit.* V. 10.
 NUMERUS locorum theologicorum denarius est, *L. T.* I. III. 1.; numeri depravati reperiuntur in historia sacra et profana, *ib.* XI. v. 33.; numerus peccatorum mortalium ad confessionem integram necessarius, *De poenit.* VI. 41.
 NUPTIAS in Cana Galilaeae non fuisse factas, anno integro post baptismum elapso, non sine causa aliqui putant, *L. T.* XI. v. 14.

O

- OBLATIO corporis et sanguinis Christi, quam Missam et sacrificium appellamus, ex apostolorum traditione habetur, *L. T.* XII. XI. 34.; oblatio duplex, universalis et particularis, *ib.* 51.
 OFFERENTES sacrificium non minorem partem accipiunt, si pro pluribus ac si pro uno dumtaxat offerretur, *L. T.* XII. XI. 85.; non offerentes non accipiunt aequalem partem, si pro pluribus, ac si pro uno tantum offerretur, *ib.* 86.; offerentes sunt adiutores, auditoresque Missarum, hi etiam, qui sacerdoti alimenta ministrant, vel quoquo modo sacrificio inserviunt, *ibid.*; offerentium quisque pro sua devotione partem capit sacrificii altaris, *ibid.*
 OPERATIONES humanae sunt, quae in propria gratia et meritis nituntur; aliae vero sunt, quae non a nobis efficacitatem habent, sed prorsus a Christo, *L. T.* XII. XI. 63.
 OPEROSUM et arduum est simul in theologiae controversiis et elegans dicendi et argutum disputandi genus observare, *L. T.* II. prooemium.
 OPUS idem, si quatenus poena est, ad Deum, quatenus est culpa, ad auctorem diabolum referamus, nihil absurdi est, *L. T.* II. IV. 6.
 ORDINES a Summo Pontifice approbari vel refelli, non pertinet ad ea, in quibus ipse errare non potest, *L. T.* V. v. 46.
 ORIENS in Sacris Literis accipitur pro terris, quae orientales ad illam sint, in qua sunt, qui loquuntur, *L. T.* XI. v. 13.
 OSIANDER contendit, quod de duobus patribus Joseph, naturali et legali refertur, commentum esse, *L. T.* XI. v. 1. et seqq.; Osiandro familiare est sanctorum communem sententiam pro nihilo habere, *ib.* 4.
 OVILE Christi aliquando pro solis probis iustisque accipitur, *L. T.* IV. VI. 15.
 OVIS nomen plerumque pro iustis et bonis accipitur, nonnunquam etiam pro malis et improbis, *L. T.* IV. VI. 15.

P

- PACTUM veritatis cum Ecclesia initum, ad pastores et doctores ipsius referendum, *L. T.* V. VI. 3.
 PARABOLAE aliud in medulla, aliud in superficie pollicentur, *L. T.* II. XV. 5.
 PASSIO non potest esse honesta, sicut nec actio, quando unum peccatum est poena alterius, *L. T.* II. IV. 8.; passio Christi applicatur nobis in Sacramentis, *De poenit.* V. 36.

PASTORES Ecclesiae non propter maiorem sapientiam firmi in fide et doctrina sunt, sed propter peculiarem Christi procuracionem, *L. T. V. VI. I.*

PATER quas Christus per se fudit preces, omni tempore et loco exaudit, quas vero per homines, non semper exaudit, *L. T. XII. xi. 81.*; Patres veteres in locutionibus, quae actum Dei sonare videntur circa duritiam, caecitatem, errores et peccata, solam permissionem agnoscunt, *ib. II. IV. 8.*

PATRIARCHAE duodecim sepulti sunt in Sichem, non autem in Hebron, *L. T. II. XVIII. 11.*

PAULUS semen Abrahae vocat populum gentium, eundemque fratrem appellat minorem, *L. T. II. IV. 2.*

PECCATUM collocatur in genere et specie, uno modo formaliter et directe, altero modo materialiter et reductive, *L. T. XII. VII. 29.*; peccati nomine actus liber et moralis intelligitur, *ib. II. IV. 10.*; peccati vox pro poena peccati saepe usurpatur, *ib. XII. XI. 75.*; a peccatis reservatis nemo potest absolvi a iudice inferiori, nisi cum facultate superioris, *De poenit. VI. 92.*; quando liceat circumstantiam peccati, per quam confessor possit peccati complicem intelligere, confiteri, quando reticere, *ib. 130.*; remissio peccatorum dupliciter intelligenda, *ib. 170.*; peccata venialia non tenemur confiteri, *ib. 206.*; peccatum est, poenam divina sententia in Sacramento illatam nolle subire, *ib. 350.*; recidivum et peccati consuetudinem sacerdoti explicare consuitur, *ib. 81.*

POENA duplex, animi et corporis, *De poenit. III. 8.*

POENITENTIAE Sacramenti institutio praeceptumque confessionis colligit Synodus Complutensis ex illo: *Quorum remiseritis peccata, L. T. XII. V. 13.*; poenitentia virtus et Sacramentum est, *De poenit. prooemium*; an poenitentia sit dolor de peccatis, quia contra Deum fuere commissa, *ib. I. 36.*; eius vocabuli origo, *ib. 3.*; poenitentia quid, *ib. 4.*; an ad veram poenitentiam, praeter dolorem de peccato praeterito, exigatur propositum deinceps futura vitandi, *ib. 15.*; poenitentia non est sine actu caritatis, *ib. 42.*; de essentia poenitentiae est, quod displiceat peccatum, quia est contra Deum super omnia dilectum, *ib. 56.*; poenitentia est virtus, *ib. II. 6.*; est virtus specialis a ceteris, quas philosophi cognoverunt, distincta, *ib. 11.*; poenitentiae proprius actus est, compensare offensam Dei, *ib. 24.*; poenitentia est virtus infusa, *ib. 40.*; poenitentiae actus sufficiens ad iustificationem non potest produci ab homine absque supernaturali auxilio Dei, *ib. 41.*; poenitentia interior necessaria est ad remissionem peccatorum mortalium, *ib. III. 9.*; exterior necessaria est ad salutem, *ib. 17.*; poenitentiae lex praeceptum speciale continet, *ib. IV. 8.*; poenitentiam differre periculosum, *ib. 24.*; poenitentia religionis opus non est, sed vindicationis, *ib. 38.*; poenitentiae praeceptum obligat in articulo necessitatis, *ib. 40.*; poenitentiae praeceptum affirmativum est: et fundatur in praecepto caritatis affirmativo, *ib. 44.*; poenitentia exterior, in qua sacerdos poenitentem absolvit, est Sacramentum, *ib. V. 10.*; poenitentiae Sacramentum constat contritione, confessione et satisfactione, tamquam materia, contra Scotum et Durandum, *ib. 24.*; poenitentiae forma sunt verba absolutionis, *ibid.*; poenitentiae Sacramentum in re susceptum non est necessarium ad salutem, *ib. 34.*; est necessarium ad salutem pecca-

toribus baptizatis in re susceptum si facultas adsit, sin minus, in voto, ib. 36.; poenitentia sine satisfactione sacrilegium est, ib. VI. 347.

POENITENTIS finis triplex, *De poenit.* I. 6.; in poenitente semper coniuncta sunt detestatio vitae veteris et propositum novae, ib. 18.; poenitens diligentiam adhibere debet ad rememoranda singula peccata mortalia, ib. VI. 35.; poenitentes caute interrogandi et caute scribendae summae, ib. 61.; poenitens quando admonendus de peccato, quod ignorat, ibid.; an poenitens teneatur omnia peccata, etiam reservata, iudici inferiori confiteri, quando non est facilis aditus ad superiorem, ib. 103.; an poenitens praesenti sacerdoti per scripturam confiteri possit, ut inutus, ib. 225.

PERTINAX ille est, qui nimis in errore permanet, falsamque sententiam mordicus defendit, *L. T.* XII. VII. 24.

PETRI Oxoniensis assertiones damnatae, *De poenit.* VI. 12.

PETRUS apostolus ut caput Ecclesiae, ita fundamentum est, *L. T.* VI. III. 4.; cum Ecclesiam docebat et oves in fide firmabat, errare non potuit, ib. 5.; Petrus si posset oves Christi falsis erroribus pascere, non esset a Christo Ecclesiae provisum, ibid.; dominicis oraculis commonitus, e civitate Antiochena Romam emigravit, cathedramque inde transtulit, ib. VI. VIII. 18.; Petri privilegium fuit, ut eius ne personalis quidem fides deficeret, ib. 19.; Petro et successoribus eius primo certam doctrinam asserere debemus, deinde Ecclesiae Romanae, ib. 3.; Petro data est potestas non minus ad tollendam ignorantiam, quam ad tollenda peccata, ib. VI. III. 5.; Petro sunt commissi, quicumque habent Sacramentum fidei, ib. IV. VI. 15.; Petro defuncto, divino iure succedit alius in eadem auctoritate et potestate, ib. VI. III. 6.; Petrus significantissimis verbis patefacit, quando apostoli gloriam quasi unigeniti a Patre viderint, ib. XII. XII. 16.; Petrum apostolum instituit Christus pastorem Ecclesiae universalis, ib. VI. III. 2.; in Petro aliud est, quod spectat ad privatam hominis excellentiam, aliud, quod pertinet ad Ecclesiae utilitatem, ib. VI. VIII. 23.; Petrum Romae collocasse sedem, et martyrium passum esse, graves historiae tradunt, ib. XI. IV. 4.

PHILONES duo fuerunt, unus philosophus et theologus, alter historicus mendax, *L. T.* XI. VI. 6.; Philonis auctoritas magna fuit, sed *Breviarium temporum*, et libellus alter *De antiquitatibus* Philonis non fuerunt, ib. XI. VII. 2.

PHILOSOPHI veteres poenitentiam commendarunt, *De poenit.* II. 37.

PHILOSOPHIA non est meretrix vaga et garrula, sed Thamar, quae causa prolis sedit in trivio, *L. T.* IX. IX. 3.; vera est rerum humanarum ac divinarum, terrestrium atque caelestium scientia, ibid.; circa fidei veritatem quomodo se habeat, ib. IX. VIII.

PLATO voluptatem appellat escam malorum, *L. T.* IX. IX. 3.; asserit animos esse immortales, ib. XII. III. 1.; docet sacerdotes magna oportere claritate abundare propter eorum, quae tractant, magnitudinem, ib. XII. XI. 33.

PONTIFEX Summus tantam in Ecclesia habet auctoritatem, quanta ad continendos christianae reip. cives in fide, religione et officio est necessaria, *L. T.* VI. III. 8.; Summus Pontifex potest esse haereticus, ib. VI. VIII. 23.; non est heres propriorum privilegiorum Petri, sed eorum, quae spectant ad Ecclesiae commune bonum, ibid.; potest dispensare in his,

quae apostoli tamquam Ecclesiae pastores constituerunt, ib. III. v. 2.; nunquam contra Patres Concilii bene sentientes dixit, ib. V. v. 10.; Pontifex et Concilium in fidei definitionibus debent adhibere sufficientem diligentiam, ib. 15.; Pontifex et Concilii Patres praestant semper quod in se est, cum de fide pronunciant, ib. 21.; Pontifex et Concilium, quae via procedant in iudiciis fidei, ib. 28.; Pontifex a fidelibus iudicari potest in solo casu haeresis, ib. VI. VIII. 22.; non tenetur in Conciliis amplecti maioris partis sententiam, ib. V. v. 9.; ad ipsum pertinet definire, quisnam liber sit canonicus, ib. II. VII. 23.; Pontifices respondent saepe ad quaestiones privatas suam opinionem exponendo, non autem ferendo sententiam, ib. VI. VIII. 11.; cum edunt libros de re qualibet, non tamquam iudices de fide pronunciant, ib. 14.; aliqui Pontifices inciderunt in haeresim, ib. 23.; Pontifex quando subiicitur Ecclesiae in foro exteriori, quando in interiori, *De poenit.* V. 4.; Pontifici Romano, tamquam successori Divi Petri, commissae sunt claves ecclesiasticae potestatis, ib. 12.; Summo Pontifici nullum crimen reservatur, quod non habeat annexam excommunicationem, ib. VI. 99.; Pontifex ea, quae sunt de iure positivo, sine causa tollere potest, ib. 40.

POPULUS Iudaeorum Machabaeis ducatum tradidit, non tamquam proprium et hereditarium, sed ad legem depositi conservandam, *L. T.* II. XI. 22.

POTENTIA divina absoluta definiri solet circa eas res, quae non implicent contradictionem, *L. T.* II. III. 1.; ordinaria definitur circa ea, quae esse possunt, salva lege statutisque divinis, *ibid.*

PRAECEPTUM vulgo datum de haeretico denunciando, prudentia plenum est, *L. T.* XII. VII. 32.; in Sacris Literis pro lege et ordinatione quandoque accipitur, ib. II. IV. 9.; praeceptum Domini seu consilium Paulus vocat, quod Christus ore proprio praecepit in Evangelio vel consuluit, ib. II. XVIII. 2.; praecepta, quae in Sacris Literis scripta sunt, quaedam a Christo apostoli acceperunt gentibus evulganda, quaedam ipsi apostoli populo tradiderunt: illa non potest Ecclesia solvere, ista potest, ib. 4., et III. v. 1.; praecepta et instituta apostolorum, quaedam temporaria fuere, quaedam perpetua, *ibid.*; tria praecepta ponuntur, ad argumenta theologiae inventienda, ib. XII. x. 1. et seqq.; praecepto divino fieri dicitur, quod ordine iustitiae divinae fit, ib. II. IV. 9.; praecepti transgressor non est, qui actui bono ex genere suo, quem lex praecipit, apponit malam aliquam circumstantiam, *De poenit.* VI. 194.; non omnia praecepta Christi et Ecclesiae sunt scripta, ib. 310.; praecepta dupliciter obligant, ib. 312.

PRALLATI superiores licite possunt sibi aliqua peccata reservare, *De poenit.* VI. 83.

PRISBYTERI dicuntur sacerdotes, id est seniores, quoniam etiam apud Gentiles, non nisi in regibus vel senioribus sacerdotium residebat, *L. T.* XII. XI. 49.

PRINCIPES et praefecti ecclesiastici, Ecclesia appellantur et sunt, *L. T.* IV. IV. 1.; principes et optimates soli erga Deum habebant olim ceremoniarum facultatem, ib. XII. XI. 33.

PRINCIPUM disciplinarum bipartita sunt, *L. T.* II. IV. 13.; quaedam simpliciter sunt prima, alia sunt praecipua quidem et immediata, sed contractioniora, ib. XII. II. 15.; principia haec, *Deus est, et est remunerator in-*

quirentium se, tamquam prima credibilia omnes fidei articulos simpliciter in se continent, *ibid.*

PROFESSORES doctrinae christianae duabus quasi personis induti sunt, *L. T. IX. IV.*

PROLIXITAS utilitate pensatur, *L. T. II. prooemium.*

PROPHETAE intelligebant, quatenus prophetiae essent comminatoriae, quapropter minime fallebantur, *L. T. II. IV. 4.*

PROPOSITIONUM, quae ad fidem attinent, duo gradus generales collocantur, *L. T. XII. v. 1. et seqq.*; propositio erronea ab haeretica, non modo cogitatione, sed re etiam separatur, *ib. XII. IX. 1.*; propositio erronea est error, qui minus quiddam, quam aperta haeresis, catholicae doctrinae contrarius est, *ib. 2.*; sapiens haeresim, quae sit, *ib. 4.*; male sonans, quae, *ib. 5.*; propositionum saporos magis discernuntur viribus sentiendi et gustandi, quam speculandi, *ib. 6.*

PROPOSITUM vitae novae est de ratione et essentia poenitentiae, *De poenit. I. 15. et seqq.*

PROVERBIA Salomonis vix explicari possunt, nisi habita ratione hebraicae consuetudinis et sermonis, *L. T. II. xv. 4.*

PROXIMUS non cognatione tantum, sed humanitate definitur, *De Sacram. in gen. prooemium 3.*

Q

QUAESTIO theologica est duplex, altera, cuius cognitio est ad salutem necessaria, altera, cuius ignoratio sine salutis iactura esse potest, *L. T. V. v. 33.*; quaestio et conclusio eadem res est, *ib. XII. IV. 1.*; quaestio theologica, sive ad contemplationem sive ad mores attineat, alia est naturalis, alia supernaturalis, alia media, *ib. 3.*; quaestiones quatuor, quas Aristoteles infert de unaquaque re, quo pacto terminari queant, *ib. 2.*; quaestiones cognitionis quadripartitae, *ib. 5.*; quaestiones theologicae sunt quaedam, pro quarum veritate theologo est in capitis discrimen veniendum: sunt et aliae, quae ignorari et negari sine fidei iactura possunt, *ibid.*; quaestiones naturales in duplici sunt differentia, quaedam solis naturae argumentis probantur, aliae fidei etiam auctoritate confirmantur, *ib. XII. XIII. 1.*; quaestionum actionis duo sunt genera, *ib. XII. IV. 3.*

R

RATIONES naturales et humanas theologo non solum utiles, sed necessarias esse ostenditur, *L. T. IX. II. 1. et seqq.*; rationes naturales non sunt arma Saulis, quae pugilem magis gravant quam iuvant, sed potius gladius Goliath, *ib. IX. VI. 2.*; rationes naturae, quae in usum theologiae veniunt, firmae nonnunquam et infirmae sunt, *ib. IX. VIII.*; rationes philosophiae qui reiecit, Dei veritati, qua illae subsistunt, refragatur, *ibid.*; rationibus naturalibus exteri ad fidem adducuntur, fratres confirmantur, dociles invitantur, repugnantes repelluntur, *ib. IX. VI. 1.*

REGULAE tres, ad quas fidei iudicia externa dirigenda sunt, *L. T. XII. viii.*; regulae tres Annii, quasi indices, quibus historici cuiuscumque fides ac veritas exploretur, *ib. XI. vi. 1. et seqq.*; has regulas vanas esse Canus probat, *ibid.*; harum regularum et Annii censura, *ibid.*; regulae et leges multiplices sunt, quae veraces historicos a fallacibus distinguunt, *ib. 18. et seqq.*; prima ex hominum probitate sumitur, *ibid.*; secunda praefert historicos, qui severitati ingenii quandam prudentiam adiunxerunt, ad eligendum et ad iudicandum, *ib. 22.*; tertia: cui historico auctoritatem Ecclesia tribuit, hic dignus est, cui nos etiam auctoritatem adiungamus, *ib. 24.*

RELIGIONI apud veteres quantus honor habitus, *L. T. XII. xi. 33.*

REMISSIO iniquitatis duplex, una perfecta, altera imperfecta, *De Sacram. in gen. V. 9.*

RES a Deo creatae improprie dicuntur esse fallaces, *L. T. II. iii. 1.*

RESPUBLICA non potest contineri nisi praemio bonorum et poena malorum, *L. T. XII. iii. 1.*

S

SACERDOS laboris sui mercedem accipere a multis pro una Missa non potest, *L. T. XII. xi. 85.*; sive pro paucis sive pro pluribus celebret, cibum vitae necessarium exigere suo iure potest, *ibid.*; sacerdotes illi a Deo vocati sunt, qui ab apostolis et eorum successoribus rite vocati sunt, *ib. 49.*; sacerdotes habent a Christo potestatem absolvendi peccata, *De poenit. V. 15.*; non possunt iudicare de peccatis, nisi ea cognoscant, *ib. 20.*; iudices constituti sunt omnium peccatorum, tam publicorum, quam occultorum, *ib. 22.*; sacerdos quilibet in articulo mortis absolvere potest, *ib. 78.*; quilibet dum ordinatur, qualem accipiat potestatem iurisdictionis, *ib. 89. et 238.*; sacerdos proprius quis, *ib. 228.*; sine consensu sacerdotis proprii, alteri non licet confiteri, *ib. 232.*; sacerdos simplex ex se non habet iurisdictionem absolvendi, *ib. 237.*; sacerdos non habet potestatem iurisdictionis ab ordinatione, *ib. 239.*; sacerdotes habent potestatem absolvendi et ligandi, *ib. 350.*

SACRAMENTA medicina sunt, qua homo descendens in Jericho curatur, *De Sacram. in gen. proem.*; Sacramentum definitur, *ib. I. 1. et 20.*; Sacramenta sunt caeremoniae ad Dei cultum pertinentes, *ib. 10.*; Sacramentorum materiae earum rerum similitudinem gerunt, quarum signa sunt, *ib. 15.*; Sacramentum est signum sanctitatis practicum, *ib. 16.*; Sacramenta constant materia, forma et ministro, *ib. 22.*; post Adae lapsum omni tempore fuerunt ad salutem necessaria, *ib. III. 7.*; Sacramenta fuerunt in Lege Veteri, *ib. 13.*; Novae Legis sunt causa gratiae et salutem animae adferunt, *ib. 11.*; Sacramenta Novae Legis sunt septem, *ib. 72.*; Sacramenta Veteris Legis nullae prorsus causae fuerunt gratiae aut salutis, *ibid.*; Novae et Antiquae Legis quomodo differant, *ib. V. 1. et seqq.*; Sacramentorum Novae Legis auctor Christus, *ib. 11.*

SACRIFICARE quid, *L. T. XII. xi. 14.*

SACRIFICIUM est proprium opus religionis, *L. T. XII. xi. 15.*; in sacrificio oportet hostiam esse, quae immoletur, *ib. 16.*; sacrificium esse non

potest, ubi non est oblatio, *ibid.*; sacrificium quiddam aliud praeter oblationem sibi vindicat, *ibid.*; sacrificium et donum differunt, *ibid.*; sacrificii nomen dupliciter in Sacra Scriptura accipitur, *ibid.*; sacrificium si fuerit cruentum, mors erit cruenta; si vero incruentum, mors quoque erit mystica et incruenta, id est effectus mortis, ceu nunc praesens adesset, *ib.* 52.; sacrificiorum plura quam duo genera fuerunt in Veteri Testamento, *ib.* 24.; sacrificii nomen interdum pro re, quae Domino offertur, interdum vero pro actione ipsa sacrificandi solet accipi, *ibid.*; sacrificium Eucharistiae duobus modis a Catholicis asseritur, *ibid.*; sacrificium vere et proprie est in Lege Nova, *ib.* 25.; sacrificii altaris effectus nec a bono ministro fit maior, nec a malo fit minor, *ib.* 65.; sacrificium altaris per modum redemptionis et pretii prodest vivis, defunctis vero per modum orationis et suffragii, *ib.* 82.; sacrificium quo pacto dicatur delere crimina et remittere peccata, *ib.* 69. et seqq.; sacrificium altaris per se propitiatorium est, ex se quoque ad remissionem peccati institutum, *ib.* 79.; sacrificium an contineat occisionem animalis, quod offertur, et quomodo in Eucharistiae hostia mors interveniat, *ib.* 52.; sacrificium in lege duplex, *De Sacram. in gen. I.* 24.

SACRILEGIUM est poenitentia sine satisfactione, *De poenit. VI.* 347.

SALMANASSAR et Sennacherib eundem fuisse dixit Eusebius, manifeste contra Sacram Scripturam, *L. T. XI. vi.* 27.

SALOMON in peccatis Christi typus non fuit, sed in pace, *L. T. II. iv.* 2; studium humanae sapientiae vocat occupationem pessimam, non quia mala, sed quia molesta sit, *ib.* IX. ix. 2; Salomonis sententias sparsas alii collegerunt, *ib.* II. xi. 26.

SALUS duplex, aeterna et qua nunc sanamur a peccato, *De Sacram. in gen. II.* 31.; ad salutem aliquid necessarium est dupliciter, *De poenit. III.* 104.

SANCTI omnes et doctores Ecclesiae, si asseruerint aliquem librum esse canonicum, habendum est perinde ac si tota Ecclesia asseruisset, *L. T. II. iv.* 19.; sanctorum auctoritate trifariam disputari potest, *ib.* VII. ii. 1.; sanctorum testimonia referri possunt vel ad philosophiae dogmata vel ad assertiones fidei comprobandas, *ib.* 2.; sanctorum auctoritas cum adfertur ad facultates, quae naturali lumine continentur, tantum pollet, quantum ratio naturae consentanea persuaserat, *ib.* VII. iii. 1.; sancti auctores, etiam probatissimi, non eodem gradu et loco sunt omnes, *ib.* 8.; sanctorum plurium auctoritas, reliquis licet paucioribus reclamantibus, firma argumenta theologo praestare non valet, *ib.* 9.; omnium communis intelligentia certissimum argumentum theologo praestat ad theologicas assertiones corroborandas, *ib.* 10.; sanctos doctores in eundem Scripturae sensum convenientes qui contempserit, non homines contemnit, sed Deum, *ib.* 29.; sanctis doctoribus Sacrarum Literarum intelligentia per spiritum data est, *ib.* 30. et seqq.; sanctis omnibus in Scripturae Sacrae interpretatione qui Spiritum veritatis negat, hic eundem Spiritum Ecclesiae tollit, *ib.* 35.; sancti simul in fidei dogmate errare non possunt, *ib.* 36.; sanctorum Patrum doctrina et Ecclesiae traditio ita sunt coniuncta, ut dissociari non possint, *ib.* 37.; sanctorum Patrum antiqua consensus non in omnibus divinae legis quaestiunculis, sed solum in fidei regula est certo sequenda, *ibid.*

SANGUIS Christi in singulis Sacramentis peculiarem effectum operatur,

- iuxta cuiusque peculiarem significationem et naturam, *L. T. XII. xi. 79.*; in speciebus panis et vini remissionem poenae et culparum venialium tribuit, *ib. 80.*; ex significatione specierum panis et vini, tamquam ex causa instrumentali et adiutrice definitur, ut eam remissionem efficiat, cuius participes sunt ii, qui non indigne ad altare Domini accedunt, *ib. 81.*; sanguis Christi noster est, eo modo, quo lux solis nostra est, nempe ut causa universalis, *ib. 50.*
- SATISFACTIO qua ratione pars poenitentiae, *De poenit. V. 30.*; ad sacerdotis arbitrium post Sacramentum poenitentiae est ad salutem necessaria, *ib. 69.*; quare, *ib. VI. 59.*; de satisfactione post absolutionem an sit praeceptum divinum, *ib. VI. 342.*; satisfactio sacramentalis necessaria est ad Sacramentum poenitentiae perficiendum, *ib. 347.*
- SCIENTIA pietatis est, nosse legem, intelligere prophetas, Evangelio credere, apostolos non ignorare, *L. T. IX. ix. 4.*
- SCRIPTURAE Sacrae firmitas corruct, si per administros falli a Deo possumus. *L. T. II. iii. 3.*; Scriptura minutos numeros praeterire aliquando solet, *ib. XI. v. 44.*; Scripturae Sacrae vis et energia in aliquibus locis non satis per negationem explicatur, *ib. II. iv. 8.*; Scriptura est iudex mortuus, qui nec litigantium utrinque rationes audire, nec sententiam eloqui valet, *ib. II. vii. 1.*; Scripturae usus est, perinde populum reprehendere, ac si omnes mali essent, atque ita consolari, ac si omnes essent boni, *ib. IV. vi. 2. et 23.*; Scripturae Sacrae expositio legitima per maiorum traditionem accipienda est, *ib. VII. iii. 12.*; Scriptura in pluribus locis hebraicum verbum cum interpretatione sua ponit, *ib. II. xi. 34.*; Scripturae praecepta temporaria quaedam, quaedam vero aeterna sunt, *ib. II. xviii. 4.*
- SEDES Apostolica et insidens ei in fide, iudicio, atque decreto pro eodem reputantur, *L. T. VI. viii. 1.*
- SIGNUM est, quod praeter speciem, quam ingerit sensibus, aliud a se cognoscere facit, *De Sacram. in gen. I. 2.*; signum sanctitatis speculativum et practicum, *ib. 19.*
- SOZOMENUM forte pro Theodoreto damnat Gregorius: nam quae illi obicit, in Theodoreto reperiuntur, *L. T. XI. vi. 29.*
- Speculum exemplorum*, et aurea legenda taxantur, *L. T. XI. vi. 23.*
- SPIRITUM Sanctum a Filio procedere, Concilium Ephesinum ex illo Scripturae loco, *De meo accipiet*; et ex illo, *Quem ego mittam vobis*, etc. accepit, *L. T. XII. v. 7.*
- STELLAM apparuisse Magis ante Christi nativitatem, Chrysostomo et Augustino placet, *L. T. XI. v. 12.*
- SYNAGOGA post tempora Moysis habuit semper unum summum pontificem, e cuius iudicio privati omnes cives ac iudices etiam minores penderent, *L. T. VI. iii. 7.*

T

- TEMPORIS circumstantia non est necessario dicenda in confessione, *De poenit. VI. 80.*; ius divinum nullum certum tempus confitendi praescribit, *ib. 289.*

TERTULLIANI *opuscula apocrypha* per Gelasium, *L. T.* XI. vii. 5.

TESTAMENTUM minus solemne an sit validum secundum sententiam Alexandri III, *L. T.* VI. viii. 7.; testamentum apud Latinos interdum pactum et promissionem significat, ib. II. xi. 43.

THEOLOGIA ratio est sermoque de Deo, *L. T.* XII. i. 1.; theologia scientiae appellationem proprie sibi vindicat, ib. 5.; circa res etiam contingentes versatur sine nominis sui iactura, ibid.; theologia duplex, naturalis et supernaturalis, ib. XII. ii. 5.; theologia nullo modo inutilia colligit, quin super Dei fundamentum, aurum, argentum, lapides pretiosos superaedificat, ib. XII. iv. 1.; theologica conclusio seu quaestio ea proprie est, quae ex theologiae principiis, ut effecta e causis suis, oritur, ibid.; theologiae tractatio bipartita est, ib. 3.; theologiae finis primarius est divinae naturae contemplatio, postremus autem earum rerum actio, quae ad bene beateque vivendum sunt necessariae, ib. XII. i. 3.; theologiae consequentiae firmæ et evidentes sunt, ib. 6.; theologiae ratio formalis duplex, ib. XII. ii. 9.; theologiae ratio formalis est, esse revelatum a Deo, lumenve divinitus infusum, ib. 11.; theologiae principia per fidem intelligi asserunt fere theologi, qui de viatorum theologia disputant, ibid.; ea theologiae principia sunt habenda, quae per sacros auctores Ecclesiae sunt divinitus revelata, ib. 14.; vera et germana theologiae principia sunt, quae Libris Sacris et apostolorum traditionibus continentur, ib. 15.; eius primaria principia sunt articuli fidei, cetera omnia, quae in Sacris Literis vel in traditionibus assumuntur, sunt secundaria, ibid.; theologiae effecta cum in dubium vocantur, quaestiones sunt, cum ratione coguntur, conclusiones, ib. XII. iv. 1.; theologiae principia, vel disposita inter se et ordinata sunt, vel connexa et colligata, ib. 2.; theologiae scholasticae quod proprium munus, ib. VIII. ii. 1.; theologiae verae tres fines, scientia Dei, caelestium rerum cognitio, humanarum prudentia et usus, ib. 4.; theologiam scholasticam explodunt et exsibilant haeretici iuniores, ib. VIII. i. 1.; theologiam non esse speculatricem, sed effectricem, conantur aliqui persuadere, ib. XII. i. 2.

THEOLOGUS materiam a priscis auctoribus, formam a iunioribus mutuari debet, *In prooemio*; praeter communem artem disserendi, quam dialectici tradiunt, aliam habeat necesse est, ibid.; theologus scholasticus est, qui de rebus divinis prudenter e litteris et divinis institutionibus ratiocinatur, *L. T.* VIII. i. 1.; theologi omnia theologiae principia in quaestionem verterunt, ibid. XII. iv. 2.; disserentis theologi primum officium, ib. 7.; theologi universi in theologiae certis decretis definiendis errare non possunt, ib. XII. v. 15.; theologi quidam indigne nominantur, ib. VIII. i. 1.; theologorum scholasticorum testimonium, si alii viri docti contra pugnant, non plus valet, quam ratio eorum, vel auctoritas comprobatur, ib. VIII. iv. 2.; theologorum omnium communi sententiae refragari, temerarium est, ib. 3.; theologis, qui Pontificum canones ignorant, multa desunt ad usus theologiae necessaria, ib. VIII. vi. 1.

TRADITIO ad haeticos confutandos maiorem vim, quam Scriptura habet, *L. T.* III. iii. 6.; traditionum apostolicarum alteras apostoli a Christo Domino acceperunt, alteras vero apostoli ipsi Spiritu Sancto suggerente ad Ecclesiae utilitatem ediderunt, ib. III. v. 1.; traditiones apostolicae impugnantur ab haeticis, ib. III. i. 1. et seqq.; ad traditiones Christi

et apostolorum investigandas viae quatuor sternuntur, ib. III. iv. 1. et seqq.; traditionum apostolicarum certitudo multis rationibus confirmatur, ib. III. vi. 1. et seqq.; traditiones sunt divina verba, non aliter ac illa, quae Sacris Libris scripta sunt, ib. III. vii. 4.; traditiones non sunt Divinarum Scripturarum additamenta, sed complementa et earum quasi commentarii, ibid.

TRANSMIGRATIONIS septuaginta anni quomodo computandi sint, an in primum annum Cyri, an vero in secundum Darii, fusissime disputatur, *L. T. XI. v. 23.*; transmigrationis septuaginta annorum initium a desolatione sumendum est, non a transmigratione, ib. 27.

TURRIS David, idest Sacrae Scripturae auctoritas arietibus quatuor concuti solet, *L. T. II. 1.*

U

UNCTIO interior sapientibus Ecclesiae magistris sufficit ad ea, quae fidei adversantur, refutanda, at ignorantibus opus est externa doctrina, *L. T. II. viii. 2.*; unctionis sacri Chrismatis virtus, *De Sacram. in gen. IV. 17.*; in voce ambigua non licet unumquodlibet significatum accipere, *L. T. IV. v. 9.*

V

VASA argentea ac aurea et supellex Aegyptiorum quid significant, *L. T. VIII. II. 3.*

VERITAS purissima non est, cui quoquomodo est falsitas permixta, *L. T. II. III. 5.*; veritas quaedam est, quae non habet pietatem, ib. IX. ix. 2.; veritas Scripturae semper fuit connexa cum rectitudine fidei, ib. II. xiii. 11.; veritas Scripturae vere et proprie in intellectu est, Scriptura autem improprie tamquam in signo, ib. XII. v. 6.; veritates quaedam catholicae ita ad fidem pertinent, ut his sublati fides quoque ipsa tollatur, ib. XII. ix. 1.; veritates quaedam catholicae sunt, quibus eversis, fides quatitur, sed non evertitur, ibid.

VIGILANTUS Belluacensis et D. Antoninus non tam vera, quam multa scripserunt, *L. T. XI. vi. 23.*

VINDICTA iusta duplex, *De poenit. I. 4.*; vindictae finis triplex, ib. 6.

VIRI apostolici et spirituales omnia discernunt, *L. T. II. viii. 16.*; viri prudentes nolunt cognitionem de Deo vacantem et otiosam esse, ib. XII. I. 3.

VIRTUS est habitus electivus in mediocritate consistens, *De poenit. II. 4.*; virtus infusa duplex, ib. 54.

VITAM corporalem quilibet tenetur conservare, *De poenit. IV. 48.*

VOLENTE aliquo ea fieri dicantur, quae non invito fiunt, *L. T. II. viii. 14.*

VORUM Sacramenti poenitentiae implicitum peccatoribus baptizatis non sufficit ad salutem, sed explicitum et formale, *De poenit. V. 43.*

VULGATA dictione rerum vocabula pro rerum imaginibus usurpantur, *L. T.* XI. v. 21.

VULGI falsae opiniones in duplici sunt differentia, *L. T.* XI. v. 21; vulgi sermones non solent homines severi aucupari, quamvis gravissimi viri in scribendo id fecerint, *ib.* XI. vi. 23.

W

WICLEFFUS docuit confessionem esse superfluum et inutilem, *De poenit.* V. 52.

INDEX ALTER
LOCORUM S. SCRIPTURAE
QUI IN HIS OPERIBUS EXPLICANTUR

Genesis.

- Cap. 2. Inspiravit in faciem eius spiraculum vitae, et factus est homo in animam viventem, *L. T. XII. v. 7.*
16. Illa concepisse se videns, despexit dominam suam, etc., *ib. IX. ix. 1.*
18. Descendam et videbo, utrum clamorem opere compleverint, *ib. XII. xii. 44.*
19. Ne respicias post tergum, *ib. II. xv. 3.*
22. Expectate hic, ego et puer postquam adoraverimus, revertemur ad vos, *ib. II. ii. 2.*
26. Isaac discedens ut veniret ad torrentem Gerarc, habitaretque ibi, rursum fodit alios puteos, quos foderant servi patris sui Abraham, etc., *ib. II. xiv. 11.*
29. Ego sum primogenitus tuus Esau, etc., *ib. II. ii. 2. et II. iv. 2.*
41. Per salutem Pharaonis exploratores estis, *ib. II. iv. 11.*
46. Omnes animae domus Jacob, quae ingressae sunt in Aegyptum, fuere septuaginta, *ib. II. xviii. 10.*

Exodi.

1. Erant igitur omnes animae eorum, qui egressi sunt de femore Jacob, septuaginta, *L. T. II. xviii. 10.*
12. Fecerunt filii Israel, sicut praeceperat Moyses, et petierunt ab Aegyptiis vasa argentea et aurea, *ib. II. ii. 6. et II. iv. 6.*
31. Vocavi ex nomine Beseleel et implevi eum sapientia, *ib. IX. viii.*

Levitici.

4. Orabit pro eo sacerdos, et dimittetur ei, *L. T. XII. xi. 76.*
16. Sabbatum requisitionis est, affligetis animas vestras, ab omnibus peccatis vestris mundabimini, *De poenit. IV. 27. et 59.*

Numerorum.

22. Si vocare te venerint homines isti, surge et vade cum eis, *L. T. II. IV. 5.*
 23. Non est Deus ut homo, ut mentiatur, nec ut filius hominis, ut mutetur, *ib. II. III. 5.*
 36. Omnes enim viri ducent uxores de tribu et cognatione sua, *ib. II. XIV. 4.*

Deuteronomii.

17. Si difficile et ambiguum apud te iudicium esse prospexeris, venies ad sacerdotes levitici generis, etc., *L. T. VI. III. 6.*
 17. Qui autem superbierit, nolens obedire sacerdotis imperio, etc., ex decreto iudicis morietur, *ib. V. v. 7.*
 18. Qui verba prophetæ, quæ loquetur in nomine meo, noluerit audire, ego ultor existam, etc. quod si in nomine Domini propheta ille prædixerit, et non evenierit, hoc Dominus non est loquutus, *ib. II. VI. 6.*

1. Regum.

13. Filius unius anni erat Saul, cum regnare coepisset, *L. T. XI. v. 36.*

2. Regum.

16. Dominus praecepit ei, ut malediceret David, *L. T. II. IV. 8.*

3. Regum.

6. Factum est ergo quadringentesimo octogesimo anno egressionis filiorum Israel de terra Aegypti, etc., *L. T. XI. v. 39.*
 8. Non est homo, qui non peccet, *ib. IV. III. 2.*
 22. Ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum, *ib. II. IV. 5.*

4. Regum.

11. Athalia vero mater Ochozia videns mortuum filium suum, occidit omne semen regium, *L. T. XI. VI. 6.*

1. Paralipom.

15. Proficiebat David valens et crescens, *L. T. XII. XII. 42.*

2. Paralipom.

15. Bellum vero non fuit usque ad tricesimum quintum anni 93. regni Asa, *L. T. XI. v. 35.*
 17. Crevit Josaphat et magnificatus est usque in sublime, *ib. XII. XII. 42.*

Job.

12. Qui immutat cor principum et decipit eos et errare eos facit quasi ebrios, *L. T. II. II. 7.*
 85. Qui docet nos super iumenta terræ et super volucres caeli erudit nos, *ib. X. IV. 2.*

Psalmorum.

11. Salvum me fac, quoniam defecit sanctus, *L. T. IV. VI. 2.*
 15. Adimplebis me laetitia cum vultu tuo, etc., *ib. XII. XII. 48.*

21. Spes mea ab uberibus matris meae, ib. 4.
 31. Beati quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata, ib. XII. XI. 54.
 40. Beatum faciet eum in terra, ib. XII. XII. 16.
 44. Dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, ib. 46.
 47. Circumdate Sion et complectimini eam, etc., quoniam hic est Deus noster, ipse reget nos in secula; ib. IV. IV. 2.
 49. Immola Deo sacrificium laudis, ib. XII. XI. 26.
 50. Sacrificium Deo spiritus contribulatus, ib. 20.
 52. Deus de caelo prospexit super filios hominum, ut videat si est intelligens, etc., ib. XII. XII. 44.
 73. Iratus est furor tuus super oves pascuae tuae, ib. IV. VI. 15.
 88. Disposui testamentum electis meis, iuravi David servo meo, usque in aeternum praeparabo semen tuum, ib. IV. IV. 2.
 93. Qui docet hominem scientiam, ib. X. IV. 2.
 118. Erravi sicut ovis, quae perit, ib. IV. VI. 15.
 144. Fidelis Dominus in omnibus verbis suis et sanctus in omnibus operibus suis, ib. II. III. 5.

Proverbiorum.

2. Dominus dat sapientiam et ex ore eius prudentia, *De Sacram. in gen.* II. 43.
 5. Ne intenderis fallaciae mulieris; favus enim distillans labia meretricis, etc., *L. T. IX. IX. 3.*
 7. Mulier garrula et vaga quietis impatiens, etc., *ibid.*

Ecclesiastes.

1. Vanitas vanitatum, et omnia vanitas, etc., *L. T. IX. IX. 2.*
 7. Non est homo iustus in terra, qui faciat bonum, et non peccet, ib. IV. III. 2.
 12. Donec revertatur pulvis in terram, unde erat, et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum, ib. XII. XIII. 21.
 12. Verba sapientium sicut stimuli, et quasi clavi in altum defixi, ib. VII. III. 30.
 12. Deum time, et mandata eius serva, hoc est enim omnis homo, ib. IX. IX. 2.
 21. Fili, peccasti? non adicias iterum, sed de pristinis deprecare, ut tibi dimittantur, *De poenit. III. 12.*

Canticorum.

2. Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias, *L. T. IV. VI. 14.*
 5. Tenui eum, nec dimittam, ib. IV. IV. 2.

Sapientiae.

2. Nescierunt Sacramenta Dei, neque mercedem speraverunt iustitiae, etc.; quoniam Deus creavit hominem inextermabilem, et ad imaginem similitudinis suae fecit illum, *L. T. XII. XIII. 26.*
 9. Cogitationes mortalium timidae et incertae providentiae nostrae, ib. IX. IX. 2.

13. Vani enim sunt omnes homines, in quibus non est scientia Dei, etc.,
ib. IX. VIII.

Ecclesiastici.

8. Non te praetereat narratio seniorum, *L. T. VII. III. 28.*

13. Non dicas: ille me implanavit, ib. II. IV. 6.

37. A consiliario serva animam tuam, ne forte mittat sudem in terra, et
dicat tibi: bona est via tua, ib. II. XV. 3.

Isaiae.

11. Erit fides cinctorium renium eius, *L. T. XII. XII. 3.*

22. Expellam te de statione tua, et de ministerio tuo deponam te, etc., ib.
V. VI. 4.

38. Morieris, et non vives, ib. II. IV. 4.

38. Proiecisti post tergum tuum omnia peccata mea, ib. XII. XI. 54.

50. Dedit illis linguam eruditam, ut sciant sustentare eum, qui lapsus est
verbo, aperuit illis quoque aurem, ib. XII. III. 4.

53. Pro eo, quod laboravit anima eius, videbit, et saturabitur, ib. XII. XII. 45.

54. In misericordia sempiterna misertus sum tui, dixit redemptor tuus
Dominus, etc., usque: Et foedus pacis meae non movebitur, ib. V. VI. 4.

59. Spiritus meus qui est in te, et verba mea quae posui in ore tuo, non
recedent, etc., ib. IV. IV. 5.

62. Ecce salvator tuus venit, ecce merces eius cum eo, et opus eius coram
illo, ib. XII. XII. 49.

56. Ad quem aspiciam, nisi ad pauperculum et contritum spiritu? *De poenit.*
III. 63.

Jeremiae.

3. Dabo vobis pastores, qui pascant vos scientia et doctrina, *L. T. V. II. 4.*

3. Convertimini, filii, revertentes, et sanabo aversiones vestras, ib. IV. VI. 13.

20. Seduxisti me, Domine, et seductus sum, ib. II. IV. 8.

25. Servient gentes istae regi Babylonis septuaginta annis, cumque impleti
fuerint septuaginta anni, visitabo super regem Babylonis, ib. XI. V. 23.

30. Postquam enim convertisti me, egi poenitentiam, *De poenit.* II. 46.

31. Novum creavit Dominus super terram, femina circumdabit virum, *L. T.*
XII. XII. 12.

32. Feriam eis pactum sempiternum, et non desinam eis benefacere, et ti-
morem meum dabo in corde eorum, ut non recedant a me, ib. V. VI. 4.

52. Iste est populus, quem transtulit Nabuchodonosor, etc., ib. XI. V. 36.

Ezechielis.

3. Domus Israel nolunt audire te, quia nolunt audire me, *L. T. IV. V. 2.*

16. Emundavi sanguinem tuum ex te, et unxi te oleo, etc., ib. IV. VI. 15.

18. Facite vobis cor novum et spiritum novum, *De poenit.* I. 20.

34. Suscitabo super eas pastorem unum, qui pascat eas, ipse erit eis in pa-
storem, *L. T. VII. III. 30.*

37. Percutiam illis foedus pacis, pactum sempiternum erit eis, ib. V. VI. 4.

Danielis.

4. Peccata tua eleemosynis redime, *De poenit.* III. 103.

9. In dimidio hebdomadis deficiet hostia et sacrificium, *L. T. V. I. 1.*

Osee.

- 2 Sponsabo te mihi in sempiternum, etc., sponsabo te mihi in fide, *L. T. IV. IV. 2.*
 14. Reddemus vitulos labiorum nostrorum, *ib. XII. XI. 21.*

Amos.

6. Vac vobis, qui opulenti estis in Sion, et confiditis in monte Samariae, optimates, capita populorum, *L. T. IV. VI. 23.*

Jonae.

3. Adhuc quadraginta dies, et Ninive subvertetur, *L. T. XI. V. 44.*

Abacuc.

2. Iustus ex fide sua vivit, *L. T. XII. XI. 63.*

Aggaei.

2. Interroga sacerdotes legem, *L. T. V. II. 4.*

Malachiae.

1. Non est mihi voluntas in vobis, et munus non suscipiam de manu vestra: a solis enim ortu, etc., et in omni loco sacrificatur et offertur nomini meo oblatio munda, *L. T. XII. XI. 25.*
 2. Labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore eius, *ib. V. II. 4.*

1. Machabaeorum.

7. Homo sacerdos de semine Aaron venit, non decipiet nos, *L. T. XI. VI. 21.*

Matthaei.

2. Ecce Magi ab oriente venerunt, *L. T. XI. V. 11.*
 2. Tunc Herodes videns, quoniam illusus esset a Magis, mittens occidit omnes pueros, etc., *ibid.*
 3. Ego baptizo vos aqua, *De Sacram. in gen. IV. 4.*
 3. Facite fructum dignum poenitentiae, *De poenit. I. 10.*
 5. Vos estis lux mundi, *L. T. IV. III. 4.*
 5. Si offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, etc., *De poenit. VI. 307.*
 6. Dimitte nobis debita nostra, *L. T. IV. III. 2.*
 10. Nolite cogitare, quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini, *ib. II. XVIII. 1.*
 10. Quae in aure auditis, praedicate super tecta, *ib. III. VII. 9.*
 10. Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere, *ib. XII. XIII. 6.*
 12. Ecce mater tua et fratres tui foris stant quaerentes te alloqui, *ib. XI. V. 7.*
 15. Quare et vos transgredimini mandatum Dei propter traditionem vestram, *ib. V. IV. 4.*
 16. Cavete a fermento pharisaeorum, *ibid.*

16. Beatus es, Simon Bariona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, etc., ib. VI. III. 3.
16. Super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et portae inferi non praevallebunt adversus eam, ib. IV. IV. 4., VI. III. 5. et 8.
16. Tibi dabo claves regni caelorum, ib. V. v. 38.
16. Quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis: et quodcumque solveris super terram, etc., ib. VI. IV. 7. et *De poenit.* V. 14.
18. Si peccaverit in te frater tuus, corripe eum inter te et ipsum solum, etc., *L. T.* VI. VIII. 15.
18. Si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re, quamcumque petierint, fiet illis a Patre meo, ib. V. I. 4. et V. v. 7.
22. Simile factum est regnum caelorum homini regi, etc., ib. IV. III. 4.
22. Ego sum Deus Abraham, Isaac et Jacob: non est Deus mortuorum, sed viventium, ib. XII. XIII. 6.
23. Super cathedram Moysi sederunt scribae et pharisaei, etc., ib. V. IV. 4. et V. VI. 1.
23. Vae vobis, qui aedificatis sepulcra prophetarum, et ornatis monumenta iustorum, ib. VIII. IV. 6.
25. Simile est regnum caelorum decem virginibus, etc., ib. IV. III. 4.
25. Omni habenti dabitur, et abundabit: ei autem, qui non habet, et quod habet, auferetur ab eo, ib. II. XV. 3.
26. Tristis est anima mea, ib. XII. XII. 52.
28. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi, ib. IV. IV. 2. et V. VI 4.

Marci.

1. Initium evangelii Jesu Christi Filii Dei, sicut scriptum est in Isaia propheta, *L. T.* II. XVIII. 6.
13. De die autem illa nemo scit, neque Filius, ib. XII. XII. 44.
13. Quod vobis dico, omnibus dico: vigilate, ib. VI. VIII. 15.
15. Erat autem hora tertia, et crucifixerunt eum, ib. II. XVIII. 6.
16. Praedicate evangelium omni creaturae, ib. IV. VI. 25.
16. Qui vero non crediderit, condemnabitur, *De poenit.* V. 43.

Lucas.

1. Regnabit in domo Jacob in aeternum, *L. T.* IV. IV. 2.
2. Jesus proficiebat sapientia, aetate et gratia apud Deum et homines, ib. XII. XII. 34.
3. Qui fuit Sale, qui fuit Cainan, qui fuit Arphaxad, ib. II. XVIII. 9.
7. Remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum, ib. XII. XI. 56. et *De Sacram. in gen.* I. 6.
10. Neminem per viam salutaveritis, *L. T.* II. xv. 3.
10. Qui vos audit, me audit, ib. V. IV. 4.
10. Samaritanus appropians alligavit vulnera eius, infundens oleum et vinum, etc., *De Sacram. in gen. prooem.* 2.
13. Nisi poenitentiam habueritis, omnes peribitis, *De poenit. prooem.* 1.
21. Caelum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt, *L. T.* II. III. 5.
22. Accepto pane gratias egit, etc., hoc est corpus meum, etc., ib. XII. XI. 27.

22. Hoc facite in meam commemorationem, ib. VI. VIII. 15.
 22. Ego rogavi pro te, Petre, ut non deficiat fides tua, ib. V. v. 9. et 21.
 24. Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum, ib. IV. VIII. 20.
 24. Aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas, II. XIV. 13. et XII. v. 5.

Joannis.

1. Dedit eis potestatem filios Dei fieri, *L. T. IV. III. 5*.
 1. Verbum caro factum est, etc., ib. XII. XII. 18.
 1. Vidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti a Patre, ib. 12.
 1. Lex per Moysen data est, gratia et veritas per Jesum Christum, *De Sacram. in gen. V. 11*.
 1. Deum nemo vidit unquam: unigenitus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit, *L. T. XII. XII. 23*.
 2. Nuptiae factae sunt in Cana Galilaeae, ib. XI. v. 14.
 3. Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, etc., *De Sacram. in gen. IV. 26*.
 3. Illum oportet crescere, me autem minui, *L. T. XII. XII. 42*.
 3. Quod vidit et audivit, hoc testatur, ib. 25.
 5. Pater omnia demonstrat Filio, quae ipse facit, etc., ib. 43.
 5. Ego non ab homine testimonium accipio, ib. II. VIII. 1.
 6. Nisi manducaveritis carnem, etc., *De poenit. V. 92*.
 7. Si quis voluerit voluntatem eius facere, cognoscet de doctrina, utrum ex Deo sit, *L. T. II. VIII. 3*.
 10. Oves meae vocem meam audiunt, ibid.
 13. Cum esset pontifex anni illius, prophetavit, ib. V. VI. 2.
 14. Ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut maneat, etc., ib. IV. IV. 5.
 14. Ille vos docebit omnia, et suggeret vobis omnia, ibid.
 15. Vos autem dixi amicos, quia omnia quaecumque audiavi a Patre meo, nota feci vobis, ib. V. v. 24.
 16. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem, ib. IV. IV. 5.
 18. Sanctifica eos in veritate, etc., ibid.
 18. Volo, Pater, ut ubi sum ego, et illi sint mecum, etc., ib. XII. XII. 23.
 18. Ego in occulto locutus sum nihil, ib. III. VII. 9.
 19. Non haberes potestatem in me ullam, nisi tibi datum esset desuper, ib. II. IV. 5.
 20. Sicut misit me Pater, et ego mitto vos: accipite Spiritum Sanctum, etc., ib. VI. VIII. 15.
 20. Quorum retinueritis, retenta sunt, *De poenit. V. 35*.
 21. Pasce oves meas, *L. T. V. v. 36*.
 21. Hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet de his, et scimus, quia verum est testimonium eius, ib. II. VII. 7.

Actorum.

5. Caesis denunciaverunt, ne omnino loquerentur in nomine Jesu, *L. T. VI. VIII. 12*.
 6. Verbum Dei crescebat, ib. XII. XII. 42.

7. Joseph accersivit Jacob patrem suum et omnem cognationem suam in animabus septuaginta quinque, ib. II. XVIII. 10.
7. Positi sunt in sepulcro, quod emit Abraham pretio argenti a filiis Emor filii Sichem, ib. 11.
10. Mitte et accerse Simonem: ille dicet tibi quid te oporteat facere, *De Sacram. in gen.* II. 23.
15. Convenerunt apostoli et seniores videre de verbo hoc, *L. T. V.* II. 4.
15. Viri fratres, vos scitis, quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit per os meum audire gentes verbum Evangelii, et credere, ib. VI. III. 5.
14. Visum est Spiritui Sancto et nobis, ib. V. IV. 5.
20. Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus Sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei, ib. V. II. 4.

Ad Romanos.

1. Tradidit illos Deus in reprobum sensum, *L. T. VI.* IV. 6.
2. Factores legis iustificabuntur, *De Sacram. in gen.* II. 39.
2. Non enim, qui in manifesto Judaeus est, neque quae in manifesto in carne est circumcisio, etc., *L. T. V.* II. 6.
3. Iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quae est in Christo Jesu, ib. XII. XI. 88.
3. Unus est enim Deus, qui iustificat circumcisionem ex fide, et praepitum per fidem, *De Sacram. in gen.* II. 15.
5. Per unius iustitiam in omnes homines in iustificationem, ib. 14.
6. Ore autem confessio fit ad salutem, ib. III. 7.
10. Et quidem in omnem terram exivit sonus eorum, *L. T. V.* II. 5.
12. Obscuro vos, ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, ib. XII. XI. 19.
12. Non plus sapere, quam oportet sapere, etc., ib. VII. III. 27.
14. Infirmum in fide assumite, ib. IV. III. 3.

I. Corinth.

1. Ecclesiae Dei, quae est Corinthi, vocatis sanctis, *L. T. IV.* II. 1.
1. Obsecro vos, ut id ipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata, ib. V. IV. 4.
1. Perdam sapientiam sapientum, ib. IX. IX. 4.
1. Videte vocationem vestram, fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, ib. V. VI. 1.
3. Tamquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam, ib. VI. III. 3.
4. Hic iam quaeritur inter dispensatores, ut fidelis quis inveniatur, ib. IV. III. 6.
4. Habentes eundem spiritum fidei, *De Sacram. in gen.* II. 12.
6. An nescitis, quia corpora vestra membra sunt Christi? *L. T. IV.* III. 5.
7. Praecipio non ego, sed Dominus: ceteris ego dico, non Dominus, ib. II. XVI. 4.
10. Sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo, *De Sacram. in gen.* IV. 8.
10. Omnes quidem de uno pane participamus, *ibid.* 30.

11. Si quis videtur contentiosus esse, nos tamen talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei, *L. T. III. vi. 1.*
12. In uno spiritu omnes nos, in unum corpus baptizati sumus, ib. IV. III. 5.
12. Non potest caput dicere pedibus: non estis mihi necessarii, ib. IX. iv.
13. Cum venerit, quod perfectum est, evacuabitur, quod ex parte est, ib. XII. XII. 12.
14. Prophetæ duo aut tres dicant, et ceteri diiudicent, etc., ib. VII. III. 28.
14. Non est dissensionis Deus, sed pacis, ib. V. IV. 4.
15. Alia claritas solis, alia claritas lunæ, etc., ib. VII. III. 8.
15. Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur, ib. II. XIV. 12.

2. Corinth.

1. Fidelis autem Deus, quia sermo noster qui fuit apud vos, non est in illo, est et non, sed est in illo, est, *L. T. IV. vi. 25.*
4. Id, quod in praesenti est momentaneum et leve tribulationis nostræ, æternum gloriæ pondus operatur in nobis, ib. XII. v. 9.
5. Scimus enim quod si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur, aedificationem, etc., ibid.
7. Quæ secundum Deum tristitia est, poenitentiam etc., *De poenit.* III. 12.
10. Bibebant autem de spirituali, consequente eos petra: Petra autem erat Christus, *De Sacram. in gen.* II. 13.
11. In quo quis audet (in insipientia dico), audeo et ego, *L. T. II. xvi. 5.*

Ad Galatas.

2. Scientes, quod non iustificatur homo ex operibus legis, sed per fidem Jesu Christi, *De Sacram. in gen.* II. 57.
3. Omnes enim filii Dei estis per fidem, ibid.
4. Heres iste parvulus, qui nihil differt a servo, sed sub tutoribus est usque ad præfinitum tempus a patre, *De Sacram. in gen.* II. 9.
5. Nec circumcisio aliquid valet, nec praeputium, sed fides, ib. IV. 77.

Ad Ephesios.

2. Eratis illo in tempore alienati a conversatione Israel, et hospites testamentorum, *L. T. IV. III. 5.*
4. Unum corpus et unus spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestrae, etc., ib. IV. vi. 12.
4. Unicuique nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi, ib. IV. iv. 6.
4. Ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, etc., ib. VII. III. 29.
5. Eratis aliquando tenebrae, etc., ib. IV. III. 5.
5. Christus dilexit Ecclesiam, et seipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret, mundans eam lavacro aquae in verbo, *De Sacram. in gen.* IV. 27.

Ad Philippenses.

4. Repletus sum exceptis ab Epaphrodito, quæ misistis in odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Deo, *L. T. XII. xi. 10.*

Ad Colossenses.

1. In ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare, pacificans, etc., *L. T. XII. XII. 16.*
2. In ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter, *ibid.*

2. Ad Thessalonicenses.

2. Ideo mittet illis Deus operationem erroris, *L. T. II. IV. 7.*

1. Ad Timotheum.

2. Unus Deus, unus mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus, *De Sacram. in gen. II. 4.*
6. O Timothee, depositum custodi, etc., *L. T. III. VII. 9.*
6. O Timothee, devita profanas vocum novitates, *ib. II. XV. 8.*

2. Ad Timotheum.

1. Resuscita gratiam Dei, quae est in te per impositionem manuum mearum, *L. T. XII. XI. 49.*
2. Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum, etc., *ib. IV. II. 3.*
2. Si quis emundaverit se ab istis, erit vas in honorem, etc., *ib. XII. XI. 63.*
3. Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est, etc., *ib. III. VII. 3.*

Ad Hebraeos.

2. Decebat enim, propter quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummari, *L. T. XII. XII. 9. et 50.*
2. Nusquam enim angelos apprehendit, *ib. XII. V. 7.*
5. Omnis pontifex pro hominibus constituitur, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis, *ib. IV. III. 2. et XII. XI. 16.*
6. Impossibile est eos, qui semel illuminati sunt et prolapsi, rursum renovari ad poenitentiam, *De poenit. V. 1.*
9. In redemptionem earum praevaricationum, quae erant sub priori Testamento, *L. T. XII. XI. 54.*
10. Una oblatione consummavit in aeternum sanctificatos, *ib. 53.*
10. Voluntarie peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam nulla relinquitur pro peccatis hostia, *ib. XII. XI. 5. et De poenit. V. 1.*
11. Credere oportet accedentem ad Deum, quia est, *L. T. XII. III. 1.*
13. Per ipsum offeramus hostiam laudis, etc., id est fructum labiorum confitentium nomini eius, *ib. XII. XI. 18.*
13. Beneficentiae et communionis nolite oblivisci, etc., *ib. 20.*

Jacobi.

1. Deus neminem tentat, *L. T. II. IV. 7.*
2. Religio munda et immaculata apud Deum et Patrem haec est, visitare pupillos et viduas in tribulatione eorum, *ib. XII. XI. 23.*
3. In multis enim offendimus omnes, *ib. IV. III. 2.*

1. Petri.

1. Animas vestras castificantes, *L. T. XII. xi. 63.*
2. Qui aliquando non populus Dei, nunc autem populus Dei, *ib. IV. iii. 5.*

2. Petri.

1. Non indoctas fabulas secuti notam fecimus Domini nostri virtutem et praesentiam, etc., *L. T. XII. xii. 16.*
1. Habemus firmiorem propheticum sermonem, cui bene facitis attendentes, etc., *ib. II. xiv. 13.*

1. Joannis.

1. Deus lux est, et tenebrae in eo non sunt ullae, *L. T. IV. vi. 19.*
1. Si dixerimus, quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est, *ib. IV. iii. 2.*
2. In hoc scimus, quoniam cognovimus Deum, si mandata eius observamus, *ib. IV. vi. 19.*
2. Non necesse habetis, ut aliquis doceat vos, sed sicut unctio eius docet vos de omnibus, etc., *ib. II. vi. 3.*
3. Omnis qui peccat, non cognovit Deum, et omnis, qui natus est ex Deo, peccatum non facit, *ib. IV. vi. 19.*
3. Qui facit iustitiam, iustus est, qui facit peccatum, ex diabolo, etc., *ibid.*

Apocalypsis.

6. Dignus est agnus, qui occisus est, accipere divinitatem et sapientiam, *L. T. XI. xii. 9.*

Imprimatur.

FR. RAPHAEL PIEROTTI O. P.

S. P. A. Magister.

DESCLEE & C
PUB. GEN. & CO.
ROMA 117

26017

